

MINISTERUL
EDUCAȚIEI
ȘI
ÎNVAȚĂMÎNTULUI

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE

CONSILIUL
CULTURII
ȘI EDUCAȚIEI
SOCIALISTE

INSTITUTUL
DE
TRACOLOGIE

MUZEUL
„DELTA DUNĂRII”
TULCEA

AL XII-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE TRACOLOGIE

SYMPOSIA THRACOLOGICA

Nr. 7

TULCEA
septembrie 1989

SYMPOSIA THRACOLOGICA

*Volum dedicat celui de-al XIV-lea
Congres al Partidului Comunist Român*

Nr. 7

TULCEA
septembrie 1989

COMITETUL DE REDACȚIE

Prof. dr. doc. DUMITRU BERCIU — redactor responsabil

Dr. PETRE ROMAN — redactor responsabil adjunct

Dr. GAVRILĂ SIMION — redactor responsabil adjunct

MIHAELA MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, SAVIANA DIAMANDI —
secretari de redacție

S U M A R

CUVÎNT ÎNAINTE — DUMITRU BERCIU .	13
DUMITRU BERCIU	
— Institutul de tracologie după primii 10 ani de activitate (1979—1989)	15
SILVIA TEODOR	
— Activitatea Filialei cu sediul în municipiul Iași a Institutului de Tracologie în perioada 1979—1989 .	20
ION GLODARIU	
— Sinteză asupra activității desfășurate în anii 1979—1989 de către Filiala cu sediul în municipiul Cluj-Napoca .	25
PETRE GHERGHE	
— Raport privind activitatea Filialei cu sediul în municipiul Craiova, în perioada 1983—1989	30
MIHAI IRIMIA	
— Despre activitatea Filialei cu sediul în municipiul Constanța, de la înființare (1985) și până astăzi (1989) .	33

R E F E R A T E

DACIA PONTICA ÎN UNITATEA DACIEI STRAVECHI

P. HAȘOTTI, EL. LAZURCA	
— Civilizații pretracice în Dacia pontică .	39
PETRE ROMAN	
— Fenomenul indo-europenizării și constituirii neamului tracic la Dunărea inferioară în lumina cercetărilor arheologice .	49
VALENTIN VASILIEV	
— Considerații asupra așezărilor fortificate hallstattiene din aria intracarpatică a României .	55
ALEXANDRU VULPE	
— Cu privire la agatirsi .	62
AL. AVRAM	
— Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci .	70

MIHAI IRIMIA	
— Unele considerații privind civilizația geților în Dobrogea în a doua epocă a fierului în lumina descoperirilor arheologice .	94
SILVIA TEODOR	
— Civilizația geto-dacă la est de Carpați. Considerații topografice	115
ION GLODARIU	
— Zona intracarpatică a Daciei în secolele I î.e.n. — I e.n.	126
ILIE CEAUȘESCU	
— Războaiele duse de statul dac sub conducerea lui Decebal pentru apărarea independenței Daciei împotriva expansiunii imperiului roman. Bătălia de la Adamclissi	135
ADRIAN RADULESCU	
— Romanizarea în Dobrogea	146
ION BARNEA	
— Romanitate și creștinism la Dunărea de Jos .	163
CONSTANTIN C. PETOLESCU	
— Moesia inferior și ținuturile extracarpatiche .	178
EMILIAN POPESCU	
— Dobrogea și teritoriile românești nord-dunărene în secolele IV—VI .	189
DAN TEODOR	
— Regiunile est-carpatiche ale Daciei în secolele IV—IX e.n.	198
GAVRILA SIMION	
— Geneza civilizației geto-dace (sec. VII—V î.e.n.)*	213

REZUMATE

TRACII. FAURITORI AI CIVILIZAȚIILOR EPOCII BRONZULUI ȘI AI PRIMEI VIRSTE A FIERULUI

OLGA NECRASOV, MARIA CRISTESCU	
— Contribuția cercetărilor antropologice, referitoare la populațiile epocii bronzului din spațiul carpato-danubian, la cunoașterea genezei tracilor .	227
DAN BOTEZATU	
— Date paleodemografice ale unor populații din perioada bronzului din țara noastră	227
ION STÎNGA	
— Locuințe și amenajări interioare din așezarea sălcuțeană fortificată de la Valea Anilor — Mehedinți .	228
ANA CEZARINA BALTEANU	
— Considerații asupra populațiilor mormintelor cu ocră din Moldova .	230
IOAN NĚMETI	
— Descoperiri de tip Cernavodă III — Boleráz din nord-vestul României .	231

NEȚA IERCOȘAŢ	
— Așezarea din perioada de tranziție la epoca bronzului aparținând culturii Baden de la Sanislău (jud. Satu Mare) . .	232
IOAN ANDRIȚOIU, TIBERIU MARIȘ	
— Locuirea de tip Coțofeni din peștera Bolii (com. Banița, jud. Hunedoara)	233
SILVIA BURNAZ	
— Analiza materialului osteologic descoperit în așezarea de tip Coțofeni din peștera Bolii (com. Banița, jud. Hunedoara) . .	235
CRISTIAN F. SCHUSTER	
— Așezări din epoca bronzului pe cursul inferior al Argeșului	236
HORIA CIUGUDEAN	
— Cimitirul tumular de la Ampoița .	237
MIHAELA PERIAN	
— Date antropologice privind materialul osteologic din tumulii „Bedeleu” din cimitirul de la Ampoița	239
GHEORGHE LAZAROVICI	
— Necropola tumulară de la Petreștii de Jos .	240
ZOIA KALMAR	
— Noi descoperiri din epoca bronzului în județul Cluj .	241
ADRIANA OPRINESCU	
— Descoperiri aparținând culturii Vattina pe Ostrovul de la Moldova Veche	242
DOINA IGNAT	
— Noi cercetări arheologice în așezarea tracică de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor) .	244
CAROL KACSÓ	
— Contribuții la problema tipologiei pumnalelor cu limbă la mîner	244
SZÉKELY K. ZSOLT	
— Contribuții privind riturile funerare din epoca bronzului în sud-estul Transilvaniei	246
DAN MONAH, GHEORGHE DUMITROAIA	
— Cîteva observații asupra nivelului din epoca bronzului de la Poduri — Dealul Ghindaru, jud. Bacău .	247
NECULAI BOLOHAN	
— Rituri și ritualuri funerare specifice purtătorilor culturii Monteoru din Moldova	247
LIGIA BĂRZU	
— Ritul și ritualul funerar din faza tîrzie a culturii Monteoru (Cimitirul nr. 4 de la Sărata Monteoru) .	248
MARIN NICA	
— Noi descoperiri ale epocii bronzului în Oltenia .	252
GABRIEL CRACIUNESCU	
— Așezarea din epoca bronzului de la Oravița Mare .	253
GHEORGHE I. PETRE-GOVORA	
— Evoluția culturii Verbicioara (fazele III+IV+V) .	254

TIBERIU MARIȘ	
— Interferențe culturale în sud-vestul Transilvaniei la sfârșitul epocii bronzului, în lumina unor recente descoperiri arheolo- gice din jud. Hunedoara .	257
CORNELIA STOICA	
— Complexe de la sfârșitul epocii bronzului descoperite la Cătu- nu (jud. Dîmbovița)	258
GEORGETA MIU, DAN BOTEZATU, SERAFIMA ANTONIU	
— Caracteristicile antropologice ale unor populații care au trăit pe teritoriul dobrogean în prima perioadă a epocii fierului (Hallstatt)	260
MARIAN GUMA, SABIN LUCA	
— Contribuții la geneza primei epoci a fierului în sud-vestul României. Necropola plană de incinerare de la Ticvaniul Mare (jud. Caraș Severin)	261
SEBASTIAN MORINTZ	
— Aspecte și probleme noi referitoare la cultura Babadag .	262
GEORGETA EL SUSI	
— Studiul materialului faunistic provenit din complexul funerar hallstattian târziu de la Vărădia-Chilii, jud. Caraș Severin .	265
ATILA LÁSZLÓ	
— Asupra sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fieru- lui în estul României	266
MARIUS ALEXIANU, GHEORGHE DUMITROAIA	
— Așezarea hallstattiană de la Dulcești, jud. Neamț .	267
EUGEN PADUREANU	
— Cu privire la fortificația hallstattiană de la Lipova .	268
MIRCEA PETRESCU DÎMBOVIȚA	
— Unele considerații cu privire la brățărilor și verigile de picior de bronz din Dobrogea	269
FLORIN GOGĂLTAN	
— Bronzuri izolate din Banat (Br. C — Ha. C) .	271
GETO DACII. ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE	
MIHAI IRIMIA	
— Unele considerații privind Hallstattul târziu din Dobrogea, în lumina cercetărilor actuale	275
I. VASILIU, FL. TOPOLEANU	
— Necropola de la Isaccea (sec. VI — V î.e.n.) .	276
VASILICA LUNGU	
— Note asupra importurilor elenistice la Orgame-Argamum .	277
NICULAE CONOVICI	
— Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești — Lukasevka și prezența Bastarnilor în Dobrogea .	278
VIOREL CAPITANU	
— Importuri elenistice și romane în dava de la Răcățau, jud. Bacău	279
VASILE URSACHI	
— Importuri greco-romane în cetatea dacică de la Bradu .	281

VIOLETA VETURIA BAZARCIUC	
— Considerații asupra civilizației geto-dacice din Moldova în lumina cercetărilor de la Bunești (jud. Vaslui) .	283
PAUL ȘADURACHI, OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN	
— Cetatea getică de la Cotu-Copălău, jud. Botoșani .	284
S. TEODOR, M. NICU, S. TAU	
— Noi descoperiri în dăva de la Poiana și importanța lor în cunoașterea civilizației geto-dacice la est de Carpați .	286
SERGIU HAIMOVICI	
— Studiul materialului paleofaunistic aparținând stratului dacic (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) din așezarea de la Piatra Șoimului (jud. Neamț) .	287
M. ST. UDRESCU	
— Vinătoarea la geto-dacii din sud-estul României; date zoo-arheologice .	289
EUGEN COMȘA	
— Așezarea fortificată getică din punctul „Gherghelău” de la Radovanu .	290
VALERIU SIRBU, PAUL DAMIAN	
— Cercetările arheologice din așezările geto-dacice de la Căscioarele, jud. Călărași .	292
CORNELIU MARGARIT TATULEA	
— Contribuții la cunoașterea agriculturii geto-dace. Unelte agricole din sec. IV î.e.n. — I e.n. descoperite în Oltenia .	294
MARIANA IOSIFARU, SERGIU PURICE	
— Despre o categorie de ornamente ale ceramicii geto-dace .	295
PETRE GHERGHE	
— Așezări și cetăți geto-dace din bazinul Jiului .	297
RODICA TANȚAU	
— Tradiție și inovație la produsele meșteșugărești și artistice geto-dace .	299
MARIA COMȘA	
— Semne simbolice pe ceramica dacică lucrată cu roata (sec. I î.e.n. — sec. III e.n.) .	301
VLAD VINTILA ZIRRA	
— Observații asupra fibulelor traco-getice .	302
CLOȘCA L. BALUȚA	
— Paftalele dacice de la Piatra Craivii .	306
AUREL RUSTOIU	
— Fibulele dacice cu ornamente zoomorfe .	306
EMIL MOSCALU	
— Aspecte ale problemei sciților agatyrși .	308
SZÉKELY ZOLTÁN	
— Contribuții privind legăturile populației dacice din curbura Carpaților Orientali cu regiunile de lângă Marea Neagră .	310
NICOLAE GH. ȘOANCA	
— Așezarea dacică de la Bedehaza — Sf. Gheorghe, jud. Covasna	311

VIORICA ȘOIOM	
— Cercetări arheologice în așezarea dacică de la Merești, jud. Harghita	311
GHEORGHE LAZIN	
— Rezultatele cercetărilor arheologice în așezarea dacică (sec. I î.e.n. — I e.n.) de la Lazuri, jud. Satu Mare	312
MIRCEA BARBU	
— Descoperiri monetare dacice în jud. Arad	314
GELU FLOREA	
— Ceramica dacică pictată din munții Orăștiei, aflată la Muzeul de istorie a Transilvaniei	315
VASILE V. MORARIU, MIHAI C. LUCACIU	
— Prospectări magnetice la Sarmizegetusa — Regia	317
ION GLODARIU	
— Sarmizegetusa în ajunul cuceririi romane	319
GEORGETA MORARU	
— Precizări etnologice în abordarea structurilor urbane la geto-daci	320
EUGEN IAROSLAVSCHI	
— Sisteme de aducție a apei la dacii din munții Orăștiei	322
RADU FLORESCU	
— Cetățile dacice de pe columna lui Traian	324
NICOLAE URSULESCU	
— Despre datarea sfârșitului lui Decebal și al războaielor daco-romane	331
MARIAN CIUCA	
— Un ecou al războaielor dacice în <i>Anthologia Palatina</i>	333
VASILE VETIȘANU	
— Mircea Vulcănescu și problemele spiritualității geto-dace	333
SILVIU SANIE, SEIVA SANIE	
— Morminte și un complex cu destinație incertă descoperite în necropola și așezarea din secolele I—II e.n. de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)	334
MIRCEA IGNAT	
— Ritul și ritualurile funerare în aspectul Lipița al civilizației geto-dace	336
GEORGE TROHANI	
— Jertfa întru dăinuire la geto-daci	337
FLORIN C. STANESCU	
— Considerații privind posibile semnificații astronomice ale unora dintre componentele incintei sacre de la Sarmizegetusa Regia. Soarele de andezit și absida centrală	338
VASILE TOMESCU	
— Probleme actuale ale cercetării culturii muzicale pe teritoriul României în epoca veche	342
ROMEO GHIRCOIAȘIU	
— Cultura muzicală a Europei sud-orientale și a Mesopotamiei în lumina artei antice grecești și a celei folclorice	345

GAVRILA SIMION	
— Istrul și gurile lui în geografia antică și în evidența arheologică	351
CARMEN MARIA PETOLESCU	
— Imaginea Istrului în sursele antice	352
LIVIU FRANGA	
— Ovidius și spațiul danubiano-pontic	353
ALEXANDRU BARNEA	
— Note de geografie istorică daco-romană	358
DAN SLUȘANSCHI	
— Straboniana	359
SORIN OLTEANU	
— Procopiana	359
MIHAI SÂMPETRU	
— Romanizarea populației traco-dace dintre Dunăre și Haemus în epoca romană târzie	360
CRISTIAN MATEI	
— Contribuții cu privire la problema romanizării în Dobrogea	363
ANDREI OPAIȚ, CRISTINA OPAIȚ, TEODOR BANICA	
— Considerații privind mediul rural în centrul Dobrogei de nord, în secolele II—VI e.n.	364
V. H. BAUMANN	
— Aspecte ale spiritualității populației autohtone de pe limes-ul nord-scythic, în secolul IV e.n., în lumina cercetărilor de pe valea Teliței	365
V. LUNGU, C. CHERA	
— Simbolistica creștină la Tomis în secolele III—VII e.n.	367
C. BUZDUGAN, A. MURAT	
— Cercetări arheologice în necropola tumulară de la Hirșova (jud. Constanța)	368
CONSTANTIN ICONOMU	
— Importurile și producția locală de Firmalampen la Gurile Dunării	370
GHE. POENARU-BORDEA, RADU OCHEȘANU	
— Tezaurul monetar din secolul al V-lea e.n. de la Beștepe, com. Mahmudia, jud. Tulcea	372
SILVIU SANIE	
— Inscriptii ceramice descoperite în cetățuia geto-dacică și complexe romane de la Bărboși — Galați	373
V. BRUDIU	
— Necropola romană din cartierul Dunărea — Galați. Considerații preliminare	374
ION T. DRAGOMIR	
— Descoperirea fortuită a unui mormint tumular de incinerare în apropierea castrului de la Tirighina — Bărboși	375

MIOARA TURCU	
— Vestigii romane descoperite în cîmpia bucureşteană .	377
VASILE BARBU	
— Cuptoare de ars ceramica din secolul al IV-lea e.n. descoperite în jud. Giurgiu .	379
GH. POPILIAN	
— Consideraţii cu privire la aşezările rurale din Dacia romană de la sud de Carpaţi .	381
RADU OCHEŞEANU	
— Dinamica penetrării denarilor romani republicani în Dacia secolelor I î.e.n. — I e.n.	382
ADRIANA RUSU	
— Cercetări arheologice la Geoagiu Băi (Germisara) .	384
VALERIU LAZAR	
— Mărturii arheologice ale continuităţii daco-romane din jud. Mureş .	386
DANA BALANESCU	
— Cîteva aspecte privind circulaţia monetară în aşezările romane din valea Dunării (sector Baziaş — Cozla) .	388
OVIDIU BOZU	
— Aşezarea daco-romană de la Grădinari şi unele consideraţii asupra descoperirilor arheologice din secolele III—IV e.n. din judeţul Caraş-Severin .	389
SORIN COCIŞ	
— Fibulele dacice din Dacia romană .	391
CONSTANTIN POP	
— Consideraţii privind monumentele figurate ale metropolei Ulpia Traiana — Sarmizegetusa .	391
D. PROTASE	
— Asupra culturii materiale şi spirituale a populaţiei autohtone din provincia Dacia .	393
RADU ARDEVAN	
— Există civitates autohtone în Dacia romană ? .	398
MIHAIL ZAHARIADE	
— ORIGO , ca statut social al soldaţilor de origine traco-dacă în armata romană (sec. I—III e.n.) .	399
NICOLAE GUDEA	
— Despre relaţiile între limes şi lumea barbară .	402
ELENA PETRIŞOR	
— Inscriptii şi semne de tip tamga aflate pe obiecte ceramice din aşezarea carpică de la Homiceni, jud. Neamţ .	403
MIHAI SIMON	
— Învmormîntări rituale de cîini din aşezarea daco-romană de la Ostrovul Corbului	405
VALERIU SÎRBU	
— Sacrificii şi ofrande rituale de animale la traco-geto-daci, dacii liberi şi daco-romani (secolele IX î.e.n. — III e.n.) .	406

MOȘTENIRI TRACO-DACO-ROMANE ÎN FIINȚA POPORULUI ROMÂN

CONSTANTIN ȘERBAN

- Tracii, geții, romanii într-o carte din secolul al XVI-lea . 413

MARIA DOGARU, ADINA BERCIOU-DRAGHICESCU

- Relațiile teritoriului dintre Dunăre și Mare cu celelalte teritorii locuite de români, reflectate de izvoarele numismatice, sicilografice, heraldice . 414

IOAN MITREA

- Unitatea culturii materiale și spirituale din spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VI—VII, fundament al unității etno-culturale vechi românești . 416

ȘTEFAN SCORȚANU

- Descoperirile arheologice din secolele VI—VII de la Valea Neagră, comuna Dulcești, județul Neamț . 418

CORNELIU BELDIMAN

- Descoperiri arheologice din sec. III—V e.n. în estul Transilvaniei . . . 419

ȘTEFAN OLTEANU

- Structuri agrare pe teritoriul României în secolele II—VII e.n.; semnificație istorică . 423

ION GHINOIU

- Rituaturi funerare la români. Relația cu substratul . 424

AURELIA BALAN MIHAILOVICI

- Constanta semantică în relația toponim — nume comun — termen abstract. Un model de analiză structurală a semnificației în elementele de substrat . 425

EUGENIA ZAHARIA

- Rituri și ritualuri de înmormântare în primul mileniu în regiunile din nordul Dunării . . . 426

GHEORGHE MANUCU-ADAMEȘTEANU

- Aspecte ale ritului și ritualului funerar din perioada feudalismului timpuriu în lumina descoperirilor din Dobrogea . 429

PETRE DIACONU

- Tradiții daco-romane în monumentul rupestru de la Basarabi (jud. Constanța) 430

EMILIA PAVEL

- Podoabele — elemente de unitate și continuitate în portul popular din Moldova 431

RADU OCTAVIAN MAIER	
— Substrat traco-dacic în arhitectura românească .	434
PAULA POPOIU	
— Tehnici tradiționale de construcție în lemn ; repere de tehnici constructive în lemn din neolitic până în evul mediu .	435
GERMINA COMANICI	
— Elemente dacice în sărbătoarea Anului Nou .	438
SAVIANA DIAMANDI	
— Organologia în slujba cercetării tracologice . .	440
DUMITRU UNGUREANU, GHEORGHE ȘTEFANESCU	
— Utilizarea merkerilor genetici ai hemoglobinei umane în studiul istoric al populației din România (I. Moldova) .	443
EUGENIA-ZAMFIRA MIHAIL	
— Aspecte etnolingvistice ale civilizației tradiționale românești. Elemente autohtone .	446
STELIAN DUMISTRACEL	
— Continuitate la Dunărea de Jos : cuvinte autohtone din vocabularul limbii române raportate la realitățile etno-arheologice	447
GRIGORE BRÂNCUȘ	
— Tendințe ale latinei dunărene favorizate de acțiunea substratului traco-dac .	452
NICOLAE SARAMANDU	
— Cuvinte moștenite din substrat sau împrumuturi ? .	453
CATALINA VATAȘESCU	
— Prefixe și sufixe românești de origine autohtonă .	454
CONSTANTIN DOMINTE	
— Vocabularul autohton al românei și tracismele din greaca veche .	455

OPINII ȘI DISCUȚII

GHEORGHE BICHIR	
— Relațiile dintre geto-daci și sarmați .	459
GEORGE MARINESCU	
— Din nou despre depozitul de vase romane de bronz de la Dipșa, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud .	462

CUVÎNT ÎNAINTE

Volumul 7 al acestei reviste apare la încheierea unei decade de activitate a Institutului de Tracologie.

Conducerea Institutului și forurile locale, de partid și de stat, împreună cu Muzeul „Delta Dunării” Tulcea, au ținut să imprime — unei atît de deosebit de importante și general apreciate publicații — un caracter festiv corespunzător.

Astfel, cuprinsul unui relativ mare număr de referate se referă la istoria străveche a Daciei pontice, integrată în unitatea mare a Daciei străvechi și a Dacoromaniei.

În privința orînduirii rezumatelor, aceasta s-a făcut după principiul cronologic și teritorial. Din materialele prezentate, reiese un mai pronunțat caracter interdisciplinar față de volumele precedente, ceea ce corespunde structurii institutului.

Volumul de față oglindește stadiul actual al cercetărilor școlii tracologice românești, iar cei peste 150 participanți la al XII-lea Simpozion subliniază caracterul național al acestei manifestări, intrată în tradiție și cu un loc de prestigiu în mișcarea științifică din țara noastră. Numărul impresionant de mare al cercetătorilor, problemele legate de județul Tulcea și valoarea comunicărilor lor reflectă realizările și frumoasele perspective ale cercetării viitoare din domeniul multidisciplinar al tracologiei, pe care nucleul deosebit de activ al Muzeului local și cadrul Filialei Daciei pontice o vor impulsiona și ajuta.

Ținem să exprimăm cele mai recunoscătoare mulțumiri autorităților de partid și de stat locale pentru generosul sprijin dat reușitei celui de al XII-lea Simpozion național de tracologie și publicării volumului de față.

Prof. dr. doc. DUMITRU BERCIU

Director al Institutului de Tracologie

INSTITUTUL DE TRACOLOGIE DUPĂ PRIMII 10 ANI DE ACTIVITATE (1979—1989)

Prof. dr. doc. DUMITRU BERCIU
Directorul Institutului

Moștenirea tracică — transmisă prin filieră geto-dacică, daco-romană și romanică — stă la temelia ființei etnice și spirituale a poporului român. Această moștenire a fortificat rădăcinile autohtoniei, continuității și unității noastre, în ciuda atîtor vicisitudini ale istoriei. Ea a rămas mereu vie în conștiința poporului român, constituind una dintre caracteristicile fundamentale ale neamului nostru. În vederea cunoașterii cît mai temeinice a acestei milenare moșteniri tracice, s-a simțit necesitatea unirii eforturilor mai multor discipline, ca lingvistica, arheologia, etnologia, istoria, istoria artei, folclorul, antropologia, numismatica, arheomuzicologia, epigrafia, paleontologia etc., pentru crearea unei baze comune, interdisciplinare, în cercetarea problemelor de tracologie. De fapt, în țara noastră preocupările de tracologie au o veche tradiție. Înființarea unui institut de tracologie, cu un profil bine definit ca interdisciplinar, devenise o cerință urgentă a științei românești. Marii precursori, ca B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, Gr. Tocilescu și apoi Ioan Andrieșescu și Vasile Pârvan așezaseră lingvistica și arheologia ca obiect de cercetare tracologică, iar alți oameni de știință români au îmbogățit conținutul tracologiei cu aportul altor discipline convergente, care au sporit caracterul interdisciplinarității tracologiei. Dezvoltarea extraordinară a cercetării tracologice și a istoriografiei românești în ultimii 40 ani și cu deosebire în ultimii 25 de ani a îndreptățit și ea crearea unui nou institut. I-a revenit epocii în care trăim meritul de a fi răspuns și acestei cerințe a științei românești. Astfel, prin Decretul nr. 256 din 6 iulie 1979, semnat de Președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, se înființa Institutul de tracologie, cu sediul în municipiul București, avînd drept scop coordonarea unitară, pe plan național și internațional a cercetărilor multidisciplinare din domeniul tracologiei. Institutului i se trasau drept sarcini: popularizarea rezultatelor cercetărilor tracologice, organizarea de manifestări științifice interne și internaționale, sprijinirea activității științifice a facultăților de profil,

a muzeelor și a lucrărilor de restaurare și conservare a monumentelor traco-geto-dace și daco-romane, cât și popularizarea cunoștințelor despre tracii în rîndul maselor. Tema însăși cuprindea toate problemele, începînd din perioada de tranziție de la neolitic (indoeuropenii, constituirea neamurilor tracice etc.) pînă la încheierea procesului etnogenezei românești și dăinuirea substratului traco-geto-dac și daco-roman pînă în evul mediu, și chiar după aceea, în folclorul și arta poporului român.

La încheierea unui deceniu de activitate, urmează să facem o statistică a ceea ce s-a realizat, să arătăm stadiul actual al cercetărilor tracologice și ce ne propunem pentru următorul deceniu. Pentru realizarea obiectivului principal, și anume coordonarea unitară a cercetărilor de tracologie pe plan național, ne-am sprijinit la început numai pe membri și un organ de conducere, numit și format din arheologi și istorici. De asemenea, colaborarea cu muzeele județene și municipale se baza pe arheologi. Și totuși ne-am dezvoltat ca institut de tracologie, în spiritul decretului de înființare, și nu ca institut de arheologie, deși ponderea principală a căzut, și va cădea și de acum înainte pe arheologie.

Ceea ce a ușurat foarte mult strînsa colaborare între cercetătorii diverselor discipline, a fost organizarea de reuniuni științifice, care au dobîndit, an de an, un și mai pronunțat caracter republican, național, la ele participînd specialiști din întreaga țară. Simpozioanele au fost forma principală a acestor manifestări științifice. Ele au stimulat schimbul de păreri și cercetarea regională, integrată în istoria unică și unitară a patriei noastre. Prin simpozioane s-a accentuat mereu caracterul interdisciplinariității. Au fost valorificate, cu acest prilej, moștenirile pozitive ale cercetării tracologice din trecut. Mulțumită acestor reuniuni științifice, s-a întărit și unitatea dintre generații, asigurîndu-se astfel continuitatea și dezvoltarea tracologiei românești, pe întregul teritoriu al țării noastre. În prezent, potrivit organigramei aprobate de Ministerul Educației și Învățămîntului, structura institutului corespunde decretului de înființare, cât și direcției generale a științei și tehnicii mondiale, care pun la baza cercetării actuale interdisciplinaritatea. Există patru secții principale, și anume: arheologie, lingvistică, paleontologie-antropologie, etnologie-folclor-muzicologie. Evident, arheologia și apoi lingvistica ocupă un loc predominant în cercetarea tracologică. Institutul are patru filiale, la Cluj-Napoca, Iași, Constanța și Craiova. Numărul membrilor este de 137, numiți de Prezidiul Academiei de Științe Sociale și Politice și de Ministerul Educației și Învățămîntului; acest număr va crește, datorită faptului că sînt mulți cercetători în domeniul interdisciplinar al tracologiei.

Pînă în prezent s-au ținut 11 simpozioane. Al XII-lea are loc anul acesta la Tulcea, între 28—30 septembrie. Primul s-a

organizat la București, chiar în anul înființării institutului, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice și a Ministerului Educației și Învățământului, cu tematica „Originea și delimitarea marelui grup etno-cultural tracic”, care a răspuns unei concepții mai cuprinzătoare din punct de vedere cronologic, teritorial și etnic, dar în centrul preocupărilor au stat problemele tracilor de nord ale traco-geto-dacilor și daco-român timer. Am început doar cu 11 comunicări ținute de specialiști din centrele universitare și orașele cu o tradiție cultural-științifică recunoscută. Numărul participanților va crește mereu, cu fiecare simpozion, ajungând, la Tulcea la peste 150. O dată cu al II-lea simpozion (la Drobeta-Turnu Severin) a început fructuoasa colaborare dintre institut și Consiliul Culturii și Educației Socialiste, cît și cu muzeele județene și municipale, care a permis asigurarea unei baze materiale pentru un număr sporit de participanți și vizitarea monumentelor istorice din județul coorganizator. În 1981 s-a realizat un nou progres, cu ocazia simpozionului de la Rm. Vlcea, cînd lucrările au putut să se desfășoare, pentru prima dată, în secțiuni, cu un număr sporit de participanți. La al VI-lea simpozion, din 1983, organizat la Craiova, au fost prezenți 41 specialiști, printre ei fiind arheologi, lingviști, antropologi, paleobotaniști, numismați etc. Simpozionul a fost dedicat Marii Uniri din 1918. Cu această ocazie a fost înființată filiala Olteniei a Institutului de tracologie și acolo a apărut primul volum din SYMPOSIA THRACOLOGICA. Al VII-lea volum va vedea lumina tiparului la Tulcea. Am socotit că publicarea rezumatelor comunicărilor într-o asemenea modestă broșură — devenită repede a doua revistă a institutului — va ușura intrarea imediată a rezultatelor cercetării tracologice românești în circuitul științific intern și internațional, reflectînd în acelaș timp și stadiul actual al tracologiei din țara noastră, dar cu deosebire din zona unde au loc lucrările simpozionului respectiv.

În 1985 s-a înființat o nouă filială — filiala pentru Dacia pontică, avînd sediul la Constanța, unde s-au ținut lucrările celui de-al VIII-lea simpozion național de tracologie, cu participarea unui număr de 73 de specialiști din diverse domenii ale tracologiei, un număr dublu față de cel din trecutul imediat. Caracterul interdisciplinar s-a accentuat și la al IX-lea simpozion, cel de la Oradea, din 1986, cînd a apărut și vol. IV din Symposia Thracologica.

Un salt pe plan organizatoric și ca formă de manifestare s-a realizat prin cel de al X-lea simpozion național de tracologie, de la Miercurea Ciuc, în 1987, care a avut și un caracter festiv, cu tematică mai cuprinzătoare, „Traco-geto-dacii, daco-romanii, român timer și contactele lor cu alte popoare”. Cu sprijinul autorităților de partid și de stat locale s-a tipărit vol. V din Symposia Thracologica, în care au fost publicate 96 rezu-

mate ale comunicărilor specialiștilor din diverse domenii de tracologie. Pentru prima dată se publicau rezultatele și perspectivele cercetării arheologico-tracologice din jud. Harghita, ca premisă a înființării unei filiale în această parte a țării noastre. Simpozionul al XI-lea, de anul trecut, ale cărui lucrări s-au desfășurat la Piatra Neamț, cu tematica „Dacia est-carpatică în contextul unității și continuității”, a marcat o frumoasă realizare prin valoarea științifică a comunicărilor și nivelul înalt, academic, al discuțiilor, cât și prin lărgirea caracterului interdisciplinar. Al VI-lea volum din Symposia Thracologica, tipărit la Piatra Neamț în condiții tipografice excelente, a asigurat continuitatea și certitudinea apariției noii noastre reviste, deosebit de utile și care și-a cîștigat deja un prestigiu.

O dată cu al XII-lea simpozion național de tracologie de la Tulcea, se va încheia primul deceniu de activitate a institutului. Se face un bilanț al realizărilor și se vor trasa perspectivele de dezvoltare pe viitor, care se vor discuta în ședința lărgită a consiliului. Înainte chiar de data începerii lucrărilor simpozionului, au și fost anunțate peste 150 comunicări și referate. Vol. VII din Symposia Thracologica — operă a colaborării cu conducerea și colectivul Muzeului Deltei Dunării din Tulcea — va cuprinde, în prima parte a sa, o sinteză a istoriei și culturii traco-getice, daco(geto)-romane și postromane a Daciei pontice.

La cele 12 simpozioane, menționăm și colocviul de la Baia Mare, din 1982, care s-a ridicat la nivelul unui adevărat simpozion național de tracologie. Cercetători din întreaga țară au dezbătut acolo problemele fundamentale ale lumii tracice din zona intracarpatică și unitatea general-tracică. După primii 10 ani de activitate, putem spune, fără a exagera, credem, că simpozioanele naționale de tracologie au reprezentat importante reuniuni științifice, care au provocat un reviriment general în cercetarea obiectivă a trecutului nostru milenar și a dezvoltării sentimentului patriotic al tineretului nostru, curățind atmosfera de un diletantism dăunător, tracomanic.

Pe plan internațional, activitatea institutului a fost mai restrînsă în cei 10 ani care s-au scurs. La al III-lea Congres Internațional de tracologie, care s-a ținut la Viena în 1980 au participat 12 membri ai institutului. În schimb, la al IV-lea congres (Rotterdam) și la al V-lea (Moscova) nu a fost nici un membru, și nu din vina institutului. Un număr de membri ai institutului, și îndeosebi ai filialelor, au putut ține conferințe și comunicări în Anglia, R.F.G., Grecia, Italia, Jugoslavia, Bulgaria, Ungaria etc.

Cele două filiale — înființate odată cu institutul — au desfășurat o foarte bogată activitate, stimulînd și coordonînd cercetările tracologice din zona intracarpatică și cea extracarpa-

tică. S-au adăugat apoi filialele pentru Dacia pontică și Oltenia. Putem spune că factorul organizatoric a devenit mai dinamizator. Prin filiale s-a contribuit și la dezvoltarea caracterului interdisciplinar în activitatea tracologică. Filialele au colaborat mai strâns cu colectivele cadrelor didactice și cu muzeele județene. Au organizat și importante expoziții temporare pe teme tracologice sau mese rotunde.

Institutul a avut rezultate remarcabile și pe plan publicistic. Din 1981 apare THRACO-DACICA, buletinul institutului, prevăzut în decretul de înființare. Până acum au apărut 8 numere; s-a ajuns la volumul IX; al X-lea este predat la tipar și sperăm să apară cu ocazia celui de al XII-lea Simpozion național de tracologie, de la Tulcea. Revista continuă volumul cu același titlu (propus de noi), publicat cu prilejul lucrărilor, la București, ale celui de al II-lea Congres Internațional de tracologie. În vol. II (1981) — IX (1988) au fost tipărite 1695 de pagini, variate din punct de vedere tematic, cronologic și teritorial, avînd și un excepțional de bogat și interesant material ilustrativ, în majoritate inedit. Notăm: 9 articole editoriale sau valorificări ale moștenirii istoriografiei tracologice românești; 40 articole privind istoria și civilizația tracilor; 53 despre istoria, cultura și spiritualitatea geto-dacilor; 8 de numismatică; 17 despre perioada daco-romană; 1 de lingvistică; 6 despre continuitatea în Dacia post-romană; 5 de antropologie; 6 de paleofaună; 5 paleobotanică; 21 cronici; 20 recenzii. Dintre acestea, un număr de 12 articole ale autorilor români sînt scrise într-o limbă de circulație internațională, iar trei studii sînt publicate de către colegi străini.

A doua revistă a institutului — SYMPOSIA THRACOLOGICA — a ajuns la al VII-lea număr, care va apare la Tulcea, prin grija autorităților de partid și de stat locale și a colectivului muzeului local. Aici se vor publica rezumatele și relevantele. Pe viitor vom avea în vedere și mijloacele de înregistrare și difuzare a discuțiilor din jurul „meselor rotunde” și pe marginea comunicărilor făcute la simpozioane.

Popularizarea cunoștințelor despre traci, geto-daci, daco-romani etc., s-a făcut, fie prin studiile publicate, fie prin presă, conferințe publice și la Radio și TV. Va trebui făcut un efort în plus pentru a răspunde cu mai multă sollicitudine la setea de cunoaștere a marelui public, care trebuie ferit de orice formă de diletantism.

Tot ceea ce s-a realizat pînă acum se datorește unei bune colaborări cu instituții științifice și de învățămînt, cu Consiliul culturii și cu alte organe de partid și de stat, fără concursul cărora nu am fi cîștigat un loc de fel neglijabil în viața științifică a țării. Am avut un sprijin permanent din partea Academiei de Științe Sociale și Politice, Ministerului Educației și Învă-

vătamîntului, Consiliului Politic Superior al Armatei și, nu în ultimul rînd, al Secției de Propagandă a C.C. al P.C.R.

Rezultatele obținute în primul deceniu, ne-au îndreptățit să avem un statut legal, o organigramă oficială, un sediu propriu, dar și sarcini obligatorii, pe care ne vom strădui să le îndeplinim pe viitor, cu promptitudine și răspundere. A fost întocmit, și aprobat, planul de lucru și al reuniunilor științifice anuale. În vederea păstrării unei structuri unitare, pronunțat interdisciplinare, a revistelor institutului, se va ține seama de planul tematic, extins pe întregul teritoriu al țării și asigurat de către specialiști. Avem, de asemenea, în vedere elaborarea unei lucrări monografice asupra istoriei, civilizației și ariei de răspîndire a lumii trácice, prin colaborarea tuturor disciplinelor de investigație ale tracologiei.

Secția de lingvistică va acorda importanța cuvenită problemelor de lingvistică, începînd cu indoeuropenii și constituirea fondului lingvistic traco-dacic și valoarea acestuia în cristalizarea limbii române. Ne gîndim, de asemenea, la o publicație a institutului: BIBLIOTHECA THRACOLOGICA, în care să se publice lucrările de sinteză și cele de plan.

Vom menține caracterul combativ al tracologiei, ca știință interdisciplinară și multidisciplinară și vom întări frontul unit al cercetătorilor din domeniul tracologic, ridicînd prestigiul școlii de tracologie românești.

ACTIVITATEA FILIALEI CU SEDIUL ÎN MUNICIPIUL IAȘI A INSTITUTULUI DE TRACOLOGIE ÎN PERIOADA 1979—1989

dr. SILVIA TEODOR
secretar științific al Filialei

Filiala din Iași a Institutului de tracologia cuprinde 35 membri, aparținînd Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Facultății de istorie și filosofie, Facultății de geologie, geografie și științele naturale ale Universității „Al. I. Cuza”, Centrului de teorie literară, lingvistică și folclor al Ministeru-

20)

lui Educației și Învățământului, Complexului muzeistic Iași, precum și muzeelor din Galați, Tecuci, Bacău, Huși, Bîrlad, Piatra-Neamț, Roman, Botoșani și Suceava.

De la înființare, din anul 1979, și pînă în prezent membrii Filialei s-au străduit să lămurească, pe cît posibil în cadru interdisciplinar, diferite aspecte ale problematicii traco-geto-dace, contribuind, în același timp, alături de membrii celorlalte filiale din țară, la buna reușită a acțiunilor întreprinse pe plan local, național și internațional.

Întrucît majoritatea membrilor acestei Filiale sînt arheologi, cercetările în domeniul arheologiei au fost cu precădere în centrul atenției, ele organizîndu-se conform planului unic de săpături arheologice, aprobat de Academia de Științe Sociale și Politice și de Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

În această privință, merită să fie menționat numărul mare de săpături arheologice efectuate de Institut, Facultate și muzee. Pe lîngă continuarea săpăturilor în stațiuni, intrate deja în atenția cercetătorilor din țară și străinătate, s-au efectuat și numeroase săpături de salvare, în zonele care urmau să fie afectate prin șantierele de construcții sau prin lucrările de ameliorare a terenurilor agricole.

Pentru tricii din epoca bronzului, o mențiune aparte merită cercetările din așezarea și necropola de la Cîndești (wd. Vrancea — M. Florescu), iar pentru cei din prima epocă a fierului investigațiile de mai mare amploare de la Grănicești (A. László), precum și din așezările deschise de la Lozna — Dealul Morii, Curteni, Brădicești, Hîrtoape și Budeni (Silvia Teodor, C. Ionomu).

Relativ la geto-daci, prezintă o importanță aparte cercetările din fortificațiile de la Cotnari-Cătălina și Bunești-Averești (A. C. Florescu și V. V. Bazarciuc), precum și săpăturile în așezările și necropolele de la Poiana, Brad, Răcățau, Cucuteni, Piatra Neamț — Bîtca Doamnei, Barboși, Moinești și în alte locuri (S. Teodor, V. Ursache, V. Căpitanu, M. Dinu, Silviu Sanie, V. Mihăilescu-Bîrliba, Nică Mircea ș.a.). În legătură cu geto-dacii, demnă de remarcat este și realizarea, prin străduințele membrilor Filialei din Iași, respectiv a arheologilor A. C. Florescu și M. Dinu, a două mari rezervații arheologice, respectiv pentru așezarea fortificată de la Cotnari-Cătălina și mormîntul princiar de la Cucuteni-Mlada.

La rîndul ei, civilizația dacilor liberi din sec. II—III e.n. a fost și ea cercetată, prin continuarea săpăturilor de la Dumbrava, Lozna-Turbărie, Borniș, Drăgești, Zvoriștea, Călugăra și din alte locuri (S. Sanie, S. Teodor, V. Căpitanu, D. Teodor, M. Ignat).

Prin alte cercetări arheologice, efectuate în așezările și necropolele din primul mileniu al erei noastre, s-au adus noi contribuții privind continuitatea neîntreruptă a elementului

autohton, procesul romanizării la est de Carpați și, în genere, particularitățile etnogenezei românești din acest spațiu.

În această privință, contribuții deosebit de importante au fost aduse prin cercetările arheologice de la Ștefănești, Mihălășeni, Lozna-Străteni, Izvoare-Bahna, Davideni, Birlad-Valea Seacă, Barcea, Braniște și Călugăreni (O. L. Șovan, D. Teodor, I. Mitrea, M. Nică, V. Mihăilescu-Bîrliba, V. Căpitanu ș.a.).

Rezultatele cercetărilor arheologice, cele mai multe prezentate la sesiunile anuale de rapoarte arheologice, au fost valorificate în numeroase studii și articole, publicate în reviste de specialitate din țară și străinătate, precum și în următoarele monografii : **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, București, 1980 (V. Mihăilescu-Bîrliba) ; **Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei**, Iași, 1981 (S. Sanie) ; **Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele III—IV e.n.**, Iași, 1982 (I. Ioniță) ; **Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi**, Iași, 1988. (I. Ioniță și V. Ursachi), precum și în fasciculele pentru România ale publicației de caracter internațional „*Inventaria Archaeologica*”, respectiv **Depôts d'outils en fer d'époque la Tène de Lozna, dép. de Botoșani**, București, 1979 (S. Teodor și P. Șadurschi) ; **Necropole du IVe et commencement du Ve siècle de n.è. à Birlad-Valea Seacă**, București, 1986 (V. Palade). În afară de acestea, o mențiune aparte o merită prezența studiilor din acest domeniu în publicațiile **Dacia, Thraco-Dacica**, din al cărui comitet de redacție face parte și o colaboratoare a Filialei din Iași (S. Teodor) și **Arheologia Moldovei**.

În cei 10 ani de existență ai Institutului de tracologie, cercetătorii și muzeografi din Moldova au participat, în mod activ, la toate Simpozioanele naționale de tracologie, organizate anual, în diferite localități din țară de către acest Institut, la care au susținut comunicări atât din domeniul arheologiei cât și al cercetărilor interdisciplinare (antropologie, paleofaună și paleobotanică).

În afară de acestea, s-au organizat, la Iași, mai multe Simpozioane pe următoarele teme : Tracii și civilizația lor în lumina cercetărilor efectuate în anii construirii socialismului în România (1980) ; Fortificațiile la geto-daci (1980) ; Tracii din spațiul dacic în lumina cercetărilor arheologice, antropologice și lingvistice (1981) ; Problema tracilor în lumina cercetărilor multidisciplinare (1984), la care, pe lângă specialiștii din Iași, au participat și colegi din București, Cluj-Napoca și din alte localități.

La acestea se adaugă masa rotundă cu tema „Cultura spirituală a geto-dacilor” (1986), manifestare științifică cu caracter interdisciplinar din cadrul „Zilelor Universității” din

Iași, la care, pe lângă cercetătorii din Iași, au participat și cei din București, Cluj-Napoca, Deva, Constanța, Tulcea și Galați.

În acest interval de timp au avut loc, la Iași, mai multe ședințe de comunicări ale Filialei. S-a participat, de asemenea, la manifestările științifice organizate de instituțiile de învățămînt și cultură din Iași, precum și de muzeele din Moldova, cu prilejul împlinirii a 2050 ani de la atestarea statului dac condus de Burebista (în 1980), și, în 1988, cu ocazia împlinirii a 1900 ani de la venirea lui Decebal la conducerea acestui stat.

În general, de la înființarea sa, Filiala din Iași a organizat mai multe ședințe de lucru, anuale, la sediul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, la care s-au discutat diferite probleme din domeniul arheologiei, lingvisticii, antropologiei, paleofaunei și etnografiei, subliniindu-se necesitatea tratării interdisciplinare a temelor de tracologie, precum și diferite probleme în legătură cu participarea la publicații, la simpozioanele locale, naționale și internaționale de tracologie și la alte manifestări științifice.

În programul sesiunilor „Zilelor Institutului”, desfășurate cu regularitate în ultimii ani, s-au prezentat, în cadrul secției de istorie veche, comunicări din domeniul tracologiei de către cercetători și muzeografi, nu numai din Iași ci și din alte centre ale țării.

Totodată, atenția cuvenită a fost acordată și unor începuturi de folosire a metodelor moderne în cercetarea arheologică, respectiv codificarea indexată pentru unele publicații centrale și locale de arheologie, prin colaborare cu specialiști de la CEPECA din București, precum și în domeniul datărilor prin arheomagnetism, prin cooperarea cu fizicienii din Iași, care dispun de aparatură necesară. În acest domeniu, conducerea Filialei a luat recent contact și cu specialiști de la Institutul de tehnologie izotopică și moleculară din Cluj-Napoca, precum și cu acad. Ștefan Pascu, directorul Institutului de istorie și arheologie din această localitate, care, cu bunăvoință, a acceptat să prezinte, așa cum a fost de acord la ședința Biroului Executiv al Institutului de tracologie din luna martie a.c., un memoriu forurilor în drept din București, în vederea modernizării cercetării arheologice din țara noastră. Menționăm că, în legătură cu aplicarea la Iași a codificării indexate și a arheomagnetismului, pe lângă documentarea în țară și parțial și în străinătate, în Cehoslovacia și Bulgaria, au fost tipărite și unele articole în **Arheologia Moldovei** de către Magda Mantu și Valeria Dumistrăcel.

Pe plan internațional s-a participat cu comunicări, rapoarte și intervenții, de către membrii Filialei, la următoarele manifestări științifice :

1. Al treilea Congres Internațional de tracologie (Viena, 1980, M. Petrescu-Dîmbovița) ;

2. Colocviile româno-slovice de la Nitra și București (1980 și 1981, Silvia Teodor) ;

3. Sesiunea „Săptămânile phillipopolitane“ de la Plovdiv (1982, M. Petrescu-Dîmbovița).

În afară de acestea, s-a mai participat cu intervenții sau comunicări din domeniul tracologiei și la alte manifestări științifice internaționale, după cum urmează :

1. Al X-lea Congres Internațional de științe istorice de la București (1980, M. Petrescu-Dîmbovița) ;

2. Al XI-lea Congres Internațional de științe istorice de la Stuttgart (1985, M. Petrescu-Dîmbovița, D. Gh. Teodor, I. Ioniță) ;

3. Al X-lea Congres Internațional de științe pre- și proto-istorice de la Ciudad de Mexico (1981, M. Petrescu-Dîmbovița) ;

4. Al XI-lea Congres Internațional de științe pre- și proto-istorice de la Mainz (1987, M. Petrescu-Dîmbovița, S. Teodor, S. Sanie, D. Gh. Teodor, I. Ioniță, V. Mihăilescu-Bîrliba, M. Alexiu).

Prezența activă a membrilor Filialei din Iași la diferite activități științifice, din țară și străinătate, din domeniul tracologiei, considerăm că poate constitui, la acest moment de bilanț, un impuls pentru continuarea cercetărilor în acest domeniu, într-un cadru pe cât posibil mai larg interdisciplinar și cu metode moderne de investigare, condiții absolut indispensabile pentru progresul acestor cercetări din țara noastră. În ceea ce ne privește, sperăm să putem continua colaborările începute de mai mulți ani cu istoricii, lingviștii, antropologii, paleozoologii, paleobotaniștii, fizicienii și informaticienii, cu sprijinul ASSP, Universității „Al. I. Cuza“ și a altor institute, în vederea elaborării unor lucrări mai aprofundate de caracter interdisciplinar. În acest cadru, reînnoim dorința realizării unei culegeri de studii interdisciplinare din domeniul tracologiei, prin colaborarea cu specialiști din toată țara.

În încheiere, ținem și cu această ocazie să aducem mulțumirile membrilor Filialei Iași conducerii Institutului de tracologie, Academiei de Științe Sociale și Politice și Universității „Al. I. Cuza“ pentru sprijinul permanent acordat bunei desfășurări a cercetărilor în acest domeniu.

SINTEZĂ
ASUPRA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE
ÎN ANII 1979—1988 DE CĂTRE
FILIALA CU SEDIUL ÎN MUNICIPIUL
CLUJ-NAPOCA

dr. I. GLODARIU
secretar științific al Filialei

Activitatea Filialei Cluj-Napoca a Institutului de Tracologie s-a axat pe îndeplinirea principalelor obiective ale cercetării științifice existente în tematica Institutului și pe a aceloră complementare, încît ea poate fi structurată în patru mari secțiuni: cercetări arheologice, valorificarea cercetărilor, participarea la manifestări științifice interne și internaționale și popularizarea rezultatelor cercetărilor științifice.

I. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE s-au axat pe teme de importanță majoră pentru istoria veche a României și pentru legăturile culturale cu zonele învecinate. S-a insistat, cu precădere, asupra istoriei și civilizației tracilor, daco-geților, daco-romanilor și asupra perioadei de formare a poporului român, utilizîndu-se atît metodele tradiționale de investigare (periegheze sistematice însoțite de sondaje superficiale și urmate de săpături arheologice), cît și acelea moderne, pluridisciplinare (cercetări aerofotografice, pedologice, petro- și mineralografice, măsurarea rezistenței magnetice a solului, determinări botanice și osteologice etc.).

Perieghezele au avut în vedere în mod obișnuit zone variate ca întindere, situate în apropierea punctelor unde se întreprindeau săpături arheologice, pentru cunoașterea habitatului în antichitate și în epoca de trecere la feudalism a unor microzone, dar și pentru a ne putea înscrie în limitele fondurilor cercetărilor arheologice. Alte periegheze au avut drept obiectiv zone largi, încă puțin cunoscute din punct de vedere arheologic, sau altele de importanță deosebită pentru diferite epoci din istoria veche a României. Se adaugă, desigur, acelea din ultimii ani care au vizat zonele unde urmau să se desfășoare lucrări de îmbunătățiri funciare sau de construcții hidrotehnice, industriale și civile.

Toate s-au soldat cu numeroase descoperiri de necropole, așezări și fortificații din epoci diferite, menite fie să întregască harta arheologică a Banatului, Crișanei, Maramureșului și Transilvaniei, fie să ducă la înregistrarea primelor puncte de interes arheologic în zone încă necercetate sau sumar cercetate. Dintre perieghezele sistematice sînt de amintit, în primul rînd, cele ce au avut drept obiective zona de contact între Depresiunile Făgărașului, Homoroadelor, Baraoltului și Bîrsei,

Munții Banatului, limesul de est și de vest al Daciei Superioare, Oltul transilvan de la Defileul Racoșului și pînă la Avrig.

În privința săpăturilor sistematice s-a optat pentru desfășurarea lor în puncte cu locuiri succesive din epoci diferite pentru a se putea urmări, în detalii, continuitatea de viață antică și pentru a reuni, la aceleași obiective, specialiști în epoci diferite. Colaborarea, pe această direcție, cu cercetătorii din muzeele bănățene și transilvănene a fost deosebit de fructuoasă și menționăm în primul rînd muzeele din Cluj-Napoca, Alba-Iulia, Sibiu, Deva, Brașov, Zalău și Reșița.

Șantierelor arheologice au vizat obiective din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului (Cheile Aiudului, Valea Timișului, Șura Mică, Uioara de Sus, Ghirbom, Tureni etc.), din epoca bronzului (Tășad, Carei-Bobald, Tureni, Șura Mică etc.), din prima vîrstă a fierului (Teleac, Subcetate, Chendu Mare, Racoș, Săvîrșiu, Culciu Mare, Șura Mică, Parța, Remetea Mare, Gornea, Liubcova, Tășad, Timișoara-Fratelia, Suciul de Sus), din a doua vîrstă a fierului și în special din perioada statului dac (Grădiștea de Munte, Cugir, Racoș, Șura Mică, Piscolt, Șercaia, Concana de Jos, Săvîrșiu, Căpîlna, Liubcova, Divici, Tapae), din epoca stăpînirii romane în Dacia (Ulpia Traiana, Porolissum, Gilău, Micăsasa, Șura Mică, Vărădia, Ampelum, Brîncovenesti, Ilișua, Lechința de Mureș, Cășei etc.) și din epoca de trecere la feudalism (Dăbîca, Alba Iulia, Comana de Jos, Șura Mică, Ațel, Uioara de Sus, Morești, Cluj-Napoca, Mehadia etc.).

Pentru epoca romană, săpăturile au vizat marile centre urbane și fortificațiile, dar și așezările rurale urmărindu-se prezența și felul de manifestare ale autohtonilor împreună cu profundele prefaceri care aveau să ducă la romanizarea lor, maniera de implantare a coloniștilor romani între — și în sînul comunităților autohtone, iar pentru epoca de trecere la feudalism s-a avut în vedere persistența daco-romanilor pe teritoriul Daciei și procesul de formare a poporului român, inclusiv manifestările sale materiale și spirituale pe durata secolelor IX—XII. Aportul documentar adus de toate aceste investigații este remarcabil.

Paralel cu investigațiile arheologice au început și continuă să se desfășoare lucrări de conservare și restaurare, cum sînt acelea de la Grădiștea de Munte, Porolissum, Potaissa și Ulpia Traiana. Dar, în această privință, este de menționat că ele sînt mult în urma investigației arheologice și că se desfășoară în condiții dificile mai ales din pricina lipsei de fonduri alocate în acest scop. Se cuvine subliniat, însă, în legătură cu aceste lucrări, că, în pofida dificultăților existente, calitatea conservărilor și restaurărilor se situează la nivelul cerințelor moderne.

Nu în ultimul rînd sînt de remarcat avantajele aduse de colaborarea, în cadrul cercetărilor de teren, cu specialiștii din alte domenii. Pe lîngă, de-acum tradiționalele determinări paleobotanice, osteologice, mineralogice și petrografice, extrem de utile s-au dovedit investigațiile magnetometrice în depistarea de noi obiective de interes arheologic și în circumscrierea ariei așezărilor antice.

Specialiștii, cu care s-a colaborat și continuă să se colaboreze, provin de la catedrele de botanică, pedologie și mineralogie ale Universității din Cluj, de la Institutul de Tehnologie Izotopică și Moleculară și de la Institutul de Calcul din Cluj; precum și de la alte instituții din Transilvania și de la București.

II. VALORIFICAREA CERCETĂRILOR s-a făcut prin publicarea rezultatelor lor în reviste apărute mai ales în țară, dar și în străinătate și, mai puțin, prin lucrări monografice și de sinteză. Nu insistăm asupra titlurilor apărute pentru că ele se află în lista ce însoțește acest raport. Acelei liste i se adaugă circa 300 de articole.

Mai nimerit, credem, este să menționăm deficiențele constatate de-a lungul întregii perioade la care se referă prezenta sinteză.

În stadiu de manuscris se află instrumentele de lucru indispensabile, anume Repertoriul arheologic al județelor din Transilvania întocmit de Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca în colaborare cu muzeele. Pînă acum nu s-a găsit însă nici o soluție care să ducă la publicarea lor.

La fel, editurile noastre publică extrem de puține monografii arheologice și chiar lucrări de sinteză, pe primul plan, pentru ele, stînd eficiența sau rentabilitatea economică a lucrărilor în discuție și aceasta greșit înțeleasă pentru că o monografie arheologică este editată de obicei o singură dată, încît ea nu trebuie să se vîndă în cîteva luni, ci în cîteva ani.

Din punct de vedere cantitativ nu se poate vorbi de o reducere a publicațiilor apărute pînă acum sau în curs de apariție față de perioada anterioară dar ele sînt încă departe de a fi suficiente.

Insuficiente sînt și acelea care apar în revistele de peste hotare și care se limitează, practic, la articole și studii. Sînt necesare, în primul rînd, publicații monografice și de sinteză în limbi de circulație, tipărite la noi în țară, în măsură să facă cunoscute în străinătate rezultatele investigației arheologico-istorice românești și punctul de vedere al istoriografiei române.

III. MANIFESTARILE ȘTIINȚIFICE la care au participat membrii Filialei au constituit tot atîtea bune prilejuri pentru comunicarea rezultatelor cercetărilor lor și pentru eficiente schimburi de opinii cu colegii din țară și din străinătate.

Dintre manifestările științifice **interne** le menționăm, în primul rând, pe acelea organizate de Institut, anume Simpoziioanele de Tracologie, 11 la număr.

Se adaugă prezența membrilor Filialei la sesiunile și simpozioanele organizate de Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca, de Institutele din Iași și București și de muzeele din țară: Cluj-Napoca, Alba-Iulia, Arad, Bacău, Baia Mare, Brașov, Caransebeș, Constanța, Deva, Făgăraș, Oradea, Piatra Neamț, Reșița, Râmnicu Vilcea, Satu Mare, Sfântu Gheorghe, Sibiu, Suceava, Timișoara, Tirgu Mureș, Turda, Turnu Severin, Zalău.

Tot în acești ani au fost organizate sesiunile comemorative închinată aniversării creerii statului dac, urcării pe tron a lui Decebal și memoriei lui Vasile Pârvan, la care membrii Filialei au participat, de asemenea, cu comunicări.

Cît privește prezența membrilor Filialei la manifestările științifice **internaționale**, menționăm al III-lea Congres Internațional de Thracologie (I. Glodariu), Colocviul Istoria și limba tracilor de la Londra (D. Protase), al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice de la București (participare masivă) și al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice (Șt. Pascu, D. Protase). Nu a participat nici un membru al Filialei la al IV-lea Congres Internațional de Thracologie, la Congresul de Științe Pre- și Protoistorice de la Mainz și la Congresul Internațional de Arheologie de la Londra. Comunicările trimise la aceste congrese de către membrii Filialei credem că nu sînt suficiente pentru a expune și a susține punctul de vedere al istoriografiei române.

Tot în categoria manifestărilor internaționale este de amintit organizarea expoziției Civilizația dacilor, prezentată în 1979—1980 la Roma; în 1980 la Billingham, Mainz, Bruxelles și Paris și în 1981 la Sofia, Cracovia și Viena, pentru care membrii Filialei au redactat cea mai mare parte a catalogului și a studiilor complementare și au participat direct la prezentarea ei. Ea a fost una dintre manifestările care au făcut cunoscută peste hotare, alături specialiștilor cît și publicului larg, civilizația dacică și a adus reale servicii prestigiului arheologiei românești.

IV. POPULARIZAREA REZULTATELOR CERCETĂRI-LOR științifice ale membrilor Filialei s-a făcut mai ales prin presa de largă circulație, prin intermediul radioului, televiziunii și prin conferințe ținute în orașele și satele din Transilvania, la întreprinderi, instituții, școli, cămine culturale, case de cultură, cluburi muncitorești, unități ale Ministerului Apărării Naționale.

În concluzie, activitatea Filialei Cluj a Institutului de Thracologie poate fi socotită fructuoasă și în concordanță cu obiectivele și țelurile Institutului de Thracologie.

CĂRȚI PUBLICATE DE MEMBRII FILIALEI ÎN ANII 1979—1988

- M. Bărbulescu**, INTERFERENȚE SPIRITUALE ÎN DACIA ROMANA, Cluj-Napoca, 1984 ;
- M. Bărbulescu**, DIN ISTORIA MILITARA A DACIEI ROMANE. LEGIUNEA V MACEDONICA, Cluj-Napoca, 1987 ;
- N. Branga**, URBANISMUL DACIEI ROMANE, Timișoara, 1980 ;
- N. Branga**, ITALICII ȘI VETERANII ÎN DACIA, Timișoara, 1984 ;
- I. H. Crișan**, BUREBISTA ȚS KORA, București, 1980 ;
- I. H. Crișan**, SPIRITUALITATEA GETO-DACILOR, București, 1986 ;
- H. Daicoviciu — D. Alicu**, COLONIA ULPIA TRAIANA AUGUSTA DACICA SARMIZEGETUSA, București, 1984 ;
- H. Daicoviciu**, PORTETE DACICE, București, 1984 ;
- I. Glodariu — E. Iaroslavschi**, CIVILIZAȚIA FIERULUI LA DACI, Cluj-Napoca, 1979 ;
- I. Glodariu — Fl. Costea — I. Clupea**, COMANA DE JOS. AȘEZĂRILE DIN EPOCILE DACICA ȘI PREFEUDALA, Cluj-Napoca, 1980 ;
- I. Glodariu**, AȘEZĂRILE DACICE ȘI DACO-ROMANE LA SLIMNIC, București, 1981 ;
- I. Glodariu**, ARHITECTURA DACILOR. CIVILA ȘI MILITARA, Cluj-Napoca, 1983 ;
- I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Rusu**, CETĂȚI ȘI AȘEZĂRI DACICE ÎN MUNTII ORĂȘTIEI, București, 1988 ;
- N. Gudea**, POROLISSUM, București, 1986 ;
- N. Gudea — I. Ghiurco**, ISTORIA CREȘTINISMULUI LA ROMĂNI, Oradea, 1988 ;
- V. Moga**, DIN ISTORIA MILITARA A DACIEI ROMANE. LEGIUNEA XIII GEMINA, Cluj-Napoca, 1985 ;
- V. Moga**, DE LA APULUM LA ALBA IULIA, București, 1987 ;
- D. Profase**, AUTOHTONII ÎN DACIA, I. București, 1980 ;
- I. I. Rusu**, DACO-GETII ÎN IMPERIUL ROMAN, București, 1980 ;
- I. I. Rusu**, ETNOGENEZA ROMĂNILOR, București, 1981 ;
- I. I. Rusu — I. Piso — V. Wollmann**, INSCRIPTIILE DACIEI ROMANE, III/2, București, 1982 ;
- I. I. Rusu — Oct. Floca — V. Wollmann**, INSCRIPTIILE DACIEI ROMANE, III/3, București, 1984 ;
- V. Vasilev**, SCIȚII AGĂȚIRȘI PE TERITORIUL TRANSILVANIEI, Cluj-Napoca, 1980.

VOLUME COLECTIVE

- NOUVELLES ETUDES D'HISTOIRE, 6, 1980 ;
- STUDII DACICE, Cluj-Napoca, 1981 (**A. Bodor, H. Daicoviciu, I. Glodariu, E. Iaroslavschi**) ;

VOLUME APARUTE ÎN STRĂINĂȚATE

1. I DACI. MOSTRA DE LA CIVILTĂȚA DACO-GETICA ÎN EPOCA CLASSICA, Roma, 1979 (**H. Daicoviciu, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, C. Pop**) ;
2. DIE DAKER. ARCHÄOLOGIE ÎN RUMĂNIEN, Mainz am Rhein, [1980] (**H. Daicoviciu, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, C. Pop**) ;
3. TRÉSORS DES DACES, Paris, [1980] (**H. Daicoviciu, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, C. Pop**) ;
4. THE DACIANS, Billingham, 1980 (**H. Daicoviciu, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, C. Pop**) ;
5. DIE DAKER. ARCHÄOLOGISCHE FUNDE AUS RUMĂNIEN, Wien, 1981 (**H. Daicoviciu, I. Glodariu, E. Iaroslavschi, C. Pop**).

RAPORT PRIVIND ACTIVITATEA FILIALEI CU SEDIUL ÎN MUNICIPIUL CRAIOVA A INSTITUTULUI DE TRACOLOGIE, PE PERIOADA 1983—1989

PETRE GHERGHE
secretar științific al Filialei

Filiala a fost înființată la 25 noiembrie 1983, urmărindu-se prin aceasta fructificarea tradiției cercetării arheologice din Oltenia, în condițiile create după 1944 și mai ales în anii de după Congresul al IX-lea al P.C.R. S-a avut în vedere, de asemenea, potențialul științific din regiune, capabil să aducă valoroase contribuții la cunoașterea istoriei vechi a țării noastre.

În cei cinci ani de la înființare, Filiala și-a desfășurat activitatea în legătură cu planul de muncă al Centrului de științe sociale din Craiova. La aceasta trebuie adăugată activitatea depusă de muzeografiile de la Complexul muzeal al județului Dolj și de la alte instituții similare din regiune.

Planul de cercetare a fost axat pe problemele de importanță majoră a istoriei patriei: istoria și civilizația geto-dacică, permanența populației autohtone în cadrul provinciei romane Dacia, continuitatea daco-romană la nordul Dunării.

I. Săpăturile arheologice

Cercetările întreprinse de membrii Filialei au vizat, în primul rând, epoca bronzului, prima și a doua vîrstă a fierului, epocile romană și post-romană. Un accent deosebit s-a pus pe investigarea unor așezări și fortificații care contribuie substanțial la îmbogățirea documentării privitoare la începuturile culturii tracice, civilizația dacică, la continuitatea dacică în Dacia romană, a daco-romanilor după retragerea aureliană și a perioadei de încheiere a procesului de formare a poporului român. În acest sens, amintim șantierele de la Cîrcea, Ghidici, Piatra Olt, Coțofeni, Bîzdina, Stoina, Dobrești, Socu-Bărbătești, Craiova-Cernele, Romula, Locusteni, Dioști, Gropșani, Sucidava și Săcelu.

Rezultatele săpăturilor efectuate în ultimii cinci ani au fost mult peste așteptări. Astfel, la Ghidici, Marin Nica a scos la iveală pe lângă o necropolă de tip Cîrna-Gîrla Mare și așezarea acestela. P. Gherghe a descoperit la Cernele (comuna suburbană a municipiului Craiova), pe lângă o necropolă dacică din secolele IV—III î.e.n., și o așezare din secolele V—VI e.n., fapt ce îmbogățește documentarea privitoare la continuitatea daco-romanilor după anul 275 e.n. La Dioști, G. Popilian și Corneliu Tătulea au cercetat o nouă mare necropolă daco-

romană din secolele II—III e.n., în care persistența locală în Dacia romană este evidentă. C. Tătulea a precizat la Sucidava o locuire dacică intensă în secolele IV—I î.e.n., iar după secolul al II-lea î.e.n. prin fortificarea așezării aceasta a căpătat caracterele unei adevărate **dava**. Se poate afirma că datorită cercetărilor din ultimii ani cultura, civilizația geto-dacică din Oltenia, din bazinul Jiului inferior, despre care nu se știa aproape nimic, în prezent este destul de bine cunoscută.

II. **Valorificarea științifică** a îmbrăcat multiple forme de la comunicări, emisiuni de popularizare la posturile de radio, articole în ziare pînă la articole, studii și monografii. În acest sens un rol deosebit a avut „Tribuna științifică” organizată de Centrul de științe sociale cu ședințe săptămînale în care se fac cunoscute rezultatele cercetărilor recente. Membrii Filialei Craiova au comunicat rezultatele cercetărilor de pe șantiere la sesiunile anuale de rapoarte. De asemenea, au participat la toate cele unsprezece simpozioane naționale organizate de Institutul de Tracologie și, în mod implicit, au prezentat, pe scurt, conținutul comunicărilor în **Symposia Thracologica**, publicație care a apărut începînd cu cel de-al VI-lea simpozion de tracologie. Nu este lipsit de importanță dacă amintim că primul număr al acestei publicații a apărut la Craiova cu prilejul simpozionului din 24—26 noiembrie 1983 prin strădania conducerii Institutului de Tracologie, dar și a conducerii noii filiale înființate în acest oraș.

Membrii filialei au participat și la numeroase alte sesiuni organizate de instituții de profil, aflate în diferite localități din țară.

Publicația Institutului de Thracologie „Thraco-Dacica” și-a oferit paginile sale studiilor și notelor membrilor filialei craiovene, care, în cele nouă numere apărute pînă în prezent, au publicat zece articole. Acestea au avut ca temă evoluția epocii bronzului în provincia din dreapta Oltului, cultura și civilizația dacilor, continuitatea dacilor în provincia romană Dacia etc. Astfel, au fost publicate săpăturile din necropola și așezarea de tip Cîrna-Gîrla Mare de la Ghidici, descoperirile din epoca dacică de la Cernele-Craiova, Coțofeni, Socu-Bărbătești, necropola daco-romană de la Daneți ș.a.

Publicația de științe sociale din Craiova **Arhivele Olteniei** (serie nouă) a constituit un alt mijloc de valorificare a cercetărilor. Astfel, în cele șase numere care au apărut pînă în prezent, s-au publicat 14 studii ce tratează probleme ale epocii bronzului, culturii și civilizației dacice, romanizării și continuității dacice și daco-romane.

Alte rezultate ale cercetării tracologice au fost valorificate prin studii publicate în revistele Institutului de arheologie din București (**Studii și cercetări de istorie veche și arheologie**,

Studii și cercetări numismatice, Dacia), precum și în publicațiile unor muzee (Oltenia, Drobeta și Litua).

O formă de valorificare a cercetării a fost și participarea la simpozioane sau congrese internaționale. Astfel, la simpozionul internațional de ceramică romană, ținut la Weimar (R. D. Germană) a fost prezentată o comunicare care avea ca temă continuitatea daco-romană la nordul Dunării. Comunicarea a fost publicată în actele simpozionului.

În anul 1987, a apărut volumul „Sucidava-Celei” de O. Toropu și C. Tăulea, în colecția „Monumente și muzee” a editurii „Sport-Turism”, iar în primele zile ale acestui an a fost predată editurii „Scrisul Românesc” monografia arheologică, alcătuită de G. Popilian și M. Nica, „Gropșani”. Ambele volume au ca temă continuitatea daco-romană.

Desigur, o valorificare promptă și extrem de eficientă a rezultatelor arheologice a constituit-o prezentarea acestora în muzee (expoziția permanentă sau expoziții temporare). Acest din urmă gen de expoziții care au avut ca unică temă prezentarea materialelor rezultate din ultimele cercetări arheologice a fost folosit de aproape toate muzeele, cu colaborarea deplină a membrilor filialei.

Manifestări științifice

Prima manifestare științifică a Filialei de la Craiova a fost al VI-lea simpozion național de tracologie dedicat Marii Uniri, care s-a ținut în zilele de 24—26 noiembrie 1983. În cadrul simpozionului au fost susținute 46 comunicări, urmate de vii și interesante dezbateri care au totalizat 56 intervenții. În ultima zi a manifestării, participanții s-au deplasat la Tg. Jiu unde s-a organizat o „Masă rotundă” cu tema „Unitatea etnică, lingvistică și culturală a traco-geto-dacilor”. S-au vizitat șantiere arheologice din județul Gorj.

Tot în cadrul Filialei s-a organizat, la Drobeta-Tr. Severin, între 23—24 noiembrie 1984, al VII-lea simpozion de tracologie. În decursul celor cinci ani de existență, Filiala de tracologie de la Craiova a luat parte la organizarea, împreună cu Centrul de științe sociale, a multor manifestări științifice locale.

Membrii Filialei Craiova au avut prilejul de a schimba opinii cu cercetători din alte țări, cu ocazia călătoriilor de documentare pe care le-au efectuat în R. P. Bulgaria, R. P. Polonă, U.R.S.S. sau în timpul vizitelor unor cercetători din R.S.F. Iugoslavia, R. P. Polonă, U.R.S.S., R. F. Germania.

Popularizarea cercetărilor și cu deosebire a rezultatelor acestora a constituit o sarcină permanentă a membrilor Filialei. Formele prin care s-a realizat au fost acelea devenite de acum tradiționale: conferințe în întreprinderi și instituții, în școli și la radiu, etc.

Expunerea din 28 noiembrie 1988 a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, care pune în circuitul științific idei, teze, concluzii de o mare importanță privind istoria antică a poporului nostru, deschide noi orizonturi de investigație științifică și constituie pentru Filiala noastră un minunat prilej de îmbunătățire a cercetării științifice în domeniul tracologiei. De altfel, în planul de cercetări pe anii 1991—1995 sînt prevăzute în plan teme care tratează problemele majore ale istoriei vechi a patriei noastre ca : **Continuitatea daco-romană pe străbuna vatră a Daciei, Civilizația daco-ge-tică în bazinul inferior al Jiului** (fortificațiile de la Bîzdîna, Coțofeni și Dobrești). Sîntem, de asemenea, preocupați de atragerea forțelor de cercetare din zonă în vederea îmbunătățirii muncii de cercetare în sud-vestul țării. Solicităm sprijinul Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România și cu acest prilej, pentru încadrarea la Centrul de științe sociale din Craiova a unui arheolog care să supravegheze marile lucrări de decopertare a solului, din județul Gorj, pentru salvarea vestigiilor arheologice.

**DESPRE ACTIVITATEA FILIALEI
CU SEDIUL ÎN MUNICIPIUL
CONSTANȚA, DE LA ÎNFIINȚARE
(1985) ȘI PÎNĂ ASTĂZI (1989)**

dr. MIHAI IRIMIA
secretarul științific al Filialei

Filiala Constanța a Institutului de tracologie s-a constituit la sfîrșitul lunii noiembrie 1985, cu ocazia celui de al VIII-lea simpozion național de tracologie. Grupînd cercetătorii din județele Constanța și Tulcea, îndeosebi ai celor două complexe muzeale, Filiala și-a propus continuarea valoroaselor tradiții ale arheologiei dobrogene de investigare complexă, interdisciplinară a civilizației traco-geto-dace, daco-romane și românești dintre Dunăre și Mare.

La acest moment de bilanț, cînd Institutul de tracologie aniversează un deceniu de la înființare, se poate afirma că și

filiala Constanța — cea mai recent înființată — a urmărit desfășurarea unor activități specifice, integrate Planului național unic de cercetare, abordând teme prioritare pentru istoria Dobrogei, cu o pondere însemnată oferită civilizației traco-geto-dace, dialogului acesteia cu civilizația greco-romană, ca și pentru epocile romană, romano-bizantină și românească timpurie. În intervalul de timp relativ scurt, parcurs de la constituire, filiala și-a orientat acțiunile pe câteva direcții între care amintim cercetarea arheologică de teren, valorificarea acesteia prin lucrări de specialitate — după caz și lucrări de popularizare — ori realizări de expoziții diverse, precum și prin participarea la diferite manifestări științifice și cultural-educative.

1) **Cercetarea arheologică** a vizat obiectivele cuprinse în planul de săpături aprobat de Comisia arheologică. O atenție deosebită a fost acordată șantierelor de salvare organizate pe traseul unei mari investiții transdobrogene (conducta de tranzit gaze URSS — Turcia — Grecia) ; în perimetrele orașelor Constanța, Mangalia, Hîrșova — unde se realizează mari obiective industriale și ansambluri arhitectonice, afectînd așezările antice ; precum și în perimetrele Zebil — Sarichioi (județul Tulcea) ; iar în perspectivă imediată Oltina Est — Viile — Băneasa — Dumbrăveni — Cetate — Negureni și Dunărea — Băltăgești — Pantelimon — Tîrgușor (județul Constanța), unde terenul își schimbă statutul, prin ample amenajări funciare. Li se adaugă alte lucrări arheologice de salvare mai restrînse ca volum, nu și ca importanță. Nu au fost neglijate, desigur, nici obiectivele arheologice tradiționale.

Investigațiile din Dobrogea au privit toate perioadele corespunzătoare civilizației traco-geto-dace, daco-romane și românești, totuși în mod înegal cercetate. Astfel, prin săpăturile întreprinse în ultimii ani la Independența, Nalbant, Mihai Bravu, Sarichioi, Tulcea-Sud s-au cercetat morminte tumulare cu ocră sau de alte tipuri din perioada de tranziție la epoca bronzului și din epoca bronzului. Pentru județul Constanța pot fi amintite săpăturile din tell-ul de la Hîrșova, unde în afara complexelor neolitice au fost cercetate și unele complexe din perioada de tranziție, precum și așezarea de la Chirnogeni, aparținînd culturii Coslogeni. Rezultatele acestor săpături au și fost comunicate la diferite manifestări științifice, creîndu-se premise favorabile pentru cunoașterea mai amănunțită în viitor și a acestor perioade, mai ales pentru zona de nord a Dobrogei, cu descoperiri mai numeroase.

Hallstatt-ul timpuriu, pus în evidență în ultimele decenii mai ales prin săpăturile de la Babadag, își definește noi caracteristici prin rezultatele cercetărilor recente de la Niculițel-Cornetu și Independența-Ghiolul Pietrei (ambele în județul Tulcea).

Preocupările permanente pentru cunoașterea civilizației getice, a contactului și dialogului acesteia cu lumea greacă, sînt ilustrate mai ales de săpăturile de amploare din așezarea greco-indigenă de la Albești (jud. Constanța), din dava getică de la Satu Nou — com. Oltina (același județ), ori din așezarea și necropola din secolele VI-V î.e.n. de pe Valea Celicului-Telița (jud. Tulcea). Și se adaugă informațiile obținute an de an prin cercetarea nivelurilor greco-elenistice de la Capul Dolojman (Argamum), ca și descoperirile din perimetrul localității Independența (fostă Murighiol), unde au fost începute recent săpături de salvare într-o așezare getică din secolele II—I î.e.n.

De un mare interes s-a bucurat investigarea obiectivelor de epocă romană, în cadrul cărora au fost surprinse și noi aspecte ale continuității getice și ale procesului românizării și continuității autohtonilor. Pentru județul Constanța putem aminti descoperirile excepționale ale anului 1988 și de la începutul anului 1989 din perimetrul anticului Tomis. Între cele mai reprezentative descoperiri menționăm mormîntul cu frescă din secolul IV, unicat în țara noastră. Li se adaugă săpăturile de salvare din necropolele romane (plană și tumulară) de la Hîrșova, ori din așezările romane de la Credința, Castelu, Cogealac, Fîntînele (toate în județul Constanța). Menționăm, de asemenea, săpăturile de la Adamclisi, Rasova-Pescărie și Capidava.

În județul Tulcea, pentru epoca romană amintim săpăturile de la Telița, Slava Rusă, Mihai Bravu, Isaccea (necropola tumulară și plană) și Independența-Murighiol. Se remarcă îndeosebi cercetările din zona Slava Rusă, unde a fost pus în evidență un important complex de cult din secolele V—VI e.n.

Epoca feudală timpurie și feudală a fost investigată în așezările de la Somova și Independența-Murighiol (jud. Tulcea) și Tîrgușor (jud. Constanța), precum și prin efectuarea mai multor secțiuni prin valurile transdobrogene în perimetrele localităților Medgidia, Ciocîrlia, Valul lui Traian, determinate de lucrările de investiții.

2) Manifestări științifice

Rezultatele acestor ample cercetări de teren au fost comunicate la manifestările științifice organizate în intervalul analizat, multe dintre ele văzînd deja lumina tiparului.

Între acțiunile științifice mai importante organizate în cadrul filialei amintim simpozioanele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța, din noiembrie 1986 și noiembrie 1987, cu participarea specialiștilor ce efectuează cercetări istorice și arheologice în Dobrogea. De asemenea, în luna august 1988 s-a organizat, tot la Constanța, o masă rotundă, cu participarea specialiștilor muzeelor din Constanța și Tulcea precum și a cercetătorilor din București care efectuau în acel

moment săpături arheologice în Dobrogea (pe șantierele de la Histria, Păcuiul lui Soare, Hîrșova, Nuntași, Capidava, Nalbant). Dezbaterile au pus în evidență cele mai importante rezultate ale ultimelor săpături, precum și preocupările de perspectivă pentru cercetarea, conservarea și restaurarea obiectivelor arheologice în cauză.

Membrii filialei au participat la manifestări științifice interne (sesiunile anuale de rapoarte de la Timișoara, Pitești și Sibiu), simpozioanele naționale de tracologie de la Oradea, Miercurea Ciuc și Piatra Neamț, simpozioanele organizate la diferite muzee ori alte instituții de profil din țară. Putem menționa, de asemenea, și participarea la manifestări științifice internaționale ale unor membri ai filialei, cum ar fi: Adrian Rădulescu în Italia și Franța, Gavrilă Simion și Mihai Bucvală la Viena — Austria și Freiburg — R. F. Germania, Maria Bărbulescu și Zaharia Covacef la Atēna — Grecia, Mihaela Mănucu-Adameșteanu la Sozopol — R. P. Bulgaria.

3) **Popularizarea rezultatelor cercetărilor științifice** s-a realizat prin numeroase articole publicate în presa centrală și locală, privind rezultatele investigațiilor istorice și arheologice, ca și prin conferințe, emisiuni la radio și TV. Menționăm publicarea de către Muzeul din Tulcea a unei hărți turistice de popularizare a obiectivelor arheologice din județ, cu textele și planșele corespunzătoare, precum și a mai multor ghiduri pentru obiectivele muzeistice și arheologice de către Muzeul din Constanța. De asemenea, în 1988 a apărut lucrarea: A. Rădulescu, **Tropaeum Traiani. Monumentul și cetatea**, Editura Sport-Turism — colecția „Monumente și Muzee”. În afara unor articole științifice publicate în revistele centrale de către membrii filialei (în „Dacia”, „SCIVA”, „Thraco-Dacica”, „Revista muzeelor”, „File din istoria militară a poporului român” etc.) menționăm apariția în acest interval a volumelor „Pontic” — 18 și „Pontica” — 19, cu numeroase contribuții ale specialiștilor din Dobrogea. Se află sub tipar volumele „Pontica” — 20 și 21, precum și „Peuce” — 10.

Filiala din Constanța a Institutului de tracologie își propune dezvoltarea în viitor a tuturor acțiunilor de profil, în conformitate cu obiectivele Planului de cercetare științifică a Institutului pentru ultima perioadă a actualului cincinal și în perspectivă, pentru 1991—1995. Ne propunem, de asemenea, dezvoltarea cercetărilor interdisciplinare și atragerea altor specialiști, din domenii înrudite sau cu preocupări privind aspectele complexe ale tracologiei, în vederea realizării în viitor a unei imagini de ansamblu cât mai reprezentative privind civilizația traco-geto-dacă, daco-romană și românească dintre Dunăre și Mare.

DACIA PONTICĂ ÎN UNITATEA DACIEI STRĂVECHI

P. HAȘOTTI
EL. LAZURCA

Datorită poziției geografice, unele dintre manifestările istorice și culturale din dreapta Dunării au avut trăsături ce le-au diferențiat de cele din stînga fluviului. Fenomenul este sesizabil și în neolitic cînd, în Dobrogea, evoluează cultura Hamangia, care, prin elementele sale de conținut specifice, ocupă un loc aparte în neoliticul românesc.

Nu toate aspectele privind cultura Hamangia sînt lămurite într-o manieră mulțumitoare. Unul dintre acestea este și originea culturii. Admițînd, cu cea mai mare certitudine, originea sudică, anatoliană, a acestei culturi, nu este exclus ca în drumul purtătorilor ei spre țărmul vest-pontic, ea să fi suferit influențe ale unor comunități din zona egeo-mediteraneană, aceasta, cu atît mai mult, cu cît studiile antropologice, fie și sumare, denotă o populație foarte amestecată, dar cu elementele cele mai numeroase din Orientul Apropiat. Pe lîngă o întreagă gamă de elemente antropologice sudice, în necropola de la Cernavodă există și elemente vechi europoide, mezolitice, ceea ce ar putea însemna persistența unor grupuri mai mult sau mai puțin masive de tardenoisieni. Fenomenul pare verosimil, atîta timp cît în aceeași necropolă s-au surprins practici rituale mezolitice (ofrande de animale, cranii fără maxilar, gropi cu cranii, etc.).

Recentele descoperiri din așezările deschise de la Medgidia și Durankulak, au pus în lumină faptul că alături de culturile Dudești, Vinca A, Karanovo III, Veselinovo etc. din marele complex al neoliticului mijlociu din zona balcano-carpatică, trebuie inclusă și cultura Hamangia, cu atît mai mult, cu cît între începuturile acestor culturi sînt diferențe cronologice nesemnificative. Sigur că există și deosebiri locale, dar credem că este mai indicat să luăm în discuție punctele comune ale culturilor amintite (ceramica neagră, lustruită, cu caneluri foarte fine, forme ceramice, unelte, etc.), pentru a integra și cultura Hamangia unui fenomen de la care nu ar fi putut lipsi. Cu această remarcă dorim să subliniem încă o dată originea vest-anatoliană a culturii Hamangia. Momentul declanșării migrației sale ar putea fi pus în legătură cu invazia unei populații anatoliene care a distrus civilizația de la Hacilar și a adus o ceramică monocromă și o plastică stilizată, fenomen corespunzător calcholicului timpuriu anatolian.

O importanță deosebită o au periodizarea, fazele și sincronismele culturii Hamangia, care, în urma celor două descoperiri amintite și a unor noi interpretări, sînt susceptibile de o serie de modificări. În așezările de la Medgidia și Durankulak s-a pus în evidență cea mai timpurie fază a culturii Hamangia, care din punct de vedere cronologic se sincronizează în mare cu culturile Dudești I, Vinca A, Karanovo III, Veselinovo. Ceramica din aceste așezări (neagră, lustruită, decorată cu caneluri foarte fine și cu încrustații) încadrează cultura Hamangia, cum am spus și mai sus, în marele orizont al culturilor neoliticului mijlociu. Totodată, considerăm că la geneza culturii Boian a stat și cultura Hamangia, alături de culturile Dudești și liniar-ceramică.

Că Hamangia este mai timpurie decît se credea pînă acum și că a participat la formarea culturii Boian o mai atestă și descoperirile din necropola de la Cernica, unde, între altele, s-a constatat o influență a primei culturi asupra plasticii celei de a doua. Pentru același raport cronologic între Hamangia și Boian pledează și faptul că în cele mai timpurii așezări Hamangia, nu s-au descoperit străchini cu gît drept sau ușor evazat și pereții oblici, puțin arcuiți, formă care apoi, începînd cu faza a II-a (Golovița), va cunoaște o mare răspîndire. Menționăm că la Grădiștea-Coslogeni, s-a dovedit stratigrafic faptul că această a doua fază a culturii Hamangia este contemporană cu Boian-Bolintineanu.

În altă ordine de idei, considerăm că influențele culturii Hamangia asupra culturii Precucuteni III, s-au exercitat de la nivelul fazei a III-a (Ceamurlia de Jos); avem în vedere și faptul că aria de difuziune a culturii Hamangia în faza precedentă era relativ restrînsă și orientată mai ales spre jumătatea de sud a Dobrogei. Sincronismul dintre sfîrșitul Hamangiei și Precucuteni III, este bine stabilit și nu mai insistăm asupra lui. Se naște însă întrebarea — o singură fază (a treia) a culturii Hamangia durează ceva mai puțin decît întreaga cultură Precucuteni? Studiul tipologic (unul stratigrafic nu este încă posibil din lipsă de date) al ceramicii acestei faze, ne duce la necesitatea împărțirii sale în două (trei) etape. Datele de C 14 impun același lucru, căci nu avem dovezi care să arate că probele, care indică oricum o durată mare a respectivei faze, au fost recoltate dintr-un singur nivel sau din mai multe nivele ale așezării. Am putea paraleliza deci Precucuteni III cu o eventuală Hamangia III c, sau cu discutabila „fază Mangalia” a acestei culturi.

Purtătorii culturii Hamangia au viețuit exclusiv în așezări deschise. Materialele Hamangia din tell-ul de la Hîrșova, reprezintă importuri în mediu Boian. Unele așezări au un caracter risipit (densitate mică a locuințelor, fie că este vorba de bordeie sau locuințe de suprafață) și ele amplasate pe terase,

pe pantele line ale unor coline, pe malurile lacurilor. Peșterile au fost ocazional folosite și demn de remarcat este faptul că nivelele Hamangia, datate în faza a III-a (Ceamurlia de Jos), sînt suprapuse de cele gumelnițene. La nici o așezare nu s-a constatat existența vreunei fortificații.

Analiza tipologică a uneltelor de silex ne-a dus la următoarele concluzii: 1) tradiția tardenoisiană era mai puternică în fazele mai timpurii ale culturii; 2) uneltele pe așchii sînt mai numeroase în primele două faze, după care cele pe lame devin preponderente; 3) microlitismul este mai accentuat la începutul culturii; 4) tipurile de unelte și retușe suferă modificări odată cu evoluția culturii, la începutul ei, ele fiind mai asemănătoare cu cele din așezările tardenoisiene, decît după aceea.

În ceramică întîlnim următoarele categorii: I. Ceramica de uz comun (subdivizată în: Ia — ceramica de uz comun, acoperită cu barbotină și Ib — ceramica de uz comun, acoperită cu slip lustruit); II. Ceramica decorată cu benzi de triunghiuri excizate și apoi încrustate cu o materie făinoasă albă — categorie ce ne oferă o serie de repere pentru cronologia internă a culturii și pentru sincronizarea ei cu alte culturi (de exemplu cu cultura ceramicii lineare); III. Ceramica fină. Pe parcursul culturii Hamangia, ceramica fină a suferit o serie de schimbări, atît în domeniul formelor, cît și al decorului. În prima fază ea se caracterizează prin forme bitronconice și globulare, cu gît drept, decorată, pe lîngă binecunoscutele creștături, împunsături, mici excizii, și cu caneluri foarte fine. În cea de a doua fază (Golovița), ce poate fi împărțită pe baza analizei tipologice a ceramicii în două etape, forma caracteristică este strachina cu gîtul drept sau ușor evazat, alături de castroanele și paharele bitronconice. Decorul este relativ sumar. În faza a treia (Ceamurlia de Jos), care la rîndul ei se poate subîmpărți în alte trei etape, strachina din faza precedentă se schimbă, căpătînd un contur mai arcuit, iar paharul bitronconic se transformă în pahar cu pereții înalți, ușor arcuiți. Decorul, compus din aceleași creștături, împunsături și mici excizii, este mult mai abundent, complex și variat.

Prin specificul său, un capitol deosebit al culturii Hamangia, care în unele privințe are un caracter excepțional, îl constituie plastica. Datele ce le deținem nu ne permit formularea unor concluzii foarte ample și exacte asupra ei, întrucît majoritatea descoperirilor provin din necropole, care pînă în prezent au fost foarte sumar prezentate.

În totalitatea sa, creația plastică a culturii Hamangia face dovada, nu numai a unor tradiții artistice mai vechi și încă puternice, dar și a stăpînirii unei tehnici de modelare foarte înalte. Pasta din care au fost modelați idolii este în general de bună calitate, fapt care se adaugă la acela că de multe ori

figurinele au fost acoperite cu un slip lustruit, cu rolul de a uniformiza piesa din punct de vedere cromatic și de a o finisa. Există însă și exemplare a căror ardere este insuficientă, în acest caz piesele fiind mai friabile.

Plastica antropomorfă (la Ceamurlia de Jos s-a descoperit și un idol zoomorf, alături de un fragment de vas antropomorf) a culturii Hamangia, are o întreagă gamă de elemente de realism și primitiv, care însă nu contrastează cu schematismul, de multe ori exagerat din plastica altor culturi. Realismul primitiv nu dăunează cu nimic asupra plasticității figurinelor și nu diminuează mesajul artistic transmis de estetica generală a acestor divinități.

În privința analogiilor și a descendenței plasticii culturii Hamangia, arătăm că le găsim în remarcabilele creații plastice de la Hacilar, dar și din alte numeroase puncte din Anatolia, Siria Iraq, etc. La Hacilar, plastica are mai multe detalii, este mai naturalistă și mai puțin schematizată în comparație cu aceea a culturii Hamangia; se întâlnesc idoli „în picioare”, șezînd pe un „tron”, cu picioarele îndoite din genuchi și idoli șezînd direct pe pămînt. În nivelele I—III, dar și în nivelul VI, figurinele sînt pictate și redată ceva mai schematic. Capetele lor au forma unor coloane prismatice, întocmai ca la cultura Hamangia, dar conțin și o serie de detalii anatomice. Alte asemănări pentru plastica din lut a culturii Hamangia, le întîlnim la: Catal Hüyük (mai ales în nivelul VI), Jarmo, Tepe Sarab, Ras Shamra (dar cu o datare foarte timpurie — 6500—5500 î.e.n.), Tell Ramad, etc.

Pentru o serie de figurine „șezînd” din cadrul culturii Hamangia, găsim asemănări și în alte așezări din zona amintită, care alături de Ras Shamara, au datări foarte timpurii (8000—6500 î.e.n.). Lunga listă de descoperiri asemănătoare din Anatolia și Orientul Apropiat, pe lîngă faptul că acoperă o întinsă arie, vine să întărească observația după care, plastica hamangiană are puternice rădăcini aici (și mai ales în Anatolia); în ciuda unor deosebiri — modelarea uneori diferită a corpului, redarea unor detalii anatomice ale feței, pictarea unor figurine. Este de adăugat și faptul că pare foarte posibil ca în drumul său spre nord, cultura Hamangia să fi fost influențată, în plastica sa, de comunități din Ciclade, Grecia și Macedonia.

În altă ordine de idei, găsirea rădăcinilor plasticii culturii Hamangia îndeosebi în Anatolia și în primul rînd la Hacilar, nu trebuie să determine automat încadrarea sa cronologică la o dată corespunzătoare nivelului IX (5600—5500 î.e.n.) sau chiar nivelului VI din localitatea amintită. Chiar și cei ce au optat pentru încadrarea culturii Hamangia în neoliticul timpuriu, au respins posibilitatea unui eventual sincronism între Hamangia și Hacilar IX. La judecarea fenomenului de persis-

tență a unor forme plastice, trebuie avut permanent în vedere puternicul conservatorism, care a putut face posibilă dăinuirea pentru mult a anumitor tipuri de statuete — expresii ale unor idei religioase.

Comunitățile Hamangia au avut un rol important și în confecționarea și răspindirea spre vest și nord a podoabelor (brățări și coliere) din scoicile *spondylus gaederopus* și *dentalium*. Astfel de podoabe se întâlnesc cu precădere în inventarul unor morminte din necropolele Hamangia. Folosirea aramei este cu totul accidentală.

Pe parcursul evoluției sale, cultura Hamangia a avut o dezvoltare firească. Trecherile de la o fază la alta, de la o etapă la alta, s-au făcut lent, organic. Ceramica — principalul element de analiză — a suferit schimbări mai mult sau mai puțin reprezentative, ca de altfel întreaga gamă a conținutului material al culturii — de la tipul de locuință, pînă la cele mai mărunte unelte. Singură, plastica își menține canoanele generale intacte, fapt ce este cît se poate de explicabil.

Credem că o caracteristică generală a culturii Hamangia, este conservatorismul, receptivitatea foarte redusă la influențele culturale exterioare, a căror analiză ne-ar fi ușurat periodizarea sa. După o viețuire de circa șapte-opt secole, cultura Hamangia va contribui în Dobrogea la sinteza gumelnițeană, care va integra pentru prima dată pămîntul dintre Dunăre și Marea Neagră, într-un areal cultural mult mai mare.

Începînd din cea de a doua fază a culturii Hamangia, atît pe malul dobrogean al Dunării, cît și pe cel stîng, s-au produs interesante contacte din punct de vedere istoric, între comunitățile acestei culturi și cele ale culturii Boian. Menționăm că cele mai importante descoperiri în acest sens, sînt cele de la Grădiștea-Coslogeni (jud. Călărași) și Hîrșova-tell (jud. Constanța). În prima așezare s-a documentat sincronismul dintre Boian-Bolintineanu și începutul celei de a doua faze a culturii Hamangia (faza Golovița). Pe de altă parte, cercetările arheologice au demonstrat că în marele tell de la Hîrșova, comunitățile Boian s-au așezat începînd cu sfîrșitul fazei Giulești, ele formînd de acum încolo un permanent cap de pod în aria locuită de triburile Hamangia.

Materiale ceramice din faza Giulești a culturii Boian, au fost găsite în cîteva complexe închise Hamangia de la Cernavodă. Altele mai tîrzii, din faza Vidra, au apărut, fie în urma unor cercetări de teren (Capidava, Hinog), fie ca urmare a cercetărilor sistematice dintr-o așezare Hamangia de la Cernavodă și de la Hîrșova-tell. În ultima așezare, unde stratul corespunzător fazei Vidra este destul de consistent, s-a demonstrat contemporaneitatea dintre această fază a culturii Boian și începutul celei de a treia faze a culturii Hamangia (Ceamurlia de Jos). De asemenea, s-a demonstrat, tot pe bază de dovezi stratigrafice, că faza

Boian-Spanțov, este sincronă în mare, cu cea de a doua jumătate a fazei „Ceamurlia de Jos“.

O serie de descoperiri din Dobrogea : Hîrșova-tell, Ghindărești, Gura Dobrogei, Tariverde, iar mai nou Sarichioi, demonstrează că în timpul fazei de tranziție la cultura Gumelnița, s-a produs o pătrundere de la vest de Dunăre, a unor comunități corespunzătoare acestei faze. Populația Hamangia își încetează existența lent, prin asimilarea sa de către noii veniți. Din amestecul celor două culturi se naște varianta pontică a culturii Gumelnița, care nu este altceva decît un aspect local al acestei culturi.

Faptul că majoritatea elementelor ceramicii fazei A 1 a variantei dobrogene a culturii Gumelnița („Faza Hîrșova“ după D. Galbenu) sînt de origine Boian, denotă fenomenul de asimilare a culturii Hamangia de către comunitățile fazei de tranziție, care au pătruns și s-au răspîndit în Dobrogea, după ce precursorii lor, reprezentați de faza Spanțov, viețuiseră la rîndul lor aici.

La această perioadă de profunde imbricații etnice, se pare că a participat mai mult sau mai puțin direct și faza Precucuteni III, a cărei influență în repertoriul ceramicii Hamangia dintr-o etapă finală a culturii este evidentă. Se presupune chiar — și nu fără argumente — o prezență efectivă a precucutenienilor în Dobrogea, fără însă ca ei să reprezinte un element etnic activ în formarea culturii Gumelnița, pentru că s-au manifestat numai prin niște infiltrații sporadice, petrecute foarte probabil ca urmare a necesităților schimburilor intertribale.

Locul culturii Hamangia a fost preluat de cultura Gumelnița care, absorbind o serie de elemente moștenite din trecut, crează o civilizație unitară și cu trăsături originale.

În documentația de care dispunem, de un real folos au fost rezultatele cercetărilor arheologice sistematice, dar și cercetările de teren, care au contribuit la elucidarea unor probleme ce vizau geneza, manifestările de ordin economic și spiritual, vechimea acestei culturi.

Stațiunile cercetate sistematic oglindesc întreaga evoluție a culturii Gumelnița în această zonă, iar materialul ceramic abundent a permis confirmarea unor concluzii formulate cu mult timp în urmă, cît și noi precizări în ceea ce privește etapele de dezvoltare, stabilirea sincronismelor și mai ales influențele și relațiile cu alte civilizații contemporane.

Pentru problema și spațiul care ne preocupă acum, considerăm necesară prezentarea principalelor descoperiri, în credința că ele formează un instrument de lucru necesar urmăririi firului evoluției neîntrerupte, organice și originale a culturii Gumelnița.

În Dobrogea, așezările apar mai ales pe linia Dunării, grupate mai mult în nord-vest, în zona bălților, apoi spre lacul Ra-

zelm și spre litoral. Astfel, ne sînt cunoscute obiectivele de la Carcaliu, Jijila, Garvăn, Văcăreni, Luncavița, Rachelu, Niculițel, Somova, Sarichioi, Enisala, Lunca, Baia (jud. Tulcea) și Hîrșova, Medgidia, Cernavodă, Tariverde, Gura Dobrogei, Tîrgușor, Cheia, Costinești (jud. Constanța), fără ca numărul lor să fie epuizat. Cercetările din interiorul teritoriului de care ne ocupăm încep să aducă la lumină noi așezări, așa cum s-a constatat la Mihai Bravu și Trestenic (jud. Tulcea), care vin să contureze mai bine preistoria Dobrogei.

Săpăturile arheologice nu au vizat toate obiectivele menționate mai sus, dar rezultatele cercetărilor din așezările de la Hîrșova, Luncavița, Baia, Sarichioi, Gura Dobrogei, Cheia, Costinești, au permis să se urmărească evoluția culturii Gumelnița, născută pe un fond eterogen, avînd o ceramică pictată cu grafit și alte elemente definitorii.

Cercetările din Tell-ul de la Hîrșova, cu numeroasele nivele de cultură, au oferit posibilitatea urmăririi evoluției culturii Gumelnița, din faza de tranziție pînă la sfîrșit, încît au format baza documentației noastre în această zonă. A fost stabilit raportul stratigrafic dintre sfîrșitul culturii Boian și începutul culturii Gumelnița, iar grosimea straturilor a arătat că această cultură a avut o evoluție îndelungată.

În urmărirea evoluției culturii Gumelnița, o problemă deosebită o constituie răspîndirea comunităților. Așa după cum se pare, populații gumelnițene au pătruns pe întreg teritoriul dobrogian, pînă spre litoral.

În nordul Dobrogei, firul evoluției poate fi urmărit doar în linii generale, deoarece săpăturile arheologice s-au efectuat în mai puține așezări, astfel încît imaginea este incompletă. Așezarea de la Luncavița („Cetățuia”), cercetată de P. Polonic, C. Moisil și, mai tîrziu, printr-un sondaj, de E. Comșa, se află pe o terasă de formă dreptunghiulară (70×40 m), la confluența a două foste pîraie de pe valea Cetății și a văii Ascunse. Cele șase nivele de locuire, cît și împrejmuirea așezării cu două șanțuri de apărare, dovedesc existența unei locuiri îndelungate a comunităților gumelnițene, pînă în faza finală. Totodată, a fost întreprins un nou sondaj, tot pe teritoriul comunei amintite, în punctul numit „La Cioara”. Atît la Luncavița, cît și la Văcăreni, au fost descoperite elemente de tip Aldeni II. Materiale specifice acestui aspect cultural au apărut, în urma cercetărilor de suprafață, în zona de nord a Dobrogei, iar răspîndirea lor poate fi urmărită mai bine în sudul Moldovei, cît și în R.S.S. Moldovenească. Considerăm că, în această zonă, pătrunderea comunităților s-a făcut dinspre sudul Moldovei, odată cu răspîndirea, treptată, a populațiilor venite pe întreg teritoriul pontic.

Etapa de tranziție s-a putut urmări și în stațiunea neolitică de la Sarichioi, punctul „La Grădină”. Așezarea, situată

pe un promontoriu înalt, nu pare să fi fost întinsă, iar în urma sondajului executat s-a confirmat că avea două nivele de locuire. Mai târziu această zonă a fost folosită ca necropolă. Bogăția și varietatea materialului arheologic aduc date interesante, dar pentru consolidarea afirmațiilor, avem în vedere continuarea cercetărilor.

Observații asupra sfârșitului fazei A 1 și începutul fazei A 2 a culturii Gumelnița s-au făcut și în tell-ul de la Baia, pentru ca apoi, prin cercetările de la Carcaliu să se documenteze evoluția culturală pînă spre finalul ultimei faze menționate. Așezarea în discuție, a fost cercetată exhaustiv în perioada 1980—1986. Ea este situată pe platoul unui bot de deal, înconjurat de lunca largă, care cu mult timp în urmă era acoperită de apele Dunării. Așezarea este de dimensiuni mici; ea are două nivele de locuire ce aparțin fazei A 2. Nivelul superior, destul de mult deranjat, conținea în deosebi elemente ceramice caracteristice fazei A 2, dar și fragmente ceramice ce trădează începutul fazei B 1. Totodată, în acest nivel, au fost descoperite importuri Cucuteni A 3 (circa 40 de fragmente), alături de o specie ceramică de origine nord-pontică.

Noile cercetări din nordul județului Tulcea au dus la depistarea altor așezări, cum ar fi cea de la Mihai Bravu — „La Moară”, unde materialul ceramic și uneltele din silex, de mari dimensiuni pot fi datate în faza A 2 a culturii Gumelnița. O altă mare așezare gumelnițeană, cunoscută doar în urma cercetărilor perieghetice, se află în perimetrul satului Trestenic, pe malul înalt de lîngă pîrîul Tehea.

Pe teritoriul județului Constanța, cercetările efectuate au dovedit pătrunderea noilor comunități pînă pe litoralul Mării Negre, dovadă în acest sens fiind descoperirile de la Constanța, „Tăbăcărie” și Costinești, unde s-a descoperit ceramică specifică începutului culturii Gumelnița (Faza A 1), dar și cîteva elemente particularizante ale acestei culturi, pe care unii cercetători bulgari le consideră ca individualizînd o cultură aparte — „Cultura Varņa” — și care ar fi pătruns pînă spre nordul Dobrogei și sud-estul Moldovei).

Cercetările din tell-ul de la Medgidia, din așezarea de la Tariverde și din peșterile „Gura Dobrogei”, „La Adam”, „Izvor”, „La Baba” și din alte puncte (Cheia — punctul „Siliște”, Tîrgușor — punctele „Sitorman” și „Urs”), chiar dacă nu sînt de mare amploare, au adus noi date, legate de evoluția culturii Gumelnița în fazele ceramice de la sfîrșitul fazei A 2. Alte numeroase descoperiri întîmplătoare (Ghindărești, Palazu Mare, Năvodari, Castelul, Limanu, Cochirleni, Histria, Tariverde) vin să confirme intensă locuire în jumătatea de sud a Dobrogei.

În cadrul eneoliticului, cultura Gumelnița cuprinde o mare arie geografică cu granițe bine delimitate. Ea trebuie inclusă în

marele complex cultural Gumelnița — Karanovo VI — Kodjadermen — Sălcuța, cu numeroase variante locale, datorate fondului anterior.

Așezările gumelnițene din Dobrogea își încetează existența înaintea celor din Muntenia, unde în faza B 2 asistăm la o mai intensă locuire a tell-urilor. Cercetările de la Hîrșova, Cernavodă și Carcaliu au surprins finalul culturii Gumelnița în Dobrogea, care are loc ca urmare a pătrunderii triburilor culturii Cernavoda I. Îndeosebi la Hîrșova s-a relevat faptul că, din punct de vedere stratigrafic, ultimele nivele gumelnițene au fost suprapuse de nivelele culturii Cernavoda I, care totodată a preluat numeroase elemente gumelnițene — tehnica de construcție a locuințelor, unelte din piatră, silex, plastica etc.

În așezarea de la Carcaliu, aceste elemente străine, reprezentate de cultura Cernavoda I apar asociate cu importuri Cucuteni A 3, furnizînd astfel posibilitatea stabilirii sincronismelor culturale între cele trei culturi. Așa-numita ceramică „străină” descoperită la Carcaliu, este decorată cu împunsături succesive, fără să apară decorul cu șnururi (înfășurat sau fals) identificat la Hîrșova și Cernavodă, specific culturii Cernavoda I. Ceramica de „tip C” de la Carcaliu reprezintă un element singular pentru zona pontică, ea punînd în lumină un facies întrucîtva deosebit față de ceea ce se cunoaște în Moldova și Dobrogea. Considerăm că ea aparține unei etape timpurii a culturii Cernavoda I, sau poate chiar un element mai vechi decît această cultură.

Sistemul de construcție a locuințelor gumelnițene din Dobrogea este același cu cel din așezările din stînga Dunării. Ele aveau bine-cunoscuta platformă și pereții din chirpic. Chiar și acoperișul acestor locuințe este cunoscut prin intermediul doделelor din lut. Unelte, îndeosebi cele din silex, reflectă un proces de continuă perfecționare. În cadrul lor menționăm, înainte de toate, topoarele și vîrfurile de lance din silex executate prin cunoscuta tehnică a retușelor pe suprafețe plane. Totodată asistăm la răspîndirea progresivă a obiectelor de cupru, semnificativ în acest sens fiind „atelierul” de la Hîrșova.

Ceramica prezintă la rîndul ei numeroase elemente ce individualizează fazele culturii. Din punct de vedere al compoziției pastei există trei categorii: grosieră, fină și foarte fină. Arderea bună, dovedește faptul că vasele au fost arse în cuptoare speciale. Culoarea lor este neagră, gri-cenușie, iar spre finalul fazei A 2, în special gălbuie sau cărămizie. Ele au dimensiuni variate (cele mai mari — chiupuri), iar repertoriul formelor este excepțional de bogat. Majoritatea au fost decorate. Excepție fac doar vasele miniaturale. Ca elemente decorative amintim barbotina organizată, proeminențele, briurile în relief, dar îndeosebi inciziile încrustate și pictura cu alb și roșu. Amintim totodată decorul cu grafit.

În ceea ce privește economia, constatăm o permanentă dezvoltare a cultivării plantelor, iar păstoritul, așa cum îl atestă procentul ridicat de oase de animale domestice, este tot mai intens. Pescuitul a reprezentat o ocupație predilectă a comunităților stabilite pe linia Dunării sau în zona bălților și lacurilor. Acest lucru este confirmat de numărul harpoanelor și de faptul că în multe gropi menajere s-au găsit scoici, cochilii de melci și oase de pește.

Puținele elemente de cult — figurinele antropomorfe și zoomorfe din lut sau os — precum și un număr de phaloi atestă existența unor practici magico-religioase legate de cultul fertilității și fecundității.

În ceea ce privește ritul de înmormântare, nu putem formula concluzii, atâta timp cât nu au fost identificate necropole gumelnițene. Din cele câteva descoperiri izolate, putem spune că se practica înhumăția.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Berciu, D., *Contribuții la problemele neoliticului în România, în lumina noilor cercetări*, București, 1961.

Berciu, D., *Cultura Hamangia*, I, București, 1966.

Comșa, Eug., *Date cu privire la răspindirea comunităților fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița în Dobrogea*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 39—44.

Comșa, Eug., *Neoliticul județului Tulcea*, în *Peuce*, 2, 1971, p. 11—18.

Comșa, Eug., *Neoliticul județului Constanța*, în *Rev. muz.*, 5, 1977, p. 66—70.

Dimov, Z., *Zemlianka ot neolitnoto selisce pri r. Durankulak Tolbuhinski ocrăg*, în *Arheologia*, Sofia, 1, 1982, p. 33—48.

Dumitrescu, Vl., *Cu privire la cea mai veche cultură neolitică din România*, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 187—200.

Dumitrescu, Vl., *Arta preistorică în România*, București, 1974.

Galbenu, D., *Așezarea neolitică de la Hirșova*, în *SCIV*, 13, 1962, 2, p. 285—305.

Galbenu, D., *Nouvelles données concernant le début de la civilisation de Gumelnița en Dobrogea*, în *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 321—328.

Hașotti, P., *Aspecte privind începutul epocii neolitice în Dobrogea*, în *Pontica*, 15, 1982, p. 33—46.

Hașotti, P., *Noi date privind difuziunea comunităților culturii Hamangia*, în *Pontica*, 17, 1984, p. 25—36.

Hașotti, P., *Observații asupra plasticii culturii Hamangia*, în *Pontica*, 19, 1986, p. 9—18.

Lăzurcă, El., *Cercetările arheologice în stațiunea neolitică de la Carcaliu (jud. Tulcea)*, în *Peuce*, 9, 1984, p. 20—30.

Marinescu-Bîlcu, S., *Asupra unor aspecte ale raporturilor între culturile Pre-cucuteni și Hamangia*, în *Pontica*, 5, 1972, p. 29—44.

Mellaart, J., *Earliest civilisations of the Near East*, London, 1965.

Mellaart, J., *Catal Hüyük*, Lengerich (Westf.), 1967.

Mellaart, J., *Excavations XXX at Hacilar*, Edinburgh, 1970.

Necrasov, O., Cristescu, M., Maximilian, C., Nicolăescu-Plopșor, D., *Studii antropologice ale scheletelor neolitice descoperite în cimitirul preistoric de la Cernavodă*, în *Probleme de antropologie*, 4, 1959, p. 21—45.

Simon, M., *Cu privire la „faza Hirșova” a culturii Gumelnița*, în *SCIVA*, 30, 3, 1979, p. 359—366.

Simon, M., *Cu privire la relația dintre „cultura” Varna și cultura Gumelnița* în SCIVA, 34, 4, 1983, p. 305—319.

Todorova, H., *Eneolit Bulgariei*, Sofia, 1978.

XXX, *Istoria na Dobrudja, Sofia, 1984, p. 23—56.*

FENOMENUL INDOEUROPENIZĂRII ȘI CONSTITUIRII NEAMULUI TRACIC LA DUNĂREA INFERIOARĂ ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE

Dr. PETRE ROMAN

Noțiunea de indo-europeni se folosește pentru populațiile care vorbeau limbi înrudite pe un vast spațiu cuprins între India și Atlantic.

Înrudirea lingvistică a fost explicată diferit: prin derivarea dintr-o străveche limbă, popor și patrie; prin existența primordială a unei rețele de dialecte înrudite, între care nu existau limite nete; prin contactele și influențele reciproce care au apropiat atât de mult un grup de idiomuri diferite, încât acestea au ajuns să semene pînă la înrudire.

A fost și este mult discutată și problema patriei străvechi a indo-europenilor. Pe rînd sau simultan, cu argumente mai mult sau mai puțin durabile, lingviști, arheologi, etnografi și antropologi au pus în prim plan ținuturi din două continente: Asia și Europa. Triburile indo-europene — crescătoare de animale, folosind calul domestic și carul, avînd o puternică organizare patriarhală — s-au deplasat, din zona primordială, spre noi ținuturi ale Europei și, în noile „patrii” s-au constituit, treptat, în unități etnoculturale dintre care, prin izvoarele antice, numele unora a fost consemnat în scris. Printre ei și tracii.

În genere, în explicarea răspîndirii fenomenului indo-european s-a pierdut din vedere că mișcarea grupurilor de acest tip antrena, în avangardă, și alte grupări etnice ne-indo-europene. Pe de altă parte, indo-europenizarea unui ținut dat putea să fie îndelungată și chiar întreruptă fie de reveniri ale populațiilor

ne-indo-europene, fie de asimilarea de către băștinași a unora dintre comunitățile de indo-europeni imigranți.

Cunoașterea evoluției multimilenare a comunităților băștinașe sud-est europene, a formelor lor de exprimare — conservate și investigate arheologic — a permis, prin comparație, separarea și individualizarea vestigiilor străine de acest mediu. S-au putut preciza momentele apariției lor, originea celor care le-au creat și modul în care cultura lor mai înapoiată s-a „aclimatizat” în mediul mult mai evoluat al Europei sud-estice.

A fost posibilă, astfel, imaginarea unei schițe a evenimentelor ce s-au succedat în a doua jumătate a mileniului IV și în întreg mileniul III î.e.n., după încetarea evoluției așezărilor aparținând marelui complex balcano-dunărean, de tip Gumelnița-Karanovo VI.

Într-o primă etapă, presiunea exercitată dinspre regiunile nord-pontice va fi provocat împingerea spre sud și vest (de Dunăre și Prut) a grupelor gumelnițene dintre Dunăre-Prut-Nistru. Astfel de grupe, înrudite fie etno-cultural fie doar cultural cu cele gumelnițene, aduceau cu ele bunuri culturale specifice zonei și contactelor avute anterior și, deci, bunuri de acest tip nu trebuiesc considerate „dovezi” ale infiltrărilor timpurii nord-pontice. Așezări de tipul celei cercetate de El. Lăzurcă la Carcaliu credem că exprimă o astfel de situație. La fel, așezarea de la Tg. Berești, pentru aria cucuteniană. Cel puțin o parte a sceptorilor din piatră aparțin acestei prime etape și unui astfel de cadru.

O a doua etapă constă din prezența efectivă, la Dunărea de Jos, a unor comunități diferite — prin tipul de așezare, economie, exprimare culturală conservată arheologic — de cele anterioare, gumelnițene.

Pentru înțelegerea evenimentelor petrecute în a doua jumătate a mileniului IV — mileniul III î.e.n. esențiale s-au dovedit cercetările din Dacia pontică, îndeosebi cele de la Cernavodă, conduse de prof. D. Berciu, unde, într-o zonă limitată, de la confluența văii Carasu cu Dunărea, s-au investigat așezările a patru tipuri de comunități, creatoare ale culturilor Gumelnița, Cernavodă I, Cernavodă III și Cernavodă II. Cele patru așezări nu se suprapun stratigrafic.

Așezarea gumelnițeană, sub formă de tell, se afla într-o zonă depresionară de pe malul fluviului.

În schimb, nou venita comunitate — de tip Cernavodă I — și-a ales vatră de sat pantele vestice ale Dealului Sofia, segmentate de două viroage adânci. Panta a fost terasată iar cele două virogi unite prin șanțuri de apărare, săpate succesiv. Pe terase, s-au construit locuințe de dimensiuni mijlocii și mari ale căror resturi suprapuse formează depuneri arheologice groase. Comunitatea de la Cernavodă prețuia, îndeosebi, pescuitul, vînatul, creșterea animalelor (bovine, ovine, porcine)

și cultivarea plantelor. Oasele de cal sînt încă rare. Obiectele din silex sînt puțin numeroase, cele de metal lipsesc. Un pumnal din cupru, cu lamă triunghiulară scurtă, găsit în această așezare, este asemănător celor de la Mihailovka. Analogia citată ne dă însă o încadrare cronologică mai nouă decît așezările de tip Cernavodă I. Ceramica, deși săracă în forme și ornamente, este caracteristică mai ales prin tehnica de lucru; lut amestecat cu sfîrîmături de cochilii de scoici. O altă categorie — ce se înmulțește considerabil în nivelurile mijlocii ale așezării — este lucrată din lut fin fără impurități, imitînd formele și tehnica de lucru din substratul gumelnițean. Ornamentele cu șnur apar rar, dar în toate nivelurile. Deosebit de caracteristică este plastica: idoli plați în poziție șezîndă.

A treia așezare de la Cernavodă supusă discuției noastre se află pe platoul neted sau cu o ușoară înclinare a Dealului Sofia și aparține culturii Cernavodă III. Suprafața ocupată (cca 1,5 ha) și stratul gros de cultură (între 1—2 m) ne arată că ne aflăm în fața unei comunități numeroase, care a locuit acolo timp îndelungat. O imagine corespunzătoare asupra locuințelor nu avem: resturile conservate au fost puține. Totuși, cantitatea mare de cenușă provenind de la stuf și lemn de esență moale indică construcții ușoare. Marea cantitate de oase (de la bovine, ovi-caprine, porcine, cabaline, cîini), puținele rîșnițe de mîină, uneltele din silex de proastă calitate, lipsa celor de metal ne dau o imagine sugestivă asupra activității economice a comunității de la Cernavodă. Într-o zonă mărginașă s-au găsit și morminte de înhumăție, cu scheletele așezate pe spate și picioarele chircite. Și ceramica așezării culturii Cernavodă III este lucrată în mare parte din lut în amestec cu cochilii de scoici pisate sau materii organice. Spre deosebire de categoria similară din Cernavodă I, aceea a culturii Cernavodă III este însă poroasă. Categoriile din lut de bună calitate și cea fină apar, de asemenea, în cantitate mare, predominant cenușie dar și neagră. Varietatea formelor și ornamentica în relief (brîuri sau caneluri) este bogată. Impresiunile cu șnurul sînt excepții. Frecvența torților tubulare „de tip troian” este bătătoare la ochi. Plastica este și ea caracteristică: cel mai frecvent apar idoli feminini de tip „thessalic” — cu cap mobil dar și reprezentări masculine (cum este cazul piesei avînd incizat pe piept un pumnal).

Ultima dintre așezări, atribuită culturii Cernavodă II, este situată într-o zonă joasă, depresionară, din apropierea așezării gumelnițene. Inventarul arheologic constă din oase de cerb, bour, ovicaprine; numeroase valve de scoici; bulgări, nuclee și așchii de silex; un toporaș de piatră și ceramică. În tehnica de lucru a ceramicii nu se mai folosesc cochilii de scoici ca în cazul așezărilor Cernavodă I, III ci calcar pisat, materii organice, nisip cu pietricele. Există și o categorie fină. Formele și

motivele ornamentale sînt, de asemenea, deosebite de acelea din Cernavodă I și III. Impresiuni de șnur apar doar pe două fragmente ceramice.

După cercetarea așezărilor de la Cernavodă, numeroase alte descoperiri de pe teritoriul României sau din afara lui au putut fi încadrate cultural și cronologic. S-au putut preciza, de asemenea, ariile de difuziune a nou individualizateilor culturi, ca și legăturile lor cu alte grupe culturale.

Astfel, pentru cultura Cernavodă I aria de difuziune, documentată, cuprinde estul Munteniei, Dobrogea (vestică), Bulgaria de nord-est. Că această arie trebuie să fi fost mult mai întinsă o dovedesc relațiile pe care așezările Cernavodă I le arată cu alte culturi. Cele de la limita nordică a arealului (Monteoru, Pietroasele, Rîmnicelu) reflectă contacte strînse cu aria Cucuteni, vizibile în marea cantitate de ceramică de factură cucuteniană, cu sau fără pictură. Astfel de așezări, ce pot fi socotite de tip mixt, se atribuie unei faze tîrzii din evoluția culturilor Cernavodă I și Cucuteni (B. în ultimul caz).

Spre nord-est, ceramica nepictată de la Vîhvatini, Usatovo, Maiaki este identică sau foarte asemănătoare cu cea Cernavodă I tîrzie, situație în care etapa și aspectul „Tripolie C II” ar trebui judecat, mai curînd, prin prisma legăturilor dintre Cernavodă I cu Tripolie și Jamna decît ca o perioadă „explozivă” din evoluția culturii Cucuteni-Tripolie.

La vest, în descoperiri Sălcuța clasice, Bodrogkeresztúr, Sălcuța IV — Herculane — Cheile Turzii sînt vizibile elemente de contact cu triburile Cernavodă I. Grupul Suplevec-Bakarno Gumno ca și difuziunea sceptrelor de piatră la sud de Dunăre și Balcani ne arată și ele că aria de răspîndire a triburilor Cernavodă I a fost mult mai întinsă decît descoperirile prezente ne permit s-o afirmăm.

Impactul Cernavodă I va fi reprezentat deci un moment important din procesul de indo-europenizare a Europei de sud-est, originea nord-pontică a principalelor comunități ale acestei culturi neputînd fi pusă la îndoială. În noile teritorii, sud-est europene, ele au asimilat numeroase elemente ale substratului gumelnițean, căci din punct de vedere cultural, factorul local era superior. Cronologic, fenomenul precede formarea culturii Ezero și este contemporan cu Troia I timpurie.

Concomitent cu apariția și evoluția culturii Cernavodă I, în partea centrală a Peninsulei Balcanice, în Oltenia, Transilvania, Cîmpia Tisei se petrece un fenomen de uniformizare culturală, cunoscut prin descoperiri de tip Sălcuța IV — Herculane — Cheile Turzii — Hissar -- Telis III -- Vajska -- Hunyadi halom -- Laznany. La acest ultim fenomen participă culturile eneolitice locale (Sălcuța, Bodrogkeresztúr) care asimilasera totuși un număr variat de elemente Cernavodă I sau de caracter general nord-pontic.

În ariile celor două mari complexe etnoculturale menționate (unul cu origine predominant nord-pontică, altul local) vom întâlni, mai târziu, numeroase descoperiri de tip Cernavodă III.

Un proces de transformare a culturii Cernavodă I într-o nouă cultură (Cernavodă III) este sesizabil chiar în depunerea superioară a așezării de la Cernavodă. Dacă avem în vedere elementele „usatoviene” prezente în aceeași depunere, precum și prezența altora de aspect Foltești I (ceva mai noi decât acelea de la Usatovo) în așezarea Cernavodă III timpurie de la Durankulak, căpătăm un reper cronologic pentru difuzarea fenomenului Cernavodă III la Dunărea de Jos.

Că este vorba de un proces de difuziune culturală, dinspre sud spre nord aducînd cu sine bătătoare la ochi elemente Troia I, nu poate fi pus la îndoială. Uniformitatea, deseori identitatea, descoperirilor de pe mari spații, faptul că așezările Cernavodă III nu le succed stratigrafic pe cele Cernavodă I ne fac să luăm în considerare și o mai mare mobilitate a unora dintre comunitățile Cernavodă III. Înrudirea cu grupul Boleráz fiind mult prea evidentă și, în același timp, cu detalii deosebite semnificative (incineratie în unele zone, înhumatie în altele), fenomenul Cernavodă III-Boleráz va fi fost, în principal, rodul unei mode culturale.

Spre deosebire de Cernavodă III, care se orientează spre sud și vest, cultura Cernavodă II își găsește explicația la originea principalelor sale elemente spre nord, prin Moldova spre Volînia și Podolia. Corespondențe aidoma găsim pentru Cernavodă II în sudul Moldovei, la Foltești. Descoperirile de tip Foltești II îmbină însă atât elemente Foltești timpurii cit și Horodiștea târzii sau ale culturii amforelor sferice. Așezări de tip Cernavodă II apar în Dobrogea, estul Munteniei și nord-estul Bulgariei într-o fostă arie Cernavodă III, care s-au putut împrăști, acum, și spre Dunărea de Mijloc și Cîmpia Tisei.

Pătrunderea și răspîndirea unui număr însemnat de grupe care-și înmormîntau pe cei decedați sub tumuli, presărîndu-le cadavrele cu ocră roșu, a contribuit la accelerarea fenomenului de mixtare a populațiilor locale cu grupurile imigrante, multe deja autohtonizate pe parcurs. Cu toate acestea, asistăm la constituirea a două mari cercuri culturale: unul în partea răsăriteană a teritoriului — pe care le analizăm — în care elementele de origine străină mediului local sînt precumpănitoare — și altul care ține de partea centrală a Peninsulei Balcanice unde fondul local, cultural și biologic, rămîne preponderent. În zona de contact și întrepătrundere dintre cele două tipuri de comunități se va naște o unitate etno-culturală cu caracteristici ale epocii bronzului și în limitele căreia procesul de indo-europenizare se va fi încheiat prin apariția prototracilor.

Vorbind despre constituirea culturilor Bronzului timpuriu tracic apar, din capul locului, mai multe întrebări :

— Formau oare acei locuitori dintre Carpații Păduroși — la nord ; Egee, nord-vestul Anatoliei, Thassos și Samothrake — la sud ; Tisa și Vardar — la vest ; Nistru și Mare — la est o singură unitate etnoculturală și lingvistică ? Dacă da, de când anume și pe ce durată ?

— Diferențierea și unitatea sesizate de Herodot vor fi existat și în perioada homerică ?

Investigînd și mai adînc în vechime, apare o altă întrebare : sînt culturile Bronzului clasic creații ale unei lumi trace unitare sau deja diferențiată ?

La Dunărea inferioară, procesul de constituire a culturilor epocii bronzului — socotite creații ale lumii prototrace — este ulterior orizontului și fenomenului Cernavodă II — Foltești II, deoarece o componentă de acest tip o sesizăm, asimilată, în grupurile bine individualizate din diferitele regiuni ale spațiului analizat. Avem în vedere Zăbala, Glina, Ezerovo, Ezero, Coțofeni II etc.

Cu rădăcini, tipologice, spre limita nordică a fostei arii Cucuteni-Tripolie, fenomenul Cernavodă II — Foltești II pare a se fi răspîndit de la nord spre sud, suprapunînd, în drumul său, succesiv, elemente Foltești timpurii (de tradiție Usatovo) și Cernavodă III.

Pe un asemenea fond, se vor constitui un cerc cultural est-carpatic — sub forma Foltești III — și unul vest-pontic, sub forma Ezerovo, în care difuziunea bunurilor culturale sudice (vest-anatoliene și egeice), frecvent recunoscute prin olăria ascoidală și cămile cu buza oblică, afectează spații întinse spre nord, făcînd neclară limita despărțitoare, nu atît între cele două cercuri culturale, ci de elementele apărținătoare grupurilor cu morminte tumulare, numeroase la nordul gurilor Dunării.

Cu dispariția așezărilor stabile de tip Cernavodă II, iar mai spre nord de tip Foltești III, documentarea actuală ne oferă doar morminte care, prin rarele cazuri cu inventar funerar, jalonează diferitele momente cronologice pînă spre perioada finală a culturii Glina.

Deși, cronologic, parțial contemporane unor culturi ale epocii bronzului (precum Glina, Ezero, Helladic timpuriu etc.), cele două cercuri culturale menționate nu par să fi acumulat elementele esențiale care să ne permită încadrarea lor printre manifestări specifice epocii bronzului.

La limita vestică a acestor cercuri, într-o arie în care contactele dintre lumea eneolitică locală și cea nord-pontică au fost deosebit de active, s-au cristalizat și primele comunități cu caracteristici ale noii epoci.

Fenomenul s-a difuzat spre nord și vest în dauna comunităților Coțofeni iar din Transilvania și peste Carpați, la răsărit

de care vor apare enclave : reale sau datorate doar stadiului cercetărilor.

Stabilitatea de o parte și de alta a gurilor fluviului pare a se fi menținut pe durata evoluției culturilor Nistru și Buceag ale fenomenului cultural jamnaia. Așa grăiesc descoperirile recente de morminte tumulare făcute în județele Tulcea și Galați. O nouă rupere a echilibrului va coincide cu apariția mormintelor cu catacombe în mediul jamna tîrziu, cînd presiunea nord-pontică se revarsă în lungul Dunării inferioare spre cea mijlocie, în paralel cu mobilitatea grupelor de tip Glina și Schneckenberg, spre vest și sud-vest. Interesant de semnalat este și faptul că în nord-vestul R.S.S. Moldovenești apar morminte tumulare sau plane (grupa Edineț) cu inventar funerar asemenea celui din complexe Glina finală și protomonteoru.

Dispersarea fenomenului Bronzului timpuriu se face, deci, în paralel cu noi adausuri de elemente nord-pontice. Pe această bază se vor constitui, treptat și după o reacție est-central-europeană, culturile Bronzului clasic de pe teritoriul României.

LITERATURĂ SELECTIVĂ

Sebastian Morintz și Petre Roman, *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 45 și următoarele, cu bibliografia.

Petre Roman, *SCIVA*, 37, 1986, 1, p. 29 și următoarele, cu bibliografia.

V. A. Dergacev, *Moldaviia i sosednie territorii v epohi bronzi*, Kisinev, 1986, cu bibliografia.

CONSIDERAȚII ASUPRA AȘEZĂRILOR FORTIFICATE HALLSTATTIENE DIN ARIA INTRACARPATICĂ A ROMÂNIEI

• dr. VALENTIN VASILIEV

Este cunoscut faptul că prima epoca a fierului reprezintă o etapă istorică relativ frământată de frecvente conflicte și ciocniri între diferite comunități sau populații, scopul urmărit fiind

acela de a obține prăzi și, uneori, lărgirea teritoriului. Au existat însă și conflicte majore, iscate de mișcările (sau migrațiile) unor populații, care au produs perturbări profunde, câteodată pe spații largi¹. Pentru lumea egeo-elenică — chiar dacă condițiile concrete erau în mare parte diferite — faptul este pregnant reliefat mai întâi în poemele homerice, apoi în izvoarele din faza arhaică, precum și în cele ulterioare. Pe măsura înfăptuirii aceluia fenomen istoric care a fost colonizarea grecească, informațiile se referă la spații tot mai întinse, inclusiv la litoralul românesc al Mării Negre².

Deși aceste știri nu se extind și la aria intracarpatică, existența în această epocă a unui însemnat număr de așezări fortificate arată că și aici situația n-a fost esențial diferită. Desigur, marea majoritate a așezărilor, mai ales cele mici, locuite de grupuri restrânse, pe o perioadă relativ scurtă (de exemplu cele de la Apahida și Baciul, jud. Cluj, Chendu, jud. Mureș, Uioara de Jos și Ghirbom, jud. Alba) erau nefortificate. În schimb, așezările mari și de lungă durată, reprezentând centre tribale, erau puternic fortificate, ceea ce arată că diferențele aveau loc de regulă între comunitățile mari, bine structurate, adică la nivelul triburilor sau uniunilor de triburi. De altfel, în raport de răspîndirea și cronologia marilor așezări fortificate de pe teritoriul intracarpatic al României se poate deduce (cu aproximația de rigoare) numărul comunităților tribale (sau de uniuni tribale), cît și dinamica schimbărilor intervenite sub acest aspect în diferitele faze ale primei epoci a fierului.

În general așezările sînt situate pe locuri mai înalte, care, prin însăși poziția lor, ofereau locuitorilor o anumită protecție naturală. O deosebită grijă se vedește însă pentru alegerea locului atunci cînd este vorba de așezările fortificate sau fortificații de refugiu. Unele dintre acestea au fost amplasate pe înălțimi izolate, un exemplu elocvent constituindu-l fortificația de pe mamelonul numit Cetate, situat la est de Sărățel (jud. Bistrița-Năsăud)³. Alteori, cînd în zona cea mai potrivită pentru locuire din cadrul teritoriului tribal nu existau astfel de înălțimi, erau preferate ramificațiile unor dealuri sau boturi de deal, de regulă mărginite pe trei laturi de pante abrupte, greu accesibile. Este cazul majorității așezărilor fortificate, dintre care sînt de amintit în primul rînd cele de la Ciceu-Corabia (jud. Bistrița-Năsăud)⁴ și Teleac (jud. Alba)⁵. Alegerea locurilor pentru amplasarea așezărilor fortificate este deci în funcție de condițiile geo-morfologice ale teritoriului tribal.

Majoritatea așezărilor fortificate din spațiul intracarpatic al României se află amplasate pe dealuri, a căror înălțime absolută se situează între circa 300 și 550 m⁶. Dar în zonele premontane (mai înalte) din acest spațiu, așezările apar la altitudini și mai mari⁷. Relevantă nu este însă altitudinea absolută a punctelor pe care sînt amplasate așezările fortificate, ci înăl-

țimea lor față de teritoriul imediat înconjurător, înălțime care, în majoritatea cazurilor, se situează sub 100—150 m⁸. Se poate deduce de aici faptul că, la alegerea locurilor pentru așezări fortificate, pe lângă obiectivul principal urmărit (acela de a obține un avantaj defensiv cât mai mare), erau avute în vedere și alte considerente, anume situarea așezărilor la o distanță cât mai mică de sursa principală de apă și de terenul de cultură⁹. Totodată, dacă un deal mai scund oferea suficiente avantaje defensive, el era preferat unuia mai înalt, unde așezarea ar fi fost mai intens expusă vînturilor din sezonul rece (element ce nu era deloc de neglijat). Trebuie menționat apoi faptul că marea majoritate a așezărilor fortificate sînt situate pe înălțimi ce se află în vecinătatea nemijlocită a unor rîuri (așezările de la Dej, Mediaș, Șeica Mică, Voivodeni, Teleac etc.) sau la confluența unor cursuri de apă (Sărățel, Someșul Rece, Subcetate ș.a.)¹⁰. Adesea văile acestor rîuri reprezentau căi de comunicație, chiar dacă importanța unora era redusă¹¹. Rolul acestui factor nu trebuie subestimat, el fiind vizibil și în aria intracarpatică, mai ales în cazul așezării fortificate de la Teleac, situată pe importanta arteră de circulație care a fost din totdeauna Valea Mureșului.

În prima epocă a fierului (comparativ cu epocile precedente) se constată o creștere considerabilă a suprafeței așezărilor. În consecință, se amplifică și fortificațiile construite, de cele mai multe ori pe parcursul a două sau trei faze. Deși se bazează pe trei elemente de fortificare cunoscute anterior, respectiv șanț, val și palisadă, construcțiile defensive din prima epocă a fierului se disting prin înbinarea evident mai organică și mai consecventă a acestor elemente. Drept rezultat, s-au realizat adesea fortificații impresionante prin lungimea și înălțimea lor, ce depășesc în ansamblu tot ce s-a construit anterior. Trei exemple sînt edificatoare în acest sens. Așezarea de la Sîntana (jud. Arad), cu o suprafață de 106 ha, este înconjurată de o fortificație (val cu șanț în față) de circa 4 km lungime. Așezarea de la Teleac, de aproape 30 ha, are ca element principal de apărare un masiv val-parapet, ce barează latura vulnerabilă de ENE. Lung de 683 m și prevăzut cu șanț în față, acest val-parapet a fost construit (pe toată lungimea laturii) într-o etapă ce corespunde nivelului al doilea de locuire, fiind apoi supraînălțat în etapa corespunzătoare nivelului al treilea (ultim) al așezării. În ambele faze de funcționare valul-parapet a fost prevăzut cu o palisadă. Înălțimea actuală a valului-parapet, măsurată din vîrf pînă în icul șanțului, este între 6,90—9,50 m. În fine, așezarea de la Ciceu-Corabia (cu o suprafață apropiată celei de la Teleac) a fost prevăzută pe latura de NV, mai accesibilă, cu un val de pămînt lung de circa 400 m și înalt de 4—4,5 m, pe care a fost construită o palisadă¹².

Construcția valurilor, mai ales a celor de mari dimensiuni, împreună cu șanțurile săpate în fața lor, implică o enormă cantitate de muncă. O atare alcătuire defensivă căpăta însă un grad mult mai mare de eficiență numai dacă i se adăuga și un al treilea element, anume palisada din lemn, construită pe coama valului; numai așa se justifică efortul depus la construcția unor valuri de mari dimensiuni, cu șanț în față, ce barau accesul în așezări. Prezența unui val presupune astfel, în mod implicit, și existența palisadei. Este deci greu de admis că în această epocă, la fortificarea unor așezări „s-au folosit sisteme constructive... mai simple, cu șanț și val de pământ și altele mai complicate cu palisade”¹³. Dealtfel, acolo unde sistemele defensive au fost mai intens cercetate, urmele substrucției palisadelor implantate pe coama valurilor au fost de regulă reperate (adesea sub formă de resturi lemnoase arse datorită unor incendii care au mistuit palisadele). În acest context trebuie făcută și specificarea că, în fața valurilor executate pe laturi mărginite de pante, nu se practicau șanțuri, ele fiind inutile în astfel de situații.

Legat de palisade, trebuie specificat faptul că urmele acestora au fost identificate (sub forme diferite și în funcție de mărime) în partea superioară a mantalei valurilor. În unele situații (de exemplu la Subcetate și Teleac), unde s-au constatat și supraînălțări ulterioare ale valurilor, a fost aflată atît substrucția palisadei care marcheaza iaza de construcție a valului, cît și substrucția palisadei construită după supraînălțarea lui. Suprapunerea acestor urme și mai ales separarea lor distinctă (în ambele cazuri citate) prin straturi de pământ steril, fără arsură, arată că ele reprezintă rămășițele substrucției palisadelor. Cercetările nu confirmă deci ipoteza mai veche, după care aceste așa numite (cîteodată) „miezuri arse” erau interpretate ca rezultat al arderii intenționate, din interior, a valurilor¹⁴.

Pe baza observațiilor perieghetice s-au emis adesea ipoteze privind construcția valurilor unor așezări. Astfel, despre valul de la Ciceu-Corabia se aprecia că a fost „ridicat” din bolovani... arși artificial și legați între ei cu pământ calcinat...¹⁵. Există desigur destul de multă piatră în mantaua valului de la Ciceu-Corabia, dar nu în măsură să justifice afirmația amintită, mai ales arderea pietrei și legarea ei cu pământ calcinat. În schimb, în interiorul valului (și deci insesizabil de la suprafață) a fost identificat un mic zid sec de piatră, lat de 0,50 m. Încadrat în sol și ridicat (de la acesta) pe o înălțime de 0,40—0,45 m, acest zid era menit să consolideze valul spre latura sa exterioră¹⁶. O situație asemănătoare este amintită la Bodoc și Tușnad, dar documentarea unui veritabil zid de piatră (la Tușnad) a fost infirmată¹⁷. Prezența unor mici ziduri clădite în mantaua valurilor în unele așezări este de înregistrat ca atare, dar, foarte probabil, această situație se explică și prin condițiile (posibilitățile) locale. De exemplu, situarea așezării de la Ci-

ceu-Corabia pe un masiv vulcanic, unde roca răzbate adesea la suprafață, iar humusul este foarte subțire, explică utilizarea în măsură însemnată a pietrei la ridicarea valului.

Mărimea așezărilor fortificate din aria intracarpatică a României oferă un tablou foarte divers. Se poate afirma însă că cele de la Teleac și Ciceu-Corabia se situează printre cele mai mari din Europa¹⁸. Și cum atât construcția cât și apărarea unor fortificații de o asemenea amploare necesita un mare număr de oameni, este evident că în aceste cazuri colectivitățile umane erau mai numeroase, iar centralizarea puterii probabil mai accentuată.

Pentru clasificarea așezărilor fortificate s-au propus diferite criterii: poziția și forma de relief pe care sînt amplasate, planul așezărilor, elementele de fortificație (inclusiv materialul și tehnica în care au fost construite) etc.¹⁹. Cum însă planul, respectiv forma așezărilor, ca și modalitățile de fortificare sînt determinate de condițiile naturale, mai exact geo-morfologice (care sînt particulare pentru fiecare caz în parte), clasificarea după aceste criterii rămîne irelevantă. Dealtfel, categoria și importanța unei așezări nu rezultă neapărat din forma și poziția ei sau dispunerea și tehnica de construcție a fortificației. Fără să negăm deci importanța acestor elemente, considerăm totuși că funcția reprezintă criteriul hotărîtor, el permițînd totodată clasificarea tuturor așezărilor. În cadrul unei clasificări pe acest criteriu general, o primă categorie ar constitui-o așezările nefortificate (aflate în majoritate), a căror desime indică o locuire relativ intensă în această epocă. În a doua categorie se includ așezările fortificate, unele de mari dimensiuni, locuite un timp îndelungat (cum o arată grosimea depunerilor) și care reprezintă centre tribale. Exemplele cele mai elocvente le oferă așezările de la Teleac, Mediaș, Șeica Mică. A treia categorie este reprezentată de fortificațiile construite (și unele refăcute pe parcursul a două sau trei faze) pentru a fi utilizate în scop defensiv, ca locuri de refugiu în caz de pericol. Exemplul cel mai clar îl constituie fortificația de la Subcetate²⁰ și aceea de la Sărățel, deja amintită. Astfel de fortificații, cu un strat subțire de cultură, erau utilizate conjunctural, populația din jur retrăgîndu-se acolo numai în caz de pericol. Ele presupun deci existența unor așezări nefortificate în zonă.

Judecînd după diseminarea în spațiu a așezărilor fortificate și a fortificațiilor de refugiu din prima epocă a fierului, rezultă că ele erau amplasate în locuri propice, situate de regulă în zonele cele mai fertile (și deci mai dens locuite) din teritoriul tribal. În schimb, în faza clasică a culturii geto-dacice, cea statală, fortificațiile importante sînt amplasate în zone muntoase, izolate, greu accesibile, exemplul cel mai elocvent constituindu-l grupul de cetăți din centrul statului dac situat în Munții Orăștiei sau cele din punctele de interes strategic (Bănița, Bitca Doamnei

etc.). Această situație nouă se datorează evoluției societății geto-dacice și mai ales unificării politice din perioada lui Burebista și Decebal, unificare ce a impus — în locul strategiei anterioare, limitată la interese și posibilități tribale — o strategie globală, la nivel de stat.

Foarte importantă este datarea așezărilor fortificate și, în mod firesc, ea nu poate fi separată de contextul general al cunoștințelor actuale privind cronologia întregii perioade hallstattiene. Problematika fiind însă foarte vastă, restrângerea aici la câteva aspecte mai semnificative este inevitabilă.

După cum am menționat și cu alte ocazii, în toate așezările fortificate din aria intracarpatică ceramica neagră canelată, caracteristică epocii, apare pe deplin constituită, fapt pus pe seama culturii Gáva, indiferent de modalitățile avute în vedere. Dar datarea recentă, în sec. XI î.e.n. a începutului culturii Gáva, în chiar zona ei de origine și mai ales apariția unor descoperiri noi în aria intracarpatică (de exemplu necropola Wietenberg de Br. D de la Dumbrăvița; obiectele de bronz datate în Br. D și Ha. A₁ de la Șercaia și Tigău; apariția grupului Igrița; persistența unor elemente Suciul în ceramica fazei Lăpuș II, ceramica din așezările fortificate prezintă un aspect hallstattian pe deplin constituit, deci mai evoluat, apartenența ei la fazele superioare ale Hallstattului timpuriu și mijlociu (de la caz la caz) se impune de la sine, în ciuda încercărilor de datare foarte timpurie.

Un indiciu foarte prețios oferă și depozitele de bronzuri descoperite în Transilvania. Studiile asupra acestei categorii au evidențiat că etapa de maximă proliferare a metalurgiei bronzului în Transilvania se plasează în Ha. A (cu precădere în Ha. A₁), din această etapă datînd marea majoritate a depozitelor și pieselor descoperite, proporția fiind aproximativ de 20 la 1 față de descoperirile din etapele ulterioare ale Hallstattului. Este deci firesc să ne fi așteptat ca această maximă proliferare a metalurgiei și obiectelor de bronz din Ha. A să se reflecte, cît de cît, și în cadrul așezărilor hallstattiene cu ceramică neagră canelată (mai ales în cele fortificate, care sînt și cele mai importante), dacă aceste așezări ar fi fost contemporane cu fenomenul proliferării metalurgiei și obiectelor de bronz din Ha. A. Situația se prezintă însă (în actualul stadiu al descoperirilor) cu totul altfel: deocamdată nici o piesă majoră de bronz databilă în Ha. A nu s-a aflat în astfel de așezări. Dimpotrivă, în așezările hallstattiene cu ceramică neagră canelată apar în număr redus obiecte de bronz, dar nici una din aceste piese, cu cronologie unanim acceptată, nu se datează anterior Ha. B₁—B₂. Nici chiar celturile descoperite în așezarea de la Reci, considerată ca fiind cea mai timpurie așezare cu ceramică neagră canelată din Transilvania, nu sînt anterioare Ha. B₁₋₂.

Rezultă deci că proliferarea metalurgiei bronzului în Hallstattul A este un fenomen anterior apariției așezărilor cu ceramică neagră canelată din aria intracarpatică și că datarea prea timpurie a acestor așezări nu e cu nimic justificată.

Cîteva foarte sumare considerații se cuvin și în legătură cu metalurgia fierului. Trebuie remarcat mai întîi că numărul obiectelor de fier descoperite în așezările hallstattiene este, cu mici excepții, foarte mic, iar în unele așezări, chiar în cele relativ intens cercetate în ultimul timp, nu s-a aflat nici un obiect din fier.

O a doua observație e de făcut în legătură cu repartiția lor. La Teleac spre exemplu, din cele 29 obiecte din fier descoperite, 25 provin din nivelul al III-lea, ultim al așezării, datînd din secolul al VII-lea și începutul secolului al VI-lea î.e.n. În schimb, din primul nivel de locuire al așezării, adică din cel mai vechi, datînd din Ha. B₂ (eventual, pentru începutul acestui nivel s-ar putea avea în vedere și sfîrșitul Ha. B₁), nu provine nici o piesă de fier. Descoperirile din așezările hallstattiene pun deci sub semnul întrebării tendința de a data foarte timpuriu (chiar la începutul Hallstattului) o serie de piese de fier, mai ales a aceloră căroră nu li se cunoaște contextul de descoperire²².

N O T E

¹ Pentru discuții mai detaliate privind cauzele care au generat conflicte intercomunitare din cele mai vechi timpuri, vezi M. R. Davie, *La guerre dans les sociétés primitives*, Paris, 1931, passim; D. Nicolăescu-Plopșor, V. Boroneanț, Al. Vulpe, în *IMAPR*, București, 1984, p. 3—4, 9 și urm.

² Gh. A. Niculescu, în *SCIVA*, 33, 2, 1982, p. 192—198; *SCIVA*, 33, 2, 1982, p. 199—208; Al. Avram, Gh. Vl. Nistor, în *SCIVA*, 33, 4, 1982, p. 365—376.

³ N. Vlăsa, Șt. Dănilă, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 341—347.

⁴ V. Vasiliev, C. Gaiu, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 31 și urm.

⁵ V. Vasiliev, I. Al. Aldea, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 49.

⁶ Iată cîteva exemple: Dej (jud. Cluj) 310 m, Voivodeni (jud. Mureș) 380 m, Teleac 382 m, Mediaș (jud. Sibiu) 432 m, Subcetate (jud. Hunedoara) 450 m, Huedin (jud. Cluj) 533 m.

⁷ Someșul Rece (jud. Cluj) 650 m, Ciceu-Corabia 758 m, Tușnad (jud. Harghita) 1083 m, aceasta fiind așezarea fortificată situată la cea mai mare înălțime. Există însă și așezări fortificate în zonele de șes, de exemplu inarea așezare fortificată de la Sintana (jud. Arad), situată în Cîmpia de Vest.

⁸ Pentru comparații cu alte regiuni vezi J. H. Schotten, în *HaKolloq1984*, p. 181—189.

⁹ Situația este identică și în alte arii de cultură; cf. Vl. Podborský, în *Symp1970*, p. 373, fig. 1 (pentru aria culturii Horákov).

¹⁰ Vl. Podborský, *op. cit.*; B. Gediga, în *HaSymp1980*, p. 298, fig. 1 și urm.

¹¹ B. Gediga, *loc. cit.*

¹² V. Vasiliev, C. Gaiu, *op. cit.*, p. 33—38.

¹³ Cf. Fl. Marinescu, în *IMAPR*, p. 46.

¹⁴ V. Vasiliev, C. Gaiu, *op. cit.*, p. 37—38.

- ¹⁵ Șt. Ferenczi, în *FI*, I, 1971, p. 77—80.
¹⁶ Vezi nota 12.
¹⁷ *SympHa1970*, p. 221, 226 ; idem, *Festschrift für R. Pittioni*, Viena 1976, p. 397—403.
¹⁸ Pentru dimensiunile unor așezări din aria culturii illire vezi O. H. Frey, în *SympHa1970*, p. 152, fig. 1. Vezi și Vl. Podborský *SympHa1970*, p. 373, fig. 1 (cultura Horákov din Cehoslovacia).
¹⁹ Cf. *ProblMuz*, Cluj, 1961, p. 184—186 ; Șt. Ferenczi, în *Apulum*, V, 1965, p. 121 și urm.
²⁰ V. Vasiliev, I. Andrițoiu, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 31—36.
²¹ V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 35 și urm. ; idem, în *Apulum*, XXV, 1988, p. 83 și urm.
²² V. Vasiliev, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 54—55.

ABREVIERI

ActaMN	= Acla Musei Napocensis, Cluj-Napoca
FI	= File de istorie, Bistrița
HaKolloq1984	= Hallstatt Kolloquium Veszprém, 1984, Budapesta, 1986.
HaSymp1980	= Die Hallstatt-Kultur, Symposium Steyr, 1980, Linz, 1981.
IMAPR	= Istoria militară a poporului român, București, 1984.
ProblMuz	= Probleme de muzeografie, Cluj.
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.
SympHa1970	= Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Smolenice. 1970, Bratislava, 1974.

CU PRIVIRE LA AGATIRȘI

dr. ALEXANDRU VULPE

Tema este interesantă în primul rând datorită multiplelor căi de abordare. În pofida etnonimului de rezonanță irano-sci-tică — Ἀγᾱτιρσος — diverse izvoare (literare, arheologice și antropologice) aduc mărturii diferite care, studiate fiecare în parte, ne înfățișează o situație mult mai complexă decât ar părea la prima vedere. Cazul este cu atât mai fascinant cu cât este poate cel mai vechi în istoria Daciei, la care surse literare se adaugă celor arheologice, înlesnind formularea și dezbate-rea mai multor ipoteze, unele contradictorii.

Cine erau agatirșii ? Ce a înțeles Herodot, primul care îi amintește, prin această denumire ? Reprezintă acest etnonim o unitate etnică sau este mai de grabă o noțiune politică în spatele căreia se înțeleg mai multe **gentes**, diferențiate atât teritorial cât și social ? Voi încerca să răspund la aceste întrebări, trecînd mai întâi în revistă diferitele căi de abordare. Dacă o soluție deplin satisfăcătoare nu este posibilă, chiar și numai clarifica-rea problemei în stadiul actual al cercetării este, cred, foarte

utilă, mai ales pentru a demitiza teoriile ce stăruie încă prin inerția tradiției cercetării.

1. Localizarea agatirșilor este asigurată de două relatări ale lui Herodot : „Sciția este mărginită de la Istru în sus (în interiorul țării) mai întâi de agatirși“... (IV, 100), deci agatirșii sînt primii vecini de apus ai Sciției herodoteice ; precizarea părintelui istoriei că „de la agatirși curge râul Măris“ (IV, 49) arată că țara lor cuprindea oricum și Transilvania. Toți cercetătorii serioși au identificat Maris-ul cu Mureșul (Marisos, la Strabo, VII, 3, 13 ; Marisia, la Jordanes, **Getica**, 113, 114 ; Μορησος, la Const. Porph., **De adminis. Imp.**, 40).

1.1. Situarea agatirșilor undeva în spațiul euroasiatic apare la autori tîrzii precum Pomponius Mela, Plinius cel Bătrîn, Amnianus Marcellinus, Solinus, etc. Ptolemeu (**Geogr.**, III, 5, 10) îi amintește lîngă legendarii munți Ripaei ; la fel Dion. Periegetes. Este evident că toate aceste localizări, făcute într-o vreme în care agatirșii dispăruseră de mult ca entitate etno-istorică — probabil încă din sec. IV—III î.e.n. — sînt rezultatul acelei concepții statice, obișnuită în istoriografia antică, prin care denumiri de popoare, devenite vestite prin autoritatea unor izvoare, se mențineau în continuare, deși situarea lor în spațiul inițial nu mai corespundea realității ; la fel se explică apariția antroponimului Agathyrsos pentru nume de sclavi din epocă romană. Veridicitatea acestor surse este nulă.

2. Descriindu-i pe agatirși, Herodot (IV, 104) îi caracterizează ca „foarte gingași“ (ἁβρότατοι), „purători de po-doabe de aur“ (χρυσοφόροι) și avînd „femeile în comun“ (ἐπὶ κοινὸν δὲ τῶν γυναικῶν) ; în rest „se apropie de traci“ (Θρήκη προσκχωρήκασι). Comparația acestor calități cu cele atribuite sciților la Ps. Hippokrates (**De aere...**, 19) : „sciții au o conformație îndesată și cărnoasă, lipsită de bărbăție (ἀνανδρα), umedă (ὑγρὰ) și fără forță (ἄτονα)“ și la Strabo (VII, 3, 9, [citînd pe Ephoros] : „unii sciți nomazi se hrănesc cu lapte, sînt lipsiți de vlagă (ἄβροί), ...au femeile și copii în comun...“) constituie unul din argumentele în sprijinul caracterului sciito-iranian al agatirșilor.

3. Mai multe izvoare tîrzii conservă ca singură amintire despre agatirși faptul că aceștia se tatuau. Sursa lor era foarte probabil tot Ephoros, istoricul prin filiera căruia s-au transmis informații despre agatirși, neamintite la Herodot. Astfel, Pomponius Mela scrie : „**Agathyrsi ora artusque pingunt, ut quique maioribus praestant, ita magis aut minus : ceterum Isdem omnes notis et sic ut ablui nequeant**“ (agatirșii își pictează fața și măduarele, mai mult sau mai puțin, după considerația de care se bucură fiecare de pe urma strămoșilor săi ; de altfel toți au aceleași semne și ele nu pot fi spălate). Tot așa Vergilius (**Aeneis**, IV, 146 : „**pictique Agathyrsi**“), Plinius cel Bătrîn (**Hist. Nat.**, IV, 88 : „**et caeruleo capillo Agathyrsi**“), Solinus,

Avienus, Amm. Marcellinus, aceștia din urmă subliniind toți culoarea albastră a tatuajului agatirșilor.

3.1. Cred că această particularitate — tatuajul — n-a fost exploatată complet de cercetarea modernă. Se știe că sciții nord-pontici nu se tatuau ; doar gelonii, seminiție din Sciția herodoteică care mai apare în texte alături de agatirși (lucrările moderne care amintesc de tatuaj la sciți au în vedere mereu pe „sciții” din mormintele din Altai (Kunter, 1971). În schimb se tatuau tracii și ilirii (Strabo, VII, 5, 4 ; vezi și Aristofan, apud Hesychios, s.v. Ἰστροιανὰ și Plutarh, **De sera num.vind.**, 12). La traci, situația se arată, la o privire atentă, mai diferențiată. Primul care descrie tatuajul tracilor este Herodot (V, 6 : „tatuajul este semnul neamului ales (εὐγενες), cel netatuat fiind considerat de obârșie umilă (παρηνέας). Dar tot părintele istoriei îi exceptează pe geți de la acest obicei (V, 3) ; faptul se deduce din introducerea pasajului mai sus citat (τοῖν δὲ δὴ ἄλλων Θρηκῶν” ale celorlalți tracii), geții, traușii și cei locuind la nord de krestoni fiind exceptați și de la obiceiul tatuării. Deducția aceasta își găsește confirmare într-un citat din Artemidoros (zis din Daldis) : Ὀνειροκριτικά, I 8 : „la traci sînt tatauți copii nobili (εὐγενες), la geți sclavii (δοῦλοι) ; de asemenea Porphyrios (**Vita Pythagorae**, 15, citînd pe Dionysophanes, autor necunoscut) scrie : „Zalmoxis a fost prins de tîlhari și tatauat... apoi și-a acoperit fața din pricina tatuajului”. Acest din urmă pasaj ar îndemna și la reflecții asupra religiei geților, dar nu acesta este obiectul lucrării de față. Prin urmare, din textele citate rezultă clar că geții se deosebeau de ceilalți tracii tocmai prin semnificația inversă pe care o acordau tatuajului (despre tatuajul la traci, reflectat în picturile de pe vasele grecești, vezi Zimmermann, 19).

3.2. În ceea ce-i privește pe daci însă, surse demne de încredere confirmă practicarea unui fel de tatuaj. Plinius (**Hist.Nat.**, XXII, 1, 2) : „**maresque etiam apud Dacos et Sarmatos corpora sua inscribunt**” (la daci și sarmați chiar și bărbații își fac semne pe trupuri) și, în alt loc (VII, 11 : „semnul (*nota*) de pe brațul dacilor (nesigur : în ms. B. în loc de **da-corum** = **aliquorum**) se transmite pînă la a patra generație”. Această informație ar putea căpăta un sens mai nuanțat dacă este coroborată cu o știre transmisă prin Clearchos din Soloi, elev al lui Aristotel — (acesta din urmă, la rîndul său, scria, **Problemata**, 19, 28, că agatirșii își cîntau legile) —, care relatează că „nevestele sciților au tatauat trupurile femeilor trace, care locuiesc în vecinătate, la vest și la nord, făcînd un desen cu ace ; după mulți ani, femeile trace care fuseseră batjocorite au șters urmele rușinii, gravînd un decor și pe restul pielii, pentru a fi calificat drept împodobire” (apud. Athenaios, XII, p. 524).

Concluziile trase din relatările despre tatuaj arată că agatirşii se deosebeau net atât de geţi cât şi de sciţi, nu însă de dacii de mai târziu. Această din urmă observaţie este cu atât mai demnă de reţinut cu cât teritoriile agatirşilor şi ale dacilor câteva veacuri mai târziu erau în mare parte aceleaşi. Să fi moştenit dacii obiceiul tatuării de la agatirşi ? faptul implicând chiar o relaţie genetică, ca însemn de nobleţe, între cele două **gentes** ? şi în acest context menţiunea lui Cassius Dio (LI, 22, 6, *εκεῖνοι* [daci] *δὲ δὴ Σκύθαι* *τρόπον τινά* că dacii sînt, într-un anumit fel, sciţi, ar putea fi un ecou al acestei relaţii. Sau, dimpotrivă, tatuajul mai bogat pe trupurile celor nobili la agatirşi şi la tracii herodoteici este o dovadă că agatirşii făceau în principal parte din aceeaşi mare familie tracică ? Ambele aserţiuni pot fi considerate ipoteze plauzibile. Rezultă în orice caz că practicarea tatuajului la agatirşi pledează împotriva înrudirii lor cu sciţii propriu-zisi.

4. Este locul de amintit genealogia legendară, relatată de Herodot (IV, 8—10) despre cei trei feciori ai lui Herakles cu Echidna ; cel mare Agathyrsos, cel mîzin, Gelonos şi cel tînăr, Skythes, primii doi fiind apoi alungaţi de mama lor din ţară. Ea apare şi pe o inscripţie lăudînd isprăvile lui Herakles şi, într-o altă variantă, la Diodor din Sicilia (II, 43 : Echidna, amanta lui Zeus, a avut un singur fiu, pe Skythes, care, la rîndul lui a avut doi feciori, Palos şi Napes, care au extins dominaţia sciţilor în Tracia, pe de o parte, şi pînă la Tanais, pe de alta. Legenda a fost interpretată de unii ca reprezentînd pretenţiile de dominaţie ale sciţilor asupra altor popoare, fără deci a implica o înrudire etnică (Hazanov, 1975). Dar povestea a putut dobîndi şi caracterul unui topos literar (vezi o legendă similară şi la celţi ; Parthenius, **Narr.amat.**, 30).

5. Tot ceea ce cunoaştem din istoria propriu-zisă a agatirşilor se reduce la cele câteva relatări ale lui Herodot. În timpul războiului scito-perşan, agatirşii resping cererea de ajutor a sciţilor şi ameninţă chiar cu ostilităţi (IV, 118—120, 125). Este interesantă simetria de prezentare a atitudinii agatirşilor faţă de sciţi, cu cea a geţilor faţă de perşi, ambele relatate în opoziţie cu reacţiile altor popoare. Astfel, geţii au curajul să-l înfrunte pe Darius (IV, 93), fapt în contrast cu supuşenia tracilor skirmiazi şi nipsaei ; agatirşii ameninţă pe sciţi cu ostilităţi dacă le vor încălca teritoriile (IV, 119, 125), în timp ce melanhlaenii, androfagii şi neurii „uitînd cum se grozăviseră, au luat-o înspăimîntaţi la goană”. Este greu de decis dacă această simetrie de prezentare a părintelui istoriei este de ordin pur literar sau oglindeşte atitudini reale, care ar implica eventual chiar cunoştinţa unei înrudiri etnice între geţi şi agatirşi (Vulpe, 1986).

5.1. Duşmănia scito-agatirşă îşi găseşte ecou şi în evenimentele petrecute o jumătate de veac mai târziu, cînd regele agatirşilor, Spargapeithes, răpune prin vicleşug (*δόλος*) pe

Ariapeithes, regele sciților, din motive pe care le putem cel mult deduce din frânturile de informație păstrate la Herodot; probabil o dispută asupra dominației zonei Dunării de Jos între odrisi, sciți și agatirși. Este de altfel ultima oară cînd agatirșii sînt menționați în legătură cu un eveniment istoric precis.

După cum se vede, puținele date de ordin istoric nu îngăduie judecăți asupra etnicului agatirșilor. Herodot ni-i înfățișează ca o forță politică opusă expansiunii spre apus a sciților; rolul agatirșilor apare astfel integrat istoriei spațiului carpato-dunărean.

6. Singurele argumente lingvistice de luat în seamă sînt analogiile de sufixe **-thyrsos**, în Agathyrsos și Idanthyrsos, regele sciților; apoi **-peithes** în Spargepeithes și Ariapeithes, regele scit, și chiar un Spargapeithes scit, predecesor al lui Ariapeithes. Orice alte paralele, mai ales de ordin toponomastic sau hydronic, care s-au făcut între aria Daciei și ținuturi îndepărtate, ca cele caspico-caucaziene (de ex. **Aluta**, în Dacia = **Alutus**, afluent al Terekului) și altele citate de Patsch (Patsch, 1925), au valoare secundară, deoarece pornesc de la premisa că agatirșii au înigrat din zona caspico-caucaziană, ipoteză ce se cere încă dovedită, chiar dacă unele recente descoperiri arheologice par s-o întărească. Cele două denumiri de rezonanță scito-iranică sugerează fie o modă a vremii, fie, mai probabil, prezența unei pătri conducătoare, a cărei tradiție de sorginte etnică s-a conservat în etnonim și în antroponimele nobiliare.

7. Trecînd în revistă datele despre agatirși în lumina analizei izvoarelor literare, rezultă o anumită ambiguitate în ceea ce privește etnicul acestei populații. Nu e deci de mirare că cercetători mai vechi, care n-au avut la dispoziție decît textele antice, au ezitat să considere pe agatirși de neam scitic. Pentru Niebuhr erau strămoșii dacilor (Niebuhr, 1828); Tomaschek îi considera traci (Tomaschek, 1893); la fel Müllenhoff: rude apropiate ale tracilor (Müllenhoff, 1892); pentru Kazarow erau un neam tracic amestecat cu sciți (Kazarow, 1916); Lindner era de părere că erau traci conduși de sciți (Lindner, 1841) — pentru a nu cita decît cîteva păreri ale unor istorici și filologi de seamă.

8. Concepția despre agatirșii scito-iranieni s-a dezvoltat de fapt abia odată cu înmulțirea descoperirilor arheologice în aria considerată ca țară a agatirșilor. Dar și în ceea ce privește stadiul descoperirilor arheologice se cuvine precizat că ele prezintă două etape: prima, cea a descoperirilor izolate și întâmplătoare, cuprinde ultimele două decenii ale secolului trecut și a durat pînă nu de mult; a doua, este cea a săpăturilor sistematice în necropolele de tip Ciunbrud în Transilvania (în general post 1960). În prima fază au ajuns la îndemîna cercetării, cum era și firesc, mai ales obiecte de excepție (arme, podoabe, rar ceramică). Prezența mai multor akinakai, a nemu

marcate săgeți de așazis tip „scitic” — de fapt, cum se știe bine azi, utilizate de toate popoarele circumpontice și eurasiatice — plus o serie de piese ce se întâlnesc și în zona nord-pontică (oglinzi, aplici de tolbă etc.), au determinat pe cercetători să considere pe agatirși o grupă scitică, infiltrată aici în sec. VII sau VI î.e.n. (așa la Rostovtzeff, 1931 ; Pârvan, 1926 ; Roska, 1937 ș.a.). Acest punct de vedere s-a înrădăcinat atât de adânc în mentalitatea unor arheologi încât apariția, în anii 50, a unei noi teorii, formulate de Meliukova (1955), după care cultura „scitică” din Dacia este de fapt de caracter autohton, fiind doar expusă unei influențe scitice, a fost întâmpinată cu aprige discuții ce continuă până în vremea de față (din bogata literatură, care tratează din punct de vedere arheologic problema „scitiilor” din Transilvania, citez selectiv : Popescu, 1958 ; Berciu, 1966 ; Crișan, 1965 și 1967 ; Buzdugan, 1976 ; Vasiliev, 1980, 1981 și 1982 ; Moscalu, 1980 și 1983 ; Chochorowski, 1987 ; punctul meu de vedere l-am exprimat în repetate rânduri : Vulpe, 1966 ; 1970 ; 1983).

8.1. Pe de altă parte însă, explorarea necropolelor de înhumatie din Transilvania centrală a dat la lumină un bogat material, ceea ce a permis stabilirea unei cronologii mai nuanțate a acestui grup cultural (Marinescu, 1984 ; Vulpe, 1984). Știm azi că cele mai vechi tipuri de akinakai au analogii în zona Caucazului, nu în cea nord-pontică ; că cele mai vechi morminte de tip Ciumbrud datează din sec. VII ; că inventarul ceramic este de la început constituit exclusiv din forme autohtone, fapt ce va caracteriza și în continuare grupul Ciumbrud ; că ritul de înmormântare contrastează, ce-i drept, cu ceea ce se presupune a fi ritul funerar al populației autohtone, dar se deosebește în același timp de cel cunoscut în lumea scitică ; că piesele de harnașament sînt foarte rare și puținele exemplare sînt fie de tip local, fie central-european ; că, în sfîrșit, influențele culturii scitice, practic inexistente în prima etapă, cresc în cursul sec. VI, odată cu dezvoltarea politică și culturală a Scitiei nord-pontice și se difuzează în mod relativ egal în tot spațiul carpato-dunărean, deci și în aria sigur locuită de geți (vezi Tucidide, II, 96, 1 : geții și populațiile din acest ținut se învecinează cu scitii, au aceleași arme și sînt toți arcași-călări [πλοτοξόται] ; este deci evident că nu tipul armamentului decide în cazul problemelor de atribuire etnică).

9. Dacă la aceste succinte observații de ordin arheologic adăugăm și puținele date antropologice (din 14 cazuri analizabile, 13 prezintă caracteristicile populației locale, și doar unul — cel de la Bratei, jud. Sibiu — trăsături scitoide (Necrasov, 1976), reiese în mod limpede că întreaga problemă a devenit astăzi mult mai complexă.

10. Pe cît de exagerat apare acum scitismul agatirșilor, pe atît de simplistă ar fi și atribuirea lor fără echivoc ramu-

rei nord-tracice. Bogata documentație arheologică de care dispunem azi pentru Transilvania reflectă, cred, cât se poate de bine cele cunoscute despre agatirși din textul lui Herodot : o grupare cu anumite trăsături particulare care, „în rest, se apropie de traci“. Pe plan arheologic aceste trăsături particulare se exprimă în primul rând prin ritul de înmormântare și prin obiceiurile aferente și, într-o anumită măsură, prin obiectele de inventar. Este evident că în procesul de geneză a acestui grup cultural a intervenit un factor alogen. Însăși apariția bruscă a necropolilor de tip Ciumbrud în Transilvania pledează pentru impactul pe care un grup etnic răsăritean l-a produs asupra populației locale. Pe de altă parte, contrastul oferit de aspectul Ciumbrud cu cultura materială a altor grupuri din Dacia, care sînt sigur traco-getice (de ex. grupul Ferigile din Subcarpații Meridionali), nu face decît să accentueze acest fenomen.

10. Impactul s-a produs în cursul sec. VII î.e.n., probabil pe la mijlocul acestui veac. Datele arheologice nu pot furniza deocamdată o precizie mai mare. Pe la 650 sau puțin mai tîrziu se întemeiază colonia milesiană Istros și un pasaj din PsSkymnos (v. 766—770) relatează că acest oraș a fost întemeiat pe vremea cînd sciții izgoneau pe cimmerici din Bosphor (Crimea). Desigur, această informație, pînă în prezent puțin exploatată, capătă un grad de veridicitate sensibil mai mare, datorită coincidențelor cu unele repere cronologice ale Hallstatt-ului tîrziu carpato-dunărean. Pe căi cu totul diferite și prin conexiunea unor evenimente aparent fără legătură unele cu altele (geneza grupului Ciumbrud în Transilvania, data întemeierii Histriei, atît din punct de vedere arheologic [mijlocul sau a doua jumătate a sec. VII], cît și tradițional [cronologia eusebiană : cca. 657 î.e.n.], apoi raportul făcut de autorul versurilor cunoscute sub numele lui Skymnos [PsSkymnos, cu date preluate poate de la Demetrios din Callatis] între întemeierea Histriei și așezarea sciților în Crimea) se ajunge la aceeași concluzie : pe la mijlocul sec. VII s-au produs evenimente cu adînci repercusiuni asupra Daciei. Se poate presupune că migrația sciților a declanșat o reacție în lanț, că grupuri organizate militar au pătruns spre apus în căutare de cuceriri. Așa îmi explic apariția agatirșilor în Transilvania, poate și în Moldova. Cum se întîmplă însă în, general în asemenea situații cu grupurile constituite în majoritate, poate chiar în exclusivitate din bărbați, încă de la prima generație de încrucișare cu populația locală, descendenții sînt bilingvi, iar la a doua sau a treia generație au uitat cu totul limba bunicilor, conservînd însă, ca un însemn de nobleteși prestigiu, etnonimul, antroponime și chiar obiceiurile funerare pe care încuscrirea inițială le-a implicat.

Indiferent ce vor fi fost acea ceață primară de luptători agatirși — poate o seminție iranică din zona caspico-caucaziană, antrenată de năvala sciților (mult mai improbabil mi se pare să fie vorba chiar de o grupă scitică) — ei au făurit o forță politică al cărei rol istoric, în sec. VI—V î.e.n., este strâns legat de cel al spațiului în care s-au sălășluit. Sub denumirea iranică de **Agathyrsi** se ascund de fapt **gentes** traco-getice. Din acest punct de vedere, „Agathyrsia” a îndeplinit misiunea pe care, câteva veacuri mai târziu, o va reprezenta **Dacia**.

Bibliografie selectivă :

- Berciu, 1966 : D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 257 ș.u.
- Buzdugan, 1976 : C. Buzdugan, *Pumnalele hallstattiene târzii de pe teritoriul României*, CercArhMIRS, 2, 1976, p. 191—238.
- Chochorowski, 1987 : J. Chochorowski, *Zur Bestimmung des Siedlungsraumes und des Ursprungs der Agathyrsen*, ActaArchCarpathica, 26, 1987, p. 139—173.
- Crișan, 1965 : I. H. Crișan, *Once more about the Scythian Problem in Transilvania*, Dacia NS., 9, 1965, p. 133—146.
- „ , 1967 : idem, *Despre agatirși*, ActaMN, 4, 1967, p. 439—444.
- Hazanov, 1975 : A. M. Hazanov, *Socialnaja istorija skifov*, Moskva, 1975.
- Kazarov, 1916 : G. I. Kazarov, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916.
- Kunter, 1971 : M. Kunter, *Zur Geschichte der Tatauierung und Körperbemalung in Europa*, Paideuma, 17, 1971, p. 1—20.
- Lindner, 1841 : F. Lindner, *Skythien und die Skythen des Herodot*, Stuttgart, 1841.
- Marinescu, 1984 : G. Marinescu, *Die jüngere Hallstattzeit in Nordostsiebenbürgen*, Dacia, NS., 28, 1984, p. 47—84.
- Meljukova, 1955 : A. I. Meljukova, *K voprosu o pamjatnikah skifskoj kultury na territorii srednej Evropy*, SA, 22, 1955, p. 240.
- Moscalu, 1980 : E. Moscalu, *Quelques aspects du „problème scythe” dans l’aire thrace septentrionale*, Thraco-Dacica, 2, 1980, p. 28.
- „ , 1983 : idem, *Ceramica traco-getică*, București, 1983.
- Müllenhoff, 1892 : K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, vol. III, 1892.
- Necrasov, 1976 : O. Necrasov, *L’anthropologie de l’aire thrace*, Actes II. Congrès Internat. Thracologie, Bucarest, 1976, vol. III, (1980), p. 436.
- Niebuhr, 1828 : B. G. Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften*, Bonn, 1828 (vol. I).
- Pârvan, 1926 : V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
- Patsch, 1925 : C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien vom 26. Mai (Jahrg. 1925), p. 69—77.
- Popescu, 1958 : D. Popescu, *Problema sciților din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, SCIV, 9, 1958, I, p. 9—38.
- Rostovtzev, 1931 : M. Rostovcew, *Skythien und der Bosporus*, Berlin, 1931.
- Tomaschek, 1893 : W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 1893 (reprint : 1980).
- Vasiliev, 1980 : V. Vasiliev, *Sciții agatirși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.
- „ , 1981 : idem, *Despre „pumnale hallstattiene târzii” sau „pumnale-akinakes”*, ActaMN, 18, 1981, p. 367—376.
- „ , 1982 : idem, *În legătură cu unele opinii referitoare la Hallstattul din Transilvania*, ActaMN, 19, 1982, p. 261—270.

- Vulpe, 1966 : A. Vulpe, *Gemeinsame Elemente der späthallstattzeitlichen Gruppen im Donaukarpatenraum*, Actes VII. Congrès UISPP, Praga, 1966, p. 880—885.
- " , 1970 : idem, *Cercelări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII—V î.e.n.*, MemAnt, 2, 1970, p. 115—214.
- " , 1983: idem, *Pe marginea a trei curți noi despre traci și sciți*, Istros, 2—3, 1981—1983, p. 115—144
- " , 1984: idem, *Descoperirile hallstattiene din zona Aiudului*, Traco-Dacica, 5, 1984, p. 36—63
- " , 1986 : idem, *Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice*, RevIst, 39, 1986, 9, p. 825.
- Zimmermann, 19 : K. Zimmermann,

PENTRU O FENOMENOLOGIE A RAPORTURILOR DINTRE GETI ȘI GRECI

ALEXANDRU AVRAM

Moștenirea literară antică oferă două versiuni principale, ambele bogat ilustrate de exemple concrete, cu privire la modul în care s-a desfășurat colonizarea greacă : legenda „bunului sălbatic” sau instalarea pe cale pașnică a grecilor, primiți cu brațele deschise de ospitalierii principi autohtoni, și legenda „eroică” sau cucerirea pas cu pas și cu mari sacrificii umane a ținutului, avînd drept rezultat constituirea unei **doryktetos chōra**. Este meritul recunoscut al profesorului D. M. Pippidi de a fi identificat și definit o a treia versiune, aceea a instalării „contractuale” a coloniștilor de peste mări (Pippidi 1976, p. 445).

Pe de altă parte, în prezentarea raporturilor dintre greci și autohtoni, istoriografia modernă nu a izbutit pînă la un moment dat să se sustragă tentației simplificării, fie că aceasta venea din partea celor care vedeau în relația greci-negreci opoziția dintre civilizație și barbarie, grecul fiind un fel de misionar creștin, avînd menirea de a-l ilumina pe primitiv, fie că, dimpotrivă, vulgarizarea marca falimentului științific al acelor teorii, care — de loc străine de un „umanitarism” roman-

tie și solid alimentate de starea de spirit favorabilă abolirii sclaviei în secolul trecut sau lichidării sistemului colonial mai aproape de epoca noastră — nu pregetau să facă din indigenul jefuit și aservit un fel de „unchi Tom“ oprimat de grecul conchistador (de la Genière 1983, p. 257). Fără îndoială că ambele viziuni — schematică în sine — au fost, cu rare și regretabile excepții, abandonate de cercetarea recentă; în schimb, definirea precisă a acestui tip de raporturi, cu toate particularitățile sale în timp și de la o regiune la alta, rămîne un dezerat pentru cercetare.

În secolele VIII—VII î.e.n. zona istro-pontică se înscrie în aria de difuziune a celei de a treia faze a culturii hallstattiene Babadag, documentată, alături de așezarea eponimă, de descoperiri și în alte puncte din Dobrogea (Morintz 1964, p. 101—118; id. 1987, p. 39—71; Irimia 1985, p. 4). După cum arată cercetările mai vechi sau mai noi, sfîrșitul acestei culturi — expresie materială a unor comunități destul de rarefiate demografic și dominate de lupte necontenite sub forma unor războaie cronice și a unor razii periodice, dovadă preferința pentru locuri întărite — poate fi datat cel mai tîrziu în prima jumătate a sec. al VII-lea î.e.n., și se dovedește a fi avut loc în condiții violente. Fără a se putea, deocamdată, răspunde cu precizie la întrebarea, care vor fi fost condițiile în care s-a petrecut această întrerupere violentă, este cert că respectivul eveniment **nu are nici o legătură cu apariția coloniștilor milesieni pe coastă** (Alexandrescu, Morintz, p. 54—55; Morintz 1987, p. 67).

Sfîrșitul cetățuilor Babadag III reprezintă pentru comunitățile indigene pierderea structurii „politice“, nu însă dispariția totală a acestora din zona în discuție. Din acest punct de vedere, ideea unei **terra deserta** în ajunul colonizării grecești nu se poate susține pentru nici unul din ținuturile în care s-a desfășurat acest proces (Vallet, p. 940).

Pe la mijlocul sec. al VII-lea (657) î.e.n. are loc instalarea coloniștilor milesieni la Istros (Histria), acțiune în care aristocrația maritimă compusă din acei **aeinautai** (Plut., **Quaest. Gr.**, 32, p. 298 c) a jucat un rol decisiv (Graham, p. 98; Alexandrescu 1986 a, p. 63—64). Cea mai veche locuire de la Histria se constată pe stîncă de șist pe care s-a amenajat zona sacră a cetății, unde s-au descoperit documente ceramice din ultimul sfert al sec. al VII-lea î.e.n. (Alexandrescu 1985, p. 48—52). Pe de altă parte, cele mai vechi așezări din teritoriul înconjurător, Nuntași (începutul sec. al VI-lea î.e.n.) și Tariverde (al doilea sfert al sec. al VI-lea î.e.n.) fiind ceva mai recente, este probabil că în intervalul 657—±600/580 î.e.n. mica așezare milesiană se înscrie în tipul acelor factorii caracteristice pentru faza de tatonare (precum așezarea de pe insula Berezan în raport cu ceea ce

va fi, nu peste mult timp, Olbia). Pentru ca implantarea milesiană să se permanentizeze, era, desigur, nevoie de o întreagă conjunctură, din care, cu riscul de a schematiza, reținem doar trei condiții esențiale: a) sporul demografic; b) amenajarea unui teritoriu agrar, a unei „moșii” care să asigure cetății mijloacele primare de subzistență; c) instalarea unei configurații de factorii de coastă, care să întrețină un comerț de tranzit între patria milesiană și hinterlandul indigen.

Din nefericire, așa cum se întâmplă în cazul tuturor coloniilor grecești, la dispoziția cercetătorului nu stau decât documente mai târzii (literare, epigrafice, numismatice și arheologice), care ilustrează doar **efectele** unor procese, nu și modul lor treptat de desfășurare, astfel că singura cale metodologic accesibilă pentru abordarea fascinantei, dar spinoasei probleme a **primelor contacte** între greci și geți este aceea de a încerca, desigur, cu prudența de rigoare, transpunerea unor realități mai recente, întrucâtva depistabile prin informațiile păstrate, în trecutul îndepărtat.

În această privință, constatăm la Histria, începînd din a doua jumătate a sec. al VI-lea î.e.n., o spectaculoasă creștere demografică, pusă în evidență în primul rînd de întinderea considerabilă a așezării civile („platou”), de construirea unui zid de incintă și de apariția primelor înmormîntări în necropola tumulară a cetății.

Teritoriul agrar este, fără îndoială, constituit în această perioadă. La ora actuală cunoaștem cîteva așezări importante, ale căror începuturi se plasează, mai devreme sau mai târziu, în sec. al VI-lea î.e.n., dintre care unele au beneficiat de cercetări arheologice sistematice: Tariverde (Preda 1972, p. 77—88), Nuntași I și II (Domăneanțu, p. 62), Vadu-Ghiaurchioi, Histria Pod (Zimmermann, Avram, p. 11), Istria-sat (Zirra, p. 213—220), Sinoe-Zmeica, Sinoe-pen. Lupilor, Caraburun, Capul Dolojman (Coja, p. 33—36; Mănucu Adameșteanu 1985, p. 169-175), Vișina (Mănucu Adameșteanu 1980, p. 157—160; ead. 1983, p. 174—177). La acestea se adaugă și două necropole de inhumatie, Istria-sat (Zirra, p. 213—220) și Corbu de Jos (Bucovală, Irimia, p. 41—56; cf. Alexandrescu 1976, p. 119), tot setul de descoperiri depunînd o concludentă mărturie pentru existența unui teritoriu bine articulat, cel puțin începînd de pe la mijlocul sec. al VI-lea î.e.n.

În sfîrșit, constatăm existența unor **emporia** (factorii, denumite uneori în mod impropriu „subcolonii”) controlate de histrieni. Exemplul cel mai concludent este „Grădiștea Roxolani”, așezare situată în sudul Basarabiei și identificată cu anticul Nikonium (Ptol., 3, 10, 8; Strab., 7, 3, 16; cf. Steph. Byz., s.v. **Nikonla**; Sinicyn, p. 5—56; Karyskovskij, p. 149—162; Zaginailo, p. 88—89), pentru a cărei dependență comercială de Histria pledează în sec. al V-lea î.e.n. marea

cantitate de monedă histriană (pe alocuri, aproape egală cantitativ cu descoperirile similare de la Histria!), dar ale cărei începuturi se plasează spre sfârșitul sec. al VI-lea î.e.n. Undeva, în aceeași zonă trebuie să fi existat „Portul histrienilor”, menționat de izvoare literare mai târzii (Arr., **Peripl. Pont. Eux.**, 31; Anon. **Peripl. Pont. Eux.**, 16), însă neidentificat în mod cert în teren. (Alexandrescu 1970, p. 153; Agbunov, p. 136—137), deci fără posibilitate de a-i stabili data de fondare. În aceeași categorie de **emporia** histriene ar putea intra și alte așezări de coastă, bunăoară Capul Dolojman (**Orgame**, desemnat ca **polis**, desigur, în mod nejustificat, de Hekataios **F.Gr. Hist.**, I F 172), sau, de ce nu?, în epoca arhaică și Tomis, unde dispunem de date arheologice concludente referitoare la prezența milesiană în sec. al VI-lea î.e.n. (Rădulescu, Scorpan, p. 9—54), în schimb, nu avem nici o informație din care să rezulte că am avea a face cu o **apoikia**, **polis** cu structură proprie; mai mult decât atât, din mențiunea târzie a lui Memnon (**F.Gr. Hist.**, III B, fr. 13 (21)) rezultă că pe la 260 î.e.n. Callatis și Bizanțul își disputau întâietatea asupra emporiului Tomis (**peri Tomeōs tou emporiou**), pentru a-și asigura **monopolion** (monopolul). **Emporia**, adevărate „centre de redistribuție” (Morel, p. 567—568), sînt cu atât mai importante, cu cît în epoca arhaică negoțul reprezenta un monopol al aristocrației (Mele, **passim**), iar atingerile acelor **aeinautai** milesieni cu afacerile negustorești nu erau — mai ales în sfera produselor de lux — nici ele în-țîmplătoare. (Graham, p. 98; Talamo, p. 18—19).

În fața acestor serii de realități, se pune în mod legitim întrebarea, cum a reușit Histria, la numai cîteva generații de la fondare, să înregistreze, pe de o parte, un remarcabil spor demografic, pe de altă parte, să-și extindă autoritatea asupra unui teritoriu destul de larg, mai mult decât atât, să controleze factorii situate la o distanță apreciabilă.

Este ușor de presupus că asemenea fenomene nu se puteau produce — fie și în condițiile decăderii puterii getice din Dobrogea prin disoluția culturii Babadag III. — decît în circumstanțe pașnice. Dacă existența unor **emporia** este, prin ea însăși, o dovadă pentru **neutrality device** (Polanyi, p. 238—239), date și mai interesante se pot aduna pentru a susține modul pacific de colonizare din analiza structurilor teritoriului histrian.

În primul rînd, caracterul greco-indigen al tuturor așezărilor din teritoriu cunoscute pînă acum, unde, în proporție variind de la caz la caz, materialele grecești se găsesc în aceleași complexe cu cele indigene de tradiție hallstattiană, este în măsură să demonstreze, dat fiind faptul că în cîmpia litorală pe care în sec. al VII-lea î.e.n. s-au așezat coloniștii milesieni nu s-au găsit nici un fel de urme ale culturii Babadag III, un proces istoric deosebit de semnificativ: indigenii nu numai că nu au fost izgoniți spre **eschatiai**, ci, dimpotrivă, **au fost**

atrași de greci din zona colinară la cîmpie. Contrastul cu unele situații din Italia de sud și Sicilia, unde, la venirea grecilor, fortificațiile indigene sînt părăsite (uneori transformate în **phrouria** grecești), iar comunitățile se „regrupează” în zona colinară (de la Genière 1978a, p. 257—276; ead. 1978b, p. 335—354; ead. 1983, p. 261 și 266), este de-a dreptul izbitor, chiar dacă nici aici grecii nu au găsit în toate cazurile o locuire densă în zona de cîmpie. (de la Genière 1978a, p. 258), ceea ce a făcut ca modelul acelei **Landnahme** eroice să fie pus, în ultima vreme, parțial la îndoială.

În al doilea rînd, așezările din teritoriul histrian — prezentînd o varietate de tipuri, de la mici cătune pînă la așezări cu caracter cvasiurban, precum Nuntași II — sînt toate **nefortificate**, ceea ce sugerează o perioadă calmă, lipsită de frămîntări.

În sfîrșit, cîteva înmormîntări traco-getice de caracter „princiar” (morminte cu cai) din necropola tumulară a Histriei sînt o dovadă că, la nivelul elitei aristocratice cel puțin, elemente băștinașe au fost deja de timpuriu asimilate pe o cale sau alta în societatea coloniștilor (Alexandrescu, Eftimie, p. 143—164; Alexandrescu 1966, p. 277; id. 1986b, p. 27—28 și n. 95).

Caracterul pașnic al colonizării milesiene, existența unui teritoriu agrar compus din parcele (**kleroi**) distribuite cetățenilor înscrisi în **phylai** și a unei „zone de influență”, **proschoros** (ISM, I, 18, r. 18; cf. Avram 1986, p. 118—120) atîngînd la nord gurile bătrînului fluviu, acreditează, în modul nostru de a privi lucrurile, ideea „contractului”. Prin „contract” înțelegem un legămînt, o învoială menită să reglementeze relații complexe între parteneri, cu obligații precise de ambele părți, care, departe de a se limita la autorii învoielii, se extind, de-a lungul generațiilor, pînă la descendenții cei mai îndepărtați. Formă specifică de prestație, „contractul” se deosebește de tratatul încheiat în urma unui conflict militar și se situează undeva la jumătatea distanței între instituția universal-indo-europeană a „ospetiei” (**xenia**) (Benveniste, p. 94; Fischer, p. 447) și contractul din societățile întemeiate pe instituții juridice în înțelesul pur al cuvîntului. Originea sa trebuie căutată în **xenia**, **philia**, **symmachia** și alte instituții arhaice desemnate de concepte prezentînd conotații și nuanțe din ce în ce mai fine și, implicit, mai greu de definit pentru istorici. Dosarul homeric este o inepuizabilă sursă în acest sens (Finley 1968, p. 130—135; Fischer, p. 444). Ni se pare superfluu să subliniem că aceste „contracte” nu erau nici scrise, nici sancționate formal în genul unor contracte cu valoare juridică tipice pentru societățile mai avansate. Valoarea acestora este însă, în viziunea partenerilor implicați, excepțională și cu nimic mai prejos decît aceea a înțelegerilor scrise de mai tîrziu. Însoțite de jurăminte (**horkoi**) sau de libații (**spondai**), asemenea în-

voieli dispuneau de un complex „aparat juridic“, întemeiat pe două practici fundamentale în cadrul modalităților de contact intercomunitare arhaice : schimbul de daruri și alianțele matrimoniale.

Pentru schimbul de daruri avem șansa de a dispune de o documentație relativ concludentă, din care rezultă frecvența acestei practici în lumea tracă (Xen., *An.*, 7, 3, 26—33 ; Thuc., 2, 97, 3—4 ; cf. Mauss, p. 388—397 ; Avram 1989). Darurile (*dora*) sînt acele obiecte de preț, care, acumulate prin jaf sau prin donație, se tezaurează și devin **status symbols** capabile să exprime rangul posesorului, precum **keimelia** din eposul homeric (Fischer, p. 436—459) ; odată schimbate, aceste daruri presupun fie un „contradar“ — tot sub formă de obiect de prestigiu — fie o prestație, de obicei militară. Adăugăm apoi că nobilii milesieni înșiși — autorii aceluia comerț arhaic de tip **prexis**, în cadrul căruia bunul de prestigiu nu se transformase încă în marfă, iar schimbul mai avea încă un caracter „agonal“, tributar ideilor de „rang“ și „prestigiu“, și nu ideii de echivalență raportată la o scară de valori bilateral consimțită — dispuneau de o tradiție bogată în acest sens, dată fiind experiența lor asiatică, modul în care, prin cadouri constînd din obiecte de lux (mai ales parfumuri, unguente etc., cu ambalajul corespunzător) își reglau relațiile cu vecinii lydieni (Nenci, p. 1077—1103 ; Talamo, p. 18—25 ; de la Genière 1984, p. 91—98). Găsim, așadar, la ambii parteneri — milesienii și tracii — premisele pentru acest schimb de daruri.

Dintre obiectele interpretabile ca „daruri“ cu valoare de **status symbols**, și depistabile pe cale arheologică, reținem mai întîi vesela greacă de lux, pe care Histria o distribuia frecvent în lumea indigenă (Alexandrescu 1976, p. 117—126 ; Suceveanu, Angelescu, p. 146). De un interes cu totul deosebit se învrednicesc însă tezaurele de monede — vîrf de săgeată, concentrate — după părerea noastră, în mod sugestiv — în zonele de graniță ale teritoriului Histriei, la Enisala, Jurilovca, Vișina și Nuntași (Mănușu Adameșteanu 1984, p. 17—24, bibliografie la n. 2—3 ; Poenaru Bordea 1986, p. 89—90, cu bibl.) și în preajma unui **emporion**, precum Tomis în sec. al VI-lea î.e.n. (Scorpan, p. 25—34 ; descoperire inedită Gh. Papuc). Aceste monede, diferite ca greutate (Grakov, p. 125—127 ; Anohin, p. 68—69), au fost bătute în mod cert la Histria (probabil și la Olbia și Apollonia), pentru a servi, întocmai ca armele de paradă, vasele de băut, cosmeticele sau veșmintele scumpe, la schimburi din cadrul comerțului de tip **prexis**. Forma insolită de vîrf de săgeată poate trimite la cultul lui Apollo **toxophoros**, așa cum forma de delfin (atestată mai ales în zona Olbiei) ne duce cu gîndul la Apollo **Delphinios**, iar roata cu patru spițe de pe primele monede histriene de bronz la un simbol solar-apolinic (Alexandrescu 1986b, p. 24 și

n. 80 bis). Fără îndoială însă că săgeata avea o anumită semnificație în universul reprezentărilor indigene. Dacă — din lipsă de documente — în privința traco-geților (în afară de câteva depuneri funerare de vîrfuri de săgeți) ignoranța noastră este absolută, dispunem de câteva elemente deosebit de interesante referitoare la mediul scitic, a cărui amprentă este vizibilă la Dunărea de jos în epoca arhaică (Alexandrescu 1965, p. 407 ; id. 1986b, p. 26). Săgețile sînt muiate, împreună cu o sabie, o secure și o sulită, în cupa cu vin și sînge în cadrul jurămîntului „frăției” (Herod., 4, 70), sînt trimise, între altele, ca „mesaj” lui Dareios (Herod., 4, 131 ; perșii le interpretează inițial ca daruri!), iar scitul Ataias îl amenință pe regele macedonean Filip al II-lea că, de va așeza în ținutul scitic de la gura Istrului statuia lui Herakles sub pretextul oficerii cultului, îi va topi statuia, iar din bronz va face vîrfuri de săgeți (Iust., 9, 2, 13), ceea ce, fără îndoială, ar fi constituit un sacrilegiu greu compatibil cu religiozitatea epocii dacă obiectele rezultate din topirea statuii n-ar fi avut, ele însele, valoare de simbol (de apropiat acest episod de ambivalența **agalma** — „statuie” ; **agalma** = „odor de preț, bun de prestigiu”, în aceeași sferă cu **keimelion**). Independent de ceea ce ne va rezerva progresul cercetărilor cu privire la simbolistica săgeții în universul reprezentărilor traco-getice, credem că tezaurele de monede-vîrf de săgeată, concentrate în zona de influență a Histriei, a Tomisului și a Apolloniei, constituie daruri, bunuri de prestigiu oferite de milesieni elitei nobiliare getice pentru a consfinți alianțe și colaborări ; aceasta cu atât mai mult, cu cît pentru aristocrația indigenă coeficienții de rang erau în bună măsură dependenți de „capitalul metalic” agnosit. Starea de conservare perfectă a cvasitotalității monedelor-vîrf de săgeată și descoperirea lor sub formă de tezaure — depuse de multe ori în vase — sînt indicii în acest sens ; acest lucru nu exclude funcționalitatea lor ca monedă pentru schimburi comerciale, ci, dimpotrivă, creează premisele pentru trecerea de la schimbul de bunuri de prestigiu la schimbul de mărfuri, de la ideea de exprimare a rangului la ideea de echivalență, de la **prexis** la **emporion** sau — cu alte cuvinte — tranziția către moneda ca instrument de schimburi comerciale (Gernet, p. 93—137 ; Sorda, p. 185—206 ; Mele, **passim** ; Price 1967, p. 90—104 ; id. 1977, p. 351—358).

La rîndul lor, alianțele matrimoniale erau menite și ele să sancționeze o relație de **philia** și **symmachia**. Din punctul de vedere al grecilor, considerăm că o premisă favorabilă pentru dezvoltarea uniunilor matrimoniale cu indigenii o constituia faptul că în tradiția nobiliară milesiană erau uzuale căsătoriile princiare menite să reglementeze complexe raporturi cu vechii lydieni.

Cît despre receptivitatea geților, aici tradiția este mult mai bogată, iar informația literară în cel mai înalt grad grăitoare. Un loc esențial în „antropologia“ tracă îl ocupă cutuma (**nomos**) cumpărării soției, fapt menționat pentru prima dată de Herodot (5, 6), apoi amintit de alți autori (Pomp. Mel., 2, 2, 21; Solin., 10, 4) și amplu descris de Anaxandrides, un comediograf din sec. al IV-lea î.e.n. (**Protesilas**, apud Ath., 4, 131; cf. Mauss, p. 42—43), cu multe amănunte referitoare la procedura tranzacției. Mai mult decît atît, din unele texte desprindem cu mare certitudine ideea caracterului politic al unor alianțe matrimoniale traco-grecești. Regele trac Seuthes își oferă fiica lui Xenophon drept soție, angajîndu-se, ca în caz că grecul ar avea, la rîndul său, o fiică, să i-o cumpere „după datina tracă“ (Xen., **An.**, 7, 2, 38). Una din soțiile lui Filip al II-lea a fost Meda, fiica basileului trac Kothelas (Ath., 557 b; Iord., **Get.**, 65). Dacă sursele literare nu ne-au lăsat nici o dovadă concretă privitoare la căsătorii dintre coloniști și geți, interesul nostru pentru o informație — ce poate servi oricînd ca model la îndemînă — ca aceea a lui Herodot (4, 78), care ne înștiințează că soția regelui scit Ariapeithes era o grecoaică de la Histria, care i-a dat fiului ei, Skyles, o educație elenă, nu este nicidecum știrbit.

Principala rezultată a „jocurilor schimbului“, a prestațiilor reciproce și a alianțelor matrimoniale internobiliare este **concedarea pămîntului**. Chiar dacă terenul de pe cîmpia litorală unde, pe la mijlocul sec. al VII-lea î.e.n., au debarcat oikisții milesieni nu pare să fi fost intens locuit de geți — civilizația Babadag era, prin excelență, continentală! — ținutul se afla mai mult sau mai puțin efectiv sub autoritatea unui dinast local. „Contractul“ între oamenii pămîntului și străinii de peste mări avea drept obiect, alături de alte prestații, concedarea pămîntului, în condițiile în care autoritatea indigenă își va fi rezervat un **dominium eminens**, acceptînd **de facto** transferul fondului funciar către grecii uzufructuari. Astfel au procedat dinastia illyri cu grecii din Kerkyra Melaina, Faunus, regele aborigenilor, cu arcadienii instalați în zona Romei și mulți alți potențați ai epocii arhaice (Nenci, Cataldi, p. 592—593). Că operația era tehnic posibilă pare să se desprindă din relatarea lui Xenophon, care arată că tracul Seuthes i-a dăruit o cetate în cadrul sistemului de prestații (**An.**, 7, 2, 38).

Transferul de pămînturi prezintă în subsidiar un aspect de loc neglijabil: transferul de mînă de lucru. Pentru a explica modul în care populația rurală dependentă getică — plasabilă undeva în evantaiul statutelor robiei de tip „hilotic“ (Pippidi 1975, p. 65—80) — a ajuns în starea în care o menționează documentele din epoca elenistică ne stau la dispoziție două posibilități. În primul rînd, gîndindu-ne la faptul că, la nivelul unei formațiuni hallstattiene relativ stratificate exista întrucît-

va un corp de elemente semidependente, nu vedem dificultăți majore în a accepta transferul acestui grup social de sub o autoritate sub alta, de la aristocrația tribală la nobilimea oikiștilor. În al doilea rînd, sîntem tentați să desprindem din afirmația lui Herodot (5, 6; de comparat cu Polyb., 7, 14), cun că tracii obișnuiau să-și vîndă copiii ca sclavi — informație emendată în mod elegant, în sensul că istoricul din Halicarnas avea aici în vedere copiii rezultați din nereglementatele legături ale femeilor trace din faza prenuptială (Rosellini, Said, p. 989) — nu numai o posibilă explicație pentru sclavii tranzitați din orașele grecești de pe coasta vestică a Mării Negre spre țîrgurile de sclavi egeo-mediteraneene, dar și un argument că pe o astfel de cale Histria putea obține mîna de lucru necesară exploa-tării pămîntului.

Menținerea epocii arhaice este imensă ; este epoca în care se constituie teritoriile orașelor grecești, se delimitează zone de influență, se fondează **emporio**, se stabilesc „contractele” și întregul eșafodaj de prestații anexe și se cimentează schimburile intercomunitare, care cu timpul vor lua forma unui comerț sistematic și deosebit de activ. În zorii epocii clasice avem deja a face cu două lumi bine structurate : comunitățile grecești poliade, incluzînd teritoriile (**chorai**), pe de o parte, și comunitățile getice de pe ambele maluri ale Dunării. Această distincție ne îndeamnă să stăruim — o dată mai mult, întrucît acest aspect a fost, din păcate, adesea neglijat — asupra unei deosebiri esențiale, pe care, noi cel puțin, ținem să nu o pierdem din vedere. În epocile clasică și elenistică **relațiile greco-indigene au un dublu aspect**. Jocul puterii, schimburile comerciale, conflictele militare, schimburile de ambasade și toate celelalte constituie romanul pasionant al contactelor dintre aceste două lumi, care are drept cadru de desfășurare întreaga zonă de la Dunărea de jos.

În schimb, ceea ce se petrece între greci și geți în **chora** are un caracter de intimitate, întrucît geții din teritoriile orașelor grecești nu mai fac parte din mediul băștinaș decît prin origine. O serie de realități sugestive, dar insuficient exploatare pînă acum, ne îndeamnă să stăruim asupra acestor aspecte.

În primul rînd, disjuncțiile etnice sînt într-o bună parte din cazuri inoperante, fie și numai dacă ne gîndim că **ab initio** căsătoriile mixte au dat o amprentă specifică societăților coloniale. Deși tradiția antică este uimitor de tăcută în această privință, avem motive întemeiate să credem că, în asprele condiții presupuse de ducerea la bun sfîrșit a unei expediții de natura celor ce aveau drept scop fondarea de **apoikiai**, femeile nu-îi însoțeau decît într-o mică măsură pe oikiști ; acolo unde tradiția le conferă un rol determinant (Lokroi Epizephiroi) cercetarea istorică a dovedit că relatările (dintr-o epocă tîrzie) au valoare de legendă, nu de informație istorică (Van Compernelle

1982, p. 21—39). Debarcați fără femei într-un ținut străin, oikiștii nu aveau altă soluție pentru a asigura stabilitatea implantării, perpetuarea spiței și echilibrul **oikos**-ului decât contractarea de căsătorii cu femei din lumea indigenă (Van Compernelle 1983, p. 1043). Am arătat la locul potrivit rolul uniunilor matrimoniale la nivelul elitelor aristocratice; fenomenul este însă de presupus ca mult mai larg pentru păturile inferioare ale populației. „Căsătoria între greci și femei indigene într-o primă perioadă a vieții coloniilor este o caracteristică prevalentă pentru o bună bucată de timp; abia într-un al doilea moment se va fi înfăptuit în unele cazuri o închidere față de elementul indigen și o tendință de a prezerva grecoitatea cetățitorilor coloniale” Gallo, p. 705). Tradiția antică ne-a lăsat cu privire la acest fenomen două rînduri de modele: cel pe care l-am numi „răpirea Sabinelor” (Vallet, p. 942) și cel pe care, la fel de convențional, l-am desemna ca model „homerice” (Finley 1955, p. 167—194). Cu o oarecare aproximație, primul model ar fi corolar colonizării violente, cel de al doilea implantării pașnice; de aceea, credem că în cazurile care ne rețin atenția căsătoriile mixte se vor fi realizat — după modelul **xeniei** aristocratice — pe baza liberului consimțămînt. Creșterea demografică și dezvoltarea impetuoasă a Histriei la numai cîteva generații după fondare nu pot fi explicate altfel decît și printr-o contribuție genetică. Aceste fenomene au fost favorizate și de structura oligarhică a societății oikiștilor. Conservarea grecoității va constitui mai tîrziu un element din programul cetății democratice; regimul oligarhic milesian este un sistem deschis către lumea indigenă. Compatibile cu normele juridice erau și căsătoriile dintre femei libere și dependenți rurali (Asheri, p. 39; Vidal-Naquet, p. 313—339), ceea ce lasă loc posibilității ca în condiții de **oligandria** să se fi recurs și la căsătorii dintre grecoace și geți. Aceste posibilități constituie tot alîtea motive care ne îndeamnă să nu acordăm credit dihotomiei greci-ne-greci în primele secole ale existenței unei colonii.

În al doilea rînd, dacă, din nefericire, mărturiile scrise din epoca arhaică din Pontul Stîng nu ne oferă nimic cu privire la onomastica indigenă, nu putem trece cu vederea exemple apropiate foarte sugestive, precum cele de la Olbia, unde s-au înregistrat pînă acum zece persoane cu nume negrecești în documente epigrafice din sec. VI—V î.e.n. (Vinogradov 1979, p. 302), Pantikapaion (două epitafe din patru cu nume scitice în sec. al V-lea î.e.n. — CIRB 114 și 154) sau Nymphaion (piatră funerară a unui scit — CIRB 914).

Populațiile negrecești din orașele sau teritoriile orașelor grecești se situau pe trepte sociale și materiale foarte diferite. Există negustori bogați, stăpîni de sclavi, care operează peste mări, precum acel Matasys menționat în scrisoarea pe plumb de la Olbia (Vinogradov 1971, p. 90); există însă mai ales

dependenți rurali sau lucrători în atelierele meșteșugărești. O bună parte din negreții din teritoriile orașelor grecești locuiau în burgade constituite în adevărate așezări-satelit, își desfășurau acolo activitățile economice și îndeplineau, în același timp, misiuni de pază și apărare a teritoriului agrar. În această privință, sîntem încredințați că putem surprinde aspecte din cele mai sugestive în cazul Callatidei.

Pînă acum nu ne-am referit la Callatis din simplul motiv că această colonie — independent de data ei de fondare, nesigur transmisă de surse — începe să joace un rol de primă mînă abia în sec. al IV-lea î.e.n. Acceptînd o implantare a grupului de oikîști din Heracleea Pontica în sec. al VI-lea î.e.n. (Pippidi 1965, p. 152), am putea presupune, teoretic, moduri de contact greco-indigene de natura celor definite mai sus în cazul Histriei și că acestea se vor fi alterat pe parcurs în epoca de **stasis** a veacului al IV-lea î.e.n.. Mai verosimil nî se pare însă a accepta ca o caracteristică a colonizării pontice de tip dorian violența (**bia**), cu atît mai mult cu cît avem la îndemînă modelul Chersonesului și al Mesambriei. Coloniștii din Heracleea Pontica au acționat, după cît se pare, **manu militari** atunci cînd au fondat în sec. al V-lea î.e.n. Chersonesul în pofida opoziției taurilor localnici (Vinogradov 1979, p. 301), o afirmație sprijinită de observația că așezările taure din peninsula Heracleotă își încetează existența în momentul apariției grecilor (Savelja, p. 62) și de rețeaua de forturi teritoriale de mai tîrziu, în vreme ce fondatorii Mesambriei s-au așezat pe locul unei burgade indigene (**bria** ; cf. Strab., 7, 6, 1 ; Alexandrescu, Morintz, p. 48), ceea ce trimite la alt gen de raporturi decît cele pașnice.

Indiferent de preferința pentru una sau cealaltă dintre ipotezele prezentate, cert este că în **chora** callatiană întîlnim în sec. al IV-lea î.e.n. un brîu de fortificații la granița de vest a teritoriului, în frunte cu cea în curs de cercetare arheologică de la Albești (Rădulescu, Cheluță-Georgescu, Munteanu-Bărbulescu, p. 163—173 ; Cheluță-Georgescu, Bărbulescu, p. 78—80 ; Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu 1986, p. 33—36, cu plan). Asemenea **phrouria** constituie o caracteristică a teritoriilor coloniilor doriene, exemple grecești occidentale oferind forturile siracuzane de la Akrai și Kasmenai (Seibert, p. 127—128 ; Martin, p. 318—319) sau fortificațiile din teritoriul Gelei (Orlandini, p. 116). Paralelele cele mai indicate pot fi găsite chiar în metropola Callatidei. Heracleea Pontica, și în celelalte colonii ale acesteia. În teritoriul heracleot, obținut — după cum transmit sursele — prin forța armelor, existau așezări mariandyne, precum Stephanis, **polis Mariandynon** (Hek., **F.Gr.Hist.**, 1 F 98), sau cele patru localități menționate mai tîrziu de Domitios Kallistratos, printre care Arkiroessa, „dependentă de Heracleea“ (**Herakleias hypoteles** ; **F.Gr.Hist.**, 433, F 6), sau Odiou-

polis, **chorion Herakleias**. Aceste **poleis**, **chōria** etc. nu sînt altceva decît vechi așezări mariandyne, care au ajuns cu timpul dependente de Heracleea (Avram 1984, p. 24), iar locuitorii lor au devenit **perioikoi** — diferiți de cetățenii grupați în **phylai**! — supuși la tribut și la alte obligații față de demosul heracleot. Procese istorice asemănătoare trebuie să vedem și atunci cînd interpretăm poziția Bizonei față de Mesambria — despre care Ps.-Scymnos (v. 758—759) scrie că „unii spun că a aparținut barbarilor, iar alții că a luat ființă ca o colonie a Mesambriei” — sau a celui Naulochos, **polichnion** al mesambrienilor (Strab., 7, 6, 1) ; la fel în ceea ce privește raportul între Chersonesul tauric și așezările de la Kalos Limen și Kerinitis. Revenind la Callatis, sîntem înclinați să interpretăm atît textul tîrziu al lui Plinius (Nat. hist., 4, 11 (18), 44), care menționează orașele „sciților plugari” (Aphrodisias, Libistos, Zygere, Rhocobae, Eumenia, Parthenopolis și Gerania) — dintre care unele apar și într-o inscripție de hotărnicie încă inedită, descoperită cu cîțiva ani în urmă în Bulgaria —, cît și realitățile arheologice la care ne-am referit ca vechi așezări getice, scitice sau crobide, supuse de callatieni și transformate în forturi. Se cuvine să remarcăm că în cadrul acestei acțiuni populația originară nu a fost dislocată, ci a continuat să locuiască în așezările devenite **phrouria** dependente de Callatis. Fortificațiile teritoriale în lumea greacă au fost întotdeauna apărute nu de hopliți, ci de elemente necetățenești : efebi sau, în colonii, garnizoane indigene. Același lucru este valabil și pentru fortificațiile mai mici, **pyrgoi**, precum cel menționat mai tîrziu în hotărnicia callatiană, sau **Stratonis (turris)** localizat ipotetic la Tuzla (Scut. Dur. Eur., 12 ; Tab. Peut., 8, 4 ; de comparat cu Stratonos pyrgos din Palestina, Strab., 16, 2, 27), sau **telche** din **chora** chersonesitană (Syll.,³ 360 ; Dasevskaja, p. 149—154 ; Scegllov, p. 75—77).

Alături de geți, un rol însemnat revenea în această pricină sciților — pentru care depun mărturie, alături de sursele literare mai tîrzii, documentele numismatice și arheologice (ceramică de factură nord-pontică și monedă scitică la Albești ; morminte scitice în sudul Dobrogei — Irimia 1983, p. 73—76) — și crobizilor, care au lăsat urme în toponimia regiunii.

Prin asemenea interpretări, pasajul — pe nedrept neglijat pînă acum — din Ps.-Scymnos, v. 756—757, „ținuturile de la hotarele crobizilor și sciților au ca locuitori greci amestecați (**migadas Hellēnas**)”, își lămurește pe deplin înțelesul. Termenul folosit de autorul antic are o importanță excepțională ; el este practic echivalent cu cel de **mixellenes** din decretul olbian în cinstea lui Protogenes (IOSPE, I², 32). După toate probabilitățile, mixelenii de la Olbia erau — precum **perioikoi** de la Heracleea Pontica sau **proschōrol** din **chōra** milesiană — populații mixte puternic elenizate (termenul pare să corespundă lui

mixobarbaros întâlnit în sursele literare mai vechi), care locuiesc în aşezările de la frontierele **chōrei** şi care, fără a fi dependente în adevăratul sens al cuvîntului, nu se bucurau de totalitatea drepturilor cetăţeneşti (Safranskaja, p. 16—17). Interesele lor fiind convergente cu cele ale demosului urban, participarea la efortul militar comun este de la sine înţeleasă. Că pe lângă aspectul etnic conotaţia socială a termenului este decisivă o dovedeşte şi faptul că o persoană de rang, precum Skyles, deşi pe jumătate scit, pe jumătate grec, nu este numit nicăieri mixelen sau mixobarbar de Herodot. Toate acestea ne îndeamnă să avansăm ipoteza că acei **migades Hellēnes** ai lui Ps.-Scymnos sînt tocmai geţii, sciţii şi crobizii elenizaţi din aşezările-satelit de tip Albeşti.

La Histria, unde, în ciuda învitregirii vremurilor, obştea a rămas fidelă tradiţiilor milesiene de purtare a războiului (Ştefan 1982, p. 205—208), iar teritoriul nu a fost fortificat, cu excepţia unor **pyrgoi** la care fac referiri cîteva inscripţii din epoca romană, efortul militar comun al grecilor şi al geţilor nu este mai puţin evident. Geţii se retrag în cetate cu ocazia raziilor tracului Zoltes şi se angajează ca voluntari în corpul condus de Agathokles, menit să respingă atacul (ISM, I, 15); ei luptă deci împotriva unuia în vinele căruia curgea acelaşi sînge ca în cele ale strămoşilor lor, ceea ce constituie o dovadă în plus că interesele lor erau aceleaşi cu cele ale grecilor cu care convieţuiau, că originea etnică nu mai are decît prea puţin a face cu modul lor de a simţi.

Dacă amestecul de sînge rezultat din căsătoriile mixte şi exemplele citate privitoare la comuniunea de interese greco-getice în cadrul teritoriilor oraşelor greceşti nu constituie argumente suficiente, adăugăm că şi practicile funerare, în măsura în care au putut fi urmărite în cimitirele săteşti de la Istria-sat şi Corbu de Jos (Zirra, p. 213—220; Bucovală, Irimia, p. 41—56), furnizează indicii în aceeaşi direcţie (rit funerar getic, inventar în cea mai mare măsură grecesc; cimitire comune greco-indigene). Nici dependenţa geţilor folosiţi ca mînă de lucru pe **klēroi** nu dă naştere elenofobiei; un asemenea statut nu este etern — mobilitatea socială este foarte accentuată la aceste categorii — iar starea socială şi materială decurgînd din dependenţă nu este prea îndepărtată de aceea a păturilor paupere ale demosului.

Nu este de mirare, în aceste condiţii, că masa băştinaşă a preluat constant modelele culturale greceşti, începînd cu progresele tehnice — fapt mai uşor depistabil pe cale arheologică prin intermediul producţiei ceramice şi, în consecinţă, mai uşor controlabil — şi terminînd cu limba şi datinile. Din nou trebuie să apelăm la paralele nord-pontice, unde aflăm că Tychon din Pantikapaion (sfîrşitul sec. al VI-lea — începutul sec. al V-lea î.e.n.), care a purtat un nume grecesc, a fost înmormîntat

după normele grecești — cu excepția unui strat gros de ocră presărat pe cadavru — iar memoria lui este evocată de un epitaf compus într-un foarte elegant distih elegiac, a fost, de fapt, cum glăsuiește însăși piatra funerară, un taur! Istoria lui Skyles (Herod., 4, 78—80), fiul histrienei care l-a învățat grecește, căsătorit el însuși cu o grecoaică din Olbia și adorator al zeilor greci, nu este excepțională, ci paradigmatică. Istoria-secretă a oricărui teritoriu de **polis** colonială este, de fapt, istoria unui vast și complex proces de elenizare, o mică parte din istoria Eladei.

Cît privește dinamica relațiilor greco-getice în sensul larg — cu reverberații pînă în Oltenia și nordul Moldovei —, asistăm la o schimbare profundă către începutul sec. al IV-lea î.e.n.. Dacă în a doua jumătate a sec. al V-lea î.e.n. cetățile grecești din Pontul Sîng au beneficiat de protecția Atenei în cadrul ligii delio-atice, iar hinterlandul getic era controlat de odrysi, acum apare un nou factor pe scena politică, ca va juca un rol de seamă în sec. al IV-lea și începutul sec. al III-lea î.e.n.: formațiunea statală getică din Dobrogea de nord, pusă în evidență de o serie de date arheologice: mormîntul princiar de la Agighiol (Berciu 1969, p. 33—76; Alexandrescu 1971, p. 655—662), orizontul de necropole Murighiol (Bujor, p. 125—141), Telița, Enisala, Mahmudia (Simion 1971, p. 63—128; id. 1974, p. 291—304; id. 1976, p. 148—157), noua fază a fortăreței de la Beidaud (Simion, Lăzurcă, p. 37—54). Mai tîrziu, în sec. al III-lea î.e.n. pot fi plasați aici „basileii” atestați de inscripții, precum Zalmodegikos (ISM, 1, 8), sau de monede, precum Moskon (Preda 1965, p. 263—271). În sudul Dobrogei un rol important l-au jucat, după cum am anticipat deja, sciții stabiliți aici atît înainte, cît mai ales după expediția lui Ataias (Iliescu, p. 75—77).

Mult mai numeroase și, judecînd după sursele literare și epigrafice, precum și după tezaurele monetare, mult mai puternice erau formațiunile statale grupate în jurul unor **davae**, care apar în stînga Dunării, de la cele conduse de basileii anonimi din Moldova și Muntenia pînă la Dromichaïtes sau la Rhemaxos. Indiferent de natura puterii lor și de compatibilitatea acestora cu titlul de **basileus**, care apare constant în documentele de orice natură, acești potentăți vădesc un comportament de basileu, acționează cu o „conștiință regală” (Pippidi 1984, p. 257). Este vorba de regi care sînt îndeajuns de puternici pentru a se opune sciților lui Ataias (**rex Histrianorum**; Iust., 9, 2, 1) sau a-l înfrînge în două rînduri pe Lysimachos (Dromichaïtes), care primesc ambasade și încheie tratate (Zalmodegikos), trimit corpuri expediționare (Rhemaxos), bat monede (Moskon). Piese de orfevrărie traco-getică însele — așa cum ni se prezintă ele în tezaurele de la Agighiol, Peretu, Băiceni, Letnica, Rogozen (Berciu 1966; Alexandrescu 1983

și 1984) — constituie modalități de propagandă regală. Monopolul războiului pe cale a deveni funcție regală, vînătoarea, întrecerile agonale sînt teme de bază ale iconografiei acestor serii de produse (Alexandrescu 1983 și 1984; Bouzek, Ondrejova, p. 92). Un basileu înconjurat de **hetairoi** și clientelă, un **primus inter pares**, precum regii thessalieni sau macedoneni din perioada eroică (Avram 1989), deținea și ceea ce, cu un termen modern, am putea denumi monopolul „relațiilor externe”.

Schimbările sînt profunde și în sînul societăților coloniale. La Histria se întronează regimul democratic (Arist., **Pol.**, 1305 b 1—12; Alexandrescu 1986a, p. 63—70), iar în sec. IV—III î.e.n., pe lîngă mari dificultăți externe — Callatis suferă două asedii sub Lysimachos; Histria și Callatis sînt înfrînte pe la 260 î.e.n. de Bizanț —, cetățile din Portul Stîng au a face cu fenomenul, cronic în lumea greacă poliadă a epocii, desemnat în surse prin **stasis**; asemenea stări sînt amintite uneori prin termenul de **tarachai**. (ISM, I, 15, r. 9; 18, r. 13). Nu mai puțin grave sînt crizele alimentare, care fac necesare măsuri agoranomice, instituirea **sitoniei** și apelul la proxeni externi (Ștefan 1974, p. 648—663).

Transformările trăite de ambii parteneri au restructurat radical tipurile de relații greco-getice. În ținuturile nord-pon-tice sciții din zona de silvostepă au fost dislocați de sarmați, apoi de celți, ceea ce a dus la o presiune exercitată asupra orașelor grecești de pe coastă și, în consecință, la ruperea relațiilor pașnice tradiționale. Același rol par să-l fi jucat în ținuturile de la Dunărea de Jos după sfîrșitul sec. al III-lea î.e.n. bastarnii. Astfel se năruie vechile alianțe, lăsînd tot mai mult loc relațiilor încordate, stării de tensiune; în locul „contractului” arhaic apare tratatul, în locul **xeniei** — protectoratul, în locul schimbului de daruri — tributul.

Față de iminența și cronicitatea raziilor dinaștilor războinici din preajmă, orașele grecești s-au văzut nevoite să caute protecția potențailor geți de o parte sau alta a Dunării, năzuință convergentă cu tendințele de extindere a influenței manifestate de basileii geți din epocă. Se instituie astfel o politică ce va dăinui, cu reglări periodice, pînă în ajunul dominației romane: protectoratul regilor geți trans- sau cisdanubieni asupra cetăților grecești de pe coastă (Pippidi 1984, p. 180). Dacă inițial o asemenea reechilibrare a forțelor în zonă s-a izbit de opoziția unei terțe părți — regatul macedonean al Traciei condus de Lysimachos, cu interese evidente la Dunărea de Jos, între care taxele vărsate de orașele de pe litoral nu erau cele mai lipsite de însemnătate —, cu timpul, mai cu seamă după înfrîngerea lui Lysimachos de către Dromichaïtes (motivul războaielor l-a constituit cu siguranță nu dorința macedoneanului de a se extinde la nord de Dunăre, ci tocmai contradicția cu privire la exercitarea protectoratului pe litoral:

Pippidi 1965, p. 215—216), practica protectoratului a devenit, dacă nu eficientă, cel puțin uzuală.

Am fi dorit să știm mai multe despre fundamentele juridice ale tratatelor dintre orașele grecești și basileii geți. Chiar și pe baza documentelor care ne stau la dispoziție putem însă să desprindem câteva aspecte care au a ne interesa. O formă poate paradigmatică de tratat cu potențaii zilei o constituie **homologia**, prin care — chiar dacă nu toate nuanțele termenului au fost unanim interpretate de cercetarea modernă — se înțelege o „capitulație“, însă nu fără condiții, ci cu obligații precise de ambele părți, cu alte cuvinte tot o formă de acord. Mai ales folosit la plural, cum se întâmplă în decretul histrian în cinstea lui Agathokles de la sfârșitul sec. al III-lea î.e.n. (ISM, I, 15, r. 36 și 40: **homologias kai synthekas**, respectiv **tous horkous kai tas homologias**), termenul ar putea sugera un acord, și nu o capitulare fără condiții. Cele două formule citate lasă loc ipotezei, conform căreia **homologia** se va fi referit la conținutul acordului, iar **synthekai și horkoi** (jurămintele) la aparatul juridic al acestuia (Niculescu 1984), așa cum, în alte cazuri, pe lângă binomul **homologiai kai horkoi**, mai apar și libațiile, **spondai** (Niculescu 1982, p. 196, n. 26). Fără îndoială că avem aici a face doar cu o **interpretatio Graeca**; în realitate, profitând de superioritatea lor militară, tracii lui Zoltes nu respectă acordurile, ci îi silesc pe histrieni să răscumpere cu bani grei „teritoriul și recolta“ (ISM, I, 15, r. 24 și 29—31), așa cum vor fi procedat, probabil, și cu locuitorii din Bizone (ibid., r. 26).

Dacă în cazul relațiilor Histriei cu Zoltes avem a face cu acorduri efemere și, după cum am văzut, ineficiente, nu același lucru se poate spune despre tratatele cu basileii ca Zalmodegikos sau Rhemaxos. Deși textul nu o spune explicit (ISM, I, 8), tratatul dintre Histria și Zalmodegikos pare a fi tot de tipul **homologia**. Dispozițiile anexe prevedeau de această dată livrarea de ostateci de către histrieni (peste 60; r. 10—11) și zălogirea unor venituri (**prosodoi**) până la executarea unor prestații din partea Histriei, asupra cărora nu sîntem informați. Onorurile excepționale cu care sînt dăruïți cei trei membri ai ambasadei histriene, succesul misiunii lor — eliberarea ostatecilor fără răscumpărare și recuperarea veniturilor cetății — depun mărturie atît pentru faptul că „negocierile de ei conduse erau de o însemnătate vitală pentru locuitorii cetății fără excepție“ (Pippidi 1967, p. 178), cit și, adăugăm la rîndu-ne, pentru încheierea că, pe o cale sau alta, Histria se va fi achitat de obligațiile luate cu altă ocazie. Zalmodegikos, precum Zoltes sau Rhemaxos mai tîrziu, a fost „convins“ (**epeise**, „l-a convins“, apare ca eufemism la tot pasul în documente epigrafice de acest gen), însă avem motive să bănuim că, alături de măiestria negociatorilor, altele vor fi fost avantajele concrete pe care

basileul le obținea în schimbul eliberării ostatecilor și al returnării bunurilor cetății.

Este exclus ca ambasada să fi pus capăt unui conflict militar, pentru că în acest caz nu am fi avut a face cu **homeroi** (ostateci), ci cu **aichmalotai** (prizonieri), deosebirea dintre acești termeni fiind fundamentală (Pippidi 1967, p. 177). Credem, mai degrabă, ca este vorba de un incident efemer în aplicarea unor acorduri anterioare, depășit în urma negocierilor. Cît despre cauzele acestui incident, nu întrevădem decît două posibilități. Prima ar porni de la ipoteza că Histria i-ar fi datorat tribut lui Zalmodegikos, așa cum i-l datora mai tîrziu lui Rhemaxos; neavînd pentru moment cum să-l plătească, din pricina unor dificultăți interne, Zalmodegikos va fi solicitat garanții pentru plata tributului. Spre o a doua posibilitate ne călăuzește un pasaj datorat lui Polybios (4, 45), din care aflăm că bizantinii, „dacă, resemnîndu-se și căzînd la pace, se învoiesc să plătească tribut (**phoros**), nici așa nu folosesc mare lucru, căci pentru cel mai mic dar consimțit unuia își găsesc pe dată cinci dușmani noi (dintre tracii din preajmă)” (trad. Pippidi 1967, p. 174). Punînd în legătură această informație cu știrile decretului histrian în cinstea lui Agathokles, conform cărora Zoltes ataca sistematic **chōra** cetăților grecești, deși acestea se aflau „sub oblăduirea regelui Rhemaxos” (ISM, 1, 15, r. 16—17), putem avansa ipoteza unei permanente concurențe între basileii geți pentru exercitarea protectoratului asupra orașelor grecești, din care ar fi decurs avantaje ce abia de mai trebuie să fie relevate. Este posibil ca Histria, presată de un alt basileu, să fi neglijat pentru moment obligațiile față de Zalmodegikos.

La fel cum ostatecii nu trebuie confundați cu prizonierii, tot așa sumele plătite pentru răscumpărare (de genul celor vărsate lui Zoltes; **exagorazein** este „termenul propriu pentru noțiunea de răscumpărare”; ISM, 1, 15, r. 30—31; cf. p. 91) nu trebuie echivalate cu tributul. Tributul — plătit anual (?) — garantează tratate (**homologiai**) de lungă durată, constituie o prestație permanentă, nu este o plată momentană. Din acest punct de vedere, acordurile cu Zoltes (simple armistitii, și acelea fără acoperire) se deosebesc fundamental de tratatele Histriei cu „protectorii” Zalmodegikos sau Rhemaxos, de cele încheiate de Olbia cu Saitaphernes (IOSPE, 12, 32 A, r. 11, 34, 44 — **dōra**, eufemism pentru tribut, **phoros**) sau de convenția între mesambrieni și Sadașas (IGB, 12, 307). Că pentru cetățile grecești asemenea tratate aveau în principiu menirea de a obține de la basileii protectori asistență militară, dar că în realitate erau promisiuni goale rezultă din tot setul de documente comentate. Rhemaxos, sub oblăduirea căruia se aflau cetățile grecești al căror teritoriu fusese devastat de Zoltes, se mulțumește, după o palidă demonstrație de forță, să

se retragă cu străji cu tot, neuitînd însă să trimită vestitori care să ceară tributul (ISM, I, 15, r. 47—48), iar Saitapharnes, protectorul Olbiei, altfel foarte grijuliu, chiar pretențios la receptarea tributului (IOSPE, I2, 32 A, r. 83—94), nu își face de loc simțită prezența în fața grozăviilor skirilor și ale galaților.

Alături de sumele plătite incidental pentru răscumpărarea teritoriului și de tributul regulat în schimbul protecției, putem presupune și o altă formă de vărsămînt, care combină primele două tipuri: plata unui tribut regulat ca răscumpărare permanentă a teritoriului. O astfel de practică este întîlnită în raporturile Bizanțului cu celții (Polyb., 4, 46, 3—4): „la început, cu prilejul incursiunilor făcute de Comontorios, primul rege al galaților, bizantinii plăteau trei, patru, uneori chiar zece mii de stateri de aur ca să nu le pustiască țara. În cele din urmă fură siliți să platească un tribut anual de 80 de talanți (=24 000 de stateri de aur)“. O dovadă numismatică pentru toate aceste stări de fapt la Dunărea de jos o constituie tezaurele de stateri de aur de la Anadol și Mărășești (Poenaru Bordea 1974, p. 103—125), interpretate, pe bună dreptate, ca tributuri primite de basileii transdanubieni de la orașele grecești.

Indiferent de precaritatea acestor acorduri — evidența arheologică de la Histria, bunăoară, indică, precum la Olbia, o dispariție a majorității așezărilor rurale din teritoriu în a doua jumătate a sec. al III-lea î.e.n., ceea ce concordă cu știrile venite pe cale scrisă —, este cert că sfera relațiilor externe ale cetăților grecești cuprindea nu numai capitulații, ci și acorduri pe picior de egalitate, alianțe (**symmachiai**). Dacă avem motive întemeiate să presupunem că acțiunea lui Lysimachos îndreptată împotriva lui Dromichaïtes a avut drept cauză protectoratul exercitat de basileul get asupra cetăților de pe litoral (cu atît mai mult cu cît o alianță callatiano-histriano-traco-scițică se manifestase efectiv împotriva lui Lysimachos pe la 313 î.e.n.; Diod., 19, 73, 1—5), peste veacuri supozițiile se transformă în certitudine în cazul alianței dintre geți, bastarni și cetățile grecești împotriva venalului proconsul C. Antonius Hybrida (62—61 î.e.n.) (Cass. Dion, 38, 10, 1—3; cf. 41, 26, 5). Complementaritatea de interese dintre regii geți și orașele grecești se vedește mai ales în fața unui puternic dușman comun și nu este, credem, întîmplător faptul că aceste două exemple pe care le putem prezenta se referă la amenințări majore: odinioară macedonenii, mai tîrziu romanii. Alianțe — unele cu parteneri aflați la mare distanță — vor fi existat însă și în cele două veacuri și jumătate care separă aceste momente extreme. **Philia kai symmachia** trebuie să se fi manifestat mai des decît ne permit sursele să întrezărim. Rămîne ca noi descoperiri să înlesnească abordarea problematicii schițate aici.

În ceea ce ne privește, ne mulțumim să atragem atenția asupra unor serii de realități care ne îndeamnă să credem ca

relațiile dintre geți și greci în epoca elenistică nu au fost întotdeauna încordate, așa cum lasă să se întrevadă unele documente. O piesă deosebit de interesantă și din punctul de vedere care ne reține acum atenția, descoperită recent în **dava** de la Bunești-Averești, o diademă, este, după părerea noastră, un cadou diplomatic, un dar acordat de o solie greacă partenerului local menit să consfințească un acord conceput în termeni de **philia kai symmachia** (Avram 1989). Amintim cu acest prilej că Dromichaïtes i-a pus pe cap lui Lysimachos la Helis o diademă pe cap cu ocazia încheierii acordului redat în termeni foarte preciși de Diodor (21, 12, 6) : **peirasetai philos ōn symmachēin**.

Pentru stări de non-beligeranță pledează și numeroasele dovezi cu privire la intensul comerț practicat — uneori chiar la mare distanță — între geți și greci, o activitate care impunea condiții pacifice și era favorizată de acestea. Primele legături comerciale urcă în timp în epoca arhaică și clasică (ceramică grecească de lux descoperită la Curteni, jud. Vaslui, sec. al VI-lea î.e.n., și la Coțofenii din Dos, jud. Dolj, sec. al V-lea î.e.n.; cf. Alexandrescu 1985, p. 44); începînd din sec. al V-lea î.e.n., căile de penetrație comercială se pot urmări foarte precis pe harta răspîndirii monedelor histriene de argint (Mitrea 1965; Mitrea 1984; Mitrea, Buzdugan, p. 25—36; Gerasimov, p. 17—19; Conovici 1979, p. 87—94). Epoca de apogeu a comerțului greco-indigen se situează însă la sfîrșitul perioadei clasice și în perioada elenistică, fapt pe deplin explicabil dacă avem în vedere progresele societății getice.

Dacă Demosthenes (**Lacrit.**, 935, 35) menționează pe la mijlocul sec. al IV-lea î.e.n. exportul de vinuri de Peparethos, Cos, Thasos și Mende din lumea sudică spre Pont, Polybios (4, 38, 4—5) transmite un adevărat inventar al produselor care făceau obiectul comerțului dintre Grecia egeeană și ținuturile pontice : „ținuturile pontice ne dau vite și sclavi, în număr foarte mare și de o calitate mărturisită de toți ca excelentă. Dintre articolele de lux ne procură din belșug miere, ceară, pește sărat. În schimb, primesc din prisosul regiunilor noastre ulei și tot felul de vinuri. Cu grîu facem un schimb reciproc. Uneori, la nevoie, ne dau ei; alteori iau dinșii de la noi“.

Nu este cazul să zăbovim asupra comerțului cu grîne, de foarte veche tradiție în bazinul Mării Negre, întrucît se știe că cerealele pontice de pe piața sudică proveneau cu precădere din Crimeea. Dintre produsele amintite de Polybios ca circulînd dinspre Pont spre sud, putem admite fără rezerve că peștele sărat (**tarichos**) era un articol preparat și exportat direct de colonii (Histria, ISM, I, 67, r. 16-17=68, r. 22, epoca romană; graffito de la Kerkinitis, sec. al V-lea î.e.n., Solominik, p. 113—125). În schimb, produsele albinăritului (mierea și ceara), vitele și sclavii nu pot avea altă sursă decît lumea indi-

genă, rolul coloniilor fiind acela de a tranzita prin corăbii aceste mărfuri spre sud.

Un interes aparte suscită problema comerțului cu sclavi. Pasajul datorat lui Polybios se leagă perfect de știrea mai veche transmisă de Herodot (5, 6) — pe care am comentat-o mai sus — despre obiceiul tracilor de a-și vinde copiii (nelegitimi) străinilor ca sclavi, dar și de mențiunea tîrzie a lui Pollux (7, 14), care arată că tracii din interior (**mesogeioi**) vindeau sclavi în schimbul sării; acest lucru grăiește de la sine despre prețurile derizorii cu care se puteau achiziționa sclavi în aceste regiuni, ceea ce înseamnă că oferta depășea cererea. Pe de altă parte, între sclavii din comediile lui Menandros, **Daos** și **Geta**, chiar dacă unii sînt frigieni, și nu geți (daci), cum s-a crezut un timp, există cel puțin unul (fr. 794—795) care se declară el însuși get, astfel că fraza des citată a lui Pârvan, p. 95 („drumul acelor **Daos** și **Getai** ai lui Menandru către Atena pare să fi trecut prin stațiunea de la Barboși și prin tîrgul de la Histria”) își păstrează valabilitatea. Între timp a fost spartă și tăcerea surselor epigrafice: o inscripție de la Rheneia prezintă o listă cu 22 de sclavi, dintre care doi poartă etnicul Istrianos, ceea ce înseamnă că sînt „băștinași din Dobrogea cumpărați pe piața din Istros” (Pippidi 1988, p. 34); de altfel, unul din ei poartă un nume curat tracic (Bithys).

Cît despre obiectele importate din sud, abia dacă mai este nevoie să insistăm asupra faptului că uleiul și vinurile descărcate în coloniile grecești din Pontul Stîng erau destinate atît consumului local, cît mai ales tranzitului spre lumea getică. În această privință, documentația arheologică este decisivă: pînă în nordul Moldovei, în Oltenia, sporadic chiar și în Transilvania vedem pătrunzînd mărfurile ambalate în amfore de Chios, Thasos, Heraclea Pontica, Sinope, Rhodos, Cos etc., multe din ele ștampilate (Tudor, p. 37—80; Sîrbu, p. 43—67; Rădulescu, Bărbulescu, Buzoianu 1985, p. 55—74; Conovici 1987, p. 129—141). Progresele înregistrate de cercetarea privitoare la cronologia acestor amfore (Empereur, Garlan, **passim**; Conovici 1989, p. 29—44) vor permite în viitor studii aprofundate consacrate etapelor de pătrundere a produselor ambalate în amfore în sec. IV—II î.e.n. în Dobrogea și la nord de Dunăre.

Schimburile comerciale și tehnice — imitarea modelelor grecești în producția ceramică executată la roată de geți, cu antecedente în epoca arhaică (Alexandrescu 1977, **passim**) — „conduc inevitabil spre schimburi de bunuri spirituale” (Pippidi 1984, p. 256). Interferențelor culturale greco-getice, depistabile mai ales în domeniul artistic și în religie, li s-au închinat deja numeroase studii și este de așteptat ca și în viitor cercetările în această fascinantă direcție să acapareze sagacitatea savanților. Poate că în nici un alt domeniu reciprocitatea schimburilor greco-indigene nu este mai manifestă. Heroizarea

ecvestră apărută în ambianța greco-persană a sec. al IV-lea î.e.n. și cultul eroilor traci se contopesc la Dunărea de jos, ceea ce facilitează transferul unei scheme iconografice — motivul vînătorului războinic, o temă cu valoare dinastică — din lumea anatoliană în mediul traco-getic de la Agighiol sau Letnica. Vînătorul războinic de pe unele piese din tezaurele nord-balcanice este strămoșul îndepărtat al „Cavalerului Trac” de pe reliefurile din epoca romană (Alexandrescu 1983, p. 66 ; Bouzek, Ondrejova, p. 88). Un fenomen de sincretism la fel de pasionant este exemplificat de cultul „Marelui Zeu” (**Theos Megas**), Derzelas al traco-geților, la Histria și Odessos (IGB, I2, 13; r. 47—49), acceptat de panteonul grec (Bordenache, Pippidi, p. 455—465).

Vehicul permanent al schimburilor materiale și spirituale, limba greacă a lăsat în mediul băștinaș câteva monumente scrise: inscripția de pe unul din vasele de la Agighiol, inscripțiile ceramice de la Ocnița (Berciu 1974, p. 381—386 ; Russu, p. 33—40) și — dacă la aceste prime două exemple nu este exclusă mîna unui meșter grec — inscripția ceramică de la Cetățeni, imitînd o ștampilă amforică (Andronescu, p. 401—421). Am fi dorit, desigur, să posedăm mai multe documente din care să rezulte gradul de cunoaștere al limbii lui Homer în mediul getic ; pentru fondul problemei pierderea nu este însă atît de descurajantă, fie și numai dacă ne gîndim la numărul relativ mare de inscripții votive sau funerare grecești scrise de geți sau traci balcanici în epoca romană la Histria, Tomis sau Callatis. Că orașele grecești și-au păstrat elenitatea pînă tîrziu în epoca romană (Pippidi 1984, p. 221) și că, mai mult, departe de a se fi „barbarizat” — cum a vrut să ne impună Ovidiu —, au constituit ele însele focare de elenizare, abia dacă mai poate constitui astăzi pricină de vrajbă între învățați.

După ce Burebista încercase și izbutise pentru un moment dat să realizeze „visul secular al regilor geto-daci transdanubieni de a-și asigura controlul durabil asupra acestor centre economice și culturale” (Pippidi 1984, p. 183), apariția romanilor, care aveau să scrie o glorioasă pagină în istoria acestor ținuturi, a dus la o nouă și decisivă rupere a echilibrului. Avansînd prin Dobrogea spre Dunăre, Crassus i-a încercuit pe regele Dapyx și pe oștenii săi într-o fortăreață, de pe meterezele căreia unul din geți l-a abordat și a tratat cu generalul roman... în grecește (Cass. Dion, 51, 26, 2) ; poate că ar trebui să ne închipuim cum prin gura acestui get elenofon vorbeau veacurile de elenitate de la Istrul inferior.

- M. V. Agbunov, VDI, 1981, 1, p. 124—148.
- P. Alexandrescu, *Les Scythes au Sud du Danube avant le roi Atéias*, în *Le rayonnement des civilisations greque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris, 1965, p. 407.
- Idem, *Necropola tumulară. Săpături 1955—1961*, în *Histria II*, București, 1966, p. 133—294.
- Idem, *Studii clasice*, 12, 1970, p. 149—156.
- Idem, SCIV, 22, 1971, 4, p. 655—662.
- Idem, *Thraco-Dacica*, [1], 1976, p. 117—126.
- Idem, *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 113—138.
- Idem, *Dacia*, N.S., 27, 1983, p. 45—66.
- Idem, *Dacia*, N.S., 28, 1984, p. 85—97.
- Idem, *Pontica*, 18, 1985, p. 41—53.
- Idem, *Studii clasice*, 24, 1986, p. 63—70 (1986 a).
- Idem, *Pontica*, 19, 1986, p. 19—32 (1986 b).
- P. Alexandrescu, Victoria Eftimie, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 143—164.
- P. Alexandrescu, S. Morintz, *Pontica*, 15, 1982, p. 47—55.
- Victoria Andronescu, SCIV, 18, 1967, 3, p. 401—421.
- V. A. Anohin, în *Ol'vija i ee okrug*, Kiev, 1986.
- D. Asheri, *Annales ESC*, 32, 1977, 1, p. 21—48.
- Al. Avram, *Studii clasice*, 22, 1984, p. 19—28.
- Idem, *Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität*, 6, 1981—1982 [1986], p. 113—120.
- Idem, *Studii clasice*, 26, 1989 (sub tipar).
- É. Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. I, Paris, 1969.
- D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969.
- Idem, SCIV, 25, 1974, 3, p. 381—386.
- Gabriella Bordenache, D. M. Pippidi, BCH, 83, 1959, p. 455—465.
- J. Bouzek, Iva Ondrejova, *Eirene*, 24, 1987, p. 67—93.
- M. Bucovală, M. Irimia, *Pontica*, 4, 1971, p. 41—56.
- E. Bujor, *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 125—141.
- N. Chelufă-Georgescu, Maria Bărbulescu, *Symposia Thracologica*, 3, 1985, p. 78—80.
- Maria Coja, BMI, 41, 1972, 3, p. 33—42.
- N. Conovici, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 87—94.
- Idem, *Cultură și civilizație la Dunărea de jos*, 2, 1987, p. 129—141.
- Idem, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—44.
- O. D. Dasevskaja, VDI, 1964, 3, p. 149—15.
- Catrinel Domăneanțu, *Documente recent descoperite și informații arheologice*, ASSP, București, 1987, p. 62—68.
- Juliette de la Genière, *Revue archéologique*, 1978, 2, p. 257—276 (1978 a).
- Eadem, în *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes*, Pisa-Roma, 1983.
- Eadem, BCH, 108, 1984, p. 91—98.
- J. Y. Empereur, Y. Garlan (edd.), *Recherches sur les amphores grecques*, Atena-Paris, 1986 (BCH, Suppl. XIII).
- M. I. Finley, *Revue internationale des droits de l'Antiquité*, 3e série, 2, 1955, p. 167—194.
- Idem, *Lumea lui Odiseu* (trad. Liliana și D. M. Pippidi), București, 1968.
- Fr. Fischer, *Germania*, 51, 1973, p. 436—459.
- L. Gallo, *Colonizzazione, demografia e strutture di parantela*, în *Modes de contacts...*
- T. Gerasimov, SCN, 5, 1971, p. 17—19.
- L. Gernet, *Anthropologie de la Grèce antique*, Paris, 1968.
- A. J. Graham, *Colony and mother city in Ancient Greece*, Chicago, 1983.
- B. N. Grakov, VDI, 1971, 3, p. 125—127.
- Vl. Iliescu, Klio, 64, 1982, 1, p. 75—82.

- M. Irimia, *Pontica*, 16, 1983, p. 69—148.
- Idem, *Arheologia și istoria populației băstinașe a Dobrogei în a doua epocă a fierului*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1985.
- P. O. Karyskovskij, *Materialy po arheologii Severnogo Pricernomor'ja*, 5, 1966, p. 149—162.
- R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1974.
- M. Mauss, *Revue des études grecques*, 34, 1921, p. 388—397.
- Mihaela Mănușu-Adameșteanu, *Materiale și cercetări arheologice*, 14, Tulcea, 1980, p. 157—160.
- Eadem, *Materiale și cercetări arheologice*, 15, Brașov, 1981 [1983], p. 174—177.
- Eadem, *SCN*, 8, 1984, p. 17—24.
- Eadem, *Le rôle de la colonie grecque Orgame dans la diffusion des éléments de civilisation hellénique*, în *Praktika*, vol. I, Atena, 1985, p. 169—175.
- A. Mele, *Il commercio greco arcaico. Prexis ed emporie*, Napoli, 1979 (Cahiers du Centre Jean Bérard, IV).
- B. Mitrea, *Studii clasice*, 7, 1965, p. 143—167.
- Idem, *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 111—122.
- B. Mitrea, C. Buzdugan, *SCN*, 8, 1984, p. 25—36.
- J. P. Morel, *Les relations économiques dans l'Occident grec*, în *Modes de contacts...*
- S. Morintz, *Dacia, N.S.*, 8, 1964, p. 101—118.
- Idem, *Thraco-Dacica*, 8, 1987, p. 39—1.
- G. Nenci, *Tryphe e colonizzazione*, în *Modes de contacts...*
- G. Nenci, S. Cataldi, *Strumenti e procedure nei rapporti tra Greci e indigeni*, în *Modes de contacts...*
- Gh. Al. Niculescu, *SCIVA*, 33, 1982, 2, p. 192—198.
- Idem, *Homologia*, comunicare prezentată la sesiunea „Pontica”, Constanța, 1984.
- P. Orlandini, *Kokalos*, 8, 1962, p. 69—121.
- V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene* (trad. R. Vulpe), București, 1957.
- D. . Pippidi, *Străinii de peste mări*, în D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 137—324.
- Idem, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967.
- Idem, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, București-Amstêrbam, 1975.
- Idem, *Gètes, Grecs et Romains en Scythie Mineure: coexistence politique et interférences culturelles*, în *Assimilation et résistance: la culture gréco-romaine dans le monde ancien*, București-Paris, 1976, p. 445—453.
- Idem, *Parerga, Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne*, București-Paris, 1984.
- Idem, *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988.
- Gh. Poenaru Bordea, *Dacia, N.S.*, 18, 1974, p. 103—125.
- Idem, în *Survey of numismatic research*, International Numismatic Commission Londra, 1986.
- K. Polanyi, *Ports of trade in early societies*, în G. Dalton (ed.), *Primitive, archaic and modern economies. Essays of Karl Polanyi*, New York, 1968.
- C. Preda, *Klio*, 46, 1965, p. 263—271.
- Idem, *Pontica*, 5, 1972, p. 77—88.
- M. J. Price, *Early Greek bronze coinage*, în *Essays in Greek coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1967, p. 90—104.
- Idem, *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica*, 25, Suppl., 1977, p. 351—358.
- A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Pontica*, 18, 1985, p. 55—74.
- Idem, *Pontica*, 19, 1986, p. 33—60.
- A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, Maria Munteanu-Bărbulescu, *Materiale și cercetări arheologice*, 13, Oradea, 1979, p. 167—173.
- A. Rădulescu, C. Scorpan, *Pontica*, 8, 1975, p. 9—54.
- Michèle Rosellini, Suzanne Saïd, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, 8, 1978, 3, p. 949—1005.

- I. I. Russu, *Die griechische und lateinische Schrift im vorrömischen Dakien (König Tiamarcos, Decebalus und Scorilo)*, in *Epigraphica*, București, 1977, p. 33—50.
- O. J. Savelja, in *Tezisy dokladov i soobscenij simpoziuma po problemam greceskoj kolonizacii*, Tbilisi, 1977.
- C. Scorpan, *SCN*, 7, 1980, p. 25—29.
- J. Seibert, *Metropolis und Apoikie, Historische Beiträge zur Geschichte ihrer gegenseitigen Beziehungen*, Würzburg, 1963.
- G. Simion, *Peuce*, 2, 1971, p. 63—128.
- Idem, *Thracia*, 3, 1974, p. 291—304.
- Idem, *Thracodacica*, 1, 1976, p. 148—157.
- G. Simion, Elena Lăzurcă, *Peuce*, 8, 1980, p. 37—54.
- M. S. Sinicyn, *Materialy po arheologij Severnogo Pricernomor'ja*, 5, 1966, p. 5—56.
- V. Sirbu, *Pontica*, 16, 1983, p. 43—67.
- E. I. Solomonik, *VDI*, 1987, 3, p. 114—131.
- Sara Sorda, *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica*, 26, 1979, p. 185—206.
- Al. Suceveanu, M. V. Angelescu, *Dacia, N.S.*, 32, 1988, p. 145—150.
- N. V. Safranskaja, *Analele româno-sovietice, seria istorie*, 11, 1957, 2 (trad. din *VDI*, 1956, 3).
- A. N. Scegllov, *Severo-zapadniy Krym v anticnuju epohu*, Leningrad, 1978.
- Alexandra Ștefan, *Die Getreidekrisen in den Städten an den westlichen und nördlichen Küsten des Pontos Euxinus in der hellenistischen Zeit*, in E. Ch. Welskopf (ed.), *Hellenische Poleis*, II, Berlin, 1974, p. 648—663.
- Eadem, *SCIVA*, 33, 1982, 2, p. 199—208.
- Clara Talamo, *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica*, 30, 1983, p. 9—37.
- D. Tudor, *Arheologia Moldovei*, 5, 1967, p. 37—80.
- G. Vallet, in *Modes de contacts...*
- R. Van Compernelle, Xenia. Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen, 2, 1982, p. 21—39.
- Idem, *Femmes indigènes et colonisateurs*, in *Modes de contacts...*
- P. Vidal-Naquet, *Vinătorul negru* (trad. Zoe Petre), București, 1985.
- Ju. G. Vinogradov, *VDI*, 1971, 4, p. 74—100.
- Idem, *Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontosgebietes*, in *Actes du VIIe Congrès International d'épigraphie grecque et latine* (Constantza 1977), București-Paris, 1979, p. 293—316.
- A. G. Zaginailo, in *Problemy greceskoj kolonizacii Severnogo i Vostocnogo Pricernomor'ja*, Tskhaltubo, 1977 (1979).
- K. Zimmermann, *Al. Avram, Klio*, 69, 1987, 1, p. 6—27.
- Vi. Zirra, *Materiale și cercetări arheologice*, 9, 1970, p. 213—220.
- CIRB = *Corpus Inscriptionum Regni Bosporani*, Moscova-Leningrad, 1965.
- IGB = G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, *Serdicae*, I², 1970; II, 1958; III/1, 1961; III/2, 1964; IV, 1966.
- IOSPE = *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae*, ed. B. Latysev, I—IV, Petropoli, 1885—1901. (I², 1916).
- ISM, I = *Inscripțiile din Scythia Minor*, vol. I: *Histria și împrejurimile*, ed. D. M. Pippidi, București, 1983.

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND CIVILIZAȚIA GEȚILOR DIN DOBROGEA ÎN A DOUA EPOCĂ A FIERULUI ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE

dr. MIHAI IRIMIA

Cercetările arheologice din ultimele decenii au arătat că odată cu sfârșitul culturii Basarabi în spațiul său de răspîndire, ca și al culturii Babadag pe teritoriul Dobrogei, se încheie evoluția Hallstattului mijlociu. Culturile amintite nu dispar fără urme, deoarece unele grupuri ale Hallstattului tîrziu se dezvoltă pe un fond cultural anterior. Cu toate că pentru Dobrogea eventuala descendență a Hallstattului tîrziu din aspectul Babadag III nu a fost pe deplin demonstrată, ea nu poate fi exclusă. În această perioadă, datorită influenței unor factori externi, ritmul dezvoltării comunităților tribale de pe teritoriul României devine de la o zonă la alta, inegal. În ansamblul său Hallstattul tîrziu dezvoltă formele culturale tradiționale, adoptînd și o serie de elemente străine (grecești, sud-tracice, scitice etc.).

Analiza materialelor arheologice corespunzătoare perioadei cuprinse între sfârșitul culturii Babadag și începutul secolului V î.e.n., semnalate pînă în prezent, arată că descoperirile autohtone sînt încă puține și inegal răspîndite în Dobrogea (ceva mai numeroase în zona Dunării, în spațiul de influență al Histriei și în nordul regiunii, lipsind aproape complet din zona litorală și central-sudică, aproximativ la sud de Năvodari—Valea Carasu). Dobrogea poate fi considerată pentru Hallstattul tîrziu drept o zonă de interferențe, unde civilizația getică întîlnește elemente culturale grecești, sud-tracice și scitice, pe care le asimilează parțial.

În perioada următoare, corespunzătoare Latène-ului geto-dacic, descoperirile se vor înmulți considerabil, cuprinzînd întreaga regiune. Diferite componente vor fi asimilate treptat, cultura geților individualizîndu-se tot mai mult în raport cu a altor populații. Cercetările au dovedit că pentru intervalul corespunzător celei de a doua jumătăți a secolului al V-lea (sau începutului secolului al IV-lea) î.e.n. — secolului I î.e.n., pot fi înregistrate pînă în prezent circa 200 de descoperiri în perimetrele a peste 100 de localități, reprezentînd așezări și urme sporadice de locuire, necropole și morminte izolate (în raza aceleiași localități semnalîndu-se uneori două sau mai multe puncte diferite). Dar cu tot numărul relativ mare de descoperiri, datele pe care le avem la dispoziție sînt inegale. Unele așezări și necropole au fost cercetate amănunțit, altele au fost investi-

gate numai parțial; există situații în care dispunem de foarte puține materiale, descoperite întâmplător sau numai de informații mai vechi, neverificate recent. Pentru exemplificare amintim că dintre cele aproape 900 de morminte din a doua epocă a fierului descoperite în ținutul dintre Dunăre și Mare, peste 700 au apărut doar în câteva necropole cercetate sistematic (la Enisala peste 400 de morminte, la Bugeac — cimitirul II — 124 de morminte — fără ca necropola să fie epuizată, la Canlia 78, la Independența (=Murighiol) 59 — în ambele cimitire, la Satu Nou 45 de morminte — în cimitirul I, de la „Suat“). Celorlalte aproape 80 de puncte cu descoperiri funerare semnificate în perimetrul altor circa 60 de localități le revine un număr foarte mic de complexe. De asemenea, rezultatele multor cercetări sînt încă inedite, ori parțial publicate. Constatăm totodată că atît din punct de vedere topografic, cît și cronologic, descoperirile sînt inegal repartizate pe teritoriul Dobrogei. Deosebiri constatate între anumite zone sau etape cronologice, deși nu ne apar drept fundamentale, nu pot fi trecute cu vederea și se datorează unor cauze complexe. De aceea observațiile referitoare la geții din Dobrogea în a doua epocă a fierului au doar un caracter preliminar, ele putînd fi modificate într-o măsură mai mare sau mai mică de rezultatele viitoarelor cercetări.

După cum se cunoaște, descoperirile din jumătatea de nord a Dobrogei, pînă în zona gurilor Dunării, corespunzătoare mai ales celei de a doua jumătăți a secolului VI — secolului V î.e.n., au fost interpretate relativ recent ca reprezentative pentru delimitarea unui aspect cultural getic specific, denumit Tariverde-Beidaud. El ar ilustra nu numai o unitate culturală, ci și una teritorială, căreia i-ar corespunde formațiunea politică ce s-a opus armatei lui Darius (C. Preda, *Thraco-Dacica*, 3, 1982, p. 19—22). Particularitatea acestui aspect cultural ar consta mai ales din îmbinarea elementelor de cultură locală cu cele grecești, precum și din puternica influență elenă, mult mai pregnantă decît în alte regiuni. Totuși, aceste trăsături sînt datorate mai mult condițiilor geografice specifice, iar comuniunea culturală cu zona getică sud-vest dobrogeană ori nord-dunăreană, ilustrată mai ales de inventarul arheologic autohton, este evidentă.

Analiza puținelor descoperiri hallstattiene tîrzii din Dobrogea, inclusiv a celor din jumătatea de nord a regiunii integrate aspectului cultural amintit, dovedește că deși acestea prezintă încă numeroase trăsături hallstattiene, conțin și elemente specifice noii epoci, respectiv Latène-ului timpuriu. Ele pot fi integrate unei perioade de tranziție de la Hallstatt la Latène (sau de formare a structurilor specifice noii epoci), care se conturează tot mai mult datorită descoperirilor arheologice recente. Totodată, unele dintre stațiunile în cauză, inclusiv așezările

getice fortificate din nordul Dobrogei își continuă existența cel puțin și la începutul epocii Latene. Continuarea locuirii unora dintre așezările ale căror începuturi se pot fixa încă din secolul VI — sau începutul secolului V î.e.n. (mai ales în zona nord-dobrogeană și din teritoriul histrian), permite stabilirea unor legături cu complexele arheologice (așezări și îndeosebi necropole) specifice Latene-ului timpuriu. Cîteva necropole autohtone din sud-vestul și din nordul Dobrogei cuprind complexe funerare sau chiar faze mai timpurii (respectiv din a doua sau chiar din prima jumătate a secolului V î.e.n., ca în cazul cîtorva morminte de la Bugeac), ce ar corespunde cronologic Hallstatt-ului tîrziu, dar care, din punct de vedere cultural și al inventarului arheologic aparțin Latene-ului getic timpuriu.

În ceea ce privește descoperirile ce se datează global în a doua jumătate a mileniului I î.e.n., constatăm că foarte multe sînt situate în apropierea litoralului sau a lacurilor litorale. Din cartarea lor reiese că cele mai numeroase par să fi fost concentrate în zona de influență a coloniilor vest-pontice. Chiar începutul și evoluția așezărilor autohtone din apropierea litoralului se corelează, cel puțin în parte, cu al orașelor învecinate sau cu unele etape de înflorire ale acestora. Analiza așezărilor din zona litorală trebuie să țină seama, pe de o parte de particularitățile dezvoltării economice și politice a comunităților locale, de tendința lor de a se lăsa influențate în anumite perioade sau, dimpotrivă, de a domina orașele grecești, iar pe de alta de concepțiile strategice ale coloniilor, înțelese nu numai sub aspectul strict militar, ci mai larg, al strategiei politice și economice. Cercetările arheologice de pînă acum nu au identificat nici un nivel precolonial clar, care să preceadă imediat instalarea grecilor pe litoralul vest-pontic (P. Alexandrescu, Seb. Morintz, Pontica, 15, 1982, p. 47—55; P. Alexandrescu, Pontica, 18, 1985, p. 43—45, n. 23); ele au prilejuit, în schimb, constatarea unei densități reduse a populației autohtone în perioada anterioară întemeierii coloniilor; aceasta exista, desigur, în zonă, eventual la distanțe ceva mai mari de punctele în cauză. Ținuturile ce vor constitui mai apoi **chora** orașelor grecești puteau să aparțină teritoriilor tribale, conturîndu-se astfel ipoteza implantării acestor colonii în teritoriile unor comunități locale.

Cercetările arheologice și descoperirile întîmplătoare semnalate de-a lungul anilor în teritoriile orașelor grecești au îmbogățit considerabil cunoștințele noastre privind istoria acestor ținuturi în perioada de dinaintea cuceririi romane, inclusiv în legătură cu raporturile greco-indigene din zonă. În ceea ce privește Histria, s-a arătat că aceasta avea încă din epoca arhaică un teritoriu propriu-zis (**chora**), precum și o zonă de influență mult mai întinsă — mai ales în epocile elenistică și romană — controlate mai mult sau mai puțin efectiv de cetate. În afara celor mai timpurii dovezi de locuire băștinașă de la

Histria de pe platoul de vest, ori din necropola tumulară, ca și din unele așezări sau necropole greco-indigene identificate în teritoriul său rural, s-au descoperit numeroase materiale ori alte dovezi ale prezenței, probabil neîntrerupte în acest spațiu, a autohtonilor și pe parcursul celei de a doua jumătăți a mileniului I î.e.n. Participarea geților la constituirea așezărilor din **chora** histriană este un fapt bine cunoscut, ei datorându-i-se, probabil și mult mai densa populare a ținutului față de perioadă anterioară.

Cercetările întreprinse la Tariverde sînt de o importanță deosebită și pentru cunoașterea unor aspecte ale vieții materiale a populației autohtone din teritoriile coloniilor grecești în a doua jumătate a mileniului I î.e.n. S-a constatat că după stratul de locuire din perioada greacă arhaică, cel de al doilea strat — cu două niveluri de locuire — aparține epocii elenistice, cu deosebire secolelor III—II î.e.n. Chiar dacă, așa cum s-a precizat, așezarea reprezenta un important centru histrian realizat în interes comercial, ca și pentru exploatarea unui teren agricol, iar în structura sa exista o componentă etnică grecească, o altă parte a populației era constituită din elemente autohtone. Acestea au adoptat, mai ales pentru perioada corespunzătoare secolelor III—II î.e.n., unele sisteme grecești de construcție și un mod de viață cvasi-orășenesc, superior celui tradițional. Se poate considera că autohtonii de la Tariverde erau, într-o anumită măsură, elenizați (C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 77—88, cu bibl. anterioară). Săpăturile de mai mică amploare efectuate mai demult la Sînoe și Vadu, iar în ultimii ani la Histria Pod (K. Zimmermann și Al. Avram, Materiale, 16, Vaslui, 1982 (1986), p. 65—67; aceiași, Klio, 69, 1987) și Nuntași I și II (C. Domăneanțu, Materiale, 14, Tulcea, 1981, p. 265—266; C. Domăneanțu, G. Popenaru-Bordea, Symposia Thracologica, 3, Constanța, 1985, p. 58) au dovedit existența unor situații similare, într-o anumită măsură, celor de la Tariverde. La Nuntași s-a constatat că una dintre așezări încetează la începutul epocii elenistice, în timp ce a doua — situată în perimetrul aceleiași localități — se încadrează între secolul al IV-lea și secolul I î.e.n., legătura dintre ele constatîndu-se în perioada corespunzătoare secolului al IV-lea î.e.n.; sfîrșitul primei așezări ar coincide cu începutul celeilalte.

Într-o situație oarecum asemănătoare s-ar fi putut afla și comunitățile greco-indigene cărora le-au aparținut așezările nefortificate și necropolele din teritoriul histrian de la Istria-Sat, Nuntași-Băi, Traian, Săcele, Corbu de Sus, Corbu de Jos, Capu Midia, Piatra — punctul „Rățărie“, Sibioara, Năvodari — punctul „La vie“, Palazu Mic, Tariverde II, Cogeașlac — punctul „Bent“, Mihai Viteazu etc., poate chiar Gura Dobrogei și Casian, în raza unor localități semnalîndu-se cîte două sau trei puncte diferite, datate — după caz — începînd uneori cu

sfârșitul secolului VI — altelei din secolul V sau IV î.e.n., pînă în secolul II sau I î.e.n. (în afara unor obiective menționate frecvent în literatura arheologică, a se vedea și noile puncte înregistrate ca urmare a cercetărilor periegetice recente, la Al. Avram, Oct. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 18, 1985, p. 113—124 — partea I; aceiași cu Em. Alexandrescu, Pontica, 19, 1986, p. 243—252 — partea a II-a; aceiași, Pontica, 20, 1987, sub tipar — partea a III-a; Cr. Matei, Pontica, 18, 1985, p. 125—139 — partea I; idem, Pontica, 19, 1986, p. 253—266 — partea a II-a; pentru Piatra „Rătărie” și Palazu Mic, inf. și materiale elenistice și autohtone prof. Wili Wisosenski).

Din punct de vedere al concepției politice și economice a grecilor se conturează — cel puțin pentru Histria — ideea atragerii autohtonilor în sfera de influență a orașului, pe de o parte ca parteneri pentru schimbul de produse — incluzînd și comunitățile aflate la distanțe apreciabile de cetate — iar pe de alta, drept colaboratori în exploatarea teritoriului — cu referire la cei aflați în **chora**. Se observă totodată receptivitatea ridicată a geților, dovedită de adoptarea timpurie a roții olarului (în zonele îndepărtate, din afara teritoriului histrian, unde produsele cetății ajungeau cu o mai mare dificultate), ca și de preluarea unor modele grecești de construcție (mai ales în așezările greco-indigene din teritoriu). Datorită acestei trăsături ne putem explica dovezile arheologice numeroase ale conviețuirii lor îndelungate, atît în preajma Histriei, cît și a altor cetăți. Conviețuirea greco-autohtonă de-a lungul ultimei jumătăți a mileniului I î.e.n. în așezările din **chora** Histriei, ca și adaptarea într-o anumită măsură la modul de viață grecesc, se explică și prin interesul direct al populației autohtone, îndeosebi al aristocrației tribale în stabilirea — apoi în perpetuarea — unor raporturi economice și politice cu coloniștii. Fără asentimentul unei autorități autohtone, existența însăși a teritoriului rural sub forma pe care o cunoaștem ar fi fost precară, deoarece Histria nu dispunea de forța necesară asigurării unui control — în primul rînd militar — pe un spațiu atît de vast. Cele două cunoscute inscripții histriene — decretul „sfatului și al poporului” în cinstea solilor trimiși la Zalmodegikos și decretul în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos, ne oferă, printre altele, informații prețioase atît în legătură cu situația cetății și cu concepția strategică în raporturile cu băștinașii, cît și în ceea ce privește interesul progresiv al geților pentru dominarea economică și politică a orașelor vest-pontice (D. M. Pippidi, **Contribuții la Istoria veche a României**, ediția a II-a, București, 1967, p. 167—221; idem, **Inscripțiile din Scythia Minor**, I, București, 1983, p. 68—72, nr. 8 și 82—93, nr. 15, cu bibl.).

Un alt fapt relevat de cercetările arheologice este acela că așezările greco-indigene din **chora** Histriei nu erau, se pare, fortificate, aspect ce le deosebește de așezările din teritoriile altor

orașe. (în Dobrogea — de cele ale cetății Callatis). După cum s-a precizat, această concepție strategică de tradiție milesiană, în care orașul fortificat reprezenta singurul loc de refugiu sau rezistență și pentru populația mixtă din teritoriu, s-a păstrat de-a lungul întregii epoci elenistice (SCIVA, 33, 1982, 2, p. 199—208).

O situație asemănătoare, în parte, celei de la Histria: întilnim și la Capul Dolojman (Argamum). Întemeiată încă de la sfârșitul secolului al VII-lea sau începutul celui următor, așezarea este considerată drept un avanpost histrian fortificat, pentru supravegherea intrării corăbiilor în golful Histriei, dar și pentru exploatarea agricolă a terenului și stabilirea unor raporturi cu „barbarii” demne de un centru comercial prosper (P. Alexandrescu, Pontica, 18, 1985, p. 52). Cu toate că cercetările nu au dovedit existența unor complexe de locuire autohtonă, ceramica indigenă întilnită „în toate straturile” (Maria Coja. BMI, 41, 1972, p. 33 și urm.), constituie o dovadă importantă a prezenței băștinașilor în așezare. Sub o anumită influență histriană sau a cetății Argamum s-au aflat — cel puțin din punct de vedere al inventarului arheologic (mai ales ceramic), dar poate și al componenței etnice a comunităților umane — și unele așezări din zona localităților Vișina, Jurilovca, Ceamurlia de Jos, Zebil, Sarinasuf, unde s-au descoperit complexe de locuire sau funerare cu un bogat inventar grecesc. În schimb așezările și necropolele de la Beidaud, Babadag, Sarichioi, Enisala, Independența (=Murighiol), Beștepe etc. sînt autohtone, iar influența greacă se manifestă prin marea cantitate a ceramicii importate, uneori și prin prezența categoriilor produse în atelierele histriene, ca și datorită trăsăturilor ceramicii autohtone, contaminată cîteodată de modelele grecești.

O caracteristică importantă a așezărilor aflate sub influența Histriei, mai ales a celor din **chora**, o constituie începutul lor relativ timpuriu în raport cu al așezărilor aflate în teritoriile altor colonii vest-pontice. Această constatare poate fi făcută și în legătură cu unele descoperiri funerare din zona Histriei, mai timpuriu decît cele din preajma Tomisului și a Callatisului. Explicația acestei situații poate fi căutată, eventual, în interesele reciproce ale coloniștilor și autohtonilor — dintre care unele au fost amintite mai sus — întreținute și exploatare vreme îndelungată.

Deși — cu puține excepții — cele mai multe așezări greco-indigene n-au fost cercetate sistematic, pe baza materialelor descoperite se poate aprecia că o parte dintre ele au avut o viață îndelungată, pe aceeași vatră, sau pendulînd adesea în limitele unui perimetru restrîns, cu posibile reveniri în vechile locuri. S-ar explica, astfel, numărul mare de așezări identificate în teritoriul histrian prin cercetări de suprafață, care cuprinde uneori mai multe puncte în raza aceleiași localități,

situate la o distanță nu prea mare unul de altul. Așezările ar fi putut să se succedă una alteia, ca la Nuntași I și II, ori să-și mute progresiv vatra, așa cum s-a sugerat pentru Sarichloi (Irina și Ernest Oberländer-Tirnovanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 77—142 ; pentru mutarea progresivă a așezării sau existența a două obiective separate, N. Conovici, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, Călărași, 1987, p. 134).

Al doilea oraș grecesc care grupează în jurul său un mare număr de așezări este Callatis. Pot fi considerate ca aflându-se sub influența sa directă așezările de la Albești, Arsa, 23 August, Cotu Văii, Hagieni, 2 Mai, Vama Veche, poate chiar Moșneni, General Scărișoreanu și Pecineaga.

Influența greacă cea mai evidentă s-a constatat la Albești. Săpăturile arheologice au dat la iveală o așezare cu suprafața de aproximativ 12 ha care prezintă în partea cea mai înaltă a platoului o fortificație de tip $\phi\phi\phi\phi\phi\phi\phi\phi\phi\phi$ cu laturile de 40×40 m (apoi de 45×45 m). Așezarea a avut trei faze de locuire (cea mai veche din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., următoarea din a doua jumătate a aceluiași secol, iar a treia din secolele III—II î.e.n.), fiecare dintre ele corelată și cu fazele de construcție ale zidului de incintă. Acesta era realizat după tehnica elenistică, cu blocuri mari, paralelipipedice drept parament și emplecton de piatră informă cu argilă. În faza a treia zidul de incintă închidea cea mai mare suprafață. Încă din faza a doua au fost surprinse elemente de urbanism, dovedite de planul stradal, canalele pluviale cu gurile de evacuare practicate în incintă ș.a. În locuințele tuturor fazelor s-au descoperit vetre sau cuptoare, ceramică *in situ*, pietre de rîșniță etc. A apărut de asemenea și o vatră-altar ornamentată. Ceramica lucrată cu mîna este reprezentată de vase borcan ornamentate cu brîuri alveolate sau cu șiruri de alveole aplicate pe umăr, ori cu apucători și butoni de diferite dimensiuni, căni, străchini, castroane, pahare, cățui etc. Ceramica de import, de o mare bogăție și diversitate, este reprezentată de amfore, opaițe, farfurii, kantharoi, statuete de teracotă, altare ceramice cu scene mitologice etc. Autorii săpăturilor consideră fortificația de la Albești drept o creație callatiană în teritoriul rural, un **phrourion** care marca probabil spre vest una dintre laturile **chorei**. În afara populației grecești, se apreciază că o componentă etnică importantă era cea autohtonă, getică, iar o alta, ilustrată de o anumită categorie de materiale, putea fi scitică (A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, Maria Bărbulescu, *Materiale*, 13, Oradea, 1979, p. 167—173 ; N. Cheluță-Georgescu, Maria Bărbulescu, *Symposia Thracologica*, 3, Constanța, 1985, p. 78—80 ; A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Pontica*, 19, 1986, p. 33—60 ; Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 19, 1986, p. 61—74 ; informații suplimentare din partea autorilor).

Cercetările periegetice, aerofotogrametrice și unele sonde-
je arheologice recente efectuate de membrii colectivului de la
Albești au dus la identificarea și a altor așezări fortificate din
teritoriul callatian. Astfel, chiar în perimetrul localității Albești
s-au descoperit alte trei așezări: Albești II (respectiv un fort
de dimensiuni apropiate celui din așezarea Albești I, a cărui
existență nu depășește pragul secolului I î.e.n.), Albești III
(fort asemănător celorlalte două, continuat printr-o așezare
întinsă cu ziduri de locuințe, din secolele IV—I î.e.n.) și Albești
IV — așezare fortificată aflată în apropierea pădurii Hagieni
(cu zid de incintă asemănător celui de la Albești I, terase plane
consolidate cu ziduri de sprijin, pentru realizarea suprafețelor
orizontale necesare construcțiilor, puțuri antice și un apeduct
pentru Callatis etc.). Tot în perimetrul aceleiași localități se
află o altă așezare elenistică, pe versantul opus al văii ce
mărginește spre nord-vest așezarea Albești I, de la suprafața
cărui s-au recoltat materiale arheologice autohtone și elenistice.

De asemenea, în localitatea Coroana, la aproximativ 5 km
sud de Albești I, același colectiv a descoperit o mare așezare
fortificată (încadrată cronologic în limitele secolelor IV—I
î.e.n.); dimensiunile laturilor fortului au fost apreciate la
100×100 m — mai mult decât dublu față de Albești I (N. Chelu-
ță-Georgescu, A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, **Observații pri-
vind teritoriul callatian în lumina unor descoperiri arheologice
recente**, comunicare prezentată la Simpozionul științific anual
al muzeului din Constanța, noiembrie 1987, *ms.*). Unele ele-
mente grecești în construcția locuințelor, cum ar fi temeliiile de
piatră ecarisată s-au putut observa și în alte așezări mai înde-
părtate, aflate probabil tot sub influența Callatidei, ca Pecinea-
ga și General Scărișoreanu.

În ceea ce privește așezările mixte din teritoriul callatian,
se constată că toate par să fi fost întărite, ori prezintă cel puțin
un fort. Situația amintită își află explicația în adoptarea de
către callatieni a unei strategii politice, economice și militare
total diferită de a Histriei, în organizarea și exploatarea **chorei**.
Dacă strategia Histriei concepea teritoriul agrar deschis, fără
puncte întărite de pază și rezistență de-a lungul întregii epoci
elenistice, orașul reprezentând probabil singurul — sau princi-
palul — loc de refugiu, cea a Callatidei prevedea, în schimb, în-
temeiarea unor așezări puternice, dens locuite, cu elemente de
urbanism bine conturate (plan stradal, canale pluviale, locuințe
„tipizate” de piatră etc.), care să constituie locuri de refugiu și
de apărare cât mai eficiente, alcătuind poate, un adevărat sis-
tem defensiv. Desigur, situația dată reflectă și o altă concepție
despre raporturile cetății cu „barbarii”, în primul rînd cu cei
din afara **chorei**. Nu se poate pierde din vedere nici faptul că
în adoptarea unei asemenea strategii de organizare și suprave-
ghere a teritoriului agrar, vital pentru Callatis, un rol impor-

tant puteau să-l aibă tradiția, dar mai ales concepția strategică și comportamentul autorităților politico-militare negrețești existente în zonă. În acest sens, prezența vreme relativ îndelungată (începînd probabil din secolul al IV-lea — pînă în secolul al II-lea î.e.n.), a unor comunități scitice, cu „basileii” atestați — pentru o perioadă — de descoperirile numismatice și arheologice, tocmai în vecinătatea Callatidei, ar putea sugera, eventual, o direcție de cercetare pentru explicarea diferențelor constatate în organizarea teritoriilor rurale ale celor două cetăți și a raporturilor acestora cu „barbarii”.

În jurul Tomisului par să fi fost grupate de asemenea unele așezări încadrate global în secolele IV—I î.e.n., între care pot fi amintite cele de la Constanța-Palas, Lazu, Agigea, Eforie Sud, Cumpăna, Straja, poate chiar Poarta Albă și Basarabi. În nici una dintre ele nu s-au întreprins cercetări sistematice, astfel încît nu cunoaștem cărui tip li se pot integra, de așezări fortificate sau — mai probabil — deschise, dacă avem în vedere modelul milesian preluat de Histria, colonie de aceeași origine cu Tomisul. Nu putem face vreo apreciere nici asupra tipurilor de locuințe și inventar arheologic, ori să încercăm o încadrare cronologică mai strînsă. În ceea ce privește existența unor comunități omenesti din aceeași perioadă în jurul lacurilor Techirghiol și Agigea — în antichitate probabil lagune — materialele descoperite ne determină să presupunem că aceste zone au fost locuite în secolele III—I î.e.n., poate chiar mai devreme. Apariția la suprafața terenului a unor urme de zidărie și țigle ar putea constitui dovezi ale existenței unor locuințe de suprafață de tipul celor din teritoriul Histriei sau a Callatidei, ceea ce nu exclude, eventual, și prezența posibilă a unor bordeie.

Între așezările litorale în care întîlnim atît materiale greco-elenistice, cît și autohtone, un loc aparte îl dețin cele de la Schitu-Costinești și Tuzla, identificate ipotetic cu Parthenopolis și, respectiv, Stratonis. Nu este exclusă nici posibilitatea ca aceste orașe să fi fost influențate, cel puțin într-o anumită perioadă, de Callatis ori de Tomis.

O problemă importantă pe care o ridică descoperirile dintre Constanța și Mangalia, ca și cele din **chora** Callatidei, este identificarea și localizarea celor șapte așezări considerate de Plinius cel Bătrîn (Nat. Hist., IV, 11 (18), 41) ca aparținînd regiunii ocupate de **Scythae Aroteres**. În cazul în care unele așezări de pe litoral, ori din sudul Dobrogei, inclusiv cele descoperite recent în perimetrul Albești-Coroana, au aparținut zonei de locuire a sciților agricultori este posibil ca o componentă etnică a acestora, alături de cea getică, să fie scitică.

Mormintele din zona de influență a orașelor Tomis și Callatis, anume cele de la Constanța-Medeea, Constanța-Sud (Fabrica de oxigen), Nazarcea, Agigea, Cumpăna, Comana, Topraisar, Neptun, ca și cele tumulare din împrejurimile Man-

galiei, conțin un inventar bogat, mai ales grecesc. La Neptun și Topraisar s-au descoperit și vase lucrate cu mîna, din pastă neagră, de aspect nord-pontic. Mormintele tumulare de la Topraisar, Mihai Viteazu și Jurilovca, cu un bogat inventar, au un caracter „princiar”. La Histria și Topraisar întâlnim practica depunerii în morminte a unor animale sacrificate, dar care nu poate fi atribuită unei singure populații, deoarece este răspîndită în diferite perioade la mai multe neamuri. Aceasta indică probabil caracterul compozit al culturii materiale și spirituale însușite de aristocrația tribală. Astfel, în timp ce unele ansambluri funerare de tipul amintit de la Histria sînt getice, cel de la Topraisar pare mai degrabă scitic.

De asemenea, cele patru morminte cu cameră funerară și boltă descoperite în decursul anilor în preajma Mangaliei aparțin mai probabil unor „basilei” sciți decît geți. Ar pleda pentru o asemenea atribuire caracterul monumental al construcțiilor funerare, absent pînă acum la alte morminte tumulare autohtone, într-o anumită măsură chiar puținul inventar arheologic recuperat din mormîntul descoperit în 1972 (mai ales depunerea grupată — în tolbă ? — a unui foarte mare număr de săgeți), precum și intervalul cronologic căruia îi aparțin cele patru morminte (sfîrșitul secolului al IV-lea, sau începutul secolului al III-lea — secolul al II-lea î.e.n.), corespunzător perioadei pentru care izvoarele numismatice, epigrafice și literare îi menționează pe sciți în zonă. Din acest punct de vedere observăm persistența inhumăției în zona litorală, în secolele V—III î.e.n. (la Comana și în secolul al II-lea î.e.n.). Pe de altă parte, ceramica și alte materiale de aspect nord-pontic sînt răspîndite mai ales în nordul și în estul Dobrogei (inclusiv pe litoral — la Histria, Tariverde, Sinoe, Topraisar, Neptun, Albești). O problemă aparte o ridică, se pare, necropola de la Istria-Sat, care cuprinde 104 morminte, exclusiv de inhumăție, grupate pe zone și eșalonate pe o perioadă îndelungată (secolele VI î.e.n. — I e.n.). Unele elemente de rit și ritual ar indica, după Vl. Zirra, o populație majoritară grecească în care, mai ales în secolul IV î.e.n., au pătruns și elemente alogene, poate scitice. Prezența în cîteva morminte a unor vase locale, precum și unele elemente de rit și ritual comune lumii tracogetice, pledează pentru caracterul lor autohton (Vl. Zirra, *Materiale*, 9, 1970, p. 213—220 ; idem, *Symposia Thracologica*, 3, Constanța, 1985, p. 56—57). În schimb analizele antropologice exclud prezența sciților, relevînd existența doar a tracogetilor, cu unele aporturi elene (Olga Necrasov, *Symposia Thracologica*, 1, Craiova, 1983, p. 27—28), ceea ce vine în contradicție cu observațiile sugerate de particularitățile ritualurilor și inventarului unor morminte. Rezolvarea acestei contradicții depinde însă în egală măsură de amplificarea cercetărilor ar-

heologice, cât și a celor antropologice în necropole reprezentative din spațiul în discuție și din regiunile învecinate.

Prezența inhumăției într-o vreme în care în restul regiunii, ca și în întreaga lume geto-dacă se generaliza incinerarea ar putea fi legată de persistența în mediul autohton a unor tradiții hallstattiene. Pe de altă parte, concentrarea mormintelor de acest tip mai ales în zona litorală, cu o pătrundere în interior pe valea Carasu pînă spre Medgidia, s-ar explica fie prin preluarea de către autohtoni a unor influențe grecești ori scitice, fie mai degrabă prin prezența în anumite sectoare ale spațiului în cauză și în anumite perioade, a unor comunități alogene care aveau drept ritual caracteristic inhumăția (M. Irimia, *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 64—83).

Un grup important de descoperiri (îndeosebi necropole sau morminte izolate, dar mai puține așezări), repartizate însă inegal din punct de vedere cronologic pe parcursul ultimei jumătăți a mileniului I î.e.n., s-a semnalat pe malul Dunării și în apropierea fluviului. Numărul mare de stațiuni (uneori cîte două sau trei puncte în perimetrul aceleiași localități) dovedește că de-a lungul fluviului se afla o zonă ce oferea condiții prielnice de viață comunităților umane. Totodată, Dunărea — principala arteră comercială — și căile de uscat care traversau Dobrogea asigurau contactul permanent al autohtonilor cu orașele vest-pontice, facilitînd pătrunderea mărfurilor și a altor influențe grecești.

Mai multe descoperiri se grupează în colțul de sud-vest al Dobrogei. Se remarcă cele trei necropole plane de incineratie de la Bugeac. În cimitirul II, mai intens cercetat, par să se delimiteze provizoriu două zone: una mai veche, cuprinzînd 105 morminte datate global între prima jumătate a secolului V și începutul secolului IV î.e.n., fără a putea obține deocamdată o încadrare mai nuanțată și o alta, mai nouă, care cuprinde 19 complexe funerare din secolul al IV-lea î.e.n. Din cimitirul III s-au cercetat doar trei morminte, datate la sfîrșitul secolului al V-lea — începutul secolului al IV-lea î.e.n., iar din cimitirul I altele patru, din secolul al IV-lea î.e.n. Dintre necropolele plane de incineratie investigate în perimetrul localității Satu Nou, cea de la „Suat” (cimitirul I) se datează în ultimele decenii ale secolului V și în tot cursul secolului IV î.e.n.; cimitirul II, de la „Cetate”, aparține, se pare, aceluiași interval cronologic. Mormintele descoperite la Canlia, Gura Canliei, Ostrov, Viile, Băneasa, Făurei se datează mai ales în secolul al IV-lea î.e.n., cu excepția necropolei de la Canlia care-și prelungește existența și la începutul secolului al III-lea î.e.n. (situație în care s-ar putea afla, eventual, și necropolele semnalate la Ostrov, Băneasa și Făurei. Nu cunoaștem pentru această zonă morminte mai tîrzii, pînă în epoca romană. Materiale corespunzătoare din punct de vedere cronologic Latène-ului timpuriu, care pro-

vin din aşezări, puse în evidenţă doar prin descoperiri întîmplătoare, cercetări de suprafaţă sau mici sondaje de salvare s-au semnalat la Izvoarele, Ostrov şi Gura Canliei. Evoluţia în perioada mai veche a acestor aşezări s-ar putea paraleliza, într-o anumită măsură, cu a necropolelor, amintite mai sus.

Cercetările arheologice recente ne-au oferit informaţii mai numeroase privind situaţia geţilor din Dobrogea în ultimele secole dinaintea cuceririi romane.

În perimetrul localităţii Satu Nou (com. Oltina, jud. Constanţa), în punctul „Valea lui Voicu” a fost identificată o aşezare fortificată a cărei cercetare a început în anul 1982 (săpături în colaborare cu N. Conovici). Ea a fost amplasată pe un promontoriu care are în prezent forma unui triunghi ascuţit, mult erodat de Dunăre, cu lungimea de circa 300 m şi lăţimea de circa 100 m. Promontoriul este format din două platouri în pantă cu o diferenţă de nivel între ele de şase metri, Fiecare platou era fortificat în zona de acces dinspre sud cu cîte un val şi un şanţ de apărare. Valul de pe platoul sudic se păstrează acum pe o înălţime maximă de 3 m, în vreme ce valul platoului nordic se conservă doar la capătul de vest; din marginea sa continuă panta viroagei adîncite de torenţi, care urmează traseul fostului şanţ de apărare ce separa platourile.

Sistemul defensiv al fortificaţiei — mai exact al platoului de nord — a fost cercetat parţial, fără secţionarea completă a valului şi şanţului, astfel încît în momentul de faţă observaţiile noastre sînt provizorii. Pentru a-i oferi sistemului defensiv eficienţa dorită, s-a acordat valului o atenţie deosebită. Aflîndu-se pe o culme în dublă pantă, deci în pericol de alunecare, valul a fost consolidat printr-un mijloc deosebit de eficient. S-a construit un nucleu sub forma unui „zid” lat de 2,15—2,20 m, cu două paramente de piatră nefasonate şi emplecton de pămînt amestecat cu pietre mai mărunte. „Zidul” amintit, reprezentînd de fapt un element component al valului, se păstrează în zona secţiunii pe o înălţime de peste 4 m. La bază, de ambele părţi — pe o lăţime şi grosime încă neprecizate — el a fost consolidat cu mari cantităţi de piatră. În afara „zidului”, valul era întărit — mai ales la partea superioară — prin utilizarea mai multor grupuri de pietre, dispuse ca o veritabilă „armătură”. Spre sud valul propriu-zis era format din straturi de pămînt galben (scos probabil dinspre baza şanţului de apărare), intercalate cu alte straturi de pămînt brun-cenuşos, amestecate cu pietre şi numeroase materiale arheologice. La nord de „zid”, respectiv înspre aşezare, valul a fost realizat cu pămîntul luat din depunerile arheologice anterioare, care conţinea multă ceramică, pietre, lipitură arsă, cărbuni, cenuşă, lentile de lut galben etc. În prezent, probabil datorită alunecărilor succesive de teren care au afectat întregul platou, mai ales pe direcţia N—NV (spre Dunăre), „zidul” este mult înclinat către nord-

vest. Mai jos de mantaua valului, către interiorul aşezării, a apărut un cuptor **in situ** corespunzător nivelului V. Sistemul defensiv amintit a fost realizat în cea de a doua etapă a locuirii getice de la „Valea lui Voicu”, probabil la începutul secolului I î.e.n. În stadiul actual al cercetării nu cunoaştem nimic în legătură cu natura unui eventual sistem de fortificare din etapele mai vechi ale aşezării.

Pînă în prezent au fost surprinse şi cercetate, pe o adîncime de circa 4,00 m, şapte niveluri de locuire, toate aparţinînd epocii Latène. Delimitarea şi stabilirea succesiunii lor, deşi mult îngreuiate de slaba consistenţă a resturilor de construcţii şi de marea cantitate de cenuşă existentă în toate nivelurile, s-au realizat pe baza complexelor descoperite : podine de locuinţe, vetre, cuptoare, gropi, vase întregi sau întregibile **in situ** (între care amfore, oale-borcan, fructiere) etc. Locuinţele par să fi fost construite mai ales din materiale uşoare (lemn şi stuf) ; au apărut şi resturi de lipitură de lut de pe pereţi. Locuinţele erau în general de suprafaţă, rareori cu podeaua puţin adîncită. Marea cantitate de cenuşă şi cărbune rezultată din arderea construcţiilor a făcut ca grosimea unui nivel de locuire să depăşească adesea 0,50 m. Vetrele sînt în general de mari dimensiuni, cu diametrul de circa 0,75—1 m. Nivelului II îi aparţine şi o vatră ornamentată cu chenar adîncit, fragmentară, dezafectată mai apoi prin construirea unei alte vetre, cu gardină, corespunzătoare nivelului superior (nivelului I). Au apărut şi cuptoare de copt, cu vatra construită adesea pe un pat de pietre sau de cioburi.

Primele trei nivele de locuire (I—III) aparţin secolului I — î.e.n. — începutul secolului I e.n. ; ele corespund ultimei etape de locuire a aşezării. Ceramica este specifică acestei perioade. Categoria lucrată cu mîna cuprinde atît specia poroasă (vase de provizii, borcane, ceşti), cît şi pe cea lustruită (câni, fructiere — unele cu picior ajurat — străchini, vase de provizii). Ceramica cenuşie lucrată la roată cuprinde fructiere, străchini cu picior, străchini cu gura profilată, capace, strecurători, cratere, lebes-uri, kantharoi, boluri, câni etc. Au apărut şi fragmente de chipuri (dolia-pythoi) arse oxidant, cu pereţii groşi, din pastă amestecată cu nisip şi pietriş mărunt. Pentru ceramica fină, mai ales din ultimul nivel, în cadrul aceluiaşi repertoriu de forme a fost folosită şi o pastă caolinoasă, albă în spătură. Pe ceramica lucrată la roată apare frecvent decorul lustruit. Ceramica elenistică de import, cel mai adesea fragmentară, este reprezentată de kantharoi, lagýnoi, boluri, olpai, farfurii, unguentarii, câni ş.a., unele acoperite cu firnis roşu sau brun. Peste 50 % din fragmentele ceramice descoperite provin de la amfore de tipurile Cós, Pseudo-Cós, Rhodos, Sinope, eventual şi Heracleea Pontică, dar fără vreo şampilă din această perioadă, ci numai dintre cele antrenate din nivelurile inferioare. În-

ventarul mărunț descoperit în primele trei niveluri este destul de modest; fusaiole, unelte de modelat ceramica, greutatea de plasă și de la războiul de țesut, câteva podoabe de bronz și fier, cuie, cuțitașe, mărgelile de sticlă, gresii de ascuțit, o piatră de rîșniță etc.

Nivelurile inferioare (IV—VII) se datează în intervalul cuprins între al II-lea sfert al secolului al III-lea î.e.n. și primii ani ai secolului al II-lea î.e.n., după cum o atestă ștampilele de amfore descoperite. Pentru perioada corespunzătoare secolului al II-lea — pînă la începutul secolului I î.e.n. se constată o întrerupere a locuirii de la „Valea lui Voicu“. Populația s-a mutat probabil cu circa 800 m în amonte, la punctul „Vadu Vacilor“, unde a întemeiat o altă așezare fortificată. Mai apoi a revenit pe vechea vatră de la „Valea lui Voicu“, prilej cu care s-a construit și sistemul defensiv de pe platoul nordic, amintit mai sus (N. Conovici, *op. cit.*, p. 130—133). Ceramica locală din nivelurile mai vechi este reprezentată de oale-sac, oale borcan, străchini, castroane, oale cu o toartă ș.a. — multe cu pereții lustruiți — lucrate cu mîna, precum și de străchini, castroane, lekanai, lebes-uri, căni etc. lucrate la roată — unele după modele elenistice. Ceramica elenistică este reprezentată de numeroase fragmente de kantharoi, farfurii, lagynoi, cupe, căni, opaite, askoi etc., unele acoperite cu firnis negru sau roșu. A apărut și în aceste nivele o mare cantitate de fragmente de amfore de tipurile Sinope, Rhodos, Heraclea Pontică, Chersones (între care și torți — ori, după caz — gîturi ștampilate), chiar amfore întregibile. Ca obiecte mărunte menționăm de asemenea fusaiolele, unelte de modelat ceramica, o fibulă fragmentară, o scoabă de fier, mărgelile de sticlă, piroane etc. Frecvența mare a mărfurilor elenistice se explică prin poziția geografică a stațiunii, cu mențiunea că aici putea să funcționeze și un important centru de schimb cu așezările din stînga Dunării.

În ceea ce privește cauzele care au determinat întreruperea pentru o vreme a locuirii de la „Valea lui Voicu“ în primii ani ai secolului al II-lea î.e.n., de o importanță aparte s-ar putea dovedi fragmentele ceramice bastarne descoperite într-un sector din nivelul IV (respectiv ultimul nivel al primei etape de locuire), dintre care unele au fost antrenate, se pare și în nivelurile superioare. Este posibil ca sfîrșitul violent al primei etape de locuire al așezării de la „Valea lui Voicu“ să fi fost înregistrat cu prilejul vreuneia dintre incursiunile sud-dunărene ale barbarilor de la începutul secolului al II-lea î.e.n. Este demn de relevat faptul că fragmentele ceramice bastarne de la Satu Nou — „Valea lui Voicu“ — sînt primele materiale de acest tip despre care avem cunoștință să fi apărut pînă în prezent la sudul limitei ce marchează descoperirile de tip Poienești-Lukașevka, care s-ar situa aproximativ pe linia Piatra-Neamț — sud de Roman — Crasna — Tighina (Mircea Babeș, *Mem. Antiq.* 2,

1970, p. 218 ; idem, **Moldova centrală și de nord în secolele II—I î.e.n.** Rezumatul tezei de doctorat, București, 1978 ; idem, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 185 și urm.).

Așezarea fortificată de la Satu Nou, punctul „Vadu Vacilor” este situată la circa 800 m în amonte de „Valea lui Voicu”. Din sistemul său defensiv se observă încă de la suprafața terenului valul de apărare, afectat în mare măsură de lucrările agricole repetate, ca și de terasarea pentru împăduririle efectuate în ultimul deceniu. Cu toate că nu s-au făcut săpături sistematice, prin cercetări de suprafață repetate au fost recuperate materiale getice și elenistice, între care și 12 torți de amfore șampilate (până în 1987). Pe baza ștampilelor descoperite așezarea de la „Vadu Vacilor” se datează între $\pm 190 \pm 108$ î.e.n. (N. Conovici, **op. cit.**, p. 133). Întrucât stratul arheologic de aici este foarte subțire, iar pe de altă parte în secolul I î.e.n., odată cu încetarea locuirii de la „Vadu Vacilor”, începe a doua etapă a locuirii de la „Valea lui Voicu”, se poate presupune că locuitorii au „pendulat” în intervalele amintite între cele două așezări. Asemenea „pendulări” ale comunităților umane în cadrul unor zone restrânse (ținând de limitele teritoriului tribal) au fost surprinse și cadrul altor așezări geto-dace (între care Bizdina, jud. Dölj ; cf. C. M. Tăulea, *Thraco-Dacia*, 5, 1984, p. 92—110).

O altă așezare getică fortificată a fost identificată, tot pe malul Dunării, în perimetrul localității Izvoarele (com. Lipnița, jud. Constanța), la aproximativ 2 km în amonte de Satu Nou — „Vadu Vacilor” și în apropierea cunoscutei cetăți romano-bizantină de la Izvoarele (Sucidava moesică). Din perimetrul acestei așezări par să fi fost recuperate în decursul anilor diferite materiale datate începînd cu secolul VI, pînă în secolul I î.e.n. : vîrfuri de săgeată de bronz cu valoare monetară, monede histriene de bronz cu roata solară, o fibulă, ceramică autohtonă și elenistică (între care mai multe ștampile de amfore), o monedă dacică de tip Vîrteju-București, monede grecești autonome ale mai multor cetăți, denari romani republicani etc. — publicate sau doar menționate în literatura arheologică. În aceeași zonă au fost descoperite recent alte materiale getice (fragmente de oale-borcan, chiupuri, căni, strecurători, fructiere, imitații după boluri megariene) și elenistice. Un mic sondaj efectuat pe plaja Dunării, loc inundat și erodat continuu de apele fluviului, situat la marginea așezării fortificate, în punctul numit de localnici „La tablă”, a pus în evidență existența unei locuințe getice din secolele II—I î.e.n. cu materiale specifice.

Alte așezări getice fortificate de același tip cu cele de la Satu Nou și Izvoarele, situate fie atît pe malul Dunării, fie al lacurilor fluviatile, au fost descoperite prin cercetări de suprafață și aerofotogrametrice la Coslugea (punctul „Colțul pietrei”, pe malul de sud-vest al lacului Oltina), Aliman și Muzait

(Sacidava romano-bizantină). Materiale arheologice autohtone și elenistice, ce aparțin global tot secolelor III, II sau I î.e.n. au mai fost de asemenea semnalate în decursul anilor la Ostrov „Regie” (în apropierea anticului Durostorum), Gura Canliei și Oltina.

Cercetările întreprinse în ultimii ani în sectorul de sud-vest al Dobrogei, în primul rând cele de la Satu Nou — „Valea lui Voicu”, au o anumită importanță și pentru cunoașterea etapei finale a civilizației getice din Dobrogea, a raporturilor acesteia cu civilizația romană. Astfel s-a constatat că dava getică de la Satu Nou — „Valea lui Voicu” își încetează existența abia în secolul I e.n., oricum cu câteva decenii după acțiunile din Dobrogea din anii 28—27 î.e.n. ale lui M. Licinius Crassus. Continuarea locuirii acestei așezări, probabil și a altor **davae** după episodul marcat de expediția împotriva geților dobrogeni, deci și în perioada în care regiunea a fost atașată regilor odrisi, ar putea dovedi și pe baze arheologice faptul că acțiunea amintită n-a fost urmată de măsuri radicale menite să modifice structural componența etnică, preponderent getică, a ținutului. Pe de altă parte, ea dovedește că pînă spre mijlocul secolului I e.n. prezența politică și administrativă romană era destul de puțin simțită în Dobrogea. Probabil abia după anexarea ținutului la provincia Moesia — în anul 46 e.n., sau potrivit altor cercetători mai târziu, abia în primii ani de domnie ai lui Vespasian (69—79 e.n.) — va începe procesul de integrare politico-militară și administrativă propriu-zisă a Dobrogei la Imperiul Roman, cu urmările sale binecunoscute. Spre deosebire de cetățile grecești, anexate încă de Crassus, în restul teritoriului procesul de angrenare în sistemul administrativ, fiscal și politic al statului roman pare să fi fost mai lent și de durată, ceea ce a permis conservarea — pentru o vreme — a structurilor preromane, inclusiv a celor oppidane.

Pentru zona vest-centrală a Dobrogei, de-a lungul Dunării sau în imediata ei apropiere, pot fi amintite descoperirile — cel mai adesea întâmplătoare — de la Rasova, Hațeg, Cochirleni, Ivrinezu Mic, Ivrinezu Mare, Cernavodă, Țibrinu, Seimenii Mari, cărora li se adaugă necropolele sau mormintele semnalate la Dunăreni, Rasova, Cochirleni, Cernavodă, Mircea Vodă, Dunărea etc. Cu toate că în nici unul dintre obiectivele amintite nu s-au întreprins cercetări de amploare, putem aprecia că materialele autohtone și grecești descoperite acum sînt mai tîrzii decît cele apărute în sud-vestul Dobrogei, datîndu-se global mai ales în secolele IV—I î.e.n. (desigur cu excepția celor patru morminte de incinerare de la Cernavodă, mult mai timpurii, ca și a altor complexe funerare din zonă a căror încadrare cronologică se limitează la secolul IV — începutul secolului III î.e.n.). Se pare că dezvoltarea unora dintre aceste așezări este legată de evoluția Axiopolisului și de rolul tot mai mare pe care-l va

căpăta cunoscutul drum comercial de pe valea Carasu. Deși deocamdată ne lipsesc datele arheologice concludente, putem presupune că și Axiopolisul, așezare implantată adînc în mediul autohton, s-a aflat în această perioadă sub influența unor „basi-lei” geți din zonă sau de peste Dunăre. Probabil că o componentă etnică importantă a așezării era cea autohtonă, alături de care exista, desigur și una greacă. Datorită raporturilor comerciale facilitate de ruta amintită, ca și evoluției rapide a Tomisului începînd mai ales din secolul III î.e.n. — oraș aflat la un capăt al acestui drum — descoperirile din zonă, mai ales cele de pe valea Carasu, abundă în materiale elenistice.

Un alt grup de descoperiri cuprinde așezările din perimetrul Capidava, Hîrșova, Topolog și Troesmis, cărora li se adaugă complexe funerare de la Topalu, Hîrșova, Băltăgești, Făgărașu Nou etc. La Topalu s-a semnalat un mormînt tumular de foarte mari dimensiuni, poate chiar „princiar”, din care au fost recuperate amfore din al II-lea sfert al secolului al IV-lea î.e.n. Cele cîteva ștampile elenistice și o monedă tomitană din sec. I î.e.n. de la Troesmis confirmă mențiunile literare despre existența cetății, întemeiată poate cu cîteva secole mai devreme și avînd o evoluție oarecum similară cu a Axiopolisului. Singura descoperire funerară mai tîrzie din această zonă este semnalată pînă în prezent la Făgărașu nou (com. Topolog, jud. Tulcea): un mormînt de inhumație din secolul II î.e.n., cu inventar elenistic și autohton, cel din urmă reprezentînd un indiciu important privind originea etnică a defunctului (Fl. Topoleanu, Pontica, 18, 1985, p. 99—105).

Următorul grup îl formează descoperirile mult mai bogate nord-dobrogene, situate de-a lungul Dunării sau nu departe de fluviu. Între acestea se detașează cetățile de refugiu de tradiție hallstattiană de la Beidaud și Beștepe. Se apreciază că una dintre fazele de locuire de la Beidaud — probabil nefortificată — aparține sfîrșitului secolului V — începutului secolului IV î.e.n. Într-o etapă ulterioară, corespunzătoare secolelor IV—III î.e.n. comunitatea umană de aici și-ar fi extins mult aria de viațuire și în afara zonei fortificate, situație determinată poate, după cum presupune autorul săpăturilor, de orientarea predilectă a preocupărilor spre creșterea animalelor. Cătatea de la Beștepe, de foarte mari dimensiuni, datată în secolele IV—III î.e.n., prezintă o densitate redusă a materialului arheologic.

În nordul Dobrogei, alte descoperiri corespunzătoare diferitor perioade ale epocii analizate s-au semnalat la Dinogetia-Garvăn, Măcin, Florești (=Islam Geaferca), Somova, Mihai Bravu, Tulcea, Enisala, Independența (=Murighiol), Parcheș, Malcoci, Telița, Mahmudia, Ciucurova, pe grindul Caraorman etc. La Dinogetia materialul ceramic din secolele IV—III î.e.n.,

provenit din perimetrul unei aşezări, se integrează repertoriului getic obişnuit; unele forme şi ornamente ceramice au însă analogii şi în spaţiul nord-pontic. Descoperirile din zona oraşului Tulcea, situate în mai multe puncte, dovedesc existenţa unor locuiri autohtone de-a lungul întregii epoci Latène. Astfel, pe „Dealul Monumentului” materialul ceramic pare să dateze începutul aşezării Aegyssus încă din secolele IV—III î.e.n., iar depozitul de amfore publicat recent este reprezentativ, într-o anumită măsură, pentru ilustrarea importanţei acestui punct şi într-o perioadă mai târzie — sfârşitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. (Andrei Opaiţ, *Dacia*, N.S., 31, 1987, p. 145—155).

Marea necropolă de la Enisala a fost utilizată de-a lungul întregului secol IV î.e.n., iar cele două cimitire de la Independenţa (=Murighiol) au fost date în al doilea şi al treilea sfert al secolului IV î.e.n., cu tendinţa de concentrare către mijlocul său. Tumulul de la Teliţa a fost datat pe la 300 sau la începutul secolului III î.e.n. Este demn de amintit că aceste necropole getice nord-dobrogene, deşi au ca rit caracteristic incinerarea, prezintă şi câteva morminte de inhumatie (două din 59 la Murighiol şi 6 % din totalul complexelor funerare la Enisala).

Descoperirile din nordul Dobrogei sînt situate la o distanţă nu prea mare de mormîntul „princiar” de la Agighiol. Este posibil ca acest complex de aşezări şi necropole, cu mormîntul „princiar” datînd din aceeaşi perioadă, să marcheze aria unei comunităţi tribale locale, avînd în frunte un principe — „basileus”.

Pentru secolul al III-lea î.e.n. amintim mormîntul de incinerare în urnă de la Ciucurova, cu un inventar relativ bogat. De asemenea, în perimetrul localităţii Independenţa au fost cercetaţi relativ recent mai mulţi tumuli cu mantaua realizată — în locul pietrelor — dintr-un bogat material amforistic, datat între 220—180 î.e.n. În zona cetăţii romane din aceeaşi localitate a fost descoperită şi o aşezare getică, datată în secolele IV—II î.e.n. Tot în perimetrul localităţii Independenţa, la punctul „Ghiolul Pietrei” a început recent cercetarea unei aşezări din secolul II — începutul secolului I î.e.n. (săpături Vasilica Lungu). Totuşi, pînă în prezent pentru nordul Dobrogei nu sînt încă semnalate aşezări autohtone fortificate de tipul celor din zona de sud-vest a regiunii. Unele dintre ele s-ar putea afla chiar sub castrele romane de mai târziu, atît de numeroase în Dobrogea.

Mai puţine descoperiri din această epocă s-au semnalat pînă în prezent în zona centrală a Dobrogei. Sînt menţionate materiale arheologice din aria unor aşezări sau necropole la Fîntîna Mare. Cetatea Dobromiru din Vale, Văleni, Şipote, Pietreni, Zorile, Ion Corvin, Adamclisi, Medgidia, Satu Nou (oraş

Medgidia), Remus Opreanu, Castelu, Dorobanțu, Nicolae Bălcescu, Cheia — jud. Constanța, Horia, Războieni (=Alifakî) — jud. Tulcea. În nici unul dintre aceste obiective nu s-au întreprins cercetări sistematice, dar chiar simpla lor înregistrare și cartare permite marcarea punctelor de legătură dintre zona litorală și cea dunăreană, precum și jalonarea mai clară a căilor comerciale de uscat care traversau regiunea. În multe puncte aflate mai aproape de litoral sau pe rutele principale (ca de exemplu Valea Carasu), a fost descoperit un inventar grecesc bogat, în unele complexe chiar exclusiv grecesc. În schimb câteva morminte timpurii depărtate de litoral (de la Zorile și Adamclisi), se aseamănă atât ca rit funerar, cât și prin inventarul ceramic descoperirilor dunărene.

Încercarea de stabilire a tipologiei așezărilor getice din Dobrogea este încă prematură, datorită numărului extrem de mic al obiectivelor cercetate sistematic. Constatăm, totuși, existența a două categorii largi de așezări: fortificate și nefortificate. În cadrul primului tip se disting mai întâi cetățile de refugiu de tradiție hallstattiană, descoperite pînă în prezent doar în nordul Dobrogei. Acestea se caracterizează prin incinte poligonale neregulate, cu suprafețe apreciable, delimitate de jur împrejur numai în părțile expuse — cu val și șanțul adiacent. Centre politico-administrative și reședințe tribale, ele reprezentau loc de refugiu și siguranță în caz de primejdie pentru populația așezărilor deschise din jur. Considerăm că acest tip ar fi putut exista și în alte zone, iar situația actuală ne-o explicăm printr-o carență a cercetărilor. (La fel, pînă de curînd nu erau cunoscute în Dobrogea nici așezările getice fortificate de tip dava, iar într-un timp relativ scurt au fost identificate cel puțin șase obiective dintre care patru oarte apropiate între ele — Izvoarele, Satu Nou — „Valea lui Voicu” și „Vadu Vacilor”, Coslugea). În cadrul tipului de așezări fortificate pot fi integrate astfel și davele recent descoperite, cu suprafața mult mai mică, izolate complet de zona din jur printr-un sistem defensiv propriu, și dovezi de locuire consistente, concretizate uneori prin depuneri masive (ca la Satu Nou — „Valea lui Voicu” și Izvoarele) sau mai subțiri (ca la Satu Nou — „Vadu Vacilor” și — se pare — Coslugea), în funcție de durata lor. Cu toate că pînă acum ele au apărut numai într-o zonă restrînsă a sectorului dunărean, ne așteptăm în viitor la descoperiri asemănătoare și în alte părți ale Dobrogei. Tot fortificate, așezările din teritoriul agrar callatian nu pot fi luate în discuție în acest cadru, deoarece atât întemeierea, cât și evoluția lor ulterioară s-au aflat sub inițiativa Callatidei, cu toate că aveau și o componentă etnică locală.

Potrivit datelor arheologice existente, alte așezări erau deschise — atât cele din **chora** Histriei și probabil din preajma Tomisului, cât și unele din zona Dunării. S-au descoperit, de

asemenea, urmele unor locuiri — probabil sezoniere — în peșterile Cheia și Gura Dobrogei.

Referindu-ne la practicile funerare, constatăm și în Dobrogea slaba atestare a mormintelor ori cimitirelor din perioada clasică, trăsătură ce caracterizează cea mai mare parte a spațiului geto-dacic (Mircea Babeș, SCIVA, 39, 1988, I, p. 3—32). Fac excepție teritoriile orașelor grecești, unde mormintele târzii descoperite, totuși puține — și mai ales de inhumatie — (la Istria-sat — într-un număr mai mare, apoi la Agigea, Comana, Cumpăna, Mangalia — mormintul cu cameră funerară și boltă) își au o explicație mai complexă, legată, poate, de caracterul mixt din punct de vedere etnic al comunităților din zonă.

În evoluția societății geto-dace din Dobrogea în a doua jumătate a mileniului I î.e.n. pot fi urmărite transformările survenite în diferite etape de dezvoltare a culturii sale materiale și spirituale, modul de organizare și de manifestare pentru fiecare dintre etapele parcurse și deosebirile existente de la o zonă la alta. Locuirea îndelungată și neîntreruptă în această regiune, luată în ansamblul ei, evidențiază nu numai modul de viață complex al geților, ci și transformările petrecute pe parcurs în organizarea lor socială și economică, ale căror consecințe se reflectă, printre altele, în modificarea tipului de așezări, a practicilor funerare, în mutații demografice etc. Deși Latène-ul getic din Dobrogea prezintă perioade distincte, pe care nu le-am înfățișat aici — spre exemplu faza sa timpurie deosebindu-se mult de cea clasică — considerăm că pentru înțelegerea evoluției în ansamblu a civilizației autohtone a fost mai indicată analiza după alte criterii decât cele strict cronologice. Această evoluție nu s-a desfășurat întotdeauna fără salturi, ori fără perioade temporare de stagnare, dar, în ansamblul său, civilizația geto-dacă de tip Latène cunoaște și în Dobrogea o evoluție continuă, în care elementele fiecărei perioade se regăsesc parțial în etapele care o preced ori o succed. Cu toată diversitatea zonală observată în dezvoltarea geto-dacilor din Dobrogea în a doua epocă a fierului, unitatea acestei civilizații își păstrează pretutindeni structura sa internă, determinând în ultimă instanță o evoluție comună a întregii regiuni.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

*** *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964.

Alexandrescu, P., *Pour une chronologie des VIe—IVe siècles*, Thraco-Dacica, 1976, p. 117—126

Alexandrescu P., *Histria în epoca arhaică : I*, Pontica, 18, 1985, p. 41—53 ; *II*, Pontica, 19, 1986, p. 19—32

Aricescu, A., *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudsche und Beziehungen zu den Griechen in der hellenistischen Epoche*. StCl, 3, 1961, p. 67—82

Berciu, D., *Descoperirile getice de la Cernavodă și unele aspecte ale începutului formării culturii La Tène geto-dace la Dunărea de Jos*, Materiale, 4, 1957, p. 281—317

Berciu, D., *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974

Bujor, Exp., *O geto-dakiiskoi kulture v Murighiole*, Dacia, NS, 11, 1958, p. 125—141

Canarache, V., *Monedele sciților din Dobrogea*, SCIV, 1, 1950, 1, p. 213—258

Coja, Maria, *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman — Argamum (?)*, BML, 41, 1972, 3, p. 33—42

Conovici, N., *Repere cronologice pentru datarea unor așezări geto-dace*, Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 2, Călărași, 1987, p. 129—141

Georgescu, N., Rădulescu, A., Bărbulescu, Maria, *Observații privind teritoriul callatian în lumina descoperirilor arheologice recente*, comunicare prezentată la simpozionul științific al muzeului din Constanța, noiembrie 1977, mss.

Iliescu, Vl., *Cu privire la coloniile grecești din Dobrogea și la data constituirii teritoriului lor rural*, Pontica, 3, 1970, p. 87—98

Irimia, M., *Date noi cu privire la așezările getice din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 13, 1980, p. 66—118

Irimia, M., *Date noi privind necropolele din Dobrogea în a doua epocă a fierului*, Pontica, 16, 1983, p. 69—148

Irimia, M., *La nécropole gétique de V^e—IVe siècles av. n.è. de Bugeac*, Inventaria archaeologica, fasc. 13, București, 1986

Mitrea, B., Preda, C., Angheliescu, M., *Șantierul Satu Nou: Necropola geto-dacă*, Materiale, 8, 1962, p. 369—372

Moscalu, Em., *Ceramica traco-getică*, Muzeul Național de Istorie, București, 1983

Morintz, Seb., *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică. (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica, 8, 1987, p. 39—71

Pippidi, D. M., Berciu, D., *Din istoria Dobrogei, I*, București, 1965

Pippidi, D. M., *Contribuții la istoria veche a României²*, București, 1967

Preda, C., *Tariverde — așezare băștinașă sau factorie histriană?*, Pontica, 5, 1972, p. 77—88

Preda, C., *Unele considerații privind geții din Dobrogea în secolele VI—IV î.c.n.*, Thraco-Dacica, 3, 1982, p. 19—24

Rădulescu, A., Georgescu, N., Bărbulescu, Maria, *Șantierul arheologic Albești 1978*, Materiale, 13, Oradea, 1979, p. 167—173

Simion, G., *Les Gètes de la Dobroudja septentrionale du VIe au Ier siècles av.n.è.*, Thraco-Dacica, 1976, p. 143—163

Simion, G., *Cetăți și așezări fortificate geto-dace din nordul Dobrogei*, comunicare prezentată la al VIII-lea Simpozion național de tracologie, Constanța, 1985, mss.

Suceveanu, Al., *Fondul getic autohton și procesul romanizării în Dobrogea secolelor I—III e.n.*, în lumina săpăturilor de la Straja și Fintinele, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 217—220

Zirra, Vl., *Punctul Histria Sat*, Materiale, 9, 1970, p. 213—220

CIVILIZAȚIA GETO-DACICĂ LA EST DE CARPAȚI CONSIDERAȚII TOPOGRAFICE

dr. SILVIA TEODOR

Cercetările arheologice, atât săpăturile de amploare cît și recunoașterile prin sondaje sau depistări de suprafață, efectuate cu intensitate în ultimii 40 ani, au permis acumularea unui bogat material documentar, care a stat la baza abordării unor probleme complexe privind începuturile civilizației geto-dacice de pe întreg teritoriul est-carpatic, continuitatea sa neînteruptă și unitatea ei cu celelalte regiuni locuite de geto-daci.

Începînd din secolul al VI-lea de cînd datează și primele mențiuni scrise referitoare la geți¹, aceștia sînt documentați atît în cadrul grupului Bîrsești din sudul Moldovei², cu o durată relativ lungă asemeni grupurilor hallstattiene din sudul Carpaților și de la Dunărea de Jos³, cît și în centrul și nordul spațiului est-carpatic, unde s-a depistat o serie de mari cetăți de pămînt, cu o cronologie apropiată, cărora le corespund necropole tumulare sau plane de incinerare și mai rar de înhumare.

Obiectivele cercetate sînt localizate pe văile rîurilor Siret, Prut și afluenții lor, cît și în depresiuni montane sau în regiunile de podiș din centrul și nordul Moldovei.

S-au indentificat pînă în prezent peste 400 așezări, peste 20 necropole și morminte izolate precum și diferite depozite de unelte și alte obiecte, tezaure monetare și de podoabe⁴.

Prin cercetările din așezările fortificate de la Stîncești jud. Botoșani⁵, Cotnari⁶, Moșna⁷ și altele jud. Iași, Bunești⁸, Arsură⁹ și multe altele în județul Vaslui, Brăhăsești¹⁰ și altele jud. Galați, datate începînd din secolul VI și pînă la începutul secolului II î.e.n., în jurul cărora se aflau grupate așezări civile sau deschise, s-a remarcat o continuitate și o dezvoltare neînteruptă a civilizației autohtone din această zonă, putînd fi comparată cu aceea din Dobrogea sau de la nord și sud de Dunăre, față de care, cu ani în urmă, din lipsa unor cercetări concludente, era considerată ca avînd un ritm mai lent de dezvoltare¹¹. E drept că o oarecare încetinire a ritmului de evoluție s-a remarcat în unele zone din centrul și nordul acestui spațiu, dar mult mai tîrziu, în timpul migrației spre sud-est a primelor grupe germanice, care a inhibat unele activități economice, dar nu a întrerupt vechile relații ale geto-dacilor cu coloniile grecești și, în general, cu lumea geto-dacică din restul teritoriului. Acest fenomen a fost însă de scurtă durată și n-a avut repercursiuni asupra evoluției ulterioare, după cum s-a putut remarca în numeroase așezări și în special în dăvacele indentificate de-a lungul Siretului.

Din punct de vedere topografic pe teritoriul est-carpatic se cunosc două tipuri de aşezări geto-dacice.

Aşezări fortificate. Prin numeroase cercetări de teren şi săpături arheologice, s-au cartat între Carpaţi şi Prut, un mare număr de cetăţi de pământ¹². Cercetarea acestora, destul de dificilă, a unora din cauza dimensiunilor mari iar a altora prin complexitatea elementelor de fortificaţie, a determinat, cum era şi firesc, consideraţii de ordin general şi mai puţin aspecte de amănunt, aceasta şi din cauza densităţii reduse a stratului de cultură arheologică din incinta celor mai multe dintre ele.

S-a observat¹³ că cele mai multe aşezări de acest tip s-au amenajat folosindu-se anumite locuri „fortificate” natural şi lipsesc în spaţii deschise, cum ar fi de exemplu, depresiunea Jijiei sau zona de cîmpie din sudul Moldovei. În schimb, în locurile greu accesibile, mai uşor de apărat din Podişul Moldovei Centrale şi al Sucevei, care au oferit condiţii prielnice prin existenţa înălţimilor dominante străbătute de văi înguste şi adînci, s-au amenajat cele mai multe aşezări care pe lângă folosirea avantajelor naturale, au mai fost întărite şi cu valuri de pământ, palisade şi şanţuri artificiale. Aşezări geto-dacice fortificate natural s-au cartat în nenumărate locuri din teritoriul est-carpatic, numite în general „cetăţui”, care au fost folosite ca loc de aşezare umană şi în perioade mai vechi, în neolitic, epoca bronzului sau hallstattul timpuriu. Dar cele mai consistente vestigii descoperite în aceste „cetăţui” aparţin civilizaţiei geto-dacice, în general din cea de a doua epocă a fierului. Dintre aceste aşezări, în care s-au descoperit materiale arheologice deosebit de importante pentru cunoaşterea culturii geto-dacice, amintim pe acela de la Cucuteni¹⁴, Cotu¹⁵, Dobrovăţ¹⁶, Schineni¹⁷, Bîrlăleşti¹⁸, Slobozia Mielului¹⁹, Preuteşti²⁰ la unele din ele putîndu-se observa şi vagi urme ale unor şanţuri amenajate, ca la „Movila cu Cetate” depistată în pădurea de la Bîrnova — Iaşi²¹ sau de la Valea Mare din comuna Dumeşti²².

În funcţie de caracteristicile principale ale diferitelor aşezări întărite, în urma cartării şi a cercetării celor mai multe dintre ele s-a încercat o grupare a lor în funcţie de dimensiuni, locuri de amenajare şi unele detalii speciale de construcţie²³.

În prima categorie s-au grupat cetăţile amenajate pe promontorii înalte cu mari posibilităţi de observare a spaţiului înconjurător. Dintre acestea, mai reprezentative sînt aşezările fortificate de la „Cătălina” Cotnari²⁴, „Dealul lui Vodă” şi „Basaraba” din comuna Scobinţi²⁵, cetatea de la Moşna²⁶, „Dealul Bobului” de la Buneşti²⁷, şi Tîrzii jud. Vaslui²⁸ şi cetatea de la Mereşti din judeţul Suceava²⁹.

A doua grupă cuprinde cetăţile amenajate pe forme mai joase de teren din Podişul Sucevei şi din zona centrală a Podişului Moldovei. Dintre acestea mai bine cercetate sînt cele două cetăţi de la Stînceşti³⁰, cetatea „Berezna” de la Dersca³¹ împreună cu

cele de la Ibănești³² din județul Botoșani, Baia³³, jud. Suceava, Gura Văii³⁴ și Crivești³⁵, jud. Iași, Arsura³⁶, Crețești³⁷, Fedești³⁸ de pe platourile relativ joase ale județului Vaslui, Dochia³⁹, județul Neamț și Brăhăsești, județul Galați⁴⁰.

În ultima categorie pot fi incluse cetățile amenajate pe platouri și mai joase din podișul central, care sînt înconjurate de dealuri sau se află în preajma unor înălțimi dominante care au putut reprezenta ele însăși un cadru de mai multă siguranță. Am înglobat în această grupă cetățile de la Buhalnița și Horodiștea⁴¹ din apropierea înălțimii „Cătălina” de la Cotnari, cîteva cetăți identificate în comunele Comarna, Răducăneni și Todi-rești, din județul Iași⁴² și așezarea fortificată de la Vutcani județul Vaslui⁴³.

În scop strategic, la amenajarea unor obiective, ca în cazul așezărilor de la Moșna și Dochia, s-au folosit movile aflate în incinta acestor obiective, cu o înălțime care să depășească pe aceea a valului înconjurător.

Un grup aparte îl formează cetățile, în cea mai mare parte fortificate natural, de pe terasele înalte din stînga Siretului, înconjurată de rîpi și crăpături de teren, care au înlocuit parțial șanțurile artificiale, ca în așezările de la Poiana⁴⁴, Răcătau⁴⁵ și Brad⁴⁶, locuite intens începînd din secolul al V-lea î.e.n. și pînă la începutul secolului III e.n. și unde la începutul secolului I î.e.n. s-au amenajat, în anumite locuri mai vulnerabile, șanțuri artificiale sau valuri de pămînt. Alte două așezări din aceeași perioadă aflate în zona de curbură a Carpaților răsăriteni, acelea de la Cîndești și Fitionești, județul Vrancea⁴⁷, cu o locuire intensă și de durată în perioada finală a celei de a doua epoci a fierului, au fost de asemenea, fortificate cu șanț larg și val de pămînt.

Dacă în secolul al II-lea î.e.n., cele mai multe din vechile așezări fortificate, în special cele din jumătatea nordică a Moldovei, încetează să mai fie locuite, așezările similare din sud cunosc acum o mare prosperitate ele fiind în continuare sediile politico-administrative și religioase ale uniunilor de triburi, alături de alte noi fortificații care se construiesc în această perioadă, cum sînt cele de la Bîtca Doamnei și Cozla din județul Neamț⁴⁸, Tisești — Tg. Ocna⁴⁹, Moinești⁵⁰ și Comănești⁵¹ județul Bacău, amplasate pe terasele înalte ale rîurilor Bistrița și Trotuș.

După cum s-a putut observa prin investigarea cîtorva din așezările fortificate din prima etapă, ele au formă în general poligonală neregulată, cu laturile arcuite sau drepte determinate și de forma naturală a terenului. Mărimea lor a fost influențată cum era și firesc, de necesitatea imediată, în funcție de populația ce trebuia adăpostită în caz de pericol, mult sporită în acest caz, cu refugiații așezărilor nefortificate din apropiere. Cele mai multe din aceste fortificații au fost însă puțin locuite, cum se poate deduce din stratul cu resturi arheologice, destul de subțire, din unele incinte, aceste cetăți fiind folosite mai mult ca

loc de refugiu temporar. O populație sedentară de agricultori și crescători de vite nu putea să locuiască în mod permanent în spații mici, acolo unde se afla și reședința conducătorilor de triburi, centrul religios și o parte a atelierelor meșteșugărești. Marea majoritate a populației locuia în așezările deschise din apropiere, având posibilitatea să folosească și mari întinderi de teren pentru agricultură și păstorit.

Din cele circa 50 de așezări fortificate identificate pe teritoriul est-carpatic al României au fost investigate prin cercetări arheologice 18 obiective, reprezentative pentru toate zonele geografice.

Dintre așezările din prima grupă, amenajate pe promontorii înalte, a fost intens cercetată cetatea getică de la Cotnari cu o suprafață locuibilă de 4,5 hectare, înconjurată de un val de pământ cu emplecton de piatră și palisadă. În incinta cetății și pe valul de apărare s-au efectuat săpături între anii 1968—1986 dezvelindu-se complexe de locuire și un bogat inventar arheologic. Locuințele, amplasate în special în apropierea valurilor, conțineau material caracteristic unei perioade destul de lungi, începînd cu secolul al V-lea și pînă la începutul secolului II î.e.n., delimitîndu-se în cadrul acestui lung interval, caracteristicile a două etape de locuire. Spre deosebire de alte cetăți, în mare parte contemporane, ca cele de la Moșna și Arsura, în care locuirea încetează în cursul secolului al III-lea î.e.n. cînd au fost invadate de bastarni, cetatea de la Cotnari ca și aceea de la Bunești, mai funcționau ca atare și la începutul secolului II după cum o arată unele materiale de import, dintre care amintim amforele din Cos.

Așezarea fortificată de la Moșna, județul Iași, face parte din aceeași grupă fiind amplasată pe o înălțime dominantă, ocupînd o suprafață relativ mică. Prin sondajul din anul 1966, s-a cercetat movila din incinta cetății și valul de apărare, descoperindu-se în ambele sectoare, locuințe care conțineau alături de material ceramic geto-dacic și mai multe elemente germanice, fiind datate în perioada finală de locuire pe cetate, cînd a fost ocupată de bastarni. Valul de apărare flancat de un șanț exterior era construit numai din pământ bătătorit, fiind amplasat pe laturile de sud și vest, acolo unde panta naturală a dealului era mai puțin abruptă. Încadrarea cronologică a primelor faze de locuire s-a făcut prin analogie cu cetatea de la Cotnari, pe baza materialului ceramic descoperit și a importurilor grecești. Faza ultimă de locuire aparține după cum s-a amintit, perioadei cînd în anumite zone din teritoriul est-carpatic s-au așezat grupuri relativ mici de migratori purtători de ceramică Przeworsk.

Circa 30 km mai la sud de cetatea de la Moșna se află aceea de la Bunești, întinsă pe o suprafață de circa 5 hectare, o mare parte din ea fiind distrusă prin alunecările de teren. Pe latura de sud-vest se mai păstrează valul de pământ cu înălțimea maximă de 5 m fixat în partea exterioară cu un strat de piatră.

Prin săpăturile arheologice efectuate în diferite zone de pe suprafața așezării s-a estimat că locuirea a fost de lungă durată, începînd cu mijlocul secolului al IV-lea și pînă la începutul secolului II î.e.n. Materialul arheologic deosebit de bogat și variat documentează existența în această așezare a unui mare centru meșteșugăresc, în special ateliere metalurgice, descoperindu-se, răspîndite sau în depozite, numeroase unelte specifice atelierelor de fierărie. Existența schimburilor comerciale cu coloniile grecești de la Marea Neagră și cu negustorii din sudul Dunării este atestată prin prezența monedelor, a amforelor din diferite centre, fragmente ale unor vase de lux, un fragment de statueta elenistică, fibule și alte obiecte de podoabă din fier, bronz și argint. Se remarcă bogăția și varietatea materialului ceramic geto-dacic lucrat cu mîna și la roată. Obiectele de podoabă din aur și argint, unele aflate în mari tezaure, fibule, brățări și coliere din materiale prețioase, mărgelile din corali și sticlă frumos ornamentate, sînt o mărturie despre o așezare cu totul deosebită față de celelalte contemporane cu ea din teritoriul est-carpatic. Încetarea locuirii s-a făcut însă brusc, populația fiind nevoită să-și părăsească locuințele în mare grabă, lăsîndu-și pe loc pînă și cele mai prețioase obiecte cum este și acea diademă din aur descoperită în anul 1984, sau celelalte tezaure de obiecte de podoabă din argint. Cine au fost agresorii? Desigur tot bastarnii atestați în acea vreme în multe din așezările din apropiere, dar a căror prezență nu este documentată pînă în prezent în interiorul cetății.

Din cea de a doua grupă de așezări fortificate, amenajate pe forme relativ mai joase de teren, s-au cercetat prin săpături de mai mare sau mai mică amploare, cetățile de la Stîncești, Arsură, Fedești și Brăhășești.

Complexul fortificat de la Stîncești, cercetat între anii 1960—1975, a fost încadrat cu ajutorul unor importuri grecești timpurii și a altor descoperiri, într-o perioadă cuprinsă între mijlocul secolului al VI-lea și prima jumătate a secolului III î.e.n. Pe parcursul acestor trei secole, s-a putut remarca o evoluție a formelor vieții materiale determinată printre altele, și de relațiile active cu centrele grecești, cu care s-a făcut schimbul de mărfuri în acest răstimp. Spre deosebire de alte cetăți din același timp, prima așezare fortificată de la Stîncești era destul de întinsă și cu o densitate a populației relativ mare. Totuși pe parcursul secolului al IV-lea, în urma unui însemnat spor de populație a fost necesară amenajarea unei a doua incinte care s-a realizat prin construirea unui al doilea val care se lipea cu ambele capete de valul de apărare al primei cetăți. Locuirea în incinta nou creată corespunde cu faza a doua din prima și ilustrează o perioadă de mare prosperitate economică, cînd relațiile cu populațiile vecine și mai ales cu grecii s-au intensificat, după cum o dovedesc numeroasele importuri, în special amforele din Thasos, vasele grecești de lux, diferite unelte și obiecte de podoabă. Ceramica și

celelalte elemente autohtone, geto-dacice, deși evoluează adoptându-se de timpuriu tehnica modelării la roată, mai păstrează unele trăsături hallstattiene, iar în pasta și tehnica tradițională s-au copiat multe din formele și decorul vaselor grecești. Din această perioadă datează și un important tezaur cu piese de harnașament format din cnemide și psalii din bronz, figurine umane din lemn placate cu foiță de aur, precum și o aplică în formă zoomorfă lucrată din aur⁵². Descoperirile de la Stîncești ilustrează pe deplin existența unor mari centre tribale în nordul Moldovei încă în secolul al VI-lea î.e.n. cu un mod de viață prosper, asemănător multora din așezările getice contemporane din sud și mai ales de pe teritoriul Dobrogei⁵³.

În aceeași categorie cu cetatea de la Stîncești, poate fi încadrată aceea de la Arsura, punctul Mogoșești, cercetată printr-un mic sondaj în anul 1964, prin care s-a urmărit detalii referitoare la sistemul de fortificație și încadrarea cronologică. Așezarea fortificată a avut de la început o suprafață destul de mare, dar alunecările de teren începute probabil chiar din antichitate și foarte active în zilele noastre, în special pe latura de nord-vest, au redus-o considerabil. Din punct de vedere topografic, după tipologia unor materiale ceramice descoperite prin acel mic sondaj și prin cercetări repetate de suprafață, cetatea de la Arsura a fost încadrată în perioada secolelor VI-III î.e.n. Incinta întărită inițial printr-un val de pământ bătătorit și un șanț relativ adânc, a avut o formă ovală. Tot pe parcursul secolului al IV-lea suprafața locuibilă a fost extinsă prin amenajarea în partea de sud-est a unei noi incinte de formă semicirculară înconjurată de un val prins cu ambele capete de valul primei incinte. Cel de-al doilea val, construit pe panta dealului, a fost întărit cu embleton de piatră sub forma unui zid gros de 2 m și o palisadă realizată din lemn și vălătuci-cărămizi din lut ars. Pe întreaga suprafață a incintei noi, ca și într-o zonă întinsă în afara ei, se afla o mare cantitate de ceramică geto-dacică și amfore grecești, precum și fragmente de vase bastarnice. Deci iată că la sfârșitul secolului III și această așezare fortificată a fost ocupată, populația locală refugiindu-se în alte locuri, o parte din ea rămânând să locuiască împreună cu noii veniți.

În zona sudică a teritoriului est-carpatic, o așezare fortificată cu val de pământ și șanț, datată în secolele IV-III î.e.n. se află în apropierea satului Brăhășești. Ea reprezintă limita sudică a grupului de cetăți getice timpurii amenajată ca loc de refugiu și de stăvilire a unor incursiuni războinice din sud-est.

Așezările fortificate geto-dacice timpurii, mai pot fi grupate și în funcție de tehnica construirii valurilor, acestea fiind concepute în funcție de necesități sau de posibilitățile și resursele comunităților respective. În unele cazuri valul a fost construit din pământ tasat, punându-i-se o mică cantitate de pietre în miez, dispuse la întâmplare sau lateral pentru menținerea pământului,

asa cum s-a procedat la construirea valurilor ce înconjurau cele două incinte de la Stînceşti sau, în al doilea caz, valurile de la Buneşti şi Moşna. În alte aşezări valul conţinea un emplecton de piatră aranjată sub forma unui zid, fiind continuat cu palisade din lemn şi vâlătuci din lut, cum s-a procedat în cazul valului al doilea de la Arsura, sau cu emplecton de ziduri dispuse pe două şiruri paralele şi contraforţi exteriori, continuate cu palisade, ca la Cotnari — Cătălina⁵⁴.

Cetăţi asemănătoare în ceea ce priveşte dispunerea topografică, mărimea şi modul de amenajare s-au cercetat şi în spaţiul dintre Prut şi Nistru a zonei est-carpatică şi au fost date, în funcţie de materialele descoperite, atît prin săpături sistematice cît şi prin cercetări de teren în intervalul dintre secolele VI şi III î.e.n.⁵⁵. Dintre cele 31 de aşezări fortificate înregistrate pînă în prezent în acest spaţiu s-au cercetat sistematic opt obiective. Din punct de vedere topografic şi aceste aşezări sînt grupate, în special în două mari regiuni, prima fiind cea din zona Podişului Central, iar a doua în marginea sud-estică a acestuia, pe malurile înalte ale Nistrului.

Scopul în care au fost amenajate toate aceste mari fortificaţii în zona est-carpatică a spaţiului geto-dacic, a fost desigur, necesitatea de a se asigura un loc de refugiu al populaţiei în timp de război. În mod permanent în ele se afla centrul politico-administrativ şi militar al uniunilor tribale, iar în unele din ele locul de reşedinţă al conducătorilor şi probabil centrul religios, de care depindeau aşezările din zona înconjurătoare.

Unii cercetători au presupus că în una din marile cetăţi din partea sudică a podişului central dintre Prut şi Nistru trebuie să fi fost reşedinţa marelui rege get Dromichaïtes, care a opus o eficientă rezistenţă oştilor macedonene la sfîrşitul secolului IV î.e.n.⁵⁶.

Către sfîrşitul secolului al III-lea şi în special pe parcursul secolului al II-lea î.e.n. cele mai multe din aşezările fortificate de tip vechi, descrise mai sus, încetează să mai fie locuite din diferite motive, funcţia lor fiind preluată de fortificaţii de alt tip. Încep să fie amenajate, cu predilecţie în jumătatea de sud a teritoriului est-carpatic, cetăţi întărite cu ziduri de piatră, ca acelea de la Barboşi, Bîtca Doamnei, Cozla, Moineşti, Comăneşti şi altele, amplasate în preajma unor cursuri de apă, la distanţe relativ egale una de alta. Tot în această vreme, alte aşezări care iniţial au folosit fortificaţiile naturale ale terenului, ca de exemplu cetatea de la Brad, sînt fortificate cu şanţuri de dimesiuni mari şi uneori cu val cum este cazul în aşezările de la Poiana, Răcăţau, Brad, Cîndeşti şi Fitioneşti. În această perioadă izvoarele scrise i-au menţionat pe bastarni ca invadatori ai teritoriului răsarătean al Daciei, împotriva cărora formaţiunile militare, conduse de cunoscuţi basilei, au fost nevoite să lupte cu înverşunare⁵⁷.

Ca rezultat al acestei rezistenţe, bastarnii nu sînt atestaţi

în așezările fortificate și nici în așezările deschise din sud, fiind determinați să se limiteze la anumite microzone pe care au reușit să le păstreze timp de mai multe decenii, cele mai sudice obiective în care s-au descoperit elemente caracteristice acestei populații fiind sudul județului Vaslui, în zona dintre Siret și Prut și la nord de râul Bistrița înainte de confluența sa cu Siretul, în județul Neamț⁵⁸.

Așezările din sudul Moldovei au cunoscut astfel pe tot parcursul existenței lor o dezvoltare continuă, așa cum o dovedesc rezultatele descoperirilor arheologice de la Poiana, Rătăcău, Brad și altele. În ultimile secole înaintea erei noastre, împreună cu acelea de la Piatra Neamț, Cîndești și altele au constituit un puternic bastion în calea unor eventuale invazii din sud. Noile elemente cu care s-au fortificat în secolul I î.e.n. au folosit și în încercarea de a rezista acțiunilor de unificare a lui Burebista. Șansele au fost de partea puterii centrale care a reușit să cuprindă, în statul încheiat temporar sub puterea sa, și așezările, în special cele fortificate din spațiul răsăritean, pe care urma să le antreneze în expansiunea sa spre răsărit, așa cum reiese atât din mențiunile izvoarelor scrise cât și din descoperirile de elemente geto-dacice la Olbia, Tiras și în alte așezări de pe litoralul de nord al Mării Negre⁵⁹.

Așezări „civile”. O altă caracteristică a habitatului geto-dacic din cea de-a doua epocă a fierului sînt micile așezări deschise, răspîndite în egală măsură în tot spațiul est-carpatic.

În urma catalogării tuturor descoperirilor s-au identificat un mare număr de astfel de așezări care în general, ocupă spații relativ mici și se grupează, de regulă, în jurul celor fortificate unde se refugiau în caz de pericol. Așezările deschise ocupă în mod egal tot spațiul dintre Siret și Prut fiind grupate în depresiuni largi sau pe pîteni de dealuri nu prea înalte, mărginite de cursuri de ape și păduri, precum și în zona dintre Carpați și Siret, de data aceasta concentrate în mici enclave pe valea râurilor Moldova, Bistrița, Suceava și Soloneț.

Ținînd cont de repartizarea geografică a așezărilor deschise și în mai mică măsură a necropolelor corespunzătoare, se pot observa și în cadrul acestora, cîteva grupări în care atât numărul așezărilor cât și al complexelor de locuire din ele, variază de la o regiune la alta.

Prima grupă, care se caracterizează în general, printr-o densitate relativ mică, o formează așezările din nordul regiunii est-carpătice, dintre care au fost cercetate mai mult sau mai puțin intens, cele de la Cucorăni⁶⁰, Lözna-Hlibicioc⁶¹, Sadoveni⁶², Suharău⁶³, Cotu-Miculini⁶⁴ și altele localizate între Siret și Prut, precum și de la Grănicești⁶⁵, Rudești⁶⁶, Zvoriștea⁶⁷, Zamostea⁶⁸, Botoșana⁶⁹, Budeni⁷⁰ și altele la vest de Siret.

Așezarea de la Cucorăni și altele din această zonă se aflau

în apropierea fortificațiilor de la Stîncești iar acea de la Lozna-Hlibicioc și altele din apropiere, la distanțe relativ egale de așezările fortificate de la Dersca-Bereznă⁷¹ și Ibănești⁷². Alte așezări deschise ca cele de la Băiceni-Mlada⁷³, Bălțați⁷⁴, Ceplenița⁷⁵, Hălăucești⁷⁶ și altele sînt în apropierea fortificațiilor de la Cucuteni⁷⁷, Cotnari-Cătălina, Horodiștea, iar cele de la Borosești⁷⁸, Ciurea⁷⁹, Jigorenii⁸⁰ și altele din apropierea județului Iași, își puteau găsi refugiu în caz de primejdie, în cetățuile de la Dobrovăț, Comarna și altele.

Un alt grup de așezări geto-dacice nefortificate cum sînt cele de la Curteni⁸¹, Corni⁸², Horga-Epurenii⁸³, Cursești⁸⁴, Bohotin⁸⁵, Bozia⁸⁶, Gorban⁸⁷, Răducănenii⁸⁸ și altele înșiruite pe malul drept al Prutului Mijlociu, se aflau în sfera de influență a cetăților de la Moșna, Arsura, Bunești, Fedești, Tîrzii și altele cu care constituiau împreună, o mare comunitate tribală.

În ceea ce privește sudul acestui teritoriu, cele mai multe așezări geto-dacice nefortificate s-au depistat între cursul mijlociu al Bîrladului și Siret, pe Valea Berheciului, Zeletinului și a Tutovei, în apropierea cetăților de la Răcățau, Poiana și Brăhășești. Dintre acestea s-au investigat parțial așezările de la Ciorani⁸⁹, Bărboasa⁹⁰, Găiceana⁹¹, Gîrleni⁹² și Năzăroaia⁹³, numeroase obiective fiind doar semnalate urmînd a fi cercetate în viitor.

Multe din așezările deschise au dăinuit și după încetarea locuirii în cetăți în special a acelor din jumătatea de nord a acestui teritoriu, cînd cele mai multe au fost ocupate, într-o măsură mai mică sau mai mare, de bastarni. Prezența vaselor lucrate cu mîna din pastă neagră, avînd margini fațetate, a fost criteriul principal pentru atribuirea unor astfel de așezări culturii **Poienești-Lukașovka**⁹⁴. Numărul lor este relativ mare, dar ponderea elementelor alogene variază de la o așezare la alta, în cele mai multe cazuri, procentajul lor în cadrul inventarului geto-dacic fiind sub 50%. În unele obiective cum sînt așezările de la Borosești și Ghelăiești, elementele bastarnice sînt într-o proporție mult mai mare, încît ele au fost atribuite în întregime acestei populații, ca de altfel și cimitirele de la Borosești și Poienești⁹⁵.

Indiferent de intensitatea, într-o regiune sau alta, a acestei populații, cert este că, chiar la sfîrșitul secolului II î.e.n. în unele regiuni, iar în altele în prima jumătate a secolului I î.e.n., ea nu mai este documentată nici în izvoarele scrise și nici în cele arheologice.

Vestigiile scoase la lumină, datînd din ultimile două secole î.e.n., de pe întreg spațiul est-carpatic, dovedesc cu prisosință unitatea culturii geto-dacice și dacă numărul așezărilor deschise este relativ mai mic în unele zone, în schimb se înregistrează o înmulțire considerabilă a aglomerărilor de tip **dava**, fenomen caracteristic întregului areal de locuire geto-dacic.

- 1 Herodot. *Istoriei*, IV, 93—95 : V, 3, 4, în IIR, p.47—51, 65.
- 2 S. Morintz, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 117—131.
- 3 A. Vulpe, în *Mem Antiq*, 2, 1970, p. 115—213.
- 4 S. Teodor, Repertoriul așezărilor și necropolelor geto-dacice din teritoriul est-carpatic din secolele VI-II î.e.n. (în manuscris).
- 5 A. Florescu, S. Rață, *Studii și Materiale*, I, Suceava, 1969, p. 9—21.
- 6 A.C. Florescu, în *Cercetări Istorice*, II, Iași, 1971, p. 110—116.
- 7 A.C. Florescu, Gh. Melinte, în *SCIV*, IIX, 1968, I, p. 129—134.
- 8 V.V. Bazargiuc, în *MCA*, Tulcea, 12, 1980, p. 164—177 ; idem, *AMM*, 2, 1980, p. 61—80 ; idem, *SCIVA*, I, 32, 1981, p. 563—570 ; idem, în *SCIVA*, 34, 3, 1983, p. 251—252.
- 9 S. Teodor, în *Materiale*, X, 1973, p. 53—60.
- 10 M. Brudiu, P. Păltinea, în *ArhMold*, VII, 1972, p. 225—238.
- 11 D. Berciu, în *Dacia*, NS, 1, 1957, p. 133—141.
- 12 A.C. Florescu, Repertoriul așezărilor fortificate din Moldova (în manuscris).
- 13 A.C. Florescu, *op. cit.*, *Cercetări istorice*, II, p. 104—106.
- 14 H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, p. 45—63.
- 15 P. Sadurschi, O.L. Șovan, în *Hierasus*, IV, 1986, p. 33—35, fig. 1—5.
- 16 V. Chirica, M. Tanasache, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, 1984, p. 124—127.
- 17 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic până în secolul XVIII*, București, 1960, p. 534.
- 18 Idem, p. 340 ; G. Coman, *Statornicie, Continuitate*, 1980, p. 127—130.
- 19 C. Buzdugan, în *Carpica*, I, 1968, p. 77—93.
- 20 Informații de la N. Ursulescu, Iași.
- 21 Cercetări de teren N. Zaharia și D.Gh. Teodor.
- 22 Cercetări de teren în comuna Dumești Vechi, de G. Ștefănescu (ms).
- 23 A.C. Florescu, *op. cit.* în *Cercetări Istorice*, II.
- 24 Idem.
- 25 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 215 ; V. Chirica, M. Tanasache, *Repertoriu...* II, p. 365.
- 26 A.C. Florescu, Gh. Melinte, *op. cit.*
- 27 V.V. Bazargiuc, *op. cit.*
- 28 A.C. Florescu, Gh. Melinte, în *Carpica*, IV, 1971, p. 131.
- 29 C.A. Romstorfer, în *Jahrbuch des Bukoviner Landesmuzeum*, IV, 1986, p. 139 ; D. Popovici, M. Ignat, Suceava, VIII, 1981, p. 545—551.
- 30 A.C. Florescu, S. Rață, *op. cit.*
- 31 Cercetări de teren, A.C. Florescu, S. Teodor, Dan Teodor.
- 32 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 289.
- 33 Cercetări de teren A.C. Florescu, S. Teodor, E. Zaharia.
- 34 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, *op.cit.* p. 194 ; V. Chirica, M. Tănăsache, *Repertoriu...* II, p. 381.
- 35 Idem, p. 185 ; idem, p. 380.
- 36 S. Teodor, *op. cit.* în *Materiale*, X.
- 37 A.C. Florescu, G. Melinte, *op. cit.* în *Carpica* IV, p. 130 ; G. Coman, *op. cit.* p. 98—99.
- 38 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 345.
- 39 A.C. Florescu, *op.cit.* în *Cercetări Istorice*.
- 40 M. Brudiu, P. Păltinea, *op. cit.*
- 41 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 173, 200 ; V. Chirica, M. Tănăsache, *Repertoriu...* p. 72, 100 ; A.C. Florescu, în *Cercetări Istorice*, p. 104.
- 42 V. Chirica, M. Tănăsache, *op. cit.* I, p. 88, 334, 400.
- 43 A.C. Florescu, G. Melinte, *op. cit.* p. 130—131.
- 44 Radu și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932 ; R. Vulpe,

- SCIV, I, 1950 I, p. 41—49; idem, SCIV, I, 1, 1951, p. 189—190; idem, SCIV, III, 1952, p. 198—202; idem, Dacia, NS, I, 1957, p. 152—158.
- 45 V. Căpitanu, Carpica, VIII, 1976, p. 49—72; V. Ursache, Carpica, XVIII—XIX, 1986—1987, p. 31—51.
- 46 V. Ursache, Carpica, I, 1986, p. 171—184; V. Căpitanu, V. Ursache, Crisia, II, 1972, p. 109.
- 47 A.C. Florescu, Marilena Florescu, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, I, 1983, p. 72—93.
- 48 N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 9—26, fig. 1.
- 49 Idem, p. 26—35, fig. 2—3.
- 50 V. Căpitanu, V. Ursache, în Carpica, XVIII—XIX, p. 53—61.
- 51 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 362.
- 52 A.C. Florescu, Comunicare la a II-a Sesiune anuală „Zilele Institutului A.D. Xenopol Iași”, 1983.
- 53 M. Irimia, în Pontica, 8, 1975, p. 89—114; G. Simion, în Thraco Dacia, I, 1976, p. 143—164.
- 54 A.C. Florescu, Comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tulcea, 1980.
- 55 I.T. Niculiță, *Severnje Fraktilj v VI—I vv d.n.e.*, 1987, Chișinău p. 83—195.
- 56 Idem, p. 195.
- 57 V. Iliescu, în Studii Clasice, X, 1968, p. 115—122; idem, în ArhMold, VII, 1972, p. 377—381.
- 58 M. Babeș, în MemAntiq, II, 1970, p. 215—236.
- 59 D.M. Pippidi, în Dacia, NS, XXV, 1981, p. 255—263; I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 269.
- 60 S. Teodor, în ArhMold, VIII, 1975, p. 128—139.
- 61 S. Teodor, P. Sadurschi, în MCA, Tulcea, 1980, p. 225—235.
- 62 P. Sadurschi, în MCA, Tulcea, 1980, p. 321—334.
- 63 P. Sadurschi, Raport la Sesiunea anuală de rapoarte arheologice, Tîrgoviște, 1985.
- 64 Săpături 1984—1985 P. Sadurschi. Material inedit în muzeul Botoșani.
- 65 Săpături M. Ignat. Material inedit în muzeul Suceava.
- 66 Material inedit. Informații de la M. Andronic, Suceava.
- 67 M. Ignat, în SCIVA, 21, 4, 1970, p. 675—682.
- 68 Informații de la M. Andronic. Material inedit.
- 69 S. Teodor, în SCIVA, 31, 2, p. 181—228.
- 70 S. Teodor, în Studii și materiale, Suceava, V, 1978, p. 143—146.
- 71 Vezi nota 31.
- 72 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 289.
- 73 A. László, în ArhMold, VI, 1969, p. 65—90.
- 74 V. Chirica, M. Tanasache, *op. cit.* I, p. 45.
- 75 Idem, p. 72.
- 76 Idem, p. 164.
- 77 Idem, p. 107; H. Schmidt, *op. cit.*
- 78 N. Zaharia, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 294; idem, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 908; M. Babeș, V. Mihăilescu-Bîrliba, în 51—52. Bericht der RGK, 1970—1971, p. 176—187.
- 79 S. Teodor, în ArhMold, XI, 1987, p. 65—102.
- 80 V. Chirica, M. Tanasache, *op. cit.* II, p. 428.
- 81 C. Ionomu, Dacia, NS, XXIII, 1979, p. 79—91; idem, în Cercetări Istoric-ice, IX—X, 1978—1979, p. 177—236; idem, în Cercetări Istoric-ice XII—XIII, 1981—1982, p. 127—152.
- 82 S. Teodor, în Thraco-Dacia, II, 1981, p. 169—195.
- 83 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 346.
- 84 Idem, p. 6.
- 85 V. Chirica, M. Tanasache, *op. cit.* II, p. 338.
- 86 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.* p. 259; G. Coman, *op. cit.* p. 138.
- 87 V. Chirica, M. Tanasache, *op. cit.* I, p. 154.

- 88 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E Zaharia, *op. cit.* p. 330 ; D.Gh. Teodor, în *Materiale*, VIII, 1965, p. 723 ; V. Chirica, M. Tanasache, *op.cit.* II, p. 334.
 89 M. Florescu, V. Căpitanu, în *ArhMold*, VI, 1969, p. 251.
 90 Idem. p. 256.
 91 V. Căpitanu, în *Carpica*, IV, 1971, p. 287--288.
 92 M. Florescu, V. Căpitanu, *op. cit.* p. 216.
 93 Idem, p. 260.
 94 M. Babeș, *op.cit.* în *MeșAntiq* II, 1970.
 95 R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1954, p. 277--475.

ZONA INTRACARPATICĂ A DACIEI ÎN SECOLELE I Î.E.N. — I E.N.

dr. I. GLODARIU

După o dezvoltare relativ lentă a Daciei pe durata primei faze a celei de a doua vîrste a fierului, începînd din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. și mai cu seamă din ultimele sale decenii se înregistrează, mai întîi sporadic, apoi generalizîndu-se, un reveriment general, concretizat prin accentuarea și creșterea continuă a ritmului dezvoltării în toate domeniile vieții economice, care avea să determine restructurări în cea socială și politică. Și dacă pînă acum se înregistrează unele decalaje de dezvoltare în favoarea zonelor extra-carpaticе, începînd cu perioada amintită se conturează mai întîi începuturile „uniformizării”, tendința manifestată ce a dus spre egalizarea nivelului de dezvoltare a ținuturilor Daciei și apoi propășirea mai accentuată a celor din interiorul arcului carpatic. Factorii ce au determinat atare mutații sînt multipli și de natură diferită dar pondere primordială par să fi avut cei economici și, între aceștia din urmă, în primul rînd dezvoltarea și difuziunea metalurgiei fierului.

Din punct de vedere politic această a doua fază a epocii Latène se caracterizează prin crearea premiselor necesare apariției unei forme superioare de organizare politică, statul și prin existența acestuia.

Privită prin perspectiva istoriei, dezvoltarea Daciei din ultimele decenii ale secolului al II-lea î.e.n. pînă în anii confruntărilor decisive cu Imperiul Roman a fost continuă și continuu amplificată, dar, din punct de vedere arheologic, ea poate fi împăr-

jită în trei subfaze, fiecare cu trăsăturile și cu înnoirile sale distincte.

Prima dintre ele (II a) acoperă în linii generale ultimele două decenii ale secolului al II-lea î.e.n. și primele două ale veacului următor, cealaltă (II b) perioada cuprinsă între circa 80 î.e.n. până inclusiv la mijlocul secolului I e.n. și ultima (II c) până la 106 e.n.

Prima subfază coincide cu începuturile avântului întregii dezvoltări economice, cu utilizarea fierului pentru producerea unora dintre uneltele de bază din ramurile principale ale economiei, cu premisele realizării manifestărilor unitare ale culturii materiale și spirituale dacice, cu ultima perioadă de exercitare a influențelor elenistice și debutul influențelor romane, iar din punct de vedere politic, cu crearea condițiilor favorabile și necesare apariției statului dac.

În subfaza a doua continuă avântul economic din perioada precedentă, începe diversificarea uneltelor din fier, se încheagă definitiv formele clasice de manifestare a civilizației daco-gete în toate domeniile, de la cultura materială la cea spirituală, se realizează unitatea civilizației dacice, începe predominarea influențelor romane, iar pe plan politic se constituie statul dac în vremea lui Burebista și se perpetuează organizarea statală în pofida dezmembrării (sau împărțirii) stăpînirii lui Burebista.

În cea de-a treia subfază, împreună cu avântul economic deosebit, concretizat în diversificarea fără precedent, în specializarea uneltelor și obiectelor de fier, în larga difuziune a ceramicii lucrate la roată, se înregistrează cele mai înalte forme de manifestare materială și spirituală a civilizației daco-gete, influențele romane devin aproape exclusive, iar în viața politică se realizează reunificarea daco-getilor în statul condus de Diurpaneus-Decebal și de predecesorii săi apropiați.

Desigur nu toate manifestările materiale ale civilizației dacice se pretează la încadrări între limite cronologice relativ restrînse și separarea lor între astfel de repere este, prin firea lucrurilor, arbitrară în raport cu curgerea firească a dezvoltării istorice, încît din aceste motive, ca și pentru evitarea repetițiilor supărătoare, ea va fi prezentată în continuare pe secțiuni, așa cum se conturează în lumina cercetărilor din ultimele decenii.

În domeniul exploatărilor de minereuri de fier tocmai cercetările din ultimele decenii au adus precizările indispensabile cîtă vreme înainte se accepta prin extensiune, dar fără nici o dovadă, exploatările de la Chelari și Teliuc despre care tot ceea ce se știe sigur este că au funcționat în epoca romană, constatare ce nu implică neapărat (dar nici nu exclude) funcționarea lor în epoca anterioară. Descoperiri sigure de exploatări de minereu de fier din faza a II-a a epocii Latène se cunosc acum la Doboșeni și Mădăraș, ambele cu zăcăminte de minereu de fier și resturi de cuptoare de redus, Șercaia (minereu și cuptor de redus), în mai

multe puncte din zona Munților Orăștiei și la Șura Mică. La Doboșeni funcționau cuptoare de tipul cel mai avansat al vremii (plurișarjă), nesemnate în alte zone din afara lumii greco-romane în acea perioadă, iar la Tîmpu (lîngă Sarmizegetusa) cele mai mari cunoscute în Dacia (livrau lupe de peste 40 kg față de cele obișnuite care nu depășesc 9—11 kg). Între exploatările probabile sînt de inclus acelea de la Lueta, Turia, Bălan. Alte cuptoare de redus minereu funcționau la Dosul Vîrtoapelor-Sub Cuni la Ohaba Ponor, între Federi și Ponorici, la Grădiștea de Munte, Tomești, Cîrța, Delnița, Cozmeni, Casinu Nou (ultimile cinci în estul Transilvaniei). Nu este exclus ca alte exploatări de minereu de fier și instalații de redus, să fi funcționat în Banat dar deocamdată nu dispunem de nici un fel de indicii în acest sens. Analizele metalografice au demonstrat puritatea metalului obținut prin reducere, dar totodată și cantitatea mare de fier rămasă în zgură. Este, de asemenea, cert că în mod obișnuit reducerea minereului se efectua în apropierea locurilor de exploatare pentru a evita dificultățile transportului pe drumurile neamenajate ale epocii.

Cît privește prelucrarea fierului brut, ea se practica în atelierele care funcționau în marile așezări și cetăți cunoscute² (Bănița, Costești, Craiva, Grădiștea de Munte, Luncani, Tilișca, Căpîlna etc.).

Importante cu deosebire sînt, pe de o parte, specializarea uneltelor de făurărie pentru anumite operații și, pe de altă parte, calitatea produselor finite, caracterizate prin buna execuție și nivelul înalt de cunoștințe ale faurilor daci în domeniul prelucrării la cald. Se adaugă crearea de unelte specifice în faza II c.

În privința frecvenței uneltelor și obiectelor de fier se constată difuziunea în așezările rurale doar a celor de primă necesitate și în număr relativ redus, spre deosebire de belșugul de astfel de piese existent mai ales în marile așezări și în cetăți. Fierul descoperit la Grădiștea de Munte, în atelierele și în construcțiile sale, din punct de vedere cantitativ este mai mult decît tot fierul descoperit în Europa centrală și de sud-est luat la un loc (desigur în afara Imperiului Roman); încît capitala Daciei poate fi socotită drept cel mai mare centru metalurgic cunoscut în Europa „barbară”.

Ocupația de bază a rămas însă agricultura. Din păcate nu dispunem de semințe de plante și de determinări pentru subfaza II a, dar începînd cu subfaza următoare se poate afirma că se cultivau toate speciile cunoscute în ajunul cuceririi romane³. Pentru dezvoltarea extensivă și intensivă a acestei ocupații indiciile de care dispunem constau din sporul demografic substanțial de-a lungul fazei a II-a a epocii Latène și din diseminarea uneltelor de metal sau a accesoriilor de metal ale uneltelor agricole⁴. Și în acest domeniu sînt de remarcat secerile și coasele specific dacice, neîntîlnite ca tip la alte popoare contemporane. Cît despre pro-

ductivitatea în agricultură semnificative sînt numeroasele gropi de provizii existente în toate aşezările, cărora li se adaugă marile hambare din fortificaţii sau din apropierea lor. Iar interesul pentru producţia agricolă a rămas constant chiar în vremi frămîntate cum demonstrează prezenţa uneltelor agricole finite şi în curs de prelucrare găsite în atelierele de făurărie incendiate la Sarmizegetusa în timpul ostilităţilor din 106 e.n., cînd firesc ar fi fost ca ele să producă în primul rînd arme.

Dezvoltarea tuturor celorlalte meşteşuguri — cu excepţia olăritului a fost condiţionată de perfecţionarea metalurgiei fierului, cum demonstrează unelte destinate argintăriei, dulgheritului, prelucrării pietrei, pielei etc.

În afara uneltelor dispare de orfvererie, descoperite mai ales în marile aşezări şi fortificaţii, este de remarcat în primul rînd atelierul de la Pecia⁵ profilat şi pe producerea bronzului. Meşteşugul prelucrării acestui metal a pierdut din importanţa ce o avea în epoca anterioară şi meşterii care-l practicau se pare că s-au profilat mai ales pe reparaţii curente ale vaselor de bronz de import şi pe producerea podoabelor şi a accesoriilor vestimentare. Cert este că în aproape fiecare aşezare cunoscută s-au găsit şi creuzete pentru turnat bronzul, iar la Sarmizegetusa s-au descoperit nu mai puţin decît patru cuptoare pentru obţinerea lui.

Dar pentru posibilităţile ieşite din comun ale producţiei meşteşugăreşti în Dacia, cu deosebire importante sînt atelierele de sticlărie de la Sarmizegetusa⁶ şi Copăcel⁷. Sigur acest meşteşug a fost preluat din lumea romană, dacă nu cumva a fost chiar practicat de meşteri aduşi sau veniţi din Imperiul Roman.

În sfîrşit, prin difuziunea şi calitatea produselor sale, se remarcă meşteşugul olăritului⁸. Se cuvine menţionată în acelaşi timp perpetuarea ceramicii lucrate cu mîna pînă în ajunul cuceririi romane. Mai mult, ea continuă să fie preponderentă în aşezările rurale. În acestea din urmă nu lipsesc însă produsele pretenţioase, confecţionate la roată pentru ca acestea din urmă să fie aproape exclusive în altele, cum sînt de pildă, Sarmizegetusa sau Fetele Albe.

Etapale de dezvoltare ale meşteşugului olăritului sînt sesizabile în toate cele trei subfaze : în prima, difuziunea remarcabilă a lui, în cea de-a doua apariţia ceramicii pictate cu motive geometrice şi persistenţa ici-colo a unor importuri din lumea celtică (Pecia, Tăşnad), iar în a treia trecerea masivă la arderea oxidantă, sporirea imitaţiilor după forme romane în dauna celor elenistice tîrzii şi apariţia ceramicii pictate cu motive geometrice, fito şi zoomorfe, cea din urmă circumscrisă deocamdată la zona capitalei statului dac. Tot în această fază se cristalizează clar şi se difuzează practic în întreaga Dacie formele specific autohtone care se perpetuează în epoca romană⁹. Odată cu cucerirea romană, în provincia Dacia dispar majoritatea formelor confecţionate la roată, adică în atelierele desfiinţate de noii veniţi.

Dar pentru dezvoltarea economică în Dacia și pentru posibilitățile de care dispunea, indiciile cele mai semnificative le oferă circulația monetară. Celelalte categorii de descoperiri din așezări și fortificații sînt în măsură să furnizeze astfel de date numai sau aproape numai în cazul distrugerilor violente pentru că altminteri bună parte din materialul „mobil” lipsește.

Avîntul economic, împreună cu disponibilitățile tot mai mari pentru schimbul intern și extern sînt pregnant sugerate de circulația monetară. Pentru subfaza II a tetradrahmele thasiene, drahmele orașelor adriatice Dyrrhachium și Apollonia, în parte denarii romani republicani și ultimele emisiuni de monede dacice tradiționale¹⁰ demonstrează atît lărgirea considerabilă a schimbului cît și sporirea continuă a cunoscîntului acestuia. Mai mult, afluența tetradrahmelor thasiene și a drahmelor dyrrhachiene și apolloniate se pare că se făcea în primul rînd spre zonele intracarpătice ale Daciei¹¹. Tot în această perioadă schimburile comerciale ale Daciei continuă a fi orientate spre sud-est mai ales în privința produselor de import. Monedele menționatele orașe adriatice, ca și cele republicane romane indică însă începuturile schimbării direcției acelorăși schimburi (cel puțin în privința produselor de „export”) spre sud-vest.

În subfaza III b asistăm la încetarea emisiunilor de monede tradiționale, emise de fapt de marile uniuni de triburi și de înmulțirea fără precedent a monedei romane. Dacă stanțe monetare de felul celor de la Tilișca¹², Ludești, Brașov și Poiana (în Moldova) demonstau imitarea, chiar copierea denarului roman republican în Dacia¹³, recent descoperitele stanțe monetare de la Sarmizegetusa, într-un atelier care a funcționat sigur pînă în ajunul cuceririi romane¹⁴, conduc spre concluzia că noua autoritate politică, în speță statul dac, renunțînd la emiterea de monedă tradițională a bătut monedă de tip roman. Așa credem că se explică satisfăcător și cantitatea enormă de monedă de tip roman găsită în Dacia liberă în raport cu cea din alte teritorii europene aflate în vecinătatea Imperiului Roman. Implicațiile de natură istorică ale unei atare încheieri constau în primul rînd în integrarea statului dac în vastele relații comerciale ale lumii antice desfășurate pe baza denarului roman, cu toate urmările lor pentru schimbul de valori materiale și culturale între teritoriile carpato-dunărene și „lumea romană”, inclusiv pentru crearea premiselor necesare înlăptuirii proceselor istorice desfășurate după anul 106.

Cum reiese altminteri din cele de mai sus, în ultima subfază, II c, au continuat emisiunile de monede de tip roman, copierea chiar și a celor imperiale, iar sporirea continuă a cunoscîntului schimburilor comerciale, în pofida tot mai frecventelor confruntări militare cu Roma imperială, este atestată și de creșterea cantității produselor de import. Dacă încă din subfaza II b orientarea relațiilor comerciale a teritoriilor Daciei intracarpa-

tice era spre sud-vest, în subfaza II c ea nu a făcut decît să se accentueze. Pe plan militar¹⁵ în subfaza II a se înmulțesc așezările fortificate, indiciu al sporirii puterii armate a uniunilor de triburi, dar și al conflictelor dintre ele. Tehnicile utilizate în amenajarea elementelor de fortificare rămîn cele tradiționale (valuri, șanțuri, palisade, rar ziduri din piatră sumar fasonată legată cu pămînt). În subfaza următoare numărul fortificațiilor sporește în continuare, prin refacerea unora mai vechi și înființarea altora, apar cetățile, chiar întăriturile cu rosturi pur militare și începe utilizarea tehnicilor elenistice (zidurile din piatră ecarisată cu emplecton, turnurile-locuință etc.) sau inspirate din cele elenistice (zidurile de tip **murus Dacicus**, cele cu două paramente din piatră sumar fasonată și cu emplecton).

În teritoriile intracarpătice ale Daciei nu cunoaștem încă fortificații desființate în timpul acțiunilor de unificare inițiale și înfăptuite de Burebista. Mai mult, viața în ele continuă neîntrerupt și unele au adaosuri ulterioare domniei lui Burebista. Să fie acesta un indiciu al zonelor aflate în continuare sub autoritatea regilor daci din Munții Orăștiei și după dezmembrarea (sau împărțirea) stăpînirii lui Burebista mai întîi în patru și apoi în cinci? Răspunsul probabil la o astfel de întrebare este afirmativ.

În ultima subfază sistemul defensiv al statului dac se încheagă deplin — și este singura formațiune politică din Europa „barbară“ care și-a creat un astfel de sistem —, apar fortificațiile de baraj de felul celor de la Tapae și Cioclovina și, pe alocuri, se utilizează tehnici romane (cisterna de apă a cetății de la Costești-Blidaru).

Din punct de vedere politic subfaza II-a se caracterizează prin ultima perioadă de existență a marilor uniuni de triburi, unele în zonele intracarpătice ale Daciei¹⁶, subfaza II b prin crearea statului dac, urmare a acțiunii unificatoare a lui Burebista, și dezmembrarea acestuia, dar cu păstrarea nucleului statal cu centrul în Munții Orăștiei, iar subfaza II c prin refacerea unității statale, consolidarea structurii organizatorice a acesteia și prin desființarea statului dac în 106 e.n.

Extensiunea continuă a cercetărilor arheologice, atît ca zone geografice afectate cît și în limitele aceluiași sit, a contribuit substanțial la conturarea, adesea cu detalii, a structurii și înfățișării așezărilor dacice¹⁷.

Pentru cele rurale, care constau din cele cîteva zeci de locuințe împreună cu construcțiile sau amenajările gospodărești adiacente, s-a constatat existența a două tipuri principale: cu construcțiile componente dispuse pe o arie relativ restrînsă, deci grupate, și cu ele răsfirate (caracteristice aproape exclusiv zonelor montane sau cu relief accidentat). Rareori se constată

„alinieri“ mai mult sau mai puțin groase ale construcțiilor, de obicei acestea fiind dispuse în neorînduială. Mai mult chiar în cazul așezărilor cvasicompacte, deci unde terenurile ce separă construcțiile gospodărești sînt mai extinse, dispunerea locuințelor și a anexelor lor s-a făcut în funcție de formele de relief și lipsesc orice indicii pentru dispunerea lor în șiruri, adică de-a lungul unor „ulițe“, fie ele și sinuoase. Evoluția locuințelor este aceea de la cele adîncite în pămînt la construcțiile de suprafață. Din punct de vedere cantitativ predomină pînă la sfîrșitul existenței statului dac locuințele de tip semibordei. Mai mult, chiar și la construcțiile de suprafață se constată perpetuarea unor tehnici specifice celor dintîi, ca de pildă utilizarea stîlpilor de rezistență înfiți în pămînt.

În așezările cu construcții grupate terenurile rămase între acestea nu permit presupunerea existenței curților și grădinilor. Cele din urmă, împreună cu terenurile cultivabile și pășunile se aflau afara ariei așezărilor. În schimb, pentru cealaltă categorie de așezări, modul de dispunere a construcțiilor poate sugera modul de împărțire și destinația avută de terenurile din jur. Lîngă și în jurul construcțiilor din aceste așezări se aflau probabil curțile, grădinile și livezile; pămîntul arabil și pășunile erau în afara ariei ocupată de așezare.

Nici pentru unele nici pentru celelalte nu dispunem de nici un fel de indicii referitoare la întinderea terenurilor arabile și a pășunilor, iar analogiile ce s-ar putea face pe baza analogiilor etnografice din epocile ulterioare ni se par hazardate. Oricum avem de-a face cu comunități sătești agricol-pastorale ale căror detalii de organizare și activitate ne sînt cunoscute insuficient pentru a le putea defini tipologic pentru că fiecare formațiune socială a unui grup de gospodării ce folosește în comun terenurile vâlmașe (pădurile, pășunile, dar și ogorul) o realizează în diferite forme⁹. Aceste forme ale stăpînirii în comun pot fi foarte deosebite între ele: devălmașie absolută (credem depășită), cea plafonată, pe cote părți inegale ș.a.m.d. Apoi cum trebuie interpretată existența gospodăriilor răsfirate din zona montană? Ea reflectă — așa ca în vremurile ulterioare — proprietatea familiilor asupra terenurilor din jur sau toate împreună constituiau teritoriul sau teritoriile cîtorva obști? Un răspuns tranșant nu poate fi formulat în stadiul documentației actuale, dar oricum trebuie avută în vedere și prima posibilitate.

În sfîrșit, rareori pe lîngă agricultura și păstoritul, în așezările rurale se practicau, desigur de cîțiva, și meșteșuguri pretențioase (exploatarea minereului de fier din lentilele aluvionare ca la Șura Mică, exploatarea și reducerea minereului de fier ca la Șercaia sau producerea sticlei în așezarea de la Copăcel). În această ordine de idei o notă aparte o dau așezările de la poalele înălțimilor pe care au ființat cetăți (Costești de pildă) unde meșteșugurile, tot pretențioase, au cunoscut o mai mare dezvoltare.

La aşezările fortificate „nucleul” de construcţii cel mai vechi se află în interiorul perimetrului apărat de fortificaţie. Dezvoltarea lor a determinat — cu rare excepţii — extinderea aşezării şi în afara ariei fortificate, fără lărgirea sau construirea unor adaosuri la elementele de fortificare. În schimb spaţiul limitat a determinat dispunerea construcţiilor din interiorul lor într-o anumită ordine, deci un început de sistematizare. Cu toate că şi în aceste cazuri ocupaţiile principale ale locuitorilor lor au rămas acelea tradiţionale, aşezările se dovedesc a fi fost totodată centre meşteşugăreşti şi comerciale pentru zone din jur variabile ca întindere. Nici una însă, pentru a nu mai vorbi de cetăţi, nu îndeplinea — în primul rând prin amplasarea pe forme de teren dominante — condiţiile care i-ar fi permis transformarea în oraş pe durata epocii romane pentru că altele au fost criteriile ce au stat la baza fondării centrelor urbane în provincia Dacia, ca de altminteri şi în zonele europene vecine.

O categorie aparte de aşezări o formează cele compacte din zona capitalei statului dac (Sarmizegetusa, Fetele Albe, Faţa Cetei), toate lipsite de terenuri cultivabile în jur şi construite pe zeci şi sute de terase antropogene. Prin funcţia lor economică (centre de producţii meşteşugăreşti, lipsite integral de resursele agricole de subzistenţă ce trebuiau aduse de la mari distanţe), prin sistematizare şi instalaţii edilitare (cisterne, apeducte, canale de drenaj, drumuri pavate), ele se dovedesc a fi depăşit stadiul protourban de dezvoltare²⁰, constituind primele — şi deocamdată singurele cunoscute — oraşe ale Daciei preromane, în acelaşi timp centre de producţie şi cultural-religioase.

Cetăţile, în marea lor majoritate, aveau, la poalele înălţimilor pe care se aflau situate, aşezările civile, desigur cu excepţia întăriturilor cu rosturi exclusiv strategice. Cum punctele strategice au rămas în parte aceleaşi şi în continuare, după distrugerea fortificaţiilor dacice la cucerirea romană, pe locul lor (rar) şi în apropiere, la poalele înălţimilor (mai frecvent) s-au construit turnuri de pază şi chiar castre (de ex. Bernadea, Şeica Mică, Moigrad, Rîşnov, Sighişoara).

Urmărind frecvenţa aşezărilor şi fortificaţiilor dacice din interiorul arcului carpatic se degajă clar constatarea potrivit căreia numărul acestora a sporit continuu şi cele mai vechi au cîştigat în extensiune. Chiar pe pînă nu demult albe pe harta Daciei sînt acum cu aşezări²¹, încît carenţele existente încă sînt mai degrabă de pus pe seama intensităţii diferite a cercetărilor arheologice şi a investigaţiilor de suprafaţă. Tocmai extinderea aşezărilor mai vechi şi fondarea altora noi demonstrează sporul demografic, iar inventarul lor, prosperitatea economică a celor ce le locuiau.

În privinţa cercetării arheologice deficitară a rămas investigarea necropolelor, încă necunoscute din motive neexplicate deocamdată satisfăcător. Oricum niciuna dintre soluţiile avansate

pînă acum nu poate fi acceptată decît parțial. Și tot deficitare, dacă le apreciem prin prisma rezultatelor, sînt posibilitățile de a pune de acord sau de a preciza legăturile dintre extrem de lacunarele informații oferite de izvoarele literare antice și constatările arheologice prilejuite de cercetarea monumentelor de cult.

Privite în ansamblu realizările civilizației dacice pe durata fazei a II-a a epocii Latene se dovedesc a fi fost în multe domenii superioare celor ale altor popoare europene situate în afara fruntariilor Imperiului Roman și ele reprezintă contribuția reală a civilizației dacice la dezvoltarea civilizației antice europene.

NOTE

- 1 Glodariu-E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, 1979 p. 16—35.
- 2 Idem, *op. cit.*, p. 37—41.
- 3 C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 193—194 ; M. Cîrciumaru, în *Thraco-Dacica*, V, 1984, p. 171—176 ; VI, 1985, p. 182—188 ; VIII, 1987, p. 175.
- 4 I. Glodariu-E. Iaroslavschi, *op. cit.*, p. 60—75.
- 5 I.H. Crișan, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 93—104.
- 6 E. Iaroslavschi, în *Studii dacice*, Cluj, 1981, p. 166—173 și cercetări recente 1987.
- 7 Informații amabile Fl. Costea.
- 8 I.H. Oprișan, *Ceramica dacică. Cu specială privire la Transilvania*, 1968. p. 151—216.
- 9 I. Glodariu, în *Studii dacice*, Cluj, 1981, p. 155—157, 161—162.
- 10 C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, 1973, p. 294—323.
- 11 I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*. Cluj, 1974, p. 90—91 (din peste 3300 tetradrahme Macedonia Prima și Thasos aproape 2000 proveneau din teritoriile intracarpatice) și 92—93 (din circa 11.900 drahme din Dyrrhachium și Apollonia, aproximativ 9500 au fost descoperite în aceleași teritorii).
- 12 N. Lupu, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 101—121.
- 13 C. Preda, *op. cit.*, p. 345—352.
- 14 Atelierul, incendiat, a fost găsit sub zidul roman al Sarmizegetusei. Stanțele monetare, toate cu urme de întrebuințare, sînt copii fidele ale unui denar emis la Roma în 126 î.e.n., ale altuia al împăratului Tiberius și o imitație după un denar emis tot în capitala imperiului în 68 î.e.n.
- 15 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor. Civilă și militară*, Cluj-Napoca, 1983, p. 53—58, 82—109, 127—130, 135—136 cărora li se adaugă fortificațiile recent cercetate sau în curs de cercetare de la Aghireș, Cladova, Divici, Merești, Moigrad și Tapae.
- 16 Cf. C. Preda, *op. cit.*, p. 429—432.
- 17 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972, p. 125—190.
- 18 Cf. N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, 1984, p. 122—141.
- 19 H.H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributare*, 1980, p. 15—16.
- 20 Cf. I.H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, 1977, p. 368 ; St. Ferenczi, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 58—63.
- 21 De pildă zona de nord-vest a României (Gh. Lazin, A. Cionca, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, VII—VIII, 1986—1987, p. 85—93).

RĂZBOAIELE DUSE DE STATUL DAC SUB CONDUCEREA LUI DECEBAL PENTRU APĂRAREA INDEPENDENȚEI DACIEI ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII IMPERIULUI ROMAN. BĂTĂLIA DE LA ADAMCLISSI.

General-locotenent dr. ILIE CEAUȘESCU

Cronica războaielor Daciei pentru apărarea independenței și integrității sale a consemnat un număr impresionant de lupte și bătălii a căror organizare și desfășurare pun în evidență, cu forța de nebiruit a adevărului istoric, atât nivelul înalt atins de civilizația materială și spirituală a strămoșilor poporului român, cât și o gândire și artă militară comparabile cu cele mai importante realizări în domeniul de referință din acea epocă.

În a doua jumătate a secolului I e.n., Dacia devenise cea de a doua putere politică și militară a continentului european. Înfloritoarea sa viață economică, civilizația superioară bazată pe o evoluție și continuitate milenară în aceeași vatră străbună, spațiul carpato-danubiano-pontic, activitatea unor conducători destoinici, buni politicieni și militari au făcut ca regatul Daciei să joace rolul principal în lupta de rezistență împotriva expansiunii romane la Dunăre. Cu toate acțiunile militare întreprinse de romani împotriva geto-dacilor, din prima jumătate a secolului I e.n., statul dac a avut totuși forța și chiar a deținut permanent inițiativa unor acțiuni menite, nu numai să slăbească, dar chiar să înlăture dominația romană de la sud de Dunăre, din teritoriile locuite de geto-daci. Acțiunile militare dace din anii 69 și 85 se înscriu în cadrul acestei politici.

În anul 86 e.n. la șirma statului dac a venit regele Decebal, personalitate politică și militară de excepție, dotat cu o deosebită clarviziune și gândire realistă. Decebal a sesizat primejdia care urma să se abată asupra poporului dac din partea Romei și întreaga sa activitate pe tărîmul pregătirilor militare și politico-diplomatice dovedește luciditatea politică a conducătorului Daciei.

În cei 20 de ani de conducere a Daciei, regele dac, aflat în fruntea poporului său, în grelele și durele confruntări cu armatele romane, s-a înscris definitiv printre cele mai remarcabile personalități ale istoriei antice. Cu o deosebită forță sugestivă l-a caracterizat, cu circa 130 de ani mai târziu, istoricul roman Dio Cassius ca „foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a ataca pe dușman și a se retrage la timp; dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbînda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrîngere; din această pricină, multă vreme

a fost un dușman de temut pentru romani².

Epopoea apărării de către daci a vetrei străbune în fața armatelor romane este un adevărat imn de iubire închinat patriei de către aceia care erau „cei mai viteji și mai dreپți dintre traci” și care, prin rădăcinile lor milenare, coboară originile poporului român — ai cărui strămoși direcți sînt — la izvoarele plămădirii istoriei europene.

Cu ridicarea lui Decebal în fruntea statului geto-dac (86—106 e.n.) începea „cel mai mare război de atunci pentru romani”, „războiul împotriva dacilor”³. Prima mare confruntare dintre daci și romani, între anii 87—88, s-a sfîrșit cu un bilanț pozitiv pentru Dacia care obținuse în acest interval o mare victorie militară, la Tapae în anul 87, și un succes diplomatic în anul 89, prin pace, ale cărei prevederi erau net favorabile regelui dac.

În perioada care a urmat se pot sesiza principalele linii direcțoare ale politicii militare a lui Decebal, îndeosebi după moartea lui Domițian și în condițiile schimbărilor politice din conducerea Imperiului roman prin venirea în funcția supremă a lui Marcus Ulpius Traianus (98—117 e.n.).

De o importanță majoră pentru cunoașterea politicii militare a lui Decebal, direcționată spre o cît mai bună întărire a capacității de apărare a Daciei, este informația furnizată de Dio Chrysostomos, prezent în Dacia în anul 96 : „Se întîmplă că am făcut acum o călătorie lungă, drept la Istru în țara geților sau a misilor (...) ; am ajuns la niște oameni întreprinzători, care nu aveau răgazul să asculte cuvîntări, ci erau agitați și tulburați ca niște cai de curse la potou, înainte de plecare (...). Acolo la ei puteai să vezi peste tot săbii, platoșe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme și oameni înarmați”⁴.

Marele potențial uman și militar de care dispuneau dacii, puternica lor dezvoltare economică, solida organizare politică și socială, dublate de o cultură avansată și o forță spirituală deosebită au continuat să reprezinte și după 87—88 o problemă majoră pentru cercurile politice și militare romane. În viziunea acestora — în condițiile nerealizării, în timpul lui Domițian, a obiectivelor strategice propuse —, numai desființarea puternicului stat dac putea asigura stabilitatea și chiar existența stăpînirii romane în provinciile balcanice. Imensele bogății ale Daciei, binecunoscute la Roma prin intermediul unui negoț intens și vechi de peste două secole, promiteau, pe de altă parte, prin exploatarea lor sistematică, rezolvarea unei grele situații financiare vecină cu criza în care se găsea statul roman la moartea lui Domițian. Desigur, în perspectiva obținerii unor evidente avantaje strategice în raport cu populațiile de diverse origini din nord-estul și nord-vestul Daciei, prin stăpînirea fermă a arcului carpatic, anexarea teritoriului statului dac devenea, pentru Imperiul roman, o necesitate stringentă. Chiar în situația de stat clientelar, Dacia rămînea,

în perspectivă, cel mai puternic adversar al Romei și al stăpînirii sale la Dunărea de Jos și Marea Neagră. Istoricul și ofițerul roman din secolul IV, Ammianus Marcellinus ne-a transmis știrea că Traian a venit la putere hotărît să rezolve definitiv problema dacă⁶.

După o inspecție a lui Traian în provinciile balcano-dunărene, în timpul căreia activitățile în domeniul logisticii s-au intensificat — s-au construit drumuri, între care cel din defileul Cazanelor, noi depozite și fortificații pe malul stîng al Dunării. Traian a procedat la concentrarea de forțe masive în vederea declanșării ostilităților. Judecînd după numeroasele unități pe care izvoarele le consemnează ca participante la cele două războaie, s-a putut deduce o cifră de peste 100 000 de militari, deci aproape un sfert din efectivul total al armatei romane⁷.

În fața iminentei invazii romane, Decebal a intensificat pregătirile militare adoptînd un plan realist și prudent care, în esență, preconiza organizarea apărării în zona muntoasă unde se puteau exploata la maximum, atît avantajele terenului, cît și sistemul puternicelor fortificații construite în lungul răstimp care trecuse de la domnia lui Burebista. Totodată, regele dac a făcut mari eforturi pentru a încheia alianțe militare cu alți adversari ai imperiului. Grație prestigiului său, dobîndit ca urmare a victoriilor repurtate împotriva generalilor lui Domitian, precum și bunelor relații pe care știuse să le-întrețină cu diverse neamuri vecine, Decebal a reușit să constituie o largă coaliție care reunea, alături de regatul dac, triburi dacice rămase în afara stăpînirii sale, pe sarmații roxolani, precum și populația războinică a burilor suebici de origine germanică, așezată în partea de nord-vest a Daciei. Desfășurarea operațiunilor militare din anii 101—102 atestă faptul că între daci și aliații lor s-a ajuns, înainte sau cel tîrziu în decursul primei părți a campaniei, la adoptarea unui plan de operații comun.

Ostilitățile împotriva dacilor au început la 25 martie 101. Un pasaj din textul lui Dio Cassius arată, cît se poate de limpede, motivația romană, la începutul conflictului: „După ce stătu cîtva timp la Roma, Traian începu expediție împotriva dacilor, cîntărind cu seriozitate acțiunile lor, profund mîhnit de avantajele ce le reveneau în fiecare an și văzînd cum, odată cu întărirea forțelor militare, sporea și trufia lor”⁸. Deci sumele de bani considerabile plătite anual Daciei de către Imperiul roman și întărirea sistemului militar dac contribuiseră la transformarea regatului dac într-o mare putere militară și politică, alături de Imperiul roman⁹.

Forțele romane au trecut Dunărea pe poduri de vase, pe două coloane: una pe la localitatea Lederata (azi Ramna, R.S.F. Iugoslavia) și alta pe la Drobeta (azi Drobeta-Turnu Severin). Prima coloană, sub conducerea împăratului, a urmat itinerarul pe la Surducu Mare, Berzovia, Fîrlig, Cornuleț, în timp ce o a

doua a urcat pe culoarul Timiș-Cerna, pe la Mehadia, Plugova, Teregova, Satu Bătrîn, Statina.

Decebal a recurs la un dispozitiv elastic și manevrier, luptele fiind organizate pe aliniamentele succesive sau prin executarea de atacuri prin surprindere, folosindu-se la maximum avantajele naturale ale terenului, alături de cetăți și abatize. Așa cum înfățișează și scenele columnei, rezistența creștea direct proporțional cu apropierea de zona unde Decebal își propunea să dea marea bătălie¹⁰.

Un rol important în efortul de încetinire a înaintării armatei romane — de la începutul verii pînă în iarnă —, trupele romane au înaintat doar 130 km, distanța dintre Dunăre și Tapae — au avut-o acțiunile de hărțuire sau atacurile executate de daci asupra fortificațiilor de campanie romane chiar din momentul trecerii armatei romane la nord de fluviu și continuate mai apoi și pe parcursul marșului ei.

Reunite la Tibiscum, cele două coloane, formînd acum marile corp expediționar roman, s-au angajat prin depresiunea Caransebeșului, pe valea Bistriței spre Poarta de Fier a Transilvaniei, cu intenția de a atinge împrejurimile capitalei regatului dac, Sarmizegetusa. Decebal, aflat într-un raport de forțe evident defavorabil, a evitat angajarea bătăliei în cîmp deschis, hotărînd să reziste, în „munții întăriți cu ziduri” care nu erau altceva decît puternicele fortificații de pe înălțimi și barajele din locurile obligate de trecere. Locul ales de regele dac pentru cea mai înverșunată rezistență a fost Poarta de Fier a Transilvaniei — acolo unde recent a fost identificată arheologic localitatea numită Tapae, cu un întreg sistem de lucrări genistice și baraje de interdicere, de dirijare și canalizare a forțelor inamice.

Întreaga rezistență a forțelor dace pînă la Tapae, așa cum au dovedit-o evenimentele care au urmat, nu a fost altceva decît prima parte a unui grandios plan strategic și diplomatic conceput de Decebal și care ținea cont de previzibila și inevitabila afluire a trupelor adverse spre Sarmizegetusa. Indiferent prin ce mijloace, inclusiv diplomatice, cea de a doua parte a planului trebuia pusă în aplicare, rapid, la momentul potrivit și cu forțe care puteau fi angrenate în acțiune doar de un genial strateg și om politic.

Bătălia de la Tapae a fost o confruntare în care armata dacă, cu pierderi grele, a trebuit să se retragă pe poziții mai avantajoase apărării. Decebal a combinat în această fază a războiului în mod ingenios lupta armată cu încercările de a angaja negocieri de pace în primul rînd prin solii daci, dar și prin aliații săi — burii și sarmații. Sistematic, împăratul Traian a respins însă pacea, deoarece desfășurarea campaniei lăsa să se întrevadă, aparent, o victorie apropiată. Rezistența înverșunată și abilele manevre diplomatice inițiate de Decebal au prelungit operațiunile pînă în prag de iarnă, cînd acțiunile militare urmau să fie

în mod tradițional și practic oprite. Că a fost așa, o mărturisesc scenele Columnei, a căror serie se încheie relativ brusc cu scena capturării unei principese dace interpretată, prin coroborare cu textul lui Dio Cassius, ca înfățișînd-o pe sora lui Decebal ; evenimentul a fost datat în iarna anilor 101—102. Scena următoare, XXXI, înfățișează un cu totul alt decor, pe un alt teatru de operații, cel de la sud de Dunăre. Este momentul în care Decebal trecuse la desfășurarea cu tenacitate, a celei de a doua părți a planului său strategic, dar pe care evoluția situației de pe cîmpul de luptă l-a silit s-o amîne pînă la o dată la care situația militară generală i-a îngăduit să o aplice.

Contraofensiva plănuită și executată de Decebal în iarna anilor 101—102 este incontestabil un unicat al artei și gîndirii militare ale antichității, evidențiindu-se prin : capacitatea de a fixa grosul forțelor romane în Dacia și de a rezista ofensivei romane spre Sarmizegetusa pentru a nu scoate definitiv țara din război pînă la sosirea anotimpului prielnic, contraofensivei ; amploarea acțiunii diplomatice care a permis angajarea unor numeroase forțe dacice și aliate ; deschiderea, practic, a unui nou front care a devenit, în scurtă vreme, teatrul principal de acțiune ; spațiile mari de manevră, concepția desfășurării ofensivei și misiunile imediate și de perspectivă ale acesteia.

Toate aceste atribute ale planului regelui dac, înmănușate, situează acțiunea sa militară, dar în aceeași măsură și politică, la scară continentală, fiind o chintesență a artei și gîndirii militare multiseculare a lumii dacice¹¹.

Să analizăm, în cele ce urmează, fiecare din aceste componente ale acțiunii strategice dacice.

Din sursele literare și din imaginile de pe Columnă, reiese clar că principalul obiectiv al primei faze a planului de campanie a regelui dac era încetinirea înaintării forțelor inamicului, fragmentarea acestora și imobilizarea unor componente ale forței expediționare romane în fața unor puternice centre de rezistență pentru a diminua capacitatea ofensivă pe direcția principală și a angaja o mare bătălie în culoarul de trecere spre capitala statului. Obiectivul a fost atins în totalitate, înaintarea trupelor romane de la Dunăre la Tapae efectuîndu-se în decurs de cel puțin 6—7 luni de zile. Regele dac urmărea, practic, desfășurarea unui război de uzură.

Cea de-a doua componentă majoră a acțiunii a implicat o intensă activitate diplomatică care s-a purtat, atît în preajma declanșării acțiunii cît și la începutul și chiar pe parcursul ostilităților. Din acest punct de vedere, textul lui Dio Cassius, scenele Columnei și metopele monumentului de la Adamclisi sînt relevante pentru amploarea și trăinicia alianțelor încheiate de Decebal în virtutea prestigiului de care se bucura printre neamurile vecine, precum și pentru menținerea, în permanență trează, a ideii pericolului reprezentat, pentru propria lor libertate, de o

eventuală victorie a Imperiului roman asupra Daciei. Atît Dio Cassius¹² cît și Columnă¹³ îi prezintă pe buri printre principalii aliați ai lui Decebal. Metopele monumentului de la Adamclisi îi înfățișează de asemenea pe buri cu portul lor caracteristic, goi pînă la brîu sau cu o acoperitoare pe umeri, cu cioareci încrețiți, dar cu portul caracteristic al părului în **nodus** în partea dreaptă. Un fapt remarcabil este că dintr-o atentă cercetare a celor 50 de metope care păstrează scene ale bătăliei dintre daci și romani, nici unul din personajele reprezentînd luptători buri nu poartă arma specifică dacică, sabia încovoiată, armă care apare însă invariabil la personajele reprezentînd pe daci. Pe Columnă, printre aliații lui Decebal, apar în scena XXVII, alături de buri și sarmați. Fără îndoială că alături de aceste două neamuri Decebal a obținut alianța, în primul rînd, din partea unor triburi dacice, din vasta lor arie de răspîndire, care făceau parte din statul dac.

Cea de-a treia componentă a planului lui Decebal avea în vedere contracararea presiunii exercitate de marea armată romană angajată pe teatrul de operații carpatic, prin inițierea unei acțiuni directe care să ducă la deschiderea unui nou front, în chiar teritoriile inamicului. Prin mărimea forțelor și mijloacelor angajate de daci și aliați, precum și prin amploarea și perspectivele strategice ale acțiunilor, teatrul de operații din răsăritul Daciei s-a impus ca cel mai important în cadrul primului război cu romanii.

Determinante pentru planul de operații au fost însă modalitățile de desfășurare a acestei contraofensive. Forțele dace și ale aliaților lor ieșind din arcu carpatic sau coborînd Valea Siretului urmau să forțeze Dunărea. Așa cum au arătat-o emenimentele, Decebal a preconizat ca armata aliată să acționeze pe două coloane: cea principală, alcătuită din forțe ale regatului dac, aliați din alte triburi dacice din afara sferei sale de autoritate și buri germanici urma să forțeze Dunărea și să se angajeze în coridorul dobrogean, cu misiunea de a traversa ulterior Balcanii Mici din răsăritul Traciei. O altă coloană alcătuită din sarmați roxolani și daci sub comanda regelui roxolan Susagus trebuia să forțeze Dunărea pe la Novae și să se angajeze spre pasul Șipka¹⁴.

Pătrunderea ambelor coloane în Tracia sugerează intenția lui Decebal ca, după ridicarea la revoltă a triburilor trace, cu greu supuse de romani, abia de două generații, să intercepteze comunicațiile din adîncimea dispozitivului strategic al armatei lui Traian angajată adînc în munții Daciei, dezorganizînd întregul sistem roman sud-dunărean, așa cum mai încercaseră dacia în anul 85 e.n.

Manevra strategică dacică, genial concepută de Decebal, s-a desfășurat conform planului, chiar dacă înghețul Dunării — element esențial pentru asigurarea rapidității și a scurgerii tuturor forțelor fără pierderi — nu a fost cel scontat de regele

dac și trecerea fluviului s-a făcut cu dificultate. Coloana principală a oastei daco-bure și-a dezvoltat ofensiva spre malul Dobrogei în timp ce aliații sarmați și forțe dace au trecut Dunărea și s-au îndreptat spre pasul Șipka.

Forțarea Dunării s-a putut executa în mai multe puncte: Barboși-Dinogetia, Noviodunum (Isaccea), Carsium (Hîrșova). Prin acest din urmă punct, certitudinea trecerii unei părți din armata aliată a lui Decebal devine și mai mare deoarece, lăsînd la o parte scena asedierii unui castru de către daci imediat după trecerea Dunării, inscripția de reconstrucție din temelii a castrului, datată în anul 103, dovedește distrugerea fortificației de pămînt la o dată anterioară, care poate fi pusă în legătură cu aceste evenimente¹⁵.

Traian, cu inițiativa strategică pierdută pentru moment, a fost trezit brusc din iluziile unei victorii rapide în Dacia, fiind nevoit să reia, practic, războiul de la început și să mute centrul de greutate al efortului în zona sud-estică a teatrului de acțiuni militare. Lăsînd în apropiere de Sarmizegetusa doar forțele necesare pentru menținerea pozițiilor cucerite, Traian s-a imbarcat la Drobeta și, avantajat de faptul că iarna nu se manifestase în acel an la cotele ei obișnuite, ceea ce provocase și forțelor lui Decebal pierderi la trecerea fluviului, a navigat în aval de Dunăre pînă în dreptul unei importante localități, Novae sau Sexaginta Prista de unde, după ce a respins atacul unui masiv corp de cavalerie roxolană, s-a angajat în urmărirea masivei coloane daco-roxolane care se îndrepta deja spre pasul Șipka. Bătălia s-a dat în cursul nopții și s-a soldat cu victoria romanilor. Pe locul bătăliei Traian a construit o cetate nouă, cu o importantă poziție strategică în fața pasului Șipka, Nicopolis ad Istrum („Cetatea victoriei de la Istru”). Astfel, din punct de vedere strategic, una din principalele artere de comunicații balcanice Viminacium—Serdica—Philippopolis—Byzantium a fost păstrată în continuare de romani¹⁶.

Principala coloană a forțelor daco-bure atinsese deja sudul Dobrogei actuale, cînd armata romană, sub comanda personală a împăratului Traian, mărșăluind în forță a întîmpinat-o pe platurile de lîngă localitatea de azi Adamclisi. Aici s-a desfășurat, conform surselor vremii, cea mai sîngeroasă și amplă bătălie din cîte au avut loc vreodată între daci și romani. Pe Columna Traiană teribila încheștare este cel mai amplu reprezentată. Din partea dacilor luptătorii folosesc teribilele **falces**, săbii grele, încovoiate, mult temute, după cum relatează mai tîrziu Fronto, de soldații romani. Diversitatea tipurilor reprezentate de metopele monumentului indică masivitatea forțelor aliate angajate. În această mare bătălie ambii beligeranți au văzut deznodămîntul războiului, de aici și importanța confruntării. Înaltul potențial de luptă al armatei dace în bătălia de la Adamclisi este demonstrată de participarea tuturor categoriilor de trupe și mijloace

de luptă romane, trupe auxiliare, legiuni, pretorienii, gruparea de catapulte și baliste. Pierderile au fost mari de ambele părți, pe Columnă fiind reprezentați pentru prima dată și răniți printre ostașii romani, încalcându-se astfel canoanele artistice romane. Din textul lui Dio Cassius rezultă că numărul răniților romani a fost așa de mare încât, nemaiajungând bandajele, împăratul însuși și-a rupt veșmintele pentru a lega rănilor. Pierderile romane au fost grele și doar intervenția în ultimă instanță a prefectului taberei (**praefectus castrorum**), ofițer superior, militar de carieră, cu ostașii cu o îndelungată experiență, încercați în lupte, a înclinat balanța în favoarea armatei romane aflată fără îndoială, la un moment dat, într-o situație dramatică. Un altar pe care Traian a ordonat să fie ridicat în amintirea celor căzuți conținea plăci cu numele ostașilor romani, al căror număr, calculat la peste 3 800 de soldați și ofițeri, este echivalent cu aproape efectivul unei legiuni. Începutul inscripției păstrată fragmentar slăvește „onoarea și memoria vitejilor bărbați care au luptat pentru republică și au căzut răpuși de moarte”. În fruntea lor a căzut și prefectul taberei căruia i s-a ridicat, din ordinul lui Traian, un mausoleu¹⁷. Tot pe locul bătăliei sau foarte aproape, în anul 108 e.n. din porunca lui Traian, s-a ridicat un impunător trofeu, lucrare de artă unică în Imperiu, azi restaurat în întregime, și o puternică cetate, care poartă numele învingătorului, Tropaeum Traiani, mărturie peste veacuri a crâncenei înțeleștări și dificilei victorii obținute împotriva dacilor.

Armata dacă și a aliaților ei buri a fost înfrântă la Adamclisi. Planul lui Decebal eșuase, dar fără a avea un deznădămint militar general în ansamblul confruntărilor daco-romane. Fără ca regele dac să reușească surprinderea, învăluirea, izolarea și înfrângerea armatei romane din Dacia, vastă operație ofensivă executată de forțele dace și ale aliaților acestora și-a pus amprenta asupra desfășurării războiului, determinându-l pe împăratul Traian să ia în considerație varianta unei păci cu Decebal. Astfel, după reluarea ofensivei generalizate a armatei romane, în munții Orăștiei, noile demersuri întreprinse de regele dac pentru încheierea păcii nu au mai fost respinse de împărat.

Deși dură pentru daci, pacea încheiată în vara anului 102 evidențiază faptul că regatul lui Decebal constituia încă un adversar redutabil pentru Imperiul roman, care era obligat, cel puțin temporar, să renunțe la ideea transformării lui în provincie. Decebal rămânea un aliat al Romei, dar nu mai primea subsidii, restituia tot materialul de război și pe toți meșterii dați de romani după tratatul încheiat cu Domițian, extrăda pe toți dezertorii, își dărima cetățile și nu mai încheia alianțe fără învoirea Romei¹⁸. Drept garanție pentru respectarea condițiilor păcii, garnizoane romane permanente au fost lăsate în șesul Hațegului, pe locul viitoarei colonii romane Ulpia Traiana Sarmizegetusa ca și în punctele de principală importanță strategică¹⁹. În același timp,

la Dunăre, între Drobeta și Pontes începea construcția — după planurile și sub supravegherea arhitectului roman de origine siriană, Apollodor din Damasc —, a unui pod menit să lege mai strâns ținuturile deja ocupate din Dacia cu regiunile Imperiului din sudul Dunării²⁰. Teritoriile din sudul Daciei erau definitiv anexate de Imperiu și ocupate cu trupe.

Clauzele păcii, atât de dezavantajoase și greu suportabile pentru statul dac, nu puteau fi acceptate de viteazul rege dac.

Activitatea pe tărîm militar și diplomatic a lui Decebal în perioada dintre cele două războaie (102—105) a fost în acest sens remarcabilă. Faptul că „Decebal încălca multe prevederi ale tratatului de pace”²¹ atestă eforturile regelui dac de a înlătura rapid și total condițiile absolut înrobitoare impuse de romani.

Decebal a încercat încheierea unor vaste coaliții antiromane în preajma sau mai departe de teatrul de acțiuni din vastul spațiu carpatic și de la Dunăre. Demersurile la Pacorus, regele Parthiei — rămase de altfel fără rezultat — vizau declanșarea unor ostilități în Orient care ar fi dezangajat o parte din forțele romane de la Dunăre. Conform relatării lui Dio Cassius, Decebal a depus eforturi mari pentru realizarea unui bloc antiroman. „Decebal începu fățiș să-și adune oaste și să ridice la luptă semințiile învecinate spunîndu-le că dacă îl vor lăsa singur le va veni și lor rîndul să se găsească în primejdie. Că exista mai multă siguranță să-și păstreze libertatea luptînd alături de el, înainte de a fi loviți de nenorocire, decît să închidă ochii la nemicirea poporului dac. Veni-va timpul cînd și ei, la rîndul lor, lipsiți de aliați vor avea mult de suferit”²². Nu este greu de presupus și chiar de acceptat că în primul rînd semințiile dacice din afara arcului carpatic s-au raliat apelului lui Decebal alături, poate, de tradiționalii săi aliați, populațiile germanice: quazii, marcomanii, burii. Dar, părăsit în cele din urmă de cei mai mulți dintre aliați, aflat într-un raport de forțe net defavorabil, Decebal a fost silit la o defensivă activă. Începutul celui de-al doilea război dintre daci și Imperiul roman a fost declarat la Roma, la 4 aprilie 105. Istoricul Dio Cassius notează că în acest război „Traian trecu Istru pe acest pod și a purtat război mai mult cu chibzuială decît cu înfocare, biruindu-i pe daci după îndelungate și grele strădanii”. Armata romană și-a continuat ofensiva pe direcții diferite, dar avînd ca punct de convergență munții Orăștiei. Cetățile dacice au fost luate de romani cu asalt, una după alta, cu mari eforturi, „munte după munte — cum arăta Dio Cassius — apropiindu-se chiar de scaunul domniei dacice”²³. Vasilie Pârvan arată că „În năvăliri nouă atacă dacii chiar malul roman al Danubiului. Pe văile înguste, în pădurile munților, ei închid cu ziduri de la un mal la altul calea invadatorilor ce-și clădesc drumul prin trecători. Și nu e un pas mai departe, făcut în țară dacă, fără sînge roman vărsat cu jertfă. Sfărîmarea dacilor în luptă deschisă, înaintea pătrunderii romanilor în munți,

e însemnată cu grele pierderi romane chiar de săpătorii în mar-moră, cari, afară de aici nu dau niciodată chipul celor căzuți ai Romei”²⁴. În fața capitalei regatului dac, Sarmizegetusa, romanii au întâmpinat o rezistență eroică, dîrză a apărătorilor, care a dovedit hotărîrea acestora de a-și salva, chiar cu prețul vieții, cetatea sacră ce simboliza însăși ființa și unitatea statului dac. În cele din urmă capitala dacilor a fost cucerită. Decebal a reușit să străpungă încercuirea și să se retragă spre alte părți ale Daciei în speranța continuării rezistenței, înconjurat și somat să se predea cu promisiunea că i se va cruța viața, pentru a nu cădea viu în mîinile romanilor, și-a pus capăt zilelor așa cum arată una din ultimele scene de pe Columna lui Traian. Gestul lui Decebal a fost immortalizat imagistic și epigrafic pe o stelă funerară descoperită la Grammeni (sat în Macedonia), aparținînd ofițerului Tiberius Claudius Maximus, cel care, se pare, urmărindu-l pe regele dac, a asistat la sinuciderea acestuia²⁵.

Astfel s-a stins, în anul 106, ultimul mare rege al Daciei căruia i-a fost mai dragă libertatea țării sale, decît propria-i viață. În epopeea apărării patriei, dacii și-au manifestat cu putere voința fermă de a-și păstra independența, imprimînd luptelor cu agresorul un caracter profund popular, necruțător față de dușman, fapt ce l-a determinat pe Dio Cassius să aprecieze că „cel mai mare război de atunci pentru romani a fost împotriva dacilor peste care domnea Decebal (...)”²⁶.

Pentru a cinsti marea victorie asupra Daciei și a marca redresarea finanțelor secătuite ale statului roman, din porunca împăratului Traian a fost ridicată în anul 113, în mijlocul Forului recent construit de el, o Columnă înfățișînd, în 124 de episoade, scene din apriga înclăștare dintre armatele celor două puteri. Respectul față de învins, față de dîrzenia și înverșunarea cu care și-a apărât glia, admirația pentru faptele de eroism colectiv ale dacilor, dificultățile învingătorului în obținerea victoriei răzbat la tot pasul în scenele Columnei, care immortalizează vitejia dacilor și romanilor prinși în vîrtejul unei lupte pe viață și pe moarte. „În decursul acestor crîncene înclăștări armate — arată președintele României — s-a manifestat cu putere voința fermă a dacilor de a-și păstra neatîrnarea și integritatea teritorială, de a ține piept celei mai puternice forțe militare pe care a cunoscut-o antichitatea (...). Lupta eroică a dacilor a stîrnit aprecierile cele mai elogioase ale istoricilor lumii vechi”²⁷.

Dacă armata romană a obținut victoria finală datorită superiorității sale în compartimentele efectivelor, experienței de război, înzestrării și instrucției, armata dacă s-a distins pe cîmpul de luptă printr-o uriașă forță morală — relevantă de mulți autori antici — care izvora din însăși cauza dreaptă pentru care lupta. Decebal s-a dovedit a avea o adîncă, nestrămutată încredere în popor, în capacitatea lui de a rezista și de a supraviețui. În ade-văr, cîtă încredere trebuie să fi avut Decebal în poporul său

pentru a duce lupta pînă în ultima clipă, pentru a fi, cum zicea Plinius cel Tânăr, „alungat nu numai din domnie, ci chiar din viață fără a-și fi pierdut vreodată nădejdea“. Ridicînd Columna care-i poartă numele și împodobind-o cu scene care relatează două sîngeroase războaie de cucerire a Daciei, Traian a înălțat un monument peste secole și marelui adversar pe care-l biruise.

Cei doi mari conducători de oști — Decebal și Traian — s-au afirmat prin capacitatea lor organizatorică, geniul de pricepuți strategii și diplomați, buni organizatori și deținători ai științei conducerii războiului. Prin exemplul personal dat de ei, prin participarea directă în bătălii, în mijlocul trupelor, cei doi comandanți au constituit un ideal pentru fiecare ostaș dac sau roman angajat în luptă. Dio Cassius evidențiază „aceste lungi și grele strădanii“ prin care romanii au reușit să obțină victoria. Același istoric, după ce subliniază că Traian „dădu multe dovezi de pricepere la comandă și vitejie, iar oștenii trecură cu dînsul prin multe primejdii și dădură dovadă de vrednicie“, evocă actul de eroism și demnitate al regelui Decebal, care numai atunci cînd totul fusese pierdut, iar el însuși se afla „în primejdie să fie luat prizonier, își curmă zilele“²⁸.

Într-adevăr, a urmat o îndelungată conviețuire a dacilor și romanilor și a început formarea unui nou popor — a poporului român, care a moștenit și dezvoltat cele mai alese calități ale celor două popoare.

NOTE

- 1 *Istoria militară a poporului român*, vol. I, București, 1984, p. 145.
- 2 Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVII, 8, 1.
- 3 Ibidem.
- 4 R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. I, București, 1980, p. 69—72.
- 5 Dio Chrysostomos, *Discursuri*, XII, 16, p. 18—20.
- 6 Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, XXIV, 8, 9; cf. Dio Cassius, *op. cit.*, LXVIII, 6.
- 7 N. Gostar, L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan 101—102, 105—106, în *Dacia*, N.S., 23, 1978, p. 115—122.
- 8 Dio Cassius, *op. cit.*, LXVIII, 6, 1.
- 9 Eduard N. Luttwak, *Cucerirea Daciei în contextul strategiei generale a Imperiului roman*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. 12, București, 1984, p. 38—39.
- 10 Gheorghe Tudor, *Armata geto-dacă*, București, 1986, p. 124—125.
- 11 *Istoria militară a poporului român*, vol. I, p. 159—160.
- 12 Dio Cassius, LXVIII, 8, 1.
- 13 R. Vulpe, *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988, p. 31—36.
- 14 R. Vulpe, *Dio Cassius et le campagne de Trajan en Mésie Inferieure*, în „Studii Clasice“, VI, 1964, p. 205 și urm.; *Istoria militară a poporului român*, vol. I, p. 165.
- 15 *Inscripțiile Scythiei Minor*, vol. V, București, 1980, p. 118—120.
- 16 R. Vulpe, *Columna lui Traian*, p. 78—86.

17 În general, Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani, II, Monumentele romane*, București, 1984.

18 *Istoria militară a poporului român*, vol. I, p. 168.

19 H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 326—328.

20 D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 53—153.

21 Dio Cassius, LXVIII, 10, 3.

22 *Ibidem*, 11, 2.

23 *Ibidem*, 14, 1.

24 Vasile Pârvan, *Scrieri*, București, 1981, p. 536.

25 M. Speidel, *The Captor of Decebalus. A new inscription from Philippi*, *Journal of Roman Studies*, 60, 1970, p. 142—153.

26 Dio Cassius, *op. cit.*, LVII, 6, 1.

27 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Editura politică, București, 1977, p. 818—819.

ROMANIZAREA ÎN DOBROGEA

dr. A. RĂDULESCU

Romanizarea, în accepția clasică, reprezintă un fenomen complex, politic, economic, social, cultural și lingvistic.

Nuanțările cu care trebuie să privim acest fenomen extrem de complex îl reclamă ca un proces de interculturație, ca „o contopire rezultată dintr-o colaborare economică și culturală” (P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Buc., 1969) a doi factori ajunși la un moment dat într-un contact direct: populația autohtonă și romanii. Rezultatul a fost mutația treptată a elementului indigen în etnie romană, fără să-l depersonalizeze, ci, dimpotrivă, asigurându-i continuitatea. Pe lângă mărturia autorilor antici (Strabo, Plinius, Solinus), continuitatea elementului autohton este dovedită de toponimie, onomastică, ceramică getică sau romană cu elemente decorative getice și, deosebit de important, existența unor formațiuni neromane conduse de acei **princeps loci**, documentați în Dobrogea în plină epocă romană (Em. Popescu, *St.Cl.*, 9, 1967, p. 184—190). Înțelegem, deci, procesul de romanizare prin prisma continuității elementului autohton, văzut ca obiect al romanizării și nicidecum ca „element de rezistență” în desfășurarea logică a unui proces istoric ce va fi de durată și ne-forțat. Mai simplu, vedem în acest

146

proces de romanizare o atragere (după Alb. Deman termenul este „raliere“) a elementului autohton în sfera civilizației romane în multiplele ei forme : tip de locuință, viață materială, organizare, dezvoltare economică, viață spirituală, însușirea limbii.

Prin aceasta nu vrem să se înțeleagă că interpretăm procesul **numai** „din punct de vedere indigen“. Dacă este adevărat că acest procedeu de „raliere“ este mai evident în mediul rural decât cel urban, nu trebuie pierdută din vedere influența instituțiilor romane și a purtătorilor ei — armata, funcționarii provinciali și coloniștii civili. Toți acești factori, la care se adaugă și alte jaloane așa-zise „clasice“ — urbanizare, administrație, viață economică și componentă socială a populației — trebuie avuți în vedere la o analiză reală și profundă a unui fenomen căruia noi nu facem decât să-i punctăm unele aspecte.

Se știe că Dobrogea — ca parte integrantă a Moesiei Inferior — a fost cucerită mai lent și în mai multe etape, ceea ce a constituit pentru istorici un argument pentru susținerea conservării aici a unor structuri preromane. Acțiunea lui Lucullus, din 72 î.e.n., a fost considerată ca o „primă afirmare a autorității romane în Dobrogea“ (R. Vulpe, DID, I, p. 25; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, 1977, p. 13 și urm.). Relațiile cu Roma nu vor fi întrerupte după revolta „aliaților“ din 62—21 î.e.n. îndreptată împotriva lui C. Antonius Hybrida; așa se explică amestecul lui Burebista în războiul civil împotriva lui Cesar și cucerirea de către acesta, pentru scurt timp, a cetăților vest-pontice, de la Olbia la Apollonia.

Campania din anul 29—28 î.e.n. a proconsulului Macedoniei — M. Licinius Crassus — a marcat intrarea Dobrogei în sfera de influență romană; acum are loc consolidarea definitivă a stăpînirii romane în orașele vest-pontice, stăpînire completată pe de-o parte prin încredințarea interiorului regiunii regatului clientelar odris, pe de altă parte prin supravegherea întregii zone de către **praefectura orae maritimae**. Dobrogea devenise deocamdată o zonă incomplet și indirect supusă dominației romane. Situația se va menține și după înființarea provinciei Moesia (fie că avem în vedere primii ani ai erei noastre, sau de-abia anul 15 după instaurarea dominației lui Tiberius). Singura aflată într-o dependență directă și definitivă de imperiu este zona litorală cu cetățile grecești. Toate inițiativele Romei în direcția instaurării concrete a dominației sale aici au loc într-o formă de organizare specială — regatul clientelar al odrisilor. Anul anexării definitive al Dobrogei este considerat de majoritatea istoricilor anul 46 e.n., deși nu sînt de respins nici argumentele unei anexări petrecute de-abia în primii ani de domnie ai lui Vespasian (Al. Suceveanu, Pontica, 4, 1971, p. 105—123). În intervalul dintre cele două date au loc

și acțiunile întreprinse de Tib. Plautius Silvanus Aelianus cu consecințe deopotrivă pentru ținuturile noastre. Organizarea vămii pe Dunăre, sporirea garnizoanelor romane, instituirea stațiilor flotei fluviale, vor constitui o bază pentru extinderea puterii romane. Cel puțin din punct de vedere militar, Dobrogea pare încadrată definitiv în sistemul de reorganizare al Moesiei. Mai târziu, în vremea lui Traian, vom asista la o definitivă angrenare a Dobrogei în sistemul administrativ și fiscal al statului roman. Deocamdată ne oprim la momentul divizării Moesiei, în 86 e.n., în cele două provincii, act care răspunde, din punct de vedere roman, unei necesități strategice și administrative. Centrul de greutate al noii provincii, încă de la rezolvarea problemei dacice, îl va reprezenta însă regiunea pontică și a Dunării de Jos. Muntenia și Moldova de Jos, deși făceau parte din Moesia Inferior, având același rol important de a lega Dacia de Scythia Minor, au rămas în afara operei de riguroasă organizare romană din jurul lor. Dobrogea nu reprezintă în perioada romană timpurie o unitate administrativă, ea fiind doar o parte din provincia Moesia Inferior. Procesul de integrare a noii provincii imperiului începe chiar din sec. I e.n. Distingem două faze în **organizarea administrativă internă** a teritoriului dintre Dunăre și Mare : prima, cuprinsă între data de anexare definitivă la Imperiu și 170 e.n., când putem vorbi despre teritoriile cetăților peregrine și teritoriile militare, și a doua, între 170—284 e.n., când primei două categorii de pământuri din provincii li se adaugă teritoriile municipale (vezi și Em. Doruțiu-Boilă, *Populația Dobrogei în epoca romană. Sec. I—III e.n.*, rezumatul tezei de doctorat). Chiar dacă statutul juridic al celor trei orașe mai mari vest pontice diferă — **civitas stipendiaria** în cazul Histriei, **civitas libera** pentru Tomis și **civitas foederata** la Callatis, situația lor este de fapt aceea a unor unități politice supuse Romei, realitate ce va determina schimbări profunde în întreaga lor viață. O formă recunoscută a acestor schimbări o reprezintă constituirea, cu multă probabilitate încă din vremea lui Augustus și existența până în sec. III e.n. a Comunității pontice (**Kolono ton Hellenon**), cu scopuri religioase, culturale și politice. În raporturile cu Imperiul, vechile instituții și magistraturi se mențin uneori într-o nouă titulatură, de exemplu **respublica Tomitanorum**, tot astfel denumirea organelor de conducere autonomă în formula latinizată **senatus populusque Tomitanorum**. Cetățenii Histriei își păstrează drepturile teritoriale în teritoriul propriu-zis al cetății, cu regim de **ager publicus stipendiarius datus adsignatus**. În **regio** în schimb, care cunoaște o pluralitate de tipuri de proprietăți (unele dintre ele prezente și în teritoriu); întâlnim o instalare romană masivă în **vici, villae**. Sînt cunoscuți în **regio Histriae**: **vicus Quintilonis** (unde avem atestată existența unui **conventus** de cetățeni romani și veterani la care s-a adăugat o enclavă a bessilor) ; **vicus Secundini** (unde pe lângă cetățenii romani este atestată populația sud-tracică a

lai-lor) ; **vicus Celeris** 'sau alții, păstrați în formă coruptă, **vicus V...**, **vicus Parsal...**, **vicus C...coss** ș.a., **villae**-le de la Nistorești sau de lângă Ulmetum, așezarea de tip **vicus** cu toponimie geto-dacică locuită de **vicani Buteridavenses**, denumire sub care avem șansele să recunoaștem o formă de obște teritorială preexistentă (I.I. Rusu, SCIV, 6, 1955, p. 75—86. Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 158—166).

Tomis, fiind o **civitas libera**, teritoriul tomitan trebuie să fi aparținut în întregime cetății, deși prezența unor veterani în zonă presupune și existența unor **agri viritim adsignati**. Despre limitele și organizarea acestui teritoriu, în absența unei forme de „hotărnicii“, nu putem merge decît pe linia deducțiilor. Formele de organizare includ așezări de tip vican — **vicus Turris Muca (...)**, **vicus Clementianensis**, **vicus Narcissiani** etc., **villae**, sanctuare, vechi orașe grecești.

Pentru Callatis, chiar dacă romanii din cetate nu par să fi avut, luați în masă, și drepturi teritoriale, fiind un **conventus** de negustori, nu putem să nu observăm influența romană în organizarea teritoriului, dacă admitem aplicarea aici a procedului lotificării prin așa-numita **centuriatio**. Epigrafic, ne sînt atestate aici **vicus Amlaidina**, iar în hotărnicia callatiană : **Cei**, **Val**, **Asboldina**, **Sardes**, după cum alte descoperiri arheologice par să indice prezența unor **villae rusticae** (la Moșneni).

Organele de conducere în **vici** erau primarii, numiți **magistri**, care în comunitățile duble din **regio Histriae** apar, de regulă, cîte doi, un roman și un trac ; avem în vedere în primul rînd perechile de **magistri** (sau **magistrati**) atestați în **vicus Quintionis**, unde avem mențiunea și unui **auditorium**, ca sediu al „birourilor“ administrative și edilitare ale respectivului **vicus** : Sulpicius Narcissus și Derzenus Aulupori ; Tiberius Saturninus și tracul Bisienis ; Claudius Caius și un Durisse Bithi, Aelius Bellicus și Mucaporus Ditugenti, Iulius Geminus și Genicius Brini etc. (ISM, I, nr. 324, 325, 326, 327, 328). În **vicus Secundini**, colegiul de magistrați se păstrează în aceeași formulă — Flavius Valens și Valerius Cosenis, Bonosus Bonunis și Iustus Iustini, dar avem și formula unui grec și a unui trac romanizat — Artemas Dioscurides și Iustinus Valeri, sau numai a doi cetățeni romani — Aurelius Fortunatus și Aelius Herculanus (ibid., nr. 345, 347, 344, 346). Funcția de **quaestor** în schimb este ocupată numai de purtători ai unor nume romane : Cocceius Phoebus, Terentius Maternus, Servilius Primigenius, Claudius Ianuarius etc.

În interiorul Tomisului, exceptînd situația din **Turris Muca(...)**, locuită de **cives Romani et Lai consistentes** și unde erau doi **magistri vici**, C. Ianuarius și un Herculanus, funcția de care ne ocupăm este reprezentată de cîte un singur individ, purtător al unui nume roman : Aelius Aelianus, Flavius Ianuarius (în **v. Clementianensis**), Pontianus Valens (în **v. Narcissianus**).

Teritoriul graniței dunărene, pînă la întemeierea celor trei

municipii — Durostorum, Troesmis și Tropaeum Traiani —, are caracter militar și se află sub supravegherea legiunilor. În apropierea castrelor se dezvoltă două așezări distincte juridic și teritorial: **canabae**-le, dezvoltate în strinsă legătură cu legiunea (sau cu unitatea auxiliară) și ai căror magistrați se numeau **quinquennales canabensium**; și așezările civile, apărute uneori pe locul sau din centrul autohton existent și care vor constitui nucleele viitoarelor municipii și colonii. Teritoriile castrelor având rolul de a asigura aprovizionarea trupelor din capitala lor militară, depindeau juridic și administrativ de acestea. Din păcate însă, nu avem nici o șansă de a proceda la o eventuală delimitare a acestor teritorii și aceasta cu atât mai mult, cu cât existența așezării civile indigene (fie că este vorba de o **civitas** ca la Troesmis, fie de un **vicus** ca la Capidava) impunea o repartizare a teritoriului între **canabae** și aceste așezări indigene. De aici derivă necesitatea ca teritoriile să aibă un organism de conducere formal independent, atât față de **canabae** cât și față de **civitates**, pe care funcția de **quinquennalis teritorii** pare să o reflecte cel mai bine. Această funcție reprezentată în teritoriul capidavens de C.Iul. Quadratus, este deținută nu de un militar, ci de un civil, care, în cazul nostru păstrează și titlul de **princeps loci**.

Dualitatea administrativă reprezentată de cele două așezări distincte — **canabae** și așezare civilă — pare cel mai bine reflectată la Troesmis și mai ales după stabilirea aici a Legiunii a V-a Macedonica. Cele două unități administrative au fiecare magistrați și instituții proprii — în **canabae**: **quinquennales**, **magistri** și o **curia decurionum**, în timp ce așezarea indigenă nu cunoaște decât un **ordo** format din **decuriones (ordo Troesmensium)** condus de unul sau doi **magistri**. Observăm deci o organizare premunicipală, destul de avansată, în **canabae** și una ceva mai simplă, dar pe cale de romanizare în cadrul așezării civile. Asupra lor, dar în special asupra teritoriului se va fi exercitat autoritatea militară a castrului de la Troesmis. Această dualitate ia sfârșit prin transferarea legiunii în Dacia și conferirea titlului de **municipium** așezării, de către Marcus Aurelius, după 169—170.

În general, se admite că acolo unde „dubla comunitate” nu a evoluat spre un statut municipal — și avem exemple la Capidava și în majoritatea așezărilor dobrogene pe **limes**, autoritatea militară a castrului, în sec. III e.n., va redeveni preponderentă.

Avem și situația unor teritorii, aparținând unor cetăți și care nu reclamă neapărat în apropierea lor, prezența unui factor militar stabil (care să fi ocupat un castru) și activ. Este cazul teritoriului cetății Tropaeum Traiani (ridicată înainte de 170 la rangul de **municipium**); în sfârșit, avem în vedere și o **civitas** neromană de ausdecensi — **Civitas Ausdecensium** deținătoare a unui teritoriu propriu, delimitat de teritoriile celorlalte comunități și recunoscut de romani (**territorium civitatis**).

Ca și pentru orașele vest-pontice, și aici, vom întâlni aceleași subdiviziuni teritoriale : **vici** — **vicus Vergobrittiani** (în preajma castrului de la Cius și al cărui **magister** — C. Iulius Vale(n)s este veteran al Legiunii a V-a Macedonica) ; **vicus Ulmetum** (în teritoriul Capidavei) ; **vicus Scenopensis** și **vicus Hi(...)** (în același teritoriu) ; **vicus Novus** și **vicus Petra** (în teritoriul Ibidei), și, cel mai recent, desemnînd și așezarea civilă din jurul castrului de la Independența (anticul Halmyris) — **vicus Classicorum** (Al. Suceveanu, M. Zahariade, Dacia, n.s., 30, 1986). Nu lipsesc nici **villae-le rusticae**, identificate atît epigrafic (în teritoriul Capidavei) și în alte locuri, cît mai ales, în ultima vreme arheologic, în partea de nord a Dobrogei (V.H. Baumann, **Ferma romană în Dobrogea**, 1983).

Urbanizarea, alt atribut major al dominației romane în Moesia Inferioară, va cunoaște în sec. II e.n. un proces înaintat. Cele mai multe orașe au fost la început cetăți de apărare, plasate mai ales pe **limes**, așa cum este cazul cu Troesmis, Noviodunum, Capidava etc. Sub Marcus Aurelius patru orașe din Moesia Inferior, dintre care două în Dobrogea actuală — Troesmis și Tropaeum Traiani — devin municipii, cu organe de conducere de tip roman : **magistri** aleși din **ordo decurionum** (sau **curialium**), **aediles**, **quaestores**, **duumviri** (sau **duumviri quinquennales**). La Troesmis sînt atestate și funcții religioase : **sacerdos provinciae** (pe care se bazează presupunerea că la Troesmis ar fi fost sediul unui **concilium provinciae**), sau simpli **flamen pontifici**, **augures**, **augustales**. Cetățenii municipiului (**municipes**) sînt membrii fostei comunități premunicipale în raport cu care ceilalți locuitori (din oraș sau teritoriu) sînt **incolae**. Onomastica inscripțiilor de la Troesmis, în care predomină gentilicii neimperiale sau gentiliciile împăraților din sec. I. e.n. — Iulii, Claudii, Flavii, Aelii, chiar dacă unii coloniști pot să fi venit cu aceste gentilicii obținute în alte părți ale imperiului, denotă că nu toți locuitorii așezării civile și canabelor au devenit **municipes**, ci numai membrii fostelor organisme premunicipale. Tropaeum Traiani a avut o dezvoltare aparte, avînd ca nucleu comunitatea de cetățeni romani, așezați sau colonizați în vecinătatea monumentului triumfal, pe locul unei foste așezări getice. Populația civilă atestată în inscripțiile de la Tropaeum Traiani este în cea mai mare parte romanizată sau romană, deși numărul purtătorilor de nume indigene este notabil. Și aici sînt atestate o serie de magistraturi, în general administrative — **duumviri**, **quinquennales** etc și un **ordo decurionum**.

Cetățile pontice, care de la început au constituit suportul expansiunii romane spre interior, cunosc o perioadă prosperă, reflectată epigrafic și arheologic. Cea mai puternică influență romană se produce la Tomis, unde în sec. II e.n. majoritatea magistratilor locali purtau nume romane. În documente numismatice și

epigrafice, orașul se intitulează „prea strălucită metropolă și prima din Pontul Stîng“.

Unul din principalele elemente romanizatoare ale populațiilor neromane și poate cel mai important, mai ales pentru perioada de început a stăpînirii romane, l-a reprezentat armata. Aceasta a acționat pe mai multe planuri, deopotrivă, asupra vieții urbane și rurale, și sub mai multe forme : prezența unităților militare, constituirea așezărilor civile din apropierea taberelor militare, construcții militare, sistemul de recrutare, veteranii.

Despre rolul romanizator al armatei se poate vorbi numai din momentul prezenței stabile și îndelungate aici a unor unități militare. Abia începînd cu domnia lui Vespasian sînt cantonate în Dobrogea trupe auxiliare și cel mai tîrziu, în 107, Traian va stabili la Durostorum Legiunea a XI-a Claudia și în Troesmis Legiunea a V-a Macedonica. Înainte de instalarea primelor unități militare terestre, un rol însemnat l-a avut flota dunăreană, **Classis Flavia Moesica**, constituită de Vespasian în cadrul măsurilor luate prin guvernatorul său, Rubrius Gallus, pentru întărirea defensivei teritoriului de la Dunărea de Jos.

Cele mai multe unități militare sînt cantonate pe Dunăre (Capidava, Troesmis, Axiopolis, Carsium, Arrubium, Noviodunum etc.). Întîlnim însă variații și în interiorul Dobrogei, la Tropaeum Traiani și pe litoral (A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Buc., 1977).

După cum am remarcat, în apropierea taberelor militare au luat ființă și s-au dezvoltat așezări civile, care vor constitui dovada procesului de urbanizare, provocat de o locuire organizată după model roman. Ele au contribuit substanțial la romanizarea provinciei, exercitîndu-și influența asupra unui teritoriu vast, administrat și exploatat de către centrul militar.

Rolul civilizator al armatei este oglindit prin numeroase construcții militare — în special fortificații, dar și drumuri, ape-ducte, clădiri publice etc., care au antrenat toate categoriile etnice și sociale din regiune și le-au atras spre forme superioare de existență, subordonîndu-le în același timp puterii și organizării romane.

Fortificațiile din sec. II—III, în general plasate pe **limes**-ul dunărean, sînt atestate în aproximativ 22 de localități.

Opera defensivă declanșată de Traian în Moesia Inferior va fi continuată de împărații Antonini, pentru că în perioada Severilor să crească rolul unităților militare în administrarea teritoriului provinciei și soldații să fie legați într-o măsură mai mare de ținuturile în care erau cantonate trupele.

Elementul cel mai important care a stat la baza procesului de romanizare l-au reprezentat veteranii. Prin prezența lor continuă și activitatea alături de localnici ei au contribuit la încadrarea acestora în normele de viață și în comunitatea lingvistică romană. Au putut să-și exercite rolul datorită poziției importante

pe care o aveau în viața economică și administrativă a localităților, precum și a numărului lor destul de mare, prezent deopotrivă în așezări militare, rurale și urbane. Din acest punct de vedere Legiunea a V-a Macedonica a fost formațiunea militară care a contribuit în mare măsură la organizarea și dezvoltarea socială a acestor ținuturi, și întinzându-și influența și pe litoralul pontic, militari ai acestei legiuni apar atestați la Troesmis, Sacidava, dar și la Histria, v. Quintiones, Tomis, Tropaeum Traiani. Deși numai cu o ședere de 60 de ani la Troesmis (107—167), este legiunea referitor la care informațiile noastre sînt cele mai abundente atît în ce privește originea militarilor săi — în general din Asia Mică : Amastris, Ancyra, Amasia, Hemesa, dar și din Italia și Moesia — cît și funcțiilor publice ocupate de aceștia după efectuarea serviciului militar.

Celelalte legiuni și unități auxiliare din Moesia Inferioară sînt atestate printr-o serie lungă de veterani la Tomis, Histria, Noviodunum (Legiunea a XI-a Claudia) ; din nou Tomis (Ala I Asturum, cohors VII Gallorum, cohors I Flavia Commagenorum, Classis Flavia Moesica etc.). Veteranii din Ala II Hispanorum și Aravacorum sînt atestați la Arrubium, Histria, Cius, Capidava și Tomis, iar din Cohors I Lusitanorum la Tropaeum Traiani, Cius, Tomis. Cunoaștem și veterani care au aparținut unor formațiuni din diverse provincii. Notăm, de exemplu, trei veterani din cohortele pretoriene de la Roma și care s-au stabilit ulterior în Dobrogea : dacă pentru Aurelius Dalenes, originar din **v. Am-laidina** situația ni se pare normală, pentru ceilalți doi — L. Ennius Ferox, originar din nord-vestul Italiei și Aelius Aurelius Atticus, originar din Phrygia, situația se explică prin gradul înalt de romanizare al provinciei. Notăm, în sfîrșit, prezența unor veterani în funcții importante, în orașele vest-pontice : M. Ulpius Longinus, **buleuta Tomitanorum** și Africanus Quietus, agoranom la Tomis. De asemenea, un M. Ulpius Marcianus, veteran din Ala I Vespasiana Dardanorum îndeplinește funcțiile de **pontifex, duumvir și quinquennalis** al municipiului Troesmis.

Un ultim aspect pe care-l avem în vedere privește generalizarea practicii recrutărilor teritoriale, procedeu introdus treptat, încă din sec. I, pe măsura romanizării provinciei. Deși mărturiile cu privire la componența etnică a armatelor sînt restrînse, am putut remarca în Legiunea a V-a Macedonica doi militari proveniți din Moesia — T. Valerius Marcianus, originar din Troesmis și C. Iulius Saturnius de la Oescus. Exemplele sînt mai multe, procedeu fiind folosit și de unitățile auxiliare, și se ajunge ca dintr-un număr de 22 de soldați cu patrie cunoscută, de exemplu, 10 să provină din Tracia și Moesia. Practicarea recrutărilor teritoriale, generalizată în sec. II, constituie o dovadă, pe de o parte că elementul roman era suficient de puternic în Dobrogea pentru a asigura completarea efectivelor unităților militare staționate aici ; pe de altă parte, recrutarea localnicilor a avut un rol însemnat

în romanizarea populației băștinașe, constituind una din principalele căi de creștere a numărului și forței sociale a cetățenilor romani în provincie. Mai târziu, militarizarea generală a imperiului a dus la o necesitate și mai mare a realizării unității sociale și lingvistice a autohtonilor.

Organizarea **vieții economice** în Moesia Inferioară se face în concordanță cu interesele Romei, dar cu respectarea și amplificarea practicilor tradiționale locale. Agricultură, comerțul, meșteșugurile rămân cele trei compartimente esențiale cu variații de la un oraș la altul sau de la o zonă la alta. Cetățile de pe litoral își conturează o oarecare specialitate. Reala bogăție a teritoriului histrian o constituia peștele, al cărui export către centrele grecești din sud era principala sursă de venituri a cetății. La Tomis, mai bogate sînt mărturiile despre o activitate agricolă propriu-zisă, fie că ne referim la cultul divinităților agreste, la sărbătoarea **Rosalia** (menționată și la Histria), fie la magistraturi legate direct de aprovizionarea cu grîne a orașului. Producția callatiană păstrează un caracter predominant cerealier. Întîlnim și aici sărbătoarea agrestă a Diorubriilor, cultul lui Dionysos și al acoliților săi și o serie de magistraturi cu referire strictă la aprovizionare.

Aceasta nu vrea să însemne însă considerarea zonei de care ne ocupăm — poate cu excepția Callatidei — drept „grînar” pontic, termen mult mai potrivit pentru alte ținuturi. Excedentul de cereale pe care Dobrogea îl vehicula prin porturile sale, provine în mare măsură din ținuturile imediat apropiate ei, din Cîmpia Română. Alte ocupații sînt legate de creșterea animalelor, cultivarea viței de vie și vînătoare.

Principala mînă de lucru trebuie să o fi furnizat elementul indigen, în forme pe care le presupunem, ca țărani semidependenți în vechile posesiuni ale cetățenilor greci, colonatul pe proprietățile mai mari (din **regio**) rămînînd încă în stadiul de ipoteză ; pentru proprietățile mijlocii ale veteranilor se arată a fi mai potrivită utilizarea mîinii de lucru servilă.

În viața economică a Dobrogei romane comerțul juca un rol de seamă, deși acesta va fi fost subordonat intereselor și controlului stăpînirii romane. La Histria este susținut de numărul relativ mare de străini domiciliați în cetate și care provin din Corinth, Tomis, Egipt, dar și din centrele de la Dunăre. Aceasta probează menținerea legăturilor tradiționale cu vechile centre grecești, cu orașele învecinate și cu orașele romane nou înființate pe artera danubiană. Stau mărturie altarul lui Philiskon, fiul lui Zotichos, probabil mare armator sau comerciant și epitaful lui Monephilos Bassos, mare negustor (**emporos**) ambele piese descoperite la Vadu. La Tomis, comerțul este ocupația de bază a locuitorilor. Pe lîngă cultul Dioscurilor mai apar adorați Hermes, Poseidon sau Afrodita. Numărul străinilor atestați în documentele epigrafice este mare. Cunoaștem un Stratokles Prusieus, negustor din

Prusa Bithyniei, un Euelpistos Prusaeus, tot de acolo, zis și „Tomitanul” (Tomeitos), pe Aurelius Sozomenos, negustor ambulant din Byzantion, un pontarh și arhonte anonim din Neapolele sirian. Din Nicomedia (Bithynia) sînt atestați Damostratos Hera și Teimocrates, fiul lui Alexandros, din tribul Romanilor (**fulé Ro-meon**). Unii provin din Olbia și Grecia, din alte orașe ale Asiei Mici (Ancyra, Pessinus, Heraclea, Capitolas etc.) sau din Egipt. Încă din sec. I e.n. se înregistrează un aflux de cetățeni romani fie din orașele dobrogene nou înființate (Noviodunum, Troesmis, Cius, Carsium), fie din provinciile dunărene în general (Durostorum, Novae, Ratiaria, Viminacium, Apulum), fie chiar din Italia (Roma, Liguria, Aquileia).

Pe lângă o serie de negustori și armatori izolați, avem atestarea unui colegiu al armatorilor tomitani (*ὁ οἶκος τῶν ἐν Τόμῃ ναυκλήρων*) și a unor asociații comerciale — casa Alexandrinilor (*ὁ οἶκος τῶν Ἀλεξανδρέων*). Activitatea comercială la Tomis se dovedește, deci, a fi fost infinit superioară celei histriene și aceasta grație excepționalei importanțe a portului. Preocupări legate de comerț nu lipsesc nici la Callatis. Încă din sec. I e.n. ea a oferit un cîmp prielnic negustorilor romani, deși cetatea pare fi adeptă unui oarecare conservatorism în relațiile sale, fapt atestat și de numărul restrîns de străini atestat în inscripții.

În orașele romane activitatea comercială și cea meșteșugărească se află sub influența autorităților militare romane, în direcția asigurării trebuințelor propriilor garnizoane. Este adevărat că prin însăși prezența lor, așezările militare au impulsionat activitatea economică a vechilor centre indigene, pe care le-au atras în sfera comercială romană. În acest scop, cetatea de la Carsium și așezarea de la Dinogetia vor fi constituit porți de intrare și transmitere ale unor mărfuri romane în stînga Dunării și invers, ale unor produse agricole către porturile de la țarmul mării. Totul se desfășoară însă în limitele unui control vamal și serviciu financiar riguros organizat de romani. Horrothesia histriană menționează deja un **conductor publici portori ripae Thraciae**, iar de la Capidava, două inscripții din sec. II e.n. amintesc personaje importante din administrația vămilor Dunării — un **conductor (portorii) Illyrici utriusque et ripae Thraciae** și un **pr(ocurator) — vecligalis Illyrici**. Existau birouri vamale pe limesul dunărean și pontic și o serie de funcționari financiari percepeau diferite impozite.

La venirea romanilor în Scythia Mică, populația majoritară o formau neamurile getice, bine atestate în izvoarele istorice. Fondul etnic tracic va fi înnoit poate într-o primă etapă chiar din sec. I î.e.n., cu elemente venite din regiunea dintre Balcani și Dunăre — bessi, lai, ausdecensi și în sec. II e.n. cu elemente din stînga Dunării. În orașele grecești populația e preponderent grecească. Primele prezențe romane se înregistrează la Tomis și Callatis. Componenta etnică nouă a acestor orașe se compune din

πολίται (cives) — respectiv cetățenii greci ai cetății, și elementul străin reprezentat de romanii militari sau civili și din simpli străini. O a doua categorie o constituia **πλῆτος (plebs)**, în care intrau indigenii sau liberții. La Histria pătrunderea masivă a elementului roman are loc abia din sec. II. Acum, dar mai ales în sec. III vom întâlni și greci a căror romanizare, din punct de vedere onomastic, este în curs — Flavios Meniskos, Fulvios Telesforos, Aurelios Dionysodoros etc. și cetățeni greci definitiv romanizați, purtători a **tria nomina** — Aurelius Artemidoros Aristocratus, Aurelius Diogenes Tryfonos etc. Se pot înregistra etape și în privința romanizării elementului indigen, a neamurilor sud-tracice, ilustrate între altele de onomastică : Fronto Burtsitisin, Valerius Cosenis, Valerius Cutiunis, Antonius Dolentis, Aurelia Dusia etc., urmare desigur a prezenței și organizării romane. Cîteva **vici** din **regio** posedă **conventus** de cetățeni romani : mai multe inscripții din **vicus Quintionis** fac mențiunea și pun pe același plan pe **veterani et cives Romani et Bessi consistentes**, iar în **vicus Secundini** pe **cives Romani et Lai consistences**.

La Tomis, cetățenii greci cu **tria nomina**, cetățenii romani și veteranii apar încă din sec. I e.n. Dat fiind statutul de **civitas libera**, e mai mult decît probabilă aici și existența unui **conventus civium Romanorum**, pe care îl aflăm la Callatis în perioada lui Traian, dar pentru care nu este exclusă și o existență anterioară. Ca și la Histria, remarcăm o romanizare onomastică progresivă. Elementul autohton este însă mai numeros ; pe un altar de la Poarta Albă, dacă nu cumva piesa a fost adusă aici chiar de la Tomis, aflăm un autohton romanizat, Tiberius Claudius Mucius, care dedică piesa Eroului cavaler. Un exemplu edificator al amestecului de influențe trace, grecești și romane în onomastică, dar care traduce o stare de fapt a componenței etnice a populației, aflăm în stela lui Saturninus Biti, ridicată de soția sa, Ziles ; ceilalți membrii ai familiei poartă fie nume tracice (Curithie), fie romane — Valeria și Sabina. În teritoriul tomitan elementul roman pătrunde tot în sec. I și acest fapt va determina o omogenizare mai mare a organizării, reflectată tocmai prin romanizarea mai timpurie a instituțiilor rurale.

La Callatis remarcăm doar componența populației asemănătoare cu Histria, în **civitas** ; și absența unor nume de cetățeni romani în teritoriu, cu toate că avem dovada organizării romane a acestui teritoriu.

În orașele romane de pe limesul dunărean populația era formată din romani — militari sau civili, mai numeroși în **canabae**, și elementul autohton, preponderent în așezările dezvoltate din centrele autohtone preexistente, dar care nu exclude și prezența unui **conventus civium Romanorum**, ca la Troesmis. Inscripțiile de aici menționează circa 300 nume de persoane, toate romane — majoritatea militari activi sau veterani ai legiunilor. Componența populației de la Troesmis se confunda, cel puțin pentru

inceput, cu componenta Legiunii a V-a Macedonica. Alături de veterani fixați după cum am văzut și în orașele grecești și în teritoriile acestora, precum și în interior, întâlnim comunități de cetățeni romani constituenți în **conventus**.

În anul 116 în așezarea de la Tropaeum Traiani era deja constituită o comunitate romană de **Traianenses Tropaeenses** care dedică o inscripție împăratului Traian. Populația civilă atestată în inscripțiile de aici era în cea mai mare parte romanizată ori romană. Analiza numelor trace arată un grad avansat de romanizare : soția tracului Scoris Mucapori are **nomen** latin — Aurelia Eftepir, iar descendenții au toți nume romane — Aurelius, Sabina, Sabinianus și Valens. Tot nume romane — Iustus și Valens — au și descendenții tracului Daizus Comozi.

Inscripțiile ca de altfel și descoperirile arheologice mai frecvente în ultima perioadă, atestă integrarea autohtonilor la modul de viață roman : aceștia ridică inscripții în limba latină, renunță la numele lor tradiționale și preiau nume romane ; sînt cooptați în armată și în conducerea vieții publice ; locuiesc alături de cetățenii romani în **vici** organizate după sistem roman etc. Generalizarea cetățeniei romane prin Constituția Antoniniană a însemnat o etapă importantă în procesul asimilării și integrării provinciilor traco-geți în comunitatea juridică și socială romană. Se pun bazele unei sinteze etno-culturale din care a reieșit o populație romană provincială.

În tentativa de a ilustra procesul integrării teritoriului Dobrogei în Imperiul roman un rol important îl joacă manifestările cu caracter religios, considerate în ansamblul vieții spirituale. Ceea ce caracterizează viața religioasă în epoca romană este complexitatea și varietatea datorate, pe de o parte, persistenței cultelor tradiționale, cărora li se adaugă acum panteonul oficial al Romei și cultul imperial ; pe de altă parte, apariția mai veche, dar aflată acum într-o fază de maximă răpîndire a divinităților orientale, față de care însă divinitățile greco-italice au opus o rezistență tenace. Religia oficială, patronată și controlată de stat își află apărătorii în provincie printr-o serie de preoți municipali și provinciali. La Troesmis avem atestat un **sacerdos provinciae**, ajutat de o serie de **flamini și auguri**, iar la Tomis își avea sediul un **arhiereus**, al cărui președinte este și mare-preot al cultului imperial. Despre cultul imperial, pătruns aici încă din sec. I e.n. este suficient să amintim de templul închinat lui Augustus, la Histria de grecul Papas, fiul lui Theopompos ; de sărbătorile închinat cezarilor la Histria și la Callatis ; de existența colegiului de **Augustales** de la Troesmis și, în sfîrșit, de spectacolele și concursurile organizate de pontarhi la Tomis cu prilejul adunărilor periodice ale comunității.

Inscripțiile provenite din satele Dobrogei romane demonstrează instalarea categorică și în acest mediu a religiei oficiale a Romei. Cele mai multe sînt consacrate lui Iupiter Optimus Ma-

ximus, singur sau asociat cu Iunona Regina (în teritoriul orașelor pontice, pe limesul dunărean, la Troesmis, Capidava, dar și în interior, în apropiere de Tropaeum Traiani). În alte asociații, Iupiter apare cu divinități cu atribute speciale — Sanctus Silvanus (v. Ulmetum), Fortuna Redux et Signa Cohortis (la Capidava), Iunona și Ceres Frugifera (la Gălbiori, tot pe teritoriul Capidavei) ; cu Hercules Invictus, Liber Pater (la Tropaeum Traiani). Altarele ridicate de obicei în numele colectivității rurale, pentru a-i onora pe „marii zei ai statului roman“, au un caracter oficial. Și în cazul unor dedicații individuale, se poate vorbi de un caracter semioficial, atunci când se are în vedere persoana împăratului.

De o deosebită considerație se bucură divinitățile cu caracter agrest ; o ipostază nouă pentru Silvanus este cea de **Sator** care are la Ulmetum un colegiu de admiratori — **consacrani Silvani Satoris**. Numărul inscripțiilor și reprezentărilor consacrate lui Dionysos, descoperite în provincie este considerabil și divinitatea trebuie să se fi bucurat de o popularitate specială. Alte dedicații și reprezentări o au în vedere pe Diana (la Taița, Țiganca, v. Celeris și Capidava), Ceres cu epitetul Frugifera, acordat de regulă zeiței numai în Italia, Zeus în ipostaza de Ombrimos, Hercules ca simbol al puterii imperiale, dar și cu atributul de Saxanus (la Axiopolis), Apollo Sanctus sau Deus Sanctus Apollo, Neptunus Augustus (la Tropaeum Traiani), Fortuna, vechea zeitate italică adorată la Capidava etc.

Numărul documentelor referitoare la răspîndirea în Dobrogea a religiilor orientale în sate este relativ redus. Divinitățile exotice par să-și fi recrutat credincioșii printre străinii așezați aici, după cucerirea romană, în primul rînd la Tomis, Histria și în teritoriile lor dar și la Noviodunum, Tropaeum Traiani, Troesmis, Măcin etc.

Descoperirile arheologice mai vechi și mai recente arată că perioada romană a sec. I—III e.n. se caracterizează, prin fuziunea formelor de artă tradițională, cu cele noi, venite din lumea romană, occidentală și orientală. Pătrunderea noilor aspecte culturale se manifestă, în primul rînd, în domeniul cultural și arhitectural. Un impresionant lot de basoreliefuri, statui, statuete, de aspect rudimentar oglindesc fidel credințe și obiceiuri ale populației din provincie, cu amănunte care reflectă o psihologie proprie. Relieful de cult concretizează două fenomene petrecute pe plan religios : sincretismul și **interpretatio romana**. Sculptura funerară reprezintă aspectul cel mai interesant al artei provinciale romane ; alături de micile stele de marmură, „pontice“, se răsîndesc acum stelele mari, cu mai multe registre, de tip roman.

Arhitectura impresionează prin monumentalism — efect al avîntului economic din vremea Antoninilor. Arhitectura civilă sau militară, cu caracter laic sau religios, capătă forme general romane. Edificiile publice sau private, sînt construite din piatră

locală, calcar sau gresie, cel mai adesea în tehnica **opus incertum**. O serie de elemente arhitectonice — coloane, capitelluri, arhitrave etc., atestă eleganța și grandoarea unor edificii. Băi publice sînt construite atît în mediul urban (vezi Histria, Noviodunum) cît și în cel rural — **balneum** construit de **vicani Petrenses**, după o inscripție de sec. III descoperită la Camena.

Dar expresia cea mai grăitoare a sculpturii și arhitecturii romane o constituie monumentul triumfal de la Adamclisi, singurul monument oficial al provinciei, de o importanță unică în toată lumea romană. Compoziția arhitectonică, de tradiție italică, și mai ales morfologia decorativă ce corespunde gustului de decorativism monumental al romanilor, cîștigă prin tratarea realistă și autentică a tipurilor umane, datorată meșterilor locali. Monumentul apare ca o manifestare autentică a artei provinciale romane de la începutul sec. II, cu un mesaj ideologic precis, ținînd la proslăvirea virtuții militare romane și a împăratului, fiind în același timp o sursă istorică de excepțională însemnătate pentru procesul etnogenetic românesc.

Mijlocul sec. III reprezintă sfîrșitul unei mari etape din istoria Dobrogei romane, în care înflorirea vieții urbane alături de cea a statelor a asigurat relativa prosperitate a provinciei în cadrul aceleia mai largi, a Imperiului roman. Contradicțiile interne conjugate cu atacurile popoarelor libere de la granițele Imperiului reprezintă începutul unei perioade de grele încercări. Pentru Dobrogea este o perioadă dificilă, cu atacuri pustiitoare la frontieră și în interior. Refacerea de scurtă durată din vremea lui Aurelian prevestește, în linii mari, perioada Dominatului. Restaurația dioclețiană, continuată pînă în zilele lui Constantin și Licinius, va pune bazele noii provincii Scythia Minor, de numele căreia vom lega noțiunea de romanitate dunăreană în secolele IV—VII.

Deocamdată, pentru secolele I—III e.n. putem considera procesul de romanizare definitivat în liniile sale generale. Aceasta înseamnă că a fost creată sinteza etnică și culturală, care va sta la baza romanității la Dunărea de Jos; populația provincială formată trăiește în forme administrative și de civilizație romană și folosește limba latină provincială. Dominatul va prelua „creația” Principatului și o va dezvolta în forme proprii.

Dobrogea se va adapta noilor condiții ale Dominatului, intrînd repede în zona puterii economice a Bizanțului și asigurînd legătura directă cu populația de la nord de fluviu. Aceste legături pe diverse planuri — economic, spiritual și lingvistic — sînt tot atîtea mijloace de romanizare permanentă în epoca Dominatului, de fapt o continuare a procesului de romanizare început anterior.

Reformele lui Dioclețian, continuate și completate de Constantin cel Mare vor sta la baza întregului sistem bizantin. Scitia — integrată diocesei Thracia și prefecturii Orientului — începe să beneficieze de avantajele pe care i le conferă vecinătatea

cu capitala Imperiului, Constantinopole. Evenimentele ulterioare vor aduce schimbări în primul rînd de natură economică în aria Dunării de Jos, care vor slăbi eficacitatea organizării romano-bizantine, temporar revigorată de Anastasius. Unele modificări în organizarea provinciilor mai survin în timpul împăratului Iustinian cînd unitatea administrativă și militară a Scythiei Minor și Moesia Secunda, desprinse din dioceza Thraciei, sînt puse sub autoritatea unui **quaestor Iustinianis exercitus**, după cum trebuie amintită organizarea din timpul lui Heraclius, înainte de prăbușirea definitivă a limesului dunărean.

Imperiul Roman Tîrziu se prezintă ca o aglomerare de orașe ale căror venituri se bazează în primul rînd pe agricultură. În același timp creșterea rolului episcopatului în conducerea orașelor le conferă un rol dublu în creștinarea și romanizarea populației, rol cu atît mai important cu cît în sec. V—VI orașele ajung centre și adăpost pentru majoritatea populației. Mare parte a acestor așezări apar în epoca Dominatului ca refaceri ale celor preexistente, pe parcursul a mai multor etape. Cele mai importante se plasează în timpul domniilor lui Dioclețian (Tomis, Dinogetia și în sud Transmarisca și Durostorum) ; Constantin și Constantius II (Tropaeum Traiani, Dinogetia, Noviodunum, Ulmetum, Capidava, Histria, Tomis ș.a.) ; Anastasius (cînd au loc lucrări de restaurare la Histria, Dinogetia, Capidava, Ulmetum, Tropaeum Traiani, Callatis, Tomis) și Iustinian, a cărui politică va fi direcționată spre restaurarea unui imperiu roman universal și creștin. Deși în aparență neschimbate, orașele (sau fortificațiile) suferă modificări în ce privește aspectul lor general (devenit quasimedieval), și a structurii populației, ale cărei preocupări sînt legate în principal de agricultură și comerț. Importanța lor sporește odată cu transferarea puterii locale către cler, cînd unele dintre ele devin centre de iradiere a creștinismului.

Schimbări importante constatăm și în organizarea militară a teritoriului dobrogean din perioada Dominatului. Cea mai mare parte a armatei era recrutată din rîndul populației locale, un rol important deținîndu-l tracii romanizați. Unii din comandanți poartă încă nume trace (Buzas), iar alții nume latine (Comentiolus, Castus etc). Calitatea de **duces limitis provinciae Scythiae**, e deținută, pe rînd, de un C. Aurelius Firminianus, Valerius Romulus, Flavius Stercorius, dar și de un oarecare Sappo, de origine străină. Alți purtători de nume latine, orientale sau tracice apar în funcții de **praefectus legionis** (Valerius Thimpus), **tribunus** (un Marcianus), **praepositi** ai unor **vexilații** (Aurelius Valens și Ursicinus) sau simpli **centuriones** (Flavius Festus, Valerius Onesima), **biarchus** (Valerius Victorinus), **biserxarchi** (Carinus, Barbatio și Diogenianus) sau numai **exarchi** (Dicebalus, Faustinus, Proclinus) etc. Procesul de eterogenizare a armatei sporește în dauna calității compoziției sale, fie prin înrolarea migratorilor colonizați în Imperiu, fie prin folosirea mercenarilor

(foederati) și a trupelor provenite de la populațiile aliate, dar care se vor afla sub conducerea comandanților romani. Unul din elementele semnificative ale acestei perioade este creșterea rolului **limitanșilor** în apărarea granițelor Imperiului. Aceștia vor fi acum definitiv legați de pământul unde se află unitatea, devenind coloni-plugari, cu drepturi teritoriale și obligații militare transmise ereditar. În felul acesta, organizarea militară nouă a provinciei are o importanță deosebită pentru evoluția **vieții economice**. Pe de altă parte, dispunerea trupelor în centre urbane contribuie la saltul economiei acestora, în ciuda pierderii autonomiei lor. Datele arheologice dovedesc rolul agriculturii în viața economică a fortificațiilor și caracterului militar agrar al acestora. Regimul juridic al pământului și al populației agricole suferă o serie de modificări datorate schimburilor raportului dintre economia naturală și cea bănească. O serie de legi îi leagă pe **coloni** — principalii producători direcți în această perioadă — de pământul pe care se află și îi aduc tot mai mult în situația de **adscripticii**, care, în sec. V, va deveni ereditară, iar în secolul următor se va extinde și asupra colonilor liberi. Deși proporțiile acestei aserviri nu pot fi precizate, devine clar și pentru Dobrogea începutul unui proces de feudalizare. În ceea ce privește pe țărani liberi, ei erau în cea mai mare parte veterani, cetățeni romani și traco-geți sau geto-daci într-un stadiu avansat de romanizare. **Annona**, bazată pe sistemul **capitatio-iugatio** cîștigă în importanță și devine o instituție permanentă. Negustorii și meșteșugarii din orașe, scutiți de **annona** sînt supuși aceluiași **auri lustralis collatio**, care pînă la domnia lui Anastasius, va apăsa greu asupra acestor categorii. Meseriile cunoscute și colegiile se înregistrează în domeniile mai importante: construcții, fabricarea ceramicii (unde, pe tradiția substratului local se grefează influența romană și romano-bizantină și cea datorată elementelor alogene); alte meserii se referă la extragerea și prelucrarea metalelor, sticlărie, prelucrarea osului etc. Măsura participării la viața Imperiului o dau relațiile comerciale întreținute mai ales cu lumea barbară, dar și cu Constantinopol, Grecia, bazinul Mării Egee, Asia Mică și Siria, Egiptul și Africa de Nord etc. Aceste fenomene se produc pe fondul unei populații în mare parte romanizată și sub efortul permanent de control din partea administrației imperiale.

Cultura provinciei Scythia Minor este indisolubil legată de cultul monoteismului creștin, care, generalizat în toate straturile sociale, dă nota specifică vieții spirituale în toate compartimentele sale. Creștinismul constituie nu numai un fenomen cultural istoric, ci însăși dovada continuității daco-romane și apoi străromâne. Expresie specifică a stării de spirit a maselor, el își cîștigă repede adepți, la aceasta adăugîndu-se, din 313, prestigiul Imperiului roman, în numele și cu sprijinul căruia misionarii creștini

difuzează noua credință. Perioada decisivă a creștinării provinciilor dunărene este sec. IV, deși în Dobrogea elementele de substituire a politeismului străvechi prin monoteismul creștin se accentuează din sec. III. Numărul mare de basilici paleocreștine — la Tomis, Histria, Callatis, Tropaeum Traiani, Argamum, Dinogetia, Troesmis, Axiopolis, Ulmetum, Sucidava etc. — organizarea unui centru episcopal la Tomis, martirii și scriitorii teologi din Scythia Minor, așa-ziii „călugări sciți“, care au avut un rol important în viața religioasă, culturală și politică, o bogată serie de dovezi materiale — geme, inscripții, vase, opaițe etc. — fac din această provincie un focar de iradiere a creștinismului, întreținând romanitatea din stînga Dunării. Procesul de romanizare continuă în sec. IV—VI cu o vigoare crescută, datorată influenței directe a Imperiului creștinat. Prin intensificarea activității creștine în rîndul daco-romanilor, romanismul acestora se desăvîrșește și se răspîndește și în afara vechii provincii traiane, precum și printre popoarele aduse de migrații, factorul creștin aducîndu-și o contribuție de seamă în procesul de romanizare.

Creștinismul, la începuturile sale, a avut un conținut exclusiv latin, deși în Dobrogea și mai ales în centrele urbane de pe litoral n-a putut să facă abstracție de limba greacă vorbită de o parte de locuitori. În același timp răspîndirea creștinismului presupune și existența unei populații locale care înțelegea și vorbea limba latină. Propagarea noii religii, care se făcea în limba latină, a ajutat în mod direct la întărirea elementului latinofon. Însușirea limbii latine reprezintă cea mai importantă consecință a procesului de romanizare, ea încheind un lung proces de absorbție a elementelor de civilizație romană, în cadrul căruia cultura materială a precedat, în mod logic, pe cea spirituală (Al. Suceveanu, *Thraco-dacica*, 6, 1985, 1—2, p. 111). Cele două mari perioade istorice trecute în revistă — Principatul și Dominatul — și-au pus amprenta definitivă în etnogeneza românilor. Ele au constituit etape importante în procesul de creație, pe parcursul cărora s-a fundamentat structura geto-daco-romană a poporului român. Premizele fundamentului etnic românesc, ivite în epoca principatului, capătă valențele unor realități reieșite din îndelungatul amestec geto-daco-roman, cuprins între sec. I—III e.n., în cadrul căruia, fundalul geografic dat de cele două provincii — Dacia și Moesia Inferior (Scythia Minor) avea să ocupe loc în istorie potrivit cu contribuția fiecăreia la prefigurarea poporului nostru, într-o unitate absolut organică. Unitatea etnică se desăvîrșește în cuprinsul acelor hotare care aveau să formeze peste veacuri statul român. În cuprinsul acestuia se încheagă limba și poporul român, moștenitor al atributelor majore geto-dacice și romane, dînd specificul inconfundabil al unei civilizații care se întinde unitar în spațiul carpato-danubiano-pontic.

Urmarea îndelungatei stăpîniri romane asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos a fost, după cum era de așteptat, romanizarea populației autohtone traco-geto-dace din aceste regiuni. Romanizarea populațiilor autohtone din Peninsula Balcanică și formarea romanității orientale a cuprins teritoriile dintre Marea Adriatică și Marea Neagră, dintre munții Haemus și Carpații din nordul Transilvaniei, învecinîndu-se spre sud cu teritoriile de limbă și cultură greacă, linia despărțitoare fiind cea stabilită de istoricul iugoslav Jirecek pe la nord de Skoplie, lacul Ohrida, vest de Serdica (Sofia), versantul de nord al munților Haemus pînă la Marea Neagră, cu excepția litoralului grecesc. Valea Dunării, cu cele două maluri ale fluviului, a fost axa teritoriului de închegare a romanității carpto-balcanice. Pînă la începutul secolului al VII-lea, cele două Moesii, cele două Dacii sud-dunărene și Scythia Minor, provincii mai puternic romanizate, au adus o contribuție importantă la procesul de formare a limbii și popoului român. După anul 602, cînd a început așezarea în masă a triburilor slave în Peninsula Balcanică, a urmat dislocarea sau slavizarea populației romanizate dintre Dunăre și Haemus, rolul principal revenind teritoriilor din stînga Dunării, unde procesul a fost continuat și desăvîrșit. La Dunăre nu s-au format două popoare romanice, ci unul singur, cel român, pentru că a avut aceleași elemente de formare: substratul daco-geto-moesic, stratul roman și adstratul slav meridional, toate trei comune celor două maluri ale Dunării, între ele existînd legături continue și intermigrații, din perioada preromană pînă în cea slavo-bizantină, care le-au menținut caracterul unitar.

Romanizarea dacilor de la nord de Dunăre, fenomen lingvistic și cultural complex și îndelungat, nu s-a limitat numai la cei 165 de ani de stăpînire efectivă a romanilor asupra Daciei. Acest proces a cunoscut o primă etapă de romanizare indirectă odată cu instalarea romanilor pe linia Dunării și înființarea provinciilor Pannonia (9 e.n.) și Moesia (15 e.n.), cînd dacii din Dacia preromană au fost atrași din ce în ce mai mult în sfera economică, culturală și politică a romanilor. Negustori, meșteșugari, fugari și dezertori romani erau angajați la curțile regilor daci. Încă din secolul I î.e.n. denarul roman a început să înlocuiască moneda dacă. Împreună cu produsele romane de calitate superioară, pătrundeau pe cale pașnică în Dacia preromană mentalitatea, alfabetul și limba latină.

A doua și cea mai intensă este **etapa romanizării directe**,

care la nord de Dunăre coincide cu stăpînirea romană în Dacia (106—274), iar la sud de Dunăre se prelungește pînă la începutul secolului al VII-lea. La romanizarea din această etapă au contribuit mai mulți factori. Primul ce trebuie amintit este **armata**. Numeroasele unități militare (legiuni și trupe auxiliare), instalate în lagăre pe lîngă care se aflau tabere de așezări civile (**canabae**), răspîndite pe tot teritoriul cucerit și legate între ele printr-o rețea foarte bine organizată de drumuri militare, constituiau tot atîtea focare de romanizare. La acestea se adaugă recrutarea de soldați din rîndurile populației supuse, care erau trimiși în diferite provincii ale Imperiului roman, unde n-aveau alte elemente de legătură și unitate decît organizarea militară romană și limba latină. Un rol deosebit de important în procesul romanizării l-au constituit **veteranii**, care după lăsarea la vatră, se stabileau peste tot în așezările noilor provincii, de preferință în apropierea lagărelor militare. **Canabae**-le au alcătuit primele nuclee ale viitoarelor colonii și municipii romane. De obicei familiile veteranelor formau noile elite municipale, care asigurau progresul romanizării. În această privință cît se poate de semnificativ este cuvîntul românesc „bătrîn”, derivat din latinescul **veternus**. Alt factor important de romanizare a fost colonizarea masivă și sistematică cu elemente latinofone aduse din tot Imperiul roman. Coloniștii erau stabiliți atît în centrele urbane cît și în cele rurale. Deși de origine diferită, ei erau purtători ai limbii latine și deci ai romanității. Conviețuirea coloniștilor latinofoni cu populația autohtonă a reprezentat o condiție esențială a romanizării. **Orașele** întemeiate și organizate după sistemul roman, au adus la rîndul lor o contribuție de mare importanță la implantarea modului de viață roman și a limbii latine. În timpul stăpînirii romane, pe teritoriul Daciei Traiane au existat nu mai puțin de zece mari centre urbane, dintre care șase au avut rangul de **Colonia (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Drobeta, Romula, Potaissa, Napoca, Apulum)** și patru pe cel de **municipium (Dierna, Tibiscum, Porolissum, Ampelum)**, iar în Moesia Inferior numai două **coloniae (Oescus și Ratiaria)** și cinci **municipia (Novae, Durostorum, Tropaeum Traiani, Troesmis și Noviodunum, acesta de pe urmă atestat recent ca atare)**. Această situație arată politica de urbanizare și romanizare mai intensă aplicată de Imperiul roman fostului stat dac. Pe teritoriile orașelor se aflau numeroși **vici, pagi și villae**, pe pămîntul cărora lucrau alături țărani autohtoni și elemente romane. Un rol nu mai puțin însemnat în procesul de romanizare l-au jucat **căsătoriile mixte** dintre autohtoni și romani.

Vestigiile de cultură materială și spirituală, dintre care trebuie menționate cu precădere cele 2628 de inscripții latine, provenind din 246 de localități din Dacia Traiană și 1688 de inscripții latine din 312 localități în Moesia Inferior, iar mai presus de orice limbă neolatină păstrată pînă astăzi de români și alți moște-

nitori ai romanității orientale, constituie cele mai bune dovezi ale procesului de romanizare al traco-geto-dacilor de la Dunărea de Jos.

Romanizarea n-a fost egală și uniformă de la o provincie la alta și nici în cadrul uneia și aceleiași provincii. Mai intensă în provinciile aflate timp mai îndelungat sub stăpînirea romană ea a fost mai puternică și mai rapidă în localitățile urbane și în zona taberelor militare, care după cum rezultă din cercetările arheologice și descoperirile epigrafice, au fost adevărate centre de difuzare a modului de viață roman, a limbii latine și a culturii romane. Din teritoriile mai intens romanizate, romanitatea a radiat și în regiunile învecinate. După părăsirea aureliană, romanitatea de pe teritoriile fostei Dacii Traiane s-a dezvoltat mai încet, dar n-a fost întreruptă, datorită legăturilor aproape neîntrerupte dintre populația autohtonă de același neam de la nordul și sudul Dunării. Pe teritoriul Munteniei și în sudul Moldovei, procesul de romanizare a fost mai lent și mai îndelungat. O perioadă regiunea de vest a Munteniei a făcut parte din Dacia și Moesia, iar în timpul lui Constantin cel Mare și Iustinian, șesul de la nord de Dunăre a devenit anexă a provinciilor Moesia Secunda și Scythia Minor. Teritoriul de sud al Moldovei a servit ca punte de legătură între Dobrogea, cu nordul Mării Negre și Transilvania, pe drumul mai scurt străjuit de castelele romane de la Barboși—Galați și Brețcu (probabil **Angustia**), jud. Covasna. Populația de origine geto-dacică a **carpilor**, care în secolele II—III e.n. a locuit pe teritoriul Moldovei și Munteniei, și-a însușit forme ale civilizației romane, prin intermediul provinciilor vecine Dacia și Moesia, fapt ce îi va ușura procesul de romanizare; în momentul cînd, din cauza presiunii barbarilor, va fi silită să se refugieze în Dacia romană sau în Moesia, revitalizînd, la rîndul ei, elementul daco-roman și ajutîndu-l să reziste și să iasă victorios în confruntarea cu populațiile migratorii. Regiunile rurale mai îndepărtate, îndeosebi cele din zona muntoasă, unde populația dacică era mai numeroasă, au rămas mai multă vreme la periferia procesului de romanizare. Romanizarea lor a fost desăvîrșită treptat, prin intermediul daco-romanilor.

După părăsirea Daciei de la nord de Dunăre de către armata și administrația romană, urmată de decăderea vieții urbane, parte din populația daco-romană rămasă pe loc a continuat să trăiască în orașe pînă la marea invazie a hunilor, cînd din cauza distrugerilor suferite, au fost părăsite și acestea, aproape toată populația daco-romană ducîndu-și viața în sate, mai ferite din calea migratorilor. Populația rurală daco-romană a salvat romanitatea carpato-danubiană, care stă la temelia poporului român. Ea se ocupa cu agricultura și păstoritul, ducînd o viață stabilă legată de casa în care locuia și de ogorul pe care-l cultiva. Mărturii ale vieții pe care o duceau locuitorii din mediul rural și al limbii pe care aceștia o vorbeau, sînt denumirile de „sat“ (**fos-**

sataum) și cele în legătură cu locuința (casă, curte, perete, mur etc) și cu ocupațiile pe care le practicau, denumiri majoritatea de origine romană. Ele constituie în același timp o dovadă a continuității acestei populații.

În secolele IV—VI orașele din provinciile romane de la sud de Dunăre au adus o contribuție importantă la menținerea daco-romanilor nord-dunăreni prin mijlocirea capetelor de pod de pe malul stîng al fluviului (**Dierna, Drobeta, Hinova, Desa, Sucidava, Dafne, Barboși—Galați, Aliobrix**), care erau nu numai baze militare, ci și importante centre economice și politice. Reveneria stăpînirii romane la nord de Dunăre sub Constantin cel Mare a contribuit mult la consolidarea romanității și creștinismului populației daco-romane din teritoriile respective, în această privință el putînd fi considerat „al doilea Traian”. Aceeași importanță a avut-o pentru romanitatea și creștinismul nord-dunărean expansiunea statului romano-bizantin asupra acelorasi teritorii în timpul lui Iustinian, mai ales în urma înființării de către acest împărat a noii dioceze **Justiniana Prima** (v. mai. sus.). Existența unei populații romanice latinofone la nord de Dunăre în timpul lui Iustinian este atestată de faptul că falsul Chilbudios, luptător din tribul anților, a încercat să se substituie generalului bizantin Chilbudios, mort într-o luptă cu sclavinii în anul 534, după ce învățase limba latină în această regiune (Procopius, *De bello Gothico*, VII, 14, 1—6).

Către sfîrșitul secolului al VI-lea aceeași limbă romanică se vorbea atît la nord cît și la sud de Dunăre. Pseudomaurikios ne înformează despre „refugiații din Imperiul roman” (*Ῥωμαῖοι ὁμογενεῖς*, care trăiau la un loc cu slavii din cîmpia Munteniei (**Strategikon**, XI, 4, 31), unde, fără îndoială, se afla o populație cu care ei vorbeau aceeași limbă. Despre vorbirea aceleasi limbi romanice de către populația tracă romanizată din Balcani, ne asigură renumitele cuvinte romanice „**torna, torna, fratre**”, pe care Theofilakt Simocatta (II, 15) le socotește ca aparținînd limbii populației locale” (*ἐπιχωρίω τε φωνῇ*), iar Theophanes (*De Boor*, I, p. 258), că aceasta era „limba strămoșească” (*πατρῶα φωνῇ*). Fie că sînt socotite o mărturie a limbii autohtonilor sau un termen militar latin de comandă, folosit în armata bizantină într-o perioadă cînd mulți soldați erau recrutați din rîndurile populației trace romanizate, cuvintele constituie dovezi prețioase ale romanității orientale și pot fi considerate cele mai vechi urme de limbă română.

Creștinismul a luat naștere și a evoluat la început pe teritoriul Imperiului roman, care de aceea a și fost numit „patria creștinismului” (L. Duchesne). Noua religie s-a afirmat în același timp ca o religie a așezărilor urbane, adoptînd ierarhia pro-

vinciilor romane, în care cetățile mai mici erau subordonate metropolelor, iar acestea la rîndul lor capitalei Imperiului, unde își avea reședința șeful suprem. Datorită ușurinței circulației pe rețeaua de drumuri bune care împînzea tot Imperiul roman, religia lui Hristos s-a putut răspîndi cu ușurință pe uscat și pe mare, de la o margine la alta a frontierelor acestuia, în ciuda persecuțiilor îndreptate asupra ei în primele trei secole. Apostolul Pavel ne asigură că „Evanghelia lui Hristos a fost vestită de la Ierusalim și împrejurimi pînă în Illyricum” (Romani, XV, 19), iar după o tradiție înregistrată de istoricul Eusebiu (*Ist. bis.*, III, 1, 1), apostolului Andrei i-ar fi căzut la sorți să propovăduiască religia lui Hristos în „Scythia”, prin care cel mai probabil trebuie să înțelegem provincia **Scythia Minor** — Dobrogea de astăzi.

În regiunea Dunării de Jos procesul de creștinare a populației autohtone a avut loc în același timp și în strînsă legătură cu procesul de romanizare a acesteia, ambele procese ajutîndu-se și condiționîndu-se reciproc, durînd cîteva secole și încheindu-se în a doua jumătate a secolului al VI-lea, înainte de simbioza cu sclavii. Creștinismul s-a propagat prin numeroși misionari „neoficiali” (soldați, coloniști, negustori ș.a.) veniți din provinciile Imperiului roman în care noua religie pătrunsese încă din primul secol al existenței sale. Termenii de origine latină privind noțiunile fundamentale de credință și viață religioasă, păstrați pînă astăzi în limba română și în dialectele acesteia, constituie cea mai bună dovadă a caracterului latin al creștinismului la populația de pe întreaga arie de formare a poporului român și a romanității orientale, ce se întinde din Balcani pînă în nordul Carpaților Transilvaniei. Dintre acești termeni unii au sens exclusiv creștin : **christianus** (creștin), **credentia** (credință), **crux** (cruce), **domine deo** (Dumnezeu), **dies dominica** (duminică), **dies servatoria** (sărbătoare), **angelus** (înger), **sanctus** (sînt=sfînt : Sînnicoară, Sîmedru, Sîmpetru, Sîntion, Sîntoader, Sînvăsii), **basilica** (biserică), **carnem ligare** (cîrne-legi), **caseum ligare** (cîș-legi), **communicare** (a comunica), **Paschae** (Paște), **quadragesima** (păresimi), **calationem** sau **creationem** (Crăciun), **inclinare** (a se închina), **ingenuculare** (a îngenunchia), **coronoare** (a cununa), **nuntiae** (nuntă), **rogoare** (a se ruga), **altare** (altar), **filianus** (fin), **fetiola** (fecioară), **baptisoare** (a boteza), **addormio-ire** (adormire), **invivere**, vulg. **invivare** (înviere), vulg. **inaltiare** (înălțare) și alții. Alți termeni, existenți dinainte în limba daco-romanilor, au primit în secolul al VI-lea o semnificație nouă, creștină : **lex** (lege, credință), **paganus** (păgîn), **peccatum** (păcat), **draco** (drac), **pervigilare** (priveghere), **pervigilium** (*priveghi*), **presbyter** (preot), **Rosalia** (Rusalii), **Florilia** (Florii), **coemeterium** (cimitir), **Commando-are** (comînd, comîndare, po-mană), **repauso-are** (a răposa), **monumentum** (mormînt) ș.a.

Numărul mare al martirilor creștini înregistrați de **Martirologii** în localitățile din provinciile romane de la Dunărea de

Jos, constituie o puternică dovadă pentru răspîndirea creștinismului în această regiune încă din primele trei secole ale erei noastre. Dintre toate cea mai veche mărturie o reprezintă Actele martirei **Meletina**, decapitată la **Marcianopolis**, în timpul persecuției împăratului Antonius Pius (138—161). După aceea urmează în timp doi martiri de la **Durostorum**: veteranul **Iulius**, în jurul anului 228, sub Alexandru Sever (222—235), și **Priscus**, probabil în timpul împăratului Valerian (253—259). Alți doi martiri, preotul **Epictet** și tinărul **Astion**, ambii originari din Phrygia Asiei mici, și-au găsit moartea martirică în jurul anului 290, sub împăratul Dioclețian (284—305), în cetatea **Halmiris** (probabil Independența, jud. Tulcea) de pe brațul Sf. Gheorghe al Deltei Dunării.

Pentru cei mai mulți martiri nu se cunoaște anul, ci numai ziua morții lor martirice, socotită ziua nașterii lor pentru viața de dincolo (*γενέλεια natalitia, natale*). Se crede că marea majoritate a martirilor de la Dunărea de Jos sînt victimele persecuțiilor și îndeosebi a marii persecuții din anii 303—304, declanșate de împăratul Dioclețian în primul rînd împotriva creștinilor din rîndurile armatei, la îndemnul ginerelui său Galeriu, căruia îi fusese încredințată apărarea frontierei dunărene a Imperiului. Alți martiri sînt atribuiți persecuției lui Licinius (308—324). **Tomis**, capitala provinciei Scythia Minor, a cunoscut cel mai mare număr de martiri (peste 60). Alții aparțin cetăților **Noviodunum**, **Dinogetia**, **Axiopolis**, **Durostorum**, **Marcianopolis**, **Novae**, **Bonomia** (**Vidin**, R.P. Bulgaria), toate pe malul drept al Dunării. Trei martiri din timpul lui Dioclețian: **Maximus**, **Dada** și **Quintilian**, de la **Ozobia**, lângă Durostorum, sînt singurii aparținînd mediului rural. Despre o comunitate creștină în satul **Romulianum** din Dacia Ripensis, locul de naștere al împăratului Galerius, ne informează, înainte de anul 320, scriitorul Lactantius (*De mort. persec.*, 11, 1). Ultimul martir cunoscut la sud de Dunăre este **Emilian**, fiul unui prefect din Durostorum, torturat și ars pe rug în anul 362, din ordinul lui Capitolinus, guvernatorul Thraciei, sub Iulian Apostatul (361—363). Majoritatea martirilor din provinciile romane de la Dunărea de Jos poartă nume romane, grecești sau orientale. Printre ei se află însă și unii care mai păstrează nume vechi ale populației thraco-geto-dacice locale.

Unele informații ale Martirologiilor au fost în ultimul timp strălucit confirmate de descoperiri arheologice. Dintre acestea prima ce trebuie amintită este excepționala descoperire din satul **Niculitel**, jud. Tulcea, pe teritoriul fostului municipium și port la Dunăre **Noviodunum**, unde, după cum se știe, a fost adus la lumină, în anul 1971, edificiul întreg al unui **martyrium**, în care se afla sicriul de lemn cu moaștele martirilor **Zotikos**, **Attalos**, **Kamasi(o)s** și **Philippos**, nume înscrise cu vopsea roșie, în limba greacă, pe unul din pereții interiori ai edificiului și înregistrate

de **Martyrologium Hieronymianum** la 4 iunie, împreună cu „alți 25“ de martiri. O placă mică de calcar, găsită de noi întâmplător în anul 1947 la **Axiopolis** (Hinog, Cernavodă, jud. Constanța), poartă o scurtă inscripție în limba greacă, cu numele martirilor **Chiril, Kindeas și Tasio (Dasius)**, de asemenea cunoscute din textele Martirologiilor. Ultimul dintre acești martiri, considerat a fi unul și același cu homonimul autohton **Dasius**, martirizat în ziua de 20 noiembrie, 303, la Durostorum, al cărui act martiric a fost descoperit în 1897 de Franz Cumont, iar moaștele au ajuns pînă la Ancōna, în Italia, se pare, după recenta interpretare a învățatei vieneze Renate Pillinger, că nu este una și aceeași persoană cu martirul de la Durostorum. Tot întâmplător a fost descoperită în 1968, la **Constanța**, o mică placă de marmură, purtînd inscripția greacă fragmentară cu numele unui „martir și episcop“, presupus de noi a fi fost Titus sau Philus, martirizat probabil la Tomis, în timpul împăratului Licinius, pe la anul 320. Rămîne ca eventuala descoperire a restului inscripției să rezolve definitiv această problemă.

Pe teritoriul fostei provincii **Dacia Traiana**, Martirologiile nu înregistrează nici un martir în perioada persecuțiilor împotriva creștinismului. Singurii martiri de pe teritoriul de la nord de Dunăre, din afara acestei provincii, sînt așa-numiții „martiri goți“, în frunte cu Nichita și Sava „Gotul“, din timpul persecuției mai tîrzii a lui Athanaric regele goților (372). În schimb, cu privire la începuturile creștinismului în stînga Dunării de Jos merită să fie amintite unele mărturii din sec. IV—V ale izvoarelor literare. Prima dintre acestea este mărturia istoricului arian Philostorgios (368—425), care povestește că, în timpul împăratului Valerianus (253—260) și al fiului său Gallienus (260—268), „o mare parte din sciții (goții) de dincolo de Istru au trecut în teritoriul romanilor și au pustiit prin incursiunile lor o bună parte din teritoriul Europei. Apoi, trecînd în Asia, au năvălit în Galatia și Cappadocia, au luat prizonieri, printre alții și clerici, și s-au întors acasă cu multă pradă. Acești prizonieri și oameni cu-cernici, trăind împreună cu barbarii, au convertit mulți dintre ei la adevărata credință și i-au convins să îmbrățișeze religia creștină în locul credinței păgîne. Din numărul acestor prizonieri au făcut parte și strămoșii lui Urfilas (= Ulfila), capadocieni de neam, născuți în apropierea orașului Parnassos, într-un sat numit „Sadagolthina“ (**Ist. bis.** II, 5). Această știre literară este foarte importantă pentru începuturile creștinismului la goți, pe cînd aceștia sălășluiau în sudul Moldovei de astăzi, iar dacă prizonierii din Galatia și Cappadocia, probabil de limba greacă, au putut avea un rol hotărîtor în procesul creștinării, în cel al romanizării rolul lor va fi fost prea puțin însemnat sau ca și inexistent. Procesul de romanizare și de creștinare a populației autohtone daco-romano-carpice din regiunea respectivă a avut loc independent de prezența aici a goților, în urma contactului direct al

acesteia cu populația romanizată de la sudul Dunării și cu mili-tarii și negustorii romani ajunși la nord de iluviu. În această pri-vință cât se poate de semnificative sînt descoperirile creștine de la Barboși—Galați, despre care va fi vorba mai jos.

În continuare, este de reținut informația lui Philostorgios că, mai tîrziu, în timpul lui Constantin cel Mare, cînd goții se așeza-seră în partea de est a Munteniei, Ulfila a fost trimis de condu-cătorul lor la Constantinopol, în fruntea unei delegații din care făceau parte și delegați ai altor neamuri „barbare” din această parte, care ascultau de împăratul roman. Ulfila „a fost hirotonit de Eusebiu al Nicomediei și de episcopii care erau împreună cu el, ca episcop al (tuturor) creștinilor din țara „getică”. Cele rela-tate aici au avut loc în anul 336, la numai patru ani după înche-ierea renumitului tratat de pace și alianță (**foedus**), amintit mai înainte, dintre împăratul Constantin cel Mare și Ariaric, condu-cătorul goților (332). De reținut de asemenea precizarea că Ul-fila era hirotonit episcop nu numai pentru goți, ci pentru toți creș-tinii din „țara getică”, ceea ce, fără îndoială, duce cu gîndul la daco-romanii de pe teritoriul dominat militar și politic de goți, ca aliați ai romanilor și denumit pentru aceea și **Gothia**. De alt-fel Auxentius de Durostorum, în **Epistula de fide, vita et obitu Ulfila**, ne informează că dascălul său predica în limbile greacă, latină și gotică, atestînd indirect existența unei populații de limbă latină la nordul Dunării de Jos.

O altă mărturie literară privind de data aceasta răspîndi-rea creștinismului și a vieții monahale la nord de Dunăre, pe te-ritoriul de nord-est al Munteniei și de sud al Moldovei, în secolul al IV-lea, aparține lui Epiphanius, episcop de Salamina, în Cipru (403). El povestește că Audios, originar din Mesopotamia, întemeietorul sectei audianilor, a fost exilat de împăratul Constan-tius II (337—361) în Scythia minor, de unde a trecut în stînga Dunării, pătrunzînd adînc în teritoriul unde se aflau atunci goții, catehizînd pe mulți dintre ei și întemeind mănăstiri, în care erau practicate viața călugărească, fecioria și asceza. După moartea lui Audios, s-au alăturat ucenicilor acestuia, intrînd în tagma audianilor, unii episcopi, printre care și un anume Uranios din Mesopotamia. Acesta, la rîndul lui, a sfințit mai mulți episcopi din țara stăpînită de goți, printre care și pe un oarecare **Silvanus**, al cărui nume ne duce cu gîndul mai degrabă la un autohton ro-manizat decît la un got (**Contra celor optzeci de erezii**, LXX, 14, 5 și 15,2).

Documentul scris cel mai important din care rezultă răspîn-direa creștinismului în a doua jumătate a secolului al IV-lea în orașele și satele din partea de est a Munteniei, este **Actul martiric al sfîntului Sava Gotul**, martir înecat în rîul Buzău (**Μορταῖος**) la 12 aprilie 372, pentru că refuzase să mănînce din cele jertuite idolilor. Acest izvor literar de limbă greacă, considerat „une des perles de l'hagiographie antique” (Hippolyte Delehaye), și toto-

dată „ein historisches Dokument ersten Ranges“ (A. Ehrard), ne informează despre existența unor orașe și sate la nord de Dunăre, în partea de est a Munteniei, în care populația daco-romană și gotă poseda locașuri proprii de cult creștin, pentru săvârșirea obișnuitelor slujbe bisericești, de către un personal anumit. Preotul din satul unde sfântul Sava exercita oficiul de citeț (lector) se numea Sansala, iar cel din orașul unde viitorul martir se îndrepta pentru sărbătoarea Paștelui, Guttica. Judecînd după numele lor, primul este socotit de unii cercetători daco-roman, cel de-al doilea fiind cel mai probabil un got. Din textul Actului martiric aflăm că în satul preotului Sansala existau case cu stîlpi și grinzi de lemn, ceea ce arată locuirea lor de către o populație stabilă, deosebită de migratorii goți, care locuiau în corturi, pe care le foloseau și ca locașuri de cult (Sozomenos, *Ist. bis.*, VI, 37, 13 ; Hieronymus, *Epist.* CVII, 2). Pe de altă parte, cimitirele de pe teritoriul Munteniei, dateate în a doua jumătate a secolului al IV-lea și aparținînd culturii „Sîntana de Mureș—Cerneahov“, în ale căror morminte s-a găsit atît ceramică atribuită goților, cît și ceramică geto-dacică, constituie o mărturie a conviețuirii geto-daco-gote nu numai în timpul vieții, ci și după moarte. Din cuprinsul aceluiași Act martiric rezultă că Biserica creștină din Gothia era condusă de un episcop, iar în lipsa acestuia de un **Presbyterium**. Ea întreținea legături strînse cu Biserica din **Romania**, adică din Imperiul roman și îndeosebi cu Bisericile din provinciile Scythia Minor și Moesia Secunda, situate imediat în dreapta Dunării de Jos.

O serie întregă de descoperiri arheologice confirmă și completează știrile izvoarelor literare despre începuturile răspîndirii creștinismului la Dunărea de Jos, multe dintre ele fiind totodată o dovadă a romanității populației nou creștinate. Cea mai veche dintre acestea de pe urmă pare un mormînt de înhumatie aparținînd așezării geto-dace și apoi romane de la **Barboși—Galați**, important cap de pod de pe malul stîng al Dunării, pentru legăturile dintre Imperiul roman și ținuturile Daciei, pe valea rîului Siret, către trecătorile Carpaților. În acest mormînt s-au găsit trei amfore, o lampă de lut ars și un pahar, toate romane, o cătuie dacică cu cărbuni și cenușe, trei monede de la Claudius II Gothicul (268—270) și o fibulă de aur, pe care este înscris numele specific creștin **Innocens**. Judecînd după inventar, mormîntul este de pus în legătură cu populația geto-dacă în curs de romanizare sau romanizată (daco-romană), el aparținînd primului daco-roman creștin pe al cărui nume îl cunoaștem.

O inscripție funerară latină de la începutul secolului IV, descoperită la **Tomis**, se caracterizează prin amestecul de nume (**Aurelia Ianuaria, Aurelia Domna, Flavius Martinus**) și formule păgîne (**Fatum conplevit durus sic!**) ; **iterum Elysiis coventuri** (sic! ; **ave, vale, viator**), cu formule creștine (**spiritum Deo redere**), precum și prin absența semnelui crucii sau a vreunui alt

semn creștin. Într-o altă inscripție latină, de asemenea funerară, de la începutul secolului IV, găsită în cimitirul satului **Glava** (R.P. Bulgaria), de pe teritoriul fostei provincii **Dacia Ripensis**, unul din părinți poartă numele specific trac **Tzita**, altul pe cel roman **Vitalis**, iar fiii lor numele de persoane tipic creștine **Florentius** și **Laurentius**. O a treia inscripție latină funerară mai târzie (sec. IV—V), găsită pe malul drept al Dunării, la **Nikopol**, în provincia Moesia Secunda, a fost pusă de preotul (**praesbyter**) **Turranius Leontius**, pentru soția sa și pentru sine însuși, pe când era încă în viață. El ține să menționeze că soția sa, **Aurelia Marcellina** din **Oescus**, era fiica lui **Marcellinus**, fost prefect al **Iugurii III Gallica** din **Danaba**, în Siria. O inscripție în mozaic, aflată printre ruinele unei biserici din sec. IV—V de la **Storgosia** (Pleven, R.P. Bulgaria), în Moesia Secunda, reproduce în limba latină textul din Psalmul 42, 4 : „**Introibo ad altarem Dei, ad Deum qui laetificat juventutem meam**“. O altă inscripție latină pe o lampă de lut ars din sec. IV—V, considerată de proveniență italică și găsită la **Tomis**, reproduce textul din Evanghelia lui Ioan XIV, 27 : „**Pacem meam do vobis**“. În legătură cu orașul și portul **Tomis**, colonie milesiană și capitala provinciei romane târzii **Scythia Minor**, unde au apărut circa 50 de inscripții paleocreștine, majoritatea în limba greacă, este de reținut numărul mare al numelor romane, chiar și în mai multe inscripții grecești. Dintre inscripțiile latine merită să mai fie amintită cea incizată pe fața discului de argint aurit al episcopului Paternus, din ultima decadă a secolului al V-lea. Din ex-provincia Dacia Traiana merită să fie amintit cunoscutul **donarium** de la **Biertan** (jud. Sibiu), alcătuit dintr-o **tabula ansata** în bronz, cu inscripția ajurată **Ego Zenovius votum posui**, și un disc, tot din bronz, cu monograma **chi-rho**, de asemenea ajurată, ambele din sec. IV. Tot din sec. IV este fundul fragmentar al unei mici străchini, descoperit în ultimul timp la **Porolissum** (Moigrad, jud. Sălaj), pe care sînt incizate o inscripție în limba latină și monograma **chi-rho**, foarte asemănătoare ce ale celor două piese abia amintite de la **Biertan**.

Lăsînd la o parte alte inscripții în limba latină și monumente creștine din secolele IV—VI, din provinciile romane de la Dunărea de Jos, se cuvine să mai amintim aici că seria acestora continuă pînă la sfîrșitul secolului VI — începutul secolului VII. Cele mai târzii sînt cunoscuta coloană de marmură cu inscripție din anul 580, menționînd reconstruirea în timpul împăratului **Tiberius Constantinus Augustus** a apeductului orașului **Serdica** (Sofia) și crucea votivă (nu funerară, cum s-a crezut la început), de la sfîrșitul sec. VI — începutul sec. VII, găsită la **Lazu**, în apropiere de **Tomis**, menționînd pe un oarecare **Georgius**, fiul lui **Marinus**.

În ceea ce privește organizarea vieții bisericești, trebuie să admitem că îndeosebi după edictul de la Milano (313) și-a făcut

apariția o ierarhie bisericească în provinciile romane de la Dunărea de Jos. Începînd din secolul al IV-lea, în fiecare oraș mai important își avea reședința cîte un episcop, cele mai multe centre episcopale aflîndu-se în cetățile de pe malul drept al Dunării : în **Moesia I**-a la **Viminacium**, **Singidunum**, **Horreum**, **Margi** și **Margum** ; în **Dacia Ripensis** la **Ratiaria**, **Aquae**, **Castra Martis** și **Oescus** ; în **Dacia Mediterranea** la **Serdica**, **Naissus** și **Remesiana** ; în **Moesia Secunda** la **Marcianopolis**, **Durostorum**, **Abritus** și **Sexanta Prista**, iar mai tîrziu, în secolul V, la **Odessos**, **Nicopolis**, **Novae** și **Appiaria**. În **Scythia Minor**, pînă către sfîrșitul secolului al V-lea, exista un singur episcopat, la **Tomis**, capitala provinciei. Însă, începînd cu epoca lui **Anastasius I** (491—518), cînd s-a trecut la restaurarea sistematică a **limes**-ului scythic și orașele au cunoscut o viață înfloritoare, în urma abolirii de către acest împărat a impozitului cunoscut sub numele de „chrysargyron“, care apăsa greu asupra populației comerciale și meșteșugărești din centrele citadine, numărul episcopatelor a crescut la 14, în afară de cel de la **Tomis**, ridicat la rangul de mitropolie. Cele mai multe se aflau pe malul drept al Dunării, la **Axiopolis**, **Capidava**, probabil la **Carsium** și **Troesmis**, iar mai jos la **Noviodunum**, **Aegyssus**, **Salsovia** și **Halmyris** ; două în interiorul provinciei, la **Tropaeum** și **Zaldapa** și patru în orașele de pe țărmul Mării : **Dionysopolis**, **Callatis**, **Histria** și **Constantiniana**. Majoritatea episcopilor din provinciile dunărene poartă nume romane, iar un episcop de pe la anul 325 de la **Scupi**, în **Dardania**, avea numele **Dacus**. Dintre cei nouă episcopi cunoscuți din centrul grecesc **Tomis**, patru poartă nume grecești (**Theotim I**, **Timotei**, **Alexandru** și **Theotim II**), unul nume biblic (**Ioan**) și alți patru nume romane (**Bretanio**, **Terentius**, **Paternus** și **Valentinian**). De notat că dintre cei dintîi, **Ioan** și **Theotim II** apar ca scriitori de limbă latină. Episcopul de **Durostorum** de la sfîrșitul secolului al VI-lea, care din cauza atacurilor avaro-slave, a fost silit să se refugieze la **Odessos** (**Varna**), unde a și murit, purta numele atît de roman **Dulcissimus**.

Pe teritoriul fostei **Dacii Traiane** și în general la nordul **Dunării Inferioare**, neexistînd încă o autoritate politică centralizată, nu era nici o ierarhie ecclesiastică bine organizată. Pe de altă parte, canonul 6 al sinodului de la **Sardica** (343) interzicea numirea de episcopi în sate sau orașe mici. Totuși, viața creștină nu putea continua fără existența unor clerici care săvîrșeau slujbele bisericești ce nu puteau fi făcute de credincioșii simpli. Preoții slujitori vor fi avut un conducător, care dacă nu era un episcop, era un chorepiscop, un episcop misionar (periodeut) sau un grup de preoți (**presbyterium**). Iarăși creștinarea treptată a slavilor rămași la nord de **Dunăre** presupune existența unei ierarhii bisericești care să fi făcut catehizarea și botezul necesare. Pentru hirotonirea de preoți se va fi apelat la episcopii din castrele de pe malul drept al **Dunării**, al căror număr mare poate fi expli-

cat pentru că aveau în grija lor și teritoriul din stînga fluviului. Totuși, dat fiind faptul că nu era ușor ca fiecare candidat la hirotonie să se fi deplasat la sud de Dunăre sau și mai departe în Balcani, în acest scop, trebuie să admitem că și la nord de Dunăre vor fi existat episcopi și chorepiscopi împuterniciți cu aceasta.

O mențiune aparte merită scriitorii creștini de limbă latină din provinciile romane de la Dunărea de Jos. Primul asupra căruia ne îndreptăm atenția este **Sfîntul Niceta, episcop de Remesiana** (366—414), în Dacia Mediterranea, azi Biela Palanka, la est de Niș în R.F. Iugoslavia. De la el ne-a rămas o vastă producție literară, alcătuită din tratate didactice (**Libelli instructionis**), pentru uzul candidaților la botez, un tratat **De psalmodiae bono** și altul **De vigiliis**. Alte două opere: **De lapsu virginis** și **Te Deum**, ultima celebră, sînt foarte probabil opere ale aceluiași autor. Niceta nu este numai un scriitor de limbă latină, ci și un teolog de structură occidentală. El menținea legături de prietenie cu Sfîntul Paulin de Nola, pe care l-a vizitat o dată în 398 și a doua oară în 401—402, «punîndu-se în curent cu mișcarea literară a Bisericii latine și prin această înviorînd apoi Latinitatea și acasă la el, cu noi puteri, cîștigate chiar de la izvor» (V. Pârvan). La rîndul său, Sf. Paulin de Nola, cu prilejul reîntoarcerii episcopului Niceta spre Remesiana, după prima călătorie, a scris frumosul poem intitulat „**De reditu Nicetae episcopi**”, în care exaltă întreaga activitate apostolică a veneratului său amic. Activitatea misionară a lui Niceta era considerată de W. Tomaschek piatra de încheiere a romanității populației Bessilor, în ai cărei urmași savantul austriac vedea pe Românii menționați de izvoarele bizantine la sud de Dunăre. La rîndul său, Vasile Pârvan vedea în Niceta „apostolul Daco-Romanilor din dreapta și din stînga Dunării... De naștere el însuși daco-roman”. Deși, după cum s-a observat mai tîrziu, din afirmațiile Sf. Paulin de Nola nu rezultă clar că activitatea misionară a Sf. Niceta se extindea și la nord de Dunăre (D.M. Pippidi), totuși această activitate nici nu poate fi exclusă, dacă ținem seama pe de o parte de legăturile care au existat totdeauna între locuitorii ambelor maluri ale Dunării, pe de alta de constatarea că Niceta era tipul episcopului misionar. În plus, istoricul francez J. Zeiller atribuie „apostolului Daco-Romanilor” meritul nebănuit mai înainte, de a fi fost intermediarul transiterii în Occident a regulilor monastice ale Sfîntului Vasile cel Mare, adică «l'ancêtre direct de l'ordre Bénédictin».

Contemporan cu Sfîntul Niceta de Remesiana a fost **Sfîntul Ioan Cassian** (circa 350—430/35), născut într-un sat din Scythia Minor (Dobrogea de astăzi). După ce a trăit în Palestina și în Egipt, pentru a se instrui în viața monahală, Ioan Cassian a fost hirotonit diacon de Sf. Ioan Chrysostom la Constantinopol și apoi preot de papa Inocențiu I la Roma (404). Mai tîrziu el s-a stabilit în Gallia, la Marsilia, unde și-a dobîndit mari merite da-

torită operelor sale redactate într-o latină clasică, prin care a făcut cunoscută în Occident doctrina marilor învățați ai Bisericii grecești și ai monahismului oriental, devenind unul din marii educatori religioși ai Occidentului.

Un alt scriitor de limba latină originar din provincia Scythia Minor este **Dionysius Exiguus** (Dionisie cel Mic), căruia-i datorăm calculul erei de la nașterea lui Hristos („era dionisiacă”), pe care, deși greșită, o folosim până astăzi. Acesta a trăit ca monah la Roma între anii 500—545, fiind considerat împreună cu Cassiodor, prietenul și tovarășul său de studii, unul din intermediarii transmiterii literaturii grecești și în același timp unul din fondatorii culturii medievale în Occident. În anii 519—520 o delegație a așa numiților „călugări sciți” (din Scythia Minor) a mers la Roma, unde a rămas 14 luni, pentru a obține aprobarea punctului lor de vedere theopashit („**unus de Sancta Trinitate passus est carne**”). Aici delegații călugărilor sciți contau pe sprijinul compatriotului lor Dionysius Exiguus, care, pentru a-i ajuta, a tradus în limba latină anumite opere grecești pe care aceștia își sprijineau credința lor.

Un rol important în viața religioasă, culturală și chiar politică a provinciei Scythia Minor au avut „călugării sciți”, a căror caracteristică era orientarea credinței religioase în sensul hotărîrilor sinodului al IV-lea ecumenic de la Chalcedon (451). O astfel de orientare avea, foarte probabil, un substrat cultural politic și chiar etnic-lingvistic : ea reflecta în primul rînd conștiința romanității lor ca thraco- și moeso-romani de limbă latină și totodată aversiunea contra monofiziților și arienilor, ca și contra grecilor și stăpînitorilor bizantini. De aceea, nu este de mirare că în timpul împăratului Anastasius I ei luptă alături de rebelul Vitalian împotriva abuzurilor puterii bizantine. Cel mai de seamă dintre conducătorii călugărilor sciți este **Iohannes Maxentius** (circa 520), autorul unui **Libellus fidei**, a unui dialog **Contra Nestorianos**, în două cărți, și a altor **Libelli**, în total opt, fiecare distingîndu-se prin concizie și precizie, gîndire logică și dialectică superioară, cu privire la raportul dintre divin și uman.

Un alt scriitor creștin de limbă latină de la Dunărea de Jos este **Laurentius de Novae**, episcop în acest oraș la începutul sec. V. De la el au rămas două omilii : **De poenitentia** și **De eleemosyna**, în care se întîlnesc idei asemănătoare cu cele ale lui Niceta de Remesiana și o limbă ce amintește pe cea a scrierilor lui Ioan Cassian, ambii contemporani ai lui Laurentius.

Spre deosebire de scriitorii de mai sus, alți trei scriitori de limba latină contemporani cu aceștia, au fost adepți ai ereziei ariene. Dintre ei, **Auxentius, episcop de Durostorum**, către anul 383, fost discipol al lui Ulfila, a scris **Epistula de fide, vita et obitu Wulfilae**, cu descrieri interesante și date istorico-geografice importante, într-o limbă ce arată începutul de tranziție de la limba latină spre limbile romanice. **Maximin**, alt episcop arian

de la Dunărea de Jos, a compus o **Dissertatio** contra episcopului Ambrozio al Milanului și alte scrieri polemice și omilii, iar de la **Palladius, episcop de Ratiaria** (346—381), au rămas numai fragmente păstrate în **Dissertatio contra Ambrosium** a lui Maximin, din care rezultă că autorul lor era o minte ageră, un personaj cultivat și învățat, unul din vîrfurile arienilor din acel timp.

Ultimii scriitori creștini de limbă latină de la Dunărea de Jos sînt **Valentinian**, ultimul episcop de Tomis pe care-l cunoaștem (către 550, 553), care întreținea corespondență cu papa Vigilius al Romei (537—555) și gotul romanizat **Iordanes**, a cărui operă istorică, cunoscută sub titlul **Romana et Getica**, conține informații deosebit de prețioase pentru istoria goților, slavilor și populației romanizate din Peninsula Balcanică.

Din datele prezentate mai sus, la care se mai pot adăuga și altele (de exemplu toponimele de origine latină), rezultă cît de puternică era romanitatea în regiunea Dunării de Jos înainte de prăbușirea **limes**-ului danubian de la începutul secolului al VII-lea. După apariția creștinismului, procesul de romanizare a fost dublat de procesul de creștinare, care s-a intensificat după edictul de la Milano (313) și, cel mai mult, după ce Constantin a rămas singur împărat (324). Limba latină ca mijloc de propagare a noii religii în rîndurile populației thraco-daco-romane de la Dunărea de Jos a ajutat la menținerea și consolidarea romanității acesteia. Păstrarea limbii romanice și a creștinismului cu denumirile noțiunilor fundamentale de credință de origine latină la populațiile romanității balcanice și în primul rînd la români, constituie dovezi puternice ale continuității acestor populații de-a lungul veacurilor, pînă în ziua de azi.

Bibliografie

Actes du IXeme Congrès International D'études sur les Frontières Romaines, Mamaia 6—13 septembrie 1972, București, 1974.

Aricescu, A., *Armata romană în Dobrogea*, București, 1977.

Armbruster, A., *La romanité des Roumains. Histoire d'une idée*, București, 1977.

Barnea, I., *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977.

Barnea, I., *Arta creștină în România* (și versiune engleză), I, București, 1979.

Barnea, I., *La politica dell'Impero romano nel Basso Danubio dopo il ritiro Aureliano*, extras din *La Dacia pre-romana e romana, i rapporti con l'Impero*, (Accademia Nazionale dei Lincei, Atti dei Convegni Lincei, 52), Roma, 1982, p. 29—44.

Barnea, I., *Relazioni culturali tra la regione del Basso Danubio e l'Italia all'epoca del Tardo Impero* (extras din *L'Adriatico tra Mediterraneo e Balcanica nell'antichità*), Taranto, 1983, p. 275—283.

Barnea, I., *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental* (extras din *Actes du Xème Congrès international d'archéologie chrétienne*, Thessalonique, 28 sept. — 4 oct. 1980, vol. I, p. 631—681), Città del Vaticano—Thessalonique, 1984.

Barnea, I., *Le christianisme sur le territoire de la République Socialiste de Roumanie aux IIIe—XIe siècles*, în *Études Balkaniques*, no. 1/1985, Sofia, p. 92—106.

Barnea, I., *Romanismul și creștinismul daco-romanilor*, în *Thraco-Dacica*, IX (1988), 1—2, p. 119—126.

Barnea, I. — Iliescu, O., *Constantin cel Mare, București, 1982*.

Besevliev, Veselin, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964.

Bichir, Gh., *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.

Cizek, Eugen, *Epoca lui Traian*, București, 1980.

Coman, I.Gh., *Scritori bisericești din epoca romană*, București, 1979.

Condurachi, E., *Monumenti cristiani nell'Ilirico*, în *Ephemeris Dacoromana*, IX, 1940, p. 1—118.

Condurachi, E. — Ștefan, Gh., *La romanité orientale*, în *Nouvelles études d'histoire*, 4, 1970, p. 7—22.

Das Christentum in Bulgarien und auf der Übrigen Balkanhalbinsel in der Spätantike und im Frühen Mittelalter. II. Internationales Symposium, Haskovo (Bulgarien), 10—13 Juni 1986 (Bulgarisches Forschungsinstitut in Österreich. *Miscellanea Bulgarica*, 5), Wien 1987.

De la Dunăre la Mare. *Mărturii istorice și monumente de artă creștină*. Ediția a II-a. Galați, 1979.

Dicționar de Istorie Veche a României (*Paleolitic — sec. X*), București 1976.

Enciclopedia Civilizației Romane (*Coordonator științific Prof. D. Tudor*) București, 1982.

Fluss, Max, *Moesia*, în *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, XV, Stuttgart, 1932, col. 2350—2412.

Fontes Historiae Dacoromanae, II, București, 1970.

Gerov, B., *Romanizmat mezdun Dunava i Balkana* (La romanisation entre le Danube et les Balkans), I—II, în *Godisnik na Sofijskija Universitet (Istorigo-Filologiceski facultet*, Sofia, 41, 1948/1949; 47, 1952.

Gudea, N. — Ghiurco, I., *Din Istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.

Harnack, A., *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, 4, Leipzig, 1924 (reimprimat 1965).

Istoria României, I, București, 1960.

Lebréton, J. — Zeiller, J., *L'Église primitive* (Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours, publiée sous la direction de A. Fliche et V. Martin, 1), 1941.

Matei, Horia C., *O istorie a României antice*, București, 1979.

Mihăescu, H., *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, București — Paris, 1978.

Netzhammer, R., *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918.

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1980.

Pârvan, Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911.

Pillinger, Renate, *Das Grabmal von Ossenovo (Bulgarien) am Rahmen des frühen Christentums der westlichen Schwarzmeerküste* (Sonderabdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 120. Jahrgang 1983, So, 8), p. 196—215.

Pipiddi, D.M., *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967.

Popescu, Emilian, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.

Protase, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice* (Biblioteca de Arheologie, 9), București, 1966.

- Russu, Ion., *Daco-geții în Imperiul roman (în afara provinciei Dacia Traiana)*, București, 1980.
- Rusu, Mircea, *Paleocreștinismul și etnogeneza românilor*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca*, 26, 1983—1984, p. 35—84.
- Spiritualitate și Istorie la Întorsura Carpaților, 1, Buzău, 1983.
- Suceveanu, Alexandru, *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I—III e.n.)*, București, 1977.
- Toropu, O., *Romanitatea țirzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
- Tudor, D., *Oltenia romană*, 4, București, 1978.
- Tudor, D., *Orașe, ținuturi și sate în Dacia romană*, București, 1968.
- Tudor, D., *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelien (IIIe—Ve siècles)*, în *Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität*, 1, Freiburg/München, 1973, p. 149—161.
- Tudor, D., *Contribuții la problema romanizării în Dacia Inferior*, în *Arhivele Olteniei*, Serie nouă, 1 (1981), p. 59-66.
- Velkov, Velizar, *Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials)*, Amsterdam, 1977.
- Velkov, Velizar, *Inscription consacrée à l'empereur Anastase (491—518) de Ratiaria* (bulg. cu rez. fr.), în *Archeologia/Sofia*, 2—3, 1984, p. 92—94.
- Vetters, H., *Dacia ripensis*, Wien, 1950.
- Vulpe, R. — Barnea, I., *Din istoria Dobrogei, II: Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.
- Zahariade, Mihail, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988.
- Zeiller, Jacques, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris, 1918.

MOESIA INFERIOR ȘI ȚINUTURILE EXTRACARPATICE

dr. CONSTANTIN C. PETOLESCU

În timpul împăratului Augustus, Dunărea devenea frontiera imperiului pe toată întinderea ei : **et limes inter Romanos at barbaros ab Augusta Vindelicorum per Noricum, Pannoniam et Moesia constitutus** (Rufius Festus, VIII, 1). Dar procesul de integrare a ținuturilor din dreapta Dunării de Jos în forma unei provincii a mai așteptat o vreme. Se știe că, întrucâtva concomitent, a avut loc organizarea provinciei Moesia și instituirea mandatului odris asupra ținuturilor dintre Dunăre și mare.

În **Faptele** sale, împăratul Augustus se laudă că, trecându-și

armatele peste Dunăre, a silit neamurile dacilor să îndure dominația poporului roman : **trans Danuvium ductus exercitus meus, Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit** (*Res gestae divi Augusti*, V, 30). De la Suetonius aflăm că în luptele pentru reprimarea incursiunilor dacilor, au fost omorite trei căpetenii ale lor, cu multă armată : **coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis** (Suetonius, *Aug.*, XXI, 2). Formațiunile politice dintre Dunăre și Carpați, care se născuseră din împărțirea „imperiei” lui Burebista, au primit astfel lovituri dure din partea armatelor trimise de primul roman.

În primii ani ai erei noastre, avea loc acțiunea lui Sex. Aelius Catus, soldată cu strămutarea a 50.000 de geți la sud de Dunăre ; „și acum ei locuiesc acolo, iar numele lor este :moesi”, scrie Strabo (VII, 3, 10). Se consideră că această acțiune a afectat îndeosebi pe geții din Muntenia. Cei din Moldova erau încă liberi, nefiind în contact direct cu romanii : într-adevăr, în anul 12 e.n., ei cuceresc Aegyssus, fiind respinși numai cu ajutor roman (Ovidius, *Pont.*, I, 8, 11—20 ; IV, 7, 19—54). În anul 15, o nouă incursiune a geților surprindea apărarea odrisă și cucerea Troesmis ; ordinea a fost restabilită prin intervenția lui L. Pomponius Faccus, guvernatorul Moesiei.

Cu acestea, se termină seria inițiativelor getice la sud de Dunăre. Însuși Ovidiu afirmă că, grație măsurilor luate de acest comandant, cumplita rîpă a Istrului a devenit sigură (*Pont.*, IV, 9, 76 : *et illo ripa ferox Histri sub duce tuta fuit*). De acum, geții vor asista indiferenți sau neputincioși la zvircolirile din casa regală a odrisilor, fără a mai îndrăzni vreodată să treacă la sud de fluviu.

Dacă romanii își făceau iluzia că în ținuturile din imediata vecinătate a rîpei Dunării era pace, în munți neamul dacilor era încă nebiruit. Situația o exprimă nuanțat, dar clar, istoricul Florus, cînd, după menționarea acțiunii lui Lentulus, adaugă : **sic tunc Dacia non victa, sed summotâ atque dilata est** (IV, 12, 19). Formațiunea dacică din munți continua să existe practic independentă, urmînd tradiția regalității geto-dace și încercînd să refacă treptat unitatea lumii geto-dace. Incontestabil, în această acțiune a beneficiat indirect și de pe urma acțiunilor romane, care desființează încă de pe vremea lui Augustus formațiunile politice independente din ținuturile extracarpatiche. Fără îndoială că a profitat și de slăbirea presiunii romane în timpul ultimilor împărați din dinastia iulio-claudică, mai slabi ori mai puțini preocupați de problemele ținuturilor de la Dunărea de Jos.

Fapt e că, timp de peste o jumătate de secol, Dobrogea și în general ținuturile de la sud de Dunăre nu mai sînt tulburate de incursiunile neamurilor transdanubiene. Între timp, desființarea regatului odrisilor (a. 46) și trecerea ținuturilor din dreapta Dunării de Jos pînă la mare sub administrație provin-

cială romană transformă Dunărea într-un fluviu roman pe toată întinderea lui.

Agitația barbarilor din est reîncepe în timpul domniei lui Nero. Guvernarea Moesiei o avea Ti. Plautius Silvanus Aelianus, a cărui activitate la Dunărea de Jos o cunoaștem din inscripția-elogiu funebru de la Tibur (CIL XIV 3608 = ILS 986 = Inscr. Italiae IV/1², 125 ; cf. D.M. Pipiddi, *Contribuții*, p. 287—328).

Prima dintre isprăvile relatate de această inscripție este strămutarea în Moesia a peste 100.000 de transdanubieni. V. Pârvan (*Getica*, 1926, p. 104) afirma despre aceștia : „Sînt toți nomazi : căci îi vedem duși, nu în calitate de oaste biruită, ci de popor în stare de migrație, fiecare trib cu toți ai lui, copii și femei, și cu șefii respectivi. Mutarea lor e pacifică : se face adică prin bună înțelegere cu ei, iar nu în urma unor lupte” ; *ibidem*, nota 1 : „de fapt, ei sînt o populație amestecată, bastarno-sarmato-getică din nordul gurilor Dunării, împinsă de barbarii estici și nordici (roxolanii, resp. daco-bastarnii) spre miazăzi, și de aceea căutîndu-și locuințe noi în sudul Dunării”. C. Patsch (Beiträge, V/1, p. 165) vedea și el în acești transdanubieni niște roxolani, bastarni și daci presați dinspre răsărit de sarmați. Evident, este lipsită de temei afirmația lui M. Garasanin (Beogradski univerzitet. Zbornik Filozofiskog Fakulteta, Belgrad, 7, 1963, p. 53), care vedea în ei daci din Banat — deoarece suma acțiunilor întreprinse de Aelianus ne duce în zona de răsărit a Daciei. D.M. Pipiddi consideră că este vorba de crearea unui „spațiu de siguranță” prin strămutarea populației din cîmpia munteană (cum procedase, cu mai bine de o jumătate de secol mai înainte, Aelius Catus) ; scopul acestei acțiuni era totodată de natură economică-fiscală, așa cum rezultă din r. 11 al inscripției tiburtine : **ad praestanda tributa**. Între rezultatele imediate ale acestei acțiuni, inscripția subliniază cu satisfacție în r. 25—26 : **primus ex ea provincia magno tritici modo annonam p(opuli) R(omani) adlevavit** (vezi D.M. Pipiddi, *Contribuții*, p. 309).

În continuare, ni se relatează că a curmat în fașă o încercare de năvală a sarmaților, fapt cu atît mai relevant cu cît bună parte din armata provinciei (în special legiunea V Macedonica) fusese trimisă să participe la expediția din Armenia (deci prin vara anului 62). toate acestea au contribuit la creșterea prestigiului Romei, astfel încît o serie de regi barbari au fost determinați să vină la malul Dunării, smerindu-se în fața stindardelor romane. Regilor bastarnilor și roxolanilor, probabil în calitatea lor de regi clienți, le-a restituit fiii, iar regelui dacilor — frații (cf. N. Gostar, *Pontica*, 12, 1979, p. 129—136), prinși sau răpiți de dușmani nenumiți (poate cei din r. 16) ; posibil că ostaticii primiți atunci de romani proveneau chiar de la acei inamici necunoscuți nouă. Toate acestea se petreceau în imediata apropiere a graniței provinciei (poate în zona cursului de jos al Dunării), căci așa se poate înțelege afirmația (r. 21—22) : **per quem pacem provin-**

ciae et confirmavit et protulit. Guvernatorul Moesiei a intervenit chiar în ajutorul Chersonesului, obligînd pe regele sciților să ridice asediul acestei cetăți — probabil printr-un energetic ultimatum adresat agresorului.

Implicit, acțiunea lui Aelianus a avut urmări pozitive pentru dacii de la est de Carpați : curățirea sudului Moldovei de sarmați și alți barbari infiltrați în această veritabilă **via gentium**, netezind drumul autohtonilor care vor coborî și vor popula aceste teritorii îndeosebi după transformarea Daciei în provincie (daci, costoboci, carpi).

Dar acțiunea lui Aelianus a avut și consecințe primejdioase. Golul creat de el lasă drum liber sarmaților de mai de departe, care se manifestă printr-un atac intempestiv asupra ținuturilor Dobrogei de azi. Astfel, în iarna anilor 67/68, sarmații roxolani trec Dunărea, măcelărind două cohorte (Tacitus, *Istории*, I, 79). În iarna următoare, profitînd de criza din imperiu de după moartea lui Nero, catafractarii sarmați revin în număr și mai mare (vreo 9000), jefuind nordul Dobrogei ; dar intervenția promptă a guvernatorului Moesiei, M. Aponius Saturninus, transformă această acțiune profitabilă pentru barbari într-un adevărat dezastru (**ibidem**). Atacul se repetă și în iarna anilor 69/70, cînd este ucis însuși guvernatorul provinciei, Fonteius Agrippa ; în locul acestuia a fost trimis Rubrius Gallus, care a reușit cu greu să restabilească ordinea (Flavius Iosephus, *Ant. iud.* VII, 4, 3) ; „punînd capăt războiului, comandantul roman se gîndi să ia măsuri de siguranță pentru viitor și întări ținutul de acolo cu străji mai multe, așa încît barbarii să nu poată deloc trece Istrul”, consemnează același scriitor.

După multe decenii, rup tot atunci tăcerea și dacii, profitînd de aceeași situație dramatică prin care trecea imperiul. Evenimentul este relatat astfel de Tacitus : „S-a mișcat și neamul niciodată de bună credință al dacilor (**mota et Dacorum gens numquam fida**), iar atunci fără frică, deoarece fusese luată armata din Moesia. Ei observară liniștiți aceste evenimente ; dar cînd aflară că Italia arde în focul războiului și că toți se dușmănesc între ei, luară cu asalt taberele de iarnă ale cohortelor și cavaleriei auxiliare și se făcură stăpîni pe ambele maluri ale Dunării. Tocmai se pregăteau să distrugă taberele legiunilor, cînd Mucianus le-a opus legiunea a VI-a ; el aflase de victoria de la Cremona (împotriva lui Vitelius ; 23 oct. 69) și se temea ca mulțimea barbarilor din afară să nu apese din două părți, dacă dacii și germanii ar fi năvălit din laturi deosebite. A venit în ajutor, ca în atîtea rînduri, norocul poporului roman, care a adus într-acolo pe Mucianus cu forțele sale din Orient și faptul că între timp noi terminasem lupta de la Cremona” (Ist. III, 46, 2).

Probabil că acest atac era urmarea atitudinii mai dure a unei grupări mai agresive a aristocrației militare dace. Îndemnul la moderație nu lipsisera, așa cum relatează Frontinus

(*Strateg.* I, 10, 4, în legătură cu exemplul moralizator al lui Scorylo) ; ele au fost se pare respinse, față de avantajele de moment ale unei invazii ce părea să aibe șanse de succes. Pe bună dreptate scria Tacitus (*Ist.* I, 2, 1), că dacii au ajuns vestiți prin înfrîngerile lor și ale romanilor (**nobilitatus cladibus mutuis Dacus**). Dar contramăsurile romane se pare că nu au întârziat. Probabil că acum și-a încetat existența și **dava** getică de la Poiana, pe Siret.

Treptat, la un secol după ce vulturii legiunilor romane apăruseră la malul Dunării, cleștele în jurul Daciei se strîngea tot mai puternic. O flotă romană — **Classis Flavia Moesica** — era creată special pentru supravegherea circulației și siguranței Dunării.

Secolul scurs nu a fost însă o epocă de permanente confruntări între Dacia și Roma. „Pacea romană“, cu tot caracterul ei relativ, a fost totuși o realitate, iar de ea au beneficiat implicit și popoarele care s-au aflat în contact direct cu imperiul. Semnificative în acest sens sînt numeroasele descoperiri de produse romane de tot felul, care umplu harta arheologică a Daciei pre-romane. Nu trebuie uitat că războiul era numai o alternativă, iar dacii, oricît de războinici ar fi fost, erau fără îndoială în stare să aprecieze avantajele păcii.

Dar abia trecuse un sfert de veac de la evenimentele din anul 69, că focul totdeauna latent al războiului la Dunăre se reaprinde cu violență, după cum relatează Iordanes (**Getica**, 76) : „Pe cînd domnea împăratul Domitian, goții (de fapt : geții = dacii), de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianța pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați și începură să devasteze malul Dunării, stăpînit de multă vreme de imperiul roman, nimicind armatele și pe comandanții lor. În fruntea acestei provincii (este vorba de Moesia) era pe atunci, după Agrippa (este vorba de C. Fonteius Agrippa, guvernatorul Moesiei din anul 69), Oppius Sabinus, iar la goți domnia o avea Dorpaneus ; dîndu-se lupta, romanii au fost învinși, lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul, iar goții, năvălind asupra multor castre și orașe, au prădat ținuturile ce atîrnau de imperiu“. Nu știm în ce zonă a **limes**-ului moesic se va fi petrecut invazia dacilor. Fără a cunoaște exact situația apărării Moesiei, este destul de sigur că ea se baza pe cîteva legiuni (I Italica la Novae, VII Claudia la Viminacium, posibil și V Alaudae), precum și alte trupe auxiliare ; cum se vede, grosul forțelor romane era masat în fața Olteniei și Banatului, menite a feri Moesia de un eventual atac al dacilor din munți. Punctul slab al apărării romane era la Dunărea de Jos — și credem că tocmai pe aici s-a produs invazia dacilor din 85/86.

În aceste condiții, împăratul Domitian sosește în grabă în Moesia. În urma unor lupte grele, invadatorii au fost alungați peste Dunăre. Totodată, provincia Moesia — prea întinsă și greu de

apărat — a fost divizată în **Superior** și **Inferior** (limita dintre ele era râul Ciabrus). Pe de altă parte, deteriorarea gravă a relațiilor cu romanii a determinat căderea regelui Duras. (= Diurpaneus), care renunță la tron. Noul rege, Decebalus, trimite soli la împărat ; dar oferta de pace este respinsă (Cassius Dio, LXVII, 6, 1—5).

În anul 87, are loc expediția de represalii condusă de Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului ; orgoliosul general cade însă pe cimpul de luptă, în Dacia, iar stindardul unei legiuni (probabil V Alaudae) este capturat de daci. (Suetonius, *Dom.* VI, 1 ; Cassius Dio, LXVII, 6, 5—6 ; Eutropius, VII, 23, 4 ; Orosius, *Adv. paganos* VII, 10, 3—4). În 88, romanii întreprind o nouă expediție la nord de Dunăre, condus de Tettius Iulianus ; aceștia sînt învingători la Tapae, dar nu reușesc să fructifice succesul (Cassius Dio, LXVII, 10, 1—3). Între timp, o forță expediționară trimisă contra marcomanilor fiind înfrîntă, Domitian trimite soli la Decebal cu propuneri de pace. Prin tratatul încheiat, Decebal devine **rege aliat și prieten al poporului roman**, din această calitate decurgînd o serie de avantaje de ordin militar și financiar pentru regatul său. (vezi Cassius Dio, LXVII, 7, 1—3).

De războiul lui Domitian cu dacii se leagă probabil două din monumentele comemorative de la Adamclici. Mausoleul (tumulus) a fost ridicat probabil pentru consularul Oppius Sabinus și ostașii săi căzuți în aceste locuri în cursul incursiunii dacice din 85/86. Alături a fost ridicat altarul-cenotaf, închinat memoriei lui Cornelius Fuscus și soldaților săi căzuți pe pămîntul Daciei și rămași fără mormînt. (Juvenalis, *Sat.* IV, 111—112 ; cf. Martialis, *Epigr.* VI, 76, 1—6).

Greu de spus care erau intențiile viitoare ale lui Decebal și cum înțelegea el să folosească mijloacele puse la dispoziție de imperiu. Probabil totuși că dorea să mențină pacea ; dovada : a respectat tratatul încheiat cu Domitian și nu a comis acte de agresiune contra Romei. Este clar însă că a încercat să obțină avantaje maxime din această situație și să folosească cît mai chibzuit resursele dobîndite în vederea întăririi capacității de apărare a regatului său.

Cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană în timpul împăratului Traian scotea provincia Moesia Inferior din situația ei de simplă defensivă și o implica activ în istoria ținuturilor extracarpătice.

Începutul este determinat de un eveniment dramatic : în iarna anilor 101—102 are loc invazia dacilor și aliaților lor în Moesia Inferioară ; este respinsă de împăratul Traian cu grele sacrificii și cu riscul periclitării succesului expediției din Dacia.

La această campanie, Moesia Inferioară și-a adus din plin contribuția. Trupele conduse de guvernatorul Moesiei Inferioare au învăluit se pare dinspre răsărit centrul regatului dacic din munți ; de la Cassius Dio aflăm că Laberius Maximus a capturat

pe sora lui Decebal și a cucerit un loc întărit — ceea ce l-a obligat pe rege să ceară pace (LXVIII, 9, 4). Probabil că încă de atunci autoritatea Moesiei Inferioare s-a extins asupra bunei părți din Oltenia (vestul ei), Munteniei, sudul Moldovei și eventual a sud-estului Transilvaniei.

Dominația efectivă a Moesiei Inferioare asupra acestor teritorii reiese clar din papirul Hunt (textul reprodus parțial în Fontes I, p. 467—471, cu traducere), datînd din anii 105—106, cînd guvernator al acestei provincii era Fabius Iustus (vezi A. Rădulescu — Maria Munteanu, *Dacia*, N.S., 25, 1981, p. 356—358; *AnnEp*, 1981, 746); din acest papir aflăm că un număr de soldați din cohors I Hispanorum se aflau **Pir(o)boridavae in praesidio** (în sudul Moldovei, probabil la Poiana pe Siret), alții **Buridavae in vexillatione**, de asemenea unii **trans Danuvium in expeditionem** (în războiul contra dacilor). Probabil tot în intervalul dintre cele două războaie au fost construite o serie de castre din nordul Munteniei, de către unități ale Moesiei Inferioare, spre a bara intrările în munți: la Stolniceni (R. Vlcea), Voinești și Rucăr (jud. Argeș), Tîrgșor, Mălăiești și Drajna (jud. Prahova), Pietroasele (?) (jud. Buzău), Piroboridava (?), Troian (lingă Piatra-Neamț) (vezi prezentarea noastră, cu date bibliografice, din **Studien zu den Militärgrenzen Roms**, III, Stuttgart, 1986, p. 510—513).

Din **Geografia** lui Ptolomeu (III, 10, 8) rezultă că se aflau între granițele Moesiei Inferioare trei orașe situate pe Siret, anume: Zargidava, Tamasidava și Piroboridava, iar între Siret și Nistru: Niconium, Ophiussa și Tyras. Este interesant că valul din sudul Moldovei, pornind de la Ploscuțeni (pe Siret) la Stoicani (pe Prut), acoperă cu aripa stîngă teritoriul pînă la nord de confluența Trotușului cu Siretul, mai sus de cetatea de la Poiana; or, pe Trotuș urca drumul spre trecătoarea Brețcu (**Angustiae**). Acest val delimita eventual teritoriul din sudul Moldovei aparținînd Moesiei Inferioare (după R. Vulpe, valul ar data din secolul IV, fiind atribuit lui Athanaric; este probabil vorba de o reamenajare a valului în epoca tîrzie). Greu de crezut că zona de protecție romană urca pe Siret, incluzînd și cetățile de la Bradu și Răcățau (jud. Bacău), identificate ipotetic cu Zargidava, respectiv Tamasidava (cele menționate de Ptolomeu); în asemenea caz, ar fi trebuit să fie menționată și Petrodava (Bîtea Doamnei), pe Bistrița. Este deci mai probabil că Zargidava și Tamasidava se aflau în apropiere de Piroboridava, la protecția marelui val dintre Siret și Prut. Valul continua și în sudul Basarabiei, protejînd celelalte trei orașe menționate de Ptolomeu.

Această situație încetează odată cu sfîrșitul domniei lui Traian. Transformarea Daciei în provincie strămtorase cumplit pe sarmații iazygi (înfrînți de altfel, în 107—108, de legatul Panhoniei Inferioare, viitorul împărat Hadrian; vezi biografia acestuia din *Historia Augusta*); la moartea lui Traian, iazygii pun

mîna pe arme, atacînd Dacia și Pannonia Inferior. Situația va fi restabilită prin acțiunea energetică a lui Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus (vezi I.I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973). Cît privește pe sarmații roxolani, biograful împăratului Hadrian din Historia Augusta ne informează (6,6) : **cum rege Roxalanorum qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit**. Înseamnă că Traian — profitînd de creșterea prestigiului roman după cucerirea Daciei — decisese să reducă drastic ajutoarele bănești, dacă ei se plîng împăratului abia urcat pe tron ; roxolanii se aflau deci în relații de clientelă față de romani încă de pe timpul lui Traian (Klose, *Klientel-Randstaaten*, p. 127), dacă nu chiar mai dinainte. Probabil că această rezolvare diplomatică a conflictului a fost precedată de o fază violentă a raporturilor daco-sarmate ; așa se explică straturile de incendiu la castelele de la Drajna-de-Sus (Gh. Ștefan, *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 121) și Mălăiești (Gr. Florescu-Exsp. Bujor, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 271—277).

În final, Hadrian hotărăște să abandoneze o parte din teritoriile nord-dunărene ale Moesiei Inferioare, mai greu de apărat : Muntenia și sudul Moldovei. Din teritoriile „moesice“ de la nord de Dunăre neabandonate (estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei) este creată Dacia Inferior. Pe malul stîng al fluviului, romanii păstrează probabil mai multe „capete de pod“ ; cel mai important și sigur este cel de la Galați — Barboși, cu un mic teritoriu în jur protejat de un val (Serbești — Tulucești) (Schuchart, AEM, IX, 188, p. 226 ; Gostar, *Arheologia Moldovei*, V, 1964, p. 146).

Golul politic la est de Carpați determinat de înfrîngerea dacilor nu putea să se perpetueze după schimbările petrecute la începutul domniei lui Hadrian. Zonele de stepă din estul Munteniei și sudul Moldovei fuseseră curățite de elementele alogene (**transdanuviani**) încă prin acțiunile lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus ; anexarea Munteniei și sudul Moldovei la provincia Moesia a redus la tăcere orice inițiativă politico-militară a populației de aici. În zona de la nord de limita provinciei Moesia Inferior, se va ridica încet o altă seminție nord-tracică : costobocii. Ei sînt cunoscuți în istorie aproape numai prin isprava comisă în anul 170 e.n., cînd, forțînd apărarea Moesiei Inferioare, pătrund în Dobrogea (două inscripții de la Tropaeum Traiani sînt o indicație despre drumul urmat de invadatori : CIL III 14214¹² = ILS 8501 ; Em. Popescu, *Studii clasice*, VI, 1964, p. 192—199 = AnnEp, 1964, 252), ajungînd pînă în Grecia centrală (vezi A. v. Premmerstein, *Klio*, XII, 1912, p. 145—164). Invadatorilor li s-au adăugat se pare și bande de sarmați, așa cum rezultă dintr-o inscripție de la Eleusis (Premmerstein, *Klio*, XII, p. 153—154, nr. 7). Dar la instigația romanilor, astingîi atacă pe costoboci la ei acasă și îi înving (Cassius Dio, LXXI, 12, 1) ; de acum, costobo-

cilor li se stinge urma în istorie (vezi totuși Ammianus Marcellinus, 22, 8, 42).

În perioada războaielor cu neamurile barbare de la Dunărea de mijloc, avusese loc și reorganizarea sistemului administrativ-provincial al Daciei. Probabil abia după terminarea războaielor are loc anexarea la provincia Dacia Malvensis a vestului Munteniei și construirea liniei de apărare denumită **limes transalutanus** (după unele păreri, această linie ar fi de dată mai veche, de la Hadrian sau Antoninus Pius).

Unele date interesând raporturile Moesiei Inferioare cu populațiile de dincolo de granițele imperiului datează din timpul domniei lui Septimiu Sever și a fiului său Caracalla. Astfel, în **Digestae** întâlnim o decizie imperială în privința celor întorși din captivitate la barbari: „Chiar dacă a fost conceput și născut la dușmani de către o captivă, când aceasta se va întoarce, după rescriptul împăratului nostru și al divinului său tată către Ovinus Tertullus, va putea fi admis, cu această hotărîre a senatului, ca unul revendicat în mod public“ (XXXVIII, 17, 1, 3); „Ulpianus în cartea a patra, la legea Iulia și Papia. Fiul născut la dușmani, dacă se întoarce la vatră, are drepturile fiului (legitim); că are acest drept după întoarcerea la vatra părintească nu există nici o îndoială după rescriptul împăratului Antoninus și al divinului său tată către Ovinus Tertullus, guvernator al provinciei Moesia Inferioară“ (XLIX, 15, 9; vezi și *Codex. Iust.* VIII, 50, 1). Înseamnă că erau numeroase cazurile celor întorși în această provincie în timpul numitului guvernator (198—202) din captivitatea barbarilor; apelul la decizia imperială s-a făcut probabil după remarcarea neputinței de a încadra aceste cazuri în legislația romană curentă. Cei năpăstuiți proveneau probabil dintre cei luați captivi de costoboci (și sarmați?) în cursul invaziei din 170. Ar rezulta că ei rămăseseră 20—30 de ani în prinsoare la barbari.

O situație nouă intervine și în raporturile romanilor cu teritoriul Munteniei. opinia că **limes**-ul transalutan ar data abia din timpul lui Septimiu Sever a fost contestată de o serie de istorici și arheologi, mai vechi și mai noi, dar fără argumente clare și prin urmare convingătoare. În schimb, cercetările de la Pietroasele (jud. Buzău) au adus o serie de date, care pun într-o lumină nouă problema raporturilor provinciei Moesia Inferior cu ținuturile extracarpătice. Anume, în termele de la Pietroasele au apărut cărămizi cu ștampila legiunii XI Claudia (cercetări efectuate sub conducerea lui Gh. Diaconu), unele simple (vezi IDR, II, 605), altele purtând supranumele imperial **Ant(oniniana)** (vezi SCIVA, 32, 1981, 4, p. 609, nr. 64), datînd prin urmare din timpul domniei lui Caracalla. Construirea unei fortificații la Pietroasele se încadrează în politica generală a împăraților Septimiu Sever și Caracalla de întărire a apărării Daciei romane. Garnizoana castrului a format-o desigur o unitate auxiliară, po-

sibil aflată în subordinea procuratorului Daciei Malvensis (?). Participarea la lucrări a unui detașament din legiunea XI Claudia este însă semnul că teritoriul Munteniei s-a aflat tot timpul în atenția guvernatorilor Moesiei Inferioare.

De nimicirea forței costobocilor profită **carpii** — altă seminiție traco-dacică, trăind în podișul Moldovenesc. Lăsând la o parte unele știri nesigure (Ephoros, Pseudo—Scymnos), nu credem că trebuie respinsă categoric știrea transmisă de geograful Ptolomeu (III, 5, 10), cum că între peucini și bastarni locuiau carpiarii (vezi și III, 10, 7 : harpii) — care ar putea fi totuși identificați cu carpii. Altfel, cele mai importante știri despre carpi datează din secolul al III-lea și tot de atunci cele mai semnificative mărturii de cultură materială carpică.

Multă vreme s-a considerat că primă acțiune de răsunet a carpilor ar fi fost o incursiune asupra orașului Tyras, pe vremea lui Caracalla ; dovada era o inscripție de la Oescus (CIL III 14416 = ILS 7178), în care este vorba de faptele de arme ale unui ofițer roman : **adversus hostes C(...) et res prospere Ty(rae)gas** ; contrar opiniilor mai vechi, D. Tudor a completat lacuna respectivă **C(enno)** (Latomus, 19, 1960, 2, p. 350—356), lectură întărită de cercetările ulterioare consacrate acestei importante epigrafe (vezi discuțiile la noi, SCIVA, 39, 1988, 3, p. 281—286). Cu aceasta se pune sub semn de întrebare teoria despre o presupusă primă invazie carpică, abătută deopotrivă asupra Dobrogei și a Munteniei, ba chiar și asupra Daciei Malvensis (Gh. Bichir, *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 179 ; *Thraco-Dacica*, II, 1981, p. 88) ; argumentele de ordin arheologic-stratigrafic, aduse în sprijinul acestei ipoteze vor trebui reconsiderate. Cît privește episodul de la Tyras, nu poate fi vorba decât de o razie în teritoriul acestei cetăți, care poate fi atribuită fie carpilor (dar independent de inscripția citată), fie chiar goților.

Carprii au rămas probabil liniștiți pînă în anul 238, cînd izvoarele istorice îi scot în sîrșit din anonimat. Astfel, din Historia Augusta, **Maximinus et Balbinus** 16,3 aflăm că **sub his pugnatum est a Carpis contra Moesos**. Năvălitorii au pătruns pe teritoriul Dobrogei, căci dintr-o inscripție din anul 238 de la Durostorum aflăm de un cetățean roman întors **ex captivitate barbarorum** (CIL III 12455) ; se vede însă că ei au fost îndată alungați de forțele romane. În acțiunea lor, carpii au colaborat cu goții — așa cum aflăm de la Petrus Patricius (vezi *Fontes* II, p. 489). Guvernatorul roman Tullius Menophilus caută să dezbină această coaliție, refuzînd plata subsidiilor pentru carpi, deși aceștia pretindeau, că sînt „mai vrednici decît goții“.

În 242, o nouă invazie, la care au participat, alături de goți, și carpii, s-a abătut asupra Moesiei Inferioare (Hist. Aug., *Gord.*, 3, 26, 4) ; forțele invadatoare au fost zdrobite în Thracia (*ibid.* 34, 4).

Cu acestea încetează, pentru aproape un secol, bunele rapor-

turi între provincia romană a Moesiei Inferioare și „sciți” — cum încep a fi menționați cu un nume anticvaric barbarii de la limanurile Nistrului și Bugului.

Profitând de slăbirea apărării Daciei, ca urmare a plecării unor efective militare în campania orientală a lui Gordian III, carpii se aruncă asupra provinciei, nimicind castelele de pe **limes transalutanus** (cum arată cercetările din castelele de la Săpata de Jos și Câmpulung Jidova; în acesta din urmă a apărut, în strat de arsură, o monedă de la Philippus Caesar), dar, probabil, și pe cele de la Pietroasele și Barboși. Este de presupus că atacul a afectat și Moesia Inferioară. După doi ani de lupte grele (245—247), carpii sînt înfrinți de împăratul Filip Arabul și cer pace (vezi Zosimos, I, 20). Carpii mai sînt menționați și după aceea luptînd contra romanilor alături de goți și alte populații din marea coaliție a neamurilor „scitice”. Unica mențiune a unei acțiuni independente a acestora pare a fi de pe timpul lui Aurelian, cînd sînt bătuti de împărat (Hist. Aug., *Aurel.* 30, 4) (**inter Ca**)rsium et Sucid(avam) (CIL III 12456), iar o parte așezați pe pămîntul Moesiei Inferioare (Dobrogei) (Aurelius Victor, *Caes.* 39, 43; Ammianus, XXVII, 5, 5).

Totodată, sub Aurelian, imperiul renunță la păstrarea Daciei în sistemul politico-administrativ și militar roman. Această realitate modifică esențial raporturile dintre lumea romană (în speță provinciile sud-dunărene) și ținuturile carpato-istro-pontice.

Bibliografie selectivă

- Fontes ad historiam Dacoromanie pertinentes*, I, București, 1964;
Fontes historiae Daco-Romanae, II, București, 1970.
Istoria României, I, București, 1960.
Din istoria Dobrogei, I, 1965 (D.M. Pippidi — D. Berciu); II, 1968, (R. Vulpe — I. Barnea).
Dicționar de istorie veche a României (paleolitic — sec. X) (sub red. lui D.M. Pippidi), București, 1976.
Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.
Idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, Apulum, V, 1964, p. 137—147.
Idem, *The ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians*, Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași, 17, 1980 p. 1—9.
J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau*, Breslau, 1943.
V. Mihăilescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980.
Carl Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V/1 (1932) — V/2 (1937), Wien-Leipzig.
V. Pârvan, *Getica*, București, 1926.
D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*?, București, 1967.
S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (secolele II-III î.e.n. — III e.n.)*, Iași, 1981.

R. Vulpe, *Les gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, Dacia, N.S., IV, 1960, p. 309—332.

Idem, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, Dacia, N.S., V, 1961, p. 365—393.

Idem, *Les valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak*, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Bucureşti—Köln—Wien, 1974, p. 267—276.

DOBROGEA ŞI TERITORIILE ROMÂNEŞTI NORD-DUNĂRENE ÎN SECOLELE IV — VI

prof. dr. EMILIAN POPESCU

Abordînd tema mai sus enunţată îmi vin în minte cuvintele inspirate ale lui Vasile Pârvan din **Începuturile vieţii romane la gurile Dunării**, prin care el arăta unitatea geografică şi etnică a Dobrogei cu cîmpia munteană, cu cea din sudul Moldovei şi a Basarabiei. Acest vast teritoriu era numit de Pârvan : „Cîmpia dacoscitică”. „Dobrogea e o cetate. Zidurile ei sînt malul înalt al Dunării şi Mării. Şanţurile ei cu apă sînt Dunărea şi Marea. Iar la miazăzi rîpele adînci, care despart Dobrogea noastră de Deliormanul turco-bulgăresc, fac a patra lature întărită a măreţului nostru fort de flanc. Ca orice cetate, veche ori nouă, Dobrogea are un mare ţinut deschis, pe care-l priveghează şi-l apără de jur împrejurul ei. Care şi cît e ţinutul acesta ?

Călătorul care coboară pe Dunăre, spre Mare, are, începînd cam de la gura Oltului, în stînga lui o cîmpie, care se lăţeşte tot mai tare spre miazănoapte şi deasupra căreia ochiul aleargă, de pe înaltul mal drept al rîului, ca deasupra unei mări potolite, pline, în loc de ape, de holde neşfîrşite de grîne. Această cîmpie nu se opreşte la Siret, ci, cu văluriri de dealuri, mai mari ori mai mici, merge înainte prin Moldova de jos şi prin Basarabia de miazăzi pînă la Nistru“... (p. 43).

„Şesul înalt al Dobrogei alcătuieşte, în mărginirea lui cu Marea şi cu Dunărea, fortul de bază al întregii cîmpii mai joase, care-l înconjoară la apus şi la miazănoapte“ (p. 44). Pârvan adaugă apoi că tot acest spaţiu „îl locuiau în vechime dacii, adică geţii, iar azi românii“ (*ibidem*, în ed. II-a îngrijită şi adnotată de Radu Vulpe, Bucureşti, 1974).

Unitatea lui geografică și etnică era întreținută de legături economice și spirituale, atestate de numeroase documente, la care se referă Pârvan. Cîmpia aceasta „daco-scitică” n-a rămas însă izolată de contextul politic, economic și religios al lumii vechi, în special greco-roman, la care se referă Pârvan cu precădere, ci ea s-a încadrat în el, oferind ceea ce-i era specific și primind ceea ce nu avea.

Cam pe aceeași linie de gîndire merge și R. Vulpe, istoricul consacrat al Dobrogei romane, subliniind și el „unitatea de viață umană, care a caracterizat totdeauna unitatea geografică a pămîntului carpato-danubian. Stăpînirea romană, zice Vulpe, s-a suprapus aceluiași substrat băstinaș geto-dac, atît în Carpații Daciei, cit și la Dunărea de Jos”.

„Viața romană, s-a dezvoltat în strînsă interdependență cu aceea a Daciei din Carpați. Organizarea militară a Scythiei și a restului provinciei Moesia Inferior, cu amplele consecințe civile, n-a fost desăvîrșită decît sub Traian, ca o urmare directă a cuceririi regatului lui Decebal. Intensa și rapidă transformare a Daciei într-o țară romană... a influențat și evoluția romanismului spontan al Dobrogei. Cele două focare de civilizație romană pe pămîntul geto-dac nu vor înceta de a fi în contact și de a se întreține reciproc nici după abandonarea Daciei sub Aurelian, nici după îndepărtarea de la Dunăre a oricărui sprijin imperial. Romanitatea carpato-danubiană, reprezentată pînă azi de poporul român, din șesul Tisei pînă la Mare, își datorește minunata sa vitalitate temeliei autohtone” (*Din istoria Dobrogei*, vol. II, București, 1968, p. 23).

Iată cîteva coordonate privind interdependența dintre Dobrogea și teritoriile românești nord-dunărene, schițate de doi istorici de seamă ai antichității românești.

În perioada care ne interesează aici, factorii permanenți ai acestei interdependențe — unitatea geografică și etnică, legăturile economice și spirituale — au rămas valabili, dar condițiile politice s-au schimbat pentru fiecare parte: Dobrogea a cunoscut o situație mai bună, ca urmare a apartenenței la imperiu, spre deosebire de regiunile nord-dunărene, rămase sub dominația popoarelor barbare. Această situație a făcut ca Dobrogea să aibă un rol politic, economic și spiritual proeminent în zonă, reprezentînd atît interesele localnicilor, cit și pe cele generale ale imperiului, căruia îi aparținea.

Atîta timp cît a existat provincia Dacia și armata romană pe țărmul Dunării, ba în unele locuri și dincolo de el, Dobrogea nu reprezenta din punct de vedere politic și militar decît jumătatea marelui clește roman, care ținea sub control populațiile din „cîmpia daco-scitică” și de mai departe. După părăsirea Daciei și retragerea armatei romane, Dobrogei i-a revenit sarcina de a fi singurul bastion înaintat al apărării întregii zone a „Cîmpiei daco-scitice”. De aceea, împărații din perioada romană tîrzie,

începînd cu cei din tatrarchie, continuînd cu Constantin și succesorii săi — Valens, Theodosius I — și pînă la Anastasius I și Iustinian au depus eforturi considerabile să întărească limesul scitic cu armată, cetăți, castre, valuri de pămînt cu palisadă, pe care le cunoaștem din **Notitia dignitatum**, **Codex Theodosianus**, **Corpus iuris civilis**, dar mai ales din inscripții. Trei legiuni de **militēs limitanei**: **Legio XI Claudia**, **Legio II Herculia** și **Legio I Iovia Scythica**, la care se adaugă și alte numeroase trupe imperiale care aveau sarcina să păzească întreaga provincie și zona de siguranță din fața ei. Punctul de greutate al apărării cădea însă pe limesul dunărean, întărit cu un lanț de castre și castele **ad confirmandam limitis tutelam**, cum se spune într-o inscripție de la Tropaeum Traiani (IGLR, 170). Un efort deosebit s-a făcut cu repararea drumurilor, numărul mare al stîlpilor militari fiind semnificativ în această privință. Desigur drumurile aveau și rol economic important, dar cel al apărării era prioritar. O inscripție de la Constantius al II-lea, descoperită la Carcaliu, jud. Tulcea, exprimă foarte sugestiv țelul eforturilor armate al administrației imperiale și provinciale: să dea locuitorilor provinciei **securitas aeterna: ad confirmandam provincialium suorum aeternam securitatem** (IGLR, 238). Alte inscripții au expresii asemănătoare: **providentia** (IGLR, 170, 221), **defensio reipublicae** (IGLR, 233), **libertas** față de **barbarum gentium populi** (IGLR, 170), numiți uneori și **latrunculi** (IGLR, 238). În această privință sînt poate semnificative și divinitățile cărora unitățile militare le dedică altare: **Deus Sanctus Aeternus** (IGLR, 221), **Mars Conservator** (IGLR, 109), **Hercules Ripensis** (IGLR, 172).

Scopul predominant al apărării a făcut ca în Scythia guvernatorul militar (**dux**), dependent de comandantul militar suprem al Diocezei Thracia (**magister militum per Thraciam**), să aibă un rol mai mare decît cel civil (**praeses**) și să apară în documentele epigrafice mai frecvent.

Apărarea Dobrogei și a regiunilor nord-dunărene a devenit în secolele IV—VI mult mai grea. Statul roman era în această perioadă mai slab, iar presiunea popoarelor ostile mai puternică. În secolul al IV-lea pericolul cel mai de seamă venea pentru Moldova, Muntenia și Dobrogea din partea goților. Deși acest neam, spre deosebire de altele, s-a acomodat cel mai repede și cel mai bine civilizației romane, iar în conviețuirea cu populația autohtonă a dat naștere unei culturi materiale specifice, el a adus mari daune vieții pașnice a localnicilor. S-ar putea spune că raporturile cu goții au cunoscut o perioadă grea pînă în anul 332, cînd, învinși de Constantin (prin cezarul Constantin II), au fost siliți să încheie pacea, destul de favorabilă pentru ei, fiindcă deveneau federați ai imperiului. După acest eveniment urmează o etapă de relații mai bune, tulburată uneori de goți, dar fără consecințe prea grave, căci expe-

dițiile organizate de împăratul Valens împotriva lor prin anii 367—369 au fost prilejuite de faptul că ei se amestecaseră în politica internă bizantină, susținând pe uzurpatorul Procopius. La fel, plecarea lui Ulfila în sudul Dunării, în timpul lui Constantius al II-lea, a avut mai mult motive religioase, decât politice. Este adevărat că unele inscripții descoperite pe limesul dunărean vorbesc de **temeritas gentilium Gothorum**, de **impetum latrunculorum** (IGLR, 238), dar acestea reprezentau furturi și jafuri pentru populația de pe graniță. În același sens trebuie înțelese și informațiile lui Themistius, care ne spune că goții ascunși în ostroavele de pe Dunăre stăteau la pîndă în luntrele lor cu un singur rînd de vîsle și năvăleau fără de veste peste localnicii din apropiere: „neîndrăznind să pornească pe față un război, se răspîndeau pe mal în cete de hoți și numeau furturile lor pradă de război” (FHDR, II, p. 60—63). Toate aceste atacuri nu afectau în chip grav viața locuitorilor din interiorul provinciei.

Trebuie, de asemenea, ținut cont de faptul că împăratul Constantin lărgise mult spre nord zona de autoritate a imperiului, pînă la Brazda lui Novac și că aceasta reprezenta o pavază serioasă și pentru Dobrogea. Se poate spune, deci, că abia după dezastrul de la Adrianopol (378) și după venirea hunilor pe teritoriul țării noastre spre sfîrșitul secolului al IV-lea a început o etapă mai grea în raporturile cu barbarii. Aceasta a afectat însă mai cu seamă populația autohtonă nord-dunăreană, fiindcă în interiorul Dobrogei situația s-a reglementat curînd în timpul împăratului Theodosius I cel Mare. Acțiunile abile și energice ale comandantului **Promotus, magister militum per Thraciam**, împotriva goților lui Odotheus de la Dunăre prin anii 384—385 sau 385—386 au făcut ca ei să nu mai reprezinte un pericol major pentru Dobrogea; urmarea a fost că însuși împăratul Theodosius I a putut veni aici și ridicînd apoi la Constantinopol, în Fooum Tauri, o coloană comemorativă, împodobită cu reliefuri, în amintirea acestor victorii.

Totuși secolul al V-lea este o perioadă sumbră, fiind dominat de prezența hunilor la Dunărea de Jos. Atacurile lor asupra imperiului, dominația peste întinse regiuni de la nord de fluviu au creat o stare de nesiguranță și sărăcie și în Dobrogea, la care se referă unele izvoare scrise (Cod. Iust. I, 3, 35 (36)) ; viața bisericească, atît de înfloritoare în această vreme, a avut de suferit, în sensul că nu s-au putut întemeia episcopii în mai multe orașe, așa cum prevedea legea împăratului Zenon, ci a rămas tot una singură, cea de Tomis. Totuși, ar fi exagerat să credem că hunii au măturat totul în calea lor. Chiar în Banat, aproape de centrul lor politic-administrativ, constatăm, după informațiile lui Priscus din Panion, prezența populației autohtone, practicînd agricultura, vorbind limba proprie, posedînd tîrguri (*πανηγυρεις*) și chiar orașe, cum este **Constantia**, aflat în fața cetății

Margum (FHDR, II, p. 246—249, 261, 265). Moartea lui Attila în 453 și destrămarea imperiului său au adus o ușurare generală. Viața a luat din nou un curs ascendent, mai ales începînd cu domnia împăratului Anastasius I (491—518) și a continuat cu aceea a lui Iustinian (527—565). Cetățile de pe limes și din interior sînt refăcute, unități militare noi sînt aduse, Dobrogea intră în anul 536 într-un nou organism militar-administrativ (**Quaestura Iustiniana Exercitus**), care-i dă mai multă forță militară și economică, prin faptul că era unită cu provincia Moesia II și cu altele mai bogate (Caria, Insulele Ciclade și Insula Cipru). O zonă de siguranță din vestul și nordul Dobrogei este menținută prin forța armată (v. de pildă acțiunile energice ale lui Baduarius și Chilbudios), ori prin diplomatie și înțelegeri cu populațiile barbare [am în vedere acordul lui Iustinian cu anții și sclavinii, cărora le dă cetatea Turris, împreună cu pămînturile din jurul ei, cu obligația de a nu ataca frontiera și a o apăra de alți dușmani (Procopius, *Războiul cu goții*, III, 14), apoi înțelegerea lui Tiberius al II-lea Constantin cu avarii lui Baian (să atace triburile slave) și altele asemănătoare].

Aceste condiții permit populației autohtone să-și ducă viața în continuare, chiar dacă este copleșită de numărul mare al slavilor și al altor migratori. Ceea ce a contribuit, desigur, în mare măsură ca autohtonii să străbată aceste vremuri grele a fost numărul lor mare și superioritatea civilizației și spiritualității lor în comparație cu a migratorilor. Izvoarele scrise îi menționează ca „oameni ai locului” (εἰσῳτοι), cu nume specifice pentru rîuri (Ilivakia, Pasprios; Theophylact Sim. VI, 8, 9), vorbind limba latină (Procopius, *Războiul cu goții*, III, 14), iar arheologia dezvăluie celelalte aspecte ale vieții materiale și spirituale.

Viața autohtonilor nord-dunăreni nu este însă anihilată nici în perioada de după începutul secolului al VII-lea, adică atunci cînd puterea militară și administrativă a imperiului din Dobrogea și de la Dunărea de Jos se prăbușește, căci prin trecerea migratorilor în sudul Dunării numărul lor scade și cei rămași pot fi ușor asimilați.

La capătul acestei succinte prezentări a situației politico-militare din secolele IV—VI observăm că anumite țeluri, măsuri și preocupări politice ale imperiului roman rămîn permanente și în cadrul celui bizantin. Țelul principal al menținerii în siguranță a frontierei de pe Dunăre e urmărit acum cu și mai multă atenție, deoarece de împlinirea lui depindea chiar soarta capitalei imperiului. Istoricul eclesiastic Sozomenus, *Hist. eccl.* VI, 6 = FHDR, II, p. 224—225, exprimă clar această concepție, cînd se referă la locuitorii Scythiei zicînd: „Sciții... sînt prin poziția locurilor necesari lumii romane, fiind așezați ca un zid în fața presiunii barbarilor”. Eforturile depuse de administrația imperială și provincială pentru întărirea puterii de apărare a provinciei se înscriu, deci, în această viziune.

O consecvență se constată și în crearea de zone de siguranță dincolo de limesul dunărean propriu-zis, prin organizarea de capete de pod, prin aducerea sub controlul imperiului a unor întinse regiuni (precum cele din timpul Dinastiei constantiniene ori a lui Iustinian), prin tratate de pace ori chiar acordarea de pământ roman unor importante grupuri de migratori, cum a fost cazul goților în timpul lui Constantius, trecuți în număr mare în sudul Dunării sub conducerea lui Ulfila, a lui Valens, care a primit pe cei de sub conducerea lui Fritigern, ori a lui Theodosius I, primitor al celor de sub autoritatea lui Athanarich însuși. Toate aceste măsuri ne amintesc de cele luate de Tiberius Plautius Aelianus la mijlocul secolului I ori de Aelius Catus ceva mai înainte.

În complexul acestor măsuri, de menținere sub control a populațiilor **extra fines provinciae**, **diplomația** a avut un rol important: neamuri barbare erau atrase în sfera de interese bizantine ori erau învrăjbite unele împotriva altora. Dar poate rolul cel mai important în pacificarea migratorilor l-a avut **creștinismul**, el fiind susținut și propagat atât de Biserică, cât și de Stat. Începând cu mijlocul secolului al V-lea (a. 451) Patriarhatul de Constantinopol primește în mod oficial sarcina de a se ocupa de creștinii aflați în **partibus infidelium**. Creștinismul reprezintă, astfel, domeniul cel mai important și mai bine cunoscut al legăturilor spirituale dintre Dobrogea și regiunile nord-dunărene. La începutul secolului al IV-lea, în Dobrogea religia creștină era destul de bine cunoscută, dovezi în această privință fiind numărul mare de martiri (peste 100), care au pățimit în timpul persecuției dezlănțuită de Dioclețian, dar și numele unor episcopi ca **Evangellicus**, **Ephraem**, **Titus (Filus, Theogene)**. Un rol important în răspîndirea creștinismului în părțile noastre înainte de începutul secolului al IV-lea l-a avut armata romană. O descoperire epigrafică recentă arată, de pildă, un ostaș creștin din Galatia, **Aurelius Gaius**, care a făcut parte din **Legio I Iovia Scythica**, staționată la **Noviodunum** (AnnEp, 1981, 777); el a participat la expedițiile întreprinse de legiune în nordul Dunării, în **Carpla** și **Gothia** (Gouttia) și în alte multe părți ale imperiului, dar a fost expulzat din armată datorită credinței lui înainte de **23 februarie 303**, când a fost promulgat decretul de persecuție al lui Dioclețian. Ca el trebuie să fi fost mulți, și așa se explică, între altele, rapida răspîndire a creștinismului pe teritoriul țării noastre.

Comunitatea creștină cea mai importantă a fost desigur la Tomis și o dovadă în acest sens este că și-a trimis reprezentant la primul Sinod ecumenic de la Niceea (325). În a doua jumătate a secolului al IV-lea se înscriu în șirul episcopilor nume ca acelea ale lui **Bretanion**, **Gerontius (Terentius)** și **Theotim I**, cunoscute personalități ce seama pe plan local și internațional. Doi dintre ei, anume **Bretanion** și **Theotim I**, am avut un rol im-

portant și în acțiunea misionară de dincolo de Dunăre. De pildă Bretanion și guvernatorul Scythiei, Iunius Soranus au fost sprijinitorii lui Sava Gotul și a altor misionari în rîndul goților și al populației autohtone. Mai amănunțit știm despre Theotim I de Tomis, care, potrivit relatărilor lui Sozomen, desfășura pe la sfîrșitul secolului al IV-lea activitate misionară printre hunii de la Istru (*οἱ παρὰ τὸν Ἰστρον Οὐννοὶ βαρβαροὶ*). Admirîndu-l pentru virtutea și minunile pe care le făcea acesta, ei îl numeau „Zeul romanilor” (Sozomen, *Hist. eccl.* VII, 26, 6 = FHDR, II, p. 228—229). Misionarii cunoscuți care activau în „Gothia”, adică în regiunea dominantă din punct de vedere politic de goți, dar locuită și de autohtoni, erau veniți din imperiu și, desigur, că și în Dobrogea. Sprijinul de care aveau nevoie și refugiul în timpuri grele îl găseau în „Romania” (*ἐν τῇ Ρωμανίᾳ*) și cea mai apropiată parte a acestei „Romanii” era Dobrogea. Actul martiric al sfîntului Sava Gotul cuprinde amănunte interesante pentru legăturile dintre Dobrogea și regiunile nord-dunărene. Activitatea misionară desfășurată în nordul Dunării a dat roade atît printre autohtoni, cît și printre goți, fiindcă s-a putut organiza o **Biserică ortodoxă**, slujită de episcopi ca **Theofil**, **Ulfila**, **God-das**, **Uranios** și **Silvanus**, de preoți ca **Sansalas** și **Guthicas**, de citeți (**lectores**). Theofil a participat chiar la primul Sinod ecumenic de la Niceea (325). Aceeași Biserică a avut monahism întemeiat de **Audius**, care a dat și martiri.

Legăturile religioase între Dobrogea și regiunile nord-dunărene au continuat și în secolele V—VI, perioadă în care Biserica din Tomis a crescut în rang, devenind în secolul al V-lea arhiepiscopie autocefală, iar în secolul al VI-lea, mitropolie cu 14 scaune sufragane, înființate în orașele de seamă ale provinciei. Interesant de observat este faptul că 8 din cele 14 scaune noi (Axiopolis, Capidava, Carsium, Troesmis, Arrubium, Noviodunum, Aegyssus, Salsovia) se plasau pe linia Dunării, cu scopul învederat de a asigura grija sufletească nu numai a creștinșilor din interiorul provinciei, ci și al celor de dincolo de fluviu, autohtoni și migratori. Oare cum a putut fi creștinat acel gepid, care în timpul războaielor purtate în cîmpia munteană de bizantini, conduși de generalul Priscus prin anul 593, împotriva slavilor, s-a pus în slujba armatei bizantine, dacă nu prin intermediul autohtonilor creștini ori a misionarilor veniți de peste Dunăre? (Theoph. Sim. *Hist.* VI, 8—9).

Dovezi despre pătrunderea religiei creștine în mediul nord-dunărean ni le oferă cu prisosință descoperirile arheologice. Obiecte de uz casnic sau de îmbrăcăminte, cruci simple sau relicvar și morminte de înhumatie cu orientare creștină s-au descoperit în multe localități din Moldova și Muntenia. Semnalarea și inventarierea antichităților paleocreștine de către I. Barnea, Dan Gh. Teodor, Ghenuță Coman, I. Mîțrea, Victor Teodorescu, Silviu Sanie, I.T. Dragomir și mai recent de Nicolae Dănilă mă dispensează să mă refer acum la ele.

În ceea ce privește legăturile **economice**, s-ar putea spune că și ele, la fel cu cele religioase, au reprezentat domeniul cel mai constant de colaborare între sud și nord. Chiar și în cazul unor raporturi politice precare, schimburile economice au continuat. Themistius spune (FHDR, II, p. 60—61) că în urma păcii încheiate în anul 369 la Noviodunum de împăratul Valens și Athanarich, goții nu mai puteau face comerț cu imperiul decât în două localități. Până aci ei aveau posibilitatea să cumpere și să vîndă în mai toate cetățile de pe Dunăre. Chiar și hunii lui Attila în tratativele duse cu trimesii lui Theodosius al II-lea cereau ca „tîrgurile să fie deschise deopotrivă și fără primejdie atît pentru romani cît și pentru huni” (FHDR, II, p. 248—249). Dacă pătunderea mărfurilor din nordul Dunării spre Dobrogea este mai greu de urmărit, fiindcă acestea erau perisabile, în schimb, cea în sens contrar este vizibilă datorită tocmai caracterului lor tot mai durabil. Totuși o dovadă indirectă a mărfurilor vîndute de cei din nord și vest în Dobrogea o reprezintă monetele, pe care locuitorii nord-dunăreni le-au primit pentru ele și aflate în număr destul de mare în așezări. În ce privește mărfurile bizantine în mediul nord-dunărean, ele constau din haine (Themistius, *ibidem*, p. 59), amfore cu uleiuri ori cu vinuri bune, obiecte de podoabă (cercei, mărgelile, inele) din sticlă, bronz ori chiar metale prețioase, piepteni, fibule și mai ales cruci. Cu prilejul săpăturilor arheologice au fost descoperite multe asemenea obiecte, nu numai în zona apropiată limesului dunărean, ci chiar mult mai departe spre nord în Moldova (Trușești) și Muntenia, uneori chiar în Transilvania (Tîrgul Secuiesc). Aceste obiecte importante au dus apoi la imitații cu ajutorul unor tipare, mai ales pentru cruci și obiecte de podoabă, ceea ce arată că cerințele erau mai mari.

Din scurtele considerații de pînă aici reiese că în secolele IV—VI între Dobrogea și regiunile nord-dunărene au existat strînse legături economice și religioase, iar atunci cînd a fost posibil, chiar politice, că pămîntul dintre Dunăre și Mare n-a fost orientat numai spre sud și orient, cum se afirmă uneori (formînd, de pildă, o unitate geografică cu Bulgaria), ci și spre zona nordică și vestică, de unde-i veneau ușor și repede resursele de care avea nevoie. Unitatea „Cîmpiei daco-scitice” a fost o realitate, nu o formulă romantică a lui Vașile Pârvan și Radu Vulpe. Ea se baza pe romanitatea carpato-danubiană, reprezentată azi de poporul român.

Bibliografie selectivă

- I. Barnea : *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968.
- *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Città del Vaticano, 1977.
- *Arta creștină în România*, București, 1979.
- *Le christianisme sur le territoire de la République Socialiste de Roumanie*, în *Etudes Balkaniques*, 1, 1985, p. 92—106

— *Le christianisme des premières six siècles au nord du Bas-Danube à la lumière des sources littéraires et des découvertes archéologiques*, Miscellanea Bulgarica, 5, Wien, 1987, p. 39—50.

— *Creștinismul pe teritoriul Moldovei în secolele III—XIII*, BOR, 106, 1988, 1—2, p. 123—128.

I. Cartinoiu, *Rolul Bizanțului în viața religioasă din Muntenia în secolele IV—VI în lumina izvoarelor literare și arheologice*, BOR, 101, 1983, 7—8, p. 589—600.

Ghenuță Coman : *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—VI*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 287—312.

— *Evoluția culturii materiale din Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XII*, Memoria Antiquitatis, 3, 1971, p. 479—495.

Nic Dănilă, *Materiale arheologice paleocreștine din Moldova*, Mitrop. Mold. și Sucevei (= MMS), 63, 1987, 3, p. 63—81.

H. Delehay, *Saints de Thrace et de Mésie*, extr. Anal. Boll., 31, 1912.

S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-estul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974.

Oct. Iliescu, *Cercetări românești de numismatică bizantină (1948—1977)*, Bul. Soc. Num. Rom. 70—74, 1976—1980, nr. 124—128, București, 1981.

Emilian Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976 (IGLR).

— *Epigraphische Beiträge zur Organisation des skythischen Limes im 4—6. Jh.*, în *Akten des XI. internationalen Limeskongresses*, Budapest, 1976, p. 441—450.

— *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV—VI*, St. teol., 32, 1980, 7—10, p. 590—605 = JOB, 58, 1988, p. 75—94.

— *Creștinismul în Eparhia Buzăului până în secolul al VII-lea*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, vol. I, Buzău, 1983, p. 259—277.

— *Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea în lumina noilor cercetări*, Mitropolia Banatului (= MB), 37, 1987, p. 34—49.

— *Începuturile îndepărtate ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române ; Tomisul, arhiepiscopie autocefală în Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române (1885—1985)*, București, 1987, p. 327—353 = Byzantiaka, 6, 1986, p. 123—148.

— *Theophilus Gothiae, episcop în Crimeea ori la Dunărea de Jos ?*, St. teol., 39, 1987, 5, p. 73—81 = Byzantina, 14, 1988, p. 237—249.

— *Bretanion și Gerontius (Terentius), două mari personalități ale Tomisului în secolul al IV-lea d. Hr.*, St. teol., 40, 1988, 2, p. 116—122.

C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, SCIV, 23, 1972, p. 375—415 = *The Byzantine coins — an expression of the relation between the Empire and the populations north of the Danube in 6th—13th, în vol. Relations between the autochthonous and the migratory population on the territory of Romania*, Bucharest, 1975, p. 219 și urm.

S. Sanie — I.T. Dragomir, *Începuturile creștinismului în sudul roman al Moldovei*, în vol. *De la Dunăre la Mare*, Mărturii istorice și monumente de artă creștină, Galați, 1979, p. 117—122.

Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978.

— *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981.

— *Regiunile est carpatice și Bizanțul în secolele V—XI e.n.*, în „Românii în istoria universală” I, Iași, 1986, p. 7—14.

— *Rituri și ritualuri funerare la est de Carpați în secolele V—XI (Par-tea I)*, în MMS, 64, 1988, 3, p. 70—82.

Victor Teodorescu, *Despre cultura Ipotești—Cindești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (reg. Ploiești)*, SCIV, 15, 1964, 4, p. 485—499.

— *O nouă cultură arheologică recent prezentată în țara noastră : Cultura*

Ipotești—Cindești, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, vol. II, București, 1971, p. 104—130.

D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurélien* (IIIe—Ve siècles), în *Dacomania*, I, 1973, p. 149—161.

R. Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în *De la Dunăre la Mare...*, Galați, 1979, p. 16—22.

Eug. Zaharia, *Rolul Dobrogei în istoria formării poporului român și a statului medieval românesc*, Peuce, 6, 1971, p. 203—205.

REGIUNILE EST-CARPATICE ALE DACIEI ÎN SECOLELE IV—IX E.N.

dr. DAN GH. TEODOR

Cercetarea, prin intermediul unor ample și stăruitoare investigații arheologice a istoriei primului mileniu al e.n. în regiunile care au constituit vechea Dacie, a înregistrat în ultimele decenii numeroase și interesante rezultate, unele de o mare valoare științifică.

Completînd substanțial informațiile puținelor izvoare scrise referitoare la perioada menționată, cercetările arheologice au scos la iveală un număr considerabil de vestigii, pe baza cărora a fost pe deplin posibilă atestarea continuității de locuire autohtonă, precizarea stadiului social-economic e dezvoltare al societății locale, relațiile multiple și permanente existente între aceasta și civilizația romană tîrzie și bizantină, precum și contacte diverse cu unele grupuri de migratori.

În acest context, un loc aparte prin valoarea rezultatelor obținute îl ocupă, fără îndoială, cercetările arheologice referitoare la evoluția civilizației autohtone din regiunile est-carpătice ale Daciei în perioada secolelor IV—IX e.n., vreme cînd se desăvîrșește pe întreg teritoriul locuit altădată de daco-romani și complexul proces de etnogenază românească.

Prin poziția lor geografică regiunile răsăritene ale vechii Dacii, cuprinse între Carpații Orientali, Nistru, Dunăre și Marea Neagră au prezentat o importanță deosebită în istoria sud-estului european, mai ales în perioada marilor migrații din mileniul I e.n. și începutul celui următor.

În raport cu declanșarea și apoi desfășurarea acestor nu-

meroase și aproape neconținute mișcări de populații, regiunile est carpatice au constituit, nu numai poarta principală prin care cei mai mulți dintre migratori au pătruns, în drumul lor către Peninsula Balcanică, ci și un întins teritoriu cu o importanță strategică de prim ordin în derularea înfruntărilor care au avut loc între lumea romană și aceea a populațiilor barbare.

Structura fizico-geografică a teritoriului delimitat de Carpații Orientali, Nistru, Dunăre și Mare, cele trei mari cursuri de apă care îl brăzdează longitudinal, Siretul, Prutul și Nistrul, cu bogatele lor rețele hidrografice, formând lesnicioase căi de legătură între zonele montane și cele de podișuri și câmpii, se integrează armonios în ansamblul spațiului de etnogeneză românească, constituind astfel o evidentă unitate, factor important în desfășurarea unitară a istoriei poporului român.

Deși confruntată mai de timpuriu cu numeroase valuri de migratori și supusă, adesea, vreme îndelungată dominației unora dintre aceștia, populația autohtonă de la est de Carpați a continuat să viețuiască neîntrerupt aceste teritorii, în strânsă legătură cu restul spațiului locuit dintotdeauna de daco-romani și români, dezvoltarea unitară a Moldovei cu restul regiunilor de etnogeneză românească fiind favorizată, într-o anumită măsură, și de prezența permanentă a imperiului roman și mai târziu bizantin.

Vecinătatea nemijlocită a regiunilor est-carpătice cu imperiul roman și pentru un anumit timp chiar înglobarea zonelor de sud, de-alungul Dunării și Mării, între Siret și Nistru, în granițele provinciei Moesia Inferior, au putut contribui eficient la declanșarea și apoi largă desfășurare a procesului de romanizare a populației dacice.

În acest sens, este cunoscut că, în urma cuceririi de către romani a unei însemnate părți din Dacia nord-dunăreană și a reorganizării provinciei Moesia Inferior, în granițele acesteia au fost incluse și zonele de sud ale Moldovei, cel puțin cele cuprinse între cursurile inferioare ale Siretului, Prutului, Nistrului și Dunării, până la Mare, de-alungul unei linii delimitate de cetățile și castrulele de la Barboși, Cartal și Cetatea Albă.

În timpul stăpînirii romane cultura materială și viața spirituală din zonele respective cunosc o mare înflorire. Instaurarea romanismului în regiunile de sud ale Moldovei, consolidarea lui aici timp de câteva secole a avut urmări imediate și benefice asupra întregii evoluții a societății dacice. Legăturile multiple stabilite între dacii liberi și civilizația romană în regiunile est-carpătice au avut un rol hotărîtor în apariția și apoi evoluția numeroaselor transformări social-economice, etno-lingvistice și culturale care s-au produs în sînul comunităților sătești geto-dacice, putîndu-se astfel explica durată și consecințele pozitive ale includerii localnicilor în procesul de romanizare.

Cercetarea evoluției societății daco-romane din perioada se-

colelor III—IV e.n. trebuie însă raportată la două mari evenimente cu care spațiul est-carpatic s-a confruntat direct, cu consecințe imediate și importante pentru soarta sa ulterioară și anume, retragerea stăpînirii romane de la nord de Dunăre și amplă migrație a popoarelor germanice.

Replierea granițelor imperiului pe cursul inferior al Dunării și deci eliberarea zonelor de sud ale Moldovei de stăpînirea romană s-a făcut treptat și organizat, ca și în celelalte părți ale Daciei, fiind retrase de aici numai armata și aparatul administrativ, astfel că viața comunităților sătești autohtone nu a putut fi prea mult perturbată. Legăturile daco-romanilor cu lumea romană au continuat să fie destul de active, fiind facilitate și de numeroase capete de pod menținute de imperiu de-a lungul Dunării cu rolul de a supraveghea noile mișcări de populații din zonele nord-pontice. Cu toate acestea, retragerea romană a avut și urmări însemnate de ordin etnodemografic, cultural și politic, favorizînd o serie de restructurări în planul culturii materiale și vieții spirituale autohtone care, prin direcția evoluției lor și trăsăturile care le caracterizează, se vor include în timp într-un aspect de civilizație de evident caracter provincial roman, unitar de altfel întregului teritoriu al Daciei.

În acest context sînt de reținut și amplele mișcări ale diferitelor populații germanice, conduse în principal de către goți, migrații care se vor intensifica către mijlocul secolului al III-lea și care au avut drept primă consecință instalarea temporară a acestor grupuri în regiunile de la răsărit de Carpați.

Procesul pătrunderii și așezării goților la apus de Nistru nu este prea ușor de reconstituit, dar se poate presupune că succesul unei asemenea acțiuni de amploare a fost determinat, între altele, și de înfrîngerea carpilor în anul 295 și colonizarea unora dintre aceștia în imperiu. Cum carpii sînt menționați încă în anul 319 ca fiind în conflict cu imperiu, este posibil ca pătrunderea goților la est de Carpați să se fi produs chiar după această dată.

În planul culturii materiale și vieții spirituale pătrunderea și instalarea goților, în general în regiunile extracarpătice ale Daciei, a determinat o serie de importante prefaceri social-economice, etno-demografice, culturale și politice, sesizabile pe cale arheologică prin atestarea unui nou aspect de civilizație, care a fost denumit de tip **Sintana de Mureș**, denumire pe care o socotim improprie, atît pentru etapele de început, cît și de sfîrșit ale acestei culturi.

Trecerea de la cultura materială și viața spirituală tradițională a dacilor liberi din secolul al III-lea (implicați deja într-un larg proces de romanizare), la așa zisa cultură de tip **Sintana de Mureș**, din secolul al IV-lea, este încă dificil de urmărit în prezent deoarece investigațiile arheologice, cu tot numărul lor mare, au fost inegal repartizate teritorial, punîndu-se accentul

doar pe cercetarea necropolelor și puțin sau chiar deloc pe studierea mai amănunțită a așezărilor corespunzătoare.

Este însă limpede dovedit că, încă de la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea, în conținutul civilizației autohtone se manifestă o serie de elemente noi rezultate din contactele tot mai strânse, înfiripate între localnici și goți și, ulterior, amplificate pe măsură ce grupurile germanice vor intra într-un mai larg proces de conviețuire cu daco-romanii de aici. Înfruirile pe multiple planuri între cele două populații se vor intensifica treptat și vor fi reciproce, dar noile și cele mai importante modificări înregistrate în evoluția mijloacelor de producție, în structura social-economică a comunităților autohtone în deosebi, ca și în domeniul suprastructurii se vor dovedi a fi consecința directă a tradițiilor locale, a numeroaselor legături și importante influențe primite din partea civilizației imperiului. De aceea, putem vorbi pentru perioada secolelor IV—V e.n. de o evidentă continuitate de cultură materială și viață spirituală romană, puțin sau chiar deloc influențată de către goți.

Este tot aici locul să reamintim și ipotezele susținute fără nici un suport științific, potrivit cărora cultura **Cerneahov** ar aparține parțial sau în totalitatea ei slavilor. Acceptarea unor asemenea puncte de vedere a dus în ultimile decenii la susținerea exagerată că teritoriile dintre Carpații Orientali și Nistru ar fi fost colonizate, încă din secolele III—IV e.n. cu populație slavă. Asemenea concluzii au fost acceptate „tale quale”, fără o analiză temeinică a descoperirilor arheologice, așa zise „cernehoviene”, din dorința expresă de a înlătura existența numeroasei populații daco-romane de pe întreg teritoriul Moldovei, ca și unitatea ei indestructibilă cu restul teritoriului de etnogeneză românească.

Continuitatea de locuire la est de Carpați în perioada de după retragerea romană constituie o realitate istorică bine conturată și temeinic dovedită prin intermediul numeroaselor cercetări arheologice întreprinse în ultimile decenii.

În acest sens este de reținut faptul că cele mai multe din așezările dacilor liberi din secolele II—III e.n. sînt continuate pe același loc de orizonturi de viațuire datînd din secolele IV și V e.n. și neîntrerupt uneori chiar pînă în secolele VII—VIII e.n., cum este cazul unora din cele cercetate prin săpături arheologice la Costișa, Davideni și Borniș, jud. Neamț, Dodești, Drăgești, Negrești, Dumești, jud. Vaslui, Iași—Nicolina, Botoșana, Șcheia și Rotompănești, jud. Suceava, Bacău—Curtea Domneasca, Cucorăni, jud. Botoșani, precum și la Hansca, raion Kotobsk, Mălăești, raion Rășcani în zonele dintre Prut și Nistru, Kodîn și Hliboca, raionul Cernăuți, în Bucovina Ucrainei Subcarpatice.

În regiunile est-carpătice ale Daciei conținutul culturii materiale și vieții spirituale din secolele IV—V e.n., evolute și împlinite ca forme ale unei civilizații cu evidente trăsături provin-

cial romanice, a fost bine studiat prin intermediul cercetărilor arheologice întreprinse într-un mare număr de obiective, răspândite în toate formele de relief ale acestui spațiu geografic.

Astfel, în ceea ce privește așezările, pe lângă cele deja menționate, rezultate mai importante au fost obținute prin investigațiile întreprinse la Bîrlad—Valea Seacă, Poienești, Fîntînele și Fedești, jud. Vaslui, Izvoare, jud. Neamț, Cîrniceni și Iași, Ciurchi, jud. Iași, Oreavu și Mărtinești, jud. Vrancea, precum și la Budești, Delakeu, Zagaikani, Lucașovka II, Sobari, Bălăbănești, Komrat etc. în Basarabia.

Pe baza datelor obținute s-a putut constata că așezările din secolele IV—V.e.n. sînt nefortificate, fiind situate în locuri propice practicării agriculturii. Locuințele construite sub forma de casă, la suprafața solului, sau adîncite parțial în pămînt sub formă de bordeie sînt numeroase, fiind dispuse în vatra satului în șiruri, de-a lungul unor ulițe, și grupate pe criterii familiale. În apropierea lor s-au descoperit ateliere meșteșugărești, cuptoare pentru ceramică sau uz gospodăresc, gropi de provizii etc. Unele așezări, ca cele de la Bîrlad—Valea Seacă, Fedești sau Dodești jud. Vaslui, prin numărul sau destinația atelierelor și cuptoarelor specializate se dovedesc a fi fost adevărate centre de producție, ceea ce presupune o accentuată dezvoltare a forțelor de producție și o strictă specializare a lor.

Inventarul complexelor de locuire este deosebit de bogat și variat. S-a descoperit un mare număr de unelte agricole și meșteșugărești, ceramică lucrată îndeosebi la roată, o gamă largă de obiecte vestimentare și de podoabă, o cantitate apreciabilă de importuri din imperiu, precum și foarte multe monede romane de argint și bronz, izolate sau grupate în tezaure. Încă din această vreme încep să sporească simțitor obiectele de cult creștine, importate de la sud de Dunăre sau din alte părți ale lumii romane, sau făurite de meșteri locali.

Analiza detaliată a descoperirilor arată clar că, în pofida numeroaselor tradiții dacice, care se manifestă constant sau a unor reminescente alogene (gotice sau sarmatice), conținutul culturii materiale și vieții spirituale din secolele IV și V e.n. de la est de Carpați este majoritar de certă factură provincial romană și aproape identic cu cel documentat în restul Daciei.

Trăsăturile care caracterizează civilizația din această perioadă de pe întreg teritoriul Moldovei se dovedește a fi extrem de unitară, în toate formele de relief, atestînd peste tot existența unei numeroase populații sedentare de agricultori, crescători de animale și meșteșugari, cu vechi și bogate tradiții.

De asemenea, prin intermediul cercetărilor arheologice au putut fi cunoscute și o serie de aspecte importante ale vieții spirituale, mai ales în urma investigării unui mare număr de necropole. În această perioadă necropolele, caracterizate prin biritualism, cu o pondere mai mare a înmormîntării și într-o măsură mică mă-

sură a incinerăției, reflectă și ele stadiul avansat de dezvoltare în care se aflau comunitățile sătești din părțile răsăritene ale Daciei.

În legătură cu acestea, săpături arheologice mai ample sau de mai mică întindere, dar cu rezultate deosebit de interesante, au fost întreprinse în necropolele de la Nichiteni, Botoșani—Dealul Căramidăriei, Hănești, Miorcani și Mihălășeni, jud. Botoșani, Lețcani, jud. Iași, Bîrlad—Valea Seacă, Bogdănești și Poieniști, jud. Vaslui, Barcea, jud. Galați, Moara, jud. Suceava, Pîrgărești, jud. Bacău, precum și la Budești, Bravicieni, Bălțați, Holmskoe, Dănceni și Mălăești în regiunile dintre Prut și Nistru; ca să amintim doar unele din cele mai importante obiective de acest gen. Prin intermediul acestor cercetări, deși nu toate necropolele au fost investigate exhaustiv, au putut fi precizate numeroase aspecte legate de ritul și ritualurile folosite. Trebuie precizat faptul că, în cadrul unora din aceste necropole au fost depistate și morminte de înhumăție care, prin orientare, poziția scheletului în groapă, inventar etc. aparțin incontestabil unor creștini, ceea ce arată profunde transformări petrecute în viața spirituală locală, ca urmare a intensificării propagării creștinismului aici, transformări care vor continua și în secolele următoare și vor duce la generalizarea noilor practici religioase. De altfel, în legătură cu creștinismul, elemente suficient de convingătoare care îi atestă hotărît prezența în obiectivele de la est de Carpați încă din secolul al III-lea au început să se înmulțească considerabil în ultimul timp, demonstrând limpede consecințele puternicelor influențe romane în acest domeniu.

Referitor la raporturile stabilite între daco-romani și goți, în regiunile de la est de Carpați, ele trebuie analizate în funcție de nivelul de dezvoltare social-economică, de tradițiile și normele de viață spirituală ale celor două populații. Coabitarea celor două etnii a fost determinată de caracterul de dominatori politici și militari ai goților, fapt manifestat încă de la începutul pătrunderii lor aici, prin cedarea de către localnici a unor pământuri roditoare, precum și prin obligații de natură economică și militară, ceea ce a contribuit la menținerea, multă vreme, a deosebiriilor dintre ele. Aceste deosebiri sînt vizibile în conținutul structurilor social-economice ale celor două populații, ilustrate prin nivelul mai scăzut de dezvoltare la început al comunităților gotice, prin păgînismul celor mai multe dintre ele sau tendința manifestată preferențial a unor grupuri germanice de a îmbrățișa erezia ariană. Firește, în procesul de coabitare al daco-romanilor cu goții au avut loc numeroase împrumuturi și influențe reciproce, care s-au produs în contextul formării unei sinteze culturale, de evidentă tentă provincial romană, care va constitui (ca și în restul Daciei), baza principală de pe care se va dezvolta cultura materială și viața spirituală specifice secolelor V—VII e.n.

Această sinteză este, în primul rînd, consecința procesului de largă romanizare a populației autohtone din răsăritul Daciei care, și aici ca în restul teritoriilor locuite de daci, s-a desăvîrșit prin puternica iradiere a bunurilor esențiale ale civilizației romane, prin admigrarea unor elemente latinofone și prin răspîndirea creștinismului latin. În cursul secolului al IV-lea e.n. acest proces a fost reactivat și prin revenirea stăpînirii romane la nordul Dunării în vremea lui Constantin cel Mare, stăpînire menținută cel puțin pînă în vremea lui Valens, precum și prin adăugarea de populație romanizată, alcătuită din numeroși prizonieri aduși aici de către carpi și goți, dar și de unele grupuri, destul de numeroase, de transfugi romani din imperiu, determinați să se stabilească printre barbarii de la nordul fluviului din cauza impozitelor apăsătoare, a obligațiilor de tot felul, ca și din pricina situației economice precare în care se aflau întinse zone balcano-dunărene. La acestea s-a adăugat ampla operă de misionarism creștin, prin care s-a transmis și la est de Carpați, nu numai elementele esențiale ale noii religii, de o inegalabilă forță morală, ci și numeroasele bunuri ale modului de viață roman, însoțite de o considerabilă zestre de cuvinte de origine latină.

Toate acestea arată limpede amplele consecințe ale procesului de romanizare, care s-a desfășurat și în estul Daciei, proces care a continuat și dincolo de sfîrșitul secolului al IV-lea și începutul celui următor, în pofida evenimentelor politice grave, care au avut loc, declanșate de noile mișcări de populații dinspre stepele nord-pontice, cunoscute sub numele de marea invazie hunică.

În regiunile de la nordul Gurilor Dunării hunii își fac apariția în jurul anilor 375—376, obligînd triburile gotice să se replieze în teritoriile carpato-dunărene.

Pînă în primele două trei decenii ale secolului al V-lea, hunii nu-și vor face efectiv prezența în aceste regiuni ale Daciei, rămîbind în stepele de la nord-est de Gurile Dunării pînă în jurul anilor 425—427, cînd se vor instala în Pannonia, de unde își vor exercita apoi dominația lor politică și militară asupra întregului spațiu carpato-dunăreano-pontic.

Migrația hunilor a avut pentru regiunile de la est de Carpați, ca și în restul Daciei, numeroase repercursiuni asupra evoluției societății daco-romane. Ca urmare a pătrunderii hunilor și în Moldova se produc o serie de importante mutații de ordin etno-demografic. În primul rînd, triburile gotice părăsesc regiunile est-carpătice refugiindu-se în imperiu la sudul Dunării, iar o însemnată parte din populația locală se repliază în locuri mai adăpostite, mai depărtate de marile căi de circulație. Cu toate acestea, sînt foarte numeroase cazurile cînd așezările din secolul al IV-lea își continuă, pe același loc, neînterupt existența și în secolele următoare, situație care arată limpede că invazia hunilor nu a avut totuși peste tot caracterul „catastrofal” ce i se atri-

bune de către unii specialiști, care se bazează în afirmațiile lor exclusiv pe izvoarele scrise, contemporane evenimentului sau de mai târziu, izvoare ce amplifică exagerat consecințele negative ale năvălirii respective. În acest sens, este destul de bine cunoscut faptul că hunii nu au ocupat efectiv teritoriul Daciei. La est de Carpați, ca și în restul teritoriului locuit de daco-romani, hunii și-au exercitat doar o dominație politică și economică prin intermediul unor mici detașamente militare, care controlau anumite zone strategice sau prin intermediul unor grupuri de populație supusă, obligate la alianțe militare, cum au fost, de exemplu, resturile de populație ostrogotă, fixate temporar în nordul Moldovei și în Ucraina Subcarpatică.

Cu toată nesiguranța politică determinată de neîncetatele înfruntări militare dintre huni și imperiul roman, și în pofida exploatarei practicate de noii dominatori, populația autohtonă din răsăritul Daciei va continua să-și ducă traiul, avînd aceleași îndeletniciri de bază (agricultura, creșterea animalelor și meșteșugurile), după cum o dovedesc așezările atestate în toate formele de relief, așezări cu mai multe niveluri de locuire, unele cu o existență în timp de peste o jumătate de mileniu.

Este însă adevărat că, în comparație cu secolul precedent, în epoca de dominație hunică se înregistrează și la est de Carpați un număr mai redus de așezări și necropole, fapt explicabil nu numai prin deplasarea populației gotice în imperiu, ci și prin decăderea economică generată de situația politică precară și în consecință pendularea mai frecventă a comunităților sătești în unele zone.

Transformările de ordin social-economic și etno-demografic ilustrate și prin noua dinamică a așezărilor și necropolelor din prima jumătate a secolului al V-lea e.n. a fost nu numai rezultatul conflictelor dintre huni și romani, ci și urmările convulsiilor interne cu care s-a confruntat adesea confederația tribală condusă de Atila. Unele din aceste transformări sînt destul de bine înregistrate arheologic prin intermediul cercetărilor efectuate în obiectivele aparținînd primei jumătăți a secolului al V-lea, dintre care menționăm că fiind mai importante pe acelea de la Botoșani, Concești și Nichiteni, jud. Botoșani, Dărmănești, Moara și Rotompănești, jud. Suceava, Buhăieni, Iași—Nicolina, jud. Iași, Costișa—Mănioaia și Roman, jud. Neamț, Dodești și Bîrlad—Valea Seacă, jud. Vaslui, Șivița, jud. Galați, precum și la Dănceni, Mălăiești și Budești în Basarabia etc.

Odată cu destrămarea confederației hunice după lupta de la Nedao din anul 454, spațiul carpato-dunăreano-pontic beneficiază de o perioadă de relativă liniște politică, situație care va permite unele progrese de ordin economic. Aceste progrese au putut fi posibile și datorită faptului că, în condiții politice identice, pe întreg teritoriul Daciei, încă din prima jumătate a secolului al V-lea începuse să se desăvîrșească uniformizarea culturii ma-

teriale autohtone, ca o consecință directă a unei dezvoltări social-economice și culturale aflate peste tot la același nivel în spațiul locuit de daco-romani. În acest sens, nici nu este surprinzător să constatăm identitatea aspectelor de cultură materială, deja bine individualizate pentru limitele secolului al V-lea și începutul celui următor, ca cele de tip **Bratei**, **Biharea** și **Țaga** în Transilvania și **Crișana**, **Cireșanu—Pietroasele** în Muntenia sau **Mănioaia Costișa—Nichiteni** la est de Carpați.

Golit de ultimile resturi de populație gotică și despovărat de dominația hunică, spațiul răsăritean al Daciei va beneficia și el, începînd din a doua jumătate a secolului al V-lea, de condițiile relativei liniști politice menționate, situație care îi va permite să înregistreze, în sînul societății locale, unele progrese, la care au contribuit, și nu în ultimul rînd, reînvișorarea relațiilor cu lumea sud-dunăreană, romano-bizantină.

Evoluînd pe baza culturii materiale și spirituale daco-romane din veacurile precedente, civilizația de la est de Carpați în secolele V—VI e.n., pe lîngă o serie de elemente mai vechi dacice sau romane, conservate în conținutul ei, prezintă și numeroase trăsături noi, consecință a inovațiilor care au decurs din difuzarea lor aici în contextul unei continuități neîntrerupte care, numai astfel, a putut asigura crearea unei sinteze culturale specifice. Aceste trăsături sînt identice celor care caracterizează civilizația autohtonă din restul Daciei. În acest larg context se poate aprecia că aspectul caracteristic secolelor V—VI e.n. de la est de Carpați, denumit în general **Costișa—Botoșana** este foarte apropiat sau identic cu acelea de tip **Ipoțești—Cîndești** din Muntenia și Oltenia sau **Bratei—Sighișoara** din Transilvania, împreună cu care alcătuiesc o evidentă unitate culturală. Această unitate de cultură materială și viață spirituală pe întreg teritoriul Daciei nu putea fi posibilă dacă elementele de bază etno-lingvistice, care au creat și vehiculat aspectele culturale menționate, nu ar fi avut o origine etnică și o limbă comună.

Asemenea concluzii au putut fi formulate ca urmare a unor intense cercetări arheologice întreprinse în ultimile decenii la est de Carpați în numeroase obiective datînd din perioada secolelor V—VI e.n., răspîndite în toate formele de relief ale spațiului respectiv.

Astfel de obiective, unele din ele suprapuse peste altele mai vechi din secolele II—IV e.n. au fost cercetate cu bune rezultate la **Botoșana** și **Zaharești**, jud. Suceava, **Draxini**, **Corlăteni** și **Nichiteni**, jud. Botoșani, **Iași—Nicolina**, **Cîrniceni** și **Buțuluc**, jud. Iași, **Costișa—Mănioaia**, **Davideni** și **Tîrpești**, jud. Neamț, **Bacău—Curtea Domnească** și **Ștefan cel Mare**, jud. Bacău, **Dodești**, **Fălciu** și **Drăgești**, jud. Vaslui, **Suceveni**, jud. Galați, **Focșani** și **Corotenii**, jud. Vrancea, precum și la **Hanska**, raion Kotovsk, **Hucea** și **Mălăești**, raion Râșcani în Basarabia, **Porubna**, **Hliboca** și **Kodîn** în Bucovina Ucrainei Subcarpatice.

Interpretarea corectă a rezultatelor obținute prin cercetările întreprinse arată că în această arie romanică est-carpatică au fost incluse încă din secolul al II-lea e.n. (fiind permanent implicate în largul proces de romanizare) și regiunile cuprinse între Prut și Nistru sau din nordul Bucovinei, pe care unii istorici și arheologi de peste hotare le-au populat, fără nici o bază științifică, numai cu elemente etno-lingvistice alogene.

Inventarul descoperit în obiectivele cercetate, deosebit de bogat și variat, destinat în principal practicării agriculturii, creșterii animalelor și meșteșugurilor, tipul de așezare, locuință și anexe gospodărești etc., constituie mărturii de mare importanță privitoare la stadiul social-economic și cultural de dezvoltare al comunităților sătești din aceste regiuni ale Daciei și, în același timp, elocvente dovezi despre caracterul hotărît romanic al culturii materiale și vieții spirituale locale.

În general, tipul de așezare, locuință și anexe gospodărești, ocupațiile sedentare ale locuitorilor, conținutul culturii materiale, ritul de înmormântare etc. constituie elemente definitorii prin care civilizația autohtonă din Moldova se diferențiază net de aspectele culturale vehiculate aici de diversele grupuri de migratori în cursul secolelor V—VII e.n. La aceasta se adaugă intensă circulație monetară bizantină, importurile și influențele bizantine, care sînt proprii numai regiunilor locuite de o populație romanică. De aceea, părerile exprimate, nu fără o oarecare ostentație, potrivit cărora regiunile dintre Prut și Nistru sau din nordul Bucovinei, ba chiar și cele dintre Carpații Orientali și Prut ar fi fost locuite de către slavi încă din secolul al IV-lea e.n. trebuie cu hotărîre înlăturate ca fiind lipsite de orice bază științifică, pătrunderile slavilor în aceste regiuni producîndu-se mult mai tîrziu și, evident, în alte condiții politice.

Într-adevăr, încă din primele decenii ale secolului al VI-lea spațiul de la est de Carpați începe să fie confruntat tot mai mult cu noi mișcări de populații. Dintre acestea, trebuie reținute mai ales prin consecințele de ordin economic și politic, invaziile cutrigurilor, slavilor și avarilor. Dintre acestea un rol mai mare l-au avut slavii care, prin numărul și amploarea migrației lor (facilitată parțial și de către avari), au determinat, pentru un anume timp, o serie de transformări social-economice, culturale și chiar etno-lingvistice, care au putut fi bine precizate și prin intermediul amplelor cercetări arheologice întreprinse în obiectivele datînd din perioada secolelor VI—VII e.n.

După cum s-a arătat în chip repetat și argumentat, despre o pătrundere masivă și durabilă a slavilor în regiunile dintre Carpații Orientali și Nistru nu poate fi vorba decît din al doilea sfert al veacului al VI-lea.

Pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice, confirmate parțial și de unele izvoare scrise bizantine, s-au putut preciza că, spre mijlocul, dar mai ales către ultimul sfert al veacului

al VI-lea, grupuri destul de numeroase de slavi pătrund și se așează temporar în regiunile extracarpătice ale Daciei, transformându-le în principalele baze de atac împotriva Bizanțului. Îngroparea unor tezaure, alcătuite din monede bizantine din vremea lui Justinian I până la Mauriciu-Tiberiu, în zonele de sud ale Moldovei și în cele de est ale Munteniei, jalonează destul de clar drumul pătrunderii masive a acestor noi migratori către sud, precum și caracterul nepașnic al deplasării lor.

După cum reiese clar din investigațiile arheologice întreprinse, migrația slavilor în regiunile extracarpătice ale Daciei a perturbat considerabil evoluția societății locale, care se afla pe un drum ascendent, cu atât mai mult, cu cât nivelul de dezvoltare al grupurilor slave era net inferior celui atins de populația autohtonă, romanică. Compararea directă a vestigiilor locale cu acelea aparținând slavilor evidențiază clar nivelul modest al culturii materiale vehiculate de noii veniți, ale căror comunități erau organizate încă pe baze gentilice.

Ca urmare a prăbușirii graniței dunărene în anul 602, cauzată de confruntările militare între slavi și bizantini, marea majoritate a triburilor ante și sclavine din Dacia se deplasează la sudul fluviului în imperiu. Restul slavilor rămași, de altfel puțini la număr, vor continua să viețuiască în contact tot mai strâns cu populația romanică și vor începe să adopte formele superioare lor de civilizație locală, în cadrul unui larg proces de asimilare etno-lingvistică, care a durat peste un secol și jumătate.

Pentru perioada secolelor VI—VII e.n. cercetările arheologice întreprinse relevă existența unui foarte mare număr de așezări autohtone grupate în anumite subunități geografice, bine delimitate, cum ar fi cursurile inferioare ale râurilor Suceava, Moldova, Bistrița, Valea Bîrladului, Crasnei, Elanului, Rîmnei, Milcovului și Putnei, interfluviul Bahlui—Jijia, Trotuș—Siret, Elan—Horincea, Valea Bîcului, Ceremușului și altele, care se constituiseră mai demult (încă din secolele IV—V e.n.) în adevărate „romanii populare” și care au continuat să-și mențină autonomia pînă tîrziu în evul mediu.

Așezările autohtone erau și în perioada secolelor VI—VII constituite din cîteva zeci de locuințe, grupate cîte patru-cinci pe criterii familiare (cete de neam), situate de-a lungul unor ulițe, loturile arabile familiare și colective aflîndu-se în afara vetrei de sat propriu zise. Toate acestea arată că autohtonii de la est de Carpați erau constituiți în obști sătești cu o organizare social-economică superioară în comparație cu obștea gentilică specifică migratorilor. Deși existența acestei obști autohtone fusese mereu periclitată de necontenitele pătrunderi ale migratorilor, ea se adaptase condițiilor politice nesigure ale vremilor respective și, prin mijloace proprii de organizare social-economică, prin legături permanente cu restul teritoriului locuit de romanici, pre-

cum și prin relațiile cu imperiul bizantin ea a reușit astfel să supraviețuiască tuturor vicisitudinilor.

Asemenea importante concluzii au putut fi formulate pe temelul rezultatelor obținute prin cercetările arheologice întreprinse în numeroase așezări și necropole din secolele VI—VII e.n., dintre care cele mai importante (în afara unora deja amintite), sînt cele de la Suceava—Șipot, Todirești și Budeni, jud. Suceava, Cucorăni, Băiceni și Lozna—Străteni, jud. Botoșani, Borniș, Izvoare—Bahna și Davideni, jud. Neamț, Horga, Fedești și Rateșul Cuzei, jud. Vaslui, Iași, Curtea Domnească și Crucea lui Ferent, Chiperești și Ciortești, jud. Iași, Ștefan cel Mare și Bacău—Curtea Domnească, Palanca și Coroteni, jud. Vrancea, precum și la Seliște, raion Orhei, Dănceni, raion Strășeni, Hucea, raion Râșcani, Hanska, raion Kotovsk și altele în Basarabia, Cuciurul Mare, Socol, Kodîn, Hliboca etc. în regiunea Cernăuți.

Prin aceste săpături au putut fi destul de bine precizate caracteristicile așezărilor, locuințelor și anexelor gospodărești (care sînt identice, în general cu cele din secolele III—IV), tipologia uneltelor destinate agriculturii sau practicării unor meșteșuguri, în special a prelucrării fierului sau a diferitelor unelte, producerea ceramicii etc. Pentru această vreme, o deosebită importanță o prezintă numeroasele ateliere meșteșugărești pentru prelucrarea metalelor, uneltelor, obiectelor de podobă și vestimentare etc. Toate acestea se constituie în elocvente dovezi cu privire la nivelul de dezvoltare al forțelor de producție autohtone, atestînd existența unor vechi și bogate tradiții, variate influențe bizantine, precum și interesante inovații tehnice locale.

Tot prin intermediul cercetărilor arheologice a putut fi posibilă determinarea naturii, duratei și consecințelor relațiilor stabilite între autohtoni și slavii rămași să viețuiască aici în cursul secolului al VII-lea.

În legătură cu slavii trebuie arătat că, analiza descoperirilor arheologice aparținînd secolului al VII-lea, de la răsărit de Carpați nu confirmă pătrunderea aici a unor noi grupuri masive de populație răsăriteană, așa cum s-a presupus. Singura mișcare de populații, de anvergură, se produce doar spre sfîrșitul secolului (circa 680—681), prilejuită de pătrunderea proto-bulgarilor, invazie care afecta direct doar zonele de sud dintre Siret și Nistru ale Moldovei și estul Cîmpiei Munteniei, ocolind Dobrogea, aflată sub dominație bizantină, după cum o arată repartitia geografică a unor tezaure de monede și obiecte de podobă bizantine, îngropate datorită evenimentului de către populația autohtonă.

Prezența unor elemente noi de factură slavă răsăriteană, atestate în regiunile de la est de Carpați, mai ales către sfîrșitul secolului al VII-lea, de altfel foarte puțin numeroase, s-ar putea explica eventual prin antrenarea aici a unor detașamente

de slavi de către năvălirea bulgară menționată sau mai curînd de către grupul de avari tîrzii care, cam în aceeași vreme, pătrund și se instalează în Pannonia reînviînd organizația politică a avarilor timpurii (așezați aici deja din jurul anului 576), creînd cel de al doilea Caganat. Al doilea Caganat avaric, preocupat însă de o serie de probleme economice, militare și politice stringente, legate de teritoriile Transilvaniei și Banatului, unde se aflau cele mai însemnate depozite de sare și minereuri, nu își va extinde dominația și asupra regiunilor extracarpătice ale Daciei.

Deoarece pînă la sfîrșitul secolului al VIII-lea și începutul celui următor confederația de triburi bulgaro-slave de la sud de Dunăre s-a aflat din punct de vedere economic și mai ales militaro-politic într-o situație destul de precară, nu se poate de asemenea, vorbi de o eventuală dominație bulgară în regiunile de la est de Carpați (ca de altfel și în restul teritoriului nord-Dunărean), așa cum se presupune de către unii arheologi și istorici de peste hotare, fără nici o bază științifică.

În noul context politic creat, spațiul de la est de Carpați, mai ales după anul 700, va cunoaște o perioadă de relativă liniște politică care a permis, în condiții desigur mai favorabile, o sporire a potențialului etno-demografic autohton și o mai accentuată dezvoltare a forțelor de producție, așa cum o atestă și rezultatele obținute prin cercetările arheologice întreprinse în numeroase obiective.

Așa cum am menționat, cu începere din secolul al VIII-lea așezările și necropolele autohtone sporesc considerabil, fiind răspîndite în absolut toate formele de relief ale spațiului dintre Carpații Orientali și Nistru. În acest sens este interesant de arătat că densitatea de locuire continuă să se mențină la un procent ridicat tot în zonele în care se constituiseră, cu mai multe secole mai înainte, „romaniile populare”, constatare ce este de natură să sublinieze în plus, nu numai continuitatea de viață autohtonă, ci și menținerea structurilor social-economice și politice mai vechi.

Pînă în prezent, din perioada secolelor VII—IX e.n. în regiunile de la est de Carpați se cunosc aproximativ 500 de obiective, în numeroasele cazuri fiind cercetate prin ample săpături arheologice. Dintre acestea, o importanță aparte prin rezultatele obținute o au cele de la Suceava—Drumul Național și Udești, jud. Suceava, Horodiștea, Dersca, Fundu Hertii și Ripiceni, jud. Botoșani, Hlincea, Spinoasa, Băiceni și Dorobanțu, jud. Iași, Borniș, Brășăuți și Izvoare—Bahna, jud. Neamț, Oituz, Lichitișeni și Oncești, jud. Bacău, Dodești, Vinețești, Dănești, Bogdănești și Gura Idricii, jud. Vaslui, Stoicani și Vînători, jud. Galați, Oreavu și Cîmpineanca, jud. Vrancea, precum și la Hanska, Lopatna, Brănești, Gura Bîcului, Etulia etc. în Basarabia, Te-

rebovlia, Lencăuți, Revna etc. în Bucovina Ucrainei Subcarpatice.

Cercetările întreprinse au constatat că marea majoritate a așezărilor sînt neîntărite, fiind alcătuite, ca și în epocile anterioare din cîteva zeci de locuințe grupate în același fel. Tipul de locuință și anexe gospodărești rămîn în mare neschimbate. În interiorul complexelor de locuire au fost descoperite numeroase unelte agricole și meșteșugărești, precum și obiecte vestimentare și de podoabă sau obiecte de cult creștin, ceramică lucrată cu roata și cu mîna, bogat ornamentată, diferite importuri din lumea imperiului, monede bizantine etc.

Încă de la sfîrșitul veacului al VIII-lea, dar mai ales din cursul secolului al IX-lea în unele zone din jumătatea de nord a spațiului est Carpatic încep să se construiască și așezări fortificate cu valuri de pămînt palisade din lemn și șanțuri de apărare, cum sînt cele de la Fundu—Herții, Dersca, Baranga, Oroftena și Tudora, jud. Botoșani, Alcedar, Echimăuți și Kalfa în Basarabia, Revna, Bila, Dobrinăuți, Lomaciți etc. în Bucovina Ucrainei Subcarpatice, multe din acestea cercetate prin ample săpături arheologice.

Construirea unor astfel de fortificații a fost, pe de o parte, rezultatul transformărilor social-economice petrecute în sînul comunităților satești locale, iar pe de alta, consecința directă a pericolelor apărute ca urmare a declanșării unor noi valuri de migrație, anunțate de pătrunderile unguirilor și pecenegilor.

Pe baza numărului considerabil de informații oferite de investigațiile arheologice s-a putut stabili că, încă din a doua jumătate a secolului al VIII-lea în întreaga arie de etnogeneză românească, pe fondul unor transformări radicale în toate domeniile culturii materiale și vieții spirituale și în condițiile propice ale unei epoci de relativă liniște politică, începe să se desfășoare un larg proces de uniformizare a civilizației autohtone care, treptat, se definește tot mai pregnant de caracter specific **vechi românesc**, propriu numai teritoriului în care a avut loc încheierea procesului de formare a poporului și limbii române. Este vorba nu numai de un proces de definitivare și generalizare etno-lingvistică, ci și unul de unificare culturală, realizat pe baza numeroaselor tradiții daco-romane, a influențelor romane și bizantine și a inovațiilor care au decurs din toate acestea și care s-a desăvîrșit, concomitent și cu asimilarea etno-lingvistică și culturală a unor resturi de populație alogenă, de către români. La împlinirea procesului menționat a contribuit, fără îndoială, atît numărul foarte mare al comunităților satești vechi românești, cît și organizarea lor social-economică superioară și relațiile strînse cu civilizația bizantină.

Constituirea încă din cursul secolului al VIII-lea a unui aspect de civilizație, generalizat pe întreg cuprinsul Daciei, denumit de tip **Dridu**, ilustrează în planul arheologic, încheierea unui

îndelungat și complex proces istoric de etnogeneză, început cu multe secole înainte.

Această uniformizare și generalizare nu ar fi fost posibilă, dacă pe întreg spațiul locuit din totdeauna de vechii români, unitatea etno-lingvistică și culturală nu ar fi fost permanent menținută prin marele număr al elementelor autohtone, daco-romane și apoi vechi românești, prin organizarea lor social-economică superioară, precum și prin neîntreruptele și multiplele legături ale acestei populații cu civilizația romană și bizantină.

Prin evoluția asemănătoare a societății locale și aspectele identice de civilizație create în cursul primului mileniu al e.n., populația autohtonă din regiunile răsăritene ale Daciei, dintre Carpați și Nistru, se integrează astfel organic și firesc în ansamblul desfășurării procesului de etnogeneză românească, explicând străduința ei aici și trăsăturile sale etno-lingvistice daco-romane, care o definesc ca parte integrantă a etnosului românesc.

Bibliografie selectivă

- I. Barnea, *Artă creștină în România, I, secolele III—VI*, București, 1979.
- Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.
- M. Comișă, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane et ensuite protoroumaine aux VIe—Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, în *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 355—380.
- Idem, *Unele considerații privind situația de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII*, în *Aputum*, XII, 1974, p. 300—310.
- S. Dolinescu-Ferche, *La culture „Ipotești—Ciurel—Cindești” (V^e—VIIe siècles). La situation en Valachie*, în *Dacia*, NS, XXVIII, 1984, 1—2, p. 117—147.
- G.B. Ferodov, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, VIII, 1957, 1, p. 162—165.
- Idem, *Naselenie Pruto—Dnestrovskogo mezdurec'ja*, Moscova, 1960.
- G.B. Fedorov și G.F. Cebotarenko, *Pamjatniki drevnich Slavjan (VI—XIII vv)*, Chișinău, 1974.
- I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi (Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II—IV e.n.)*, Iași, 1982.
- I. Mitrea, *Influențele bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în sec. VI—IX*, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, p. 145—161.
- Idem, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX e.n.*, în *Carpica*, XII, 1980, p. 155—142 și ilustrația.
- I. Nestor, *L'établissement de Slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques recentes*, în *Dacia*, NS, V, 1961, p. 429—448.
- Idem, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *RRH*, 3, 1964, p. 383—423.
- Idem, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român* (sub red. A. Țetea), București, 1970, p. 91—107.
- St. Olteanu, *Arheologia și studiul structurilor medievale timpurii ale statului românesc*, în *SCIVA*, 30, 1979, 3, p. 403—419.
- I.A. Rafalovic, *Slavjane VI—IX vekov v Moldovii*, Chișinău, 1972.
- E.A. Rikman, I.A. Rafalovic și I.G. Hîncu, *Očerki istorii kul'tury Moldovii*, Chișinău, 1971.

- E.A. Rikman, *Pamjatniki sarmatov i plemen tchernjachovskoj kul'tury*, Chişinău, 1975.
- M. Sîmpetru, *Situația imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea*, în SCIV, 22, 1971, 2, p. 217—242.
- S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. — sec. III e.n.)*, Iași, 1981.
- D.Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978.
- Idem, *Probleme actuale ale etnogenezei poporului român*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Iași, XVII, 1980, p. 105—115.
- Idem, *Unele considerații privind încheierea procesului de formare a poporului român*, în *Arheologia Moldovei*, IX, 1980, p. 75—84.
- Idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981.
- Idem, *Conceptul de cultură Costișa—Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V—VII e.n.*, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, I, Iași, 1983, p. 215—225.
- Idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui*, Iași, 1984.
- Idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana—Suceava*, București, 1984.
- Idem, *Origines et voies de pénétration des Slaves au sud du Bas-Danube (VIe—VIIe siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Roma, 1984, p. 63—84.
- Idem, *Regiunile est-carpatice și Bizanțul în secolele V—XI e.n.*, în *Românii în istoria universală*, I, Iași, 1986, p. 7—14.
- Idem, *La population autochtone au Nord du Bas-Danube aux VIe—VIIe siècles n.è.*, în *Românii în istoria universală*, III, Iași, 1988, p. 93—105.
- Eug. Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe—XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 269—287.
- N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

GENEZA CIVILIZAȚIEI GETO-DACE SEC. VI—V î.e.n.

dr. GAVRILĂ SIMION

De cînd și cine a făcut primele mențiuni despre geți sînt izvoare mult prea bine cunoscute în istoriografia geto-dacă. Numai arheologia poate să elucideze extinderea timpului dinaintea lui Sofocle și a lui Herodot și să stabilească spațiul geografic privind cristalizarea ca etnie a geto-dacilor. Pe cît este de fascinantă, problema este tot așa de grea, căci documentarea de pînă la ora actuală a oferit posibilitatea nașterii

mai multor teze și opinii pe care le-am putea repartiza în trei mari grupări. De aici, în dorința reliefării ideilor din tezele formulate s-au născut și conceptele — (ce ar trebui clarificate) de traco-geți sau de traco-geto-daci, ori numai de geți sau geto-daci, demonstrându-se legitimitatea lor pentru încadrarea într-o anumită cronologie, ca și în spațiul de locuire a neamului trac și a etniei geto-dace.

Sînt istorici, începînd cu Ioan Andrieșescu și terminînd cu contemporanul Al. Vulpe, care fac salturi în timp, trecînd ușor peste marile catastrofe — după cum le-a numit Vasile Pârvan — și prin unele relații dintre culturile ce s-au succedat în timp demonstrează continuitatea genezei fără întrerupere din neolitic și pînă la venirea romanilor (metodă de cercetare preluată și de alt grup care susține puritatea geto-dacă pînă azi).

Cea de a doua grupare, în frunte cu P. Bosch-Gimpera, analizează și demonstrează schimbările general-radical ale marii migrații indo-europene (care consideră că a fost o adevărată revărsare de populații ce s-au succedat în timp, marcînd o perioadă de bulversări și transformări continui, deloc mai mică decît în epocile istorice ce i-au urmat) și consideră epoca bronzului ca timp în care s-au cristalizat etniile tracă, iliră și a geților.

Și în sfîrșit, al treilea grup care nu neagă rolul unității traco-cimeriene ca fond general autohton al genezei civilizației geto-dace, dar care nu poate susține o cristalizare a etniei getice sau geto-dace decît atunci cînd s-au terminat marile perturbații scito-cimeriene, sau, mai cuprinzător, cum le spunea Vasile Pârvan — „cîlta-umbro-geto-cimero-achaeii...”, împreună cu rasa alpină și catastrofa scitică (dar ale căror efecte au fost diminuate de mulți istorici după apariția operei „Getica”).

Prima epocă a fierului constituie, pentru cei mai mulți istorici, perioada cristalizării etniei geto-dace.

Arheologic, nu știu cum am putea asocia într-o unitate etno-culturală toate culturile de pe teritoriile stăpînite mai tîrziu de triburile geto-dace pe care le cunoaștem chiar la sfîrșitul epocii bronzului: Sabatinovka-Noua-Coslogeni cu cele dinspre partea centrală și apuseană: Witenberg și Monteoru (faza finală) și cea de tip Gava care pătrundea dinspre nord. Nu știm cum am putea stabili și unitatea între culturile hallstattiene de tip Babadag — (răspîndită în Balcanii Meridionali, Dobrogea, descoperită în ultimul timp și în cîmpia Bărăganului, bine cunoscută în sudul Moldovei și pînă către Nipru — denumită cultura Ciornîiles), bine cunoscuta cultură „Basarabi” (și cred că nu greșim dacă i-am adăuga și numele de Șoldănești pentru o privire de ansamblu asupra arealului ei).

Cercetătorii civilizației hallstattiene din zona intracarpatică (Mediaș) au remarcat prezențe ale civilizației sudice care s-au infiltrat în zona balcanică septentrională, fie pe căi di-

recte sud-carpătice, fie pe drumurile de legătură dinspre sud-vestul peninsulei.

Același lucru a fost remarcat și de cercetătorii necropolei și ai culturii Basarabi, care au subliniat în studiile respective prezența unor elemente ale civilizației vest-balkanice în compoziția acestei culturi dunărene, iar destrămarea ei în forme violente este marcată spre sfârșitul veacului VII î.e.n. Același lucru îl stabilește și Seb. Morintz pentru sfârșitul culturii de tip Babadag. Care a fost acel popor de călăreți — se întreabă Al. Vulpe — care a făcut imposibilă viața pe toată cîmpia dunăreană și a putut sfârșîta unitatea culturii de tip Basarabi și cea de tip Babadag — am adăuga noi. Istoria încă nu l-a putut explica. Rămîne ca cercetările arheologice să elucideze această enigmă. Deocamdată, întreaga istoriografie geto-dacă pornește cu analiza acestei civilizații începînd cu sec. VI î.e.n.

Care este factorul care a produs această schimbare pe o arie așa de mare și în toate aspectele social-economice: apariția cetăților de refugiu, schimbări în tehnica și tehnologia elementelor de cultură materială, forme cu totul noi în manifestările culturii spirituale, într-un cuvînt, altă organizare, altă lume, altă civilizație pe care istoriografia a numit-o proto-dacică sau a geților vechi etc. ?

Cercetările arheologice sînt singurele căi ce pot îmbogăți documentarea noastră asupra tuturor factorilor care au produs dispariția unor vechi culturi și bulversarea evoluției firești a societății din sec. VII—V î.e.n. pe arii atât de întinse.

Descoperirile de acest gen din județul Tulcea, ca de altfel din întreaga zonă istro-pontică, care s-au făcut în ultimii ani, completează substanțial „golul” necunoașterii situației din istoria acelor vremuri în care s-a cristalizat civilizația geto-dacă. Acele descoperiri mai vechi, întâmplătoare și izolate, mult prea puține pentru a lega firul continuității și prea sărace pentru a sta la baza susținerii unor teze sau afirmații ca: mormîntul de la Cernavodă, cel de la Pietroșani, ori urna de la Mahmudia și inventarul mormîntului de la Piatra Frecăței, sînt acum completate cu noi izvoare, provenite dintr-o serie de situri cu un fond de informații mult mai larg. Inventarul ceramic al acelor descoperiri legau teritoriul istro-pontic de arealul de cultură nord-dunăreană de tip Bîrsești-Ferigile și cu multiple analogii în necropolele de la Gogoșu și a celor din Transilvania de la Cipău, Tîrgu-Mureș, Oradea și Vințu de Jos.

Excluse pe nedrept din repertoriul așezărilor autohtone pe simplul motiv că ele se înscriu în hinterlandul cetăților grecești de pe litoralul pontic, descoperirile de la Tariverde, de la Corbul de Jos, Vadul și cele din ultimii ani de la Vișina și pînă la Sarinasuf, prin elementele autohtone ce le furnizează, indiferent de statutul lor juridic, se încadrează în struc-

tura societății locale cu toată prezența sau influența factorului grecesc.

Cercetările de la Beidaud, rămase în cea mai mare parte inedite, documentează o continuitate de peste 700 de ani și se prelungesc cu unele întreruperi pînă în sec. II e.n.

Situl de la Beidaud este o așezare fortificată cu un strat de cultură ce documentează în primul nivel o locuire de tip Noua-Coslogeni. Ea ne apare distrusă prin foc puternic și suprapusă de un strat de cultură al unei așezări cu elemente de fortificație ce aparține unei noi comunități din aria culturală de tip Babadag. Materialul arheologic demonstrează aceleași faze evolutive ca și în așezarea eponimă, cu marea deosebire că aici locuirea nu încetează după a treia fază (sf. sec. VII), ci ea continuă pînă în a doua jumătate și poate chiar pînă către sfîrșitul sec. V î.e.n. Locuințele din incinta fortificată și gropile de provizii, prin numărul lor și bogăția materialului arheologic mobil, documentează pentru perioada hallstattului final o locuire intensă. Gropile și locuințele de tip semibordei în formă ovală — distruse printr-un puternic incendiu — au păstrat pe vetrele lor foarte multe fragmente de amfore de import din grupa celor greco-orientale, ioniene, cu urme de vopsea roșie sau maron pe toată, gît sau pe pansă, atribuite în special Chiosului și datate la sfîrșitul sec. VI și începutul sec. V î.e.n. Alături de ele se fac prezente cantități apreciabile de fragmente provenite de la bine cunoscutele vase de uz curent, lucrate la roată din pastă de culoare gri sau arse oxidant.

Nu lipsesc nici fragmente din categoria ceramicii de lux, provenite fie din lekythos-uri, attice decorate în tehnica figurilor negre cu retuș alb-gălbui și detalii incizate reprezentînd fie scene de luptă, fie decorații geometrice (palmete) și care datează locuința în care s-au descoperit în prima jumătate a sec. V î.e.n.

Ceramica autohtonă a acestei locuiri din ultima perioadă hallstattiană se caracterizează prin prezența acelor vase realizate dintr-o pastă grosieră și mai ales a celor lucrate tot cu mîna dar dintr-o pastă mai bine aleasă — așa numita ceramică fină. În această categorie se înscriu vasele cu pereții bine neteziți, trecuți printr-o baie de slip, iar la unele, chiar lustruiți și prin intermediul cărora se poate constata perpetuarea tradițiilor mai vechi în tehnica obținerii luciului metalic. În mare parte, forma lor păstrează linia tipului de vas cu gura pîlniformă, iar străchinile au gura arcuită spre interior. Apar și alte forme noi de vase tip borcan sau mai mici cu pereții drepți și, mai puțin, căni sau cești.

Ceea ce ne apare deosebit de important în documentarea noastră este stratigrafia valurilor de apărare. Prin intermediul ei s-a putut stabili cronologia evoluției și a impacturilor pe

care le-a cunoscut comunitatea acestei aşezări. La bază, un strat de pământ cu urme de cultură de tip hallstattian peste locuințele unei comunități de tip Coslogeni, distrusă violent prin foc puternic, susține teza existenței unei perioade de timp între dispariția locuirii din perioada bronzului final și cea hallstattiană de tip Babadag care i-a urmat. Înălțarea peste acest strat a unui val de apărare, construit din bolovani mari de lut, ars și placat cu plăci de șisturi (piatra locală) demonstrează și ele imperativul intervenției omului pentru construcția unor astfel de elemente de apărare, după o perioadă de timp nu prea îndelungată de la stabilirea comunității în acest loc. În lutul din emplectonul valului nu s-a putut culege nici un fragment ceramic de tip hallstattian, acest document făcându-se prezent doar din fragmente de tip Coslogeni. Un strat gros de cenușă și o refacere a valului în aceeași tehnică, prin supraînălțarea cu bolovani de lut, marchează un prim impact asupra acestei aşezări fortificate. Din stratul de cenușă destul de gros, precum și din lutul din supraînălțare n-au fost culese decât fragmente hallstattiene de tip Babadag, susținând ideea înscriserii impactului într-o perioadă dinaintea stabilirii unor relații de schimb cu coloniștii greci. Alte trei intervenții violente și refaceri sau supraînălțări ale valului cu cernoziom și podzol luat din apropiere sau din șanțul adiacent păstrează în ele un număr mare de fragmente ceramice ce provin din aceleași tipuri de amfore greco-orientale numite generic „ioniene” a căror datare se amplasează în a doua jumătate a sec. VI î.e.n. Corelarea cu locuințele din interior, atestă că aşezarea de la Beidaud dispăre prin violență către jumătatea sec. V î.e.n. sau chiar în a doua parte a acestui veac, ca și cele din teritoriile coloniilor grecești de la Vadul și pînă la Sarinasuf.

În continuarea acestei aşezări de tip „pinten barat” și cu o suprafață de 2,5 ha se pot urmări părți din valul și șanțul de apărare ale unei fortificații de cca. 30 ha, construită ulterior și care este asemănătoare ca tipologie și caracteristici cu cetatea de refugiu de la Beștepe, păstrată mult mai bine, ale cărei valuri și șanțuri de apărare fortificau o suprafață de 25 ha.

Caracteristicile tehnice de înălțare a valurilor sale de apărare care mai păstrează o înălțime de peste 3 m, iar pe alocuri acestea măsoară aproape 5 m, imbinarea configurației naturale cu elemente construite de om, dau cetății o formă poligonală cu colțurile rotunde, în scopul unei inexpugnabilități maxime. Documentarea obținută în urma cercetărilor referitor la mînuirea perfectă a unei tehnologii în combinarea și dispunerea feluritelor argile: cernoziom, loess, podzol pentru obținerea unei coeziuni și a unei aderențe perfecte, eliminarea posibilităților de alunecare a valului prin realizarea unei „armături”

din bolovani de piatră la baza lui, ca și forma și dimensiunile sale, toate acestea o leagă atât ca tipologie cât și cronologic de cetățile de refugiu din Moldova de la Cotnari, Stănțești-Boțoșani, Scobinț, Moșna Dochia etc.

Descoperirile din așezarea deschisă din vecinătatea imediată a fortificației hallstattiene din punctul Palanca de la Enisala completează harta arheologică a așezărilor autohtone din sec. VI—V î.e.n. pe teritoriul istro-pontic.

Ca în toate așezările preistorice materialul care abundă este ceramica, care aici la Enisala păstrează în cea mai mare parte trăsăturile hallstattiene din perioada anterioară. În descoperirile făcute domină vasele mari cu formă bombată și gura pîlniformă, lucrate în aceeași tehnică a ceramicii negre și lustruite cu piatra de prund spre a i se da luciul metalic, urmate de cele în formă de borcan, cu pereții groși și decorate cu brîu în relief, aplicat și decorat prin presiune digitală. Datarea în sec. VI î.e.n. s-a făcut cu ajutorul ceramicii grecești, precum și prin descoperirea unei fibule cu două bucle, ce leagă așezarea de pe malul Razimului de marile centre grecești din sudul peninsulei Balcanice.

O documentație bogată ce se alătură de situația surprinsă în ultima fază de locuire din așezarea de la Beidaud, au dat-o în ultimii ani cercetările întreprinse în siturile de pe valea Cilicului.

Situată pe un platou de cca 5 ha, pe valea prin care trecea, poate, unul din principalele drumuri de legătură dintre habitaturile dunărene și cele din centrul provinciei, așezarea de la Cilic, ca și necropola ei situată în imediata vecinătate, dau, pentru Dobrogea, una din cele mai bogate documentații de pînă acum pentru sec. VI—V î.e.n., nu atât prin cantitate, cât mai ales prin noutate și complexitatea informațiilor ce le furnizează. Locuințele sînt, mai toate, de tip semibordei în formă rotundă sau ovală, cu partea inferioară a pereților din ceamur în care se mai păstrează urmele parilor și a grădelelor de la pereții ce se înălțau deasupra solului, cu vetre amenajate deasupra podelei și delimitate prin margini de lut, cu pardoseli luate ce păstrează sub cenușa întregului acoperămint distrus de incendiu, un bogat material ceramic. Bogăția acestui fond arheologic arată viața economică a comunității de aici, care se remarcă printr-un fructuos schimb de mărfuri cu negustorii greci.

Ōndul arheologic autohton este dominat de vase ceramice de tip borcan de dimensiuni mari, precum și de alte forme cu capacitate mai mică, toate realizate într-o tehnică avansată cu ardere oxidantă, precum și la temperatură joasă, cu pereții lustruiți și decorați cu brîu în relief, alveolat sau realizat cu spatula

Alături de aceste forme noi se face prezentă și ceramica

de tradiție mai veche — din faza III — a culturii de tip Babadag. Mai toată păstrează culoarea neagră cu acel lustru metalic, corpul în formă sferoidală și gura pilniformă. De asemenea, se fac prezente fragmente de la câni cu toate supraînălțate, străchini cu gura arcuită spre interior de tradiție din cultura Babadag, dar și forme asemănătoare celor din tipurile „de combinații” de la Ferigile și Bîrsești. Repertoriul tipologic al ceramicii descoperite în așezarea de pe valea Cilicului continuă cu o bogăție neașteptată de forme ce caracterizează un nou aspect cultural. Ceramica este realizată într-o nouă manieră, atît sub aspect tehnic, cît și ca formă și decor. Acest din urmă aspect se caracterizează printr-o simplificare maximă, reducîndu-se doar la brîul alveolat aplicat în special pe vasele de dimensiuni mari ori pe cele din categoria ceramicii „grosiere”, la așa numiții „butoni” sau la apucători amplasate pe linia de bombare maximă a vasului, ca și sub aceasta ori pe umerii vasului. Foarte rar se întîlnește și decorul realizat cu spatula ori prin realizarea unor cercuri canelate amplasate de obicei sub buză. Totul poate fi datat și încadrat cronologic grație ceramicii grecești, dominată de vasele de uz curent (de bucătărie), ca și de amfore de diferite tipuri și mai ales de cele provenite din centrele orientale-ioniene, atribuite în special Chiosului (sec. VI—V î.e.n.). Într-o cantitate mai mică se descoperă fragmente provenite de la vase din categoria ceramicii de lux și care se încadrează în aceeași perioadă a sec. VI—V î.e.n.

Între toate acestea se numără și o serie de obiecte de podoabă: mărgelile din sticlă, brățări din bronz, coliere dintr-o sîrmă subțire din bronz, inele de păr și fibule de tip Glasinac sau cu picior trapezoidal, ce ne trimit spre relațiile de schimb nu numai cu centrele sudice ci și spre un contact direct cu regiunile vestice.

În schimb, apar mai multe fragmente de psalii sau mîne-re de cuțite din os, al căror decor le încadrează în arta animalieră scitică, ca și unele arme descoperite în mormintele din necropola acestei așezări ce se încadrează în tipologia akinakes-urilor cu bară sau cu antene. De asemenea ritul înhumăției și ritualul surprins la unele morminte, ne vorbesc de existența, violentă sau poate nu, a unei infiltrații scitice. Cert este că necropola acestui habitat situat la numai trei sute de metri de așezare, aparține unei comunități adeptă a cultului soarelui. Folosirea mormintelor tumulare sau plane, cu înmormîntări birituale, cu ritualul construcției ringurilor de piatră și placarea mai mult sau mai puțin îngrijită a movilelor și chiar a mormintelor plane cu bolovani din piatră se corelează sub acest aspect nu numai cu necropolele nord-dunărene de tip Ferigile, ci mai ales cu cele ce caracterizează civilizația getică din perioada cristalizării ei (sec. IV î.e.n.),

de la Enisala, Independența (Murighiol), etc.

Alte descoperiri (de asemenea comunicate, dar rămase inedite), vin să completeze imaginea mișcărilor de populații și a componenței etnice din spațiul istro-pontic. Este vorba de tumulul de la Sabangia care a fost înălțat în două epoci diferite. Partea inferioară — bine distinctă sub aspect stratigrafic a fost ridicată în perioada de tranziție, ea aparținând unui purtător al culturii înmormântărilor cu ocră (Iamnia), iar partea superioară datează din sec. VI î.e.n. Cea de a doua parte s-a construit prin supraînălțare pentru ocrotirea unei camere funerare construită din bîrne de lemn dispuse orizontal. Mormîntul a fost jefuit din antichitate și din el s-au mai păstrat în situ doi pereți, iar în locul lui o mare bulversare de bolovani din piatră, depuși probabil ca un acoperiș masiv peste platforma ce constituia acoperămîntul de bîrne. Printre ele și pămîntul răscolit s-au mai putut recupera 14 vîrfuri de săgeți din bronz, toate de tipul celor în formă de „glonț” (balle) — datate în sec. VIII—VII î.e.n., un ac de păr din os cu un decor realizat prin striere în formă de linie frîntă, o piesă de harnașament tot din os, o bucată de sulf natur de mărimea unui ou, mai multe fragmente ceramice, dintre care unul provenit de la un vas din grupa ceramicii de lux de proveniență orientală înrudită cu stilul „Rhodian” decorat cu simple triunghiuri alungite realizate din vopsea lucioasă și care se datează în prima jumătate (chiar în primul sfert) al sec. VI î.e.n. Sub aspect ritual funerar, către poalele acestei movile, un ring din bolovani lat de 2 m, înscris mormîntul din bîrne în grupul adeptilor cultului soarelui.

Descoperirea de la Sabangia are aceleași similitudini cu tumulii 3 și 4 ca și cu cei numerotați: 1, 5, 8, 11 și 12 de la Belogradec din R. P. Bulgaria (sec. VII î.e.n.) și a căror origine nord-pontică nu lasă loc de îndoială. Cercetătoarea lor — Goranka Tonceva — le atribuie o origine cimmericiană.

Necropola de la Ciucurova ne dă o altă imagine a perioadei pusă în discuție. Se practicau înmormîntările birituale, cu morminte de inhumație în proporție de 90 % în gropi trapezoidale toate orientate S—N (capul la sud), cu brațele întinse pe lîngă corp sau pe abdomen, cu inventar modest și uniform, format în toate cazurile din două vase ceramice (o strachină și o oală). Unică prin ritualul funerar practicat, printr-un cult al pietrei am putea spune, are similitudini doar cu mormintele de tip megalitic din Tracia Occidentală, datate între 1100 și 800 î.e.n. Vasele de tip lekane și oenochoe din grupa ceramicii de uz curent, precum și o serie de fragmente de la o amforă de Lesbos, încadrează necropola de la Ciucurova în limitele sec. VI—V î.e.n. Numărul mare al mormintelor de copii și așezarea din imediata vecinătate a necropolei asupra căreia s-a făcut un sondaj arheologic confirmă că avem

de-a face cu o comunitate sedentară cel puțin pentru perioada în care se datează. Originea acestui grup de purtători ai cultului soarelui și mai ales al pietrei constituie încă o enigmă chiar și pentru cercetătorii mormintelor megalitice din occidentul Traciei meridionale. Analizele osteologice făcute asupra celor de la Ciucurova le dau o origine atât mediteraneeană, cât și dinarică. Alte două necropole, una plană și cu ritul înhumăției descoperite la Isaccea și alta tumulară, de incinerăție de lângă localitatea Poșta, prin natura inventarului, ca și prin ritualul practicat se leagă de descoperirile de pe valea Ciliului.

Din ansamblul descoperirilor noastre nu trebuiesc excluse nici necropola de la Istria-sat și nici cea de la Corbu pe care cercetătorii lor le-au definit ca aparținând unor grupe negrești, sud-tracice sau nord-pontice, eventual scitice ? sau chiar autohtone de tradiție hallstattiană și puternic elenizate, așa cum nu trebuie. excluse nici așezările din hinterlandul coloniilor grecești, pentru că numai în tot ansamblul de complexe se compune imaginea mai clară a perioadei de început a civilizației geto-dace. Încadrarea lor în mediul autohton este impusă de natura materialului arheologic descoperit în care domină elementele tipice locale. Influența grecească și statutul lor juridic este cu totul un alt aspect al problemei.

O privire de ansamblu asupra descoperirilor amintite mai sus ne determină să nu îmbrățișăm teza creerii unui gol de populație în zonă, chiar dacă aceasta — după cât ne documentează situațiile întâlnite, nu este general omogenă și are de înfruntat numeroase impacturi.

Elementele de factură scitică, atât obiectele cât și prezența în necropolele de la Ciliș și Isaccea, racordate cu descoperirile mai vechi reactualizează discuțiile referitoare la impactul scitic și efectele lui în contemporaneitate cu enclava agatirșă. În ceea ce privește rezultatele obținute prin cercetările de la Ciucurova, ca și problemele ridicate de necropolele de la Istria-sat și de la Corbu, ele demonstrează prezența unui impact sau a unei infiltrații migratorii lente din sud și statornicită aici, contribuind la accentuarea bulversărilor pricinuite de evenimente armate.

Un alt aspect al problemei este dat de prezența în continuare a ceramicii de tip Babadag III și mai ales a continuării unor procedee tehnice din această fază punând astfel în discuție „dispariția” ori „dezmembrarea” acestei culturi hallstattiene. Se pune de asemenea întrebarea dacă cele câteva fragmente de tip Babadag III descoperite la Argamum, Histria și la Tomis provin din nivele de cultură anterioara celor arhaice grecești sau este vorba de prezența ei în contemporaneitatea civilizației arhaice grecești, grație tocmai continuării confecțio-

nării ceramicii în această tehnică.

Rămîne ca descoperirile viitoare să clarifice dacă civilizația protodacică (a sec. VI—V î.e.n.) este tributară culturilor hallstattiene anterioare sau este vorba de o expansiune getică dintr-o anumite zonă în ariile locuite de triburile geto-dace confirmate amintite de izvoarele scrise cit și de cele arheologice din sec. V—IV î.e.n.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Vasile Pârvan, *Getica*, București, ed. 1982.
2. I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969.
3. Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
4. Emil Condurachi, *Un exemple d'interculturalité: le sud-est européen au premier millénaire avant notre ère*, în Diogenes, 111, juil-sept. 1980.
5. Draga Garașanin, *État actuel et problèmes de la préhistoire et de la protohistoire du sud-est européen*, coraport la al II-lea Congres Internațional de Studii Sud-Est Europene, Athena, 7—13 mai 1970.
6. Milutin Garașanin, *La chronologie préhistorique du sud-est européen*, în Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen, tome II, Athènes, 1972 (extras).
7. Milutin Garașanin, *Les rapports entre le sud-est européen et la Méditerranée orientale à l'époque préhistorique*, rapport présenté au IIIe Congrès International d'Études du Sud-Est Européen, Bucarest, 4—10 septembre, 1974.
8. Mihai Irimia, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malul Roșu. Raport preliminar (Cu privire specială asupra hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7, 1974, pp. 75—137.
9. Georgi Mihailov, *Le processus d'urbanisation dans l'espace balkanique jusqu'à la fin de l'antiquité*, comunicare prezentată la al III-lea Congres Internațional de Studii Sud-Est Europene, București, 4—10 septembrie 1974.
10. Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978.
11. Sebastian Morintz, *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în Revista de istorie, 30, 1977, 8, pp. 1465—1488.
12. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981.
13. Gavrilă Simion, *Les Gètes de la Dobrudja septentrionale du VIe au Ier siècle av.n.e.*, în Traco-Dacica, I, București, 1976.
14. Gavrilă Simion, *Așezarea de pe valea Cilic*, comunicare la Simpozionul Național de Tracologie — Oradea.
15. Gavrilă Simion, *Civilizația geților în zona Gurilor Dunării*, Teză de doctorat — inedită — Universitatea București, 1982.
16. Goranka Tončeva, *Sur l'origine des Thraces*, în Thracia, III.
17. Goranka Tončeva, *Nécropole tumulaire près du village Belgrade du VIIe s.av.n.e.*, în Thracia, V, 1980, pp. 5—54.
18. Diamandis Triandaphylos, *Les monuments mégalithiques en Thrace occidentale*, în Pulpudeva, 4, 1983, pp. 145—163.
19. Ivan Venedikov, *L'architecture sépulcrale en Thrace*, Pulpudeva, I, 1976, pp. 56—62.
20. Alexandru Vulpe, *Archäologische Forschungen und historische Betrachtungen über das 7. bis 5. Jh. im Donau — Karpatenraum*, în Mem. Antiq., II, 1970, pp. 116—213.
21. Alexandru Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, monografie arheologică, București 1967.

22. Alexandru Vulpe, *Cu privire la cronologia grupului cultural Ferigile*, în *Danubius*, VIII—IX, Galați, 1979.
23. Alexandru Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în *R. I.*, 32, 1979, 12.
24. Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie Fouilles et trouvailles de Mediaș 1958*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, pp. 83—104
25. *** *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Colloque International — Mamaia, 1—8 septembre, 1968, Bucarest, 1970.

**TRACII
FĂURITORI AI CIVILIZAȚIILOR
EPOCII BRONZULUI ȘI AI PRIMEI
VÎRSTE A FIERULUI**

CONTRIBUȚIA CERCETĂRILOR ANTROPOLOGICE, REFERITOARE LA POPULAȚIILE EPOCII BRONZULUI DIN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIAN, LA CU- NOAȘTEREA GENEZEI TRACILOR

acad. **OLGA NECRASOV**
și **MARIA CRISTESCU**

Autorii analizează particularitățile structurii antropologice a populațiilor aparținând culturilor care s-au dezvoltat de-a lungul epocii bronzului, de la care beneficiem de material osteologic (Zimnicea I — cimitirul C 18, Tei, Monteoru, Noua, Zimnicea—Plovdiv).

Cu toată variabilitatea structurală înregistrată pentru diferitele populații studiate se constată existența unui fond local comun provenit de la populațiile care au trăit pe teritoriul țării noastre în epocile anterioare (neolitic și perioada de tranziție).

Acest fond comun este reprezentat în principal prin elementele mediteranoide de diferite nuanțe alături de care sînt prezente elemente protoeuropoide (cromagnoide) mai mult sau mai puțin gracilizate.

La acest tablou tipologic fundamental se adaugă elemente alpinoide, nordoide și mai rar dinaroide, distribuția și frecvența acestora variind în funcție de zonă și etapă, ca rezultat al influențelor unor triburi care au intrat în procesul complex de sinteză biologică al tracilor din arealul carpato-danubian.

DATE PALEODEMOGRAFICE ALE UNOR POPULAȚII DIN PERIOADA BRONZULUI, DIN ȚARA NOASTRĂ

dr. DAN BOTEZATU

Autorul analizează o serie de indicatori paleodemografici (structura pe grupe de sexe și vîrstă, coeficientul de supraviețuire, probabilitatea morții, speranța de viață, vîrsta medie la deces, indicele de masculinitate) la unele populații ce au trăit în perioada bronzului în țara noastră. Se iau în studiu următoarele serii de schelete, cu ritul de înmormîntare prin înhumatie: Cîndești — jud. Vrancea (409 subiecți), Sărata Monteoru — jud. Buzău (173 subiecți) ambele aparținînd culturii Monteoru, Zimnicea I — jud. Teleorman (52 schelete), datînd din bronzul timpuriu dunărean, Zimnicea II (58 schelete) — cultura Zimnicea—Plovdiv și Trușești — jud. Botoșani (103 schelete) — cultura Noua.

Prelucrarea determinărilor făcute asupra vârstei și sexului fiecărui schelet, pun în evidență marea mortalitate a copiilor, în general, și a celor sub șapte ani în special, fenomen care pare să fi fost o caracteristică frecvent întâlnită la populația din epoca bronzului, din țara noastră. Din contra, o mortalitate a adolescenților este mult mai scăzută decât a adulților (20—30 ani), caracteristică ce se întâlnește la toate seriile analizate, ca și numărul mic de subiecți decedați după vârsta de 60 de ani (senili). Seria de la Cîndești se diferențiază de celelalte serii, cu care este comparată din punct de vedere paleodemografic, în special prin proporția dintre adulți și maturi, procentul de schelete care revine acestei din urmă categorii fiind doar cu puțin mai mare, decât cel al adulților. Considerînd că procentul bătrînilor este și el foarte mic, putem conchide că în populația de la Cîndești, puțini subiecți au reușit să depășească vârsta de 30 de ani. Toate acestea fac ca speranța sau durata medie de viață să fie aici numai de 22,1 ani, apropiindu-se cel mai mult prin aceasta de seria de la Sărata Monteoru și de Zimnicea II, în timp ce seriile de la Zimnicea I și Trușetti prezintă o durată a vieții, sensibil mai ridicată (28 și respectiv 29 ani). În fine, seria de la Cîndești diferă față de celelalte serii, cu care a fost comparată, printr-o proporție neegală între sexe (decese în rîndul bărbaților fiind mai numeroase față de femei), în timp ce la celelalte serii această proporție este mult mai echilibrată.

LOCUINȚE ȘI AMENAJĂRI INTERIOARE DIN AȘEZAREA SĂLCUȚEANĂ FORTI- FICATĂ DE LA VALEA ANILOR — MEHEDINȚI

ION STINGA

Tell-ul sălcuțean de la Valea Anilor, este situat pe malul rîului Drincea, la circa 1500 m aval de sat.

Se mai păstrează pe o suprafață cu un diametru de 65—70 m. A fost înconjurat de un șanț de apărare lat la gură de 3,20 m, înalt de 2,90 m — baza dreaptă, cu colțurile rotunjite, de 1,90 m.

Așezarea aparține culturii Sălcuța II b și are două niveluri de locuire ale aceleiași faze.

În urma unui incendiu puternic, cel mai vechi nivel de locuire a fost reamenajat, chirpiciul nivelat și locuințele refăcute.

Au fost cercetate un număr de opt locuințe, din care numai două aparțin nivelului recent.

În atenția noastră, în prezenta comunicare stau în special două locuințe: nr. 2 aparținînd nivelului II descoperită în S.A. și nr. 1 aparținînd nivelului I din S.C., locuințe care se singularizează de celelalte prin anumite caracteristici:

— locuința nr. 2 este conturată prin masa de chirpic răvășit, prăbușit peste inventarul locuinței. Are lățimea de 6 m, din lungime păstrându-se numai aproximativ 8 m.

Vatra, prin dimensiunile ei și tehnica de construcție, pare a da o importanță deosebită locuinței. Este o vatră de dimensiuni mari, cu gardină, avînd un diametru total de 2,25 m ce pare a ocupa un loc central în locuință. Gardina, păstrată în unele locuri pe o înălțime de 0,30 m are grosimea la bază de 0,15 m. Este detașată de vatră, între ele rămînînd un coridor de 0,15 m pentru strîngerea cenușei. De altfel, în acest spațiu au fost găsite urme de cenușe și cărbune.

Vatra propriu-zisă are un diametru de 1,60 m și înălțimea de 0,20—0,25 m.

La demontarea vetrei s-a constatat că gardina, făcută din pămînt avînd în amestec pleavă și paie tocate, a suferit trei faze de refacere, sau mai bine-zis de consolidare (straturi care se exfoliază ușor), ce corespund tot atîtor faze de refacere și consolidare a vetrei propriu-zise.

Vatra este făcută dintr-o fățuială groasă de 0,3—0,4 m, dată cu culoare alb-gălbuie. După demontarea primului strat de fățuială, apare un altul ce conturează o vatră cu diametrul de 1,40 m. După demontarea celui de-al II-lea strat apare a III-a vatră de formă aproximativ dreptunghiulară cu latura mare de 1,30 m, așezată pe un fel de postament făcut din pietricele de rîu.

Fățuiala este realizată din pămînt cu nisip fin în amestec, spartă în bucăți mărunte datorită arderii îndelungate.

După demontare, la gura vetrei a fost găsit îngropat un vas-borcan, așezat cu gura în jos, intenționat lucrat fără buză. Nu cunoaștem dacă are vreo semnificație locul și poziția acestui vas, în S.B. sub o altă vatră de dimensiuni mai modeste și mai simple, a mai fost găsit un vas în aceeași poziție.

A doua locuință prezentată aparține nivelului I din S.C. Elementul deosebit îl constituie tot vatra. După demontarea chirpicului vatra are următoarele caracteristici: diametrul aproximativ de 1,20 m, lucrată în aceeași tehnică cu precedentă.

Gardina, care pe latura estică este lipită de vatră, este ușor semicirculară, înaltă de 0,30—0,35 m — cu grosimea de 0,15—0,20 m la bază — se subțiază spre vîrf. Pe latura nordică, gardina este ușor semicirculară, cu colțurile în unghi drept, modelată tot din pămînt cu pleavă în amestec, dar numai de 0,15 m înălțime. Aici se păstrează un spațiu de 0,10—0,15 m între gardină și vatră, pentru colectarea și evacuarea cenușei.

Pe vatră a fost găsită un fel de „cărămidă” dreptunghiulară de $0,52 \times 0,30 \times 0,10$ m — lucrată din chirpic, uscată la soare. Pe laturile înguste este dată cu ceva alb. Pe fețele mari se găsește un strat de liant de 0,3 m, tot din pămînt în amestec cu pleavă. Sigur, „cărămida” a făcut parte din construcția lo-

cuinței. La demontarea chirpiciului multe bucăți aveau laturi fațetate sau finisate.

Prin poziția și aspectul lor, cele două vetre foloseau probabil la înmagazinarea căldurii sau preparării hranei dar și la practicarea unor activități magico-religioase.

CONSIDERAȚII ASUPRA POPULAȚIILOR MORMINTELOR CU OCRU DIN MOLDOVA

ANA CEZARINA BĂLTEANU

Pornind de la analiza a 39 schelete din morminte cu ocră provenite din tumulii situați în Cîmpia Covurlui, am realizat o sinteză a cunoștințelor actuale privind studiul antropologic al scheletelor aparținând populațiilor de stepă ponto-caspice din perioadele neolitică, de tranziție și epoca bronzului.

Materialul cu care s-a realizat lucrarea provine, pe lângă tumulii din Cîmpia Covurlui, din mormintele de la Holboca (20 schelete studiate de O. Necrasov și M. Cristescu), Valea Lupului (13 schelete studiate de M. Cristescu și S. Antoniu), Zmeeni (10 schelete studiate de aceiași autori), Glăvăneștii Vechi (11 schelete studiate de M. Haas și C. Maxilian) și Stoicani (11 schelete studiate de aceiași autori).

În general, populațiile mormintelor cu ocră de pe teritoriul țării noastre se caracterizează prin talii înalte. Relieful muscular al oaselor lungi foarte pronunțat, atât la femei cît și la bărbați, precum și tibiile aplatizate latero-lateral (platicneme) pledează pentru faptul că aceste populații erau supuse unui efort fizic apreciabil. Sub aparenta uniformitate se disting cîteva tipuri destul de bine conturate. Astfel, se evidențiază, aproape dominant, tipul dolico-mezocefal (craniul alungit și de înălțime mijlocie), cu fața înaltă și de lărgime mai mult sau mai puțin accentuată, prezentînd totodată orbite de înălțime mijlocie sau joasă, tip în cadrul căruia se remarcă mai multe subtipuri datorate unor particularități tipologice.

Un alt tip distinct, dar mai rar întîlnit, care se evidențiază în populațiile mormintelor cu ocră este cel brahicefal (craniul scurt cu calota de înălțime relativ mare), cu fața îngustă și orbite de înălțime mijlocie.

DESCOPERIRI DE TIP CERNAVODĂ III — BOLERAZ DIN NORD-VESTUL R.S. ROMÂNIA

dr. IOAN NĚMETI

În monografia „Cultura Baden în România” autorii au constatat că perioada timpurie a fenomenului Baden din nord-vestul țării noastre conține și elemente caracteristice pentru cultura Cernavoda III — Boleraz. Descoperirile cunoscute de la Dubova, Gornea, Arad—Gai, Sînpetru German—Cărmădărie, Șeitin Pecica „La Vii”, Sînnicolau Mare, deși puțin numeroase, ele nu conțin elemente de caracter Baden „clasic” și pot fi comparate cu descoperirile Cernavoda III din vestul țării noastre. Cele mai timpurii descoperiri de tip Baden A sînt materialele de la Te-meșești, Dubova și Gornea.

Pentru zonele din nord de Crișul Repede cele mai vechi materiale încadrate în faza Baden B sînt cele cunoscute de la Ciurmești IV b, Betrea XIII și Vășad—Lutărie, avînd doar puține elemente, care amintesc de cultura Cernavodă III—Boleraz. După unele criterii deosebitoare, cum ar fi : cancelarea completă a interiorului străchinilor, marea frecvență a toartelor subcutanate, ritul funerar al incinerăției, grupul Boleraz pare a se situa în partea de vest (de-a lungul Dunării), în timp ce spre est s-ar plasa Cernavoda III.

În zona între Breteu și Crasna, mai recent au fost identificate descoperiri de caracter Cernavoda III — Boleraz din faza Baden A : Cămin — Malul Crasnei, Cămin — Podul Crasnei, Carei — Drumul Căminului. Aceste descoperiri cronologic urnează materialele de tip Hunyádi-halom (eneoliticul tîrziu) cunoscute din această microzonă de la Carei — Stația de epurare.

Documentarea perioadei Baden A prin descoperirile de tip Cernavoda III — Boleraz completează cunoștințele noastre privind evoluția fenomenului Baden între Breteu și Crasna, aducînd noi elemente în precizarea cronologiei interne a culturii Baden din nord-vestul României.

Sub forma aspectului Cernavoda III — Boleráz apare un proces de uniformizare, care cuprinde teritorii și manifestări culturale vaste. Importante ținuturi ca : Slovacia răsăriteană, Ungaria de Nord-Est și apoi nord-vestul României, pe baza documentației existente de azi, se pare că nu rămîn nici ele în afara arealului Cernavoda III — Boleráz.

În acest fel, aceste zone n-au fost mai întîi coțofenizate (Coțofeni I) și apoi badenizate — cum s-a presupus anterior — și vor participa direct în evoluția fenomenului Baden, în care se va continua și mai pregnant procesul de unificare pe arealul acestei culturi cu multe aspecte regionalizate.

AȘEZAREA DIN PERIOADA DE TRANZIȚIE LA EPOCA BRONZULUI APĂRȚINÂND CULTURII BADEN DE LA SANISLĂU (JUD. SATU MARE)

NEȚA IERCOȘAN

Localitatea Sanislău, așezată pe nisipurile Cîmpiei Nirului, este bine cunoscută în literatura de specialitate prin cele 9 puncte arheologice, care indică o locuire neîntreruptă din neolitic și pînă în feudalismul timpuriu. Dintre aceste obiective 2 au fost cercetate exhaustiv și 3 prin sondaje și săpături de salvare.

Așezarea datînd din perioada de tranziție la epoca bronzului (Sanislău III — Ferma C.A.P.) este situată pe o dună de nisip (180×120 m) în partea nord-vestică a localității, în stînga drumului spre satul Horea, la 400 m S de obiectivul Sanislău II (necropola traco-dacică). Perimetrul așezării, care ocupă partea centrală și panta nordică a dunei, a suferit deranjări în urma unor lucrări agricole și de construcții. În 1980 au început lucrări de nivelare parțială a dunei care au dus la dislocarea a cca. 70% din așezare, neputîndu-se astfel stabili cu exactitate perimetrul acesteia.

Săpătura de salvare din toamna anului 1980 a constatat din executarea a 2 secțiuni: S1 ($45 \times 2,5$ m) și S2 (5×2 m) în zona nederanjată, precum și sondarea unor gropi care se profilau în zonele afectate de lucrări. Stratigrafia verticală se prezintă astfel: 0—35 cm nisip zburător, urmat de un strat de cultură cu grosimea medie de 50 cm în partea centrală a dunei care se îngustează treptat spre pante și nisipul geologic nederanjat. În plan orizontal au fost descoperite 3 locuințe de suprafață, 9 gropi menajere și 5 vetre deschise. Locuințele, de formă rectangulară, apar sub forma unor pete de pămînt mai închis la culoare, uneori pigmentat și nu se adîncesc în nisipul geologic ($L1 = 5 \times 2,60$ m; $L2 = 3,5 \times 2$ m; $L3 = 4 \times ?$ m). Gropile au forma ovală și dimensiunile variînd între $1,40 \times 1,20$ m și 90×80 cm. Toate conțin fragmente ceramice, deșeuri litice, cărbuni, cenușă și multe oase de animale. Vetrele sînt ovale cu diametrul de 50—60 cm, bine lutuite și fățuite. Din complexe cercetate a rezultat un bogat material arheologic, preponderența avînd-o ceramica. Ea este reprezentată prin categoriile obișnuite:

- din pastă grosolană, în culori și nuanțe diferite
- din pastă semifină și fină de culoare cenușie și brună, bine arsă.

Sînt prezente aproape toate tipurile ceramice caracteristice cunoscute. Ceramica este ornamentală în maniera culturii Baden

prin incizie, imprimare, hașurare și pictare. Se remarcă pictura cu roșu și alb sau numai roșu pe tipul ceramic III a specific culturii Baden (străchini în formă de barcă cu despărțitură prevăzute cu apucători cu capete discoidale). Au fost descoperite și câteva fragmente decorate în stil Coțofeni II, încadrate și ele în materialele de tip Baden.

Tehnologia pietrei este reprezentată prin : topare perforate zdrobitoare, șlefuitoare din andezit și micașist ; nuclee și lame din silex și obsidiană. Alte obiecte descoperite constau din : grutăți din lut, fusaiole, vălătuci de vatră. În timpul săpăturilor a fost descoperită o apreciabilă cantitate de oase de animale, nestudiată încă. Nu au fost descoperite obiecte din metal.

Pe baza stratigrafiei, a formelor și ornamentației ceramicii se poate concluziona că așezarea de la Sanislău are un singur strat de cultură, datează din perioada de tranziție la epoca bronzului și aparține culturii Baden — faza C.

LOCUIREA DE TIP COȚOFENI DIN PEȘTERA BOLII (COM. BĂNIȚA, JUD. HUNEDOARA)

dr. IOAN ANDRIȚOIU, TIBERIU MARIȘ

Peștera Bolii din localitatea cu același nume este situată la jumătatea distanței dintre municipiul Petroșani și centrul de comună Bănița, la poalele dealului pe care este amplasată cunoscuta cetate dacică. Galeria principală a peșterii, cu aspect meandric, lungă de 455 m, a fost săpată de apa râului Jupîneasă în calcarele jurasice ale Dealului Bolii. Datorită plasării sale pe traseul unui important drum de legătură între Transilvania și Țara Românească, prin Pasul Vîlcan, Peștera Bolii a fost cunoscută de mult timp. De-a lungul anilor din peșteră sau din împrejurimi (în imediata apropiere au fost descoperite în ultimul timp alte cinci peșteri locuite), au fost recoltate o serie de materiale arheologice datate în epoci diferite, din perioada de tranziție pînă în feudalismul dezvoltat.

Cercetarea întreprinsă în Peștera Bolii, în luna august 1988, viza cunoașterea intensității de locuire a acestui spațiu. Pentru început a fost cercetată o extinsă terasă (40×15 m) aflată la aproximativ 30 m de la intrarea în peșteră, pe malul stîng al cursului subteran al râului Jupîneasă. A fost trasată o secțiune S I (16×2 m) și patru casete (A—D). Stratigrafia se prezintă astfel : 0—0,10 m — depunere actuală 0,10—0,55 m — strat de cultură Coțofeni cu două niveluri de locuire. Sub adîncimea

de 0,55 m urmează stratul de nisip și pietriș aluvionar în care, la adâncimi diferite (0,70—1,20 m), în funcție de conformația talvegului peșterii, au apărut câteva fragmente osteologice (*Ursus spelaeus*).

Fapt interesant, locuirea Coțofeni cuprinde doar jumătatea terasei dinspre intrarea în peșteră. Cealaltă parte, din interior, protejată pe două laturi de pereții peșterii, a fost utilizată drept staul pentru animale. În profilul secțiunii a fost sesizat, la 0,15 m adâncime, un strat de bălegar gros de 0,08—0,14 m, extins pe ultimii 8 m ai secțiunii. Zona respectivă este lipsită de vestigii arheologice.

Condițiile specifice din Peștera Bolii, datorate de traversarea galeriei de un curs de apă, curentul de aer puternic și permanent, umiditatea ridicată (peste 80%), i-au obligat pe membrii comunității Coțofeni să-și construiască locuințe cu schelet de lemn și împletitură de nuiel, pereții fiind acoperiți cu un strat de lut. Au fost descoperite trei locuințe aparținând la două faze de evoluție a culturii Coțofeni, cu vetre de foc în interior amenajate pe o bază de bolovani de râu, acoperită cu un strat de lut fățuit, având în compoziție părți din vase pentru înmagazinarea căldurii.

Distrugerea prin incendiu a locuințelor a păstrat un bogat material de uz gospodăresc: ceramică (vase de diferite tipuri, cești, pahare, căni, străchini și castroane), unelte din corn de cerb (săpăligi, perforatoare) și piese din cupru (dălți, ace, pandantiv și un lingou) și obiecte de podoabă din lut (mărgel).

Analiza materialului ceramic relevă faptul că locuirea Coțofeni cuprinde sfârșitul fazei a II-a și primele două etape din faza a III-a. În categoria ceramicii de uz gospodăresc se remarcă prezența pseudobarbotinei pe jumătatea inferioară a recipientelor. De asemenea, utilizarea pe un număr mare de piese a încrustației cu alb pentru acoperirea decorului incizat al ceramicii fine.

Recenta descoperire de la Peștera Bolii completează documentația arheologică privitoare la locuirea Văii Jiului în preistorie.

ANALIZA MATERIALULUI OSTEOLGIC DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA DE TIP COȚOFENI DIN PEȘTERA BOLII (CO- MUNA BĂNIȚA, JUDEȚUL HUNEDOARA)

SILVIA BURNAZ

Studiul prezintă datele referitoare la analiza materialului osteologic descoperit cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate în anul 1988, în cadrul rezervației speologice Peștera Bolii (comuna Bănița, județul Hunedoara).

Din cele 299 fragmente osoase excavate din stratul de cultură și din cele 3 locuințe aparținând așezării de tip Coțofeni, au putut fi determinate și analizate din punct de vedere biometric 244 fragmente, aparținând în exclusivitate mamiferelor domestice și sălbatice.

În cadrul materialului analizat, mamiferele domestice sînt reprezentate prin : *Bos taurus* L., *Sus scrofa domestica* L., *Equus caballus* L și *Ovicaprinae*. Predomină, atît ca frecvență, cît și ca număr de indivizi prezumați, taurinele, urmate de porcine, ovicaprine și cabaline.

Speciile de mamifere sălbatice sînt reprezentate prin fragmentele osoase aparținînd cerbului (*Cervus elaphus* L.), căpriorului (*Capreolus capreolus* L.) și mistrețului (*Sus scrofa ferrus* L.).

Rețin de asemenea atenția două fragmente de corn de cerb (*Cervus elaphus* L.) utilizate ca unelte, un fragment de corn de cerb, cu urme evidente de tăiere precum și un colț de mistreț utilizat ca pandativ.

În stratul aluvionar al peșterii, la adîncimi cuprinse între 70 cm și 1,20 m au fost descoperite fragmente scheletice aparținînd ursului de peșteră (*Ursus spelaeus* Blumb.), mamifer caracteristic pleistocenului superior.

Materialul osteologic analizat oferă date interesante referitoare la particularitățile faunei de mamifere domestice și sălbatice din această zonă naturală a Munților Sureanu precum și rolul acestor animale în economia comunității omenești aparținînd culturii Coțofeni din perioada de tranziție la epoca bronzului.

AȘEZĂRI DIN EPOCA BRONZULUI PE CURSUL INFERIOR AL ARGEȘULUI

CRISTIAN F. SCHUSTER

Săpăturile de salvare efectuate în anii 1987 și 1988 pe traseul viitorului Canal Dunăre—București, ce traversează județul Giurgiu, au dus la identificarea, pe lângă așezări geto-dacice, Sîntana de Mureș, Dridu, a unor urme de locuire din epoca bronzului la Mihăilești, punctul Tufa, în vecinătatea marelui lac de acumulare, la Adunații Copăcenii, punctul Dăneasca, și Mironești comuna Gostinari. Toate cele trei localități sînt amplasate pe malul drept al râului, pe terasa înaltă, întrunind condiții optime pentru habitat. În primele două localități au fost surprinse așezări aparținînd culturii Glina, iar la Mironești fazei a III-a a culturii Tei.

I. Stratul arheologic Glina, gros de 0,60—0,70 m (între 0,60 și 1,25 m) de la Mihăilești, punctul Tufa, este bogat în ceramică (85%) și mai puțin relevant în unelte din silex, notabile fiind cîteva lame simple, cu encoches, obsidiană cu nervură dublă, gratoare pe lamă și bot de lamă și burine. De asemenea, s-a găsit și mult chirpic; cu toate că în unele bucăți de chirpic se observau urme de nuiiele și pari, nu s-au putut preciza tipurile de locuință.

Ceramica descoperită se înscrie în categoriile binecunoscute — grosieră, semigrosieră și fină. Un lot separat îl constituie fragmentele ceramice care au în compoziția pastei pleavă; deși fragmentară și puțin reprezentată, față de cea frecvent în Glina, s-au putut reconstitui vase în formă de pahar tronconic. Cît privește tipul de vase din pasta caracteristică culturii Glina se remarcă, mai ales, vase de provizii, în special, în formă de „sac”, oale-borcan, vase bombate, castroane, din pastă grosieră, străchini înalte, tronconice, din ceramică semigrosieră, iar din pastă fină căni și ceșcuțe.

Decorul este cel cunoscut al ceramicii Glina: găuri-bu-toni, găuri-perforate, brîuri simple, alveolate și crestate, mici apucături semiovale, dreptunghiulare sau în formă de mosor neperforat și decorul făcut cu măturica (Besenstrichverzierung). Un grup separat de cele cunoscute mai sus, îl constituie cîteva fragmente, din pastă fină, de culoare brună, neagră sau cenușie, cu un slip consistent, într-un singur caz cu luciri metalice, ce au un decor excizat geometric — registre de caneluri, impresiuni rotunde sau cu „dinti de lup” (Wolfszähne), umplut parțial cu o pastă albă, făinoasă, ce amintește de acela al ceramicii Vučedol, influențe sesizate de altfel în faza Govora-Runcuri a culturii Glina (Petre Roman, SCIVA, 36, 1985, 4, p. 279—296).

Dintre celelalte obiecte din lut se remarcă fusaiiolele dis-

coidale, bitronconice și sferice, cu extremitățile teșite, o greutate în formă de trunchi de piramidă și o lingură ce se păstrează fragmentar.

II. La Adunații Copăcenii, punctul Dăneasca, stratul arheologic Glina este mai puțin semnificativ (0,30 m grosime), ceea ce dovedește o locuire vremelnică. Cu toate acestea, a putut fi identificată o locuință de suprafață ce avea, la 1,5 m de perimetrul locuibil, o vatră de foc.

Ceramica este identică celei de la Mihăilești, punctul Tufa, atât categoriile, cât și formele vaselor, atenția atrăgând-o, în mod special, un fragment de castron, găsit în locuință, din pastă fină, cu nisip mărunț și scoică pisată în compoziție, de culoare gălbuie, având pereții curbați și buza îndoită spre interior și o toartă ovală în secțiune, dispusă orizontal, vădind influențe ale ceramicii Cernavodă III.

Dintre unelte, se remarcă, mai ales, lamele de silex, iar dintre obiectele de lut fusaiiolele bitronconice.

Atât la Adunații—Copăcenii, cât și la Mihăilești au fost găsite fragmente ceramice atribuibile culturii Tei, fazele III—V.

III. La cca. 500 m vest de satul Mironеști, sub o așezare dacică intens locuită, a fost surprins un strat relativ subțire (0,20 m) aparținând purtătorilor culturii Tei, faza a III-a. Dintr-o groapă menajeră, din cadrul acestei culturi, bogată în special în resturi osteologice, s-a recuperat o însemnată cantitate de ceramică fragmentară și întreagă. Pasta este, mai ales, fină, bine arsă, de culoare neagră, cărămizie și cenușie. Decorul este realizat în tehnica „împunsăturilor succesive” (Stichkanaltechnik). Ies în evidență, îndeosebi, triunghiuri, romburi, brîuri de linii paralele, șiruri de „S”-uri. Dintre forme se reliefează, în primul rînd, ceștile, străchinile și castroanele.

Așezarea este bogată în alte obiecte de lut — fusaiiole discoidale, tronconice și bitronconice, și unelte de silex — gratoare, burine, fierăstraie, lame.

CIMITIRUL TUMULAR DE LA AMPOIȚA (JUD. ALBA)

HORIA CIUGUDEAN

Cercetat în perioada 1979—1988, cimitirul de la Ampoița numără 9 tumuli, înșirați pe interfluviul dintre văile Ampoiței și Ighiului la o altitudine medie de cca. 450 m. Cu excepția tumulului IX, situat pe traseul unui drum de care și distrus aproape

complet, ceilalți tumuli au fost săpați exhaustiv. Diametrul lor variază între 6 și 12 m, iar înălțimea nu depășește 1 m. Structura movilelor este în general asemănătoare, mormintele fiind depuse direct pe solul antic, acoperite cu o lentilă subțire de pământ, iar apoi cu câteva rîduri de bolovani de calcar. În final movila era din nou acoperită cu pământ, acesta păstrîndu-se însă în puține cazuri datorită fenomenului de eroziune accentuată. Un aspect important sesizat în cadrul mai multor tumuli, îl constituie prezența în pămîntul aflat deasupra și dedesubtul mantalei de piatră, sau chiar printre bolovanii acesteia, a unei mari cantități de fragmente ceramice, bulgări de chirpic cu amprente de pari și nuiiele, oase de animale, lame, vîrfuri și așchii din silex sau obsidian. Acestea reprezintă în mod evident resturi de locuire antrenate odată cu pămîntul transportat pentru construirea movilelor dintr-o zonă învecinată cimitirului.

Cimitirul de la Ampoița este biritual, înhumația predominînd în proporție covîrșitoare : 39 morminte de înhumație față de 3 morminte de incinerare. În cadrul mormintelor de înhumație se disting două grupe :

A. morminte cu scheletul depus în poziție chircită, oasele fiind în conexiune anatomică ;

B. morminte cu schelet complet sau parțial, oasele fiind lipsite de conexiune anatomică.

Numărul mormintelor din cele două grupe este aproximativ egal.

Mormintele de incinerare sînt reprezentate prin două morminte secundare în urnă, așezate între bolovanii din mantaua tumulului VII, și printr-un mormînt inițial depus sub mantaua de bolovani în centrul tumulului VIII.

Inventarul funerar este destul de sărăcăcios, constînd din ceramică (câni cu toarta supraînălțată, amfore, străchini, tăvițe de pește), podoabe din cupru (spirale-ochelari, ac cu cap sferic, saltaleone) și aur (două inele de buclă), precum și un dinte de cerb perforat, utilizat ca pandativ.

Ceramica fragmentară găsită în mantaua tumulilor II—V aparține unor epoci și culturi diferite : complexul Herculane — Cheile Turzii — Hunyádi Hálom, cultura Coțofeni — faza II finală, la care se adaugă un bogat material caracteristic bronzului timpuriu.

Cimitirul de la Ampoița aparține grupului de cimitire tumulare din zona Munților Apuseni, grup din care mai fac parte tumulii de la Livezile, (Cacova), Izvoarele (Bedeleu), Geoagiu de Sus și Cheile Aiudului. Aceste descoperiri pot fi datate în etapa a II-a a bronzului timpuriu românesc (după periodizarea recentă a lui Petre Roman), ele fiind contemporane cu fazele evaluate ale culturii Schneckenberg—Glina, cu grupurile Șoimuș și Roșia, cu începutul culturii Mureș și cu o etapă din cultura Nir.

DATE ANTROPOLOGICE PRIVIND MATERIALUL OSTEOLÓGIC DIN TUMULII „BEDELEU” DIN CIMITIRUL DE LA AMPOIȚA (JUDEȚUL ALBA)

MIHAELA PERIANU

Materialul osteologic care constituie obiectul prezentului studiu provine din grupul tumulilor „Bedeleu”, care alcătuiesc cimitirul de la Ampoița (jud. Alba). Acest grup de tumuli reprezintă o variantă regională în cadrul fazei târzii a culturii Coțofeni din Transilvania, individualizarea sa constând în contactul cu elemente Schneckenberg B — Jigodin (rezultat din expansiunea spre vest a comunităților Schneckenberg târzii, soldată cu ocuparea ultimelor teritorii locuite de populația Coțofeni, din care va lua naștere un nou orizont cultural).

Denumirea „grup Bedeleu” desemnează toți tumulii explorați în Carpații Apuseni caracterizați prin : apartenența culturală la faza târzie Coțofeni, ritul practicat înhumarea în poziție chirchită cu orientarea inconstantă a trupului, cadavrele depuse direct pe sol, fără groapă, acoperite cu o lentilă subțire de pământ peste care se ridica o manta de bolovani din calcar. Prin numărul mare de tumuli explorați, cimitirul de la Ampoița este în prezent aria cea mai vastă a acestor înmormântări. Mormintele sale se pot împărți în funcție de numărul indivizilor conținuți în : morminte individuale de bărbați, femei sau copii, morminte duble cu doi adulți sau adult (femeie sau bărbat) și copil și morminte colective.

Osemintele cercetate reprezintă resturile scheletice a 38 de indivizi (35 înhumați și 3 incinerați) provenind din 8 tumuli (9 dezveliți) și 31 de morminte.

Materialul osteologic este prost conservat, fiind foarte corodat, friabil și în majoritatea cazurilor reprezentând fragmentar scheletul. Din coroborarea datelor metrice și morfoscopice (obținute pînă în acest moment) perfect concordante, se desprind următoarele concluzii antropologice :

- preponderența sexului feminin și a vîrstelor tinere : copii (în special Infans II 8—9 ani și 12—14 ani), adolescenți și adulți tineri ;

- statura supra mijlocie 158—164 cm pentru femei și mijlocie 160—167 cm pentru bărbați ;

- schelete gracile și foarte gracile cu reliefuri osoase medii sau șterse și amprente musculare medii ;

- grad de sexualizare redus în cadrul grupului de indivizi ;

- patologie osoasă neînsemnată reprezentată prin modificări artrozice la nivelul rahisului corespunzătoare vîrstei, absența

traumatismelor osoase (fracturi, lovături) și a intervențiilor terapeutice (trepanații) modificări la nivelul aparatului dento-maxilar constînd în carii dentare, dinți pierduți intra-vitam, tartru, abraziune dentară corespunzătoare vârstei ;

— dominația caracterelor mediteranoide în cadrul comunității (seria este unitară din acest punct de vedere) : craniile sînt lungi, ovoide, cu bolta înaltă, fruntea largă sau medie, relief osos mediu, fața îngustă cu profil ortognat sau mesognat, nas leptorin, mandibula gracilă cu gonioanele ușor eversate sau în același plan cu corpul mandibular. Scheletul post-cranian se caracterizează prin oase lungi subțiri, de lungime medie, amprente musculare moderate pentru femei cît și pentru bărbați, modelare morfo-funcțională revelatoare a unor munci nu foarte grele. Nota generală a seriei o constituie gracilitatea oaselor.

NECROPOLA TUMULARĂ DE LA PETREȘTI DE JOS

dr. GHEORGHE LAZAROVICI

Cu prilejul cercetărilor etnoarheologice și a săpăturilor de salvare efectuate în Munții Petrindului și în zonele învecinate au fost descoperite mai multe necropole tumulare sau tumuli izolați.

În afara complexelor dintre Tureni și Dealul Feleacului — unde au fost depistate și înregistrate mai multe necropole și tumuli izolați (peste 35) — în zona de sud, chiar pe munții Petrindului, care străjuiesc cele trei sate Petrești, au mai fost semnalate o necropolă și mai multe morminte izolate, în următoarele puncte : deasupra Sănduleștilor, în dreptul fermei de vaci, doi tumuli ; la intrarea în Cheile Turzii, în amonte pe stînga văii, deasupra „Morii sparte“, pe o mică terasă, un tumul ; în punctul „Pă grădini“, formînd o mică necropolă, sînt trei tumuli. Toate aceste obiective au unele caracteristici comune : sînt pe dealuri calcaroase, în poziții vizibile, în locuri de trecere sau pe cărări de creastă, se găsesc în apropierea unor așezări Coțofeni și au manta formată din pietre de calcar.

Prin formă, dimensiuni, caracteristici, aceste necropole se leagă de descoperirile similare din Cheile Aiudului.

Săpăturile, începute în 1987 și continuate în 1988, au permis cercetarea a trei sferturi din tumulul 2 (aflat la mijloc) al necropolei din punctul „Pă grădini”. Tumulul 2, cu dimensiunile de 12×13 m, a fost împărțit în patru sferturi după axele cardinale. În sfertul IV (cel sud-estic) au fost descoperite 7 morminte de înhumatie, unele cu inventar funerar. Cîteva morminte se suprapun, ceea ce arată o folosire îndelungată a tumulului de către aceeași populație, păstrînd același ritual și avînd aceleași materiale ca inventar (după factură și tehnică de lucru).

Mormintele sînt așezate în poziție chircită sau puternic chircită, atît pe partea stîngă, cît și pe dreapta, fără a putea decamdata să precizăm care este regula în raport cu vîrsta sau sexul decedaților. Mormintele sînt de adulți, adolescenți sau copii, fiind foarte prost păstrate. Inventarul funerar este sărăcăcios sau lipsește. Dintre obiectele descoperite lîngă morminte amintim: un vîrf de săgeată, un gratoar pe cap de lamă, o piesă trapezoidală, toate la M 6, la care se mai adaugă un bol semisferic; între M 6 și M 4, mai aproape de M 4 a fost un mic vâscior; la capul lui M 3 sau poate la picioarele lui M 4 un alt vâscior mic. La M 5, în vecinătatea capului a fost descoperită o măsea de vită.

Din cele 7 morminte, cel din centrul tumulului pare a fi și cel mai vechi (M 2) urmat de M 3 care a fost suprapus de către M 7.

Vasele descoperite permit o încadrare cronologică și culturală foarte clară. Toate sînt de factură Coțofeni tîrzie fiind lucrate și decorate cu motive Coțofeni tîrzii, avînd în același timp și elemente care se dezvoltă mai apoi în descoperirile timpurii ale epocii bronzului. Ele se încadrează între descoperirile Coțofeni IIIc și bronzul timpuriu. Vasul mormîntului 2, cel din centru, mai are motive Coțofeni, în vreme ce vasele mormintelor mai tîrzii nu mai au decor. Aceste descoperiri confirmă observațiile lui N. Vlăssă din Cheile Aiudului cu privire la faza finală a culturii Coțofeni (IV la Vlăssă) care face trecerea la bronzul timpuriu din zonă.

NOI DESCOPERIRI DE EPOCA BRONZULUI ÎN JUDEȚUL CLUJ

ZOIA KALMAR

În ultimul timp, datorită proiectelor de salvare a bunurilor de patrimoniu, numărul așezărilor cu descoperiri din toate tim-

purile a crescut, demonstrând că zonele albe de pe harta arheologică indică, nu inexistența locuirilor, ci lipsa unor cercetări amănunțite și temeinice a tuturor formelor de relief. Pentru epoca bronzului, harta de răspândire s-a completat cu numeroase urme care acoperă doar zonele aflate în obiectivul unor lucrări economice.

Lucrarea prezintă materialele descoperite în urma cercetărilor de suprafață, a sondajelor și a săpăturilor de salvare, descoperiri prezentate în ordine cronologică. Primele materiale sînt cele aparținînd mării grupe cu ceramică șnurată, de la Tureni — **Poderei**, urmate fiind de cele aparținînd culturii Wietenberg de la Cluj-Napoca — **Valea Caldă** și **Stăvilă**, de la Tureni — **Deasupra Izvorului**, — **Carieră**, — **Poderei**, — **Rotogol** și — **Tunsu**.

Zona Cheilor Turului este foarte interesantă din punct de vedere arheologic, existînd aici toate condițiile necesare vieții: așezare apărută natural — **Poderei** (s-au efectuat săpături sistematice, din epoca bronzului descoperindu-se o locuință de suprafață cu fundație din piatră, gropi rituale etc.) ; — punct de observație și pază — **Rotogol** (cu o rază de vizibilitate pînă la 20 km) ; — teren agricol — **Tunsu**, — **Pe Chei** ; — loc de vînătoare — **Deasupra Izvorului**, — **Pădurea Cheii** ; — vale pentru pescuit — **Valea Turului**. O problemă deosebită ridică complexul de gropi de la **Carieră**, gropi, în general, sub formă de clopot, cu urme materiale constînd din : ceramică, puține oase, pietre, și într-un caz scheletul unui om, fără alte materiale. Unele din aceste gropi, după dimensiuni, pot fi bordeie (?), altele gropi de provizii, menajere și rituale (?). Alte materiale din epoca bronzului, au fost descoperite la Copăceni, Iclod — **Zona B**, — **La Doroaie** — **Tabla Popii**, Petreștii de Jos, Petreștii de Sus, Plăiești, Săndulești și Stejeriș.

Sfîrșitul epocii bronzului este ilustrat prin materialele descoperite la Iclod — **Tabla Popii**, materiale deosebit de interesante, aparținînd culturii Noua, avînd analogiile cele mai apropiate la Apahida.

DESCOPERIRI APARTINÎND CULTURII VATINA PE OSTROVUL DE LA MOLDOVA VECE

ADRIANA OPRINESCU

În dreptul depresiunii Moldova Veche, grefată pe formațiuni neogene, se află Ostrovul Mare sau „Decebal”, a cărei suprafață

este acoperită în cea mai mare parte de nisipuri cu dune. Dimensiunea Ostrovului (inițial de cca 15 Km²) s-a redus mult ca urmare a creșterii nivelului apelor Dunării, prin crearea lacului de acumulare de la Porțile de Fier. Încă din faza de proiectare a hidrocentralei Porțile de Fier, au fost făcute primele săpături pe „Hunca”, singura zonă înaltă din insulă, de către dr. Petre Roman de la Institutul de Arheologie din București. Cercetările au fost reluate în anii 1987—1988.

Stratul de cultură din perioada de tranziție spre epoca bronzului aparținând culturii Coțofeni—Kostolac și Vucedol este cel mai gros (de aproximativ 1,30—1,50 m), el fiind suprapus de un nivel aparținând primei epoci a fierului (Hallstatt). Cele două perioade de locuire sînt separate printr-un strat de nisip, cu grosimea de aproximativ 0,25—0,35 m, ce tinde să se mărească către mijlocul platoului. Stratul de cultură hallstattian, cu o grosime relativ mică, este separat de solul recent printr-un alt strat de nisip gros de 0,35—0,50 m.

Gropi mari de provizii din perioada timpurie a epocii „clasice” a bronzului, aparținând culturii Vatina, perforază stratul de cultură Coțofeni. Ele au diametrul de aproximativ 1,20 m și o adîncime ce variază între 1,20—1,60 m. În interiorul lor s-au aflat vase în stare fragmentară, dar și întregi, cu înălțimi variabile de la 15 pînă la 90 cm.

Materialul arheologic Vatina, apărut în S2/1987—1988 este cel mai semnificativ. Ceramica de factură semifină, de culoare cafeniu deschis sau cenușiu-gălbui, constă îndeosebi din vase de dimensiuni mari, cu buza răsfrîntă spre exterior. Ornamentele, constînd din alveole sau incizii, sînt specifice culturii Vatina.

Descoperirile de pe „Hunca” se leagă organic de așezarea Vatina de pe Ostrovul Moldova din promontoriul denumit „Spitz” unde au fost efectuate săpături în perioada 1970—1971 de către Sebastian Morintz și Mihail Sînpetru de la Institutul de Arheologie din București.

Ele prezintă analogii cu descoperirile aparținând culturii Vatina de pe teritoriul României și Iugoslaviei, cuprinzînd ambele maluri ale Dunării, dintre Novi Sad și Moldova Veche, inclusiv bazinul inferior al râurilor Tisa și Sava, limita nord-estică fiind la sud de Mureș.

Materialul adus în discuție contribuie la cunoașterea formelor de manifestare a culturii Vatina în strînsă corelație cu ceea ce se întîmplă în așezările de acest tip din zonele învecinate.

NOI CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA TRACICĂ DE LA SUPLACU DE BARCĂU (JUD. BIHOR)

DOINA IGNAT

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani la Suplacu de Barcău (j. Bihor) au vizat și așezarea tracică cunoscută în această zonă, așezare care suprapune locuirile neo-eneolitice.

Au fost precizate limitele așezării și au fost descoperite o serie de materiale arheologice care permit încadrarea ei cronologică.

Ustensilele din bronz, ceramica, tipurile de locuințe, ritul de înmormântare, precum și alte descoperiri rituale pledează pentru atribuirea acestora fazei târzii a epocii bronzului (Br.C — Br.D), cvasi-contemporane cu faza timpurie a grupului Igrița.

Materialul prezentat are de asemenea, analogii în numeroase descoperiri din județul Bihor (Oradea—Salca, Otomani, Biharea), iar pe un spațiu mai larg în numeroasele așezări din nord-vestul României.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA TIPO- LOGIEI PUMNALELOR CU LIMBA LA MÎNER

dr. KAROL KACSO

În toamna anului 1987, la Asuaju de Jos (com. Asuaju de Sus, jud. Maramureș) a fost găsit-întîmplător un pumnal de bronz. Informațiile furnizate de descoperitor, ca și cercetările efectuate la fața locului indică cu certitudine că pumnalul a fost depus singular, în afara perimetrului vreunui obiectiv arheologic. Descoperirea se înscrie, foarte probabil, în categoria așa-numitelor „depozite de o singură piesă”.

Pumnalul (lung. 31 cm) are limba la mîner cu marginile îngroșate și se termină într-un buton romboidal, decorat pe bordură cu două linii incizate paralele. Pe mijlocul limbii sînt prac-

ticat o gaură de nit și trei traforaje de forme și dimensiuni diferite, una în formă de stea cu patru colțuri, una dreptunghiulară și una aproximativ ovală. Porțiunile pline ale limbii prezintă șanțuri transversale. Sub umerii aproape drepte sînt plasate două găuri de nit, în care se păstrează și cuiele. Lama, cu secțiune lenticulară, se îngustează ușor în partea ei superioară, apoi se lărgeste, lățimea maximă atingînd-o sub mijlocul lungimii sale. Taișul este deteriorat, mai accentuat pe una din laturi.

Exemplarele asemănătoare piesei de la Asuaju de Jos au fost încadrate de R. Peroni (*Badische Fundberichte*, 20, 1956, p. 69 sqq.) în grupul C, tipul Garlasco al pumnalelor Peschiera.

În prezent, prin înmulțirea descoperirilor, tipologia pumnalelor Peschiera cu limbă la mîner poate fi mult mai nuanțată. În cadrul tipului Garlasco se conturează un grup de pumnale cu caracteristici bine individualizate, cu o răspîndire geografică relativ îngrădită și cu o extindere cronologică clar delimitată, care se încadrează într-un tip aparte — **tipul Rozavlea**. Acestuia îi aparține și pumnalul de la Asuaju de Jos, cu precizarea însă că unele dintre particularitățile sale de formă (butonul terminal romboidal, aspectul traforajelor) sînt lipsite deocamdată de corespondente.

Pumnalele de tip Rozavlea sînt răspîndite în Transilvania centrală (Panticeu, Uioara de Sus), Transilvania de nord, nord-vest (Asuaju de Jos, Bicz I și II, Căpleni, Foieni, Galoșpetreu, Moigrad, Rozavlea), Ungaria de nord, nord-est (Ajak II, Felsődobzsa, Felsőzsolca, Nyíracsad, Vilyvitány), Slovacia de sud-est (Hostice). Singura piesă găsită într-o zonă relativ îndepărtată de arealul circumscris de pumnalele menționate este cea de la Păpa, din Transdanubia, probabil un import în teritoriul de descoperire.

Din punct de vedere cronologic pumnalele de tip Rozavlea se încadrează în perioada corespunzătoare cu fazele Reinecke Bronz D — Hallstatt A, după cum dovedesc piesele cu valoare cronologică ridicată cu care ele sînt asociate în mai multe depozite.

În partea finală a lucrării sînt analizate diversele păreri exprimate cu privire la originea pumnalelor Peschiera, care converg în esență spre două opinii, una care se pronunță pentru primatul zone egeene, cealaltă pentru primatul teritoriilor central-europene, aceasta din urmă fiind susținută, pe bună dreptate, de majoritatea cercetătorilor.

CONTRIBUȚII PRIVIND RITURILE FUNERARE DIN EPOCA BRONZULUI ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

SZÉKELY K. ZSOLT

Una dintre cele mai puțin cunoscute perioade ale istoriei sud-estului Transilvaniei era pînă în trecutul apropiat epoca bronzului. Numai în ultimele decenii a format obiectul cercetărilor colectivului de specialiști ai Muzeului Județean Covasna din Sf. Gheorghe.

Datorită rezultatelor ultimelor cercetări, epoca bronzului, perioadă de formare a grupului tracic, individualizați arheologic încă de la începutul mileniului II î.e.n. a început să fie conturată mai accentuat, au fost descoperite mai multe așezări ale diferitelor culturi din epoca bronzului și cîteva morminte, descoperite în-țîmplător.

Astfel la Zăbala a fost descoperit un mormînt al acestei culturi, care după locul de descoperire a intrat în literatura de specialitate sub denumirea de „cultura Zăbala”. Următoarei culturi, denumită „cultura Ciomortan” îi aparține un mormînt descoperit la Poian.

Din cultura Schneckenberg, care urmează cronologic, sînt cunoscute mai multe morminte din diferite localități, dar și acestea sînt descoperiri izolate.

Cultura Wietenberg, care domină epoca bronzului, este reprezentată numai de un singur mormînt de la Poian, ca și cultura „mormintelor tumulare”, tot un singur mormînt descoperit la Sînzieni.

Săpăturile arheologice efectuate în vara anului 1988 la Turia au scos la iveală un cimitir cu 26 de morminte de incinerare în urnă, iar la Ozun a fost descoperit un alt cimitir, biritual, care posedă morminte de incinerare în urnă și morminte de înhumare.

Aceste două cimitire, descoperite recent — cel de la Turia fiind și cercetat — vor ajuta nu numai la încadrarea mai justă a diferitelor culturi în cadrul epocii bronzului, dar vor aduce date importante asupra dezvoltării vieții spirituale, ritului de înmormîntare al unor culturi, care pînă-n prezent nu au fost cunoscute în această regiune.

CÎTEVA OBSERVAȚII ASUPRA NIVELULUI DIN EPOCA BRONZULUI DE LA PODURI — DEALUL GHINDARU, JUD. BACĂU

**DAN MONAH
ȘI GHEORGHE DUMITROAIA**

În cele zece campanii de săpături desfășurate în tell-ul eneolitic de pe Dealul Ghindaru au fost descoperite mai multe materiale arheologice ce pot fi datate în epoca bronzului. Tot în acest loc, săpăturile efectuate au pus în evidență existența unui șanț, probabil circular, acoperit de un ring constituit din pietre mari de rîu. În ringul amintit a fost descoperit un mormînt secundar de incinerație în urnă de tip Costișa. Amintim și descoperirea întîmplătoare a unui topor de aramă cu gaură transversală.

În timpul săpăturilor au fost recoltate mai multe fragmente ceramice ce pot fi atribuite culturilor Monteoru și Costișa.

În campania 1988 a fost descoperit primul complex de locuire. De dimensiuni modeste, acesta cuprindea o cantitate destul de importantă de ceramică cu forme și decoruri specifice culturilor Monteoru și Costișa.

În stadiul actual al cercetărilor, credem că la Poduri ne aflăm în fața unui aspect mixt Monteoru—Costișa care ar putea să ne permită o mai exactă sincronizare a celor două culturi.

RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE SPECIFICE PURTĂTORILOR CULTURII MONTEORU DIN MOLDOVA

NECULAI BOLOHAN

Pe baza datelor furnizate de cercetările arheologice din necropola aparținînd culturii Monteoru de la Cîndești—Vrancea (săpături efectuate de Marilena Florescu), autorul întreprinde o analiză de tip statistic-combinatoriu. Au fost luate în considerare următoarele criterii: tipurile de morminte și amenajări funera-

re, raportul incinerăți—înhumați, ritualurile funerare practicate în diferite faze ale culturii Monteoru. Ca urmare a aplicării acestei metode, au reieșit o serie de noi concluzii :

- există o serie de amenajări comune tuturor fazelor necropolei, respectiv construcțiile de piatră simple și ringul ;

- o serie de amenajări (gropi ovale au rectangulare, marcarea simplă a mormintelor) sînt specifice fazelor tîrzii ale necropolei ;

- ritul dominant este înhumația, dar asociat permanent cu incinerăția ;

- mormintele sînt grupate în sectoare după ritul de înmormîntare ;

- numărul redus al incinerărilor vădește caracterul ritual al acestora.

Plecînd de la aceste rezultate, se impun următoarele constatări :

- se observă același mod de organizare a comunității și aceeași structură socială ;

- comunitatea respectivă are o dezvoltare organică din faza Ic₃ pînă în faza IIb a culturii Monteoru. Această dezvoltare organică este susținută de folosirea aceluiași spațiu funerar din faza Monteoru Ic₃ pînă în faza Monteoru IIb, de evoluția articulată a ceramicii monteorene, ca și de evoluția articulată a așezării.

Se apreciază că rezultatele reieșite în urma acestei analize prezintă un anumit grad de generalizare pentru necropolele de tip Monteoru, în ansamblu.

RITUL ȘI RITUALUL FUNERAR DIN FAZA TÎRZIE A CULTURII MONTEORU (CIMI- TIRUL NR.4 DE LA SĂRATA MONTEORU)

lector univ. dr. LIGIA BÎRZU

În stațiunea eponimă a culturii Monteoru au fost scoase la iveală o serie de complexe arheologice care acoperă totalitatea fazelor ei de evoluție din I C4 pînă în II b. Între aceste complexe se numără așezarea propriu-zisă, fortificată în faza a II-a, mai multe ansambluri funerare și anume cimitirele 1, 2, 3 și 4, inclusiv un rug care conserva „in situ” corpurile unor incinerăți.

Analizînd strict comportamentul funerar observat în cimitirele de la Sărata Monteoru și cele de la Pietroasa Mică, de la Cîndești și Poiana frapează o caracteristică care permite precizarea particularităților proprii ariei muntene, colinare a culturii Monteoru, și anume, discontinuitatea spațiului de înmormîntare. Această particularitate a comportamentului funerar în aria Monteoru explică faptul că deși așezarea de la Sărata Monteoru a fost locuită fără întrerupere, înregistrînd doar transformările inerente unei lungi evoluții culturale, spațiul funerar s-a deplasat permament, fiecărei faze din Monteoru (Ia ; IIa ; IIb) corespunzîndu-i un alt cimitir (cim. 1=IIb ; cim. 2=Ia ; cim. 3=Ia ; cim. 4=IIa). Pentru fazele mai vechi (Ic₄ — Ib) nu au fost descoperite încă cimitirele aferente, doar rugul a cărui folosință începe la un moment foarte timpuriu : Ic₃).

Evident, este necesar să se discute asupra motivelor care au determinat acest comportament. Se poate presupune că el a fost rezultatul unei presiuni culturale. Ideea poate fi luată în considerare atîta vreme cît fiecare cimitir corespunde unei faze de așezare. Factorul teren nu trebuie să fie neglijat însă căci alegerea teraselor ca loc de înmormîntare a putut să impună automat părăsirea unui cimitir atunci cînd spațiul de îngropăciune era epuizat. Pietroasa Mică confirmă situația de la Sărata Monteoru căci cele 64 de morminte cercetate pe **Dogaru** aparțin exclusiv fazei finale a culturii Monteoru (II b — Balintești). Contrastul cu ceea ce s-a înregistrat la Cîndești, este frapant. Două elemente sînt de natură să marcheze clar diferența între cele două zone : 1. cele peste 800 morminte cercetate la Cîndești se datează între M Ic₃ și MII a — II b, deci practic aparțin tuturor fazelor culturii Monteoru, cu excepția fazei Ic₄ și 2 continuitatea incinerăției ca **rit adiacent** la Cîndești, chiar dacă procente rămîn variabile de la o fază la alta. Pornind de la această ultimă deosebire se atrage, în mod implicit atenția, asupra atașamentului pentru ritualul înhumației a comunităților muntene, inclusiv a acelor de la Sărata Monteoru. Dovada o constituie faptul că cimitirele 2, 3 și 4 sînt exclusiv de înhumație, iar incinerăția apare într-un procent modest (sub 5%) doar în cimitirul 1. Și aceasta în ciuda împrejurării că în 1 c3 incinerăția pare să se bucure de o favoare aparte.

Cimitirul nr. 4 coincide în timp cu trecerea la o nouă etapă în evoluția culturii Monteoru (IIa) și cu transformări importante în viața locuitorilor așezării : restrîngerea perimetrului ariei de locuit, fortificarea acropolei, apariția unor structuri cu destinație rituală realizate din bolovani de rîu nefasonați, amenajarea șanțului și valului de apărare. Concomitent cu aceste modificări se constată părăsirea teraselor joase care serveau pînă atunci ca loc de înmormîntare, deci încetarea cimitirelor 2 și 3 și amenajarea unui nou spațiu funerar pe panta cea mai puțin accesibilă și mai puțin însoită a cetății, anume pe panta de nord. Un spațiu

destul de incomod, deja afectat de nivelele de locuire mai timpurii (din Cucuteni pînă în Ia) în care realizarea gropilor constituia o problemă. Ca să reziste alunecării era necesară cuptorirea și, în unele cazuri, asigurarea stabilității printr-un șir de pietre, deci, în mod practic, amenajarea unei gropi cu catacombă.

Este posibil ca însuși condițiile de teren să explice de ce se renunță brusc la ideea mormîntului **familial** cu ring sau movilă de piatră și se impune, ca o regulă generală, mormîntul **individual**, cu excepția celor cîteva morminte duble, în mod obișnuit matur + copil sau matur + matur.

Ca și în faza precedentă (I a) ritual universal este **inhumația**, fără nici o abatere. Ritualul **standard** este poziția chircită a corpurilor, culcat pe o parte (stînga sau dreapta), aducerea mîinilor în dreptul gurii sau spre obraz, numărul extrem de mic al ofrandelor, practic redus la vase ca și depunerea acestora la cap, mai rar, în dreptul bazinului sau la picioare. Din totalul de 33 (22,3%) morminte în care au fost depuse vase, în 25 (75,8%) au fost găsite în jurul capului, cel mai adesea în dreptul gurii și doar în 4 cazuri sigure (12,1%) la picioare. Situația contrastează cu acelea de la Poiana unde, de regulă, vasele sînt așezate la picioare, în mod excepțional în dreptul capului.

Dintre detaliile de ritual care se înscriu între elementele standard se poate enumera procentul mare de morminte în care corpurile sînt orientate E—V cu capul la vest și spre răsărit. Trebuie reținut însă ca de fapt doar 3 schelete (2%) sînt dispuse în funcție de adevăratul E. În cea mai mare parte a cazurilor (110 morminte=75,5%) se oscilează între VSV—VNV cu o concentrare mai mare între V—SV. Aceste variabile au fost determinate de oscilația răsăritului soarelui după anotimp, respectiv între 15 iunie — 15 decembrie, cu alte cuvinte, de perioada în care a avut loc îngroparea. Numărul mormintelor care se abat de la regulă nu este prea mare, doar 37, dar în cuprinsul acestei grupe există o diversitate destul de marcată. Procentul cel mai ridicat (13,4%=20 morminte) este dat de cazurile în care capul este la ENE, urmate la mare distanță de grupele la care poziția capului oscilează între adevăratul E (4,09%=6 morminte) și ESE (4,71%=7 morminte). În rest, efectiv este vorba, extrem de rare excepții, în care capul este la NE (1,31%), la NNE (1,31%), S (0,6%) sau SSE (0,6%) (vezi fig. 2). Situația constatată la Sărata Monteoru este numai în parte comparabilă cu aceea de la Pietroasa Mică, ținînd cont și de diferența de întindere a cimitirului cercetat acolo. În schimb, este total diferită de Poiana unde domină orientarea NE—SV, cu capul la NE, de la Balintești unde tipică este poziția NNV a capului și chiar de la Sărata Monteoru. Fără îndoială că dincolo de oscilațiile sezoniere care explică înscrierea poziției corpurilor pe un arc de cerc care gravitează în jurul adevăratului răsărit rămîn să fie lămurite devierile propriu-zise de la orientarea standard al căror înțeles poate

fi eventual găsit în utilizarea mai multor coduri culturale. Alte devieri de la ritualul standard sînt vizibile fie în poziția mai strînsă sau mai relaxată a picioarelor, fie în poziția mîinilor (de exemplu, cu una sau ambele mîini întinse pe lîngă corp (M. 68, 72, M. 98, M 101) sau cu brațele încrucișate pe piept (M. 133). Mai interesante decît acestea sînt cazurile în care trunchiul se află în poziții nefirești, mai exact este răsucit pe spate sau așezat cu pieptul pe fundul gropii. Asemenea abateri sînt cu atît mai ciudate cu cît, uneori, ele se asociază cu absența unor oase, în particular, a maxilarului inferior. Este situația constatată în M. 4, 9b, 24, 33 (cu pieptul pe sol + maxilar lipsă: bărbat între 31—40 ani); M. 62 (cu pieptul pe pămînt, bărbat de 31—40 ani), M. 76, M 78 (cu pieptul la sol, ultimul bărbat de 31—40 ani), M. 96 (cu pieptul pe sol, copil de 5—6 ani), M. 101 (în aceeași poziție, bărbat de 21—30 ani), M. 105, M. 107, M. 110 (ultima cu pieptul pe sol, femeie de 21—30 ani), M. 125, M. 133. Fără îndoială că se poate discuta asupra cauzelor acestor anomalii: morți aparente, dislocarea scheletului ca măsură magică de protejare a grupului, mai ales, cînd este vorba de indivizi cu fața sau pieptul pe pămînt. Dar nu se pot exclude și alte variabile. De pildă, împrejurările sau locul morții. Se are în vedere morți neobișnute sau nefirești, eventual moartea în afara perimetrului comunității. De remarcat că în majoritatea cazurilor acelor așezați cu fața la sol este vorba de bărbați maturi între 21—40 ani. Excepția o constituie M. 96, de copil și M. 110, de femeie. În sfîrșit este necesar să se menționeze diferențele rezultînd din poziția dreapta/stînga a corpurilor care este în favoarea celei culcat pe stînga ($78/46 = 53/31,2\%$).

Gropile cuptorite au adîncime variabilă în funcție de gradul de alunecare al terasei. În mod normal sînt adînci și străbat fie toate nivelele anterioare fazei M. II a, fie se opresc la stratul Cucuteni B. Corpurile au fost așezate direct pe sol, fără nici un fel de amenajare specială. Un singur caz (M. 42) sugerează eventual practica învelirii corpului într-un lîntoliu brodat cu perle din sticlă vitroasă, dacă nu cumva este vorba de un vestmînt aparte.

În cimitirul nr. 4 spre deosebire de ceea ce se știe din alte complexe funerare de la Sărata Monteoru sau din alte stațiuni înrudite (Cîndești, Pietroasa Mică, Poiana) au fost descoperite puține obiecte de podoabă sau de rang (inele de buclă, perle pendante, inel de deget, colți de mistreț, eventual ac de prins, arme și foarte puține ofrande (vase, aproape invariabil ceașca).

Absența ofrandelor sîngeroase este o regulă. Rămîne însă de discutat dacă în cazurile mormintelor duble (matur + copil sau doi maturi) nu ne găsim în prezența sacrificiilor umane legate de înmormîntarea unor persoane de rang, mai ales, cînd

este vorba de morminte cu un inventar mai bogat, de ex. M. 35. Evident nu s-au întâlnit în nici o ocazie situațiile de la Cîndești unde sacrificarea copiilor pare să confere particularitate practicilor funerare locale.

Practic din cele 147 morminte doar 58 (adică 30,78%) au avut inventar. Este greu de găsit o explicație la această situație. Natural se poate presupune că dimensiunile gropii au determinat selecția ofrandelor în funcție de locul pe care acestea îl jucau în ansamblul credințelor cu privire la soarta individului după moarte. Absența substitutelor miniaturale însă, selecția atât de riguroasă, predilecția pentru ceașcă (vas pentru băut), poate sugera o eventuală modificare temporară a practicilor funerare. În nici un caz nu pare operabilă ideea că natura inventarului și cantitatea ofrandelor ar reflecta realități cotidiene căci, așa cum s-a mai amintit, deja, faza M IIa reprezintă o etapă de intens efort constructiv, societatea monteoreană contemporană se dovedește prosperă, specializarea ocupațională în cuprinsul comunităților s-a adâncit, legăturile comerciale cu Marea Baltică sau cu Egeea s-au intensificat. În consecință, natura și sărăcia inventarului nu-și poate găsi explicația în nivelul dezvoltării economice, ci mai curînd printr-o modificare, de scurtă durată a ritualului funerar.

NOI DESCOPERIRI ALE EPOCII BRONZULUI ÎN OLTENIA

dr. MARIN NICA

Săpăturile arheologice sistematice sau sub forma unor mici sondaje, uneori descoperiri de suprafață întreprinse în ultimii ani în așezările epocii bronzului de la Cîrcea, Locusteni, Curmătura, Ghidici (jud. Dolj), Piatra-sat, Grădinile și Gropșani—Broșteni (jud. Olt), au scos la lumină complexe și materiale deosebit de prețioase în cunoașterea conținutului cultural a civilizațiilor Cernavodă III — Dobrotești, Glina, Verbicioara și Gîrla Mare caracteristicile acestei zone.

În așezarea de la Cîrcea—Viaduct a fost surprinsă, stratigrafic, următoarea succesiune cultural-cronologică : Sălcuța IV, Cernavodă III—Dobrotești, Gornea—Orlești și Verbicioara (fazele I—V).

Ceramica din faza Sălcuța IV, deși păstrează încă unele forme vechi, pasta și tehnica de modelare sînt tipice culturii Cernavodă III. Din aceeași perioadă, în așezarea de la Cîrcea au mai fost scoase la iveală resturile unor locuințe de suprafață incendiate, sub formă de vetre, urme de chirpic, ceramică și grutăți de lut de la războiul vertical. Formele, tehnica de modelare și ornamentare a vaselor din aceste locuințe din nivelul de locuire Cernavodă III sînt asemănătoare pînă la identitate, cu cele descoperite în așezările de la Dobrotești, Simnic, Almăj și Locusteni. Aceleași caracteristici au fost constatate și pe ceramica de tip Cernavodă III descoperită recent, în așezarea neolitică de la Piatra-sat — „Nucet“.

Ceramica culturii Verbicioara, recuperată din complexele de locuire din așezarea de la Cîrcea ne oferă posibilitatea de a urmări întreaga evoluție a acestei civilizații inclusiv cea mai veche etapă de formare cunoscută sub numele Gornea—Orlești.

Importurile de tip Gîrla Mare în complexele fazei Verbicioara IV de la Cîrcea sînt deosebit de importante în sincronizarea celor două civilizații. Descoperirile din așezările epocii bronzului de la Curmătura (jud. Dolj), Gropșani—Broșteni, Piatra-sat și Grădinile (jud. Olt) aduc elemente noi, atît în aria de răspîndire, cît și în conținutul cultural al ultimelor faze de evoluție ale culturii Verbicioara.

În așezarea de la Ghidici a fost descoperită încă o locuință de tip Gîrla Mare avînd formă și elemente asemănătoare celor descoperite anterior.

Descoperirile recente din Oltenia aduc noi contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale epocii bronzului, cît și geneza și evoluția culturii Verbicioara din această regiune.

AȘEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI DE LA OREVIȚA MARE

GABRIEL CRĂCIUNESCU

Cercetările Muzeului Regiunii Porților de Fier din anul 1987 și 1988 au dus la identificarea unei așezări din epoca bronzului cu două nivele de locuire: unul din bronzul timpuriu și altul din bronzul dezvoltat și final.

Mai bine este reprezentat nivelul din bronzul dezvoltat, din care fază au fost descoperite două resturi de locuință. Dimensiunile locuinței, cercetată în 1987, erau de 5,50 m lungime și 1,20 m ce mai rămăsese din lățimea acesteia, iar ale celei cercetate în 1988 erau de 5 m lungimea și 2 m lățimea (atît cît s-a păstrat). Baza lor perfora primul nivel din epoca bronzului.

Pe lîngă un bogat material ceramic, în locuințe au mai fost găsite mai multe fusaiole, un vîrf de săgeată lucrat din os, un ac de cusut lucrat tot din os, mai multe piese mici lucrate din cupru etc.

În cadrul ceramicii remarcăm existența a două categorii : una grosieră, lucrată din pastă ce conține nisip cu granulație mare, și alta fină. Ceramica are culoare neagră, cenușie sau maron-roșcat. Forma ceramică dominantă este reprezentată de cești. Alte forme întîlnite : oale, castroane, vase de mari dimensiuni a căror formă încă nu poate fi precizată. Ceștile au toarta înălțată oblic, mult deasupra buzelor, iar în unele cazuri sînt decorate prin imprimarea unor vîrfuri în pasta nearsă. Vasele de mari dimensiuni sînt prevăzute cu apucători sub care, adesea se găsesc brîuri sau fragmente de brîuri alveolate.

În cadrul ceramicii întîlnim și fragmente decorate cu motive tipice pentru cultura Verbicioara V, precum și fragmente ceramice aparținînd culturii Gîrla Mare.

Această situație ne determină să atribuim așezarea de la Orevița Mare ultimei faze a culturii Verbicioara. Numeroasele influențe Gîrla Mare conferă originalitate materialelor din această așezare.

EVOLUȚIA CULTURII VERBICIOARA (FAZELE III + IV + V)

GHEORGHE I. PETRE—GOVORA

Cercetările și descoperirile arheologice întreprinse în ultimii ani în Oltenia, Banat și nord-estul Munteniei au contribuit la o mai clară definire, delimitare cronologică și răspîndire a culturii Verbicioara. Materialele arheologice recuperate din așezările mai nou identificate și explorate din centrul și sudul Olteniei, de la

Cîrna și împrejurimi și de la Locusteni, cum și cele din nord-estul Olteniei, de la Căzănești—Săveasca, Căzănești—Fabrica de Cărmidă, Bîrsești, Huidu I — Govora Sat, „Strand” și Cosota—Ocnele Mari, Prundeni și dealurile Drăgășanilor caută să aducă un aport edificator acestor deziderate.

Formată concomitent pe toată aria sa de răspîndire, pe fondul cultural Periam—Mokrin—Pancevo și Glina tîrzie, cu participarea orizontului Gornea—Orlești, cultura Verbicioara a evoluat pe parcursul a cinci faze bine individualizate (D. Berciu), începînd cu cel de al doilea sfert al mileniului II î.e.n. (M. Oppermann) din Bronzul mijlociu pînă la sfîrșitul Bronzului tîrziu.

Primele două faze reprezintă etapa de formare, fazele a treia și a patra etapa de individualizare, iar ultima fază marchează evoluția de maximă expansiune demografică a bronzului final, mai accentuat în nord-estul Olteniei și nord-vestul Munteniei.

Primele două faze includ influențe Vatina, cu care cultura Verbicioara se înrudește prin origini comune, pînă în nord-estul Olteniei.

Faza a treia evoluează odată cu începutul celei de a doua jumătăți a mileniului II î.e.n. și face trecerea de la Bronzul mijlociu la Bronzul tîrziu.

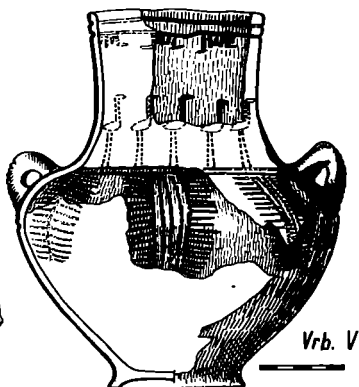
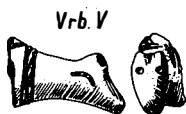
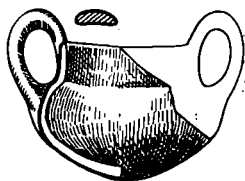
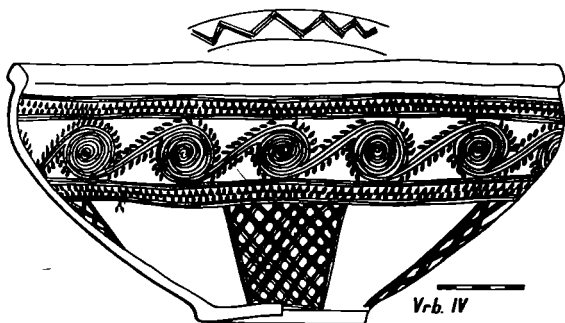
În acest timp, de pe cursul mijlociu al Dunării și de pe Mureș pătrund în sud purtătorii marelui complex cultural al „Cîmpurilor de urne”. Impactul se petrece spre sfîrșitul fazei a treia a culturii Verbicioara. Cultura Gîrla Mare—Cîrna—Zuto—Brno ocupă în evoluția sa aria sud-vestică a României, delimitată de cursul Jiului pînă peste Dunăre și mai departe. În rest, toată Oltenia și zona unor teritorii de pe stînga Oltului din Muntenia evoluează cultura Verbicioara.

Formele ceramice caracteristice ale fazei a treia sînt cana și ceașca cu corp globular și două torți cu secțiunea ovală supraînălțate, vasul borcan, strachina și castronul. Ca motive ornamentale apare spirala, cercurile concentrice, triunghiul și benzile de linii incizate. Începînd cu această fază, se fac simțite contacte ale culturii Tei, vecină și cu evoluție paralelă.

Faza a patra reprezintă o etapă din evoluția culturii Verbicioara cu puternice contacte și schimburi culturale cu vecinii din est (Tei, Zimnicea—Plovdiv) din vest (Gîrla Mare) și din sud-estul Transilvaniei (Wietenberg). Este totuși etapa cea mai reprezentativă, în care realismul modelării și arta decorativă a olăritului ating apogeul culturii tracice. Din caracteristicile repertoriului ceramic amintim : ceașca cu două torți supraînălțate (uneori unghiulare în secțiune), corpul sferic și baza inelară, adesea ornamentată și castronul cu umărul arcuit, marginea adusă spre exterior, teșită și decorată cu linii incizate în zig-zag; în interior. Decor, spirala fugătoare — reprezentînd soarele — asemănătoare motivului spiralic de pe vatra cultică din mediul culturii Wietenberg, ambele cu influențe din spațiul egeic

Faza ultimă a culturii Verbicioara reprezintă în spațiul său geografic un aspect de topire a elementelor culturale limitrofe infiltrate, cu precădere din fondul Gîrla-Mare, Cîrna. Se fac simțite, încă din faza IV, influențe ale culturii Noua. Printre aceste elemente, sînt caracteristice: strachina în patru colțuri de tip Gîrla, cu fața interioară decorată, cu sau fără toarte, decorul executat prin împunsături succesive în linii adîncite (Stichkanal-technik), cîrligul spiralic, motivele geometrice, torțile cu protome, în secțiune unghiulară meandrul mai rar, și motivul solar. Caracteristic pentru această fază este și apariția castronului cu marginea arcuită spre interior, și decor canelat, cum și apariția ceramicii neagră cu luciu metalic. Ritul de înmormîntare este incinerarea în urne cu vase adiacente cum o dovedește mormîntul descoperit în punctul „Cetățuie” Rm. Vilcea.

Toate aceste elemente conduc direct spre procesul trecerii organice la Hallstattul timpuriu.

INTERFERENȚE CULTURALE ÎN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI LA SFÎRȘITUL EPOCII BRON- ZULUI, ÎN LUMINA UNOR RECENTE DESCO- PERIRI ARHEOLOGICE DE LA HUNEDOARA

TIBERIU MARIȘ

În cadrul cercetărilor arheologice de la Hunedoara — punctul „Grădina Castelului” — dintre anii 1982—1988 a fost surprinsă și o întinsă și interesantă așezare de la sfârșitul epocii bronzului. Aici au fost degajate mai multe complexe, conținând un bogat și variat material ceramic, litic, osteologic și podoabe metalice.

În comunicare ne vom referi doar la două complexe (gropi) cu caracter ritual: groapa Gr.₁₆ în S.II (ad. 1,60 m) și groapa Bd.₁ (M) în S.III (ad. 4,40 m), ambele conținând un interesant și surprinzător material arheologic, în special material ceramic (Gr.₁₆) și osteologic (Bd.₁ (M)) — constând din mai multe schelete întregi sau fragmentate de ovine, porcine, cabaline, precum și fragmente de schelete umane.

Din punct de vedere al repertoriului formelor și ornamentelelor, ceramica descoperită la Hunedoara relevă o complexă combinație de elemente locale transilvănene (Wietenberg, Otomani, Mureș — faciesuri târzii), precum și influențe din mediul civilizației „cîmpurilor cu urne”. Asemenea asocieri culturale sînt cunoscute și în alte situri din zonă (Deva — I. Andrițoiu, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 45; Simeria — B. Bassa, în *Sargetia*, V, 1968, p. 15; iar mai recent în jud. Alba la Mihăceni — H. Ciugudeanu, în *Symposia Thracologica*, nr. 6, 1988, p. 50). Aceste fenomene de hibridare de ornamente ale unei culturi pe un vas aparținînd altei culturi pledează pentru o datare tîrzie, fiind un fenomen mai complex, caracteristic sfîrșitului Bronzului C și începutul Bronzului D din zonă, conferind acestor descoperiri poate un aspect cultural local hunedorean. De altfel sfîrșitul epocii bronzului este marcat în sud-vestul Transilvaniei de pătrunderea dinspre vest în aria culturii Wietenberg a purtătorilor culturilor amintite mai sus, comunități care acum erau în plină expansiune migrînd în Podișul Transilvaniei. Una din căile de pătrundere oferind-o Valea Mureșului, iar de aici spre ținuturile hunedorene — Valea Cernei. Comunități umane atrase, atît de poziția geografică deosebită (văi ocrotite și platouri late, propice întemeierii unor așezări umane durabile) cît și de bogăția solului și a sub-solului hunedorean, în special de aurul aluvionar de pe văile afluenților rîului Cerna.

Tot ca o confirmare a celor afirmate mai sus este și faptul că în contextul materialului ceramic descoperit în groapa Bd.₁ (M) am surprins și fragmente de vase de certă factură Coka,

reprezentînd astfel o prezență de excepție (după cîte cunoaștem noi) în Transilvania, apariția lor nefiînd totuși surprinzătoare, avînd în vedere, pe de o parte importurile sau influențele Coka în apropierea gurilor Mureșului (cf. O. Trogmayer, *Acta Arch. Huhg.*, 15, 1963, pl. 10 : 8, 9 ; 11 : 16 ; 12 : 4), pe de altă parte existența și a altor elemente central-europene în Transilvania ; ceramică Velatice (K. Horedt, *Germania*, 45, 1967, p. 45 sqq.) și piese de bronz — de ex. acele de tip Gutenbrunn, descoperite chiar și în apropiere, la Deva (I. Andrițoiu, *Sargelia*, 11—12, 1974—1975, pl. 5 : 1, 2).

În concluzie putem afirma că aceste interferențe și fenomene de hibridare culturală puse în evidență și prin descoperirile noastre de la Hunedoara, par să acrediteze, pe de o parte, ideea existenței în această zonă a unui aspect cultural local specific bronzului tîrziu, fiind o etapă premergătoare a trecerii organice a comunităților nord-tracice spre noua perioadă istorică a Hallstattului transilvănean, iar pe de altă parte confirmă legăturile și unitatea de dezvoltare a acestor comunități tracice hunedorene cu restul spațiului de dezvoltare și înflorire a civilizației tracice de pe întreg teritoriul patriei noastre.

COMPLEXE DE LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI DESCOPERITE LA CĂTUNU (JUD. DÎMBOVIȚA)

CORNELIA STOICA

În vara anului 1981, cu ocazia lucrărilor de terasare întreprinse în extremitatea estică a satului Cătunul, jud. Dîmbovița, s-a efectuat un sondaj arheologic care a permis depistarea unei așezări aparținînd orizontului cultural ce marchează trecerea de la epoca bronzului final spre hallstatt-ul timpuriu, în zona de contact dintre dealuri și Cîmpia Română.

Amplasată pe o terasă joasă, pe malul stîng al Ialomiței, la cca. 500 m de stațiunea geto-dacică din punctul Vișoara, așezarea avea o întindere redusă, concentrîndu-se în capătul estic al terasei, pe panta ei sudică. Au fost depistate trei complexe arheologice, respectiv două locuințe de tip semibordei și o locuință de suprafață și s-a putut delimita parțial suprafața celui de al patrulea complex arheologic, distrus de lucrările de excavare din zonă.

Pe baza inventarului, constînd în cea mai mare parte din fragmente ceramice puternic corodate, au fost delimitate două categorii ceramice : vase lucrate dintr-o pastă grosieră avînd în compoziție nisip și multe paiete de mică, de culoare brun-cărămizie, cărămizie sau negru-cenușiu, prost arse, de formă tronconică, cu torți ; vase borcan cu marginea dreaptă, decorată cu brîuri alveolare plasate imediat sub buză ; vase lucrate din pastă fină cenușie, negru-cenușiu sau cărămiziu-cenușie, cu pereții subțiri, cu corp globular și gîtul cilindric sau cești de dimensiuni mici și mijlocii, cu mijlocul bombat și marginea îngroșată spre exterior, cu două torți supraînălțate, nedecorate.

Ornamentarea ceramicii este săracă. Predomină ca modele decorative : brîul alveolar, uneori sub formă de ghirlandă, așezat imediat sub buza vasului, butonii rotunzi de mici dimensiuni și butonii-apucătoare. Într-un singur caz, s-a întîlnit un ornament în relief în formă de semilună. Subliniem lipsa totală a ceramicii decorate cu caneluri, caracteristică hallstatt-ului timpuriu.

Privit în ansamblu, materialul ceramic descoperit în așezarea de la Cătunu este unitar ca tehnică de lucru, tipuri de vase, tehnică de ornamentare, ilustrînd o unitate în care se regăsesc parțial caracteristicile culturii materiale din perioada de sfîrșit a epocii bronzului (cultura Tei — faza a V-a — Fundenii Doamnei) : proporția redusă a olăriei bune, bogat și variat decorate, abandonarea unor motive sau compoziții decorative larg desfășurate pe vas, predominarea ornamentelor realizate în relief, procentul ridicat al vaselor de tip borcan. Lipsesc însă ceștile din pastă fină decorate cu motive specifice culturii Tei iar vasele lucrate din pastă fină sînt în general nedecorate.

Apariția torții cu buton cilindric, forma torților, modul lor de dispunere, dispunerea motivelor decorative imediat sub buza vasului, permit să vedem în ceramica găsită la Cătunu influențe ale culturilor Coslogeni și Noua.

Inventarul complexelor arheologice de la Cătunu are parțial similitudini (tipurile de vase lucrate din pastă grosieră, decorația lor) cu materialul arheologic găsit în așezarea de la Chitila—fermă, atribuită unui aspect cultural de la începutul primei epoci a fierului.

CARACTERISTICILE ANTROPOLOGICE ALE UNOR POPULAȚII CARE AU TRĂIT PE TERITORIUL DOBROGEAN ÎN PRIMA PERIOADĂ A EPOCII FIERULUI (HALLSTATT)

**GEORGETA MIU, DAN BOTEZATU
ȘI SERAFIMA ANTONIU**

Comparativ cu epocile precedente, epoca fierului a constituit pînă nu demult o lacună în conturarea tabloului antropologic a populației noastre autohtone, aceasta atît din cauza extinderii ritului de incinerare, introdus în țara noastră încă din epoca bronzului, cît și stării de conservare, de cele mai multe ori deicitară a osemintelor.

Pentru prima perioadă a fierului (Hallstatt), materialele osteologice sînt mai numeroase decît cele datînd de la sfîrșitul acestei epoci, majoritatea provenind din necropole mai mult sau mai puțin întinse, dar și din mormînte izolate.

Cele mai reprezentative serii osteologice, date din prima perioadă a fierului provin din necropole din Dobrogea: de la Enisala, Histria—Bent și Ciucurova, studiul acestora permițîndu-ne să aprofundăm documentarea noastră antropologică asupra populației din această parte dobrogeană a ariei traco-getice, situată într-o zonă de contact a mai multor populații: traco-getică, scitică și greacă.

Materialul osteologic rezultat din necropolele de la Histria—Bent, Enisala și Ciucurova corespund unui număr total de 114 schelete (provenite din mormînte de inhumație) dintre care 75 aparțin primei necropole, 38 celei de a doua și 10 celei de a treia.

Referindu-ne mai întîi la longevitatea acestor populații, apreciînd-o pe baza vîrstei medii la deces, aceasta este de 29,7 ani pentru ansamblul populației hallstattiene din Dobrogea, iar pentru populația care a atins vîrsta minimă de 20 de ani, aceasta este de 42,2 ani la bărbați și de 37,8 ani la femei.

Comparînd cu populațiile din epoca bronzului, la care vîrsta medie la deces variază între 22,5 ani la Cîndești (cultura Monteoru) și 28,2 ani la Zimnicea timpurie, se poate aprecia că durata medie de viață a crescut în epoca fierului, avînd în vedere că la Histria—Bent, de exemplu, aceasta este de 36 ani la întreaga populație iar pentru populația care a atins 20 de ani, este de 40 ani la bărbați și 38 ani la femei.

Structura antropologică se caracterizează printr-un indice cefalic mediu de tip accentuat mezocran la ambele sexe (78,01 la bărbați și 77,35 la femei), prin fețe de tip mezen

(52,70 și respectiv 53,57), prin orbite mezoconci (82,34 și 82,87), prin nasuri de tip camerin (51,06 și 53,73).

Statura, atât la seria sintetică masculină (167,78 cm), cât și la cea feminină (156,06 cm) este supramijlocie.

Tabloul tipologic al populațiilor din Hallstattul dobrogean se caracterizează prin aceleași componente principale, date de tipul mediteranoid (în special cel de nuanță pontică, dar și cel paleomediterranean) și cel protoeuropoid mai mult sau mai puțin gracilizat și uneori chiar brahicefalizat. Frecvența relativ ridicată a formelor brahicefrane (cca. 37% la bărbați și cca. 12% la femei) ne obligă să conchidem o influență mai puternică a tipurilor antropologice concretizate prin brahicefrani de nuanță alpinoidă sau chiar dinaroidă, decît în epocile precedente.

Prezența tipurilor mediteranoid și protoeuropoid, cu diferitele lor variante, poate servi drept un adevărat „marker” al prezenței unui fond autohton dobrogean traco-getic.

CONTRIBUȚII LA GENEZA PRIMEI EPOCI A FIERULUI ÎN SUD-VESTUL ROMÂNIEI — NECROPOLA PLANĂ DE INCINERAȚIE DE LA TICVANIUL MARE (JUD. CARAȘ—SEVERIN)

MARIAN GUMA ȘI SABIN A. LUCA

La aproximativ 800—900 m sud-est de locul unde, în anul 1979, a fost descoperit un depozit de bronzuri din Ha A₁ (C. Săcărîn, în **Banatica**, VI, Reșița, 1981, p. 74—106), cercetările de suprafață au pus în evidență existența unui obiectiv arheologic de la sfîrșitul epocii bronzului — începutul primei epoci a fierului, din perimetrul căruia a fost recoltată ceramică specifică.

Efectuarea unor lucrări de îmbunătățiri funciare în zonă, a determinat începerea săpăturilor arheologice de salvare în acest punct („Ferma nr. 2”), situat pe terasa mijlocie a rîului Caraș, în apropierea șoselei Reșița—Oravița, la aproximativ 2 Km înainte de intrarea în comuna Ticvaniul Mare.

Cercetările întreprinse aici, între anii 1987—1988, au evidențiat prezența unei necropole plane de incinerație, din care au fost dezvelite pînă în prezent un număr de 18 morminte (13 în campania din 1987 și 5 în cea din 1988).

Inventarul acestora este deosebit de unitar, necropola ne prezentînd (în funcție de mormintele descoperite pînă acum) mai multe faze de dezvoltare.

Oasele umane, bine arse, erau depuse în urne bitronconice, de culoare neagră sau brună-neagră, cu pereții lustruiți, decorate exclusiv prin caneluri (de regulă orizontale, pe gît și oblice pe zona mediană) și prezentînd grupuri de proeminențe conice, dublate de proeminențe late, în zona diametrului maxim. Drept capace au fost folosite străchini cu buza invazată, decorate prin canelare pe umăr.

În afara oaselor incinerate, urnele mai conțineau — de regulă — una sau două cești întregibile, cu toartă puternic supraînălțată (uneori torsadată), obiecte de bronz și os, precum și fragmente ceramice neîntregibile, puternic arse, culese de pe rug.

Dintre obiectele de bronz și os descoperite, se remarcă : acele (cu capătul tronconic sau biconic), cuțitele, verigile, brățări și tutuli fragmentari. Unele urne conțineau și cîteva oase de animal (ofranda de carne). Într-un singur caz (M_2), oasele umane incinerate, depuse în urnă, au fost presărate masiv cu bulgărași de ocru roșu.

Pentru poziția cronologică a necropolei, în afara urnelor și a celorlalte tipuri ceramice deosebit de tipice, sînt importante analogiile pieselor de metal cu cele descoperite la Moldova Nouă — „Cariera de banatite“, Cornuțel, sau în depozitele seriei de tip Cincu—Suseni. Pe baza acestora, grupul celor 18 morminte descoperite pînă în prezent în necropola de la Ticvaniul Mare se poate data — relativ restrîns — în faza Ha A₁.

Alături de manifestările de tip Susani, Bobda II, Karaburma, descoperirile efectuate în necropola de la Ticvaniul Mare ilustrează elocvent timpuria transformare „în sens hallstattian“ a manifestărilor culturale din bronzul tîrziu și final cunoscute în sud-vestul României, relația genetică dintre necropola de la Ticvaniul Mare și manifestările de tip Cruceni — Belegis fiind evidentă.

ASPECTE ȘI PROBLEME NOI REFERITOARE LA CULTURA BABADAG

SEBASTIAN MORINTZ

Cultura Babadag reprezintă o sinteză originală, bine individualizată în cadrul culturilor hallstattiene timpurii din spațiul carpato-balcanic. Originea sa a fost analizată și rezolvată corespunzător stadiului cunoașterii întregului cadru menționat. Ea s-a constituit în cuprinsul ariei în care a evoluat : Dobrogea și zonele imediat înconjurătoare. Începuturile sale nu sînt încă su-

ficient de clare. Descoperirile din prima fază a culturii Babadag se concentrează în stadiul actual al cercetărilor în nord-estul Munteniei, sudul Moldovei și nordul Dobrogei. În structura primei faze a culturii Babadag nu surprindem elemente de tradiție Coslogeni sau Noua din bronzul târziu.

Ceea ce caracterizează faza corespunzătoare primului nivel de la Babadag, sînt vasele specific hallstattiene prin tehnică, forme și ornamentarea cu caneluri. Elemente de tip Gava timpurie sînt evidente prin vasele bitronconice de culoare neagră, cu luciu metalic la exterior, cărămizii sau maronii, în interior, cu proeminențe canelate, împinse din interior. Mai menționăm strachina, general hallstattiană, cu marginea arcuită spre interior, cu caneluri oblice la exterior. Noi observăm însă unele elemente ornamentale (ghirlande de linii incizate și șiruri de triunghiuri cu interiorul hașurat) foarte asemănătoare celor de pe vasele târzii ale culturilor Monteoru. Descoperiri răzlețe din Dobrogea și din nord-estul Munteniei tind să contureze un aspect cultural pre-Babadag care a contribuit la sinteza Babadag.

Un element esențial în delimitarea fazei Babadag I au fost și ornamentele formate din șiruri de cercuri concentrice mici, unite prin linii incizate. Asemenea ornamente sînt cunoscute în aspectul hallstattian timpuriu care începe să se contureze prin două descoperiri expresive : Meri (com. Vedeia, jud. Teleorman) și Cățelu Nou (București). Descoperirile de la Meri au fost atribuite unui aspect hallstattian timpuriu cu analogii în cultura Insula Banului din zona Porților de Fier.

Puținul material descoperit la Bălteni (jud. Bacău) întrunește elemente specifice fazei Babadag I : ceramica de factură hallstattiană, ornamente în ghirlande, de tradiție monteoreană (pre-Babadag) și ornamentul de cercuri unite prin linii tangente, incizate.

Faza Babadag II urmează organic fazei I. Ceramica se caracterizează însă prin ornamente mai variate realizate în mare măsură prin imprimare. Continuă elementul tradițional din cercuri unite, de astă dată prin tangente (benzi) imprimate. Această tehnică, precum și alte motive, sînt foarte asemănătoare celor de pe vasele culturii Insula Banului din zona Porților de Fier.

Am evidențiat strînsa înrudire a culturii Babadag cu Gava din nord-vestul României, nord-estul Ungariei și sud-estul Slovaciei, precum și cultura Insula Banului. Precizăm că nici din sinteza Insula Banului nu lipsesc vasele de tip Gava. Mai menționăm că influențele Hallstattului timpuriu de tip Susani din Banat se fac puțin simțite în Insula Banului iar în Babadag nu există.

Cultura Cozia din jumătatea sudică a Moldovei, cu ceramică imprimată, care urmează unui orizont cu ceramică canelată, are unele afinități (nu analogii) cu Babadag II. Cele două culturi

sînt, cronologic, paralele. În aşezarea de la Stoicani (jud. Galaţi) apar materiale Babadag II împreună cu cele de tip Cozia. În nivelul II de la Babadag au apărut, rar, materiale de factură Cozia. S-a apreciat că ornamentele ceramicii Cozia îşi găsesc mai multe analogii în ceramica de tip Insula Banului. Cultura Saharna—Soloncenii din R.S.S.Moldovenească reprezintă o mixtură Babadag II — Cozia. Influenţele celor două culturi sînt evidente în faza tîrzie a culturii Ciorniiles din zona silvostepă a Ucrainei.

Cercetările din ultimii 20 de ani conturează, prin culturile Insula Banului — Psenicevo — Babadag — Cozia — Saharna — Soloncenii şi Ciorniiles, un mare complex hallstattian timpuriu caracterizat prin ceramica cu ornamente imprimate. Aceste culturi manifestă un anumit grad de înrudire. La rîndul lor, acestea sînt înrudite, în mare măsură, cu culturile hallstattiene timpurii cu ceramică predominant canelată, ele formînd, împreună, ansamblul hallstattian timpuriu care atestă prima manifestare plenară a lumii trace.

Revenind la cultura Babadag, cea de-a treia fază e continuarea, direct, a celei precedente şi corespunde perioadei hallstattiene mijlocii, pe aceeaşi arie. În cursul fazei Babadag III, cultura Basarabi a ocupat estul Munteniei şi sudul Moldovei, aria Babadag restrîngîndu-se la teritoriul Dobrogei.

În stratul Babadag III de la Babadag, precum şi în cîteva puncte, răsfirate, din Dobrogea, s-au găsit puţine fragmente de vase specifice culturii Basarabi.

Sfîrşitul culturii Babadag în Dobrogea, ca şi al culturii Basarabi din Muntenia şi din sudul Moldovei, constituie o problemă dificilă încă nerezolvată.

Considerăm util să formulăm cîteva opinii şi să subliniem cîteva realităţi semnificative privind Hallstattul tîrziu. Ceramica culturii Ferigele—Bîrseşti îşi are originea, avînd în vedere formele şi unele ornamente ale vaselor, în cultura Basarabi. Cultura Basarabi din perioada anterioară a fost atestată de numeroase puncte (prin aşezări şi mult mai rar morminte) în Cîmpia Română şi în sudul Moldovei, între Siret şi Prut şi deloc în zona subcarpatică. Necropolele de tip Ferigele—Bîrseşti au fost plasate aproape exclusiv în zona montană şi submontană din nordul Olteniei şi pînă în sud-vestul Moldovei. În mormintele Ferigele—Bîrseşti s-au găsit numeroase obiecte de tip scitic (pumnale de fier, vîrfuri de săgeţi de bronz, aplici de bronz cu ornamente zoomorfe). Din aceeaşi vreme nu sînt cunoscute aşezări cu ceramică Ferigele—Bîrseşti în Cîmpia Munteniei şi nici în sudul Moldovei unde, anterior, au existat aşezări de tip Basarabi, cîmpia fiind, aparent, nepopulată. Cele cîteva obiecte răzleţe

de tip scitic, găsite în estul și mai ales în nord-estul Munteniei, nu rezolvă problema în sensul prezenței sciților în Muntenia în Hallstattul târziu. Situațiile arătate mai sus, corespunzătoare stadiului actual al cercetărilor, prezintă după părerea noastră, efectul real, nedefinit încă, al relațiilor dintre traco-geți și sciți.

Afirmînd cele de mai sus, considerăm necesar să revenim la concepția lui Vasile Pârvan cu privire la efectul invaziei sciților și astfel răspundem și la problema sfîrșitului culturii Babadag din Dobrogea și al culturii Basarabi din Moldova și Muntenia.

STUDIUL MATERIALULUI FAUNISTIC PROVENIT DIN COMPLEXUL FUNERAR HALLSTATTIAN TÎRZIU DE LA VĂRĂDIA—CHILII (JUD. CARAȘ—SEVERIN)

GEORGETA EL SUSI

Lotul faunistic ce face obiectul prezentului material provine din necropola de incinerare hallstattiană tîrzie de la Vărădia punctul „Chilii“. Cele aproximativ 1500 oase de animale au fost recoltate din șapte gropi funerare.

În prima parte a articolului este prezentată distribuția materialului pe specii, în cadrul complexelor, cît și cea pe regiuni anatomice, în cadrul fiecărei specii. Avînd în vedere datele oferite de cele două tipuri de repartiție (specii/complex ; regiuni anatomice/specie), se realizează o diferențiere a complexelor funerare, în sensul existenței de gropi cu ofrandă reprezentată printr-o specie, două, mai multe. În acest context se fac analogii cu gropile rituale de la Remetea Mare „Gomila lui Pituț“ — județul Timiș. După prezentarea datelor legate de vîrstele de sacrificare a animalelor de ofrandă (cuprinse într-un tabel centralizator), se obțin unele corelații între acestea și celelalte informații. Datele metrice referitoare la talia și conformația corporală a speciilor existente (bovine, ovicaprine, păsări, cervidee) sînt cuprinse în tabele, realizîndu-se apoi analogii cu o serie de așezări din zona vestică a României pentru care există analize faunistice. Se constată că din punct de vedere morfologic și dimensional, fauna hallstattiană tîrzie din vestul României este descendenta celei din epoca bronzului, observîndu-se o micșorare a parametrilor corporali, fiind

asemănătoare cu cea din așezările din a doua epocă a fierului, din același areal.

Observațiile privind ofrandele de animale din cele șapte complexe cercetate vin să completeze, alături de celelalte date arheologice, informațiile referitoare la practicile rituale din vestul României, și să traseze câteva repere ce vor fi urmărite în viitor, în studiile de acest gen.

ASUPRA SFÎRȘITULUI EPOCII BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI ÎN ESTUL SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIO—PONTIC

dr. ATTILA LÁSZLÓ

Cercetările arheologice din ultimele două decenii au precizat că mult discutata ceramică străină (desemnată uneori cu termenul general și simplificator de „Buckelkeramik“) de la Troia, atribuită în urma săpăturilor conduse de C. W. Blegen nivelurilor VIIb 1—2, provine din regiunea balcano-danubiană, din aria unor culturi de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul epocii fierului : Coslogeni și/sau Zimnicea—Plovdiv (Cerkovna), Radovanu, Psenicevo—Babadag (în special faza I, cu ceramică incizată, și, în mai mică măsură, faza II, cu ceramică imprimată). Aceste culturi sînt datate în arheologia bulgară și cea românească în intervalul cuprins între secolele XIV și IX î.e.n., iar pătrunderea elementelor lor în nivelurile menționate ale așezării troiene este datată în perioada secolelor XIII—X î.e.n. (a se vedea, de pildă, S. Morintz, în *Thracia Pontica*, I, Sofia, 1982, p. 151—155 ; idem, în *Thraco—Dacica*, VIII, 1987, p. 62—63).

Pe de altă parte, o dată cu revizuirea cronologiei Helladicului tîrziu, în cursul ultimelor două decenii au fost verificate și datările lui Blegen pentru straturile Troia VI—VII, adoptîndu-se, succesiv, o cronologie simțitor mai joasă față de cea propusă de învățatul american. Astfel, conform recentelor evaluări ale lui Ch. Podzuweit, bazate în principal pe reanalizarea ceramicii miceniene de la Troia, ultimul nivel (h) al stratului VI al așezării de pe dealul Hissarlık este datat între 1150 și 1100, iar sfârșitul nivelului Troia VIIa în primele decenii ale secolului XI î.e.n. Nivelul VIIb începe, în felul acesta, abia în sec. XI, durînd pînă în sec. VIII î.e.n. (N.B. : în ceea ce privește începutul nivelului Troia VIIb, care ne interesează aici în mod deosebit, această datare prezintă un decalaj de cca. două secole față de estimările

lui Blegen și de aproape un veac față de cronologia propusă de N. K. Sandars în 1971 și acceptată de B. Hänsel în 1976)

În mod firesc, se pune întrebarea, în ce măsură este compatibilă noua datare a nivelului Troia VIIb cu realitatea arheologică din regiunea balcano-dunăreană, respectiv, ce consecințe are ea pentru cronologia sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului la Dunărea de Jos? Se cere explicată, în primul rând, limitarea la sec. XI î.e.n. a prezenței la Troia a elementelor de tip Coslogeni și/sau Zimnicea—Plovdiv, Radovanu și Psenicevo—Babadag I (existența în secolul X a fazei Babadag II fiind asigurată, faza I nu putea să depășească cu mult limita secolelor XI—X). O posibilă explicație ar putea să fie aceea că apariția la Troia a elementelor culturilor menționate nu este rezultatul unor pătrunderi strict succesive, cum s-a crezut, ci al unor penetrații cel puțin parțial sincrone. Acceptând o asemenea explicație, trebuie să se admită supraviețuirea unor grupe culturale ale bronzului final pînă în perioada corespunzătoare existenței fazei Babadag I și, de asemenea, trebuie să se admită o oarecare coborîre a cronologiei trecerii de la epoca bronzului la epoca fierului în regiunea Dunării de Jos.

AȘEZAREA HALLSTATTIANĂ DE LA DULCEȘTI, JUD. NEAMȚ

MARIUS ALEXIANU
ȘI GHEORGHE DUMITROAIA

În anul 1988, în cadrul contractului încheiat între Complexul Județean Neamț și I.E.E.L.I.F. Neamț, s-au efectuat săpături arheologice de salvare la Dulcești, în zona afectată de lucrările de îmbunătățiri funciare. Unul din sondaje a fost practicat în perimetrul Fermei legumicole Dulcești, situat pe malul stîng al pîrîului Valea Neagră, pe un teren în pantă lină. Prin secțiunile trasate, s-au urmărit delimitarea suprafeței stațiunii arheologice de aici, precum și identificarea așezărilor semnalate prin cercetările de suprafață.

S-au depistat vestigii sporadice aparținînd culturilor Costișa și Noua, o așezare hallstattiană timpurie, o așezare datată în secolele IV—III î.e.n., precum și cîteva fragmente din faza „clasică” a civilizației geto-dacice (sec. I î.e.n. — I e.n.).

Materialele ceramice din așezarea hallstattiană de tip deschis constau, după primele observații, din fragmente de borcane și vase în formă de sac, ornamentate cu brîie alveolate și crestate, dispuse orizontal sub buza vaselor (însoțite uneori de șiruri de

perforații), din străchini și castroane fragmentare. Recipientele ceramice sînt lucrate din pastă avînd drept degresant cioburi pisate mărunt, iar pereții vaselor, în marea lor majoritate, au fost neteziți. Străchinile și castroanele prezintă, preponderent, marginea înclinată spre interior, unele dintre acestea fiind ornamentate la exterior cu caneluri orizontale paralele compuse, situate în partea superioară. Din punct de vedere tehnologic se remarcă o varietate de procedee: unele străchini sînt arse în întregime în mediu oxidant, altele sînt de culoare cafeniu-roșiatică în interior și neagră, cu luciu metalic, la exterior, iar în unele cazuri suprafețele exterioare au fost arse în mediu oxidant, în timp ce interiorul este de culoare neagră. Dintre descoperirile deosebite de lut ars menționăm două fragmente de discuri, un exemplar de tip „mosor”, o piesă în formă de „glonte”, o bilă.

În privința obiectelor de bronz, s-au descoperit un ac cu capul plan-convex, fără decor, cu analogii în depozitul de la Moldova Veche (datat în Hallstatt A I), la Poiana—Dulcești și Tîrpești, precum și un inel de buclă cu secțiunea relativ dreptunghiulară la un capăt și rotundă la celălalt.

Pe baza caracteristicilor materialului ceramic și a obiectelor de bronz, așezarea hallstattiană de la Dulcești se încadrează în cultura Corlăteni—Chișinău (cf. A. László, **Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei**, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1986), constituind o importantă descoperire dintr-o zonă mai puțin reprezentată din arealul acesteia.

CU PRIVIRE LA FORTIFICAȚIA HALLSTATTIANĂ DE LA LIPOVA

E. D. PADUREANU

Repertoriul fortificațiilor hallstattiene de pe teritoriul României s-a îmbogățit recent cu încă una, aceea de la Lipova. Ca punct de interes arheologic este menționată încă de la sfîrșitul secolului trecut (Marki S.) și începutul secolului nostru (A. Eisenkolb). Cei menționați care au fost istorici—monografi, iar nu arheologi, nu o încadrează cronologic nici unul. Săpături arheologice nu s-au efectuat. D. Demșa, pe atunci (1971) muzeograf la Muzeul Orășenesc Lipova, efectuează mici sondaje, fără a clarifica problemele vaste legate de acest important obiectiv arheologic. În urma cercetărilor noastre efectuate de-a lungul anilor (1978, 1980, 1988) — cercetări de suprafață — exploatînd însă unele observații stratigrafice a unor profile naturale, ori rezultate

din unele lucrări ale localnicilor, am ajuns la formularea următoarelor observații, păreri și concluzii :

— La cca. 3 Km est de orașul Lipova, pe locul numit semnificativ „Coasta rea“, un pinten de deal aparținând Podișului Lipovei, se găsește o fortificație de tip promotoriu barat. Ocupa o poziție cheie, aflându-se exact la ieșirea Mureșului din ultimul defileu (rîul curge la cca. 150 m de fortificație).

— Fortificația ocupă o întindere de cca. 6 ha. Elementele de fortificație cunoscute sînt : **șanțul** la exterior cu o deschidere maximă de 18 m ; **valul de pămînt** în formă de litera U mult lărgită (la bază măsoară 20 m) menit să bareze accesul dinspre vest. Pe creasta valului (înalț în prezent de 2,5 m) se pare, judecînd după calupurile cu impresiuni ale fibrelor lemnoae, a fost ridicat un zid de pămînt și lemn ? (casetat ?). Aproximativ la jumătatea distanței, valul are o întrerupere lată de 4 m, o „poartă“ (lărgită se pare de localnicii care transportau piatră din cariera din apropiere).

— După dimensiuni (320×90 m), tehnica de construcții, elemente de fortificație, dar mai ales după fragmentele ceramice descoperite imediat sub stratul de arsură, dar și amestecat, credem că fortificația aparține primei epoci a fierului, respectiv, sfîrșit de hallstatt timpuriu (H B).

Utilizarea acestei incinte fortificate — chiar înainte de prima epocă a fierului, după cum o dovedesc fragmentele ceramice eneolitice tîrzii este posibilă. La capătul estic, în malul fostei cariere de piatră, apar lupe și fragmente de zgură de fier. Pe valul de pămînt, în apropierea „porții“ a fost construit un turn de piatră legată cu mortar, feudal pare-se (28×8 m) făcînd parte după părerea noastră dintr-un sistem de comunicare și semnalizare între cetățile feudale din zone apropiate.

Dacă fortificația de la Lipova „Coasta rea“ este una de refugiu, ori este vorba de o așezare fortificată, va rezulta numai după săpături sistematice, viitoare.

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA BRĂȚĂRILE ȘI VERIGILE DE PICIOR DE BRONZ DIN DOBROGEA

pr. dr. doc. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA

În spațiul carpato-dunăreano-pontic se întîlnesc frecvent, în epoca bronzului și Hallstatt inclusiv, brățări și verigi de picior din bronz, prezentînd o serie de tipuri și variante, după formele

secțiunii sau bandei și a capetelor ei, precum și după particularitățile decorului.

În comunicarea de față se discută numai piesele de acest fel din Dobrogea, cunoscute pînă în prezent din două depozite, din care unul nesigur din Bronzul mijlociu de la Medgidia și altul dintr-o etapă de sfîrșit a Hallstattului timpuriu de la Pădureni (Nastradin), ambele din județul Constanța.

Din depozitul (?) de la Medgidia provine numai un singur exemplar, aparținînd variantei în formă de C cu bara subțire de secțiune oval-ascuțită, datînd din Bronzul mijlociu, ca și alte piese de acest fel din unele morminte din necropola culturii Monteoru de la Cîndești (jud. Vrancea), cu analogii în unele descoperiri din aceeași vreme din Europa centrală. Exemplare de acest fel, nedecorate și decorate, puține în Bronzul mijlociu; se întîlnesc în schimb în Bronzul tîrziu în număr mai mare în sudul Moldovei și sporadic în Maramureș, Crișana și Banat, prezentînd analogii în Europa centrală, unde se mențin și în Hallstattul timpuriu.

Din depozitul de la Pădureni (Nastradin) fac parte 25 exemplare întregi și fragmentare cu capetele subțiate (din care unul singur este decorat cu motivul în formă de ace de brad), aparținînd la șapte variante de brățări și verigi de picior, cu analogii în restul teritoriului României, îndeosebi în Transilvania, precum și în centrul și, într-o măsură mai redusă, și în sud-estul Europei, datînd din Bronzul mijlociu pînă în Hallstattul tîrziu inclusiv.

În încheiere, avîndu-se în vedere durata în genere mare a acestor variante de brățări și verigi de picior, au fost luate în considerație, pentru încadrarea cronologică a celor două depozite și restul pieselor din inventarul lor, pe baza cărora acela nesigur de la Medgidia se plasează în Bronzul mijlociu, fiind contemporan cu cultura Monteoru, iar celălalt, de la Pădureni (Nastradin), către sfîrșitul Hallstattului timpuriu (Hallstatt B₃) sau eventual, după unii, în etapa de tranziție la Hallstattul mijlociu, corespunzătoare celei de a treia fază a culturii Babadag.

Prezența acestor elemente de podoabă în Dobrogea, cu unele analogii în restul teritoriului carpato—dunăreano—pontic și zonele vecine sau mai îndepărtate, deși în număr relativ mic, atestă totuși, și pe această cale, unitatea civilizației tracice din spațiul carpato—dunăreano—pontic.

Numărul mare al obiectelor de bronz găsite în sud-vestul României, reflectă gradul înalt de civilizație atins de purtătorii culturilor epocii bronzului și Hallstattului timpuriu și mijlociu din Banat.

Prezentarea activității metalurgice dintr-o zonă distinctă, nu poate fi pe deplin conturată, fără a avea în vedere, pe lângă depozitele de bronzuri și descoperirile izolate. Catalogarea acestor piese ridică serioase probleme legate de lacunele bibliografice, rătăcirea lor sau adunarea în colecții particulare. Din această cauză, informațiile oferite de bronzurile izolate trebuiesc privite ca date relative, susceptibile a fi continuu completate.

Am considerat ca descoperiri izolate, acele piese care provin din așezări, necropole sau au fost găsite în mod fortuit. Până în această etapă de lucru au fost strinse pe baza bibliografiei și a informațiilor oferite de F. Medeleț un număr de 155 piese provenite din 71 de puncte. Nu am luat încă în considerare piesele fără loc precis de descoperire.

De la bun început trebuie făcută o distincție în ceea ce privește semnificația acestor piese. Evident, atunci când nu provin din depozite, așezări sau necropole, bronzurile pot fi luate în considerare doar sub aspectul frecvenței și a ariei de răspândire, mai puțin ca elemente de datare. Importanța lor este însă indubitabilă. Astfel, dacă se iau în considerare numai depozitele, celul de tip transilvănean este răspândit în Banat doar în 16 puncte. Din descoperiri izolate se cunosc până în prezent 22 de piese provenite din tot atâtea puncte. Celturile par a fi categoria cea mai des întâlnită printre bronzurile izolate. Interesantă este constatarea că nu au fost găsite, cel puțin în sud-vestul României, seceri de bronz izolate.

De asemenea, studiind piesele izolate de bronz pot fi redescoperite noi depozite (mergînd pe urmele unor piese împrăștiate în momentul descoperirii) sau reîntregi altele. De multe ori, tot pe baza lor, se pot identifica condiții speciale de depunere (în apă, pe vârful unui deal, la poalele unei stînci), neprecizate de multe ori la depozite.

În comparație cu zonele în care au fost analizate aceste descoperiri (NV României, SV Transilvaniei), Banatul ocupă o poziție privilegiată prin numărul mult mai mare de piese. Studiul lor reprezintă punctul de plecare în vederea realizării unei analize mai largi privitoare la metalurgia bronzului din această parte a țării.

GETO-DACII ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND HALLSTATTUL TÎRZIU DIN DOBRO- GEA, ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ACTUALE

dr. MIHAI IRIMIA

Cu sfîrșitul culturii Basarabi în spațiul său de răspîndire ca și al culturii Babadag pe teritoriul Dobrogei, se încheie evoluția Hallstattului mijlociu. deși pentru Dobrogea eventuala descendență a Hallstattului D din aspectul Babadag III nu a fost pe deplin demonstrată, ea nu poate fi exclusă.

Din analiza materialelor apărute pînă acum constatăm că pentru perioada cuprinsă între sfîrșitul culturii Babadag și începutul secolului V î.e.n., descoperirile autohtone din Dobrogea, deși puține pînă nu demult, au devenit în ultima vreme cele mai numeroase. Analiza lor permite cîteva observații.

Astfel, o zonă care pare să se contureze mai bine în ultimul timp, cuprinde descoperirile de pe malul Dunării. Nu cunoaștem încă ce s-a întîmplat cu așezările destul de numeroase de tip Babadag III (în care au apărut uneori și elemente Basarabi) din această zonă. Se pare că locul culturii Babadag a fost luat și aici de grupul Ferigile-Bîrsești, ori de un alt grup cultural înrudit; deocamdată greu de definit, căruia i s-ar putea atribui unele descoperiri de la Piatra Frecăței, Rasova (groapa cercetată în 1980, cf. Pontica, 14, 1981, p.244-246) și Gura Canliei. Aceste descoperiri, deși încă puține, se pot paraleliza — cel puțin în parte — cu grupul Ferigile Sud-Bîrsești I. În cadrul acestor descoperiri influența greacă nu se face deocamdată simțită.

Tot în zona Dunării, în sudul Dobrogei și în spațiul învecinat din nord-estul Bulgariei, întîlnim mai multe descoperiri integrate grupului Cernavodă-Dobrina-Ravna I-Krăgulevo, paralelizat parțial ariei Ferigile (zonele sud și nord)-Bîrsești I. Influența greacă se manifestă mai ales prin cîteva importuri și prin contaminarea timpurie a ceramicii getice cu elemente grecești. Acest grup va fi continuat în sud-vestul Dobrogei și în zona învecinată din Bulgaria de orizontul descoperirilor de tip Satu Nou, Bugeac, Ravna II-III, Cerna, Prof. Zlatarski etc., care prezintă evoluția lor și unele faze mai timpurii, apropiate cronologic de grupul cultural anterior.

În zona litorală, descoperirile corespunzătoare perioadei analizate sînt grupate mai ales în vecinătatea Histriei și în spațiul său de influență, pînă în nordul Dobrogei. Aici întîlnim atît materiale autohtone, cît și grecești, uneori și nord-pontice. Cu excepția descoperirilor din zona de influență a Histriei, avînd ca ultim punct sudic Năvodari, pînă în prezent nu ne sînt cunoscute alte descoperiri autohtone în zona litorală și centrală a Dobro-

gei, către sud, corespunzătoare secolului VI — începutului secolului V î.e.n. Explicarea acestei situații particulare doar printr-o „lipsă a cercetărilor“ este nesatisfăcătoare. Situația amintită se datorează, probabil și unor cauze mai complexe, inclusiv evoluției destul de lente în primele secole ale Tomisului și Callatidei, în contrast cu Histria, care cunoaște în aceeași vreme o înflorire economică remarcabilă. Constatăm totodată, că o componentă etnică permanentă a zonei litorale, începînd de la sfîrșitul secolului VI î.e.n. pînă în secolele III-II î.e.n. deși puțin numeroasă și inegal dispersată, au constituit-o sciții.

Dobrogea poate fi considerată pentru Hallstattul tîrziu drept o zonă de interferențe, unde civilizația getică întîlnește elemente culturale grecești, sud-tracice și scitice, pe care le asimilează parțial. În perioada următoare descoperirile autohtone se vor înmulți considerabil. Diferite componente vor fi asimilate, cultura geților individualizîndu-se tot mai mult în raport cu a altor populații.

NECROPOLA DE LA ISACCEA (sec. VI-V î.e.n.)

I. VASILIU, FL. TOPOLEANU

În cadrul săpăturilor de salvare întreprinse de Muzeul „Delta Dunării“, în anul 1987, la est de orașul Isaccea pe un promontoriu din horstul dobrogean, orientat aproximativ nord-sud, a fost descoperită o necropolă de înmormîntare aparținînd populației autohtone, datată, pe baza materialului arheologic recoltat, în sec. VI-V î.e.n.

Necropola ocupa o suprafață aproximativ dreptunghiulară cu dimensiunile de 75/30 m. În urma săpăturilor a fost descoperit un număr de 27 de morminte, din care 10 aveau scheletele deranjate, ca urmare a arăturilor adînci efectuate pentru amplasarea pe acest loc a unei plantații de migdali.

În interiorul necropolei nu au fost observate preocupări pentru plasarea ordonată a mormintelor, distanțele dintre ele fiind uneori destul de mari. Cei decedați erau depuși în gropile sepulcrale în poziție dorsală, orientați S-N, avînd mîinile întinse de-a lungul corpului sau îndoite din coate și depuse cu palmele pe bazin sau abdomen.

În privința ritualului de înmormîntare au fost făcute următoarele observații :

— Într-un număr de 9 morminte, în groapa funerară, la picioarele sau la capul celui decedat au fost depuse pietre neprelucrate, de dimensiuni și forme diferite.

— Într-un singur caz groapa mormîntului a fost „marcată” cu bolovani de șist verde dispuși într-un singur rînd.

— La două morminte, ca ofrandă rituală, au fost depuși bulgări de ocru roșu.

Inventarul funerar descoperit în mormintele de la Isaccea se compune din vase ceramice și piese de armament : două vîrfuri de lance și o sabie cu nodozități. Vasele ceramice sînt lucrate din pastă zgrunțuroasă, arsă oxidant, avînd culoare cenușie sau cărămizie, fiind modelate cu mîna. Ca forme sînt documentate vasul-borcan și strachina cu buza lată, răsîrintă la exterior.

Cercetările de la Isaccea vin să completeze descoperirile de pe linia Dunării, foarte sărace pentru perioada secolelor VI-V î.e.n., în stadiul actual al cercetărilor neputîndu-se da un răspuns cert în privința continuității așezărilor aparținînd culturii Babadag III, emițîndu-se doar ipoteza evoluției culturii materiale din această zonă către grupul Bîrsești, prezent în Sudul Moldovei, semnalat pe teritoriul Dobrogei la Piatra Frecăței.

NOTE ASUPRA IMPORTURILOR ELENISTICE LA OP/CAME-ARGAMUM

VASILICA LUNGU

În cursul săpăturilor efectuate la Capul Dolojman s-a acumulat o anumită cantitate de amfore șampilate care permit unele prime considerații asupra relațiilor comerciale ale centrului antic de aici cu lumea greacă. Pornind de la identificarea centrelor de producție a celor aproximativ 60 de toarte șampilate recoltate pînă în prezent, ne propunem să urmărim frecvența lor pe centre producătoare și orientarea comerțului argamens în perioada elenistică.

La o primă analiză se observă predominarea importurilor tasiene și sinopeene.

Problema ponderei diferitelor centre în cadrul importurilor atestate va fi urmărită și prin comparație cu situația de la Histria, Tomis, Callatis.

NOI DATE ARHEOLOGICE PRIVIND ÎNCEPUTURILE CULTURII POIENEȘTI-LUKASEVKA ȘI PRE- ZENȚA BASTARNILOR ÎN DOBROGEA

NICULAE CONOVICI

Cercetarea culturii Poienești-Lukasevka, atribuită bastarnilor, a înregistrat progrese notabile prin extinderea săpăturilor arheologice. Persistă însă unele contradicții între cele mai vechi mențiuni ale acestei populații în izvoarele scrise (sfârșitul sec. III î.e.n.) și datarea pe cale arheologică a celor mai vechi vestigii atribuite lor (al doilea sfert al sec. II î.e.n.).

Cercetări recente efectuate în dăvă getică de la Satu Nou-„Valea lui Voicu“ (com. Oltina, jud. Constanța) aduc date noi, care permit corelarea celor două categorii de izvoare. Între dărâmăturile nivelului IV al așezării, „sigilate“ de podeaua unei locuințe ce marchează începutul fazei a doua de locuire getică (sec. I î.e.n.), au apărut mai multe fragmente ceramice de tip Poienești-Lukasevka. Acestea erau asociate cu ceramică getică și elenistică (amfore șampilate) precum și cu alte materiale databile în ultimul sfert al sec. III î.e.n., cel mai târziu. Această datare este confirmată și prin descoperirea într-o așezare vecină, la „Vadu Vacilor“, unde s-au mutat în cursul sec. II î.e.n. locuitorii de la „Valea lui Voicu“, a unor ștampile de amfore rhodiene, dintre care cele mai vechi se datează între cca. 190-185 î.e.n. Fragmentele ceramice bastarne de la „Valea lui Voicu“ ne permit acum să formulăm ipoteza după care prima fază a locuirii getice de aici s-a încheiat ca urmare a unei incursiuni a bastarnilor, databilă înainte de 190 î.e.n.

Pornind de la aceste descoperiri, am reluat în discuție ștampilele de amfore rhodice descoperite în unele așezări ale culturii Poienești-Lukasevka. Deși încă puțin numeroase, se poate preciza că cea mai veche șampilă rhodiană din mediul bastarn se datează înainte de 200 î.e.n. (eponimul Xenophanes, atestat la Brniș,

jud. Neamț). Călelalte, de la Lunca Ciurii, Borosești și Lukașevka se datează între cca. 185-165 î.e.n., o parte din ele avînd corespondențe identice la „Vadu Vacilor“.

Pe această bază și ținînd seama de absența „importurilor“ elenistice din așezările mai recente ale culturii Poienești-Lukașevka, putem aprecia că perioada de început a așezării bastarnilor în nordul și centrul Moldovei s-a desfășurat în condițiile unor incursiuni repetate ale cetelor de războinici bastarni la sud de Dunăre. Unele dintre acestea au fost înregistrate de izvoarele scrise referitoare la istoria regatului Macedoniei. Este mai verosimil, după opinia noastră, să presupunem că obiectele de import elenistice găsite în aria bastarnă, inclusiv amforele, au ajuns aici, nu atît pe calea schimburilor comerciale, cît mai cu seamă ca urmare a amintitelor incursiuni.

Descoperirile de la Satu Nou — „Valea lui Voicu“ stau înărturie a prezenței timpurii a bastarnilor în Dobrogea (sfîrșitul sec. III î.e.n.) și în același timp restabilesc concordanța între izvoarele scrise și cele arheologice.

IMPORTURI ELENISTICE ȘI ROMANE ÎN DAVA DE LA RĂCĂTAU, JUDEȚUL BACĂU

VIOREL CAPITANU

De două decenii se întreprind cercetări arheologice de mare amploare în renumita davă de la Răcătau, care a fost identificată cu antica **Tamasidava**, din harta lui Ptolemeu.

În acest interval s-a acumulat o mare bogăție de materiale arheologice, atît pentru civilizația tracă, cît mai ales pentru civilizația geto-dacă aparținînd celei de a doua epoci a fierului.

În cadrul descoperirilor de pînă acum, ponderea o deține materialul autohton, la care se adaugă foarte multe obiecte de import din lumea elenistică și romană, datate în secolele II-I î.e.n. — I e.n.

Produsele de import descoperite la Răcătau pot fi grupate astfel :

- ceramică ;
- obiecte de metal ;

- obiecte de sticlă ;
- obiecte de podoabă ;

Ceramica ocupă un loc preponderent în dava de la Răcătău și poate fi împărțită în trei categorii : ceramică pictată, ceramică ornamentală și terra sigillata.

Ca tipuri întâlnim : cupe megariene, cupe de tip kantharos, cupe cu torțile inelare, farfurii, platouri, urcioare, căni, boluri și mai ales amfore. Nu lipsesc nici vasele smălțuite, din care un exemplar cu reprezentări antropomorfe și zoomorfe în relief, cu scene din mitologia elenistică. Între descoperirile importante menționăm și vasele din sticlă : cupe boluri, pahare. Un exemplar întreg este decorat cu muguri de lotus.

Vasele din sticlă sînt omogen colorate de la albastru viu și pînă la slabe tente de gălbui, verzui și rozii.

Dintre podoabele de sticlă menționăm prezența mărgelilor de sticlă colorate bicrom, tricrom și policrom, precum și cu „ochi de păun“.

O statistică sumară a importurilor conduce la ideea că proporția cea mai mare o reprezintă cupele și amforele, cele din urmă demonstrînd intensitatea și volumul comerțului cu uleiuri și vinuri dulci din sud.

Majoritatea amforelor descoperite la Răcătău se înscriu printre tipurile cunoscute și în alte așezări geto-dacice situate la fel de avantajos de-a lungul Siretului : Barboși, Poiana, Cîndești, Brad etc.

Pînă în prezent în dava de la Răcătău au fost identificate următoarele tipuri de amfore :

- amfore de Cos ;
- amfore de Pseudo-Cos ;
- amfore de Sinope ;
- amfore de Heracleea Pontica ;
- amfore comune.

Amforele comune au corpul piriform, fusiform sau globular și apar în număr foarte mare în ultimul nivel de locuire ce se datează în secolele I-II e.n.

Pe amforele din ultima categorie, de format mare (cu capacitatea cuprinsă între 55-66 litri), au fost utilizate și inscripțiile sau semnele cu vopsea roșie, așa zisele „tituli picti“.

Din prezentarea chiar sumară a importurilor în dava de la Răcătău, rezultă că această așezare, prin poziția sa, întreținea strînse legături comerciale cu marile centre ale lumii elenistice și romane, în vremea ei de apogeu din secolele II-I î.e.n. — sec. I e.n.

Alături de alte produse importate, ceramica deține un rol destul de semnificativ. Comerțul cu produse ceramice, mai ales grecești și romane, a cunoscut o dezvoltare din ce în ce mai mare, pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul mileniului I î.e.n. Este o dovadă a dezvoltării relațiilor de schimb cu cele două mari civilizații ale Europei — greacă și romană, precum și a posibilităților materiale și gusturilor din ce în ce mai rafinate ale lumii geto-dacice, care în ultimele două secole î.e.n. și primele din era noastră își putea permite, grație dezvoltării economice, procurarea unor produse de lux, care întreceau în finețe și calitate produsele similare ale meșterilor olari daci.

Ceramica, în dubla ei calitate, de ambalaj al unor produse mult vehiculate de negustorii greci, romani sau localnici și de obiect de tranzacție comercială, în cazul recipientelor de mare finețe, căutate mai ales de aristocrația locală, constituie unul din elementele de bază ale inventarului așezărilor dacice, care ajută în bună măsură la datarea multor complexe arheologice. Ceramica de import a avut o mare înrîurire asupra ceramicii locale, multe din formele ei fiind transpuse într-o manieră proprie, în olăria locală, după cum elemente din tehnologia producerii ei au constituit exemple pentru meșterii locali, care au realizat produse ceramice ce puteau sta alături de multe din vasele grecești sau romane.

Studierea ceramicii de import descoperite la Brad, ne-a oferit surpriza unei cantități nesperat de mari în comparație cu ceea ce se știa, pînă în prezent, din publicațiile de specialitate referitor la prezența ei în marile așezări dacice. În acest context este necesar să subliniem faptul că pentru nici una din aceste mari așezări, cu excepția, poate, a celor de la Pecica și Ocnița-Vîlcea, care beneficiază de monografii, nu sînt publicate toate piesele de import descoperite. Ele au fost prezentate selectiv și numai în măsura în care au putut servi la datarea complexelor arheologice în care s-au descoperit. Așa se face că literatura de specialitate nici nu poate opera cu date statistice complete privitoare la importul ceramicii în cadrul marilor așezări dacice, ceea ce constituie un impediment în evaluarea comerțului cu astfel de produse în ultimele secole ale mileniului I î.e.n. și primele din era noastră.

Cel mai răspîndit recipient din ceramica de import îl reprezintă amfora, atît de necesară transportului pe apă a uleiului de măsline sau a vinurilor din zona mediteraneană, care constituiau principalele produse cerute de populația locală și pentru care negustorii greci, romani sau localnici se deplasau la distanțe

apreciabile de principalele zone de producție sau comerț. În acest context trebuie să consemnăm faptul că aceste ambalaje (amforele) rămăneau la locul de destinație al produsului transportat, deoarece prin forma lor asigurau cele mai ideale condiții de păstrare a calităților acestor produse. Evident nu trebuie să neglijăm faptul că o parte din ele puteau lua drumul înapoi în condițiile în care negustorii străini transportau produse lichide pentru zonele mediteraneene, în special mierea de albine.

Cea de a doua categorie de ceramică, care face obiectul importului dacic în perioada sec IV î.e.n. — II e.n. o reprezintă recipientele din pastă fină, mult căutate pentru frumusețea lor. Numărul acestora nu se ridică la nivelul amforelor, însă varietatea tipurilor este mult mai mare. Costul foarte ridicat al acestor produse a constituit motivul limitării numărului de exemplare în așezările dacice; ele au contribuit în mare măsură la dezvoltarea olăriei locale prin încercarea de a imita sau de a prelua în manieră proprie tipurile respective de vase.

Marea majoritate a acestor produse se păstrează în stare fragmentară, ceea ce ne obligă la o prezentare sumară, insistând asupra pieselor întregi, întregibile sau cu elemente de decor deosebite, toate incluse în formele de vase pe care le-am putut identifica după fragmentele de buze, torți sau funduri caracteristice. În acest fel am deosebit următoarele tipuri de vase: — kantharos, fragmente de la 124 exemplare; căni — fragmente și piese întregi de la peste 90 de exemplare; platouri — 45 de exemplare; străchini — fragmente de la 23 exemplare; farfurii — 24 exemplare; afumători — 16 exemplare; vase cu gura spre interior — 3 exemplare; cupe deliene — 2 exemplare.

În afară de tipurile de vase pe care le-am prezentat și care au fost intens vehiculate ca produse de schimb, au mai apărut și alte recipiente, în număr mic, dintre care se remarcă un fragment de vas, de culoare roșie-cărămizie, cu figuri în relief, reprezentând o scenă erotică. Cele mai apropiate analogii le-am găsit între antichitățile greco-elenistice și romane. Dacă avem în vedere că fragmentul a fost descoperit în ultimele faze ale nivelului II dacic din așezarea deschisă și în primele din nivelul III, putem spune că piesa de la Brad este de factură romană. Până acum nu avem analogii, fie elenistice, fie romane, în cuprinsul Daciei.

În concluzie se cuvine să remarcăm numărul mare de piese ceramice de import prezente între antichitățile de la Brad, fapt ce demonstrează o intensă activitate comercială. Numărul impresionant de piese prezentate, incomparabil mai mare decât cele incluse în principala lucrare referitoare la comerțul dacilor în această perioadă, nu modifică cu nimic concluziile autorului acestei lucrări, care, chiar în condițiile existenței unui număr mic de piese cunoscute la acea dată, consemna faptul că principalele așezări dacice din Moldova (Poiana, Răcățau, Brad) dețineau prioritatea

în ceea ce privește importul elenistic sau roman în sec. II-I î.e.n. — I e.n. Dimpotrivă, am adăuga noi, scoaterea la iveală a unui număr mult mai mare de piese, confirmă datele enunțate de arheologul clujean. Sîntem convinși că și celelalte așezări dacice, dar mai ales cele de la Poiana și Răcătău, după studierea întregului material, vor da un număr mult mai mare de piese de import decît cel cunoscut pînă în prezent. În acest context avem posibilitatea să evaluăm cu mai multă siguranță comerțul dacilor cu produse ceramice din lumea elenistică sau romană.

CONSIDERAȚII ASUPRA CIVILIZAȚIEI GETO-DACICE DIN MOLDOVA ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR DE LA BUNEȘTI (JUD. VASLUI)

VIOLETA VETURIA BAZARCIUC

Deși a fost mai puțin cercetată din punct de vedere arheologic, zona Hușilor este presărată cu multe stațiuni ce atestă o puternică dezvoltare a civilizației geto-dacice din Moldova, după cum o demonstrează cercetările sistematice și de teren în ultimii 20 de ani. În acest sens amintim așezările de la Curteni, Corni-Huși, Pîhnești, Arsura, Armășeni-Averești, Bunești, Crețești, Duda-Epureni și altele. În urma acestor cercetări s-a putut demonstra cu certitudine existența în această zonă a așezărilor libere cît și a unor importante centre fortificate, care evident au jucat un rol deosebit în societatea geto-dacică.

Alături de cercetările mai vechi din stațiunile de la Corni-Huși, Curteni și Arsura, recente investigații din cetatea geto-dacică de la Bunești, punctul „Dealul Bobului” au scos la iveală o serie de materiale arheologice de o deosebită importanță, ce ilustrează toate aspectele culturii materiale și spirituale ale lumii geto-dacice din secolele IV-II î.e.n., atestînd în același timp și intensificarea schimburilor comerciale cu coloniile grecești de la nordul Mării Negre.

La Bunești s-au dezvelit pînă în prezent peste 60 de locuințe de tip semibordei (locuințe de suprafață) cu un inventar bogat, constînd în ceramică lucrată cu mîna, unelte și arme de fier, obiecte de podoabă, unelte de piatră, ceramică de import gre-

cească, monede din argint de tip Huși-Vovriești etc. La toate acestea se adaugă descoperirea unor importante depozite de unelte din fier și a unor tezaure, conținând obiecte din metale prețioase. De remarcat sînt și piesele de factură celtică exemplificate prin fibule și buterole de sabie, cît și apariția în ultimele campanii de săpături a unor piese de harnașament. În descoperirile de la Bunești au apărut și ustensilele folosite în atelierele de făurărie, fapt ce atestă prelucrarea în cetate a uneltelor din fier descoperite acolo.

Bogăția și varietatea materialului arheologic descoperit aici, care pe baza analogiilor ce le comportă cu altele similare din stațiunile de la Poiana-Galați, Botoșana, Corni-Huși, Zimnicea datate în această perioadă, ilustrează rolul pe care l-a jucat acest important punct fortificat din Moldova pentru perioada secolelor IV-II î.e.n. Cetatea face parte din rîndul fortificațiilor construite în apropierea rîului Prut (Arsura și Moșna) în a doua jumătate a secolului IV î.e.n., împotriva frecventelor atacuri scitice.

În același timp, toate materialele arheologice descoperite indică existența unui șef al aristocrației locale ce-și avea sediul aici, cetatea fiind un important centru de producție, comercial și politic.

CETATEA GETICĂ DE LA COTU-COPĂLĂU, JUDEȚUL BOTOȘANI

**PAUL ȘADURSCHI
și OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN**

Recunoașterile de teren din anii '50, apoi cercetarea sistematică a cetăților de pămînt de la Stîncești, au evidențiat prezența unei populații getice compacte între secolele VI-III î.e.n. în partea nord-estică a României. La cunoașterea aspectelor de cultură materială ale acestei populații avea să contribuie apariția unor studii aprofundate asupra ceramicii. Cercetări oarecum recente, atît prin recunoașteri de suprafață, cît și prin sondaje, aveau să pună în evidență alegerea unor poziții strategice pentru amplasarea fortificațiilor în vederea supravegherii văilor principalelor cursuri de apă din zonă, ca și a marginii abruptului existent între Podișul Sucevei și Cîmpia Moldovei.

Fortificațiile existente poartă urmele luptelor și ale distrugerilor suferite, dovedindu-și eficiența prin permanentele refaceri și extinderi, și mai ales prin sporul de populație ce se constată.

Cetatea getică de la Cotu, descoperită abia în 1973, a fost cercetată prin repetate recunoașteri de suprafață și prin sondaje de mici proporții, executate în campaniile 1985 și 1988. Acumularea informațiilor și a materialului documentar, întocmirea planului de săpătură, a profilelor secțiunilor mai importante și a ridicării topografice, ne-au permis să publicăm scurte rapoarte preliminare asupra acestor cercetări, oglindind stadiul la care s-a ajuns.

Sondajul efectuat în 1985 pe platoul împădurit al dealului Jorovlea, într-o poiană cultivată cu plante agricole (poiana Costăchel) ne-a pus în fața unui nivel de locuire din secolul al IV-lea î.e.n., datat cu fragmente de amfore de import, între care unele de proveniență thasiană și prin forme ceramice getice, descoperite mai frecvent în complexe arheologice aparținând acestui secol.

Campania de săpături din 1988 a urmărit să clarifice raportul cronologic dintre acest nivel de locuire și elementele de fortificație. Deși sondajul a acoperit o infimă parte din suprafața fortificației de 4,5 ha, a reușit să lămurească problemele puse. Fortificarea platoului a început în secolul al VI-lea î.e.n. prin construirea unei palisade care separă zona fortificată de restul dealului prin amenajări rudimentare. După o primă distrugere a fortificației, marcată prin incendierea palisadei în secolul al V-lea î.e.n. constatăm o refacere și adăugarea unor noi elemente defensive. Cea de a doua fază în existența cetății se constată pe parcursul secolelor IV-III î.e.n. Aceste faze sînt determinate stratigrafic și prin tipologia materialelor descoperite, în special ceramică. Fortificația și-a încetat existența pe parcursul secolului al III-lea î.e.n., fără să putem preciza deocamdată cauza.

Cetățile de pămînt de la Stîncești, Ibănești și Cotu-Copălău, prezintă unele deosebiri constructive, determinate de particularitățile terenului, dar au o istorie comună, toate trei suferind o distrugere, urmată de refacere și o întărire a elementelor de fortificare, pentru ca mai târziu să-și înceteze existența, înainte de infiltrarea bastarnilor în zonă. Categoriile și formele ceramice descoperite pe parcursul cercetărilor, documentează existența la Cotu-Copălău a unei cetăți getice care se apropie de aspectul cultural **Canlia** din Dobrogea.

NOI DESCOPERIRI ÎN DAVA DE LA POIANA ȘI IMPORTANȚA LOR ÎN CUNOAȘTEREA CIVILIZAȚIEI GETO-DACICE LA EST DE CARPAȚI

dr. S. TEODOR, M. NICU, S. ȚAL

Prin cercetările din ultima perioadă în cetățuia de la Poiana s-au adus numeroase date suplimentare privind diferitele faze ale așezării geto-dacice, în special referitoare la topografia și organizarea lor internă.

Datorită dezvelirilor pe suprafețe mari (circa 90 % din întreaga arie a cetățuiei) se pot delimita cu multă claritate complexele de locuire, vetrele și gropile. Resturile de locuințe, constând din podine, pereți prăbușiți și vetre se suprapun, în cele mai frecvente cazuri păstrându-se **in situ** câte patru astfel de straturi pe același loc. Referitor la ultima fază de locuire de la Poiana, datată în secolul al II-lea e.n. pe baza a numeroase importuri romane, s-a putut observa predilecția pentru construirea locuințelor la suprafața solului după ce s-a procedat, mai întâi la nivelarea terenului cu un strat de prundiș. O cantitate mai mare de pietre formau baza pe care se construia vatra. Stratul de pietriș este bine păstrat și pe fișii lungi de teren, aflate între locuințe, asemenea unor străzi, iar într-o zonă relativ centrală, s-a putut delimita o suprafață pietruită, fără resturi de locuințe, care constituia desigur „piața” centrală, locul de adunare etc. Tot în această ultimă fază de locuire se observă, uneori amestecate prin prundiș, o mare cantitatea de amfore romane fragmentare, folosite și ele la nivelarea unor suprafețe intermediare dintre locuințe.

Stratul de prundiș se repetă și în adâncime, stînd la baza fazei anterioare de locuire din secolele I î.e.n. — I e.n. De data aceasta este întrerupt de suprafețe cu dărîmături, cenușă și altele, iar platformele locuințelor și vetrele se află relativ sub cele ulterioare, cu mici deviații.

Între așezarea din sec. I î.e.n. — I e.n. și cea din sec. III-II î.e.n. se află un strat relativ gros de lut galben, dens, care acoperă cea mai mare suprafață a cetățuiei. Sub acest strat sînt resturile unei locuiri intense pe o grosime de circa 1 m formată din platforme, vetre și o mare cantitate de cenușă, cărbuni și arsură. Situația se repetă în adâncime în așezarea din sec. IV-III î.e.n.

Resturile de locuințe păstrate din toate fazele așezării sînt de același tip și cu aceeași tehnică de construcție. Nu s-a întîlnit nici un caz de locuințe adîncite.

Din acest punct de vedere stațiunea geto-dacică de la Poiana are unele trăsături specifice care o deosebesc de celelalte dave

de pe terasa stîngă a Siretului, cu care în alte privințe se aseamănă în special în ultima fază de locuire.

În general s-a remarcat că, deși inventarul foarte bogat al așezărilor geto-dacice din sec. I î.e.n. — II e.n. probează, din punct de vedere economic, legături intense cu lumea sudică, grecească și romană, nu se constată în aceste stațiuni vreo influență în ceea ce privește construirea locuințelor sau a unor edificii publice. Nu s-a descoperit în aceste așezări nici o urmă de zid sau cărămidă. Locuitorii din cetățuia de la Poiana, cît și din alte așezări similare de la răsărit de Carpați și-au păstrat pînă în ultima fază a stațiunii, modul tradițional de construcție, nefiind ispitiți să folosească piatra și cărămida în alcătuirea locuințelor.

Aceeași arhitectură a trebuit să fie acceptată și de populația flotantă, negustorii, meseriașii și alte categorii, greci și romani, care locuiau provizoriu în aceste așezări.

Deși, după cum se știe, geto-dacii din regiunile est-carpătice au început să se organizeze în forme superioare de viață economică și social-politică încă din secolele V-III î.e.n. (Stîncești, Cotnari, Fedest, Bunești și altele) întreținînd strînse legături cu coloniile grecești și cu tracii sud-dunăreni, în multe privințe și-au păstrat pînă tîrziu unele obiceiuri, printre care se află și cele privind arhitectura locuințelor.

STUDIUL MATERIALULUI PALEO- FAUNISTIC APARTINÎND STRATULUI DACIC (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) DIN AȘEZAREA DE LA PIATRA ȘOIMULUI (JUD. NEAMȚ)

conf. dr. SERGIU HAIMOVICI

Stațiunea arheologică de la Piatra Șoimului este situată pe o terasă de pe dreapta Bistriței, în aval de Piatra Neamț, avînd în vale pîrîul Calu, care tocmai confluează cu aceasta.

Materialul arheozoologic pe care ni l-a pus la dispoziție V. Mihăilescu-Bîrliba aparține cetății dacice datată sec. I î.e.n. — sec. I e.n. și este alcătuit din 929 fragmente osoase determinate, ce aparțin în totalitate mamiferelor, fiind format din resturi menajere. S-au determinat un număr de șase specii de

mamifere domestice : taurine, porcine, ovine, caprine, calul și cîinele, cît și șase specii sălbatice, patru de artiodactile : cerbul, căpriorul, mistrețul, bourul, una de rozătoare : castorul și una de carnivore : ursul. Materialul a fost prelucrat somatoscopic și biometric, stabilindu-se totodată frecvența speciilor.

Taurinele se așează pe primul loc, cu un procent de peste 40 %. Erau reprezentate de un tip de talie mică cu înălțimea la greabăn în medie de numai 106 cm. Este probabil că printre adulți și maturi erau preponderente femelele, existînd o penurie a castraților. Considerînd vîrsta de sacrificare, se pare că această se executa începînd mai ales cu starea adultă, neexistînd deloc în materialul respectiv tineret sub un an ; predomină maturii, ceea ce ar arăta că taurinele erau folosite, în general, pentru scopuri utilitare și abia în mod secundar ca producătoare de carne. Specia acoperă însă — dat fiind și talia ei mare — peste jumătate din proteinele animale necesare populației.

Porcinele se situează pe al doilea loc, cam cu 1/5 din resturi și, avînd în vedere talia lor, este clar că rolul porcului în acoperirea necesităților de proteine animale era cu mult mai mic decît cel al taurinelor. Sacrificarea se făcea cu preponderență abia după vîrsta de un an. Tipul crescut de locuitorii din cetatea dacică era de talie relativ mică, cu caractere de primitivitate.

Cornutele mici au o frecvență mai joasă decît porcinele. Ovinele apar de peste două ori mai numeroase decît caprinele, ambele fiind de talie mică, cu o înălțime la greabăn sub 60 cm. Se sacrificau indivizii cu preponderență adulți și maturi. Dată fiind talia mică a ovicaprinelor, cota de proteine animale furnizată de ele era destul de joasă.

Calul prezintă puține resturi și datorită acestui fapt nu putem da aproape nici o relație despre această specie.

Cîinele are doar patru resturi, fiind semnificativă o porțiune de craniu facial aparținînd unui tip de talie foarte mică, care era folosit probabil doar în scop de divertisment.

Din cele de mai sus se poate considera că, deși speciile domestice erau reprezentate prin tipuri primitive, de talie mică, cu productivitate scăzută, creșterea animalelor juca un rol de prim ordin în economia locuitorilor din cetatea dacică și în general la geto-daci.

Vînătoarea, cu toate că avea un rol secundar, prezenta o pondere economică deloc neglijabilă, ea reprezentînd o vînătoare de tip alimentar, toate cele șase specii determinate fiind comestibile. Se remarcă prin frecvența sa ridicată cerbul, cu circa 17 % din totalul resturilor ; el furniza, atît carne (dată fiind talia sa, o cotă destul de semnificativă), dar și oasele și coarnele.

Prezența în materialul arheozoologic a unor specii din gruparea „de pădure“, cu precădere cerbul, mistrețul, cît și ursul și castorul ne atestă existența în jurul cetății dacice de la Piatra Șoimului a unor întinse masive forestiere.

VÎNĂTOAREA LA GETO-DACII DIN SUD-ESTUL ROMÂNIEI ; DATE ZOOARHEOLOGICE

M. ST. UDRESCU

Săpăturile arheologice efectuate în ultimele două decenii în obiective din perioada geto-dacă au scos la iveală, pe lângă alte materiale, un număr impresionant de fragmente osteologice de animale care au făcut obiectul studiilor de zooarheologie. În această comunicare sînt prezentate rezultatele obținute în urma studierii materialului osteologic animal provenit din șase așezări geto-dace din partea de sud-est a țării. Este vorba de așezările de la : Popești, Radovanu, Vlădiceasca, Piscul Crăsani, Cîrlomănești și Grădiștea. Cu o singură excepție (Grădiștea), proporția fragmentelor osteologice de animale sălbatice în eșantioanele sălbatice studiate a fost mică, nedepășind 6 % din totalul fragmentelor osteologice identificate. Au fost recunoscute 12 specii de mamifere sălbatice : *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Lepus europaeus*, *Castor fiber*, *Vulpes vulpes*, *Canis lupus*, *Ursus arctos*, *Meles meles*, *Felis silvestris*, *Putorius putorius*, *Bos primigenius*. Cu o singură excepție (Radovanu), cerbul a fost specia cea mai des vînată, urmată îndeaproape de mistreț. Au fost prezente constant, deși cu frecvențe mici, căprioara, castorul, iepurele, vulpea și chiar ursul. Sporadic au fost vîinate : bourul, bursucul, pisica sălbatică și dihorul.

În nici un caz rezultatele studiilor de zooarheologie nu pot servi la alcătuirea unor liste exhaustive ale mamiferelor care trăiau în ecosistemul în care erau plasate cele șase așezări. Nu trebuie uitat că prezența sau absența pieselor osteologice ale unei specii, precum și frecvența sa în așezările umane vechi depinde de foarte mulți factori : necesitățile economice ale triburilor respective, posibilitățile tehnice ale vînatărilor, prezența sau absența speciei în regiunea învecinată așezării, densitatea speciei în biotop, accesibilitatea vînatului. Dar mai depinde și de : rezistența osului la distrugere, întinderea așezării, durata sa de folosire, suprafața investigată prin săpătură din întreaga așezare și, implicit, de mărimea eșantionului osteologic. Nu este astfel de mirare că așezarea din care a fost studiat cel mai mare eșantion osteologic (Piscul Crăsani) a oferit și „lista” cea mare de specii vîinate.

O comparație între speciile de animale sălbatice din perioada geto-dacă și cele actuale a permis gruparea lor în mai multe categorii :

- specii definitiv stinse : *Bos primigenius* ;
- specii care nu mai fac parte din fauna naturală a țării noastre : *Castor fiber* ;

— specii care și-au restrâns astăzi arealul în raport cu perioada geto-dacă : *Cervus elaphus*, *Ursus arctos* ;

— specii care au astăzi o răspîndire asemănătoare celei din trecut : *Capreolus capreolus*, *Canis lupus*, *Vulpes vulpes*, *Felis silvestris*, *Meles meles*, *Putorius putorius*, *Sus scrofa ferus*.

AȘEZAREA FORTIFICATĂ GETICĂ DIN PUNCTUL „GHERGHELĂU“ DE LA RADOVANU

dr. EUGEN COMȘA

Pe terasa înaltă a Argeșului, în punctul numit de localnici „Gherghelău“, aflat lângă marginea localităților Radovanu, jud. Călărași, se află un complex getic, în care, în vara anului 1988 s-au făcut săpături de salvare.

Complexul arheologic este mărginit, din trei părți, de maluri abrupte (de circa 15 m înălțime), iar legătura cu restul terasei a fost fortificată printr-un val de pământ și prin două șanțuri de apărare.

Suprafața complexului, delimitată prin valul de pământ, în prezent, are forma aproximativ ovală, cu diametrul lung de circa 40 m și lățimea maximă de circa 12 m. În decursul veacurilor, cea mai mare parte din întinderea complexului s-a prăbușit în luncă.

În secțiunea din cadrul incintei, dusă pînă la 2 m adîncime, s-a precizat stratigrafia. S-au delimitat două straturi de cultură.

Cel inferior datează din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. În secțiunea făcută nu s-au găsit resturi de locuințe, ci numai fragmente ceramice, specifice prin forme și ornamente.

De la partea superioară a stratului amintit s-au scos la iveală cîteva fragmente ceramice de tip Cernavoda I. Ele dovedesc că, spre sfîrșitul epocii neolitice, în regiune a pătruns și s-a stabilit, pe locul cercetat sau în vecinătate, o comunitate aparținînd culturii Cernavoda I.

Stratul superior, corespunzător incintei fortificate, cuprinde materiale din epoca getică. În secțiune s-au găsit materiale puține. Sînt, de exemplu, cioburi din castroană cenușii specifice, cu buza

lătită orizontal, lucrate la roată și din vase piriforme, tot cenușii. S-au adunat și destul de multe oase de animale, mai cu seamă de bovine, altele de porci, ovicaprine și de câine. Menționăm și un os masiv, probabil de zimbru.

Valul de pământ are un traseu arcuit, cu extremitățile sprijinite pe malul abrupt al terasei. Secțiunea prin val s-a făcut pînă la pământul viu. În profilul realizat, s-a constatat că sub val este un strat (de 1,80 m grosime) din epoca neolitică. Stratul a fost împărțit, pe baza resturilor de locuințe și a gropilor, în trei niveluri. Cel inferior este din faza de tranziție. Mai târziu, pe același loc, s-a stabilit o comunitate a culturii Gumelnița. Așezarea neolitică depășea, în vechime, ca întindere suprafața delimitată de valul de pământ.

Valul de pământ a fost realizat concomitent cu șanțul de apărare, din lungul lui. Din analiza profilului rezultă că la baza valului, în marginea lui exterioară, este un strat de pământ de culoare neagră, urmează alte straturi de lut groase și de pământ de culoare cenușie. Se observă că la baza valului a fost folosit pământ negru, moale, care poate fi spălat ușor de ploii, iar partea superioară a valului a fost realizată, mai ales, din lut clisos, care la umezeală devine compact.

În prezent, valul are o înălțime maximă de 2,40 m, dar este evident că, în vechime, a avut înălțimea mult mai mare, o parte din pământul din care era format scurgîndu-se în șanțul de apărare, o altă parte înspre incinta complexului.

În legătură cu valul menționăm că spre interiorul incintei, de-a lungul lui, s-a găsit o porțiune dintr-un șanț, nu prea adînc, în care se aflau două rînduri, suprapuse, de lespezi mari de calcar (una din ele avea $0,50 \times 0,30 \times 0,15$ m grosime). Nu am avut posibilitatea să verific dacă șanțul amintit continuă de-a lungul întregului val. Presupunem că șanțul era continuu și fiind umplut cu lespezi, aranjate ca un fel de zid, a servit drept parapet pentru a împiedica alunecarea pământului din val spre interiorul incintei. Pe baza succesiunii straturilor de deasupra aceluși șanț este evident că amenajarea de pietre a fost dezafectată și deci a fost folosită puțin timp.

Dacă ținem seama de formele și ornamentele unei serii de fragmente ceramice, din vase lucrate din pastă fină, pe roată rapidă, descoperite în cursul săpăturilor la partea inferioară a valului, se poate susține că acesta a fost înălțat, aproximativ, în secolul I î.e.n.

Șanțul de apărare, mai mare, s-a făcut la cîțiva metri, de-a lungul valului. Săpătura a ajuns la 2,30 m adîncime față de suprafața solului, în dreptul părții de mijloc a albiei de teren. Șanțul de apărare a avut, inițial, lărgimea la gură de 6 m. Malul de est (cu înclinare de 60°) a avut adîncimea de 1,40 m. Malul exterior de vest era amenajat cu o treaptă la partea inferioară. Adîncimea, de sus pînă la treapta, era de 1,40 m. Treapta era lăta

de 1,50 m și apoi șanțul se adîncea din nou cu 0,80 m.

În porțiunea cercetată s-a observat numai o etapă de folosire a șanțului, dar în ruptura malului, se pare (ținînd seama de culorile pămîntului) că sînt urmele a două șanțuri suprapuse. Faptul va trebui verificat prin săpături viitoare.

Șanțul descris face parte din complexul fortificat getic analizat și considerăm că a fost, de asemenea, săpat în sec. I î.e.n.

La vest de șanțul mare, la mai mulți metri de acesta, cu un traseu deosebit (în partea de nord) se află un alt șanț de apărare cu lărgimea maximă de 5 m și 1,50 m adîncime față de nivelul solului din vechime. În profil avea formă trapezoidală, cu cele două maluri avînd o înclinare de peste 60° față de orizontala locului. Cele cîteva cioburi găsite în umplutură par să dateze din epoca neolitică. Astfel șanțul ar reprezenta fortificația complexului neolitic din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița.

Subliniem că obiectivul descris se află numai la circa o sută de metri de cunoscuta dăvă getică de la Radovanu, cercetată prin săpături.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN AȘEZĂRILE GETO-DACICE DE LA CĂSCIOARELE, JUDEȚUL CĂLĂRAȘI

VALERIU SÎRBU, PAUL DAMIAN

Datorită unor ample lucrări de îmbunătățiri funciare, pe raza com. Căscioarele — jud. Călărași, în cursul anului 1988 s-au întreprins intense săpături arheologice pentru salvarea vestigiilor istorice din zonele afectate. Rezultatele cercetărilor au dus la descoperirea a numeroase așezări și necropole, începînd din epoca bronzului și pînă în feudalismul dezvoltat, remarcîndu-se importante vestigii aparținînd civilizației geto-dacice (astfel, pe o rază de numai cca. 6 km s-au identificat șapte așezări din această epocă).

În continuare se vor prezenta succint rezultatele obținute în așezările geto-dacice din punctele :

I. „Valea Coșarului“

Pe două boturi din terasa fostului lac Greaca, situate de o parte și de alta a Văii Coșarului, s-au identificat două așezări aparținând geto-dacilor : una din sec. V î.e.n. (poate și sec IV î.e.n.) și alta din sec. II-I î.e.n.

1) Locuințe și gropi din sec. V î.e.n. au fost surprinse doar pe o zonă restrînsă, de cca. 20×12 m numai în punctul cel mai înalt al botului terasei din dreapta Văii Coșarului. Inventarul constă, îndeosebi, în ceramică, iar ca element important de datare este o fibulă de bronz.

2) Locuințele și gropile din sec. II-I î.e.n. sînt cele mai numeroase, fiind găsite în aproape toată zona cercetată. Inventarul constă dintr-o gamă variată de recipiente ceramice, inclusiv boluri cu decor în relief, fragmente de amfore elenistice, unelte, ustensile și podoabe.

II. „Cătălui“

În zona complexului feudal-mănăstiresc Cătălui s-a delimitat de acum mai bine de douăzeci de ani (v. Gh. Cantacuzino, G. Trohani, Cercetări arheologice, III, București, 1979, p. 265-274) o importantă așezare geto-dacică cu două nivele de locuire : 1) mijlocul sec. III î.e.n. — mijlocul sec. II î.e.n.; 2) sec. II î.e.n., poate chiar sec. I e.n. În 1988 au mai apărut în partea de sud a complexului alte trei gropi „menajere” datînd din sec. II-I î.e.n. În apropiere, la cca. 350-400 m, în punctul „D’aia parte” se află o importantă **dava**, situată pe un bot înalt de terasă pe malul lacului Cătălui.

III. „Suharna“

Cercetările, deși de amploare (cca. 500 m²), n-au reușit nici pe departe să epuizeze întreaga așezare, identificîndu-se un bogat strat arheologic și elemente de locuire — locuințe de suprafață, bordeie, gropi, vetre etc. —, ca și o gamă variată de vase ceramice, unelte, ustensile, podoabe datînd din sec. II-I î.e.n.

IV. „Șuvița Hotarului“

Aici există o așezare geto-dacică de mari proporții, situată pe terasele joasă și mijlocie a fostului lac Nichiteni, datînd din sec. II-I î.e.n. Săpăturile începute în toamna anului 1988 vor continua în 1989, pentru a încerca cercetarea ei exhaustivă ; s-a identificat un strat arheologic gros de 0,50 — 1,10 m, cu un bogat inventar, ca și elementele de locuire în toată zona cercetată.

Depistarea a numeroase așezări geto-dacice pe o zonă restrînsă dovedește intensă locuire din această epocă, acestea gravitînd, probabil, în jurul **davei** de pe malul lacului Cătălui. Faptul că în nici o așezare, poate cu excepția **davei**, nu s-a depistat o locuire permanentă pe parcursul sec. V-I î.e.n., ci, dimpotrivă, constatăm reveniri pe aceleași locuri (ex. — cazul „Văii Coșarului”), denotă o „roire” în același habitat pe tot parcursul celei de a doua epoci a fierului, explicabilă datorită bogatelor resurse de hrană oferite de fostul lac Greaca, ca și apropierii de importanta arteră de circulație care era Dunărea.

**CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA
AGRICULTURII GETO-DACE.
UNELTE AGRICOLE DIN SECOLELE
IV î.e.n. — I e.n. DESCOPERITE ÎN
OLTENIA**

CORNELIU MĂRGĂRIT TATULEA

Ocupație de bază în epoca geto-dacă, agricultura a cunoscut o puternică dezvoltare în Oltenia secolelor IV î.e.n. — I e.n., mărturie stînd, pe lîngă descoperirile de semințe carbonizate (uneori în cantități ce constituie adevărate depozite), numeroasele unelte găsite fie în timpul săpăturilor arheologice. Se cunosc astfel, pînă în prezent, aproape 50 de unelte agricole geto-dace descoperite la vest de Olt :

Brăzdare de aratru au fost descoperite la Bîzdîna, județul Dolj, Dobrun, județul Olt, Ocnița (Buridava), județul Vîlcea și Socu-Bărbătești, județul Gorj. Tipologic, piesele de la Dobrun, Ocnița și Socu-Bărbătești aparțin variantei de brăzdar ce are capătul superior al barei terminat printr-un cîrlig de fixare, în timp ce exemplarul de la Bîzdîna aparține variantei, mai rar întîlnite, ce are capătul superior al barei aplatizat. Toate exemplarele se datează larg în secolele I î.e.n. — I e.n.

Oticuri. De pe teritoriul Olteniei este cunoscută doar o singură piesă, descoperită cu prilejul săpăturilor arheologice de la Gropșani, județul Olt și datată în secolele II-I î.e.n. Cu acest exemplar numărul oticurilor descoperite în Dacia se ridică la patru.

Seceri au fost descoperite în așezările geto-dace de la Bîzdîna, județul Dolj, Dobrița, județul Gorj, Ocnița (Buridava) și Govora-Sat, județul Vîlcea, iar două piese se găsesc inedite în muzeul din Craiova, cu mențiunea că provin de pe teritoriul Olteniei. Din punct de vedere tipologic se disting :

— secerile cu cîrlig de fixare la mîner, ce se întîlnesc din secolele IV-III î.e.n. (Bîzdîna), pînă în secolele I î.e.n. — I e.n. (Bîzdîna, Dobrița, Ocnița și Govora-Sat) ;

— secerile cu tijă de fixare în mîner, piese mult mai rare, pătrunse în Dacia probabil sub influența romană, în secolele I î.e.n. — I e.n.

Coasele reprezintă o categorie de unelte agricole la fel de numeroasă ca și secerile. Un depozit cuprinzînd șapte asemenea piese a fost descoperit la Runcu, județul Gorj și tot în Gorj, la Căpreni, a fost găsit mai demult un alt depozit, din care se mai păstrează astăzi la muzeul din Craiova un număr de patru piese, nepublicate pînă acum. Trei coase de aceeași factură provin, de asemenea, de la Dobrița, județul Gorj.

Spre deosebire de piesele de acest gen descoperite în celelalte zone ale Daciei, care sînt prevăzute cu cîrlig de fixare (în genul secerilor) ori cu limbă de fixare pe toporișcă, coasele geto-dace ce provin din Oltenia sînt prevăzute cu tub de înmănușare, de formă conică, perforat la partea inferioară pentru introducerea cuiului de siguranță, constituindu-se astfel într-o nouă categorie tipologică. Cronologic, aceste piese se datează în perioada clasică a culturii geto-dace.

Cosoarele au fost descoperite în număr mare la Bîzdîna, Gropșani, Ocnița (Buridava), Mărgăritești, județul Olt și Drănic, județul Dolj, ele servind, ca și astăzi, la lucrările de întreținere a livezilor și viilor.

Ca formă se disting două tipuri : unul sub forma unui cuțitaș cu lama arcuită, utilizat — după părerea noastră — la altoiri ; celălalt sub forma unei lame puternic curbate, terminate în prelungire cu o tijă de fixare în mîner, folosit la curățatul viței de vie. În timp ce primul tip se întâlnește de-a lungul unei perioade îndelungate, cele mai vechi piese datîndu-se în secolele IV-III î.e.n. (Bîzdîna), cel de-al doilea tip pare a fi ceva mai nou, datîndu-se din secolele II î.e.n. — I e.n. (Gropșani, Ocnița). Reține atenția un cosor de bronz, cu lama arcuită și peduncul mic pentru fixarea în mîner, piesă de factură mai veche (secolele III-II î.e.n.), descoperită la Drănic, județul Dolj.

Se observă, așadar, o varietate de unelte agricole care trebuie pusă în legătură și cu dezvoltarea metalurgiei fierului în această parte a Daciei, exemplarele descoperite în Oltenia fiind — credem — produse ale unor ateliere locale, fapt suficient dovedit de prezența unor variante formate proprii. Totodată se impune observația încadrării acestor unelte în tipologia generală a instrumentarului agricol din Dacia preromană, fapt ce constituie încă o dovadă a unității culturii și civilizației geto-dace.

DESPRE O CATEGORIE DE ORNAMENTE ALE CERAMICII GETO-DACE

**MARIANA IOSIFARU,
SERGIU PURICE**

În ultimele două decenii, cercetările efectuate în diferite zone ale ariei de răspîndire a culturii tracice balcanice și geto-dacice nord-dunărene și carpatice au permis studierea unor importante aspecte de detaliu. Avem în vedere de data aceasta doar o ca-

tegorie de ornamente de pe ceramica geto-dacă, pentru a stabili originea și căile de pătrundere la geto-daci a unui astfel de ornament. Este vorba de motivul decorativ rozetă, întâlnit pe produsele ceramice lucrate cu roata. Rozeta are de obicei 4,6 sau mai multe raze și este realizată prin imprimarea unor ștampile de lut ars, de lemn sau de metal în pasta încă moale a vasului, înainte de ardere. Cele mai vechi vase ornamentate astfel au fost descoperite în fântinile din așezarea de la Zimnicea, jud. Teleorman, nu departe de malul stîng al Dunării. Aceste vase datează din sec. IV-III î.e.n. În sec. III î.e.n. ornamentul rozetă apare și în așezarea de la Govora-Sat și pe Cetățuia din municipiul Rm. Sărat. În sec. II și I î.e.n. această formă de ornament continuă să fie folosită și în zona nordică, centrală și sudică a Munteniei și în nordul Olteniei. În schimb, în Moldova, în Dobrogea și în estul Munteniei nu dispunem în prezent de date care să ateste utilizarea lui. În Transilvania întâlnim un asemenea ornament pe un vas de la Dipșa, datînd din sec. III î.e.n., iar în sec. II și I î.e.n. îl găsim, atît în complexul dacic din Munții Orăștiei, cît și la Ocnița, jud. Vîlcea, unde a fost localizată vechea Buridavă dacică.

Ornamentul rozetă este întâlnit și pe monedele celtice, din Britania pînă în Pannonia și Cehoslovacia. În Slovacia, moneda cu rozete apare în prima jumătate a sec. I î.e.n. (moneda de tip Biatec). Și pe monedele geto-dace de tip Inotești-Răcoasa apare rozeta, dar are aici un rol de contramarcă.

Rozeta apare ca ornament și pe ceramica tracică de la sud de Balcani; în cantitate mai mare s-a găsit la Seuthopolis. Cît privește civilizația geto-dacică, trebuie să menționăm că acest important motiv decorativ se întâlnește și pe mînerile de amfore imitate de localnici după prototipul grecesc.

Merită a fi subliniată și constatarea că în sec. IV și III î.e.n., un atare decor era răspîndit deopotrivă la tracii balcanici și la geto-dacii nord-dunăreni, ca dovadă a unității lumii tracice, deschisă aceleași influențe grecești, întrucît motivul decorativ rozetă are o origine grecească, dar preluată de greci din Orient și transmisă tracilor. În sec. IV-VI î.e.n. găsim rozeta pe ștampilele de amfore din Thassos și Rhodos, răspîndite și la triburile tracice pe calea negoțului sau direct prin coloniile elenice de pe țărmul de vest al Pontului Euxin.

Rozeta de pe ceramica geto-dacă a avut o funcțiune de ornament, dar se poate ca la origine să fi avut o altă semnificație.

În a doua perioadă a epocii fierului (secolele V î.e.n. — I e.n.), pe fondul local traco-getic, la care s-au adăugat influențele din lumea grecească, s-a format și dezvoltat civilizația geto-dacică, care prezintă trăsături unitare în tot spațiul car-pato-danubiano-pontic. Unitatea culturii materiale și spirituale se întâlnește atât în sistemul de construcție al cetăților dacice, de amenajare a așezărilor, cât și în evoluția și dezvoltarea meșteșugurilor.

Cercetările arheologice sistematice, mai ales din ultimele trei decenii, la care se alătură și descoperirile întâmplătoare, au materializat existența a numeroase așezări și cetăți geto-dacice atât pe cursul principal al râului Jiu cât și pe afluenții acestuia, care în antichitate au constituit adevărate drumuri comerciale (fig. I).

Lucrarea și-a propus repertorierea și prezentarea succintă a obiectivelor arheologice mai importante, de altfel destul de numeroase, și încadrarea lor cronologică.

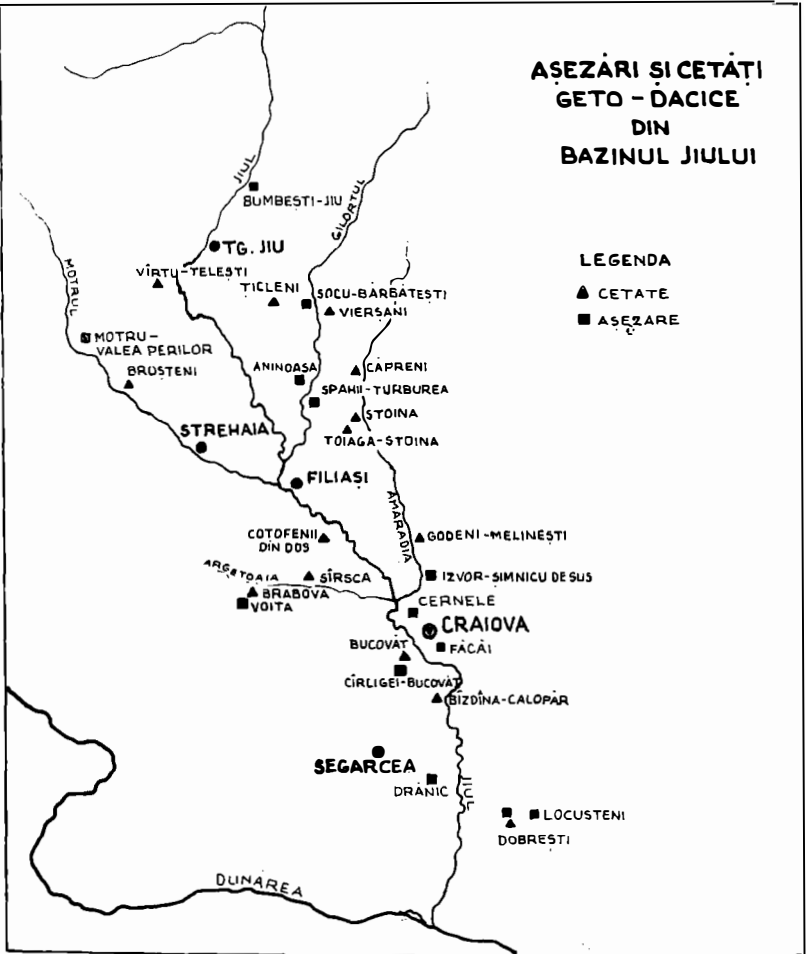
Chiar și numai o privire asupra hărții ne permite să afirmăm că cele mai multe așezări și cetăți sînt situate în zonele de deal și de munte. În cîmpie, numărul lor este considerabil mai mic, dar cele existente își desfășoară activitatea de regulă pe o perioadă mai lungă de timp și dispun de un sistem special de fortificație. Destinația acestor cetăți a fost, așa cum se știe, de refugiu și apărare, dar odată cu evoluția societății și mai ales în vremea lui Burebista este posibil ca ele să se fi instituit în adevărate complexe militare cu funcții bine stabilite în supravegherea și controlul zonei, cât și al drumurilor care se îndreptau spre capitala Daciei.

În concluzie, putem spune că toate aceste așezări și cetăți, împreună cu alte realizări ale societății dacice, conținuturile expresia materială a stadiului avansat în care se afla societatea geto-dacică, mai ales în vremea celor doi mari regi Burebista și Decebal.

AȘEZĂRI ȘI CETĂȚI GETO - DACICE DIN BAZINUL JIULUI

LEGENDA

- ▲ CETATE
- AȘEZARE

TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE LA PRODUSELE MEȘTEȘUGĂREȘTI ȘI ARTISTICE GETO-DACE

dr. RODICA TANȚAU

Pe lângă elemente legate de economie și tehnică, produsele meșteșugărești atestă și gustul pentru frumos, pentru artă al strămoșilor noștri, constant în toate realizările meșterilor locali, începînd cu ceramica și culminînd cu minunatele obiecte din bronz și argint și uneori din aur, la care se poate adăuga și arta construcțiilor.

Bogata pradă luată de Traian din Dacia, documentată de izvoare scrise și scene de pe columna lui Traian, existența a peste 125 de tezaure de argint dacice, mulțimea uneltelor de argintar din așezările dacice — creuzete, nicovale, atestă dezvoltarea deosebită a artei argintului la geto-daci, care își are rădăcini în arta traco-getică. Asistăm la o renaștere a artei modelării argintului care va atinge apogeul în timpul lui Burebista și Decebal.

În privința prelucrării metalelor prețioase, geto-dacii aveau o tradiție îndelungată. Din epoca bronzului se cunosc numeroase tezaure din aur, în care apar și obiecte de argint, cum este tezaurul de la Perșinari, jud. Dîmbovița.

Autohtonismul tezaurilor de argint de pe teritoriul locuit de geto-daci este dovedit și prin moștenirea traco-getică. Astfel decorul tipic cu palmete, care apăruse la începutul sec. IV î.e.n. pe coiful de tip getic de la Agighiol, îl întîlnim pe numeroase brățări dacice din argint, plurispiralice, care au extremitățile terminate cu stilizarea capului de șarpe, cum este brățara din tezaurul de la Bălănești, jud. Olt, cea din tezaurul de la Vedea (Meri Goala). Șarpele apare frecvent pe aplicile de harnașament de la Agighiol. Așadar, brățările dacice de argint, cu stilizări de capete de șerpi și cu decor de palmete nu se datoresc unor influențe elenistico-romane ci unor permanențe ale artei traco-getice.

Motivul frunzelor de iederă, cu o largă răspîndire în arta elenistică, a devenit un motiv decorativ preferat în arta traco-getică și geto-dacă. Frunzele de iederă le-am întîlnit pe coiful de la Agighiol, pe coiful din muzeul din Detroit, pe decorul de pe vasele de argint de la Sîncrăieni, și foarte mult stilizat pe placa de argint de la Săliște. Stilizarea frunzelor de pe vasele de la Sîncrăieni reprezintă o etapă stilistică mai recentă decît motivele de pe coiful de la Agighiol și de pe coiful din muzeul din Detroit, și ele reprezintă o transmisiune.

Geometrismul a fost una cu trăsăturile tradiționale ale artei tracice. Cea mai simplă expresie a acestui geometrism este punctul care se găsește pe obiectele specifice artei traco-getice, de pildă,

pe rhytonul de la Poroina și care continuă să fie utilizat în arta dacică așa cum apare, de pildă, pe fibulele cu mască și pe fibulele falere cu chip uman, ca cea de la Herăstrău sau pe piesele din tezaurul de la Sîncrăieni.

Decorul în relief crestădat pe unele cupe de la Sîncrăieni reprezintă o continuare a tradiției artei traco-getice, unde decorul șnurat sau torsionat este foarte frecvent, el sprijinindu-se și aici pe o tradiție tracică. De asemenea și benzile hașurate, mai mult sau mai puțin înguste sînt tot o moștenire a artei traco-getice. Se constată o tradiție și în tehnica decorului. Astfel tehnica aplicării unui strat sau unei foi de aur peste obiectele de argint, destul de frecventă în etapa traco-getică, ca de pildă în „tezaurul de la Craiova”, se întâlnește și în arta dacică a argintului, ca de pildă pe unele obiecte de la Sîncrăieni. Decorul floral de pe vasele de la Sîncrăieni este mai simplificat decît acela de pe piesele artei traco-getice, respectiv cele din mormîntul de la Agighiol, dar este pe linia continuității.

Caracteristice artei dacice sînt și fibulele falere cu figura omenească, dar aceasta își are originea în arta traco-getică, așa cum o dovedesc figurile umane de pe piesele de argint de la Agighiol.

Elementul local, tradițional tracic sau traco-getic se constată și în alte produse ale meșteșugului argintului. De pildă, tipul de vas emisferic de la Sîncrăieni apăruse mai înainte în grupa ceramicii locale. Deci modelul exista pe teritoriul Daciei înaintea replicii sale în metal. Vasele cu torți și picior de la Sîncrăieni le găsim lucrate cu roata sau cu mîna în sec. II î.e.n. la Ocnița, de pildă.

Legat de meșteșugul argintăriei este meșteșugul și arta monetăriei. Încă din prima jumătate a sec. IV î.e.n., traco-geto-dacii băteau monede de tip greco-macedonean, imitate după tetradrahmele lui Filip al II-lea și tetradrahmele lui Alexandru cel Mare. Monetăria geto-dacă de tip greco-macedonean se oprește în ultimele două trei decenii ale sec. I î.e.n. În sec. I e.n. meșterii geto-daci bat în atelierele locale denarul Romei republicane, așa cum este dovedit prin ștanțele monetare de la Tilișca, Poiana, etc.

Elemente artistice de veche tradiție găsim și în meșteșugul prelucrării obiectelor de fier, pe meleagurile Daciei străvechi înfiripîndu-se de timpuriu ateliere locale, meșteșugarii asimilînd mereu cunoștințe tehnologice din ce în ce mai perfecționate. După cristalizarea unei civilizații unitare geto-dace și generalizarea metalurgiei fierului producția de unelte felurite, de arme și podoabe a sporit. Vor fi existat și ateliere specializate, cum a fost cel de la Sarmizegetusa și din alte centre mai importante. Poate au existat făurări specializați numai în anumite serii de obiecte, dintre care unele au uneori forme foarte elegante și o bogată ornamentare, la care predomină caracterul geometric, de veche tradiție tracică sau traco-getică. Unele piese cum este

scutul de paradă din fier, descoperit la Piatra Roșie, cu un decor în stil zoomorf, de moștenire traco-getică și executat într-o tehnică superioară. Merită a fi amintit că meșterii daci stăpîneau cunoștințe care le permiteau să combine din punct de vedere tehnic fierul cu aurul, așa cum ne arată placa de fier descoperită în 1988 la Ocnița.

De asemenea în prelucrarea bronzului se poate vorbi de o îmbinare a tradiției cu inovația. Piese de artă puteau fi lucrate în atelierele locale, cum este masca de bronz de la Ocnița, jud. Vâlcea.

O moștenire străveche trăiește și în ceramica geto-dacă, unde, în a doua epocă a fierului, odată cu generalizarea roții olarului și intensificarea influenței elenistice și romane se multiplică elementele de inovație tehnică, de ornaamentare și de noi forme de vase.

SEMNE SIMBOLICE PE CERAMICA DACICĂ LUCRATĂ CU ROATA (SEC. I î.e.n. — SEC. III e.n.)

dr. MARIA COMȘA

În continuarea studiului semnelor simbolice la daci în lucrarea de față se vor prezenta semnele simbolice pe ceramica dacică lucrată la roată.

În cadrul acestei categorii ceramice distingem două grupe :

1. Ceramica cenușie sau neagră cu decor lustruit.
2. Ceramica de culoare roșie sau gălbuie cu decor pictat.

Pe ceramica cenușie cu decor lustruit distingem semne solare de diferite tipuri, unele deosebit de complicate.

Un alt semn întâlnit pe acest tip de ceramică este brăduțul, care poate fi urmărit și la dacii din epocă romană, aflați în afara provinciei romane Dacia.

Pe ceramica pictată ornaamentată se întâlnesc numai semne solare.

Unele din semnele solare complicate de pe ceramica cenușie cu decor lustruit sînt imitate, după părerea noastră, după această categorie ceramică de lux, în timp ce altele reflectă o străveche origine autohtonă.

Spre deosebire de ceramica pictată cu desen linear răspîndită în mai multe așezări de pe cuprinsul țării, ceramica pictată descoperită în Munții Orăștiei are pe ea motive vegetale și animaliere. Ea reprezintă deocamdată un unicat. Semnul sau semnele solare de origine autohtonă tracică pictată pe unele exemplare sînt integrate în motivul vegetal sau în cadrul altor motive ornamentale.

OBSERVAȚII ASUPRA FIBULELOR TRACO-GETICE

VLAD VINTILĂ ZIRRA

Asupra acestui subiect s-au purtat, începînd cu perioada interbelică și pînă în prezent, discuții repetate, materializate prin articole și studii ori simple note informative. În literatura românească de specialitate contribuțiile cele mai însemnate pe această temă au fost aduse de R. Vulpe, I. Năstor, dar mai cu seamă de D. Berciu și A. D. Alexandrescu. În Bulgaria a făcut carieră studiul publicat de către V. Mikov, utilizat și astăzi de către vecinii noștri sud-dunăreni. Părerile specialiștilor români s-au distanțat față de cele ale cercetătorilor bulgari. Remarcăm baza în bună parte obiectivă a acestor divergențe de opinii, datorate împrejurării că, în România, marea majoritate a pieselor traco-getice au o cronologie mai tîrzie decît în Bulgaria, unde predomină covîrșitor fibulele mai vechi.

Contribuția de față și-a propus, prin reluarea discuției pe temeiul întregii informații ce ne-a putut fi accesibilă, să caute înlăturarea dubiilor unor cercetători în ceea ce privește valoarea fibulelor traco-getice ca element de datare. Dificultăți de loc neglijabile s-au ivit datorită contextelor de descoperire, de multe ori nesigure ori interpretabile, în ciuda faptului că dispunem de un lot de peste 400 de piese, aflate în peste 110 puncte.

Cu toate că părerea potrivit căreia fibulele traco-getice ar deriva din tipul Certosa a devenit un loc comun în decursul anilor,

rămân, totuși, destul de greu de explicat o sumă de diferențe în ceea ce privește aspectul morfologic și modalitatea de realizare a celor două tipuri mai sus pomenite. Totodată, constatăm că, deși tipurile sînt practic contemporane, spațiile lor de răspîndire sînt disjuncte. O altă ipoteză examina posibilitatea derivării fibulelor traco-getice din tipurile Bogenfibel tîrzii. În cadrul contribuției de față este urmărită eventualitatea unei legături de filiație între fibulele traco-getice și un tip de Bogenfibel cu placa de prindere mult redusă, așa cum apar la Olynth.

Limitele morfologice în care au evoluat fibulele traco-getice au fost destul de puțin „spectaculoase”. Cu toate acestea se poate sesiza o trecere graduală de la categoria de arcuri subțiri de sîrmă către unele mai groase în secțiune, devenind apoi fațetate, hexagonale, octogonale ori elipsoidale. La fel se poate vorbi despre tendința de creștere a dimensiunilor extremității piciorului și, într-o oarecare măsură, de reducerea distanței între arc și picior. Atragem atenția asupra faptului că, deși seriile principale de fibule traco-getice au fost definite pe temeiul aspectului piciorului acestor piese, indiciile cele mai semnificative, din punct de vedere al încadrării lor cronologice, sînt oferite de morfologia arcurilor.

Au fost propuse trei serii principale de fibule traco-getice : 1) cu picior vertical, cu sau fără buton terminal ; 2) cu picior vertical, luînd aspect conic, piramidal ori prismatic ; 3) cu picior în formă de „S”, terminat cu buton sau chiar printr-o spirală. Dintre aceste serii principale, prima în origine cronologică este cea întîi enumerată. Cele mai timpurii exemplare ale sale se semnalizează încă în cea de-a doua jumătate a sec. al V-lea. În România, însă, cele trei serii principale par să apară relativ simultan, fără a se putea face distincții clare în ceea ce privește ordinea lor, în preajma mijlocului și în a doua jumătate a sec. al IV-lea. De aici înainte pînă la dispariția tipului de fibule traco-getice, seriile par perfect contemporane, cu remarca privind frecvența vădit superioară, în etapa tîrzie și finală, a exemplarelor din seria cu piciorul modelat în „S”. În ansamblu credem că se pot distinge două faze majore de producere și circulație a fibulelor traco-getice : cea dintîi aparține mijlocului și celei de-a doua jumătăți a sec. al IV-lea, iar a doua se situează în primele decenii și pînă către mijlocul sec. al III-lea. Între aceste două faze, care trebuie acceptate ca fiind oarecum relative, mai ales în etapa de tranziție de la una la cealaltă, sînt posibile uneori precizări cronologice-tipologice mai amănunțite. Celor două faze principale de producere și circulație a fibulelor traco-getice le corespunde, de asemenea, în mod relativ, schimbarea tehnicii de fasonare a acestor piese : de la modelarea lor din sîrmă, în prima fază, la turnarea pieselor desfășurate (după cum ne arată cîteva exemplare găsite, în curs de prelucrare), urmată de definitivarea lor ca formă, în a doua fază. Faptul că, în ciuda folosirii neîndoielnice a tiparului, piesele ce ne sînt cunoscute nu sînt ni-

ciodată identice, ne îndeamnă să credem că același tipar era utilizat doar pentru un număr redus de exemplare, poate pentru unicate chiar.

Referitor la spațiul de difuziune al fibulelor traco-getice, impresionant ca amplitudine, s-ar putea distinge o zonă centrală, în care descoperirea pieselor are o frecvență vădit mai mare — Bulgaria în întregime, România extracarpatică, inclusiv Dobrogea — și o zonă periferică — unde fibulele se răresc — nordul Greciei, centrul și sudul Iugoslaviei, intracarpaticul românesc cât și teritoriul dintre Prut și Nistru. Interesant este că, în funcție de vechimea lor, piesele în discuție par să provină dintr-o zonă pomenită ca periferică, nordul Greciei. Admitem că ar putea fi o impresie unilaterală întrucât nu dispunem de informații suficiente asupra posibilităților descoperiri din nordul Greciei și Turcia europeană.

De la mijlocul sec. al IV-lea și până către sfârșitul aceluiași veac centrul de greutate al difuziunii fibulelor traco-getice s-a găsit pe teritoriul Bulgariei de azi, unde circa 80 % din descoperiri conțin piese din această perioadă, în timp ce numai aproximativ 15 % au furnizat exemplare ce pot fi atribuite primei jumătăți a sec. al III-lea. Ariei de care aminteam i se adaugă Dobrogea și o fișie din sudul extracarpaticului românesc. Pentru sec. al III-lea, pe teritoriul României, aproximativ 32 din totalul de 47 de descoperiri au dat la iveală piese din această vreme. În Moldova situația este încă și mai netă, ca și între Prut și Nistru : numai două exemplare pot fi atribuite sec. al IV-lea. De asemenea, în cursul sec. al III-lea, foarte probabil, câteva fibule traco-getice au pătruns în Transilvania și Banat, unde au întâlnit masiva producție de fibule de schemă Latène

În cadrul primei serii principale au fost propuse următoarele subvariante :

I a. — arc subțire și trecere angulară de la arc spre picior. Numără doar câteva exemplare databile în a doua jumătate a sec. al V-lea și în prima jumătate a sec. al IV-lea. Apar în nordul Greciei și în sudul Bulgariei.

I b₁. — arc subțire, picior de talie medie, uneori pliat.

Din punct de vedere cronologic astfel de piese se grupează în preajma mijlocului sec. al IV-lea și în a doua jumătate a aceluiași veac. Spațiul lor de difuziune cuprinde Bulgaria, sudul Cîmpiei Române, Dobrogea, iar un exemplar izolat ajunge până în sudul Ucrainei.

I b₂. — piese cu piciorul supradimensionat, care le caracterizează, au fost dezvelite în nordul și centrul Bulgariei în câteva descoperiri, cât și la Zimnicea. Contextele de descoperire înclină pentru a doua jumătate a sec. al IV-lea.

I c. — arc îngroșat. Astfel de piese, puțin frecvente, se întâlnesc sporadic în Bulgaria și România. Aparțin probabil primelor decenii ale sec. al III-lea.

I d. — arc îngroșat cu secțiune hexagonală. Au apărut numai două exemplare la Poiana. Databile în faza târzie și finală a evoluției fibulelor traco-getice.

Spațiul de răspîndire a celei de-a doua serii principale prezintă o zonă de puternică concentrare în Bulgaria central nord-vestică. Doar cîteva piese s-au putut răspîndi izolat către est și vest. Distingem următoarele subvariante :

II a₁. — arc subțire și picior ușor îngroșat de jos în sus. Contextele arheologice și asocierile pieselor indică a doua jumătate a sec. al IV-lea.

II a₂. — arc și picior ușor îngroșate. Piese ale acestei subvariante sînt încadrabile în primele decenii ale sec. al III-lea.

II b. — arc masiv și picior îngroșat brusc în extremitatea sa. Cele cîteva exemplare existente aparțin primei jumătăți a sec. al III-lea.

Cea de-a treia serie principală dispune de un spațiu de difuziune apreciabil : Bulgaria, Iugoslavia sudică și central-estică, extracarpaticul românesc, Dobrogea și teritoriul dintre Prut și Nistru. Seria a treia include următoarele subvariante :

III a₁. — arc și picior subțire. Grupează exemplarele cele mai timpurii ale seriei, de la mijlocul și din cea de-a doua jumătate a sec. al IV-lea.

III a₂. — arc și picior mai masive, dar cu secțiune rotundă. Piese de acest fel pătrund, probabil, în primele decenii ale veacului al III-lea.

III b. — arc îngroșat cu secțiune elipsoidală. Aceste exemplare se încadrează în prima jumătate și către mijlocul sec. al III-lea.

III c. — arc masiv de secțiune poligonală, hexagonală și octogonală. Asocierile și contextele arheologice înclină pentru așezarea lor în prima jumătate și către mijlocul sec. al III-lea. Ele sînt specifice extracarpaticului românesc.

III d. — arc lat care, de sus privit, are aspect rombic. Aparțin, probabil, primei jumătăți a sec. al III-lea.

Una dintre chestiunile controversate privind fibulele traco-getice este aceea a etapei lor finale de producere și circulație. Remarcăm că, afară de un singur caz, îndoieinic de altminteri, nu avem dovezi că acestea ar fi circulat în sec. al II-lea. În schimb fibulele traco-getice se asociază în complex deschise cu fibule de schemă Latène B₂ și doar excepțional C₁. Dispunem, probabil și de un complex închis de asociere cu o fibulă B₂. Un alt tip de asociere este acela cu fibule Latène hibride (metisate), care sînt încadrabile cronologic în al doilea și al treilea sfert al sec. al III-lea. Totodată, constatăm că și fibulele de tip Certosa ies din uz către mijlocul sec. al III-lea, în urma întăririi modei latèneiene. Un proces similar putem presupune că s-ar fi produs și pe teritoriul de difuziune al

fibulelor traco-getice. În ansamblu, credem că există suficiente argumente pentru a deosebi în cadrul producerii și circulației fibulelor traco-getice două etape (faze) principale, aparținând prima celei de-a doua jumătăți a sec. al IV-lea, iar cea de-a doua primei jumătăți și mijlocului sec. al III-lea. Eventual, unele exemplare târzii de tip traco-getic au putut persista sporadic în circulație pînă către sfîrșitul aceluiași veac.

PAFTALELE DACICE DE LA PIATRA CRAIVII

CLOȘCA L. BALUȚA

Printre cele cinci așezări și cetăți geto-dace din epoca „clasică”, din Transilvania, în care au fost descoperite pafdale de fier ornamente cu placă de bronz, se numără și Piatra Craivii. Din aproximativ 20 de astfel de piese de port, descoperite în 14 stațiuni de epocă Latène, trei provin de la Piatra Craivii. Ele au fost descoperite pe una din terasele amenajate ale așezării oppidană, la periferia unui sanctuar, într-o groapă cu multe cioburi, cenușă, cărbune și oase de animale jertfite.

Tipologic se înseriază în Grupa A-Geto-dacă, tipul I „cu balama cu ax”, după clasificarea lui M. Babeș. Cronologic, monedele și ceramica din contextul arheologic în care au fost descoperite pafdalele la Piatra Craivii le datează în secolul I î.e.n.

Spre deosebire de pafdalele descoperite în celelalte așezări și cetăți geto-dace, care în majoritate sînt fragmentare, cele din așezarea oppidană de la Piatra Craivii sînt întregi. Aceasta facilitează analiza minuțioasă a elementelor lor ornamentale, înscrise, în general, printre cele șase grupe de motive ornamentale, dar cu o paginare și un registru propriu.

Integrarea pafdalelor de la Piatra Craivii în grupa geto-dacă de pafdale contribuie la lărgirea orizontului cunoștințelor noastre referitoare la aceste importante produse artizanale.

FIBULELE DACICE CU ORNAMENTE ZOOMORFE

AUREL RUSTOIU

Fibulele sînt des întîlnite în cetăți, așezări și necropole. Alături de fibule celtice, tracice și romane, dacii au creat și forme

locale, care nu au exclus încă receptarea unor influențe externe, cum este și cazul fibulelor cu ornamente zoomorfe.

Aceste ornamente apar pe fibule puternic profilate de schemă Latène târzie, în toate cazurile de argint și pe fibule linguriță, totdeauna din bronz. Din punct de vedere al ornamentării se disting trei tipuri de reprezentări: I — fibule cu ornamente zoomorfe redată foarte stilizat; II — fibule cu ornamente zoomorfe constând din capete de animale dispuse pe arc, din gura cărora iese piciorul fibulei; III — fibule cu reprezentări ornitomorfe.

Primul tip de ornamente este prezent pe fibulele din tezaurele dacice de argint de la Bistrița (1 ex.), Cehetel (2 ex.), Coldău (1 ex.), concentrându-se doar în vestul Transilvaniei. Datorită stilizării reprezentările sînt greu de identificat. Aceste fibule au fost încadrate în grupa mijlocie a tezaurelor de argint dacice (75-25 î.e.n.).

Al doilea tip de ornament este reprezentat de fibula puternic profilată de argint de la Cîndești, precum și de fibulele linguriță de bronz de la Craiva (1 ex.) și Ocnița (2 ex.). Acest tip de ornamente au fost preluate din lumea romană. În Noricum și Pannonia, renașterea spirituală celto-iliră s-a reflectat și în transpunerea unor motive ornamentale mai vechi pe fibule puternic profilate. Din zona est-alpină, fibulele cu ornamente zoomorfe (Fibel mit Tierkopfoügel) s-au răspîndit spre nord și est. În Iutlanda a fost surprins fenomenul preluării ornamenticii de pe fibulele romane și transpunerea lor pe fibule de schemă nord-germanică.

Același proces poate fi constatat și pentru Dacia preromană. Ornamentele de pe fibulele linguriță de la Craiva și Ocnița reprezintă astfel de prelucrări. În ceea ce privește fibula de argint de la Cîndești, nu poate fi exclusă nici ipoteza că este vorba de un produs roman destinat unui conducător daco-get (cf. Plinius, **Nat. Hist.**).

Fibulele linguriță cu ornamente ornitomorfe (tip III) au fost descoperite la Poiana (2 ex.). Analogii privind motivistica acestora întîlnim în lumea romană la Emona. Este vorba deci, tot de o preluare a unui ornament și transpunerea lui pe artefacte locale. Fibulele cu ornamente de tip II și III, prin analogie cu cele din lumea romană, se datează în sec. I e.n.

Rățiunea preluării acestor motive ornamentale din lumea romană poate fi înțeleasă dacă se face o incursiune în arta figurativă a Daciei preromane. În perioada de înflorire a civilizației dacice există numeroase reprezentări zoomorfe și ornitomorfe asemănătoare cu cele de pe fibule, fapt ce explică preluarea unor ornamente care în sec. I e.n. nu erau străine spațiului dacic.

Fibulele dacice cu reprezentări zoomorfe oferă, deci, o imagine a contactelor daco-romane care se manifestă și în acest domeniu și, nu în ultimă instanță, un aspect al ornamenticii atît de complexe a Daciei preromane.

Problema prezenței sciților de la vest de Nistru a polarizat în ultima sută de ani atenția și strădania multor istorici și arheologi. Lucrarea lui V. Pîrvan „Getica” apărută în anul 1926 a întărit convingerea că în aria nord-tracică din sec. al VI-lea î.e.n. a existat o migrație scitică, iar sciții Agatyrși trebuie localizați în Transilvania. Monografia recent apărută a lui V. Vasiliev se intitulează „Sciții Agathyrși pe teritoriul României”.

Am avut prilejul să arăt în 1981 și 1983 că ritul înhumăției se practica la traci în Hallstatt A-B. Am arătat de asemenea că ofranda de carne din mormintele aspectului cultural de tip Ciombrud din zona intracarpatică nu mai poate fi socotită exclusiv scitică, atîta timp cît ea apare la tracii nordici și sudici încă din Hallstatt A, iar în Grecia și Orient în mileniul II î.e.n.

Nu s-a avut în vedere faptul că în aspectul cultural de tip Ciombrud ceramica — este în proporție de 99,99 % getică. Ce semnificație se acordă acestei realități, atunci cînd se face atribuirea etno-culturală a aspectului cultural de tip Ciombrud? Cum putem vorbi de sciți fără ceramică scitică?

În acest sens este edificatoare situația identificării prezenței celților după anul 350 î.e.n. în Banat și Transilvania și a Bastarnilor în Moldova centrală și de nord în secolul II î.e.n.

În necropolele bastarnice de la Borosești — Iași și Poieniști — Vaslui există ceramică bastarnică, iar în necropolele celto-dacice de la Ciumești, Apahida, Fîntînele II sau Remetea Mare există ceramică celtică. Este limpede că celții și bastarnii au venit și au produs în Dacia ceramica lor specifică. Prin analogie, putem admite că purtătorii aspectului cultural de tip Ciombrud din Transilvania sînt sciți fără ceramică scitică?

Într-o lucrare a lui I. H. Crișan apărută la Cluj în 1974 se publica un repertoriu de 52 de descoperiri scitice din Transilvania, iar lucrarea lui V. Vasiliev în anul 1980 un repertoriu cu 99 de descoperiri scitice în aceeași regiune. Dacă toate descoperirile de aici sînt scitice, atunci trebuie să punem o întrebare logică: unde sînt geții din Transilvania din secolul VI î.e.n.?

Atîta timp cît în Dacia nu se poate vorbi de celți sau bastarni fără ceramică celtică sau bastarnică, nici de sciți nu putem vorbi fără ceramică scitică. Ceramică scitică există în Dobrogea în secolele VI-III î.e.n. în timp ce în zona intracarpatică, în necropolele care definesc aspectul cultural de tip Ciombrud din secolele VI-V î.e.n., practic nu dispunem de ceramică de tip scitic. Și nimeni n-a contestat prezența sciților în Dobrogea în perioada secolelor VI-III î.e.n.

Nu este lipsit de interes să aducem în discuție și rezultatele unor determinări antropologice. S-a arătat că scheletele din seria hallstattiană târzie din necropola de la Ciumbrud sînt departe de seriile scitice din Uniunea Sovietică, prin caracterul lor predominant brăcran și mult mai gracil. Ele aparțin unei populații autohtone, care nu este alta decît cea a geților timpurii.

De aceea este necesară analiza antropologică a seriilor noi de piese antropologice descoperite de V. Vasiliev la Teiuș, Blaj, Batoș, Băița și cele găsite de G. Marinescu în necropolele de la Mărișelu și Budești — Fînațe.

Problema se rezolvă pe linia celor spuse de Prof. Olga Necrasov, că necropolele de tip Ciumbrud aparțin unei populații autohtone scitizate din punct de vedere cultural.

În secolele V î.e.n. se formează aspectul cultural getic timpuriu de tip Canlia care cuprinde zonele tracilor din Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat, Transilvania și Moldova pînă la Tyras. Mica așezare de la Cernica — București ne asigură că acest aspect cultural nesesizat pînă în 1978 era format în perioada 425-400 î.e.n. În Transilvania el succede aspectului cultural de tip Ciumbrud într-o perioadă ce se poate situa în secolul V î.e.n., pentru că în necropolele celto-dacice de după 350 î.e.n. de la Fîntînele II și Apahida, ceramica getică timpurie de tip Canlia este prezentă.

Înțenția de a schimba denumirea aspectului cultural getic timpuriu de tip Canlia nu poate modifica conținutul, aria și cronologia sa. Dacă vom denumi acest aspect cu numele altei localități în care există un monument arheologic de epocă getică timpurie (Bugeac, Enisala, Ravna II, Slobozia, sau Fîntînele II) conținutul cultural al aspectului de tip Canlia nu se modifică.

Formarea noului aspect cultural getic timpuriu de tip Canlia; începînd cu secolul V î.e.n. care cuprinde aria getică timpurie carpatică și sud-dunăreană marchează o nouă unitate etno-culturală getică, după marea unitate reprezentată de cultura Basarabi în secolele VIII-VII î.e.n. și după aspectele culturale post Basarabi din secolele VI-V î.e.n.

Trebuie să avem în vedere posibilitatea ca această nouă unitate etno-culturală getică timpurie să fie reflexul unei unități politico-economice, pornind de la demonstrația Prof. D. Berciu pe baza descoperirilor din Buridava dacică, că de fapt atelierele ceramice erau proprietate regală. Aceste ateliere funcționau nu numai în marile cetăți, ci și în tot teritoriul getic. Dar ele produceau ceramică standardizată, care constituie baza acestei unități sesizabile pe cale arheologică.

CONTRIBUȚII PRIVIND LEGĂTURILE POPULAȚIEI DACICE DIN CURBURA CARPAȚILOR ORIENTALI CU REGIUNILE DE LÎNGĂ MAREA NEAGRĂ

dr. SZÉKELY ZOLTÁN

Resturile de cultură materială a populației dacice din estul Daciei sînt cunoscute din așezări și din cetăți aparținînd diferitelor epoci ale dezvoltării sale economico-social-culturale. Cimitire (morminte) cu siguranța pînă în momentul de față nu sînt cunoscute; mormîntul de la Biborțeni a fost descoperit de cărăuși, iar cercetările ulterioare făcute pe locul descoperirii nu au atestat existența unui cimitir. Mormîntul de incinerare de la Sf. Gheorghe aparține secolului III e.n.

În ceea ce privește forma locuințelor sînt de diferite tipuri, al căror prototip îl constituie locuințele din culturile epocii bronzului tracic. Sistemul de fortificare — cetăți situate pe vîrfurile sau pe platoul munților cu terasare și întărire cu zid sec, făcut din pietre legate între ele cu pămînt — este tot de proveniență tracică.

Materialul ceramic, uneltele de uz casnic, obiectele de poadoabă, pe lîngă fondul local, arată multe influențe culturale din regiunile învecinate cu care dacii de pe aceste meleaguri au avut contact în decursul secolelor.

Printre aceste influențe externe este important curențul cultural pătruns dincolo de grîul Carpaților din regiunea pontică, care se observă în ceramică, dar și în arta torentică. Fragmente de vase grecești de import din Myrmekion, așa numita ceramică de Pergamon, descoperită la Cernat precum și imitațiile cupelor deliene găsite la Poian sînt dovezi ale legăturilor comerciale pe care dacii le aveau cu aceste orașe grecești deja în sec. II î.e.n.

Circulația monedelor diferitelor orașe, ale coloniilor grecești precum și numeroasele depozite de monede republicane romane arată tot legăturile comerciale și culturale ale dacilor din această parte a Daciei cu orașele de pe litoralul Mării Negre, cu lumea elenică, iar mai tîrziu cu Imperiul Roman.

AȘEZAREA DACICĂ DE LA BEDEHAZA — SFÎNTU GHEORGHE, Jud. COVASNA

NICOLAE GH. ȘOANCA

Cunoscută specialiștilor prin nivelurile de locuire aparținând neoliticului, epocii bronzului, civilizației geto-dacice, și feudalismului timpuriu, așezarea de la Bedehaza — Sf. Gheorghe reprezintă o stațiune în care continuitatea de locuire constituie o realitate.

Dacă identificarea celor patru niveluri de locuire ale așezării este indubitabilă, caracterizarea deplină a nivelului dacic ridică încă unele probleme importante.

Astfel, este încă discutabilă încadrarea cronologică a ceramicii dacice descoperite și apartenența la faza respectivă de evoluție a civilizației dacice. De asemenea, considerăm că prezintă importanță raportarea materialului arheologic dacic, descoperit la Bedehaza, la materialul ceramic din celelalte așezări dacice identificate în zonă, în vederea stabilirii contemporaneității lor.

Prezența dacilor în această zonă este o mărturie fundamentală a originii și continuității poporului român în vatra străbună, iar descoperirile dacice din județul Covasna atestă atât nivelul de dezvoltare atins de civilizația strămoșilor noștri, cât și înscrierea teritoriului covăsnean în aria de formare a poporului nostru.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA DACICĂ DE LA MEREȘTI, JUD. HARGHITA

VIORICA ȘOIOM

Descoperită cu ocazia unor cercetări de suprafață, efectuate de Ștefan Ferenczi în 1983, așezarea dacică de la Merești a intrat în planul cercetărilor arheologice sistematice al Muzeului județean Harghita din anul 1986.

Situată pe platoul și terasele de origine antropogenă ale dealului numit de localnici „Dîmbul Pipașilor” (cota 734), ea era apărată din sud-est pînă în nord-est de pante abrupte cu porțiuni de perete de stîncă, iar dinspre nord-est de un șanț și un val de pămînt. Aflat la intrarea în Cheile Vîrghișului, dealul oferă posibilitatea observării unei zone foarte largi: din valea Homorodului Mic și pînă în partea sudică a defileului.

Cercetările arheologice au scos la lumină alături de mate-

riale aparținând geto-dacilor și materiale datînd din epoca bronzului (cultura Wietenberg) și prima vîrstă a fierului, sec. VII-VIII (?) și din feudalismul timpuriu (sec. XII-XIII), dovedind o locuire de lungă durată a zonei, datorată, în bună parte, condițiilor favorabile existente aici.

Locuirea cea mai intensă a aparținut însă epocii dacice, (sec. I î.e.n. — I e.n.), perioadă în care așezarea a cunoscut o adevărată înflorire, dovedită de existența pe suprafața cercetată (restrînsă de altfel la cca 60 m²) a unui turn de pază și supraveghere (pe platoul superior), a trei locuințe de suprafață cu podine și vetre de foc și a unei gropi rituale cu depunere de vase ceramice întregi, fragmente ceramice, oase de animale (?) și cenușă.

Materialul arheologic, foarte bogat și variat, se compune din : **ceramică lucrată cu mîna** (vase cu buza evazată, vase borcan, vase bitronconice, cești, străchini, cupe cu picior, vase miniaturale, ornamentate, în bună parte, cu butoni, brîu alveolat sau crestat, alveole simple, linii incizate), **ceramică lucrată la roată** (fructiere, cupe tip kantharos, străchini, farfurii, căni cu o toartă, strecurători etc, ornamentate cu motive lustruite, linii incizate și, foarte rar, pictate), **unelte de ceramică** (fusaiole, lustruitoare, greutăți pentru războiul de țesut), **unelte de os** (străpungătoare), **unelte de piatră** (o rîșniță și mai multe fragmente, cute de gresie), **obiecte din fier** (cuie, scoabe, cuțite, un fragment de seceră, un pînten), **obiecte de podoabă** (o fibulă și o cataramă de fier, o cataramă de os, mărgelile din lut și din pastă de sticlă) și o mare cantitate de **oase de animale**.

Cercetările viitoare vor căuta să elucideze o serie de probleme cum ar fi cele legate de sistemul de fortificație, de numărul locuințelor și al amenajărilor gospodărești, de legăturile cu celelalte așezări contemporane situate în valea Vîrghișului, de posibilitățile exploatare a minereului de fier de la Lueta etc.

REZULTATELE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA DACICĂ (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.) DE LA LAZURI — jud. SATU MARE

GH. LAZIN

Cercetările arheologice privind epoca dacică efectuate timp de peste un deceniu și jumătate pe cuprinsul teritoriului actual al județului Satu Mare au scos la lumină importante vestigii care aparțin cronologic perioadei de maximă înflorire a civilizației dacice ; o parte a rezultatelor cercetărilor efectuate au fost puse

deja în circuitul științific (**Mărturii arheologice din județul Satu Mare**, Ed. Muzeul județean Satu Mare, Satu Mare, 1980 ; VI. Zirra, în **Satu Mare — StCom.**, IV, 1980, p. 39-84 ; S. Dumitrașcu, în **Satu Mare — StCom.**, V-VI, 1981-1982, p. 59-68 ; Gh. Lazin, în **Satu Mare — StCom.**, V-VI, 1981-1982, p. 69-82 ; Gh. Lazin, — Aneta Ciocan, în **Satu Mare — StCom.**, VII-VIII, 1986-1987, p. 85-94).

Săpăturile arheologice efectuate începînd cu anul 1974, pe teritoriul comunei Lazuri, localitate situată la 7 km nord de municipiul Satu Mare, au pus în evidență, în două puncte de hotar distincte, vestigii de locuire din diferite perioade. Astfel la 300 m nord-vest de actuala localitate, partea de hotar „Rîtul lui Bela”, au apărut în campaniile de cercetări urmele unor așezări care aparțin cronologic secolelor III-II î.e.n.; sec. II-IV și sec.VIII-IX. La 2 km nord-vest de centrul comunei, la 250 m, în dreapta șoselei Lazuri — Peleş (Peleşu Mare), pe terenul Unității agro-industriale Satu Mare, Ferma nr. 2, săpăturile începute în septembrie 1977 și continuate apoi timp de două campanii — 1978 și 1985 — au dus la dezvelirea unor complexe din epoca bronzului (cultura Suciul de Sus), sec. I î.e.n. — I e.n.; sec. II-IV; sec. VI-VII și sec. VIII-IX.

Din perioada de apogeu a civilizației dacice au fost surprinse și dezvelite integral trei complexe, respectiv două gropi (1977) și o locuință (1985) ; menționăm că izolat, în stratul de cultură au apărut fragmente ceramice, precum și o strachină întregibilă din epoca dacică. Cele două gropi, ca formă sînt tipice, respectiv în formă de pîlnie așezată cu gura în jos, cu pereții ușor rotunjiți. Cele două gropi, complexe închise, au fost căpăcuite cu un strat de lut de culoare gălbuie, operație realizată de locuitorii din sec. VI-VII.

Locuința descoperită în anul 1985, de formă rectangulară, avînd colțurile ușor rotunjite, a fost distrusă parțial de o alta din sec. II-IV e.n.

Din inventarul complexelor dacice, în afara materialului ceramic, menționăm un fragment de rîșniță ; un vîrf de săgeată din fier, în formă de frunză de salcie, lucrat prin batere și prevăzut cu toc de înmănușare aproape complet sudat ; cîteva fragmente dintr-o plăcuță de argint (oglinză) ; precum și o monedă de argint de tip Simmering, din prima jumătate a secolului I î.e.n. (cf. Pink, pl. XXVII, 540-547 ; Forrer, I, p. 153, fig. 299 ; Paulsen, pl. 38, 913).

Ceramica modelată cu mîna și la roată (vase de tip borcan, cești, fructiere, chiupuri, căni) este tipică secolelor I î.e.n. — I e.n.; se remarcă în special ceramica pictată în stil geometric, cu benzi de culoare alb-gălbuie și roșiatică, care alternează.

În încadrarea vestigiilor dacice de la Lazuri, un prețios indiciu îl reprezintă emisiunea monetară din prima jumătate a sec. I î.e.n. (spre anul 60), la care se adaugă materialul ceramic care

merge pînă la identitate cu cel cunoscut în așezările și cetățile dacice descoperite pînă în prezent pe teritoriul României.

Descoperirea din localitatea Lazuri, pe lîngă faptul că este una dintre așezările situate în zona cea mai de nord — nord-vest a țării, mărturisește (colaborarea cu izvoarele antice) includerea acestei zone în marele stat creat sub conducerea lui Burebista.

DESCOPERIRI MONETARE DACICE ÎN JUDEȚUL ARAD

MIRCEA BARBU

Moneda, ca formă de schimb, apare pe teritoriul arădean la sfîrșitul secolului al IV-lea și în primele decenii ale secolului al III-lea î.e.n., înlocuind astfel schimbul în natură practicat în tot cursul îndelungatei istorii a comunei primitive.

Primele emisiuni monetare dacice din Banat și vestul Transilvaniei sînt bătute în cantități masive din argint de bună calitate și au o greutate medie de 13,50-14,00 gr. Oscilațiile în greutate a pieselor se datoresc mai ales imposibilității de a se executa cîntăriri de precizie.

Din faza timpurie și dezvoltată a monetăriei (sec. III — mijlocul sec. II î.e.n.), pentru zona arădeană amintim descoperirile monetare de la Șilindia, de la Chișineu-Criș, Agrișul Mare, Siștarovăț, Păuliș.

Aceste descoperiri monetare demonstrează remarcabila înflorire a monetăriei dacice în vestul Transilvaniei și Banat, concretizată printr-o cantitate mare de emisiuni, execuție reușită, argint de calitate și greutate relativ constantă.

După 130 î.e.n. și emisiunile monetare din vestul Transilvaniei și Banat marchează un brusc regres în ceea ce privește calitatea metalului, greutatea pieselor și calitatea execuției.

Locul masivelor piese din argint bun este luat de piese în greutate foarte variabilă, a căror compoziție de argint este cuprinsă între 5-33 %. De fapt, intrăm în faza finală a monetăriei dacice, ilustrată prin remarcabile descoperiri și în zona arădeană.

Pe teritoriul arădean menționăm descoperirile de la Chereuș, Toc, Almaș, Pecica, Arad, Temeșești, și mai recent de la Feniș, ce aparțin tipului monetar vest-transilvănean, care se

grupează pe o zonă ce se întinde între Mureș, Văile Crișului Alb și Negru și Munții Apuseni.

Aceste monede nu se cunosc la sud de Mureș, în schimb ele pătrund pe Valea Mureșului către regiunea intracarpatică.

În această zonă probabil a existat centrul de emiteră a acestor monezi, care provin probabil dintr-un singur atelier.

Acest spațiu putea constitui teritoriul unei formațiuni politice a dacilor. În sec. II — începutul sec. I î.e.n., avînd Ziridava ca centru politic. Argintul din care sînt făcute monedele este de o calitate cu totul inferioară, ceea ce explică parțial defectele de batere a monedelor.

În același timp stilizarea crescîndă a reprezentărilor de pe monede, calitatea inferioară a metalului și greutatea redusă față de tipul original dovedesc un regres al artei monetare și cea de criză de argint ce începe să se manifeste în a doua jumătate a sec. II î.e.n.

Emisiunile monetare dacice, după o perioadă de bruscă decădere, își găsesc sfîrșitul la finele sec. I î.e.n.

Odată cu dispariția sistemului monetar dacic și a emisiunilor bazate pe acest sistem se crează premisele pentru penetrația și adoptarea denarului roman în viața economică a lumii dacice. Din acest moment, de fapt, se abordează problema penetrației economice romane la nord de Dunăre și a contactelor economice între lumea Romei și cea dacică într-o continuitate istorică ce există de la Dacia preromană la cea romană.

CERAMICA DACICĂ PICTATĂ DIN MUNȚII ORĂȘTIEI AFLATĂ ÎN MUZEUL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

GELU FLOREA

Această specie ceramică aflată în depozitele Muzeului clujean cuprinde două categorii mari de piese: fragmente pictate cu benzi de culoare și fragmente decorate cu motive figurative — vegetale, zoomorfe și geometrice, prima categorie fiind preponderentă din punct de vedere cantitativ.

Ceramica pictată în benzi, lucrată deosebit de îngrijit este dificil de reconstituit sub aspectul formei vaselor, fragmentele fiind dispersate ; au fost totuși identificate multe fragmente de capace, aproape toate de dimensiuni mari (diametre de 30-35 cm), buze de vase cu profil în trepte, deci databile în orizontul final al civilizației dacice, și ele cu diametre relativ mari, pereți de vase, unele pictate, altele nu — însă toate acoperite cu obișnuita peliculă de angobă alb-gălbuie. Cele pictate au fost decorate cu benzi de diferite lățimi, nedepășind totuși 1,5 cm, uneori câte două aflate la mică distanță unele de altele, trasate cu o culoare roșie-brună. În cazul buzelor de vase se preferă aplicarea dungii respective pe profilaturi sau imediat sub ele, probabil pentru a accentua efectul estetic. Pereții vaselor poartă și ei uneori profilaturi fine realizate cu spatula în timpul confecționării lor, aceste fine „brîuri“ excizate sînt întotdeauna marcate, și ele, cu benzi de culoare. Capacele de vase sînt decorate cu dungi spre buza lor, marcîndu-se uneori atît canelurile, precum și zona butonilor de prindere. Însăși acești butoni sînt decorați în maniera respectivă.

Decorația de acest gen este în măsură să confere vaselor pictate o eleganță elenistică, sobră, însă cu un efect estetic deosebit. Este evident că această manieră de ornamentare s-a născut sub impactul meșteșugului ceramic elenistic adoptat și adaptat în mod creator în mediul autohton. Produsele ceramice pictate de import din lumea elenistică există la Grădiștea Muncelului, nu este exclus ca înșiși meșterii greci să fi inițiat pe olarii daci din regiune în practicarea artei pictării vaselor. Acest gen de ornamentare este prezent și în restul Daciei (Brad, Ocnița, Bîtca Doamnei, Răcătău, etc.) centre în care, de asemenea, s-au găsit importuri elenistice pictate ; se constată în acest context note specifice în realizarea stilistică mai ales a vaselor pictate în diferitele centre dacice, ceea ce denotă dacă nu apariția cel puțin evoluția ulterioară individuală a meșteșugului acestuia în funcție de gusturile și posibilitățile locale ; de asemenea trebuie menționat gradul omogen de dezvoltare a societății și civilizației dacice în acest orizont cronologic tîrziu atestat de nevoia sincronă în Dacia, la care răspundea această producție de ceramică pictată. Specia olăriei pictate dacice, dincolo de influențele elenistice și celtice, acestea din urmă sesizabile mai ales în alte zone ale Daciei, se integrează în contextul ceramicii pictate Latène tîrzii central și vest-european cu indiscutabile note de specificitate.

PROSPECTĂRI MAGNETICE LA SARMIZEGETUSA REGIA

VASILE V. MORARIU,
MIHAI C. LUCACIU

Prospectarea cu metode fizice, în primul rînd magnetice și electrice, constituie o modalitate de investigare a terenului în vederea identificării unor obiective arheologice. Această categorie de prospectări este complementară fotogrametriei, oferind posibilitatea cercetării unor detalii sau identificării unor obiective care scapă inspecției vizuale.

Prospectarea magnetică se bazează pe faptul că intensitatea cîmpului magnetic terestru este dictată de proprietățile magnetice ale solului în punctul măsurat. Există roci care sînt mai magnetice decît altele și atunci în punctul respectiv cîmpul magnetic este mai intens. Unele roci, cum sînt granitul, micașitul, bazaltul, sînt puternic magnetice comparativ cu calcarul sau cu un sol nisipos.

Obiectivele arheologice pot fi puse în evidență prin faptul că materialele de construcție au proprietăți magnetice diferite de cele ale solului înconjurător. Solul ars, vetrele, sînt puternic magnetice și pot fi ușor detectate. Prospectarea magnetică este capabilă în principiu să detecteze și o groapă umplută cu pămînt, pentru că stratigrafia normală este perturbată. În ultimă instanță succesul unei prospectări magnetice depinde de contrastul magnetic pe care îl are obiectivul arheologic față de solul înconjurător. Este de preferat ca solul să fie plat și cît se poate de omogen. În caz contrar, magnetometrele vor detecta anomaliile magnetice produse de teren, alături de cele produse de obiectivul arheologic. În același timp apare evident faptul că o stratigrafie complicată nu este propice pentru prospectarea magnetică de detaliu, oferind în cel mai bun caz delimitarea obiectivului în ansamblu.

Scopul lucrării este de a prezenta o serie de rezultate preliminare obținute în prima campanie de prospectare magnetică efectuată în 1988 la Sarmizegetusa Regia. Acest obiectiv este dificil pentru prospectarea magnetică, el situîndu-se într-o zonă eterogenă din punct de vedere geologic. Existența unor straturi de rocă compactă sau a unor fragmente de rocă în solul zonei face ca interpretarea datelor prospectării să fie ambiguă în unele situații sau, în orice caz, să ofere piste false.

Prospectările la Sarmizegetusa Regia s-au efectuat cu ajutorul a două magnetometre protonice de fabricație românească, avînd precizia de măsurare de 1 gamma. Măsurătorile în teren s-au efectuat, fie după sistemul profil, fie în sistem rețea

la intervale de 1 m. Valorile de câmp magnetic au fost corectate, ținându-se cont de variația diurnă.

Zona sacră. S-au efectuat măsurători magnetice pe tot cuprinsul suprafeței acestei zone. Obstacolul principal în obținerea unor informații îl constituie săpăturile anterioare, precum și amenajările efectuate (canalizare cu elemente prefabricate), care perturbă puternic măsurătorile magnetice. Din aceste motive aria Sanctuarului Circular Mare, a Sanctuarului Circular Mic, precum și a zonei cuprinse între ele s-a dovedit inabordabilă pentru prospectarea magnetică.

Elemente de interes au apărut pe suprafața cuprinsă între Sanctuarul Circular Mare și canalul antic situat spre sud. S-au pus în evidență patru anomalii magnetice pozitive, avînd amplitudini de 15-30 gamma. Ele se dispun echidistant aproximativ pe un arc de cerc avînd o rază ipotetică de 11 m.

Centrul virtual al acestui cerc este situat excentric în interiorul Sanctuarului Circular Mare. Se apreciază ca fiind utilă sondarea zonelor în care se află aceste anomalii. Dispunerea anomaliilor după o anumită regularitate ridică problema existenței unui posibil edificiu mai vechi, parțial acoperit de sanctuarul din vecinătate. Este de asemenea posibil ca regularitatea după care sînt dispuse anomaliile să fie doar accidentală și ca ele să nu reprezinte urmele unui edificiu unitar.

Întreaga zonă ocupată de fosta cabană și de activitățile de restaurare nu pare să ofere informații utile din punct de vedere magnetic.

Interpretarea profilelor magnetice efectuate în zona sacră pe terasa a X-a, în perimetrul sanctuarului nedeterminat s-a lovit de dificultăți majore datorate venelor de micașist prezente. Acestea produc anomalii magnetice imense, făcînd practic imposibilă obținerea unor informații utile.

Pe terasa a IX-a s-au încercat diverse măsurători sistematice de-a lungul unor săpături mai vechi. S-a constatat o remarcabilă uniformitate magnetică. Prezența unor lupe de fier, vetre, arsuri, etc. ar fi fost ușor detectată.

Cetatea. S-a verificat dacă drumul pavat (calea sacră), ce intra în cetate prin partea de est, continuă dincolo de săpăturile efectuate pînă în prezent. Rezultatele magnetice sugerează că drumul pavat nu mai poate fi regăsit la o distanță de 19 m spre vest. Cercetările au continuat pe terasa a IV-a, reprezentînd terenul plat cel mai vast din interiorul cetății. În zona centrală a terasei am identificat cîteva anomalii de 10-20 gamma. Săpătura a permis identificarea de chirpic ars, la adîncimi de cca 0,5-1 m, probabil legat de barăcile detașamentului militar roman cantonat în zonă.

Terasele din zona „Tăul”. S-au trasat profile magnetice atît pe terasele situate la est cît și pe cele situate la vest de Tău. Zonele cercetate au fost alese printr-o analogie relativă cu

locurile unde au mai fost descoperite locuințe dacice. Cu excepția unei anomalii de cca 20 gamma, situată la est de Tău, întreaga zonă se caracterizează prin omogenitate magnetică.

Concluzii. Din punct de vedere al prospectării magnetice zona pare a fi potrivită explorării cu excepția unor porțiuni de teren străbătute de vene de micașist ce pot fi ușor identificate prin anomaliile magnetice foarte mari pe care le produc.

Aceste prime prospectări magnetice au reușit să pună în evidență urme de origine romană pe terasa a IV-a din cetate, verificate prin săpătură, precum și o serie de anomalii pe terasa a XI-a în zona sacră, ce sînt recomandate a fi săpate.

În viitor, se apreciază că prospectarea magnetică ar putea fi utilă la identificarea unor locuințe și ateliere din zona teraselor.

SARMIZEGETUSA ÎN AJUNUL CUCERIRII ROMANE

dr. ION GLODARIU

Drept introducere la subiectul abordat se discută accepțiunea antică și cea modernă a termenului **dava** tot mai frecvent întâlnit în literatura de specialitate românească.

În continuare sînt prezentate sumar criteriile pe baza cărora așezările civile sînt categorisite în mod obișnuit ca aparținînd stadiilor de dezvoltare rural, protourban și urban, ca și semnificația cuvintelor care desemnau în antichitatea greacă și romană așezările de tip urban.

Pornindu-se de la constatările de mai sus, unanim admise, se prezintă capitala Daciei, Sarmizegetusa, în ajunul primului război cu Traian, așa cum este cunoscută în urma cercetărilor arheologice întreprinse acolo, și transformările petrecute în configurația ei pe durata păcii dintre cele două războaie, adică în intervalul 102 — iunie 105, împreună cu cauzele care le-au determinat. Comparațiile între Sarmizegetusa, pe de o parte, și celelalte așezări cunoscute, fie în zona de apropierea ei, fie în celelalte zone ale Daciei, pe de altă parte sînt semnificative tocmai pentru că ele subliniază particularitățile distincte ce permit cercetării moderne să procedeze la stabilirea caracterului și a stadiului lor de dezvoltare. Se au în vedere, desigur, numai așezările cer-

cetate arheologic, iar comparația între ele se axează pe criterii: demografic, economic, edilitar și cultural-religios.

Pornindu-se de la observațiile prilejuite de comparația menționată, ca și de la criteriile, pe baza cărora au fost și sînt categorisite așezările antice, se ajunge la concluzia potrivit căreia încadrarea Sarmizegetusei în rîndul așezărilor urbane este deplin justificată.

PRECIZĂRI ETNOLOGICE ÎN ĂBORDAREA STRUCTURILOR URBANE LA GETO-DACI

dr. GEORGETA MORARU

Comunicarea analizează, din perspectivă etnologică, unele aspecte ale structurilor urbane specifice societății geto-dacilor, așa cum reies din „lectura” materialelor arheologice descoperite; se întreprinde o definire a funcțiilor și structurilor spațiului urban în plan teritorial și socio-cultural.

În regiunea carpato-danubiană, vechimea aglomerărilor de tip urban este mult anterioară epocii geto-dacilor; nu avem de a face cu o modalitate de habitat inedită, ci doar cu un nou stadiu în evoluția acestei forme complexe de așezare umană, raportată la specificul etnic al comunităților locale în continuă evoluție. Descoperirile arheologice reflectă mutațiile petrecute în dezvoltarea urbanistică parcursă de societatea geto-dacilor între secolele III-II î.e.n. — I e.n., concretizată prin grade diferite de urbanizare a unor așezări, a căror vechime este de multe ori anterioară epocii la care ne referim.

Ca „proiectare a societății pe teren”, mediile urbane geto-dace se încadrează în contextul specificului ecosistemului în care au apărut și s-au dezvoltat, în funcție de resursele locale și de specificul cadrului geografic, al cărui relief variat, în cea mai mare parte împădurit, a imprimat anumite particularități, atît habitatului cît și diferitelor planuri ale vieții economice și socio-culturale. Așezările urbane sînt plasate în puncte favorabile, nu numai apărării, ci și schimbului de produse, la confluența unor zone cu resurse economice diverse, între munți și dealuri, între dealuri și cîmpii, lîngă vaduri de apă, ca puncte de popas și schimb pe

drumurile comerciale sau la încrucișarea acestor drumuri, în apropierea unor surse miniere, saline, ape termale etc., poziții care își vor păstra importanța pe parcursul timpului, astfel încât se poate vorbi de adevărate vetre de locuire urbană.

Descoperirile arheologice indică diferite nivele de evoluție în structura așezărilor urbane, ale căror funcții, variabile în spațiu și timp, aveau dominanta raportată la condițiile locale și se reflectau în structura așezării, în urbanism. Dintre acestea, funcția de apărare, cea mai veche în timp, asigura la adăpostul său desfășurarea altor funcții : comercială, economică, militară, politică, religioasă etc., funcții a căror pondere varia după necesitățile și posibilitățile comunităților locale. La rîndul său, funcția de apărare putea avea grade diferite de complexitate, începînd cu paza grînarului, rezervorul de hrană al unei comunități teritoriale mai mari ; paza edificiilor de cult și a oficierii cultului ; centru de adunare a membrilor apti de luptă al unei comunități ; reședința unei elite aristocratice ce putea deține grade diferite ale puterii militare și religioase — tribale sau unional — tribale ; reședință a șefului unui stat, caz în care așezarea prezenta un cumul de funcții și o structură capabilă să-i asigure funcționarea.

Se atestă astfel așezări urbane modeste, a căror dezvoltare era similară tîrgurilor, centre în marginea cărora aveau loc schimburi comerciale periodice, la date fixe, unde se întâlneau oameni proveniți din zone limitrofe, desfășurate conform normelor și ritualurilor tradiționale. Arheologic, au fost identificate așezări mai importante, centre comerciale și economice, locuri de popas pentru negustorii itineranți și pentru meșteșugarii itineranți care își produceau și apoi își comercializau produsele, precum și așezările mari, prospere economic, valorificîndu-și resursele naturale locale.

Diversificarea tipurilor de așezări urbane, coexistența în timp a mai multor tipuri ilustrează un proces de urbanizare în curs de evoluție și dezvoltare, mai cu seamă în secolele II î.e.n. — I e.n., în noile condiții ale organizării teritorial-administrative ce se structurau odată cu statul dac, reprezentînd un stadiu nou în evoluția urbanistică.

Se identifică mai multe structuri urbane, dintre care cea mai numeroasă este structura urbană tradițională acestei regiuni, înscrisă în marea categorie a așezărilor de tip „oppidum“, cu un specific propriu în privința organizării spațiului urban compus dintr-un „spațiu social“ construibil, care putea fi intra-, dar și extramuros, variînd în funcție de puterea economică a locuitorilor, și asigura existența zilnică a locuitorilor, spațiu în care se desfășurau activitățile productive tradiționale — cultivarea pămîntului și creșterea animalelor, ocupații ce imprimau un caracter cvasi-rural ce derutează cercetătorii. Aceștia li se adăugau în proporții variabile și alte activități comerciale și economice ce

asigurau prosperitatea aşezării, prosperitate ce se reflecta în urbanismul zonei centrale a locuirii.

„Sisteme adaptabile“, aşezările urbane îşi puteau amplifica gradul de organizare şi de urbanizare pentru a corespunde necesităţilor societăţii. Începînd cu sec. II î.e.n., se constată un stadiu nou în evoluţia urbanistică de pe teritoriul locuit de geto-daci, avînd la bază tradiţiile locale ale „cetăţii cu terase“, dezvoltată în mod original. Sînt aglomerări urbane structurate în jurul unei cetăţi fortificate şi a unui centru religios delimitat de spaţiul aşezării civile, în care locuirea avea un aspect sătesc. Acestea puteau fi şi centre administrative şi politice ale unor formaţiuni politice unional-tribale.

În sec. I î.e.n. se înmulţesc cetăţile înconjugate cu ziduri de piatră din zonele montane, cu funcţii militare dominante, dar şi economice, religioase, administrative. Se identifică existenţa primei structuri urbane cu caracter statal, zona urbană din jurul Sarmizegetusei. Urbanizarea unui mare teritoriu, reflectă gradul atins de dezvoltarea socio-economică a societăţii geto-dacilor, precum şi efortul deosebit depus în consolidarea centrului său politic, statal.

SISTEME DE ADUCŢIE A APEI LA DACII DIN MUNŢII ORĂŞTIEI

dr. EUGEN IAROSLAVSCHI

Unul dintre elementele majore, strict necesar pentru existenţa unei aşezări — indiferent de epocă — a fost apa, prezenţa sa într-o măsură mai mare sau mai mică facilitînd apariţia şi apoi înflorirea comunităţilor umane.

În cazul aşezărilor de cîmpie, aflate de-a lungul unor râuri, rezolvarea problemei apei a fost foarte simplă, locuinţele fiind construite în preajma unor surse suficient de mari pentru a satisface nevoile întregii comunităţi. În schimb, în cazul fortificaţiilor ridicate în zona muntoasă, deseori chiar pe vîrfuri dominante, era dificil de asigurat necesarul de apă, ştiut fiind că izvoarele apar la o cotă mai coborîtă, uneori la distanţă destul de mare.

În existenţa unor surse permanente de apă în interiorul cetăţilor dacice din Munţii Orăştiei a fost, de altfel, punctul lor

cel mai slab, scenele columnei traiane înfățișînd dramatismul împărțirii ultimelor rezerve de apă, după epuizarea lor orice opoziție devenind imposibilă.

Rezervele de apă erau păstrate fie în cisterne primitive, de tipul gropilor săpate în stîncă (cum sînt cele de pe platoul superior al cetății de la Costești), fie în instalații mai perfecționate căptușite cu bîrne de lemn (Costești — Valea Chișetoarei) sau chiar în unele construite după toate recomandările lui Vitruvius, din piatră, cu mai multe straturi de tencuială.

Umplerea primelor era asigurată, probabil, de apa pluvială în timp ce celelalte erau umplute cu apă de izvor. Această apă era adusă în cisterne prin tuburi de teracotă cu diametre și lungimi diferite, îmbinate sub forma unor conducte a căror lungimi sînt uneori considerabile. Întrucît dacii nu cunoșteau principiul vaselor comunicante era nevoie de obținerea unor pante continue între izvor și capătul terminus al conductei spre a asigura scurgerea lichidului. Așa se explică alegerea uneori a unor izvoare mai îndepărtate, și neluarea în considerare a unora mai apropiate, dar care nu puteau fi folosite din cauza denivelărilor terenului.

Aceste conducte alimentau nu numai marile fortificații, dar și mult mai modestele locuințe înșirate de-a lungul apei Grădiștii și unele turnuri izolate. Lungimea lor trebuie să fi fost foarte mare și probabil nu vom ști nicicînd cu exactitate întregul traseu străbătut. Oricum, judecînd după tronsoanele depistate, putem vorbi de o rețea extrem de întinsă, ramificată, cu o lungime mult mai mare de 10 km.

La un capăt conductele aveau un sistem de decantare-filtrare al apei, iar la capătul opus bănuim existența unui alt rezervor, de unde se lua necesarul de apă. De-a lungul traseului, din loc în loc, existau elemente de teracotă de o formă deosebită, care permiteau nu doar „aerisirea” apei, dar jucau și rolul unor cămine de vizitare în caz de colmatere pe o anumită porțiune.

Conductele erau adîncite în pămînt pînă la aproximativ 80 cm, suficient spre a le feri de îngheț și erau protejate, fie cu lespezi de micașist ce se așezau de jur-împrejurul lor, fie cu jghiaburi și scînduri de lemn.

Felul măiestrit de îmbinare, de ramificare și protejare a acestor conducte denotă importanța deosebită pe care o acordau dacii aprovizionării cu apă, numărul și diversitatea conductelor în zona capitalei statului dac fiind un argument major în aprecierea caracterului cvasiurban al așezărilor civile de aici, o dovadă grăitoare a nivelului superior de civilizație atins de daci în secolul I e.n.

Desfășurarea războaielor dacice din anii 101-102 și 105-106, așa cum o putem găsi descrisă în lucrările de specialitate sau de popularizare, de la tratate și monografii pînă la manualele școlare, nu este altceva decît o reconstituire erudită, realizată la sfîrșitul secolului trecut prin efortul sistematic și migălos al cîtorva specialiști.

De altfel reconstituirea a generat controverse și a suferit modificări — departe de a fi unanim acceptate — dar a fost transmisă din generație în generație, așa încît astăzi pare un bun cîștigat. În realitate baza de date pe care a fost construită este extrem de îngustă : cîteva capitole din Istoria romană a lui Dio Cassius, un fragment din Comentariile despre războaiele cu dacii ale împăratului Traian, pasaje izolate din cîțiva autori latini, precum și o prospectare a terenului — probabilul teatru al războaielor — așa cum acesta se prezenta acum un secol. Dintre acestea, textul lui Dio Cassius este la rîndul lui, o reconstituire din fragmentele păstrate în rezumatele a doi epitoamatori bizantini — Xifilinos și Zonaras — și nu prezintă prea multă coerență și continuitate : fragmentul din comentariile împăratului Traian nu poate fi situat într-o suită de evenimente, iar unul dintre toponimele menționate — Aizis — nu a putut fi localizat sigur în teren. Celelalte texte din scriitorii latini — Florus, Criton, Balbus — oferă date adesea interesante, dar generice și neintegrate într-un context narativ continuu. Cît despre prospectarea terenului, aceasta a fost din capul locului grevată de starea de cunoaștere a vremii : topografia Daciei romane era mult mai sumară cunoscută în comparație cu ceea ce știm astăzi : limes-ul transalutan era prea puțin cunoscut, toponimele principalelor orașe din Dacia nu erau precis localizate, situația în ansamblu putea fi caracterizată mai degrabă drept vagă, așa încît Pârvan a fost tentat să atribuie descrierea Daciei romane datorată lui Ptolemeu Daciei libere, regale, interpretare acceptată de mulți specialiști pînă astăzi. În ceea ce privește topografia Daciei libere, aceasta era aproape complet ignorată : abia dacă se bănuia existența unei cetăți importante la Grădiștea Muncelului — dar nu a capitalei lui Decebal. Celelalte cetăți erau practic necunoscute. La aceasta trebuie adăugat că savanții care au realizat reconstituirea desfășurării campaniilor lui Traian în Dacia credeau că Sarmizegetusa regală a lui Decebal trebuie situată la Grădiștea Hațegului și că Tapae, al doilea pas important de pătrundere în interiorul coroanei carpatice (JORDANES. *Getica*. 74 : „unum per Boutas, alterum per Tapas“) este localizat

la Porțile de Fier ale Transilvaniei fără nici un temei documentar sau arheologic, doar pe baza ipotezei pătrunderii romanilor în Dacia dinspre vest. În general, această ipoteză a pătrunderii dinspre vest a romanilor în Dacia a funcționat ca o adevărată prejudecată savantă în această problemă pînă în zilele noastre. În acest context, principalul izvor privind războaiele dacice, singurul oferind oarecare continuitate și coerență, dar, din păcate, mut — Columna Traiană — a fost folosit doar pentru a confirma interpretările construite pe baza informațiilor literare, cu atît mai mult cu cît analiza iconografică promisă de Conrad Cichorius nu a fost nici o dată realizată și publicată. În lucrări anterioare am avut prilejul să propun noi puncte de vedere în interpretarea Columnei permițînd trasarea altui itinerar al armatelor romane în cele trei campanii înfățișate pe reliefuri ca desfășurîndu-se în Dacia (a doua campanie în ordine cronologică avînd drept teatru Moesia Inferior). În cele ce urmează este propusă aplicarea unui tip de analiză iconografică bazată pe o comparație corespunzătoare între motive, la cetățile dacice înfățișate pe reliefuri. Pe baza acestei analize sînt propuse, în continuare identificări cu vestigiile cunoscute din teren, evident ipotetice, dar întemeiate tocmai pe trăsături semnificative subliniate de redarea artistică și care-și găsesc un corespondent adecvat în teren.

Prima problemă în calea unei astfel de produceri este aceea a discriminării între castrele romane și cetățile dacice. În identificarea castrelor romane trebuie ținut seama de existența unui stereotip — cu trei variante — programul arhitectural al castrului cu cele trei modalități de execuție de pămînt, de lemn și de piatră — pe de o parte, iar pe de alta de existența a trei ateliere distincte de sculptori, cărora le corespund trei viziuni spațiale caracterizate, în cadrul fiecăreia putînd fi surprinse mai multe maniere de execuție a detaliilor, datorită rulării calfelor într-un proces de „producție” organizat rațional. În ciuda unei diversități remarcabile de detaliu generată în acest mod, castrele se disting de alte construcții prin cîteva subansambluri și trăsături specifice : planul patruleter cu rețea biaxială de căi ; detalii de arhitectură specifice : turnuri, corturi ; prezența romanilor în directă legătură cu castrele : sentinele, ocupanți, suita împăratului. În mod reciproc, cu o arhitectură mult mai puțin stereotipată cetățile dacice reprezentate pe Columnă apar sau ocupate de daci, sau goale, fără nici un fel de ocupanți sau paznici ; nu se disting în cazul lor, trăsăturile specifice ale castrelor — turnuri cu terasă, sau corturi ; în schimb, uneori, apar detalii idiosincratic : elemente profilate, construcții de lemn, construcții de formă ciudată, cărora nu li se poate găsi ușor o explicație funcțională.

În cele ce urmează, la analiza cetăților s-a ținut seama de valoarea semantică convențională a unor detalii iconografice, așa cum ea a fost stabilită din analiza comparativă a castrelor,

de exemplu : apariția centurilor de birne și lipsa profilelor și ancadramentelor la porți corespunde unor construcții de pământ ; marcarea cuielelor pe suprafața parametrului semnaleză construcții, sau detalii constructive, de lemn. S-a ținut seama de asemenea, de cele trei viziuni spațiale — recte perspective — : alveolară — în care adâncimea spațiului se încovoiaie, curbînd liniile de fugă, isometrică — în care liniile de fugă sînt redată paralele nu convergent ;, desfășurată — în care spațiul se depliază deformînd geometrismul obiectelor, d.e. transformă planul patrulater al castrelor într-un poligon neregulat. În interpretarea, respectiv localizarea, castrelor s-a pornit de la următoarele premise metodologice : existența unor corespondențe între dispozițiile de plan sau detaliile constructive reprezentate pe reliefuri și cele existente și constatate în teren ; existența unei corespondențe între poziția geografică marcată pe Columnă și cea din teren — în acest sens s-a ținut seama de valoarea „metaforică” sau „sinecdotică” a unor motive sau detalii. De exemplu succesiunea de vegetație caracteristică foioase, conifere, foioase, conifere din scenele Cichorius XVI-XXIX a fost interpretată drept marcarea unui itinerariu parcurgînd o zonă de pădure subalpină, alpină, depresionară și din nou alpină. În sfîrșit s-a optat deliberat pentru itinerariul armatei romane prin pasul Bran, cu trecerea Dunării în două campanii pe la Vadin-Orlea, iar în a treia pe la Drobeta și s-a luat drept punct fix reprezentarea Sarmizegetusei, respectiv, în primul război în scena Cichorius LXXVI, iar în al doilea în scenele CXXIV-CXXVI și CXIX-CXXII, considerîndu-se că localizarea Sarmizegetusei prezintă cel mai înalt coeficient de probabilitate. Pe aceste baze s-au identificat douăzeci și șase de reprezentări de fortificații dacice — cinsprezece în primul război și unsprezece în al doilea. În acest fel s-a obținut o interpretare ipotetică plauzibilă în raport cu nivelul actual al cunoașterii terenului, care lasă doar cîteva identificări sub semnul unei îndoieli majore și justificată, de altfel, alegerea premiselor, așa cum se va vedea. Evident, această interpretare va putea suferi modificări și corecturi atunci cînd va fi coroborată cu analizele iconografice detaliate ale altor teme sau motive — caste, așezări civile, peisaj și vegetație. În ordinea desfășurării narațiunii plastice de pe Columnă, interpretarea propusă se prezintă după cum urmează :

Scena Cichorius XXII — cetate de plan poligon neregulat, construită din pămînt și lemn, prevăzută cu o poartă monumentală de piatră, situată pe o înălțime, într-o zonă depresionară. În interior, turnuri de lemn de tip roman, distanțate de incintă precum și construcții cu funcție nedefinită și concentrate într-o zonă restrînsă. Cichorius în viziunea pătrunderii romanilor prin Lederata identifica această cetate ce Tibiscum-Jupa — unde nu este cunoscută o cetate dacică. Propunem identificarea fortificației din imagine cu cetatea dacică Cumidava-Rîșnov, unde sub cetatea

medievală au fost identificate resturile unei fortificații dacice. Poziția geografică pe o înălțime relativ îndepărtată de drumul care merge pe o vale de riu — în speță Bîrsa — și în apropierea unei confluențe a acestuia cu un afluent, peste care trece un pod, corespunde cu terenul.

Identificarea următoarei cetăți dacice — Cichorius XXIV — ridică unele probleme. Cichorius o consideră castru roman și o localizează lângă Tapae pentru că în preajma ei este reprezentată prima mare bătălie între daci și romani. De fapt imaginea nu posedă atributele unui castru : nu are turnuri, iar poarta cu ancadrament platbandă în arcadă nu este nici suprapusă de turn, nici nu este supraînălțată, cum se întâmplă cu singurul castru fără turnuri și cu poartă în arcadă de pe întreaga bandă de reliefuri — Cichorius CII —; în interior nu apar nici corturi, nici clădiri de tip roman, și nu apar soldați romani în corelație cu fortificația. În sfîrșit, traseul planului fortificației — poligon neregulat cu laturi și colțuri relativ rotunjite — nu-și găsește corespondentul între celelalte castre reprezentate pe Columnă. Cît despre localizarea ei, pare mai potrivit să excludem Tapae, atît pentru că nu putem localiza sigur nici acest toponim transmis de izvoarele literare, cît și pentru că nu avem certitudinea că la Tapae a avut loc prima bătălie din primul război, ci potrivit mărturiei lui Dio Cassius, în apropiere de Tapae Traian a primit solia burilor ; chiar la Tapae barbarii aveau tabăra, fără să fie menționată vreo cetate. În ipoteza drumului romanilor prin pasul Bran, cetatea din imagine trebuie situată între Rîșnov și Munții Orăștiei ; dacă în continuare, admitem că cetățile din Munții Orăștiei sînt reprezentate, în cadrul primului război, în segmentul în care peisajul muntos devine continuu, sîntem în măsură să situăm înaintea de munții Orăștiei întregul segment anterior campaniei din Moesia reprezentată în scenele XXXI și XLVII ; așadar ultima scenă a acestui drum este XXX, iar marele rîu trecut prin vad de romani în scena XXVI ar putea fi Oltul, figurat cu cotul important de la Arpașu de Sus-Porcesti. În acest caz cetatea mică de pămînt cu centură de birne din scena XXVI ar putea fi tocmai cea de la Arpașu de Sus. Între Rîșnov și Arpașu de Sus a mai fost identificată încă o cetate importantă dacică, în jurul căreia au fost surprinse și sanctuare tipice — Racoșul, care ar putea fi identificată cu fortificația dacică reprezentată în scena Cichorius XX, unde de asemenea, apare o fortificație importantă în fața căreia apar niște construcții ciudate : stîlpi în interiorul unei împrejurimi patrulatere, iar în interior un edificiu circular de lemn comportînd o singură intrare — construcții care ar putea să corespundă unor sanctuare aliniament și circulare. Dacă acceptăm drept plauzibile identificările de mai sus, în acest caz fortificația dacică din scena Cichorius XXIV, de la care a pornit discuția, ar putea fi identificată cu Feldioara, unde pe dealul Cetății, adică într-o poziție strategică

și într-un loc oricum fortificat natural, au fost sesizate într-o săpătură prea sumară pentru a fi pe deplin concludentă, vestigii dacice consistente mai probabil din perioada lui Decebal.

După încheierea campaniei din Moesia Inferior (scenele XXX-XLVII) și revenirea împăratului pe teatrul de război dacic, în scena Cichorius LII, după trecerea Oltului, dar înainte de alt rîu important și repede de munte (scena Cichorius LVI), în relație cu care soldații romani construiesc un pod dispus ciudat în contextul scenei, și care ar putea fi identificat cu Sebeșul — apare o cetate dacică, situată relativ departe de drum, pe o înălțime, pentru care se propune identificarea Tilișca.

În continuare, în scena LVIII apare o palisadă care închide accesul într-o vale importantă, care primește doi afluenți peste care trec poduri de lemn ; în depărtare și pe înălțime, altă cetate dacică prezentînd dispoziții asemănătoare cu cea din scena XXIV (identificată cu Feldioara). Ar putea fi cea de la Cugir, iar palisada ar controla intrarea pe valea Apei Orașului, în zona Orăștioara de jos. Mai departe, cetățile se țin lanț, alternînd cu castroromane : în scena Cichorius LXIII apare o cetate cu două porți, dintre care una cu ancadrament bogat profilat, și un turn cu balustrade în x. Această cetate este situată la depărtare dincolo de două văi paralele pe care înaintează simultan două coloane romane. Văile sînt despărțite de o culme cu trei piscuri, detaliu caracteristic, după Ioan Glodariu pentru Dealul Aninieșului. În acest caz cele două văi ar putea fi Apa Orașului — respectiv Apa Grădiștei — și Valea Aninieșului, iar cetatea dacică ar corespunde celei de pe vîrfurile lui Hulpe, singura încă neexplorată de arheologi. În scena LXVI apare o palisadă situată pe o înălțime : astfel de fortificații au fost identificate la Prisaca și pe Dealul Golu. În scena Cichorius LXVII apare o cetate dacică de zid, prevăzută cu două intrări distincte ambele cu ancadrame profilate. În fața cetății, pe o terasă mai joasă, un turn de zidărie terminat în terasă, flancat de două segmente de palisadă : situația este asemănătoare celei de la Blidaru, unde cetatea dublă, cu intrări distincte apropiate, este precedată, pe o terasă mai joasă, de un mare turn. Este semnificativ faptul că în imagine, cetatea Blidaru ne apare ca în afara firului principal al acțiunii, dar ocupată de un grup de daci, care după toate aparențele lucrează la amplificarea dispozițiilor defensive.

În scena Cichorius LXX-LXXI este înfățișat asaltul unei cetăți cu două incinte concentrice : cea exterioară apărută de o palisadă iar cea interioară de un zid cu centură de tiranți prevăzută cu o intrare prin turn cu acoperiș în patru ape. Dispozițiile sînt caracteristice pentru Costești, dar unele detalii par să se datoreze unei interpretări plastice „libere” ale unor descrieri scrise, luate probabil din Comentariile lui Traian. Tot un asalt al unei cetăți este prezentat și în scena LXXII, dar aici fortificația atacată este reprezentată doar de un turn — de lemn ? — flancat de segmente

de palisadă. Situația este asemănătoare unui detaliu al compoziției din scena LXVII și ar putea fi, prin urmare, identificată cu turnul exterior de la Blidaru.

Următoarea cetate apare în scena Cichorius LXXIII ; în interiorul incintei Traian vorbește soldaților. Fortificația propriu-zisă constă dintr-un zid de incintă simplu, fără turnuri, străpuns frontal de o poartă în arcadă cu ancadrament bogat profilat, deci de un tip asemănător cetăților dacice din scenele XXIV și LVIII, dar cu un accent deosebit pe poartă. Singura cetate cu ancadrament bogat profilat la poartă, pe care o cunoaștem, în afară de Piatra Roșie, care însă prezintă dispoziția caracteristică unei duble incinte, una mai mare din val de bolovani, alta mai mică din zidărie de blocuri, este Bănița, la care regăsim și dispoziția specifică a unui zid de incintă relativ simplu. Așa dar, pentru cetatea comentată se propune identificarea cu Bănița. În sfârșit, în scena următoare, LXXIV, deasupra unui izvor de la care pleacă un apeduct care duce la un bazin de captare se profilează un pisc dincolo de care se vede, la oarecare depărtare o cetate dacică cu zid de incintă simplu. Nici un alt detaliu de arhitectură — porți, turnuri, nu este figurat. Cea mai importantă instalație de captare și aducție de apă descoperită pînă acum la Sarmizegetusa este cea de la Tău. La nord de aceasta, peste vârful Fețelor Albe, se ajunge la vârful lui Hulpe. Dacă acceptăm că cetatea din imaginea LVIII este vârful lui Hulpe văzută dinspre Valea Aninieșului, atunci imaginea din scena LXXIV poate fi vederea aceleiași cetăți dinspre Grădiște-Sarmizegetusa.

Ultima cetate dacică reprezentată este cea din scena Cichorius LXXVI pentru care atît preezența lui Decebal, cît și dimensiunile foarte mari și amenajările interioare complexe, fac foarte probabilă identificarea cu Sarmizegetusa. În legătură cu această identificare se mai impune o singură precizare: fortificația din scena LXXV este un castru roman, probabil cel de pe muntele Muncelul.

În cel de al doilea război dacic, primele reprezentări de cetăți dacice sînt situate în segmentul reprezentînd călcarea tratatului de pace de către daci și intervenția rapidă a lui Traian — scenele XCIII-XCVII — și anume în scena XCIII o cetate ciudată a cărei latură frontală pare să se sprijine pe un șir de stînci, sau, mai degrabă, să fie constituită de o rîpă escarpată, iar celelalte, deservind un poligon, sînt de zid, cele două perpendiculare pe front fiind prevăzute cu centuri de tiranți. Un detaliu specific este figurarea unei aripi de zid care nu se închide, în afara poligonului. Ar putea fi cetatea de la Costești, văzută à vol d'oiseau și din interior, cu cele două incinte concentrice — val și zid. Figurarea a două porți dintre care una cu siguranță de lemn — porți care nu mai pot fi identificate în teren, ridică o problemă, dar după situația lor în imagine, ele ar trebui căutate în segmentele de val, nu în cele de zid. În scena Cichorius XCVI apar trei ziduri paralele și

inegale, care nu se închid nici frontal, nici în spate — cu excepția unuia care bate într-o creastă de stînci. O fortificație prezentînd asemenea trăsături, dar mult mai complexă, este cea de la Cio-clovina-Ponorici așa-încît pare probabil, dacă admitem un procedeu plastic sinecdotic, că în imaginea discutată apare tocmai această fortificație.

Fortificațiile dacice apar din nou în segmentul în care sînt figurate luptele din munții Orăștiei. Prima este reprezentată în scena Cichorius CXI, unde apare clar o cetate cu două incinte alăturate, fiecare prevăzută cu propia ei intrare, cea din dreapta cu o poartă prin turn, cea din stînga cu o simplă întrerupere a zidului de incintă. Situația prezentată este substanțial asemănătoare cu cea de la Blidaru. În scena Cichorius CXIII apare o fortificație naturală — o stîncă cu pereți verticali, de la care pleacă un lung și sinuos zid, sau val, de bolovani prevăzut cu două centuri de tiranți, precum și cu mai multe — cinci — turnuri de lemn cu acoperiș în două ape pe traseu. În scenele CXIV-CXVI fortificația aceasta constituie fondul întregii narațiuni sculptate și obiectul unui asediu și asalt. În scena CXVI, fără ca traseul zidului de incintă să se întrerupă, acesta devine mai complex, unghiular, și este redat ca fiind realizat în altă tehnică, anume din zidărie de blocuri, fără centuri de tiranți. Putem admite că avem de a face cu o cetate cu două incinte alăturate și folosind și o înălțime escarpată, al cărei detaliu caracteristic din punct de vedere iconografic este tocmai valul de bolovani poligonali. Situația se regăsește întocmai în teren la Piatra Roșie. Conrad Cichorius considera că cetățile reprezentate în scenele CXXIV-CXXVI și CXIX-CXXII sînt una și aceeași și reprezintă cetatea regală. Exegeții mai noi admit îndeobște că în cele două imagini este redată chiar Sarmizegetusa. Rămîne de precizat un singur detaliu ; ce anume reprezintă fortificația din scena CXIX, unde se disting, de asemenea, două incinte juxtapuse, pe o înălțime cu pereți verticali, întăriți cu ziduri și turnuri, care nu depășesc însă, în înălțime nivelul interior. În interiorul celor două incinte se disting multe edificii construite din lemn, dintre care unele — trei la număr — au plan circular, altele — cinci — patrulater. Pare destul de plauzibilă identificarea acestei imagini cu reprezentarea zonei sacre, cu cele două terase — X și XI — pe care le ocupă, de la Sarmizegetusa. Într-o formă abreviată și aparținînd ca manieră altui atelier, aceeași zonă apare și în scena CXXIV.

Pe segmentul următor al benzii de reliefuri apar cetăți dacice în scenele CXXXII, — unde pereții sînt de bîrne (chesoane ?), iar cetatea este situată pe o înălțime într-un defileu cotit prin care curge o apă importantă, iar vizavi este situat un castru roman construit în aceeași tehnică, și care ar putea fi identificată cu una dintre cetățile din complexul de la Jigodin — unde apare combinația de zidărie și palisadă (?) precum și poziția geografică corespunzătoare ; a doua, reprezentată în scena CXXXVI, este

relativ simplă : trăsăturile ei distinctive sînt existența unor construcții interioare și situarea într-un peisaj muntos, dominat de un pisc care se înalță în spate-dreapta — conjectural ar putea fi identificată cu Apulum-Piatra Cravii. Ultimele cetăți se întîlnesc spre sfîrșitul benzii cu reliefuri : în scena CL, în apropierea unui rîu important care trece printr-un defileu, o cetate cu împrejmuire de palisadă și construcții de zid, dar mai ales de lemn, ar putea fi identificată cu Vărădia de Mureș ; în scena CLI, la poalele cetății o ciocnire dintre romani și daci este caracterizată de prezența unor barbari riemaiîntîlniți pînă acum pe reliefuri, purtînd costum dacic, dar coif tronconic, de tip sarmatic : ar putea fi iazigi ceea ce ar corobora conjectura situării în vest a acestei cetăți. Cea de a doua cetate, din scena CLIII trebuie situată tot în vest, în continuarea precedentei ; dacă ținem seama de simplitatea dispozițiilor figurate, ar putea fi, exempli gratia, cea de la Marca.

Este evident că identificările ipotetice propuse mai sus, întemeiate mai ales pe analiza arhitecturii cetăților reprezentate poate și trebuie să fie coroborate — eventual corectate — de analiza corelativă a tipologiei castrelor și de cea a peisajului și vegetației. Pentru momentul de față însă, aceste identificări constituie o bază de discuție care ar putea să împingă mai departe cunoașterea importantului monument pe care-l reprezintă Columna lui Traian.

DESPRE DATArea SFÎRȘITULUI LUI DECEBAL ȘI AL RĂZBOAIELOR DACO-ROMANE

dr. NICOLAE URSULESCU

Comunicarea pornește de la constatarea că, în timp ce începutul declanșării celor două războaie dintre Decebal și Traian este cunoscut cu precizie (25 martie 101 și 4 iunie 105), data de încheiere a acestora este incertă. Pentru primul război se cunoaște totuși că a depășit iarna anilor 101/102, cînd au avut loc lupte deosebit de importante, astfel că încheierea lui e plasată în mod firesc în 102. Pentru al doilea însă, se acceptă încheierea lui în 106, pe baza indiciilor cuprinse în documentele epigrafice de la

Porolissum (existența provinciei romane Dacia la 11 august 106) și Ostia (expunerea capului lui Decebal la Roma). Aceste documente se referă însă la niște realități postbelice.

Analizându-se situația Daciei la începutul celui de al doilea război, se constată că aceasta era cu mult mai gravă decât în 101, încât rezistența pe care puteau s-o opună acum dacii era foarte limitată, chiar dacă îndârjirea cu care s-au purtat luptele a fost deosebită. Nimic nu ne lasă să întrevădem că Decebal ar mai fi avut acum la dispoziție o iarnă, în care să încerce preluarea inițiativei strategice, așa cum a făcut în 101/102. Chiar data mai târzie la care începe cel de al doilea război (4 iunie față de 25 martie) poate constitui un indiciu asupra faptului că romanii erau siguri că pot încheia supunerea Daciei înainte de venirea anotimpului nefavorabil pentru ei, adică în toamna anului 105. Căderea Sarmizegetusei și sinuciderea lui Decebal (petrecută la foarte scurt timp după aceasta) au însemnat pentru romani sfârșitul **de jure** al războiului, iar aceste evenimente s-au petrecut în toamna anului 105.

Aceste considerații de ordin general, referitoare la datarea sfârșitului războaielor dacice, se pot corobora și cu unele știri din izvoarele antice.

Astfel, frapază coincidența dintre data declanșării celui de al doilea război și data la care Traian a inițiat ulterior marile serbări pentru celebrarea victoriei dacice (în ambele cazuri: 4 iunie). Presupunem că numărul mare de zile dedicate acestor serbări (117, după cronica Ostiei sau 123, după Dio Cassius) reprezintă tocmai numărul de zile în care s-a desfășurat cel de al doilea război, pînă la moartea lui Decebal (care s-ar plasa, deci, în intervalul 28 septembrie — 4 octombrie 105).

Un pasaj din „Banchetul” lui Iulian Apostatul ne informează (pornind, desigur de la „Comentariile” lui Traian) că Traian a cucerit Dacia în 5 ani. Dacă am socoti numai anii celor două războaie (așa cum sînt ele datate în prezent) ar rezulta doar 4 ani. Considerăm că pentru Traian pacea din 102 n-a fost decât un simplu armistițiu și că el nu a considerat încheiat războiul decât odată cu supunerea definitivă a Daciei. Privind lucrurile în această lumină, rezultă tocmai cei 5 ani indicați de împăratul Iulian (101-105).

Se poate aduce în discuție și informația lui Cassiodorus, că în 105 Traian a triumfat asupra dacilor.

În concluzie, considerăm că logica desfășurării evenimentelor, ca și materialul documentar existent, ne permit să emitem ipoteza că moartea lui Decebal și sfârșitul războaielor daco-romane s-au petrecut încă din toamna anului 105, probabil în intervalul cuprins între sfârșitul lui septembrie și începutul lunii octombrie.

Culegerea de epigrame grecești numită "Antologia palatină" cuprinde, în cartea a VI-a, unde sînt adunate epigramele votive, piesa nr. 332, compusă de cel care avea să ajungă împăratul Hadrian. În traducere, epigrama se prezintă astfel :

„Traian din spița lui Aeneas i-a dedicat lui Zeus Casios — ca stăpîn al oamenilor, stăpînului nemuritorilor — prinosul acesta : două cupe meșteșugit lucrate și un corn de bour, măiestrit, strălucind în aur, alese din prada recentă, cînd, neînduplecat, i-a zbrobit sub lancea-i pe geții semeți. Iar tu, Învăluitule-în-nori-negri, dă-i și aceasta : să împlinească glorios încheștarea ahemenidă, pentru ca atunci, privind la ea, sufletul tău să se bucure îndoit de două rînduri de spoii : unele, ale geților, altele, ale arsacizilor“.

Textul acesta — căruia nu îi cunoaștem vreo altă traducere în limba română — a scăpat editorilor culegerii „Fontes Historiae Daco-Romaniae“. El cuprinde o referire la campaniile dacice ale lui Traian, ca și ceea ce am putea numi un **topos** literar : trufia geților/dacilor, probleme ce formează obiectul studiului întreprins de noi.

MIRCEA VULCĂNESCU ȘI
PROBLEMELE SPIRITUALITĂȚII
GETO-DACE

VASILE VETIȘANU

Ca gînditor și exeget al spiritualității românești, Mircea Vulcănescu a pornit de la stabilirea componentelor fundamentale a ceea ce el numea „sufletul dac“. În acest scop, a elaborat un studiu lăsat în manuscris, cu titlu sugestiv : **Ispita dacică**, în care încearcă o caracterizare a problemei în discuție.

Ideea coordonatoare în studiul lui Mircea Vulcănescu este aceea a unei variabile originare prin care ne fixăm o imagine „despre ce sîntem noi înșine ca popor și ceea ce ne închipuim că au fost strămoșii noștri daci”, spune el. În acest mod, este acceptat și complexul influențelor, al împrejurărilor istorice, ca și tendințele de afirmare ale unui fel de a fi al anumitor popoare, înțelese și caracterizate ca „ispita”. La toate aceste determinări, M. Vulcănescu ia drept temei sufletul popular care cuprinde și păstrează vicisitudinile istorice prin care a trecut poporul respectiv.

Pe de altă parte, M. Vulcănescu consideră că ajungem la cunoașterea identității noastre traco-dace după ce am eliminat tot ce s-a identificat că datorăm altora, stăpîniți fiind „nu de ceea ce năzuim să fim, ci de ceea ce sîntem”. Disocierile propuse în acest sens devin sugestive. M. Vulcănescu înțelege sufletul dac prin două dimensiuni: legătura cu pămîntul, ca o moștenire tracă, alături de legătura cu lumea naturii ce imprimă o anume ordine în viața românului, dirijîndu-i pînă și manifestările spirituale (hora, de pildă: „ceremonie rituală a tracilor, în a cărei învîrtire se îngîna oscilația lent progresivă a sferelor cerești”, și doina).

Deși numai aparent s-ar fixa prin cele de mai sus în cadrul unor motivații strict sufletești ale spiritualității geto-dace, același M. Vulcănescu arată că aceasta din urmă s-a manifestat ca o permanență în procesul de reînnoire a istoriei. Se explică astfel și o anumită rezistență în istorie prin determinante de ordin spiritual.

În genere, M. Vulcănescu încearcă prin **Ispita dacică** o restituire a elementelor originare ale unei culturi, înțelegîndu-le pe acestea din perspectiva lumii traco-geto-dace și într-un context istoric dat.

**MORMINTE ȘI UN COMPLEX CU
DESTINAȚIE INCERTĂ DESCOPERITE
ÎN NECROPOLA ȘI AȘEZAREA DIN
SECOLELE I-II e.n. DE LA DUMBRAVA
(com. CIUREA, jud. IAȘI)**

dr. SILVIU SANIE, ȘEIVA SANIE

Rezultatele primelor campanii de săpături arheologice desfășurate la Dumbrava au intrat în circulația științifică încă în

334

anul 1973 dezvăluind o așezare din secolele I-II e.n. cu interesante complexe și materiale. Mai ales plastica, cu câteva unicate (S. Sanie, Ș. Sanie, Cercetări istorice, IV, 1973, p. 61-92), a dat prilej reluării problematicei locuirii la est de Siret în sec. I-II e.n. A fost recent publicat și un complex aflat în așezare, în care sînt asociate oase de om și de cal (Cercetări istorice, XIV-XV, 1983, p. 131-136). Pe măsura posibilităților de restaurare și ilustrare vor fi publicate complet cercetările din așezarea, în bună parte afectată de lucrări agricole.

Cît privește săpăturile din necropolă, de mult semnalate, ele n-au putut fi continuate.

Cele 11 morminte — aparțin de două niveluri de înmormîntare ca și așezarea. Gropile pentru morminte pornesc de la adîncimile aproximative de 0,40 respectiv 0,90 m. Lățimea maximă a gropilor la suprafață ajunge la 1,30 m — cea minimă 0,45 m. Adîncimea maximă a gropilor primului nivel este de 1,56 m.

Toate mormintele sînt de incinerație. A fost descoperit și un **ustrinum**. Resturile cremației au fost puse direct în groapă sau în urne. Arderea a fost foarte puternică și oasele sînt adeseori de dimensiuni de 1-2 cm. Un singur mormînt este de tipul cu rugul pe loc.

Inventarul în ansamblu este relativ modest. În afară de vase lucrate la roată și cu mîna, întregi și mai ales fragmentare (fragmente de amforă) au fost găsite obiecte de lut, pietre, inclusiv o piatră de ascuțit, chirpic și cărbune. Lipsesc deocamdată total monedele și fibulele, datarea fiind făcută în limite mai largi pe baza ceramicii locale și de import și în raport cu descoperirile din așezare. Acest prim lot ilustrează doar un stadiu al cercetării necropolei de la Dumbrava.

Într-o locuință de suprafață L₁S—73, pe latura ei sud-vestică, se grupează circular (diam. aproximativ 25 cm) **12 vase** cu înălțimi de la 2 la 12 cm. Unele forme pot fi regăsite la vasele de dimensiuni normale altele sînt inexistente în ceramica acelei perioade. Vasele erau acoperite cu fragmente dintr-un vas lucrat la roată de mari dimensiuni și în imediata lor apropiere a fost găsită o fibulă.

În ansamblu complexele prezentate ilustrează aspecte interesante ale locuirii în sec. I-II e.n. în această zonă a lumii dacice.

RITUL ȘI RITUALURILE FUNERARE DIN ASPECTUL LIPIȚA AL CIVILIZA- ȚIEI GETO-DACE

dr.MIRCEA IGNAT

Cultura Lipița, parte componentă a culturii dacice (cea ce justifică definirea sa ca aspect cultural), plasată la extremitatea nord-estică a ariei de răspîndire a geto-dacilor, suscită, în cercetarea arheologică românească, un deosebit interes nu numai pentru că reprezintă un crîmpei din civilizația traco-dacică, ci și datorită implicațiilor pe care le-au avut acești daci nordici în evoluția fenomenelor etno-culturale de la est de Carpați, în primele secole ale e.n. Literatura mai puțin accesibilă, materialele publicate selectiv au determinat, în general, o cunoaștere parțială sau chiar confuzii în judecarea unor fenomene ce privesc evoluția acestui aspect, între care și cele referitoare la ritul și ritualurile funerare.

Ansamblul vestigiilor funerare din aspectul Lipița, ilustrat, după unii autori, de un număr de peste 125 de morminte (din care 13,6 % ar fi înhumați), prezintă o mare diversitate, ceea ce impune sistematizarea descoperirilor, în acest sens deosebindu-se mai multe categorii de necropole.

1. Necropole dacice — cum este cea de la Lipița — caracterizate prin biritualism complementar, deci avînd copii înhumați (adulți înhumați din această necropolă se pot atribui unei epoci mai vechi).

2. Necropole mixte, în care ritualurile, ca și inventarele funerare reflectă un amestec între diverse culturi, între care se disting clar cele de tip Przeworsk și cea dacică — respectiv aspectul Lipița. Această categorie de necropole se departajează în două grupe.

a) Prima este reprezentată de vestigiile de la Bolotnoe și Zvenigorod, în punctele „Goeva Gora” și „Zaguminski”, caracterizate prin biritualism, unde înhumații sînt numai adulți. Subliniind că acest rit nu este specific culturii dacice, dar nici culturii Przeworsk, practicarea lui nu a fost încă explicată satisfăcător.

b) Grupa a doua, atestată prin descoperirile de la Grinev, în punctele „Moghila” și „Grădina Olicsiv”, și Zvenigorod, în punctele „Grădina Velicača” și „Biserica Veche”, este definită prin necropole exclusiv de incinerare. Menționăm că în ambele grupe sînt atestate ritualuri, dar și obiecte de inventar care ilustrează mixajul celor două culturi, atribuirea mormintelor unei culturi sau alteia fără criterii sigure fiind dificilă, mai ales în cazul publicării selective a materialelor.

3. Morminte izolate sau în grupuri restrînse depuse în poziție secundară în mantaua unor tumuli mai vechi. Două desco-

periri cu inventare fastuase (Kolokolin și Cizikov) fiind caracterizate ca „princiare”. Identificarea și a unor urne funerare în aceeași poziție (Krywenkie, Nowosiolka și Serwatyńce) ilustrează o practică specifică ariei aspectului Lipița.

În esență, din punct de vedere al ritului și ritualului funerar, aspectul Lipița, are elemente comune cu descoperirile dacice similare de la răsărit de Carpați. Ceea ce îi este particular (morminte secundare în tumuli mai vechi, depunerea ofrandelor ca și natura lor etc.) se explică prin poziția periferică a acestui aspect și prin influențele culturale ce au acționat în acea zonă. Interpretarea materialelor, cronologia lor ne îngăduie o înțelegere mai bună atât a evoluției culturii materiale și spirituale a acestor daci mărginași, cât și a relațiilor lor cu cei din Moldova.

JERTFA ÎNTRU DĂINUIRE LA GETO-DACI

GEORGE TROHANI

Săpăturile arheologice începute în vara anului 1987 pe Popina Bordușani din Balta Ialomitei, între Borcea și Dunăre, s-au dovedit a fi deosebit de rodnice. Pe baza materialelor descoperite în ultimul nivel de locuire geto-dacic, în care abundă ceramica pictată și, în special, cea decorată prin lustruire, se poate afirma încă de pe acum că așezarea a funcționat și în sec. I e.n.

În acest ultim nivel de locuire este situată locuința nr. 2 de formă pătrată (6×6 m) și prevăzută cu o intrare pe mijlocul laturii de vest. La sud de intrare, în afara locuinței, dar în pământul galben adus pentru nivelarea terenului și care constituie temelia pe care s-a ridicat locuința, s-a descoperit scheletul înhumat al unui copil. Puternic chircit, putem spune chiar ghemuit deoarece genunchii sînt în dreptul bărbiei, era depus 3/4 pe o parte și 1/4 pe burtă. Capul se afla la sud-est, iar bazinul la nord-vest. Deasupra jumătății inferioare a craniului, pe clavicule și pe omoplați era depusă, cu fața în sus, jumătatea unei fructire lucrate cu mîna. Puțin mai jos de bazin se afla o piatră mare.

Modul de așezare și de dispunere, atât a copilului, cât și a obiectelor este asemănător cu acela al multor morminte geto-dace de copii din diferite descoperiri anterioare — Albești-Si-

ghișoara, Cetățeni, Cîndești (M. 504), Chirnogi (Loc. 13), Grădiștea-Brăila (Gr. 31, 110), Ocnița (Loc. 6, M. 354-357). Mai rară este însă situarea mormîntului la temelia unei locuințe, un caz asemănător constatîndu-se doar la Cățelu Nou — copil înhumat pe pragul unui bordei din sec. II-I î.e.n. Orientarea acestuia din urmă este sud-nord.

Un copil înhumat sub pragul unei locuințe s-a descoperit și la București-Tei, unde are o orientare nord-vest — sud-est. Acesta datează însă de la începutul sec. III e.n. probînd păstrarea obiceiului și la dacii liberi.

După părerea noastră, în cazul acestor trei descoperiri nu este vorba de înmormîntări ulterioare într-o locuință dezafectată, ci de un act ritual voit care să aducă stabilitate și soliditate noii construcții. Este o manifestare a „jertfei întru dăinuire“, în care jertfa este un suflet pur și nevinovat. Sacrificări de copii în anumite cazuri, se întîlnesc pentru epoci mai vechi în Orientul Apropiat și Grecia. Ideea acestui sacrificiu o regăsim în evul mediu românesc în legenda „Meșterului Manole“, iar în epoca modernă în Transilvania prin obiceiul îngropării umbrei unui om la temelia casei în construcție. De altfel îngroparea umbrei, care este obținută prin furt, înlocuiește vechiul obicei al zidirii unui om sub piatra de temelie a unei clădiri noi.

CONSIDERAȚII PRIVIND POSIBILELE SEMNIFICAȚII ASTRONOMICE ALE UNORA DINTRE COMPONENTELE INCINTEI SACRE DE LA SARMIZEGETUSA REGIA. SOARELE DE ANDEZIT ȘI ABSIDA CENTRALĂ

FLORIN C. STANESCU

O serie de izvoare antice relatează despre unele preocupări cu caracter astronomic la daci. Ipoteza de bază a acestei cercetări este aceea că, raportat la nivelul de dezvoltare al astronomiei antichității de acum aproape 2000 de ani, cunoștințele dacilor în acest domeniu erau aproximativ de nivelul mediu și că deci au folosit, mai mult sau mai puțin, metodele, cunoștințele și instru-

mentele astronomice ale epocii istorice, în care au fost construite și utilizate sanctuarele (gnomon, cadran solar).

Ne-am propus să căutăm posibile urme ale unor astfel de activități, în principalul centru politic, economic și cultural, al Daciei adică la Sarmizegetusa Regia. Aceasta și deoarece în nici o epocă istorică, un anume tip de cunoștințe nu a fost răspândit deopotrivă în aria socială de referință, cele mai avansate fiind rezervate unui mănunchi restrâns de cunoscători, cel mai adesea în vechime — cu caracter ezoteric. Vom încerca să determinăm elemente ale sanctuarelor sau grupări ale acestora, orientate în spațiu — prin direcții solstițiale, direcția nord-sud precum și în timp — prin caracteristici astronomice ale epocii.

A. Soarele de andezit

1. **Meridiană locului.** Una din părțile componente ale altarului este o prelungire formată din blocuri de andezit în lungime totală de aproximativ 9,60 m. Determinări cu mijloace moderne, precum și mijloace de epocă (umbra gnomonului la amiază) au demonstrat că acest șir de blocuri materializează meridiană locului, fiind așezat exact pe direcția nord-sud.

2. **Oblicitatea elipticii.** Raportul între raza cercului mic central, (R_{cc}) aflat pe disc și raza discului (R_d) permite calcularea oblicității elipticii printr-o proiecție stereografică în sensul lui Hiparc, tip de proiecție cunoscut de greci cu aproximativ 200 de ani înainte de construirea sanctuarelor de la Sarmizegetusa Regia. ($tg \epsilon / 2 = R_{cc} / R_d$).

3. **Analema.** O incursiune în textele antice din epocile respective, ne duce la Vitruviu, care în cartea a-IX-a a tratatului său de arhitectură, intitulată „Despre măsurarea timpului”, prezintă analema (planul) unui cadran solar. Din această analemă un interes deosebit pentru cercetarea de față, îl prezintă cercul numit „manaeus” — care reprezintă ecliptica.

4. **Manaeus-ul pe disc.** Se argumentează că manaeus-ul poate fi construit pe discul de andezit folosind cercul mic central care furnizează oblicitatea eclipticii, ceea ce ne dă posibilitatea de a determina, tot pe disc, poziția pe ecliptică a soarelui sau declinația acestuia, la un moment oarecare.

5. **Discul și raza de piatră.** Determinînd înălțimea unui gnomon pentru care variația lungimii umbrei meridiane între cele două solstiții, de vară și de iarnă, să fie egală cu lungimea razei de piatră, orientată de constructorii antici spre nord și deci pe care se putea urmări la amiază variația acestei umbre, calculele ne conduc la o înălțime a gnomonului egală cu raza discului plus raza cercului central, ceea ce constituie o dovadă că există o legătură și între dimensiunile înscrise pe disc și lungimea șirului de blocuri care marchează meridiană.

6. **Cercul cu piese „T”.** Mai mult, lungimea cercului cu piese „T” este practic egală cu de două ori lungimea razei de piatră,

adică distanța pe care o parcurge vârful umbrei gnomonului într-un an tropic. Pieseile „T” ar fi putut constitui atunci marcaje de timp.

7. Marcaje și litere. Cum știm, împărțirea lungimii umbrei meridiene a unui gnomon s-a practicat în antichitate și chiar după aceea, nu numai în lumea clasică ci și în afara acesteia. Considerând punctele solstițiale la capetele razei de piatră, calculele arată că punctele echinocțiale cad pe blocul nr. 5 al acesteia, în dreptul a două marcaje de forma „||”. Marcaje de acest tip se mai găsesc și pe blocurile 3, 7, 8, 9 și 12. Coincidența acestor marcaje cu unele evenimente astronomice notabile ce se petreceau în contextul configurației cerești de acum 2000 de ani, ne face să presupunem, că ele reprezintă momente mai importante de pe parcursul unui an tropic pentru anticii constructori ai monumentului. Astfel, marcajele de pe blocul 3 corespund apusului heliac (aproximativ o dată cu soarele) al roiului stelelor al Pleiadelor, constelație ce a dominat astronomiile tuturor popoarelor din antichitate și pe care o regăsim și azi la țaranul român sub numele de Cloșca cu pui sau Găina. Interpretarea în acest sens a marcajelor de pe blocurile ce formează traseul umbrei gnomonului, descoperirea unei piese „T” ce poartă pe baza superioară un semn grafic de natură necunoscută, vin să sprijine ipotezele existente conform cărora literele de pe zidul ce desparte terasa XI de cea superioară puteau fi notații matematico-astronomice în complexul de sanctuare.

8. Compasul. Instrument cunoscut în lumea greco-romană, compasul a fost cunoscut și de daci. Se întâlnesc două tipuri de astfel de instrumente. Un al treilea tip prezintă caracteristici de pantograf, fiind prelucrat cu multă finețe la ambele capete ale brațelor și având dimensiuni foarte reduse (5,5 cm) ceea ce poate sugera gradul înalt de măiestrie al meșteșugarilor daci.

9. Determinarea distanței zenitale pe disc. Pentru a calcula în mod independent declinația soarelui și poziția acestuia pe ecliptică s-au imaginat pe disc metode foarte simple de determinare a distanței zenitale Z_i a astrului zilei folosind compasul, rigla (sfoara), parte din proprietățile discului și lungimea umbrei gnomonului. Între acestea sînt: descompunerea acestei lungimi cu ajutorul cercului central, dubla proiecție stereografică a vârfului umbrei gnomonului precum și construirea unui „menaeus” oblic cu diametrul egal cu raza discului. Se pot apoi determina pe rînd restul pozițiilor planelor fundamentale, inclusiv latitudinea locului φ , declinația soarelui δ și apoi poziția pe ecliptică λ a acestuia. Pentru toate acestea nu se folosește nici un element străin de sistemul disc—raza de piatră.

B. Absida centrală.

1. Orientarea absidei centrale. Cercetările autorului, care confirmă orientarea spre răsăritul solstițial de iarnă al epocii, a axei mari a absidei, au utilizat și elemente furnizate de sanctuare-

le din complex : pentru direcția de referință nord-sud, orientarea șirului de blocuri unitar cu altarul — cadran solar, șir care marchează meridiană locului („raza de piatră”), iar pentru oblicitatea eclipticii ε în epocă, valoarea de $23^{\circ}40'$ înscrisă pe disc. Azimutul direcției solstițiale s-a determinat direct pe discul Soarelui de andezit. Răsăriturile și apusurile solstițiale se regăsesc și la țăranul român de azi.

2. Împărțirea asimetrică a absidei centrale. Raportul dintre elementele celor două zone ale absidei centrale — 21 stâlpi/13 stâlpi — este egal cu raportul în care punctul echinocțial împarte umbra solstițială de iarnă a oricărui gnomon funcționând la Sarmizegetusa Regia, precum și cu „numărul de aur” ($\varphi = 1,618$), o posibilă reprezentare originală a latitudinii locului. S-a mai argumentat că atribuind valoarea de 10° fiecăreia din cele 36 de elemente ale absidei, în zona pragurilor se grupează o serie de caracteristici astronomice ale epocii (Z_{\max} , ε), precum și ale latitudinii φ a terasei sanctuarelor, aceasta din urmă într-o manieră proprie antichității, care redă latitudinea unui loc prin raportul între ziua cea mai lungă și ziua cea mai scurtă a anului.

C. Relații de interdependență între unele din sanctuare.

1) Constatarea că Soarele de andezit este și un cadru solar, iar absida centrală a Marelui sanctuar rotund are și ea semnificații și utilități de tip astronomic, impune întrebarea dacă mai există în complex și alte sanctuare sau părți ale acestora, care la rîndul lor, să aibă aceleași semnificații astronomice sau altele decît cele de pînă acum. Un răspuns la această întrebare presupune în primul rînd existența unor relații de interdependență între componentele incintei sanctuarelor. Aceste relații sînt de două tipuri.

2. Relații de legătură funcții de elementele Soarelui de andezit — cadran solar. Elementele astronomice ale altarului — cadran solar se regăsesc în alte sanctuare, deoarece :

a) Diametrul Marelui sanctuar rotund se deduce foarte simplu din elementele gnomonului utilizat pe disc. b) „Cercul cu T-uri” trasat pe disc poate fi considerat ca proiecția stereografică a menaeus-ului unei sfere cerești cu diametrul egal cu al Marelui sanctuar rotund (cercul central trasat pe disc reprezintă același lucru pentru o sferă cerească cu diametrul egal cu al discului). c) Raza „cercului cu T-uri” împarte circumferința Marelui sanctuar rotund în 30 de părți egale, în același mod în care raza cercului central împarte — în mod implicit însă — circumferința discului tot în 30 de părți egale.

3) Relațiile de legătură independente de elementele Soarelui de andezit. Se demonstrează că raportul dintre raza micului sanctuar rotund și cea a Marelui sanctuar rotund ne permite să determinăm, prin tangenta acestuia, unghiul pe care îl făcea ecliptica cu ecuatorul ceresc, în epocă, deci o relație independentă

de caracteristicile cadranelor solare, dar care ne localizează în timp, în același moment istoric ($\epsilon = 23^{\circ}40'$).

D. Relații de tip aritmetic. 1) Se argumentează existența unei „unități” de tip geometric-astronomic, egală cu 0,436 m, („cotul” antic = 0,443 m), comune pentru patru sanctuare: Soarele de andezit, Micul și Marele sanctuar rotund precum și Micul sanctuar dreptunghiular considerat „distrus”. 2) Această „unitate” echivalentă în teren cu un stîlp mic, permite transformarea elementelor geometrice ale gnomonului utilizat pe disc, în numere întregi, (echivalente cu numere de stîlpi mici) ce permit efectuarea oricăror calcule astronomice legate de funcționarea gnomonului.

E. Concluzii. Se avansează ipoteza că astronomia dacilor — atît cît știm despre ea — este posibil să fi fost de tip geometric-aritmetic; pe trasee geometrice, direcții, unghiuri, cercuri rezultate din considerente geometrice, se aflau plasate elemente de tip aritmetic, blocuri de piatră.

PROBLEME ACTUALE ALE CERCETĂRII CULTURII MUZICALE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN EPOCA VECHĂ

dr. VASILE TOMESCU

Studiul genezei artei sonore pe teritoriul românesc și evoluției acesteia în epoca veche urmărind cunoașterea valorilor sale intrinseci și permițînd sesizarea unor relații organice între formele de manifestare a muzicalității autohtone din cele mai vechi timpuri și caracteristicile culturii muzicale a poporului român, imperativ prezent în preocupările școlii muzicologice naționale din trecut, a devenit, în contextul vieții noastre spirituale contemporane, o permanență, avîndu-și finalizarea într-un program actual și de perspectivă. În concordanță cu orientările de ansamblu în cercetarea istorică națională realizată în țara noastră, muzicologia contemporană și-a propus să pună în lumină într-un sistem coerent date, constatări și concluzii, să elaboreze analize și sinteze avînd ca temei **corpus-ul** de documente istoriografice, ce cuprinde mărturiile autorilor antici, iconografice și epigrafice,

precum și instrumentele muzicale păstrate integral sau fragmentar. Cercetarea muzicologică are în vedere constituirea și evoluția formelor de manifestare a artei vocale, instrumentale și coregrafice, exprimarea ideilor privind rostul muzicii în practica individuală și socială în strâns raport cu modul de viață al populației din spațiul carpato-danubiano-pontic din cele mai vechi timpuri până în epoca în care se încheie procesul de etnogeneză a poporului român, atestând caracterul de continuitate, îmbogățirea și potențarea superioară a valorilor moștenite. Tematica, resursele și metodele de cercetare ale culturii muzicale din epoca veche au fost definite în directă conexiune cu rezultatele cercetărilor întreprinse pe planul istoriei generale a patriei, ca și în domenii specifice cum sînt arheologia, lingvistica, istoria teatrului, a artelor plastice, a gîndirii filozofice, estetice, a religiei, mitologiei etc. Dacă școala muzicologică românească din trecut a acordat mai întîi o importanță hotărîtoare în definirea culturii muzicale vechi datelor constituite prin impactul culturii și civilizației romane, așa cum a afirmat de ex. Theodor T. Burada, pentru a sublinia apoi ca preeminente fundamentele spiritualității traco-geto-dace, cum a profesat George Breazu, studiul contemporan abordează dezvoltarea culturii muzicale autohtone în epoca veche dintr-o perspectivă cuprinzătoare pornind de la elementele de viață materială cu semnificații muzicale ce datează din paleolitic și neolitic, concepute ca premise pentru cercetarea formelor de manifestare a muzicalității în cadrul sintezelor culturale traco-geto-dace și daco-romane la confluența cu cultura greacă, elenistică, egipteană, ebraică și a populațiilor migratoare.

Un principiu călăuzitor în cercetarea muzicii autohtone în perioada veche este relevarea acesteia ca teren de manifestare specifică a ceea ce Mircea Eliade a definit drept **paleoetnologie românească**. Pornim de la convingerea că fenomenul de poligeneză se afirmă în genere în timp și spațiu prin forme de expresie relativ similare, care conferă artei un anume caracter de universalitate, cu atît mai pronunțat în cazul artei sonore, inefabilă prin conținutul său expresiv, nefigurativă prin structură și limbaj. Aceasta nu contrazice ci confirmă în modul cel mai nuanțat, cel mai interiorizat, esențializat, ideea că modalitățile în care se concretizează spiritualitatea unei colectivități etnice distincte — asemenea triburilor geto-dace unite pentru a forma un stat centralizat afirmat în spațiul străbun printr-o activă participare pe plan social, economic, militar, religios, mitologic, artistic, prin tradiții culturale — nu pot fi decît originale, caracteristice. Etnogeneza artei sonore autohtone, tradițiile culturii muzicale traco-geto-dace și daco-romane își află originea în ceea ce Constantin Brăiloiu numea „viața anterioară”, practica culturală, artistică, muzicală care precede istoria. Această categorie socio-estetică aparține timpurilor revoluate care au generat creații reflectînd mituri fundamentale cum este cultul divinităților

ctonice, semnificat în ciclul de „suporturi-hore“, în cîntece ca „Măi pămînt, pămînt“, tulburător bocet inspirat de sentimentul gliei paterne; cum este heliolatria, semnificată prin figuri de dansatoare care proslăvesc astrul zilei, reprezentate de ex. prin statueta aparținînd culturii Gîrla Mare-Cîrna sau pe cupele getice de stil „delian“ de la Pôpești, cult care își are ecouri în balade ca „Soarele și luna“ („Nunta soarelui“), a cărei rezonanță arhaică a fascinat pe Prosper Mérimée. Cercetarea etnomuzicologică comparativă modernă studiază o baladă ca „Meșterul Manole“ prin prisma reflectării scenariului unui mit primordial — condiționarea perenității creației umane prin jertfă — cu expresii caracteristice în spațiul sud-est european și distincte în eposul românesc; propune aspecte de paralelism între epopeea homerică și balade ca „Miorița“, „Toma Alimoș“, „Mihu copilu“, „Corbea“, „Iovan Iorgovan“, „Cel unchiaș bătrîn“; sesizează elemente ale cultului orfic în balade ca „Ghiță Cătănuță“ sau în mitul ielelor; descoperă urme ale unui circuit de valori pe planul organologiei muzicale între cultura dezvoltată în vatra Traciei antice și cultura Dong-son din India Orientală, așa cum a constatat Jaap Kunst. Un flaut din os de ren provenind dintr-o așezare din Carpații de Nord, datînd din paleoliticul superior, precedat de fluerul din os de urs descoperit pe cursul mijlociu al Dunării, considerat ca avînd o vechime de circa 30.900 de ani, pot constitui puncte de plecare pentru studiul artei muzicale și coregrafice în sincretismul de viață care conferă incontestabil artei de gen în acest spațiu o origine autohtonă și o vîrstă arhaică.

Fondul de documente referitoare la afirmarea culturii muzicale în perioada sintezelor spirituale traco-gete, daco-romane și elenistice elaborate pe teritoriul străbun implică o bogată tematică pe care n-am putea s-o rezumăm decît foarte schematic. O parte preliminară studiază muzica la traco-geți, miturile și fenomenul practicii artei sonore specifice Traciei ca patrie a muzicii (Strabon — Athaeneus, lexicografi etc.), geții fiind evocați pentru modul în care integrau arta sonoră unor obiceiuri de viață (Theopompos); se referă la personaje-simbol din lumea traco-geților caracteristice pentru arta muzicii cum sînt Thamyras, Museus, Eumolpos, Philammon, Linos, Sabazios, Bendis, Zamolxis, Orpheus, studiînd ecourile cultului lui Orpheu în mitologia și folclorul românilor; cercetează opera unor autori traci (Brygos, Grilus, Dionysios Thrax, Phaedrus, Julian filozoful), unor istoriografi originari din Callatis (Satyros, Istros) ca sursă de informare pentru studiul muzicii antice. Partea preliminară se încheie cu o privire de sinteză privind „Musica romana“ în epoca fondării și dezvoltării Daciei Traiane (Dionysios din Halikarnas, Mesomedes din Creta, Theon din Smirna, Aristides Quintilianus).

O grupă de considerații specifice se referă la locul muzicii în cadrul sărbătorilor oficiale și populare din Dacia (ceremonii consacrate cultului lui Zamolxis, Rosalia, Brumalia, Saturnalia,

Larentalia, Floralia), la incantații și practici magice, la cultul funerar (lamentații și dansuri funebre), la ritul nupțial. O altă grupă de considerații de ordin istoric, filologic și estetic se raportează la arta cîntului punînd în lumină caracteristici metro-ritmice ale cîntecului popular românesc în ansamblul eposului neolatin și mediteranean. Se impune apoi atenției cercetătorilor arta coregrafică implicînd dansuri cu funcție magică, dansuri cu caracter dionisiac, „Hora“, arta mimilor, aspecte filologice și istorice.

Organologia autohtonă în epoca antichității clasice comportă studiul instrumentelor idiofone (cymbalum, tympanum, systrum, crotalum, tintinabulum), aerofone (aulos, utriculus, syrinx, tuba, carnyx, cornu, buccina, draco-instrument pseudo-muzical), cordofone (lyra, chitara, harpa), cu referințe la continuitatea de ordin lingvistic și al funcției atribuite în tradițiile poporului român.

Un alt grup de considerații au în vedere **ludi scaenici** cu referire la prezența muzicii în spectacolele teatrale, de gladiatori și atleți, impunîndu-se mărturiile privind afirmarea unui **ludus dagicus**.

Apartine deasemeni istoriei muzicii vechi pe pămînt românesc fondul de documente și comentariile de epocă privind prezența artei sonore în perioada trecerii la creștinism, în contextul căreia sînt de subliniat forme proprii de expresie pentru lumea creștină la începuturile ei și în mod special romanității orientale, o notă aparte fiind necesară pentru geneza colindei în acest spațiu.

CULTURA MUZICALĂ A EUROPEI SUD-ORIENTALE ȘI A MESOPO- TAMIEI ÎN LUMINA ARTEI ANTICE GRECEȘTI ȘI A CELEI FOLCLORICE

prof. dr. ROMEO GHIRCOIAȘIU

Summerienii, babilonienii și asirienii în Mesopotamia, grecii, romanii, ilirii, tracii, geto-dacii și sciții în sud-estul Europei sînt popoarele care au dat cultura acestor spații continentale și dimensiunea unor arhaice relații în viață și artă.

Este cunoscută aprecierea de care se bucura cultura tracilor și daco-geților în lumea antică. După Strabo : „muzica grecească, considerînd instrumentele, ritmul și melodia este de origine tracă și asiatică“. Coborîrea din nordul tracic a dorienilor și frigienilor, ce se vor așeza în Elada sau Asia minoră, ca și numeroasele mișcări ale popoarelor asiatice sînt prime argumente în explicarea fenomenului genezei artei grecești. Triburi iraniene, scitice, cimeriene, evoluînd din direcția Asiei centrale spre regiunile nord-pontice pînă în sud-estul sau centrul european, completează această explicație.

Gîndirea daco-geților reflectă unele aspecte ale artei lor muzicale. Principala lor zeitate **Zamolxis** era elev sau cel puțin contemporan cu **Pythagora** (Herodot). Ei cultivau pe **Mithra**, zeul Soarelui, de complexă natură locală și asiatică. Un mit local era cel al **Cavalerului trac**, sau **danubian**, înfățișat într-un basorelief purtînd o chitară cu 6 coarde. Se știe că un erou mitic de subliniată semnificație muzicală este **Orfeu**, născut în tribul trac al Odrisilor. El sintetizează numeroase elemente euroasiatice. Mitul său se întemeia pe un dat real al cunoașterii umane : cel al efectului muzicii asupra oamenilor și naturii. Pe aceeași gîndire se întemeiază terapia prin **epode** a doctorilor traci, ca și prezența muzicanților în procesiunile diplomaților destinate păcii, pe care le cultivau vechii geți. În viața militară **peanele** și dansurile **Kolavrismos**, erau practicate de traci în același sens al îmbărbătării, sau al menținerii condiției fizice necesare războiului. Ele erau dansate cu săbii și scuturi, fiind transmise lumii europene pînă în contemporaneitate și adaptate societăților succesive : păstorești, haiducești, soldățești, feciorești, jucate cu uneltele lor, bîte, săbii, puști. „**Călușarul**“, originar din neolitic, unul din cele mai vechi dansuri europene, domină acest gen magic-totemic. Zeul oriental **Balmarcodes**, **Baal** al dansului, adus de legiunile romane, este de asemenea atestat în arta coregrafică a dacilor. Dansuri și cîntece însușeau la Tomis procesiunile închinat zeitei **Cibele** (**Kubaba** la hitiți, **Humbaba** în epopea lui Ghilgames).

Orfeu are în lumea antică o semnificație deosebită, căci, alături de măiestria artei sale, oferă argumente pentru cunoașterea gîndirii teoretice. Astfel, după Nikomah, pînă la Orfeu chitara avea 4 coarde acordate după cum urmează : 8^ă între cele externe, 4^ă și 5^ă între acestea și cele interne : **re-sol-la-re**. Este un acordaj propriu gîndirii pythagoreice, potrivit tetraktis-ului : 1-2-3-4. Cele patru coarde realizează astfel : $3/4 = \text{cvarta}$, $2/3 = \text{cvinta}$, și $1/2 = \text{octava}$. Întemeiată pe aceeași teorie, relația o găsim și în vechea cultură mesopotamiană unde este aplicată ciclului anotimpurilor : primăvara este în relație de 4^ă cu toamna, de 5^ă cu iarna și de 8^ă cu vara. Sînt argumente pentru „deplasările de studii“ ale lui Pythagora, după Egipt, în Mesopotamia.

Înmulțindu-se corzile chitarei, s-a ajuns la **sistemul perfect** (**systema teleyon**) al gîndirii teoretice grecești, acordajul inițial

devenind (la un ton superior) structura acestuia : **mi-la-si-mi** sau ca scară : **mi-fa-sol-la-si-do-re-mi**. Modulația unor melodii a determinat adăugarea unui al doilea sistem : **systema elatton**, în care nota **si** e coborâtă cu un semiton : **sib**, scara devenind : **mi-fa-sol-la-sib-do-re-mi**, tetracordul dorian superior **si-mi** fiind coborât cu un ton : **la-re** ; este ceea ce o numim o **metabolă**.

Aceste aspecte teoretice ne conduc spre **sistemul modal babilonian**, identificat prin descifrarea a patru tăblițe gravate cu material muzical de această origine, cea mai veche datînd din anul cca 1800 î.e.n. **Metabola** este și în teoria babiloniană procedeul prin care se realizează modulația. Prezentăm într-un Tablou I acest sistem, în care remarcăm faptul că primele două moduri au scări identice cu cele ale celor două sisteme grecești. Ele prezintă metabole prin același **sib** al modulației. În schimb sistemul babilonian o continuă prin aplicarea metabolei pe toate treptele, pînă la acoperirea întregului spațiu al celor 7 moduri diatonice ; o adevărată protocronie sumeriană ! Un Tablou II prezintă sistemul babilonian organizat pe axa notei Fa, centrul său, considerat simbolic ca o creație a zeului **Ea**, zeu al „temeliilor“, științelor, artelor și descîntecelor magice.

Fenomenul universal al **treptelor mobile** este unul din temeiurile modulației și procedului metabolei. Acesta poate fi documentat prin cadențele finale ale folclorului românesc, vestigiu al unor vechi limbaje sud-est-europene. Melodia unei balade și metabola ce-i este proprie, prin cromatizarea descendentă a penultimei trepte, este prezentată într-un Tablou III.

Pentru a amplifica documentarea asupra sistemului babilonian, îl interpretăm din punct de vedere acustic, meta-diatonic, menținîndu-l pe nota **Fa**. Tabloul IV prezintă seria armonicilor pe sunetele Do și Fa, ca și scările derivate în segmentul 8-16. Se remarcă faptul că sistemul pe Fa este mai aproape de lumea sonorităților acustice, prin singurul său cromatism (mib), față de cele două (fa și sib) ale sistemului pe Do. Un Tablou V prezintă modurile acustice printre care și un mod-macam al artei orientale-islamice.

Tabloul VI prezintă interpretarea infra-cromatică a modurilor prin fixarea la 1/4 de ton a numerelor 7 și 11 în scara armonicilor, apropiate de intonația naturală. Este sistemul macmurilor orientale. Un mod grecesc antic atribuit egipteanului Ptolomeu, identic cu unul dintre macamuri, denotă o prezență orientală în sud-estul european antic.

În concluzie menținînd Fa-ul mesopotamian, s-au putut reconstitui cîteva sisteme modale ale lumii euroasiatice, cu o posibilă documentare a afirmației lui Strabon. E probabil ca istoria muzicii să înceapă cu Summer, dar toate popoarele pot aduce contribuții creatoare, implicit cele ale sud-estului european.

DACO — ROMANIA

ISTRUL ȘI GURILE LUI ÎN GEOGRAFIA ANTICĂ ȘI ÎN EVIDENȚA ARHEOLOGICĂ

dr. GAVRIȚĂ SIMION

Odată cu mărfurile vehiculate prin înfloritorul comerț de tranzit, corăbierii greci duceau în lumea mediteraneană și informații ce aveau să întregască oikoumena cu date noi despre oamenii și locurile, unde Istrul cu „frumoasă curgere“ a apelor sale se varsă în Pont, situându-se potrivit mitologiei, printre cele mai de seamă creații ale zeiței Thetys. Pătruns în oikoumena lumii antice, întregul mediu geografic de la gurile Istrului a devenit în același timp sursă de inspirație (pentru eposul homeric și argonautic) și izvor documentar la Strabon, Pliniu cel Bătrîn, Ptolomeu, Arian și alții. Timpul a păstrat însă foarte puține date de geografie istorică, lacunele dînd naștere la o serie de controverse în reconstituirea mediului antic. La discrepanța ipotezelor formulate de geografia sau istoriografia modernă au contribuit înseși modificările produse, în timp, în mediul deltaic, aflat încă și azi în procesul transformărilor fizico-geografice.

Descoperirile arheologice și numismatice din zonă grindurilor din Delta Dunării l-au determinat pe autorul acestui studiu să reia o temă de geografie istorică: localizarea brațelor și a gurilor, a insulelor și a principalelor centre din zona de vărsare a fluviului în mare, înscrise în conștiința lumii antice și dezbătute în literatura românească și universală de specialitate de la Kiesling și Polaschek la V. P. Zencovici și de la Gh. Murgoci, Gr. Antipa și Gh. Vâlsan pînă în momentul de față.

În confruntarea dintre izvoarele literare antice și ipotezele geografiei istorice moderne, autorul studiului urmărește corelarea lor cu noile cercetări și ipoteze geografice și confirmarea informațiilor vechi prin rezultatele obținute de sondajele geologice și descoperirile arheologice făcute pe grindurile: Caraorman, Letea, Ivancea și altele. Sprijinit de noile informații obținute, autorul întocmește o nouă schiță topografică privind configurația zonei de unde fluviul purta numele de Istru și pînă la vărsarea lui în Pont, cu amplasarea brațelor și a acelor insule pe care geografia antică le amintește.

Prin încercarea de reconstituire a cadrului fizico-geografic autorul se alătură opiniei că mediul natural a condiționat specificul îndeletnicirilor comunităților din antichitate, precum și formarea trăsăturilor psihice și individualizarea particularităților lor spirituale.

Întemeierea salbei de colonii grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre a dus la descoperirea fluviului Istros (de la care își trage numele și cetatea milesiană de pe malul lagunei Sinoe) ; Herodot (IV, 48) nu ezită a-l numi „cel mai mare dintre toate fluviile pe care le cunoaștem“. Suma referirilor din izvoarele antice le găsim în articolul lui Em. Condurachi, **Dunărea în orizontul geografic antic**, SCIV, 20, 1969, 2, p. 533—540.

De la Arrianus, **Anabasis** I, 4, 5 (care s-a inspirat din scrierea lui Ptolemeu al lui Lagos, general al lui Alexandru cel Mare), aflăm că, după incursiunea încununată de succes la nord de Dunăre, regele macedonean („jertfi pe malul Istrului lui Zeus Mîntuitorul, lui Herakles și Istrului însuși, deoarece nu le-a fost de netrecut“. Este cea mai veche referire la Istru, ca divinitate, în izvoare.

Din secolele IV—III î.e.n. datează prima reprezentare figurată a Istrului : monede histriene avînd pe avers capul bărbos al unei divinități fluviale (B. Pick, I/1, p. 167, nr. 468, pl. II/26 ; C. Preda — H. Nubar, **Histria**, III, 1973, p. 110—119, nr. 333—474).

Nu se cunoaște sursa din care se inspiră gramaticul Servius (sec. IV e.n.), care, într-un comentariu la Vergilius, **Georg.** II, 497, afirmă că dacii aveau obiceiul ca, atunci cînd porneau la război, să bea din apa Istrului ca dintr-un vin sacru și să jure că nu se vor întoarce acasă decît după ce vor uide pe dușmani (**Aufidius Modestus legisse se affirmabat hunc morem esse Dacorum, ut cum ad bella proficiscerentur, non prius rem capesserent, quam de Histro certum modum haurientes ore in modum sacrum vini, iurarent, non se ad patriae sedes regressuros nisi hostibus caesis**).

De la Claudius Claudianus, poet latin (cca. 375—408), aflăm că goții — în realitate geții, cu care unii scriitori romani tîrzii îi confundă — jurau pe **numen Histri** (**De bello Gothico**, 81—82). Într-un alt vers, poetul afirmă : **cornua fregimus Histri** (603) („am frînt coarnele Istrului“) ; evident, afirmația ne conduce la imaginea divinității de pe monedele histriene.

Pe o bază de marmură de la Aphrodisias (Caria), este reprezentat un cap bărbos cu coarne, iar deasupra imaginii se află inscripția ΕΘΝΟΥΣ ΔΑΚΩΝ (J. Reynolds, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 43, 1981, p. 326, pl. XIII/c ; *Année épigr.*, 1982, 892). Editarea leagă această reprezentare de un pasaj din **Res gestae divi Augusti** (V, 30) : **trans Danuvium**

ductus exercitus meus, Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit, „armata romană a trecut dincolo de Danuvius (în varianta greacă : **Istros**) și a silit neamurile dacilor să îndure stăpînirea poporului roman”. Reprezentarea de la Aphrodisias se identifică, prin analogie cu cea de pe monedele histriene, cu zeul Istros.

Imaginea „barbară” a divinității fluviului (cap bărbos cu coarne) se schimbă în epoca romană (vezi emisiunile histriene din timpul lui Elagabal și Sabina Tranquillina : Pick, I/1, p. 176 nr. 511 și p. 179 nr. 530), cînd Dunărea devine fluviu roman, iar zeul **Danuvius** divinitate a panteonului roman (v. articolul nostru **Personificarea Dunării în izvoarele antice**, Thraco—Dacica, VI, 1985, p. 196—199 ; Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, III/1, 1986, p. 343—344, s.v. Danuvius). Sidorius Apollinaris arată Rinul și Dunărea (**Hister**) participînd la o adunare a zeilor.

Datele izvoarelor literare au fost consemnate după Fontes, I—II (București, 1964 și 1969).

OVIDIUS ȘI SPAȚIUL DANUBIANO—PONTIC

LIVIU FRANGA

1. Relegarea, în anul 8 e.n., a ultimului mare poet augustan la Tomis, într-o zonă relativ recent integrată țărmlui vest-pontic al statului roman și aflată, de altfel, în atenția administrației imperiale, care o va supune, începînd cu primele decenii ale principatului și mai ales pe parcursul următoarelor secole, unor reorganizări succesive, esențiale pentru configurația vieții economice și social-politice din Dacia pontică¹, a constituit în ceea ce privește evoluția poetică a lui Ovidius ca reflectare a tendințelor culturale specifice epocii augustane și principatului în general, un moment de o importanță deosebită².

Analiza operei din exil — efectuată de către numeroși istorici și critici literari, de-a lungul ultimelor două secole pînă în prezent, prin intermediul unor studii monografice generale sau al unor investigații de detaliu care, reunite fiind, ar alcătui, numai acestea, un sector independent în cadrul cercetărilor dedicate culturii și

literaturii latine³ — pune în evidență o serie de aspecte (ideologice, politice, socio-etno-culturale, lingvistice etc.), ale căror semnificații se impun a fi percepute, în stadiul actual al cercetării, în primul rînd global. Este vorba de nivelul corelațiilor de ansamblu ce se pot stabili între fenomenele și procesele atestate istoric de sursele aflate la dispoziția noastră, pe de o parte, și cauzele, respectiv implicațiile care le determină sau însoțesc manifestarea, pe de altă⁴.

2. Prezența lui Ovidius la Pontul Euxin a constituit o veritabilă intersectare (în aparență brusc și neașteptat, în fond ca o consecință logică a evoluției structurilor politico-militare și juridice ale principatului) între anumite concepții și reprezentări mentale ilustrînd un **modus vivendi** reprezentativ pentru dimensiunile societății antice clasice aflate, fără îndoială, într-unul din momentele sale de maximă coerență și organizare, și, respectiv, coordonatele spațio-temporale ale unei alte lumi, situate marginal în raport cu ansamblul reprezentat de *οἰκονομία*: o „lume” al cărei statut încă ambiguu este reflectat, între altele, de dilema ovidiană, de situarea poetului între disconfortul provocat de gradul rudimentar de civilizație (inclusiv condițiile naturale), pe de o parte, și relativ stabila poziție social-culturală, preeminentă de altfel, a poetului între cetățenii Tomisului, de cealaltă parte.

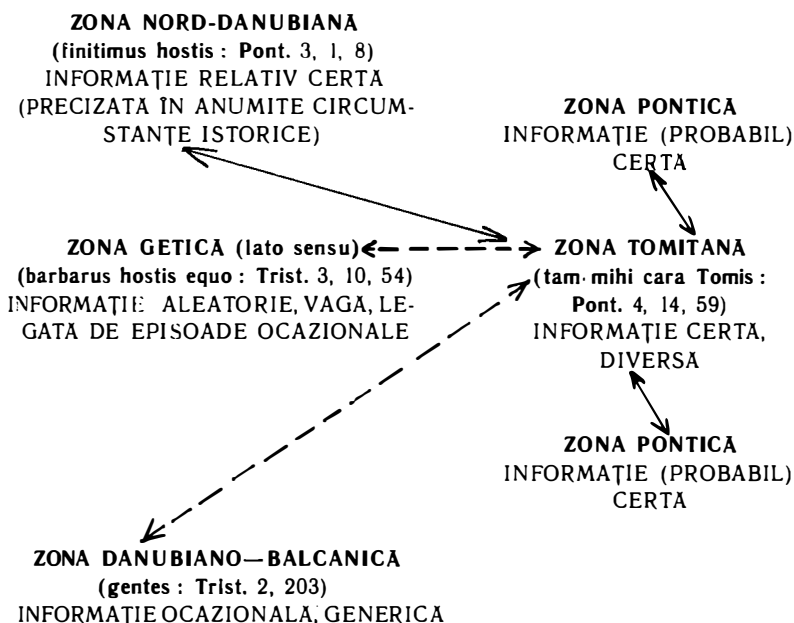
Prin urmare, extrem de numeroasele mențiuni reperabile la această „lume a doua” în ansamblul operei ovidiene reflectă în modul cel mai direct impactul dintre **romanitas** și **barbaries**. Aceștia sînt, de altfel, la cel mai profund nivel de analiză, și polii de semnificație ai universului poetic ovidian (asertiune variabilă, subliniez, pentru ansamblul operei, inclusiv creațiile anterioare exilului). Modul cum Ovidius, unicul reprezentant ilustru, în epocă, al culturii literare latine, al civilizației spirituale romane, va percepe și, implicit, va reda lumii din care provine mesajul concret al unui univers material căruia nu-i aparține, dar în interiorul căruia este obligat să rămînă, reprezintă tocmai consecința acestui impact istoric, a acestei confruntări — datorate hazardului doar în aparență, cum aminteam mai sus — dintre două universuri mentale diferit condiționate.

3. Voi urmări, așadar, în cuprinsul intervenției de față, în ce măsură universul geto-pontic (care își manifestă existența în acest caz, exclusiv prin intermediul celui alt univers de semne, organizat după principiile textului literar) apare condiționat în opera ovidiană de prezența factorilor cultural-spirituali specifici romanității. Pe această bază și în măsura posibilului oferit de surse voi încerca, în al doilea rînd, reconstituirea acelor forme diverse ale realității geto-pontice, așa cum este probabil că ele s-au oferit percepției particulare a poetului. În sfîrșit, se impune a evidenția importanța pe care textele ovidiene, oferind o dublă mărturie (personală, asupra unei realități interioare sensibile, și exterioară, despre un anumit univers material, resimțit

în permanență ca o realitate obiectivă contrapusă), o dețin cu privire la constituirea, în decursul secolelor II—V e.n., a unei concepții specifice Antichității clasice tardive despre rolul istoric al romanizării, despre dimensiunile și implicațiile ei politice, social-culturale și umane în ultimă instanță.

4. Pentru a rezuma, voi expune în final, sub forma unor succinte considerații, principalele repere și etape ale investigației propuse, din perspectiva premiselor enunțate mai sus :

I. **Conceptul de SPAȚIU DANUBIANO—PONTIC** ; delimitarea, pe această bază, a zonelor etno-geografice la care face referire Ovidius și plasarea lor într-o configurație ce are în vedere exclusiv aceste referințe. Propun o atare configurație sumară, realizată și în funcție de criteriul gradului de certitudine a informației aflate la dispoziția poetului :

II. **Opera ovidiană și spațiul danubiano-pontic** ; totalul ver-
surilor referitoare la geții pontici ; natura particulară a informa-
ției despre geți în operele anterioare exilului⁵ ; valoarea generică
a conceptului de **barbaria (barbaries, barbarus)** în această pe-
rioadă a creației ovidiene⁶.

III. **Caracterul specific al creației ovidiene din exil** în raport
cu natura și tipurile de informații, privitoare la același spa-
țiu, furnizate de poeții latini imediat predecesori (în primul rînd

Horatius și Vergilius)⁷ sau mai îndepărtați (Varro, Terentius); particularitățile informației ovidiene (subiectivă, relativ sistematică, directă, implicată în realitate; în anumite cazuri dependentă de evenimente, ocazională sau chiar aleatorie); opera ovidiană din exil — „jurnal” poetic; poziția aparte a primelor două cărți ale **Tristelor**⁸.

IV. **Imaginea „celuilalt” în poezia ovidiană din exil**; mentalitatea romană despre străini reflectată în opere literare pre-ovidiene (în primul rând Caesar)⁹; absența mitului „bunului sălbatic” la Ovidius, în opoziție cu anumite texte ulterioare (mai ales Tacitus, **Germania**), probabil datorită caracterului de „reportaj” liric al operei ovidiene; informații documentare de natură etnografică despre geții pontici¹⁰.

V. **Reprezentări spațiale și coordonate temporale**; reflectarea mediului local și a trăsăturilor lui specifice; sursele informației ovidiene: contactul cu realitatea imediată¹¹; a călătorit Ovidius?; percepția timpului; „subiectivitatea” reprezentărilor spațio-temporale.

VI. **Realitate și imagine poetică. Problema veridicității informației**. Poezia din exil — sursă documentară; statutul literaturii ca sursă istorică; poezia între experiență estetică personală și informație; unicitatea experienței literare ovidiene.

VII. **Posteritatea ovidiană**. Ponderea poeziei din exil, cu finalități preponderent informaționale, în constituirea unei modalități literare aparte: poetica erudiției în literatura sec. I e.n., ca produs al experienței — mai mult sau mai puțin personale — la Lucanus¹² și Statius: romanitate, **barbaries** și romanizare: constituirea unui orizont mental specific Antichității tardive, ilustrat de textele literare ale secolelor II—V e.n. (Iustinus, **Historia Augusta**, Aurelius Victor; Ausonius, Rutilius Namatianus); reinterpretarea semnificațiilor de ansamblu ale poeziei ovidiene din această perspectivă.

NOTE

1. O bibliografie esențială referitoare la multimilenara istorie a spațiului daco-geto-pontic include următoarele titluri: Vasile Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*. Ediția a II-a, îngrijită și adnotată de Radu Vulpe, București, 1974; Radu Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*. București, 1938; Iorgu Stoian, *Tomitana. Contribuții epigrafice la istoria cetății Tomis*. București, 1962; Dionisie M. Pippidi, Dumitru Berciu, *Din istoria Dobrogei. Geți și greci la Dunărea de Jos*. București 1965; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei. Romanii la Dunărea de Jos*. București, 1968; Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu *Din istoria Dobrogei. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*. București, 1971; Vasile Barbu, *Tomis, orașul poetului exilat*. București, 1972; Dionisie M. PIPPIDI, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*. București—Amsterdam, 1975; Alexandru Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană sec. I—III e.n.* București, 1977; cf. și Radu Vulpe, *Vechi focare de civilizație: Istria, Tomis, Cal-*

latis. București, 1966, pp. 47—76 ; Adrian Rădulescu, *Ovidiu la Pontul Euxin*. București. 1981. pp. 70—83, 101—107.

2. Salvatore d'Elia, *L'esilio di Ovidio e alcuni aspetti dell'età augustea*, in *Annali della Facoltà di Lettere dell'Università di Napoli*, 3(1955), pp. 95—157 ; Scevola Mariotti, *La carriera poetica di Ovidio*, în *Belfagor*, 12(1957); pp. 609— 35.

3. A se consulta, în acest sens, un prestigios corpus bibliografic ovidian, datorat lui Ettore Paratore, *Bibliographia Ovidiana*. Sulmona, 1958, informația — exhaustivă la acea dată — oferită de autor apărînd însă acum, după peste trei decenii, aproape dublată.

4. Fără a menționa istoriile literare latine (în mod firesc, nici una dintre acestea nu omite capitolul exilului ovidian și al circumstanțelor sale concrete), precum și anumite studii independente consacrate prezenței lui Ovidius în ținuturile danubiano-pontice (inclusiv unele puncte de vedere recente — în parte foarte discutabile —, dar cu referiri incomplete la aspectele vieții material-spirituale reflectate în opera ovidiană : mă refer, de pildă, la două articole ale lui Francesco Della Corte, *Ovidio e i barbari danubiani* și *Il Geticus sermo di Ovidio*, în volumul *Opuscula. VI*. Genova, 1978, pp. 293—305 și, respectiv, 281—292), trebuie subliniat faptul că o investigație complexă, dedicată nu numai tuturor informațiilor ovidiene privitoare la spațiul danubiano-pontic (este meritul lui Nicolae Lascu de a le fi reunit în studiul — integral sub raport cantitativ — intitulat *Pămîntul și vechii locuitori ai țării noastre în opera de exil a lui Ovidiu*, în volumul PUBLIUS OVIDIUS NASO XLIII i.e.n. — MCMLVII e.n. București, 1957, pp. 119—191), ci și tuturor semnificațiilor desprinse din aceste informații, atît pentru epoca respectivă, cît și pentru secolele care pregătesc etnogeneza carpato-danubiano-pontică în cadrele largi ale evoluției romanității orientale și generale, își așteaptă, încă realizarea. Intervenția de față este concepută tocmai în sensul precizării direcțiilor pe care un atare studiu complex este chemat, după opinia mea, să le parcurgă.

5. Nicolae Lascu, *op. cit.*, pp. 125—128.

6. Jean-Marie André, *Quid Ovidius de barbaria senserit*, în *Acta conventus omnium gentium Ovidianis studiis fovendis*. Nicolae Barbu, Eugenio Dobroiu, Michael Nasta curantibus. București, 1976, pp. 79—83 (mai ales, pp. 79—80).

7. Dan Slușanschi, *Contribuții la studiul izvoarelor latine privitoare la ținuturile carpato-danubiene. Poezia epocii augustane*, în volumul Eugen Cizek, Dan Slușanschi, Mariana Băluță, *Romano—Dacica I. Izvoarele antice ale istoriei României*. Coordonator, Eugen Cizek, București, 1986, pp. 89—108.

8. Nicolae Lascu, *op. cit.*, pp. 125—132 ; Jean—Marie André, *op. cit.*, p. 80 ; Romulus Vulcănescu, *Aspetti di civilizzazione e di cultura getica nell'opera di Ovidio*, în *Acta*, pp. 616—617.

9. Cf., spre exemplu, Michel Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*. Lyon, 1953.

10. Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, pp. 617—620.

11. Nicolae Lascu, *op. cit.*, pp. 149—150.

12. Dan Slușanschi, *Lucan despre ținuturile pontice și dunărene*, în *Romano Dacica II*. Coordonator, Eugen Cizek. București, 1989 (sub tipar).

Păstrarea după cucerirea romană, în multe din teritoriile ocupate anterior de alte neamuri, a unei serii întregi de toponime și hidronime autohtone a fost și este, în repetate rînduri, evocată de istoriografie, cu deosebire în două direcții. Prima se poate formula ca o dimensionare a gradului romanizării față de densitatea populației locale și de importanța acordată acestuia de învingători. Cea de a doua, utilă în egală măsură analizelor istorice, a cuprins și cuprinde o latură extrem de importantă a reconstituirii vieții autohtone dinaintea cuceririi romane. Aceste două direcții sînt valabile, firește, și pentru cazul geto-dacilor sau, mai exact, al populației geto-daco-moesice. Măsura înțelegerii unor vestigii de limbă transmise cu precădere sau aproape exclusiv prin filieră latină este de natură în continuare să ofere lumini cercetării istorice moderne. Aceasta cu atît mai mult cu cît se cer incluse în sistemul cercetării fiecare din cîștigurile obținute în toate domeniile ce se pot întrajutora — și n-ar fi să numim aici decît lingvistica și arheologia, fără însă a ne limita numai la ele.

În studiul de față încercăm să reluăm discuția asupra unor așezări și ape de la Dunărea de Jos, în special a unora mai bine cunoscute ca Dierna, Drobeta, Alutus, Transmarisca, Durostorum, Dinogetia, Noviodunum ș.a. Vom observa de la bun început, împreună cu Vasile Pârvan, dar și cu rezultatele cercetărilor arheologice de la el pînă la noi, că Dunărea a adunat în permanență (nu doar pentru secolele care ne interesează) aceleași populații de dreapta și de stînga sa. Toponimia nu face decît să confirme o dată mai mult situațiile arheologice, arătînd repetarea ritmică a poziției simetrice a așezărilor de o parte și de alta a fluviului, deseori exprimată prin numiri identice sau quasi-identice. Pe de o parte, la această stare de lucruri contribuie, în același sens, fie și în măsura mai redusă a cunoștințelor, hidronimia. Ea pune probleme de limbă uneori surprinzătoare, aruncînd o lumină nouă și asupra înțelegerii unor toponime. Pe de altă parte, judecînd și prin prisma politicii romane (militare, administrative, economice etc.) evoluția așezărilor de la Dunărea de Jos, se poate mai bine înțelege și continuitatea excepțională a situațiilor abia evocate.

În final, ne rezumăm la enunțarea a doar două din concluziile mai importante ce se impun : 1. se pot preciza date noi privind viața geto-daco-moesilor pînă chiar după cucerirea romană ; 2. se conturează un ansamblu de convergențe istorice care explică într-o măsură mai clară procesul atît de consistent al romanizării.

Textul lui Strabon este departe de a-și fi dezvoltat toate valențele în privința informațiilor referitoare la lumea daco-gețică.

Astfel, pentru aprofundarea înțelegerii contribuției geografului, este necesară separarea datelor care provin — ca citate explicite sau implicite — din opera lui Poseidonios față de știrile adăugate de Strabon însuși. Deschiderea unui capitol închinat lui Poseidonios într-o nouă ediție a vol. I din **Fontes Historiae Daco—Romaniae** și analiza aparte a informațiilor furnizate de acest autor — filozof și enciclopedist — se impun de la sine.

În al doilea rând, însăși analiza detaliului lexical și sintactic al textului lui Strabon poate oferi sugestii semnificative: sînt luate în discuție o seamă de amănunte din celebrul pasaj referitor la Zamolxis (VII, 3, 5: în special ὕβατον, επισημασίαι, ἀπέχεσθαι τῶν ἐμφύχων).

PROCOPIANA

SORIN OLTEANU

Lucrarea lui Procopius Περὶ κτίσμάτων (**De aedificiis**) cuprinde o seamă de nume proprii care i-au preocupat îndelung pe învățații moderni doritori să identifice așezările și fortificațiile antice din nordul Balcanilor.

La strădaniile lor de interpretare și emendare a listelor — nu arareori deteriorate — de toponime din acest text se pot adăuga unele clarificări:

— Secvența *Ἀναγογκλίσουρασανθιπαρον* (147, 14—16), separată îndeobște, sub influența manuscriselor, *Ἀναγόγκλι — Σούραξ Σανθιπάρον, trebuie despărțită corect în Ἀναγον și Κλίσουρα Σανθιπαρον, cu explicații etimologice vădite.

— De asemenea, cuvintele Σαρματῶν și Κλειτούρα (147.

18—19) par să formeze și ele un toponim unic, aparținând unui castel de pază a unei trecători (pasul Șipka?).

— În sfârșit, se caută unele apropieri și explicații posibile pentru secvența *Κουρτου ξούρα ... Ταυροκεφάλων* (146, 20—24), în funcție de unele sugestii oferite de Pliniu și de Strabon și de alte comparații lingvistice trace.

ROMANIZAREA POPULAȚIEI TRACO—DACE DINTRE DUNĂRE ȘI HAEMUS ÎN EPOCA ROMANĂ TÎRZIE

MIHAI SÂMPETRU

În secolele I—III e.n. etnia geto-dacă este atestată în spațiul menționat, prin mulțimea vestigiilor arheologice, îndeosebi ceramice, asociate cu cele romane, în așezări și necropole, urbane și rurale, scoase la lumină prin săpăturile din ultimele decenii.

Documentele arheologice confirmă și reflectă coabitarea daco-romană și intensul proces, atestat pe parcursul secolelor I—III e.n., de asimilare a băștinașilor de către romani.

Simbioza a fost surprinsă și interpretată în istoriografia noastră, îndeosebi de către Vasile Pârvan, pe temeiul descoperirilor arheologice cu caracter epigrafic din Scythia Minor, descoperiri în care aflăm și etnonimul **Daci**, și nume de sate băștinașe, între care unele cu elementul specific de compunere, **dava**, precum și antroponime geto-dace, asociate cu altele romane în sînul aceleiași familii. În acest cadru intră și grupurile de coloniști traci, **bessi** și **lai**, așezați în Dobrogea, în sate, în conviețuire cu romanii, atestați de asemenea epigrafic.

Romanizarea s-a accentuat între Dunăre și Haemus către sfârșitul secolului III, cînd se înregistrează un spor însemnat de militari romani (271 e.n.) aduși din provincia Dacia, îndeosebi în provinciile nou create (se știe că limba de uz în armata romană era limba latină).

Populația supusă romanizării a crescut între Dunăre și Munții Balcani și prin aducerea de coloniști daci carpi, ce au fost instalați pe linia Dunării (și în Dobrogea), în ultima treime a secolului III și la începutul celui următor, ale căror urme au

foșt decelate arheologic în zona dinspre malul fluviului, constînd în special din ceramică specifică, găsită în numeroase locuri.

Ritmul și efectele romanizării sporesc în secolul IV, în urma creștinării, prin introducerea liturghiei latine.

Tendința de generalizare a limbii latine în vorbirea cotidiană rezultă și din compararea datelor epigrafice, inscripțiile din secolele III—IV e.n. fiind în număr covîrșitor scrise în această limbă, circa o treime fiind redactate în greacă.

Bilingvismul trebuie admis ca existînd în spațiul geografic amintit și în secolele IV—V, pînă la încheierea romanizării, pentru neromani, latina înglobînd treptat pe vorbitorii băștinași geto-daci încă neromanizați, pe dacii carpi, pe tracii trecuți la nord de crestele Balcanilor și pe alogenii barbari (sarmați, goți, huni, bulgari și alani, sclavini și anți mai tîrziu).

Mai ales de la sfîrșitul secolului IV, sub denumirea etnică de **romani**, ce se generalizează, este desemnată, în scrierile din epoca romană tîrzie, și populația dintre Dunăre și Haemus. În cazul în care autorii antici caută să indice doar populația romanică a unei provincii sau a unui oraș, se recurge frecvent la termeni administrativ-geografici: sciți, pentru locuitorii Scythiei Mici, moesi, pentru cei ai Moesiei Secunda, daci, pentru cei din Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, asimunți, pentru locuitorii orașului Asimus, de pildă.

Doar la sfîrșitul secolului IV — începutul secolului V, Paulinus din Nola mai menționează geto-daci, în sens etnic, în cele două Dacii sud-dunărene, în context cu **bessii**. Ca etnie se poate reține în acest caz termenul **Geta**, cel de **Dacus** putînd avea același înțeles, folosit pleonastic, deși ar putea fi legat și de denumirile provinciilor (**Dacia Ripensis** și **Dacia Mediterranea**).

La mijlocul secolului V, Priscus din Panonion utilizează denumirea etnică de romani ca termen general pentru locuitorii Imperiului din această parte a peninsulei Balcanice dinspre Dunăre, relatînd că limba curentă vorbită era latina, folosită și ca mijloc de comunicare între localnici și străini. Este semnificativ episodul cu **asimunții** (locuitorii orașului Asimus de la granița dintre Tracia și Illyria) din anii 442—447, care, eliberînd din mîinile hunilor prizonieri romani, au refuzat să îi predea, ascunzîndu-i în orașul lor, ca pe unii ce erau „din neamul lor“.

Se poate concluda că romanizarea populației băștinașe dintre Dunăre și Haemus se încheiase la mijlocul secolului V, deoarece geții (dacii) nu mai apar în secolele V—VI în inscripții sau alte documente ca neam (**Geta**, **Dacus**) și nici ca nume proprii specifice. Denumirile de **Daci** și **Dacia** de la Procopius din Cesareea (**De bello Gothico**), de pildă, nu sînt etnice, fapt ce rezultă din context, ci desemnează pe locuitorii provinciilor (ai celor două Dacii sud-dunărene), respectiv provincia, ei fiind indicați în mod expres ca romani, ca și cei din zona învecinată, Sirmium. În același

pasaj, Procopius folosește pentru goți termenul „geți”. Există și lucrări savante, alcătuite în secolul VI, unde se relatează pe scurt despre țara geților și despre geți, însă din descriere reiese limpede că autorul (în cazul nostru Ștefan din Bizanț) se referă la vechii geți din perioada preromană. La fel procedează Isidor din Sevilla în secolul VII, care vorbește de vechii traci, iar pe geți îi consideră înaintași ai goților, în timp ce pe daci, o ramură a acestora.

Numeroasele nume de așezări și de locuri întâlnite în lucrarea lui Procopius din Cesareea (**De aedificiis**) și la Theophylact Simocatta (**Historiae**), ca și la alți autori din Antichitatea tîrzie, nume existente în ținutul dintre Dunăre și Balcani, de caracter **roman**ic, atestă apartenența etnică și, implicit, limba populației care folosea, în secolul VI, aceste nume.

Menționarea expresă și des repetată a tracilor (corpuri de trupă și comandanți), însoțită și de numele de persoană pentru cei din urmă, nume de cele mai multe ori trac, spre jumătatea secolului VI, în operele lui Procopius despre războaie (**Bella**) sau din **Historia Arcana**, se referă doar la tracii trăitori la sud de Munții Balcani, dintre care **bessii**, de asemenea frecvent amintiți au rezistat romanizării, în parte, pînă tîrziu în secolul VII. Atestarea lor este confirmată și de alte izvoare, laice și bisericești, pînă tîrziu în secolul al VI-lea.

Cu excepția, poate, a antroponimelor trace din secolele V—VI de pe sigilii și din inscripții din Dobrogea, ce constituie reminiscențe (în cazul că sînt traco-dace și nu sud-trace), onomastica tracă de după veacul al VI-lea (antroponime întâlnite sporadic chiar și în veacurile VIII—X pe sigilii bizantine) ar urma să fie legată de tracii sud-balcanici.

Pe teritoriul de formare a limbii și a poporului român din nordul Dunării, particularitățile observate în domeniul ceramicii ale culturii geto-daco-carpice dispar la începutul secolului V sau, în orice caz, nu mai sînt perceptibile, după cum arată cercetările arheologice, iar termenul etnic pentru carpicii daci se mai întâlnește doar la 381, iar pentru geți (**Getae**), cu referire la sfîrșitul secolului VI, la Theophylact Simocatta (**Historiae**), însă doar ca termen de acoperire, el desemnînd, în fapt, pe slavii instalați în Muntenia, ceea ce reiese explicit din text.

Disparația termenilor specifici etnonimi ai geto-daco-carpilor confirmă teza lui Iulius Jung, după care procesul de romanizare a progresat în nord, după retragerea romană din Dacia. Fondul etnic și cultural comun și controlul și chiar stăpînirea efectivă exercitate de către statul roman în secolele IV—VI la nord de Dunăre au făcut ca teritoriul de formare a limbii și a poporului român să cuprindă o arie vastă, din Carpații Nordici pînă la Haemus și de la apa Nistrului pînă la șesurile Tisei, la baza etnogenezei aflîndu-se băștinașii traco-daci, cuprinzînd însă și elemente alogene.

Cercetarea perieghetică efectuată în anul 1982 pe țărmul lacului Tașaul, a pus în evidență, pe o peninsulă pe care localnicii o numesc „Limba oii“, situată la circa 4 Km în linie dreaptă spre nord-vest de orașul Năvodari, urmele arheologice ale unei așezări fortificate cu val de pământ din epoca romană.

În partea de est a peninsulei, apele lacului au produs o puternică eroziune, formînd o surplombă în malul înalt, în al cărui profil se observau capetele unor ziduri antice — rupte odată cu malul — și diverse materiale arheologice. Ținînd cont de situația precară a malului de est al peninsulei, în vara anului 1984 am efectuat aici o săpătură de salvare avînd menirea de a înregistra urmele de locuire antică înainte de distrugerea lor de către agenții naturali (fapt petrecut în toamna aceluiași an).

Cercetarea arheologică a pus în evidență urmele a două locuințe cu zid de piatră, bine finisat, cu liant de lut. Atît piatra, sîst verde, cît și lutul, au fost exploatate din zonă. Descoperirile arheologice sînt reprezentate mai ales de ceramică, în proporție de 80% de factură romană, restul de 20% fiind alcătuit de ceramica lucrată cu mîna din pastă zgrunțuroasă, specifică atît ca tehnică de lucru, cît și ca formă, populației geto-dace. Sistemul de construcție al locuințelor, precum și abundența materialului ceramic roman, datat în sec. I-III e.n. denotă un proces de romanizare aflat într-un stadiu avansat.

Descoperirea în perimetrul așezării de la „Limba oii“ a unor obiecte de artă (două reliefuri ale Cavalerului Trac, fragmentare, precum și un fragment de statueta, toate din marmură), relevă un grad de civilizație și un nivel de trai elevat.

Valul de pământ aflat în partea de sud a peninsulei, la care se adaugă urmele unei temelii de turn, pe care eroziunea provocată de ploi a scos-o la suprafață în anul 1987, ridică problema existenței aici a unei populații cu rosturi, nu numai productiv-agricole, dar și militare, sau, oricum, a unei încercări a locuitorilor de a opune un sistem organizat — defensiv unei invazii dinafara provinciei. Observațiile stratigrafice au condus la concluzia că încetarea locuirii în sec III e.n. s-a produs ca urmare a distrugerii violente a așezării, prin incendiu. Evenimentul ar putea fi pus în legătură cu invazia carpo-gotă din anii 238—241, invazie care a afectat în primul rînd așezările din teritoriul rural al cetăților pontice, așezări deschise sau slab fortificate cum este cea în discuție.

Adoptarea de către populația autohtonă a unui mod de viață

roman, mod de viață relevat atît de folosirea preponderentă a ceramicii romane cît și a sistemului de construcție roman, permite să întrevădem în așezarea de la „Limba oii” un aspect al realizării simbiozei între indigeni și elementele etnice romane.

CONSIDERAȚII PRIVIND MEDIUL RURAL ÎN CENTRUL DOBROGEI DE NORD ÎN SECOLELE II—IV E.N.

ANDREI OPAIT

Din punct de vedere geomorfologic, centrul Dobrogei de nord este reprezentat prin podișul Babadag, cu înălțimi împădurite și o bogată rețea hidrografică, deci condiții optime pentru agricultură și creșterea animalelor.

În cursul epocii romane această zonă făcea parte din teritoriul administrat de către orașul Ibida.

Cercetările de suprafață și săpăturile arheologice efectuate în zona respectivă, în anii 1984—1988, au contribuit la o mai bună cunoaștere a mediului rural antic. Au fost localizate peste 15 *villae* și *vici*, dintre care șase au fost obiectul unor săpături sistematice. Acestea au furnizat informații privind întinderea și organizarea satelor romane din zonă, cît și privitoare la tipurile de case locuite de populația sătească a vremii.

Precizările privind cronologia așezărilor au furnizat importante date referitoare la durata existenței lor. Anumite *vici* au existat numai în intervalul secolelor II—IV, altele au fost fondate în secolul IV, existînd doar pînă la jumătatea secolului al V-lea, în fine unele dintre ele și-au prelungit existența din secolul II pînă la sfîrșitul secolului al V-lea.

Deși pînă acum nu se cunosc *vici* și *villae* din secolul al VI-lea, secol marcat de invaziile barbare, acestea nu au împiedicat ridicarea unui complex mănăstiresc în proximitatea cetății Ibida.

Pe de altă parte, în ciuda tulburărilor din perioada amintită, toate documentele arheologice provenite din cercetările menționate ilustrează o intensă activitate economică în mediul rural între secolele II—VI.

ASPECTE ALE SPIRITUALITĂȚII POPULAȚIEI AUTOHTONE DE PE LIMES-UL NORD—SCYTHIC, ÎN SECOLUL IV E.N., ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR DE PE VALEA TELIȚEI

dr. V. H. BAUMANN

Raportată la bogăția de material arheologic informativ, referitor la Dobrogea secolului IV al erei noastre, viața spirituală a populației autohtone a rămas încă o mare necunoscută. De aici și modul circumspect de abordare a unui astfel de subiect care implică, de la început, o atitudine critică în fața unor informații care se cer apoi a fi confirmate prin alte surse.

În această idee, descoperirile arheologice la care apelăm în susținerea prezentei comunicări ne aparțin și sînt lipsite de echivoc, atît din punct de vedere al conținutului lor reprezentativ, cît și al condițiilor stratigrafice în care au fost localizate, ca piese, monumente sau elemente de cult aparținătoare secolului IV al erei noastre. Toate au fost descoperite prin cercetări arheologice întreprinse în împrejurimile localității Telița (județul Tulcea), situată la aprox. 10 km sud de Dunăre, într-o zonă deluroasă și împădurită, străbătută de pîrîul cu același nume și de afluenții acestuia.

Materialele prezente în comunicare au fost descoperite :

a) în clădirea principală a unei ferme romane tîrzii, situată în punctul „Pomăsita“, la intersecția rutieră Niculițel—Telița (vezi, V. H. Baumann, în **MCA**, Oradea, 1979, pp. 197—198 și **FRD**, Tulcea, 1983, pp. 124—125) ;

b) în pavilionul de locuit al unui complex meșteșugăresc, specializat în prelucrarea ceramicii, situat pe valea Morilor, în punctul „Hogea“ (V. H. Baumann, rapoarte de săpături pe anii 1982—1985 — mss) ;

c) într-o întinsă așezare autohtonă de epocă romană, aflată la NE de Telița, în punctul „Amza“, așezare a cărei evoluție cuprinde primele patru secole ale mil. I e.n. (vezi, V.H. Baumann, rapoarte de săpături pe anii 1987—1988 — mss.).

1. O primă problemă pusă în discuție, are în vedere străvechiul cult al vetrei și al locuinței și se bazează pe descoperiri arheologice făcute în toate siturile amintite mai sus. La „Pomăsita“, vatra primului nivel al locuinței, protejată, foarte probabil în timpul unui incendiu, a fost încorporată în podeaua celei de-a doua faze de locuire.

În așezarea de la „Amza“, gropile reziduale erau căpăcuite cu fragmente de vetre și din pereții unor locuințe distruse sau refăcute la sfîrșitul secolului III și începutul secolului IV e.n. Îngroparea acestora avea la populația geto-dacică un caracter

ritual, ca urmare a perpetuării din timpuri preistorice a cultului vetrei și al locuinței (vezi în acest sens, teza de doctorat a Marianei Marcu, **Populația daco-romană din sud-estul Transilvaniei în secolul al IV-lea**, București, 1980).

Pornind de la aceste descoperiri, se evidențiază importanța idolului antropomorf găsit, lângă altarul său, într-una din încăperile pavilionului de locuit al fermei de pe valea Morilor. Modul de realizare a acestuia, în tehnica și maniera ceramicii de tradiție geto-dacică, prin modelarea manuală a pastei grosiere și de reprezentare plastică, prin imprimare, a figurii plate, cu nas și ochi proeminenți, dar fără gură, arderea incompletă, asemănătoare celei întâlnite la ceramica de veche tradiție autohtonă, creează tocmai de aceea impresia de fragment de vatră cu fătuială pe care o exprimă idolul de la Telița. Dincolo de simbolistica sa mai veche, în cazul în care l-am apropia de piesele băștinașilor din Regatul Bosporan al epocii elenistice (sec. III î.e.n. — sec. II e.n.) sau de idolul de la Cîrlomănești din sec. I î.e.n. (cf. Mircea Babeș, **SCIVA**, 3, 1977, pp. 336 și urm., fig. 2), piesa de pe valea Morilor reprezintă un unicat al plasticii cultuale de pe teritoriul țării noastre. Descoperirea ei în condiții stratigrafice normale, în dărâmătura locuinței de sec. IV e.n., reflecta perpetuarea unui cult străvechi, al vetrei și locuinței, prin extensie, în contextul activităților productive desfășurate în ferma de la Telița, al focului și al meșteșugurilor legate de foc.

2. Fenomenul cultural, al preluării, păstrării și perpetuării unor culte tradiționale, legate de nemurire și mîntuire, pînă la sfîrșitul secolului IV e.n., constituie un alt aspect al spiritualității populației băștinașe din zona limes-ului nord-scythic. Descoperirea a două piese votive, cu reprezentarea Cavalerului-Erou și a Eroului Hercules, pe nivelul ultimei faze de locuire a unui edificiu de cult din marea așezare geto-romană de la „Amza“, distrusă la sfîrșitul secolului IV e.n., în apropierea unui altar asemănător celui de pe valea Morilor (despre care a fost vorba mai sus), constituie un exemplu tipic de perpetuare a cultelor păgîne în mediul tradiționalist al romanității rurale, dar și o dovadă elocventă a intensității procesului de romanizare a populației băștinașe. Cele două divinități au continuat să se mențină în mediul rural, ca ocrotitori ai locuințelor, tămăduitori de boli, patroni ai tuturor și mîntuitori (vezi, S. Sanie, **Enciclopedia civilizației romane**, Buc., 1982, pp. 365—366 și 176), eludînd o vreme îndelungată, dar pregătind în același timp, adoptarea creștinismului de către populația rurală.

3. Adoptarea creștinismului de către populația geto-romană reflectă, de altfel, unul dintre cele mai complexe fenomene petrecute în plan spiritual, la începutul epocii romane tîrzii. Din fericire, în nordul Daciei pontice, acest fenomen este documentat arheologic prin descoperirea recentă a unui edificiu de cult paleocreștin, în aceeași așezare rurală de la „Amza“. Edificiul de

la „Amza“, realizat în prima jumătate a secolului IV e.n., prin transformarea unei construcții mai vechi, este compus dintr-o clădire absidată, compartimentată în trei de ziduri transversale și o construcție anexată la sud, în care partea cea mai mare, destinată intrării principale, era deschisă sub forma unui pridvor. Edificiul de la „Amza“, prin soluțiile arhitectonice simple pe care le adoptă, reprezintă o creație originală a mediului autohton din zona nord-scythică. Spre deosebire de bazilica paleocreștină de la Niculițel, creație a unei comunități creștine din secolul IV e.n., retrasă în jurul unui mormânt martiric, monumentul paleocreștin de la Telița reflectă fenomenul pătrunderii creștinismului organizat în satele autohtone, în condițiile unei conviețuiri de durată cu celelalte culte tradiționale.

SIMBOLISTICA CREȘTINĂ LA TOMIS ÎN SECOLUL III—VII E.N.

V. LUNGU, C. CHERA

Religia creștină a generat o bogată simbolistică, purtătoare a unei încărcături sacrale plină de profunzime. Dintre toate simbolurile, cel al crucii a jucat un rol de seamă în spiritualitatea creștină, înrîurind profund conștiința și mentalitatea credincioșilor, începînd chiar cu sec. I e.n. În ultima vreme, mărturiile patristice cu privire la simbolul esențial al dogmei creștine sînt dublate de descoperiri arheologice care confirmă prezența semnelui crucii pe o serie de monumente timpurii. Astfel de descoperiri în arealele necropolelor tomitane ne determină să ne raliem poziției celor ce susțin apariția încă din sec. III e.n. a unor semne și simboluri creștine. De altfel, apelînd și la un argument de natură logică, nașterea, cristalizarea și definitivarea oricărei dogme sau ideologii religioase a fost însoțită încă de la început și de o simbolistică adecvată, același fenomen petrecîndu-se desigur și în cazul creștinismului.

Amintirea semnificației acestui simbol în scrierile creștine este dublată de descoperirile arheologice care atestă răspîndirea lui în rîndul primelor comunități creștine.

La Tomis monumentele și simbolurile creștine databile în

sec. II—III e.n. sînt rare, aceasta neînsemnînd că, cel puţin în sec.III e.n., aici nu au existat creştini locali sau veniţi din Orientul creştinat.

Cercetările arheologice din ultimii ani în necropolele Tomisului au scos la lumină şi alte dovezi ale creştinismului.

 n studiul de fa  sînt trecute în revistă şi alte semne aparţin nd simbolisticii creştine, la care se adaugă inscripţiile al căror caracter creştin este lipsit de orice echivoc.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE  N NECROPOLA TUMULARĂ DE LA H R OVA (JUD. CONSTANȚA)

C. BUZDUGAN, A. MURAT

Construirea unei mari platforme industriale la H r ova a prilejuit desfăşurarea unor cercetări de salvare în c teva obiective de interes arheologic, printre care se numără şi o mare necropolă tumulară, situată în partea de sud-est a oraşului, pe terasa superioară a Dunării.

Cercetările, efectuate în anii 1987—1988, au inclus în sfera lor tumuli (T_1 , distrus în mare parte prin surpările malului r pei pe care se afla, T_2 şi mai apoi T_3), aflaţi în extremitatea sud-vestică a necropolei, afectată de lucrările pregătitoare construcţiilor industriale şi de fenomene naturale.

De mărimi diferite, tumulii cercetaţi descriu în plan o formă cvasicircular , av nd diametre variabile, cuprinse între 15 m (T_1) şi cca. 36 m (T_3), iar înălţimea actuală între 0,60 m (T_1) şi 1 m (T_3).

Structura tumulilor,  n lţ ţi cu p m nt adus dimprejur, în care se găsesc vestigii arheologice sporadice ( n special fragmente ceramice şi oase de animale), este destul de simplă, indic nd următoarea succesiune stratigrafică : solul vegetal actual, a cărui grosime nu depăşeşte dec t pe alocuri 0,20 m, suprapune un strat de p m nt brun-gălbui. La rîndul lui, acest strat suprapune solul galben nisipos, steril din punct de vedere arheologic.

 n tumulii cercetaţi au fost descoperite 6 morminte (resturi ale unui morm nt în T_1 , trei în T_2 şi două în T_3), toate de in-

cineratie, în afară de unul singur care aparține unui copil înhumat.

Incinerarea defuncțiilor se făcea pe loc, în gropi săpate ca pentru înhumatie, de formă rectangulară, de obicei cu colțurile ușor rotunjite. Din cauza temperaturii înalte, degajate în timpul cremației, pereții gropilor sepulcrale, săpați uneori oblic (M_1T_2), sînt vitrificați pe o grosime de 5—7 cm. În interiorul lor, pe lîngă oseminte umane calcinate și diferite obiecte de inventar, se află o mare cantitate de fructe și semințe carbonizate, fie rezultate de la crengile de pomi folosite pentru cremație, fie mai curînd depuse ritual : nuci, smochine, curmale, alune de pădure, conuri de brad etc.

Inventarul funerar descoperit este bogat și variat, dar mai întotdeauna într-o stare de conservare precară. Ceramica, în cadrul căreia deosebim căni de diferite forme și dimensiuni, amfore întregi ori fragmentare, opaițe cu reprezentări umane sau șampilate, vase și cești dacice, ocupă locul principal. De o mare bogăție sînt podusele de fier : piroane și colțare de la sicrie, ținte de fier și bronz, părți componente ale unor obiecte de uz casnic, de podoabă etc. Printre ele menționăm un recipient asemănător cu o ploscă confecționat din tablă de fier, cu garnituri și toartă de bronz, ca și diferite garnituri din aceleași metale provenind de la o casetă de lemn.

Din categoria obiectelor de podoabă, lucrate din metale prețioase, amintim trei cercei de aur și o brățară fragmentară de argint.

Produse de sticlărie, deformate și chiar topite de temperatura înaltă din timpul cremației, monede de bronz vin să completeze inventarul mormintelor prezentate.

Din analiza inventarului funerar reiese prezența, uneori în cadrul aceluiași mormînt, a două componente etnice : una romană și cealaltă geto-dacică, ceea ce permite atribuirea necropolei în discuție populației daco-romane. Și aceasta cu atît mai mult cu cît în imediata ei apropiere a fost identificată recent și parțial cercetată o întinsă așezare daco-romană, căreia necropola i-ar fi putut aparține.

Din punct de vedere cronologic, pe baza unor monede în timpul Faustinei I. (141 e.n.), a unor produse ceramice, printre care opaițe databile în secolul II e.n. și a recipientului în formă de ploscă, analog cu exemplarul descoperit la Buch și datat în secolul III e.n., mormintele prezentate pot fi încadrate deocamdată în secolele II—III e.n.

IMPORTURILE ȘI PRODUCȚIA LOCALĂ DE FIRMALAMPEN LA GURILE DUNĂRII

dr. CONSTANTIN ICONOMU

Atît în Dobrogea, cît și în Moldova de sud, cuprinse în frontierele provinciei Moesia Inferior, au fost descoperite în ultimele decenii un însemnat număr de opaițe, denumite impropriu cu un termen intrat de acum în uz curent — **Firmalampen**, — ce desemnează o anumită categorie de lucerne produsă inițial în Italia centrală și de nord. Existente în număr mare în provincii, ca originale și imitații, acestea au fost utilizate ca un valoros mijloc de datare pentru complexe arheologice, fiind totodată și o prețioasă mărturie a relațiilor comerciale dintre Italia și provinciile romane în primele trei secole ale erei noastre. Datorită numărului mare de imitații realizate în oficine locale, la care se păstrează marca originală sau acelea ai căror proprietari încep să marcheze lucernele cu numele lor, acest gen de piese fac dovada unor activități meșteșugărești provinciale.

În clasificarea lui S. Loeschcke, rămasă încă în uz, opaițele de tip Firmalampen aparțin tipurilor IX și X ; tipul IX, caracterizat prin corpul rotund, ciocul mult alungit și profilul bordurii închis și tipul X, cu aceeași formă, dar cu profilul circular al bordurii deschis și continuat pe ciocul lung. În afară de marca de olar, care întotdeauna apare scrisă pe spate și la genitiv, cu litere în relief imprimate o dată cu tiparul, pe disc se găsesc uneori, ca elemente decorativ-simbolice, măști de actor, animale, capete de divinități etc.

În afară de împărțirea tipologică, opaițele Firmalampen se grupează și pe ateliere, în funcție de marca de olar imprimată pe spate. Pentru stabilirea prezenței și circulației lucernelor importate, descoperite în Dobrogea și sudul Moldovei, care poartă marcă de atelier, vom avea în vedere, atît piesele originale aduse din Italia și alte provincii, cît și imitațiile locale ale acestora, pornind de la faptul că realizarea unei reproduceri presupune implicit existența unui original.

Pînă în prezent, în diferite localități din Dobrogea și sudul Moldovei au fost atestate următoarele mărci de fabricație ale unor ateliere producătoare de Firmalampen : Atimetii, Campili, Cassi, Cresces, Decimi, C. Dessi, Favor/Faor, Festi, Fortis, Januari, Iegidi, Luci, Lupatii, Octavi, Procli, Prude, Sexti, Strobili, Vetti, Vict, care sînt datate în perioada cuprinsă între începutul secolului I e.n. și secolul al III-lea e.n. Majoritatea acestor producători sînt de origine italică, cu excepția lui Decimus, al cărui atelier a fost localizat în Italia de nord sau Pannonia, a lui Vict, a cărui oficină a fost plasată în Pannonia și a lui Prudens, al cărui sediu de atelier încă nu a fost stabilit. Centrul principal

de penetrație a lucernelor de tip Firmalampen în Dobrogea a fost Durostorum, în care lămpile, ajungînd, fie ca mărfuri, fie aduse de militari, din Italia sau din provincii, au servit ca modele pentru realizarea de imitații. Faptul că majoritatea lucernelor de tip Firmalampen au fost obținute în centrul de la Durostorum, locul de cantonare a legiunii a XI-a Claudia și că au fost răs-pîndite, originale sau imitații, mai cu seamă în centrele fortificate de pe limesul dunărean (Sucidava, Sacidava, Axiopolis, Arrubium, Dinogetia, Barboși, Noviodunum) poate fi pus în legătură cu constituirea și consolidarea limesului, începînd de la Traian și pe tot parcursul secolului al II-lea e.n. cînd, atît producția de mărfuri, cît și activitatea comercială în această vreme, pot fi legate în parte, cel puțin pentru regiunea dunăreană, și de preocupările militare de consolidare a frontierei.

În afară de rolul său de centru care a primit și difuzat produse italice, Durostorum-ul, prin canabae-le sale, a dezvoltat o intensă activitate în atelierele sale de olărie, unde au fost imitate lămpile de proveniență italică cu următoarele mărci de fabricație : Campili, Cassi, C. Dessi, Decimi, Favor/Faor, Festi, Fortis, Ianuari, Luci, Octavi, Sexti, Strobili, Vetti. De la Ostrov provin și 7 valve pentru modelarea jumătăților inferioare de lucerne, fără marcă, utilizate de oficinele locale. De asemenea, cîțiva producători atestați printr-un număr ridicat de lucerne, a căror marcă apare sub forma Armeni, Flavi, Restuto/Retutus, pot fi considerați ca avînd atelierul în această localitate. O singură lucernă cu marca Orti, datată la începutul secolului al III-lea e.n., pare a atesta încă un producător la Durostorum, pînă la această descoperire necunoscut.

Un alt centru local care a produs lucerne de tip Firmalampen a fost Tomis care, în afară de imitații, a realizat și o variantă a tipului X ce poartă marca lui Euctemon, cunoscut producător de lucerne tomitan din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.

Alte două mărci de olar Atimeti/Cost și A/Filuminus aparțin unor ceramiști ale căror ateliere încă nu pot fi localizate cu precizie, dar care, oricum și-au avut sediul în Dobrogea, ori în sudul Moldovei. Activitatea atelierelor locale care au realizat lucerne de tip Firmalampen poate fi încadrată cronologic în secolele II și III e.n., cînd aceste oficine au fabricat și difuzat o mare cantitate de lucerne de tip Firmalampen, întîlnite în principalele centre dunărene, în orașele de pe coasta de vest a Mării Negre și, mai puțin, în interiorul Dobrogei.

Odată cu instaurarea anarhiei militare și cu reformele administrative înfăptuite de către Dioclețian, se constată micșorarea considerabilă cantitativă a mărfurilor, inclusiv a ceramicii de proveniență italică, în favoarea centrelor de producție din Grecia continentală și microasiatică. Ca atare, importurile din Italia și producția locală de opaițe de tip Firmalampen se micșorează după cea de a doua jumătate a secolului al III-lea e.n., pentru ca în secolul al IV-lea să înceteze cu desăvîrsire.

TEZAURUL MONETAR DIN SECOLUL AL V-LEA E.N. DE LA BEȘTEPE, COM. MAHMUDIA, JUD. TULCEA

dr. GH. POENARU BORDEA
și RADU OCHEȘANU

Cunoscut dintr-o notiță prealabilă a lui Vasile Pârvan din AA, 1914, tezaurul monetar de la Beștepe, descoperit probabil nu cu mult înainte, într-un vas de lut, alcătuit din cca. 400 monede de bronz din secolele IV și V e.n. (cele mai multe, de la împărații Theodosius, Arcadius și Honorius) și intrat într-o colecție particulară, nu a mai reținut atenția cercetătorilor.

Există acum certitudinea că acest tezaur a intrat ulterior în colecția Muzeului Național de Antichități, figurînd la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie sub nr. inv. 1098 (309 AE) și 1130 (60 AE). Chiar dacă circa 30 de monede vor fi rămas eventual nerecuperate, studiul tezaurului este posibil și rămîne deosebit de important pentru cunoașterea circulației monetare din secolul al V-lea în provincia de la gurile Dunării.

O singură monedă este anterioară secolului al IV-lea. Este vorba de o emisiune din Nicopolis ad Istrum, pentru un împărat neprecizat din prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Din cele 339 monede romane tîrzii precis identificate, rezultă următoarea structură pe perioade de emisiune: 337—341 — 1 ex.; 341—348 — 4 ex.; 348—353 — 1 ex.; 353—358 — 11 ex.; 358—362 — 17 ex.; 364—378 — 24 ex.; 378—383 — 1 ex.; 383—395 — 61 ex.; 395—402 — 25 ex.; 402—408 — 71 ex.; 408—423 — 123 ex. Mai semnalăm în tezaur și prezența unui număr de 8 imitații.

Emisiunile oficiale provin din 11 ateliere monetare imperiale după cum urmează: Constantinopol — 59 ex.; Nicomedia — 31 ex.; Heraclea — 23 ex.; Cyzic — 23 ex.; Roma — 15 ex.; Antiochia — 13 ex.; Thessalonic — 7 ex.; Alexandria — 4 ex.; Aquileia — 2 ex.; Arelate și Treveri cîte un ex. Celelalte piese nu au putut fi precizate din acest punct de vedere.

Pe baza numărului mare de monede emise între 408—423 precum și a prezenței în structura depozitului de la Beștepe a ambelor tipuri monetare caracteristice perioadei, în această ordine GLORIA ROMANORVM (22) și GLORIA ROMANORVM (23), tezaurul pare să dateze ceva mai tîrziu în cadrul acestei etape, poate în 422, cînd a avut loc un puternic raid hunic, ce a precedat așezarea acestei populații nomade sub Rua în Cîmpia Panonică.

Autorii menționează și celelalte tezaure monetare de după primul sfert al secolului al V-lea, prezența lor, alături de descoperirile monetare izolate, venind să ateste și numismatic continuitatea de viață în formele sale romane a populației din Dobrogea acelor vremuri mult agitate din punct de vedere politico-militar.

INSCRIȚII CERAMICE DESCOPERITE ÎN CETĂȚUIA GETO-DACICĂ ȘI ÎN COM- PLEXELE ROMANE DE LA BARBOȘI — GALAȚI

dr. SILVIU SANIE

Analiza unui nou lot de materiale din ultimele campanii și reevaluarea celor deja publicate îndreptățește următoarele încheieri :

a) ȚIGLELE ȘTAMPILATE. Sporirea substanțială a țiglelor cu ștampila **classis Flavia Moesica** se datorează în exclusivitate provenienței lor de la un obiectiv situat la est de **castellum**, unde fuseseră reutilizate la o construcție târzie. În perimetrul dealului Tirighina numărul lor rămîne în continuare mic.

Ștampilele cu **coh II Matt** sînt cele mai numeroase și au fost descoperite în **castellum**, cît și în castru și pe teritoriul așezării civile. Prezența unei **vexillatio** din această cohortă de la începutul locuirii romane a fost confirmată cu claritate și în cursul ultimelor săpături. La ștampile pot fi remarcate două variante de scriere și faptul că au fost utilizate cel puțin patru mărimi de ștanțe.

În cursul cercetărilor din ultimele decenii nu au mai fost găsite cărămizi cu ștampila **Leg I Italica**.

Țigle și cărămizi cu **Leg V Mac** cu MA în ligatură au fost găsite în diferite complexe din **castellum**, castru, unele fiind reutilizate.

b) ȘTAMPILELE PE AMFORE îmbogățesc doar cu două exemplare cele deja cunoscute. Se constată neta predominare a recipientelor și produsele vehiculate din regiuni grecofone.

c) La CERAMICA cu ștampilă publicată (OF ILLVS și Primitives) se adaugă doar **Menokritos**.

2. Au sporit de asemenea, ștampilele de pe **mortaria**.

3. **Opaițele** cu ștampilă nou descoperite sînt de tipurile deja publicate, italice cele mai multe, din Grecia continentală, din centre ale Moesiei Inferior și copii locale.

Însemnările de pe amfore și în general de pe recipientele ceramice — **graffiti** sau tituli **picti** — cu toată marea lor diversitate pot fi grupate în următoarele categorii :

a) **Teonime** și **epitete** ale unor zei ; b) **Antroponime** ; c) **numerele cardinale**.

Însemnările relevă de asemenea, o parte din siglele de abreviere pentru unități de greutate, monetare, semne pentru operațiunile efectuate cu produsele al căror recipient erau amforele.

În sfîrșit, nu lipsesc îndemnuri și gînduri.

În ansamblu prin aceste însemnări ceramice viața din lumea dacică, dar mai ales cea a sudului roman, apare mai bogat și mai colorat ilustrată.

NECROPOLA ROMANĂ DIN CARTIERUL „DUNĂREA“ GALAȚI — CONSIDERAȚII PRELIMINARE —

dr. M. BRUDIU

Pe platoul „Țiglina“, situat la est de Tirighina—Barboși, a fost descoperit în 1974 cavoul roman din cartierul „Dunărea“ Galați.

Din 1979, însă, au început cercetări sistematice de salvare la o importantă fortificație romană, **castellum** de pământ, datat la începutul sec. II, devenit, ulterior, depozit pentru amforele romane. Până în 1985 au mai fost descoperite în apropierea **castellum**-ului încă două incinte fortificate cu șanțuri, având dimensiuni mai mici.

Lângă aceste complexe fortificate situate pe podul terasei „Țiglina“, în marginea de sud-vest, a fost descoperită o necropolă de înhumatie cu morminte plane și tumulare, din care au fost cercetate 12 morminte. Necropola se afla la 1,5 Km est de Tirighina—Barboși.

În 1988, versantul terasei care cobora spre vest, la Balta Cătușa, a fost supus unor lucrări de terasare. Cu această ocazie au apărut pe acest versant numeroase complexe funerare, care, după specificul ritului de înmormântare se grupau în două zone: 1) o zonă situată în partea de mijloc a versantului, unde au apărut numai morminte de incineratie de tip **bustum**; 2) o altă zonă situată mai sus, pe versant, și la nord de complexele fortificate, constituită dintr-un grup de cinci movile, în care s-au descoperit atât morminte de înhumatie, cât și morminte de incineratie.

În ceea ce privește mormintele de incineratie acestea sînt cele mai numeroase, pînă în prezent și aparțin tipului **bustum**. Gropile mormintelor erau săpate pînă la adîncimea de 0,80 m avînd, forme ovale, dreptunghiulare sau trapezoidale. Cele mai multe dintre acestea au la bază, o altă groapă de formă similară cu cea a mormîntului, situată, de obicei, concentric, avînd adîncimea între 20—30 cm, necesară pentru tiraj.

Există în cadrul acestui tip de morminte două categorii: una este reprezentată de mormintele cu gropi simple, iar alta de mormintele ale căror gropi au fost amenajate prin lipitură cu argilă. Lipitura cu argilă se aplică de cele mai multe ori la groapa pentru tiraj, pe pereții laterali, iar uneori și la baza acestuia. În cîteva cazuri lipitura a fost aplicată și la pereții întregii gropi a mormîntului de incineratie. (M 52, M 62).

În general, mormintele de incineratie au avut un inventar sărac. Într-un singur caz (M5) au fost găsite o brățară în formă de lanț și un cercel, ambele din aur. Au mai fost descoperite

patru monede (M 31, M 44, M 58/T 4/1988 și M 60).

În general s-au găsit cuie, ținte din fier și fragmente ceramice, din care, în rare cazuri, au putut fi reconstituite vase întregi sau parțiale (M 11, M 31, M 54, M 58).

În grupa mormintelor tumulare de înhumatie menționez opt morminte descoperite în patru movile, una dintre acestea neputînd fi săpată exhaustiv. Dintre acestea numai un singur mormînt a fost neprădat (M 49). De reținut că M 60 și M 61 au fost de copii, gropile avînd firidă laterală.

Desfășurarea în plan a necropolei, care se întinde pe 10 ha, reflectă și o desfășurare în timp a trecerii de la ritul incineratiei la cel al înhumatiei în epoca romană din SE Moldovei (sec. II—III). Este de reținut și prezența ceramicii dacice în cadrul acestei necropole. Mormintele de incineratie de tip **bustum** sînt de tradiție elenistică, fiind cunoscute în necropola tumulară de la Histria. Două din cele patru monede au fost determinate de Gh. Poenaru Bordea care a constatat că provin de la Marcianopolis, din emisiuni din timpul lui Elagabal.

DESCOPERIREA FORTUITĂ A UNUI MORMÎNT ROMAN TUMULAR DE IN- CINERAȚIE ÎN APROPIEREA CASTRU- LUI DE LA TIRIGHINA—BARBOȘI

dr. ION T. DRAGOMIR

În iarna anului 1982, pe data de 22 februarie, cu prilejul unor excavații executate pentru Combinatul Siderurgic Galați, la piciorul dealului Tirighina—Bărboși, punct situat aproximativ la 500 m nord față de zidurile de incintă ale castrului roman, au fost descoperite urmele materiale ale unui mormînt roman de incineratie, distrus aproape în întregime de excavator. La fața locului s-a constatat că mormîntul fusese incinerat pe loc, într-un rug individual, cu multă arsură roșie-cărămizie, cenușă, oase umane calcinate și cărbuni de lemn, din care nu s-a putut salva decît unele fragmente ceramice de vase romane. Datorită profilului excavat, ce se mai păstra parțial, s-a dedus că, în acel punct fusese un mic tumul denivelat; în jurul

castrului s-au descoperit o serie de morminte identice.

Pe baza celor declarate de către descoperitor, a reieșit că, în afară de cele constatate de noi, cupa excavatorului a scos la iveală încă trei vase romane întregi, donate subsemnatului, obiecte ce fac parte din inventarul acestui mormânt. Amintim în primul rând prezența a două cani ceramice romane, din pastă bună, sferoigale, cu gîtul înalt, gura trilobată, vase specifice de ofrandă, întîlnite în mai toate mormintele romane, fie de incineratie, fie de înhumatie, datele în sec. II—III e.n.

Cel de-al treilea obiect este un vas cu chip uman, turnat artistic în bronz, deosebit de important ca formă și execuție în rondebos, avînd atributele unei divinități antice. Gura vasului în formă de kalathos, cu orificiul de scurgere strîmt, se află situată pe capul acestei divinități. Lateral, la baza kalathosului sînt fixate două mici tortițe, cu urechiușele puternic ovalizate din cauza folosirii îndelungate. Vasul statueta reprezintă o figură de bărbat, impunătoare, în puterea vîrstei, redată într-o ipostază serafică. Are fața ovală, precis conturată anatomic, fruntea înaltă, ochii mari cu sprîncene proeminente, nasul drept în prelungirea frunții, obraji cu pomeții ușor reliefati și gura mică, cu buzele subțiri, înconjurată de mustați mari, stufoase, lăsate în prelungirea bărbii, ce-i ajunge pînă la piept. Capul este acoperit cu păr bogat, dispus în șuvițe mari, torsionate, ce pornesc din creștet, după moda orientală, prelungindu-se în mod uniform pe umeri și pe spatele figurinei, întregind în mod armonios portretul acestei divinități. Umărul stîng este acoperit de un hiton ce cade în falduri drapate, diagonale, lăsînd dezgolit umărul drept al divinității. Brațul drept, îndoit din cot, este adus cu palma în dreptul inimii.

Statueta este acoperită pe întreaga suprafață exterioară cu o patină nobilă, verde-închis, are fundul lipsă din vechime și măsoară 0,170 m. înălțime.

Pe baza elementelor sale documentar-științifice și cultural-artistice, acest vas-statuetă prezintă evidente atribute de proveniență orientală, încadrîndu-se în repertoriul recipientelor cu caracter ritual pentru păstrarea uleiurilor scumpe. În ceea ce privește prezența tortițelor cu puternice urme de uzură ne îndreptățesc să afirmăm că recipientul putea fi purtat, atît la cîngătoare, cît și la gît, ca ceva simbolic, cu caracter apotropaic.

Deși momentan nu i s-au găsit perfecte analogii tipologice, totuși, datorită atributelor sale magico-religioase, nu este exclus ca acest frumos vas antropomorf să aparțină unei divinități orientale, și anume, marelui zeu egiptean Sarapis.

Presupunerea noastră se sprijină de altfel și pe faptul că, în anii trecuți, în cadrul incintei castrului roman de la Tirighina—Bărboși s-a descoperit un medalion ceramic, cordiform, reprezentînd o divinitate mult adorată de către felahii egipteni.

teni, e vorba de Nilul personificat, înconjurat de acoliții săi. Fără îndoială, acest medalion a pătruns aici prin intermediul elementelor militare romane, recrutate din părțile orientale ale imperiului roman, din Egipt. Aceeași proveniență egipteană credem că o are și vasul antropomorf sus amintit.

Referitor la aria de răspîndire, s-a apreciat că, numărul acestor vase de tip Kopffgefässe, descoperite pînă acum, este mult mai mare în Moesia Superior, la sud de Dunăre, pe teritoriul R. P. Bulgaria și R.S.F. Iugoslavia, decît la nord de Dunăre, în Dacia Traiană. În general se știe că, proveniența acestor recipiente în formă de cap uman, de proporții reduse, din ceramică, sticlă și bronz, masculine și feminine, provin din renumitele ateliere manufacturiere antice, din nordul Africii și din provinciile orientale ale marelui Imperiu roman.

Ținînd cont de faptul că, vasul-statuetă a fost descoperit în același context arheologic, împreună cu cele două vase ceramice romane amintite, se înțelege de la sine că, această piesă de ofrandă se datează cronologic în sec. II—III e.n., la fel ca majoritatea materialelor arheologice romane, rezultate, atît din castrul de la Tirighina—Barboși, cît și din împrejurimile sale.

Vasul Kopffgefässe masculin, de la Tirighina—Bărboși, reprezintă din punct de vedere documentar-științific și muzeistic un unicat de mare valoare, care se adaugă la zestrea multimilenară a patrimoniului cultural-național al țării noastre.

VESTIGII ROMANE DESCOPERITE ÎN CÎMPIA BUCUREȘTEANĂ

dr. MIOARA TURCU

După o sumară descriere a cadrului geografic, sînt prezentate foarte pe scurt așezările datînd din secolele II—III e.n. din această regiune, fiind făcută mențiunea că acestea au conținut un bogat și variat inventar, ca rezultat al unei economii bazate pe agricultură, creșterea vitelor, precum și ale diverselor meșteșuguri. Aceste vestigii pot fi grupate astfel : unelte de producție, ceramică, monede, obiecte de podoabă și diferite bronzuri fi-

gurate de factură provincial romană, care fac subiectul comunicării de față.

Astfel pe malul lacului Tei, în așezarea din veacurile II—III e.n. printre obiectele depistate se înscriu două statuete executate din bronz în tehnica „à cire perdue”, turnate plin. Una dintre ele o înfățișează pe Venus stînd în picioare, ținînd în mîna stîngă un măr. Piese asemănătoare sînt în următoarele colecții : Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Muzeul Louvre, Vraca (Moesia Inferioară), Zaklopaca (în Serbia aproape de anticul Tricornium limes, din Moesia Superioară. O piesă asemănătoare, de proveniență necunoscută, este păstrată în Muzeul Carpentras, din regiunea Haute—Provence (Franța). La aceste piese se mai adaugă și exemplarul aflat în vechiul Marcianopolis. A doua statueta îl înfățișează pe Apollo nud, făcînd parte din categoria Apollo tip „Narcisus”. Prezintă analogii cu o statueta de la Leyden (Olanda), cu o piesă descoperită în satul Gita (Malo Sivacevo districtul Ciprian) precum și cu exemplarul găsit probabil în Orange, aparținînd vechii colecții Norzi, în prezent păstrat în British Museum.

S-a considerat că majoritatea obiectelor din bronz și în mod deosebit statuetele sînt de proveniență italică ori gallică. Cele două exemplare descrise se încadrează în secolele II—III e.n.

Un alt obiect din bronz îl constituie o toartă-mîner de pateră, avînd ca element decorativ un cap de berbec. O piesă identică a fost găsită în castrul roman de la Bucium. Aceste bronzuri își au originea în Campania, începînd cu sec I e.n. și continuînd cu cel următor. Un alt exemplar înfățișează un cap de vultur pe un suport prismatic, găsit la Militari Cîmpul Boja. Este un obiect ornamental ce se aplică la carele romane, datînd din secolele II—III e.n. În caz că ar reprezenta un însemn militar, ar trebui să aparțină prin excelență legiunii a XIII-a Gemina.

Prezența acestor vestigii pe teritoriul menționat se explică tocmai datorită legăturilor puternice cu lumea romană, precum și influența pe care civilizația romană a exercitat-o în mediul dacic în veacurile II—III și următoarele.

CUPTOARE DE ARS CERAMICA DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N. DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL GIURGIU

VASILE BARBU

În cadrul săpăturilor de salvare din 1988, efectuate de-a lungul Argeșului, pe traseul viitorului Canal Dunăre—București, în vecinătatea localităților Adunații Copăcești și Mironești, am descoperit două cuptoare de ars ceramica din secolul al IV-lea e.n., încadrate în cultura Sîntana de Mureș. Ambele se aflau în malul abrupt al Argeșului și fuseseră distruse parțial de alunecările de teren sau de corodarea malului.

Primul cuptor, cel de la Adunații Copăcești, era cca. o treime distrus. Are forma aproape cilindrică ; (D. 1,05—1,10 m ; I păstrată= 1,90 m), cu un pilon central de formă cilindrică (D. 0,40 m, I. 0,44 m. Pe marginea pereților laterali, la nivelul pilonului central, o bordură ieșită în afară cu cca. 6—8 cm, pe care se sprijinea platforma pe care se depozitau vasele. Platforma era „portantă”, construită ulterior săpării cuptorului, încît se putea reface parțial sau total, în funcție de deteriorările suferite.

Cuptorul a fost săpat direct în solul antic, iar din partea superioară, care era boltită, s-au mai păstrat fragmente din pereții laterali cu începutul de boltire. Încărcarea și descărcarea lui se făcea prin partea superioară.

Praefurnium-ul și șanțul exterior, prin care se făcea focul, erau situate pe latura de ESE.

În interiorul cuptorului, mai ales pe vatra încăperii în care se făcea focul, deoarece platforma era distrusă în mare parte, s-au găsit fragmente ceramice și vase întregi, majoritatea deformate datorită arderii secundare. În schimb, în **praefurnium** și în șanțul exterior, pe lîngă ceramica deformată, se aflau și fragmente ceramice din vase care nu fuseseră supuse arderii secundare.

Ceramica descoperită, după calitate și maniera de lucru, se împarte în trei categorii :

- a) Ceramică fină, de culoare cenușie, lucrată la roată.
- b) Ceramică grosieră din pastă cenușie cu mult nisip cu granulație mare, lucrată la roată.
- c) Ceramică grosieră lucrată de mîină.

Al doilea cuptor s-a descoperit în satul Mironești, comuna Gostinari. Era distrus parțial ; de fapt mai păstra cuptorul propriu-zis aproape integral, în schimb **praefurnium**-ul și șanțul prin care se făcea focul, plasate în partea de NE, fuseseră distruse prin erodarea malului Argeșului.

Cuptorul, atît cît s-a păstrat (D. 1,20 m ; I) era săpat în solul antic. El avea un pilon central în formă de „clepsidră“, adică două trunchiuri de con cu bazele mari la extremități, o platformă „portantă“ cu patru rînduri de orificii, pentru ieșitul aerului cald, al flăcărilor și fumului, dispuse în cercuri concentrice și două încăperi, cea inferioară, în care se făcea focul, cu pereții laterali arcuiți în exterior, și cea superioară, în care se depuneau vasele pentru ardere, de formă aproape cilindrică.

O particularitate deosebită o prezintă pilonul central, care avea partea superioară orizontală și bine netezită, și platforma pe care se depozitau vasele. Aceasta, din cele patru rînduri de găuri, două le avea astupate cu niște „dopuri“ făcute din pămînt amestecat cu pleavă și paie, cum de altfel era făcută și platforma. Prin aceste „dopuri“, ce astupau unele orificii din platformă, se putea regla intensitatea căldurii în funcție de natura și mărimea vaselor ce trebuiau arse. Acest sistem de reglare a temperaturii în camera de ardere a vaselor este unic, pînă acum, în cadrul cuptoarelor de acest tip. S-a mai întîlnit, uneori, la cuptoarele mari pentru ars cărămidă de epocă romană ca unele orificii să fie astupate din exterior cu cîte un fragment de cărămidă, dar modul de a face dinainte „dopuri“ speciale, nu se cunoaște pînă acum.

În afară de particularitățile semnalate, cele două cuptoare se înscriu în tipul obișnuit al cuptoarelor de ceramică de formă cilindrică.

Cît privește tipurile de vase descoperite în cele două cuptoare, ele se încadrează în cele cunoscute pînă acum în Cîmpia Română, atît în așezări, dar mai ales în necropole, ca la Oinac de pildă. O notă aparte o prezintă ceramica lucrată de mînă care se dovedește astfel, a fi fost produsă în aceleași ateliere cu cea modelată la roată, fiind arsă în aceleași cuptoare.

În privința formelor, vasele din pastă fină reprezintă o varietate mult mai mare, ponderea fiind a bolurilor și a străchinilor adinci sau mult evazate. Rar întîlnite sînt vasele de tip oenohoe sau cele cu corpul globular și gîtul lung. Cît privește cele din pastă grosieră lucrată la roată, în această categorie cele mai frecvente sînt vasele-borcan cu fundul plat.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA AȘEZĂRILE RURALE DIN DACIA ROMÂNĂ DE LA SUD DE CARPAȚI

dr. GH. POPILIAN

Cunoașterea vieții rurale a autohtonilor din Dacia romană, asupra căreia s-a exercitat influența de cultură romană superioară, este imperios necesară pentru înțelegerea și explicarea complicatului proces de romanizare, care constituie o importantă etapă a etnogenezei românilor.

În Dacia meridională, pînă în urmă cu două-trei decenii nu se cunoștea aproape nimic cu privire la viața rurală. Deși cercetările în această direcție sînt și în prezent încă departe de a fi suficiente, totuși se poate spune că, într-o oarecare măsură, acest aspect al vieții din Dacia romană este mai bine cunoscut. Astfel s-au organizat săpături arheologice în așezările și necropolele de la Locusteni, în așezarea de la Gropșani, în necropolele de la Dioști, Daneți, Cîrcea, precum și un sondaj în așezarea de la Dobrun. Prin cercetări de suprafață s-au depistat încă alte zeci de asemenea așezări.

În aria studiată, amplasarea în spațiul geografic urmează o oarecare regulă. În general, așezările sînt prezente pe cursul unor văi care asigură nevoile de apă potabilă. Toate aceste văi sînt în apropierea unor mari cursuri de apă: Dunărea, Oltul și Jiul, de-a lungul cărora se află și arterele importante de circulație.

Se observă o mare densitate de așezări rurale daco-romane, în colțul de sud-est al Olteniei, între cursurile inferioare ale Jiului și Oltului, unde au fost descoperite pînă în prezent 108 asemenea așezări.

Tradiția anterioară dacică este evidentă în sistemul de construcție a locuinței. Ceramica este însă elementul cel mai important în evidențierea continuității elementului autohton în Dacia romană. Alături de ceramica de factură romană se află în complexe arheologice închise și ceramică dacică. Simbioza daco-romană se poate constata și în ritul și ritualul funerar.

Toate informațiile prețioase care au putut fi culese din evident puțin numeroasele cercetări efectuate în așezările rurale daco-romane, impun continuarea acestora pe o scară mult mai largă.

DINAMICA PENETRĂRII DENARILOR ROMANI REPUBLICANI ÎN DACIA SE- COLELOR I Î.E.N. — I E.N.

RADU OCHEȘEANU

Studiile ce au fost întreprinse în ultimele două decenii de către cercetătorii români privind prezența masivă a denarilor Romei republicane în Dacia, renunțând la unele ipoteze mai vechi, au stabilit că, din cauze economice ori extraeconomice, moneda de argint romană republicană a pătruns în spațiul carpto-danubian în sume de bani deja constituite pe piețele monetare din lumea greco-romană, iar cele mai vechi orizonturi de tezaure (conform cronologiilor Sydenham și Crawford) aparțin anilor 70 și 60 ai ultimului veac al erei vechi; cele mai timpurii pătrunderi, după părerea regretatei Maria Chițescu, nu ar depăși pragul anului 100 î.e.n. Noi am analizat statistic (conform cronologiei propusă de Crawford) cele mai vechi orizonturi de tezaure, Muntenia I pentru anii 70 și Muntenia II pentru anii 60, precum și Oltenia pentru aceeași perioadă și am observat existența unor caracteristici de structură ce deosebesc în timp cele două grupe de tezaure muntene. Recent Gh. Poenaru Bordea și Maria Cojocărescu, studiind tezaurul transilvănean de la Iceland, ce aparține (conform cronologiei Crawford) anilor 50, au analizat statistic tezaurele transilvănene încheiate în același deceniu și au propus pentru anii 50 î.e.n. un orizont de depozite monetare denumit de autori Transilvania III. Acest orizont prezintă caractere specifice care îl deosebesc structural de orizonturile anterioare de la sud de Carpați. De asemenea, cei doi numismați au observat, ca o caracteristică definitorie, că de abia în vremea domniei împăratului Augustus compoziția tezaurelor din Dacia se restructurează, numerarul emis în ultimele decenii de existență ale monetăriei republicane devenind în depozitele dacice de abia acum predominant.

Comunicarea noastră își propune drept scop să prezinte și să compare cifrele principalilor indicatori statistici ce sînt oferite de tezaurele de denari republicani și de tezaurele de denari republicani și imperiali, tezaure ascunse în pămîntul dacic între anii 60 î.e.n. și sfîrșitul domniei împăratului Nerva, în preziua cuceririi Daciei de către Traian. În acest fel încercăm aici să evidențiem și cantitativ, fără o analiză mai aprofundată de genul celei întreprinse de noi pentru tezaurele din primele orizonturi,

restructurarea numerarului republican din depozitele ascunse în acest interval de timp. Tezaurele analizate au fost (conform cronologiei Sydenham utilizate de RRCD, principala noastră sursă de informare) grupate pe de o parte pe decenii pentru grupele Dacia III — anii 60—51 î.e.n. (22 tezaure), Dacia IV — anii 50—41 î.e.n. (22 tezaure), Dacia V — anii 40—31 î.e.n. (11 tezaure) și apoi pe epoci, Dacia VI — Augustus—Tiberius (26 tezaure) și Dacia VII — Vespasian—Nerva (8 tezaure). Pentru analiză, în cadrul fiecărui tezaur monedele au fost grupate cronologic în patru mari perioade, fiecare perioadă acoperind un interval de timp de 40 de ani și anume perioada I — 190—151 î.e.n., perioada a II-a — 150—111 î.e.n., perioada a IV-a — 70—31 î.e.n., iar cele imperiale în perioade cuprinzând domniile lui Augustus și Tiberius și domniile de la Vespasian la Nerva. Datele statistice prezentate în tabel sînt cele principale și anume media \bar{x} , abaterea standard AS^{\pm} și coeficientul de variație v .

Datele înregistrate în tabel oferă istoricului interesat de problemă o clară imagine a dinamicii restructurării în fiecare deceniu a materialului monetar român republican penetrat pe piața dacică. Astfel emisiunile din primele trei perioade, 190—151 î.e.n., 150—111 î.e.n., 110—71 î.e.n. prezintă grafic o tendință de permanentă scădere, mergînd chiar ca în cazul primei perioade să înregistrăm pentru grupa Dacia VII un 0, iar monedele din perioada 110—71 î.e.n., majoritare în grupele Dacia III—V, cu coeficienți de 73,10; 67,52; 66,29, scad la 41,92 iar apoi la 24,26 în structura tezaurelor din vremea primului veac al imperiului. În același timp denarii republicani emiși între anii 70—31 î.e.n. prezintă o tendință de ușoară creștere la început, explicabilă pentru primele trei grupe de tezaure prin adăugarea în fiecare deceniu scurs a noilor emisiuni bătute de monetăria republicană, începînd cu un 7,88 pentru Dacia III și continuînd cu 13,89 și 18,69 pentru grupele Dacia IV și Dacia V, pentru ca în epoca lui Augustus coeficientul să salte brusc la 40,02 și să se mențină la același nivel cu un 43,72 pînă în vremea împăraților de la Vespasian la Nerva. Pe de o parte acest fenomen își găsește explicația și în politica deflaționistă inițiată de Augustus, sub dinastia Iulio-claudică coeficientul de monedă nouă fiind de doar 8,44, monedele acestora scăzînd în grupa Dacia VII la 6,83 în vreme ce moneda flavilor și aceea bătută de Nerva ocupă de la început un sfert în structura tezaurelor de epocă cu un coeficient de 23,22.

T A B E L

Dinamica penetrării denarilor romani republicani și imperiali în Dacia

		190— 151	150— 111	110— 71	70— 31	31—14 e.n. și după	69— 98
DACIA III	\bar{x}	1,92	17,07	73,10	7,88	—	—
	AS±.	2,62	7,83	6,65	4,98	—	—
	v	136,29	45,86	9,10	63,22	—	—
DACIA IV	\bar{x}	0,80	17,76	67,52	13,89	—	—
	AS	1,54	9,91	10,25	5,67	—	—
	v	191,91	55,80	15,18	40,84	—	—
DACIA V	\bar{x}	0,91	12,64	66,29	18,69	—	—
	AS±.	2,03	6,78	10,80	13,24	—	—
	v	222,64	53,70	16,30	70,84	—	—
DACIA VI	\bar{x}	0,41	8,83	41,92	40,02	8,44	—
	AS±.	1,36	5,94	13,18	14,12	7,36	—
	v	326,0	67,23	31,45	35,27	87,16	—
DACIA VII	\bar{x}	0	3,13	24,26	43,72	6,83	23,22
	AS±.	0	3,74	11,03	22,47	4,56	19,84
	v	0	119,61	45,48	51,14	66,69	85,42

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA GEOAGIU BĂI (GERMISARA)

ADRIANA RUSU

Cercetările arheologice întreprinse la Geoagiu Băi. (Germisara) în paralel cu lucrările de amenajare a bazinelor din epoca romană de către I.P.E.G. Deva. în vederea punerii lor în valoare turistică și balneară, au dat la iveală o serie de materiale care constau din monede, inscripții, monumente sculpturale etc.

Semnificative sînt aceste materiale pe motivul că.  n textul inscrip iilor se amintește existen a băilor termale la Germisara c t  i a castrului unității auxiliare de la Cigm u la circa 5 Km de Germisara.

Piese e descoperite p n  în prezent  i cunoscute în literatura de specialitate se adaugă celor patru inscrip ii, altare, de fapt baze de statui care au fost găsite în cadrul băilor de la Germisara  i sînt  nchin te divinităților tămăduitoare  i protectoare a izvoarelor termale de la Germisara. Este vorba de Nimfe, cărora le sînt dedicate monumentele, excepție f c nd un altar care alături de divinitatea amintită este adorată  i zei a Diana. Această piesă este ridicată pentru îndeplinirea leg m ntului de către M. Aur. Theodotus care s-a fortificat de trei ori în apele izvorului de la Gemisara. Apare a adar în textul inscrip iei Aqvis Germis. Un alt monument dedicat Nimfelor îl pomen te pe L. Livius Marcelius Duumvir al coloniei Ulpia, care la rîndul său s-a tratat în apele tămăduitoare ale Germisarei.

Semnificativă este  i altă piesă închinată aceleiași zei  i, binefăcătoare, de către T. Fabius Acvelinus, tribun al Numerus Singularium Britanicorum. Este pomenită astfel unitatea auxiliară de garnizoană sta ionat  în castrul de la Germisara. Aceste baze de statui erau așezate de jur împrejurul bazinului natural, cu ape termale, pe postamente săpate direct în travertinul din care este constituit mamelonul în care s-au săpat bazinele.

Ofrande, depuse divinităților au fost găsite  i în cadrul bazinului natural, loc de cult. Menționăm în acest sens cele  apte pl cu e de aur  i peste 600 monede de bronz  i argint.

Pl cu ele din aur poartă pe ele dedica ia pentru divinit  ile tămăduitoare. Trei sînt oferite Nimfelor, semnificativă fiind una al c re i dedicant poartă numele de Decebalus Lucius, nume de origine dacică ce se perpetuează în pl n  epocă romană.

De asemenea, Cornelia Marcelina, depune două pl cu e cu dedica ie pentru Diana  i Hygia divinități care sînt prezente pe piesă  i cu figura lor, spre deosebire de celelalte care sînt simple, numai cu textul de dedica ie sau acesta chiar lipsind cum este cazul a doua placu e.

Săpăturile recente au dat la suprafa    i o serie de  igle cu ștampilă care apar ineau unității auxiliare prezente în castrul de la Cigmau  i care au participat la realizarea termelor Germisarei.

 n imediata vecinătate a bazinelor săpate în travertin au apărât urme ale unor construc ii care probabil apar ineau unor sta ionare pe perioada tratamentului celor care frecventau termele din localitate.

MĂRTURII ARHEOLOGICE ALE CONTINUITĂȚII DACO-ROMANE DIN JUDEȚUL MUREȘ

dr. VALERIU LAZAR

Pînă în ultimele cinci decenii ale secolului nostru se cunoșteau puține mărturii arheologice ale disputatei continuități daco-romane în aria județului Mureș. Cu excepția vestigiilor de la Sighișoara — „Kulterberg“, săpate în 1861 de K. Fabritius, mărturiile de continuitate daco-romană au fost descoperite, de fapt, în contextul cîtorva sondaje și săpături efectuate pentru investigarea unor urme din alte epoci istorice (Band — „Cetatea surpăturii“, Cristești — așezarea romană rurală, Lechința de Mureș — „Săliște“, Sîntana de Mureș, cimitirul prefeudal, Tîrgul Mureș — „Parcul sportiv“) și în majoritatea lor, nu au fost considerate atunci documente ale continuității poporului român (excepție, în măsură restrînsă, unele vestigii de la Cristești).

În ultimele decenii însă numărul descoperirilor arheologice ce atestă continuitatea daco-romană în județul Mureș (în **epoca romană, 106—271 e.n.**) a sporit substanțial. La punerea lor în lumină și-a adus contribuția cercetarea arheologică, care a devenit, în această etapă, metodică și sistematică; ea a investigat, cu toată acribia științifică, puncte noi, a sondat sau săpat numeroase așezări sau necropole, a reconsiderat (revalorificat) descoperiri mai vechi (Band, Sîntana de Mureș, Tîrgu Mureș).

Astfel, datorită cercetării arheologice, cunoaștem astăzi în spațiul județului Mureș 26 localități cu 34 puncte topografice din care provin mărturii arheologice de continuitate daco-romană. Asemenea descoperiri sînt de la : Band, Batoș, Bernadea, Bezid, Brîncovenești, Chinari, Cipău, Cornești, Cristești, Cuci, Dedrad, Dîmbău, Gălești, Glodeni, Gogan, Gorenii, Lechința de Mureș, Luduș, Mărculeni, Morești, Reghin, Sărățeni, Sighișoara, Sîntana de Mureș, Tîrgu Mureș și Voivodeni. Unele localități au mai multe puncte cu descoperiri ale continuității (Cipău : — „Cipăul Mic“, „Gîrle“, „Sf. Gheorghe“, „Pe șes“ ; Lechința de Mureș : — „Grădina C.A.P.“, „Podei“, „Săliște“ ; Sighișoara : — „Dealul Turcului“, „Kulterberg“, „Piriul Hotarului“).

Din localitățile enumerate, mărturiile arheologice provin din așezări, cu locuințe de suprafață sau bordeie, din necropole sau morminte (Band — „Cetatea surpăturii“ ; Cuci — „Hotarul Orosiei“ ; Lechința de Mureș — „Grădina C.A.P.“ ; Morești —

„Podei“ ; Sighișoara -- „Dealul Turcului“, „Kulterberg“, „Pîrîul Hotarului“), din descoperiri cercetate sumar, nu prin sondaje și săpături (Chinari, Cornești, Glodeni, Gogan, Gorenii, Ludaș, Tîrgu Mureș).

Documente de continuitate daco-romană în județul Mureș pot fi considerate și unele tezaure monetare (Dîmbău, Reghin), constituite de autohtoni, îngropate și ascunse de ei, probabil în timpul stăpînirii romane, datorită tulburărilor interne sau pătrunderii în provincie a dacilor liberi, ori a triburilor „barbare“.

De asemenea, documente ale continuității daco-romane sînt și depozitele de unelte agricole și meșteșugărești (Dedrad, Lechința de Mureș — „Podei“, Mărculeni — „Ungra Mare“), îngropate în epoca romană, depozite care au piese, în marea lor parte, de factură dacică (brăzdarul de plug, săpăliga cu tăișul în formă de trapez alungit etc.).

În inventarul arheologic bogat și divers al descoperirilor din așezările sau necropolele daco-romane, ceramica dacică, prezentă în contextul epocii romane, alături de cea romană, constituie elementul documentar, probatoriu precumpănitor. Prin factura pastei, prin culoarea (de obicei cenușie), forma (străchini, oale, vase-urne, cești, căni, chiupuri, fructiere etc.) și decorul specific (briu alveolat, cu incizii, alveole sau butoni ș.a.), ea este peste tot, în toate așezările epocii, în unele așezări (Lechința de Mureș — „Săliște“) în mare cantitate.

Reconsiderarea unor descoperiri mai vechi arată că tradiția geto-dacică se menține și în epoca romană. La Cristești această tradiție este evidentă în construcția cuptoarelor de ars oale, cuptoare ce produceau atît ceramică dacică, cît și romană. Influența ceramicii dacice preromane și-a pus amprenta și în ceramica dacică din epoca romană, așa cum dovedesc mărturiile descoperite la Cristești (chiupuri din Latène-ul dacic duc la vasele mari roșii) sau la Sîntana de Mureș (cătuia dacică din Latène prezentă și în sec. III—IV e.n. etc.).

Întreaga paletă de mărturii arheologice descoperite pînă astăzi în aria județului Mureș atestă continuitatea populației dacice în epoca romană, infirmînd discontinuitatea sau exterminarea acestei populații în această epocă. Pentru **perioada post-romană**, mărturiile de continuitate daco-romană în spațiul județului Mureș sînt și mai numeroase. Ele vor fi subliniate cu un alt prilej.

CÎTEVA ASPECTE PRIVIND CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN AȘEZĂRILE DACO-ROMANE DIN VALEA DUNĂRII (SECTOR BAZIAȘ—COZLA)

DANA BĂLANESCU

Comunicarea reprezintă o încercare de sintetizare a descoperirilor numismatice din zona și perioada istorică menționate în titlu. În prima etapă de cercetare, analiza vizează doar monedele scoase la iveală în așezările militare, mai precis din cele două mari stațiuni investigate sistematic : Pojejena și Gornea -- „Căunița de Jos“.

Repertoriul numismatic cuprinzînd piese păstrate în Muzeul județean Reșița și Muzeul sătesc din Gornea (unele dintre ele publicate de Nicolae Gudea, altele încă inedite) a fost reluat în vederea reidentificării după ultimele cataloage uzitate.

Astfel, în cursul săpăturilor arheologice întreprinse în castrul de la Pojejena au fost descoperite 26 de monede, la care se adaugă exemplarele descoperite întîmplător în aceeași zonă. Deși majoritatea pieselor aparțin secolului III, se detașează, pe de o parte cîteva monede din secolul II și chiar I î.e.n. — I e.n., iar pe de altă parte din secolul IV. Prin urmare, prelucrarea statistică a acestor date este în măsură să fixeze limitele cronologice ale castrului, dar, în același timp, ilustrează structura circulației monetare în cadrul acestei stațiuni romane. În acest sens, exemplarele din secolul I pot să constituie un exemplu tipic de menținere mai îndelungată în circulație a unor monede anterioare (mai cu seamă denarul emis de Marcus Antonius pentru legiunile sale). Din lotul monetar descoperit la Pojejena mai reține atenția în mod deosebit un sesterț Faustina Senior, Roma, a. 141, aflat într-o stare de conservare foarte bună, care merită categorisit drept un exemplar „fleur de coin“.

Descoperirile monetare din quadriburgus-ul de la Gornea, mult mai numeroase (107 piese) se încadrează în secolul IV/104 exemplare/ iar 3 piese aparțin secolelor II—III. Ancheta statistică efectuată asupra acestui lot conturează ierarhia atelierelor emitente (Siscia, Aquileia, Constantinopol) precum și dinamica pătrunderii monedei, ale cărei coeficiente confirmă încă o dată cîteva concluzii privind istoria așezări romane.

Comentariul numismatic se bazează, într-o anume măsură, pe analiza comparativă dintre materialul numismatic descoperit la Pojejena și cele de la Tibiscum, castru, Apulum și Potaissa și respectiv dintre monedele semnalate în quadriburgus-ul de la Gornea cu cele din stațiunile de același gen de la Hinova și Dierna.

Întrucît cercetarea noastră a inclus şi studierea descoperirilor monetare din aşezările romane civile din aceeaşi zonă, concretizată însă într-o altă comunicare, în final, sînt schiţate comparativ cîteva date menite să reliefeze, fie chiar şi ipotetic, două imagini specifice de circulaţie monetară în provincia Dacia.

AŞEZAREA DACO-ROMANĂ DE LA GRĂDINARI ŞI UNELE CONSIDERAŢII ASUPRA DESCOPERIRILOR ARHEOLO- GICE DIN SECOLELE III—IV E.N. DIN JUDEŢUL CARAŞ—SEVERIN

OVIDIU BOZU

Comuna Grădinari se află situată la cca. 40 Km sud-vest de municipiul Reşiţa, pe DN 57, în zona de contact dintre Cîmpia Caraşului şi dealurile subpiemontane ale munţilor Aninei şi Dognecei. Cercetările impuse de executarea unor ample lucrări de hidroamelioraţie în valea Caraşului, între Grădinari—Vărădia—Vrani, au dus la cartarea, pe baza materialului ceramic recoltat, a mai multor aşezări din sec. III—IV e.n. Printre acestea se numără şi locuirea daco-romană din punctul „Sălişte”, comuna Grădinari, situată în lunca joasă, pe malul stîng al Caraşului. Săpăturile întreprinse au dus la dezvelirea şi cercetarea mai multor locuinţe semiadîncite şi a unui atelier de olărit, compus din trei cuptoare de ars ceramică. Stratul de pămînt vegetal este relativ subţire, aproximativ 25—35 cm, sub el apărînd un pămînt galben-lutos în compoziţia căruia se găseşte mică şi nisip cuarţos. Cuptoarele apar imediat, sub solul arat, la 20 cm adîncime şi sînt orientate est-vest. Au o formă tronconică, cu camera de foc circulară şi despărţită în două, de un perete median. Vatra camerei de ardere, cît şi cea a cuptoarelor se află la 60 cm de nivelul antic de călcare. Platformele de susţinere a vaselor (grătarul) sînt de formă circulară (cu excepţia cuptorului nr. 2), avînd diametrul de 1,40—1,80 m şi o grosime de 15 cm. Corpul propriu-zis al cuptoarelor este prelungit, cu un praefurnium lung de 1—1,20 m, înalt de 45 cm, deschiderea gurii de alimentare fiind de 40—50 cm. Au fost surprinse două gropi, una de deservire

și alta plasată în spatele cuptoarelor 1 și 2, ce conțineau deșeuri rezultate din procesul de fabricație. Ceramica rezultată este în totalitate fragmentară. Lucrată la roată, dar și cu mîna, sub aspectul pastei și al culorii, se poate clasifica în ceramică fină cenușie, ceramică zgrunțuroasă cenușie, ceramică fină și semifină de culoare roșie-cărămizie, brună și brun-negricioasă. Formele des întîlnite sînt castronul, oala, cana, toate de factură provincial romană. Repertoriul ornamentelor aplicate în cazul ceramicii fine și semifine lucrată la roată se compune din dungi profilate, caneluri, linii incizate, benzi vălurite și motive lustruite în linii orizontale, verticale sau în rețea. Ceramica lucrată cu mîna, de tradiție dacică, are pasta zgrunțuroasă, cu nisip și pietricele în compoziție, pereții vaselor sînt groși, culoarea diferă de la brun deschis la brun închis, în funcție de ardere. Ornamentul aplicat pe această categorie de ceramică este cel cu brîul alveolat sau cu buza vasului alveolată.

În groapa de deservire a cuptoarelor a fost descoperită o monedă de bronz de la Claudius II. Cuptoarele de ars ceramică de la „Săliște” — Grădinari își găsesc analogii, pînă la identitate cu cele descoperite la Medieșul Aurit (cuptorul nr 3), iar pentru zona de sud-vest a României, cu cuptoarele descoperite la Jupa—Tibiscum, Hodoni, Deva, Cluj—Napoca, Arad—Ceala.

Locuințele cercetate au groapa semiadîncită, fundul lor se află la 55—65 cm de la nivelul antic de călcare. De formă dreptunghiulară, cu dimensiunile între 4×2,50 m, sînt prevăzute cu vetre de foc și gropi menajere. Pe lîngă materialul ceramic rezultat din golirea locuințelor, analog celui descoperit în atelierul de olărie mai sus prezentat, ca elemente de datare mai strînsă dispunem de o monedă de la Gordianus III, o fibulă cu arcul bifurcat (Spiralfibeln mit dreieckiger Kopfplatte, gegabekten Bügel und sherdenförmigen oder dachförmigen Fuss) precum și doi folles de la Constantinus și Constans. Tipul de locuințe cercetate precum și întregul material arheologic își găsesc analogii în așezări similare de secol III—IV e.n., de la Hodoni, Freidorf Timișoara, Jabăr, Izvin, Criciova, Moldova Veche, Gornea, Obreja, Slimnic, Sighișoara, Cipău—Gîrle, Bratei, Dulceanca, Mătăsaru, Scornicești etc.

Coroborată cu descoperirile efectuate în cele peste 72 localități din județul Caraș—Severin, cu vestigii de secol III—IV e.n., așezarea de la „Săliște” — Grădinari se înscrie în categoria așezărilor daco-romane, a căror economie complexă era axată pe agricultură, creșterea animalelor, practicarea unor meșteșuguri (olărit, prelucrarea fierului).

Analizînd un număr de cca. 2300 de fibule din bronz, argint și fier, din Dacia romană, am delimitat un grup de fibule care nu sînt caracteristice lumii romane și care aparțin populației dacice autohtone. Aceste fibule, denumite în formă de arbaletă, sînt confecționate din fier, au corpul puternic curbat, resortul bilateral format din opt spire, iar coarda este interioară, piciorul scurt are o portagrafă tubulară. Factura de execuție a acestor podoabe este modestă. Asemenea fibule, în număr de 32 au fost descoperite atît în centre din Dacia (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Soporul de Cîmpie, Chinteni etc.) cît și în afara ei (Mătăsaru Tîrgușor etc.).

Avînd în vedere că nu cunoaștem analogii în lumea romană, decît cîteva exemplare de bronz pe limesul germanic, locul de descoperire al pieselor, tehnica de execuție, susținem că aceste piese au fost purtate de autohtoni. Coroborînd datele oferite de contextele arheologice în care au fost descoperite, conchidem că această variantă a fibulelor în formă de arbaletă, denumită de noi dacică, poate fi datată în secolul al III-lea e.n..

Astfel de fibule, alături de alte elemente (ceramică, inscripții) dovedesc continuitatea populației autohtone în Dacia romană.

CONSIDERAȚII PRIVIND MONUMENTELE FIGURATE ALE METROPOLEI ULP IA TRAIANA SARMIZEGETUSĂ

CONSTANTIN POP

Ună dintre cele mai importante păstrătoare ale vestigiilor romane din provincia noastră nord-dunăreană este, fără îndoială, capitala Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

Lucrarea de față cu caracter mai mult statistic, prezentînd, totodată, și o sinteză a valorilor artistice, are ca scop de a pune în circulație un număr de 663 de monumente cu figurație antropomorfă și zoomorfă, provenite din metropola Daciei romane, piese cunoscute astăzi nouă datorită săpăturilor arheologice vaste întreprinse aici sau prin descoperiri întâmplătoare. Monumentele în discuție sînt confecționate din piatră, metal, ceramică și sticlă. Aceste adevărate opere de artă au un caracter laic, de cult, funerar, cu rol fie decorativ, fie utilitar, majoritatea lor păstrîndu-se astăzi în diferite muzee din țară ori din străinătate. Unele s-au pierdut, amintirea lor însă mai dăinuie în diferite cataloage cu descrieri sumare ori păstrate sub forma unor desene, de multe ori schematice, în lucrări mai vechi, fapt ce îngreunează, cîteodată, investigația identificării pieselor. Din cele 663 de monumente luate în discuție, un număr de 555 de exemplare sînt certe în ceea ce privește localizarea iconografică, iar restul de 108 piese sînt neidentificate ca scene, fie din cauza dispariției sau distrugerii lor, fie că nu s-au găsit în muzeele respective, deși pomenirea lor se păstrează în registrele de inventar ale acestor instituții.

Monumentele religioase sînt împărțite în categorii reprezentînd zeități din Pantheonul greco-roman, divinități orientalo-egiptene, micro-asiatice, balcano-dunărene, eroi mitici etc. Reprezentările laice sînt constituite din statui imperiale, de militari, personaje, statui drapate feminine și cele togate masculine. Monumentele înfățișînd elemente zoomorfe sînt și ele numeroase.

Dintre piesele arhitectonice provenite de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa s-au selectat doar acelea care au compoziții umane și animaliere sau ele însele constituie astfel de reprezentări.

Monumentele funerare figurate impresionează prin cantitatea și varietatea tipurilor (edicule, coronamente în formă de trunchi de piramidă arcuită, lei apotropaici, statui, acvile, medălioane lucrate aparte, pilaștri, postamente, stele, altare, sfîncși ș.a.).

În încheierea lucrării sînt relevate caracteristicile „cercului cultural” ulpian, care duc la concluzia că în metropola Daciei romane a ființat un centru artistic de prim rang, cu particularități specifice față de celelalte orașe importante ale acestei provincii nord-danubiene.

ASUPRA CULTURII MATERIALE ȘI SPIRI- TUALE A POPULAȚIEI AUTOHTONE DIN PROVINCIA DACIA

conf. univ. dr. D. PROTASE

Documentația de care dispunem astăzi, bogată și variată, atestă fără echivoc că populația autohtonă a continuat să trăiască și să desfășoare o activitate productivă pe tot cuprinsul Daciei ocupate de romani, în condiții social-economice și politico-juridice impuse de noii stăpîni. În noua provincie romană, dacii au constituit elementul etnic de continuitate. Ei erau majoritari pretutindeni în mediul rural, dar nu lipseau nici în orașe, și mai ales în teritoriile aparținătoare acestora, ca factor de muncă. În centrele urbane, însă, ei pot fi mai greu indentificați, deoarece au îmbrăcat haina civilizației romane, sub care ușor se confundă cu noii veniți **ex toto orbe Romano**.

Permanența autohtonilor în Dacia ocupata și stăpînită de romani (106—274/275) prezentînd o importanță deosebită în procesul genezei, autohtoniei și continuității poporului român în spațiul pontic-carpato-danubian. ne propunem ca în prezenta comunicare să prezentăm pe scurt principalele compartimente și elemente ale vieții lor materiale și spirituale, așa cum se înfățișează ele în lumina cercetărilor și cunoștințelor actuale.

Ținem de la început să remarcăm că cercetările arheologice, vechi și noi, demonstrează în mod peremptoriu că, sub romani, în viața populației dacice se întîlnesc două culturi, deosebite ca origine și factură : cea dacică locală și cea romană provincială. În proporție variabilă, ele coexistă, se împletesc, iuzionează, dînd naștere unei civilizații de mixtură daco-romane, determinant marcată de componenta romană, dar păstrînd totodată și o vizibilă coloratură dacică.

Habitatul rural, acest univers ancestral dacic, se dovedește a fi extrem de persistent și în perioada romană, menținîndu-și în general formele sale din Latène-ul local, tîrziu.

Așezările dacice — mici, mijlocii sau foarte întinse (pînă la circa 20 ha), totdeauna nefortificate, întîlnite în regiuni de șes, pe dealuri și platouri, pe văile și terasele cursurilor de apă, în zonele periferice sau centrale ale Provinciei, pretutindeni unde se ofereau condiții bune de trai — continuă sistemul habitațional din epoca Daciei independente, cu unele modificări impuse de progresul social și de alți factori.

În lumea autohtonă de la țară se întîlnesc case de lemn sau de tip paiantă, cu una sau două încăperi, bordeie și simple colibe. În interiorul locuințelor s-au descoperit de multe ori vetre sau cuptoare de foc pentru încălzit și prepararea hranei, făcute din

lut sau din lut și piatră. Tipurile de locuințe și modesta lor arhitectură, materialele de construcție variau în funcție de tradiție și starea materială a locuitorilor, de climă și natura reliefului. Case arătoase de piatră sau cărămidă arsă nu se cunosc pînă acum în satele autohtone. Lutul, lemnul, paie, trestia — acestea formează aproape singurele materiale de construcție. Fierul este și el, în general, absent la construirea caselor. Prezența prețutindeni în satele băștinașilor sînt gropile de provizii. Ele aveau capacități, dimensiuni și forme variabile, adesea pereții lor erau lutuiți sau arși intenționat. Aceste gropi, veritabile pivnițe sau depozite de bucate, care se află lîngă sau chiar sub locuințe și au evident caracter familial, reprezintă și ele o moștenire directă din epoca precedentă. Nu în puține așezări (Obreja, Boarta, Lechința, Noșlac etc.) s-au descoperit cuptoare de copt, făcute din lut cu calotă semisferică și vatră rotundă (diam. circa 1 m), așezate totdeauna în exteriorul locuințelor, dar în imediata lor apropiere.

Acum știm că multe sate, mai ales în părțile de răsărit ale Transilvaniei (Slimnic, Șura Mică, Cernat etc.), își continuă existența pe același loc din epoca dacică în perioada romană. Altele, însă, au luat ființă în timpul Provinciei, ca rezultat al dislocării dacilor din vechile lor așezări, dislocări la care romanii au recurs din numeroase motive, între care cele politico-militare și economice s-au situat desigur la un loc de frunte. În general, satele autohtone, spre deosebire de cele ale coloniștilor, se înfățișează mult mai modest, au o pronunțată trăsătură de conservatorism în caracterul habitatului, dar totodată ele manifestă o mare receptivitate față de produsele romane, pe care — așa cum vom arăta mai departe — le-au preluat masiv, la scurtă vreme după cucerire. Cu toate acestea, chiar în așezările băștinașe mai bogate nu se întîlnesc obiecte romane de factură superioară sau de lux, monumente sculpturale sau inscripții, monedele sînt rare, iar apeductul, hypocaustul și alte elemente ale confortului roman lipsesc cu desăvîrșire. Menționăm de asemenea că nici o așezare băștinașă nu a atins sub romani stadiul de dezvoltare urban, chiar dacă noii stăpîni au împrumutat pentru toate orașele provinciei (excepție **Romula**) nume ale marilor așezări dacice preromane.

Ceramica, uneltele de muncă, piesele de podoabă corporală și vestimentară ori de toaletă, cele de uz cotidian, monedele și alte obiecte, găsite frecvent în așezări și cimitire ale autohtonilor sau în alte locuri aruncă o lumină puternică asupra culturii lor materiale din timpul și spațiul Provinciei.

Ceramica autohtonă. Se știe că în cadrul olăriei produse în Dacia romană se pot distinge două mari categorii, net deosebite ca origine, factură, forme și decor : cea dacică, modelată cu mîna sau la roată, și cea romană provincială, totdeauna lucrată la roată, avînd unele tipuri de vase în care este prezentă și influ-

ența fondului local mai vechi.

În ceramica dacică lucrată cu mîna pot fi stabilite cîteva forme, asupra originii cărora nu există nici un fel de dubii : ceașca tipică, oala în formă de sac sau bitronconică, mici recipiente cu aspect de pahar, diferite ulcele cu și fără toartă. Ceașca dacică apare și lipsită de toartă, mai cu seamă în a doua jumătate a sec. III. Dintre formele ceramice dacice făcute cu roata amintim fructierele fine cenușii, chiupurile (**dolia**), oale bitronconice, fără toarte, unele cănițe și, cu totul excepțional, ceașca dacică. Unele motive decorative din epoca premergătoare se folosesc în continuare : briurile alveolare sau crestate, butonii rotunzi sau marmelonari, șiruri de creștături sau alveole, linia simplă sau ondulată, mici registre „cu pliseuri“, decorul „cu brăduți“, ghirlanda. Totuși, probabil sub influența ceramicii romane, mai săracă în ornamente, frecvența și combinațiile acestor motive decorative sînt mai reduse față de trecut.

Notabilă în contextul de față este constatarea, repetată, că ceramica dacică în ansamblu reprezintă adesea cel mai mult 10—15% din totalul olăriei descoperite în așezările și cimitirele autohtone. Ea se găsește în asociere cu cea de factură romană. Aceasta arată clar că, pe lîngă ceramica lor proprie, dacii au preluat și folosit cu precădere produsele ceramice de factură romană, probabil mai convenabile. Pe de altă parte, ceramica romană din Dacia prezintă un **facies** propriu, în comparație cu cea contemporană din alte provincii ale Imperiului, fapt care nu se poate explica integral și valabil, decît prin influențe și componente locale, nu totdeauna ușor, concret și precis demonstrabile.

Unelte de muncă — La sate și îndeosebi în agricultură, în primele decenii după cucerire, dacii și-au păstrat vechile lor unelte de muncă. Ilustrativ apare în această privință micul depozit de unelte agricole de la Lechința (jud. Mureș), în care cele cinci brăzdare de plug sînt de tip dacic-elenistic, în timp ce rîșnițele (două bucăți) au netă factură romană. Dar, cu timpul, uneltele romane, mai perfecționate și cu randament superior, au pătruns și s-au generalizat în toate ramurile economiei, încît în a doua jumătate a sec. II repertoriul uneltelor de producție din diferite domenii de activitate se dovedește a fi în întregime roman. Această constatare certă se bazează nu numai pe conținutul unor depozite de unelte agricole și meșteșugărești, cum sînt cele descoperite la Dedrad și Mărculeni (jud. Mureș), Obreja (jud. Alba), dar și pe situația generală din așezările autohtone, unde în inventarul de unelte nu se întîlnesc piese dacice.

Obiectele de podoabă cunoscute pînă acum din așezări și necropole ale localnicilor daci se integrează precumpănitor în repertoriul provincial roman : mărgele, fibule, cercei, brățări, aplici, catarama, inele, pandantive și altele. Neromane ca tip, dar nu și ca fabricație, par a fi acele pandantive-coșulețe și

mărgele de argint filigranat, prezente și în câteva cimitire rurale daco-romane (Sopor, Obreja, Locusteni), dar și în unele necropole urbane (**Romula**). În cazul unor lăntișoare împletite, coliere și brațări de argint din sec. III, considerate de unii cercetători a fi „de stil dacic”, ca cele din tezaurele monetare de la Vîrtopu (Oltenia) și Ațel, lângă Mediaș, se poate afirma că avem probabil de a face cu o reînviere a vechilor podoabe de argint traco-dace sau illire, care încetaseră a mai fi în uz sau „la modă” cu două-trei decenii înainte de cucerirea Daciei.

Elementele de port dacic sau neroman, ca și podoabele, se întâlnesc destul de rar și disparat, iar interpretarea lor în acest sens nu totdeauna poartă amprenta certitudinii. Ne referim la câteva piese de îmbrăcăminte ale unor personaje, bărbați și femei, figurate pe monumente romane de la Lipova, Aiud, Drobeta, Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud) și în special la jocul mișos al unui bărbat de pe cunoscuta stelă funerară de la Cășei, lângă Dej.

În domeniul culturii spirituale a localnicilor, elemente importante și sigure pot fi depistate pe tărîmul funerar, caracterizat printr-o accentuată notă de conservatorism.

În provincia Dacia se cunosc acum 12 cimitire și grupuri de morminte plane ale populației autohtone. Reprezentative sînt cimitirele de la Sopor, Obreja, Lechința (în Transilvania), Locusteni, Dioști și Daneți (în Oltenia). În covîrșitoarea lor majoritate ele sînt de incinerare, cu și fără urnă. Mormintele de inhumare, ca și în epoca anterioară, apar mai rar și aparțin de obicei unor copii sub vîrsta de 7—8 ani. Importanță maximă prezintă faptul că principalele forme sepulcrale și practici rituale constituie perpetuarea, cu modificări nesemnificative, a celor cunoscute la daci în Latène. Pe de altă parte, anumite tipuri de morminte, care erau relativ rare în sistemul funerar daco-getic preroman, nu se continuă în timpul Provinciei. Așa sînt, de exemplu, mormintele de incinerare tumulare, care și în Dacia independentă aparțineau de fapt unor elemente din clasele și păturile sociale suprapuse. Incinerarea se făcea de regulă la un **ustrinum**, deosebit de locul viitorului mormînt și în afara cimitirului. Arderea defunctului pe locul mormîntului nu se întâlnește decît în mod excepțional și poate fi considerată o influență romană. Inventarul funerar (ceramică și diverse obiecte) este în proporție de circa 85—90% de factură romană. Inscriptiile și monumentele sculpturale, în schimb, lipsesc cu totul, iar sporadicele monede găsite au de obicei semnificația greco-romană de „obolul lui Charon”. De origine dacică indiscutabilă sînt numai ritul funerar, formele sepulcrale și anumite practici mortuare, dar bogat îmbrăcate în haina culturii materiale romane, uneori și dacice.

Cu privire la alte aspecte din sfera cultural-religioasă autohtonă (temple, sanctuare, altare, reprezentări, nume de zei etc.), care să se lege organic de stările de lucruri din Dacia pre-romană, nu se știe nimic sigur, cel puțin deocamdată. Dacă în alte provincii romane (Gallia, Germania, Pannonia etc.) există o continuitate a divinităților indigene sub diferite forme (inclusiv **interpretatio Romana**), în Dacia situația se prezintă altfel. Aici nu se cunoaște nici o atestare documentară a vechilor divinități locale. De aceea, în lipsa unor date concrete, se admite în principiu și teoretic transformarea treptată a divinităților dacice, care au căpătat ipostaze și atribuții din panteonul greco-roman, iar populația indigenă și-a adăugat acele datini și culte religioase romane care corespundeau mai bine credințelor sale tradiționale. Deci, o sinteză religioasă daco-romană, care însă nu a fost reținută în documentele vremii.

Dacă urmărim celelalte forme și aspecte din domeniul larg al culturii spirituale a Provinciei, în măsura însușirii lor de către autohtoni, observăm că ne găsim pe un teren general roman, în care elementele mai vechi indigene încă nu au fost identificate.

În ansamblu, cultura materială și spirituală a Daciei traiane este prin excelență romană provincială cu o anumită coloratură locală, imprimată de populația băștinașă. Din patrimoniul lor ancestral, dacii și-au menținut sub romani, cu aspecte mai puțin modificate, anumite forme, motive decorative și tehnica de prelucrare a ceramicii, și-au păstrat caracterul general al habitatului rural și au continuat în esență ritul funerar anterior, chiar dacă fondul lor de credințe religioase a suferit transformări inerente, sub puternica influență a panteonului greco-roman. Totodată, autohtonii au exercitat multiple înrîuriri asupra noilor veniți în provincia de la nordul Dunării.

EXISTĂ CIVITATES AUTOHTONE ÎN DACIA ROMANĂ?

RADU ARDEVAN

Prezența autohtonilor daci este bine dovedită arheologic în provincia Dacia. Nu avem însă informații despre modalitățile de administrare a acestor comunități băștinașe. S-a avansat ipoteza, reluată recent, că am avea în Dacia **civitates** autohtone, unele continuând din epoca preromană.

Reexaminând problema, am pornit de la accepțiunea romană din secolele II—III a termenului **civitas**: comunitate cu autoadministrare limitată, întâlnită mai ales la populații peregrine ce nu cunoșteau o dezvoltare urbană. Doar ulterior, în epoca crizei generale a lumii antice, cuvântul **civitas** se va impune cu sensul general de „oraș” ori „cetate”. În epoca Principatului, **civitates** indigene sînt bine atestate epigrafic în numeroase provincii (inclusiv în Pannonia și Moesia). Unele aveau chiar o structură „federală”.

Inscripțiile de care dispunem pînă acum nu ne oferă însă nimic similar pentru Dacia. Termenul **civitas** apare doar pe inscripții din afara Daciei și se referă la orașe daco-romane al căror statut municipal nu era bine cunoscut acolo. Șefi ai unor comunități de peregrini, **principes**, apar și în provincia noastră, dar atestările cunoscute pot fi puse totdeauna în legătură cu coloniști aduși din alte provincii. **Regio Ansamensium** nu continuă vreo autonomie locală, ci pare a fi o formă organizatorică impusă și condusă de ofițeri romani. Lipsesc cu totul alte atestări care să sugereze puternice comunități autohtone dotate cu autoadministrare (chiar limitată). Este semnificativ că nu apar nici **decuriones** ai unor asemenea comunități, nici membri ai aristocrației municipale de certă obîrșie dacică. Grupurile de noi cetățeni, purtători de gentilicii imperiale, care apar în orașe pot cuprinde și daci romanizați, dar și alți peregrini în aceeași situație.

Prin urmare, documentele disponibile astăzi nu atestă **civitates** autohtone în Dacia romană și nici un fel de autonomie locală menținută după cucerire. Comunitățile băștinașe trebuie să fi avut un alt statut juridic (s-ar putea să fi depins fie de orașe, fie de administrația imperială ori de unele unități militare și să fi fost conduse prin funcționari numiți).

Rămîne de explicat cauza acestei situații. S-ar putea ca slăbiciunea autonomiilor locale să-și aibă sursa chiar în politica centralizatoare a statului dac.

ORIGO, CA STATUT SOCIAL AL SOLDAȚILOR DE ORIGINE TRACO-DACĂ ÎN ARMATA ROMANĂ (SEC. I—III E.N.)

MIHAIL ZAHARIADE

Cu profunde implicații în sfera compoziției sociale a armatei romane, mediul provincial traco-dac în care s-a desfășurat recrutarea pe parcursul secolelor I—III a constituit, totodată, un indicator sensibil pentru modalitățile și gradul în care, mai întâi comunitățile teritoriale locale, în secolul I, iar mai apoi aglomerările urbane provinciale, constituite în prima jumătate a secolului II și mult dezvoltate în perioada care a urmat, au fost angrenate în acest vast și continuu proces care a contribuit în mod substanțial la integrarea definitivă a societății locale traco-dacice în cadrul lumii romane.

În aria traco-dacă, mediul social dominant a fost și a rămas pe parcursul primelor trei secole ale erei noastre cel rural, deși, începînd cu secolul II, procesul de urbanizare a făcut atît în Tracia și Moesia cît și în Dacia progrese însemnate.

Raportul rural-urban în recrutarea elementelor traco-dace a suferit modificări sensibile în secolul II și mai ales III față de secolul I și aceasta îndeosebi datorită transformărilor majore în statutul juridic al unor așezări rurale sau militare anterioare ca urmare a politicii sistematice și susținute de urbanizare. Dacă, în esența ei recrutarea s-a desfășurat în cele două componente deja amintite, rural (dominant) și urban (în continuă dezvoltare), din punctul de vedere al raportului societate—armată mediile implicate au fost cel civil și militar.

În două pasaje legate de istoria timpurie a Traciei romane, Tacitus arată cît de adînc era implicat în recrutare mediul rural. Coelaletii, odrisii și diii, supuși în anul 21 unui **dilectus** colectiv care a declanșat revolta erau locuitori ai unor ținuturi prin excelență rurale. În anul 26 Tacitus menționează că recrutările s-au efectuat în cel mai pur mediu rural printre „neamurile trace care trăiau pe culmile munților, departe de orice cultură și, prin aceasta, într-o și mai mare sălbăticie”. Cele 30 de cohorte și alae **Thracum**, cele 2 cohorte **Bessorum** precum și contingentele trace amalgamate ca cele gallice în cadrul celor 5 alae **Gallorum et Thracum** par să fi fost alcătuite aproape în exclusivitate din recruți proveniți din mediul rural. Intensele recrutări — în rîndul bessilor pe parcursul secolului I vizează tot mediul rural. Astfel, menționarea originii în inscripții prin **natus/natione Bessus** sau **civis Thrax** sugerează mediul lor sătesc de proveniență.

Mediul urban în Tracia în secolul I este reprezentat doar prin colonia Apri și Heraclea Sentică dar colonizările masive

cu veterani din alte legiuni nu angajează direct, în aceste cazuri, elementele trace.

Mediul civil rural continuă să fie în secolele II—III de departe cel mai bine reprezentat epigrafic. Etonimele **Thrax/Thracia**, **Moesus/Moesia**, **Dacus/Dacia**, **Bessus**, **Dardanus/Dardania** indică, atunci cînd nu sînt menționate expres localitățile, în cele mai multe cazuri, proveniența soldaților din puternicul mediu sătesc al celor patru provincii. Scăderea apreciabilă a indicației originii prin **Bessus**, în secolele II—III față de secolul I și foarte probabila înglobare a acestui determinativ etnic-tribal în etnonimul general **Thrax-Thracia** ar putea constitui un reflex al amplificării conștiinței apartenenței la aceeași mare comunitate etnică și politico-administrativă.

Mulți soldați își afișează calitatea de țărani cu precizarea originii prin **vico**, **regio**, **provincia** ca termeni tehnici în inscripții.

Pentru Dacia lipsește pînă în prezent mențiunea de **vici** sau **regiones** ca **origo** pentru soldați. Ca și în cazul Moesiei și Thraciei și în cazul Daciei, cele 10 tipuri de indicații etnic regionale (însușind 29 de mențiuni) desemnează în realitate mediul rural de proveniență al soldaților.

În legătură cu indicativele etnic-regionale privitoare la provincia Dacia este de amintit aici părerea, lipsită total de temei științific, aparținînd lui A. Alföldy conform căreia acestea ar desemna recrutări exclusiv în rîndul coloniștilor din provincia carpatină deoarece elementul etnic autohton, prea rarefiat, quasi-inexistent, n-ar fi putut furniza recruți în masă pentru armata romană. Observăm însă că mărturiile epigrafice aduc serioase argumente împotriva părerilor savantului ungar. Mai întîi, nu există nici un indiciu care să susțină că toți soldații avînd ca **origo** teritoriile dace ar proveni dintre coloniști și nu dintre autohtoni. În al doilea rînd, chiar admițînd că indicațiile originii etnice prin **natus in Dacia** (2), **natus Dacia** (3), **domoDacia** (1) **natus in Dacia provincia** (1), **horiundus ex provincia Dacia** (1) ar putea desemna și elemente recrutate în rîndurile masei de coloniști, cea de-a doua categorie de indicative etnice nu lasă dubii privind originea **din rîndurile dacilor** a soldaților respectivi și care reprezintă, totodată și categoria de departe cea mai numeroasă. Este vorba de precizările etnoregionale **Dacus**, **natus/natione Dacus**, **Daciscus**, **germen Dacisqus**, care însumează nu mai puțin de 22 de mențiuni din totalul de 29

Pentru marile centre urbane ale Thraciei se poate admite un caracter preponderent civil al populației (e.g. Serdica, Philippopolis, Hadrianopolis, Pautalia). Sînt orașe în care comunitățile de veterani sînt foarte puternice (Nicopolis ad Istrum, Traiana Augusta — Beroe). În cele două Moesii, se sesizează o participare aproximativ egală a elementului civil cu cel militar (Nais-sus, Scupi, Ratiaria, Oescus, Bononia, Marcianopolis).

Mediul urban în Dacia este reprezentat în procesul recrută-

rii prin toate marile orașe ale provinciei unde viața civilă este aparent preponderentă. La Sarmizegetusa, colonie înființată prin **deductio** cu veterani, mediul civil pare să rămână totuși dominant îndeosebi în a doua jumătate a secolului II și în secolul III. Data târzie a majorității inscripțiilor soldaților avînd ca **origo** Sarmizegetusa (sfîrșitul sec. II și prima jumătate a sec. III) sugerează deci mai degrabă o **origo** din descendenții veteranilor și cetățenilor romani colonizați aici. În vremea Antoninilor și Severilor importantelor aglomerări urbane din Dacia care cunosc un mare avînt social-economic și demografic li se acordă statut socio-juridic înalt de **municipium** și **colonia** în care rezidau importante nuclee de cetățeni romani, veterani, autohtoni și peregrini. Avînd în vedere datele în general târzii ale inscripțiilor cu **origo** ale soldaților proveniți din orașele Daciei este greu încă de deparțat mediul de proveniență, deși cel civil ar putea avea o oarecare preponderență în cazul Diernei, Drobetai, Romulei-Malva, Napocăi și Ampelum-ului.

Alături de mediul civil rural sau urban, o **origo** distinctă o constituie categoria de soldați **ex castris** proveniți din canabele sau teritoriile caștelor și trupe auxiliare de pe limes (Capidava, Dimum, Aegyssus, Porolissum, Gilău) și din interior (Timacum, Abritus), canabele sau teritoriile caștelor de legiuni (Viminacium, Apulum, Durostorum, Troesmis).

O regio menționează că **origo** chiar în cazul caștelor (de legiuni sau trupe auxiliare) de pe limes nu înseamnă automat canabele castrului. Este cazul celor trei soldați proveniți din **regio Viminacio** care nu sînt sigur proveniți din canabele castrului; în schimb, din cei 20 de soldați, avînd ca origo același sediu de legiune (**Viminacio**) important municipiu pe limes, un anumit număr ar putea proveni din canabele castrului. În cazul centrului militar-urban de la Abrittus, **natus... castello** sugerează o clară origine **ex castris** a soldatului. De asemenea simpla mențiune a centrului militar (Capidava, Timacum, Porolissum) ar implica originea din canabele castrului auxiliar. Originea canabensă/(castris) este precizată clar doar în cazurile de la Gilău, Troesmis iar la Apulum indicația **natus... legione XIII Gemina** arată aceeași origine.

DESPRE RELAȚIILE ÎNTRE LIMES ȘI LUMEA BARBARĂ

Cîteva observații în legătură cu aceste relații în sectoarele de nord-vest, est și sud-vest ale limesului dacic.

Dr. NICOLAE GUDEA

Scopul comunicării este de a face o analiză critică din punct de vedere arheologic asupra relațiilor economice, politice și militare între provinciile dacice și popoarele (dacii liberi, sarmați, carpi) barbare aflate în afara granițelor lor, în fața sectoarelor mai sus menționate.

Comunicarea nu are pretenția unui studiu exhaustiv. Pe baza unor repertorii regionale (nord-vest, est și sud-vest) sumar întocmite, autorul a încercat să formuleze cîteva puncte noi de vedere în legătură cu durata, caracterul și urmările acestor relații. Sînt analizate :

1. Răspîndirea, densitatea și principalele caracteristici ale locuirii în zona limesului înainte de cucerirea Daciei.

2. Urmările directe asupra acestor așezări ale cuceririi romane și ale ridicării instalațiilor limesului (distrugerea fortificațiilor ; mutarea așezărilor ; continuarea unor locuiri în zonă).

3. Popularea treptată a zonei din fața limesului după anul 106 e.n.

a. dispunerea așezărilor în raport cu limesul ; caracterul așezărilor ; structura materialului arheologic ; pătrunderea monedei romane ;

b. caracterul etnic al așezărilor .

4. Caracterul relațiilor între limes și grupurile (triburile) barbare situate în nord-vest, est și sud-vest (relații comerciale libere ; dependență economică ; relații de clientelă militară)

5. Concluzii

a. înainte de cucerirea Daciei nu se constată o locuire densă în zonele unde s-a ridicat limesul ;

b. după instalarea limesului se poate observa o intensificare a locuirii zonei din fața lui și o apropiere a așezărilor de limes mai ales prin așezarea pe anumite direcții de circulație ;

c. viața economică a acestor așezări indică o înviorare ; în cultura materială se constată o penetrație masivă a importurilor romane ; moneda romană tinde să devină principalul mijloc de schimb ;

d. dependența economică tot mai accentuată și situația tot mai nesigură (din punct de vedere militar) din afara granițelor Imperiului le-a impus barbarilor stabili, fie legături strînse și chiar dependență militar-politică de Imperiu, fie mutarea pe teritoriul acestuia.

e. anumite situații arheologice din sectorul de nord-vest sugerează chiar integrarea militară a triburilor barbare în sistemul defensiv provincial.

Limesul deci, departe de o funcționa ca o barieră, ca un glacis, nu a produs o separare totală între Imperiu și popoarele din afara lui. Grupurile de daci liberi au fost uneori organizate militar, de cele mai multe ori finanțate pentru a constitui un tampon în fața atacurilor din exterior. Dependența economică realizată fie prin această finanțare, fie prin legături comerciale, combinată cu raporturile politice și militare au influențat puternic aceste triburi din punct de vedere al culturii materiale în primul rând, dar și al organizării politice și culturii spirituale. Influența romană a avut urmări importante pentru istoria ulterioară a triburilor dacice stabile, pregătindu-le pentru istoria viitoare.

INSCRIȚII ȘI SEMNE DE TIP TAMGA AFLATE PE OBIECTE CERAMICE DIN AȘEZAREA CARPICĂ DE LA HOMICENI, JUD. NEAMȚ

ELENA PETRIȘOR

Cercetările arheologice întreprinse în așezarea carpică de la Homiceni — Neamț au adus în repetate rânduri în discuție o serie de elemente legate de viața materială și spirituală a dacilor liberi din zona dealurilor pericarpatiche ale Moldovei.

Acestea au prilejuit remarca existenței unor semne și inscripții pe o serie de obiecte ceramice.

Astfel semnele de tip tamga (de factură sarmatică) întâlnite aici, au fost executate în cele mai multe cazuri după ardere și de preferință pe ceramica autohtonă, lucrată la roată din pastă fină, arsă reductor. Numai în două cazuri s-au semnalat pe exemplare arse oxidant. Foarte rar au fost executate înainte de ardere și în acest mod s-a remarcat prezența unui singur graffiti, pe un vas borcan, lucrat de mână din pastă grosieră.

Ele sînt prezente în număr destul de restrîns și pe ceramica de import (preferate fiind amforele), sgratitate de asemeni după ardere.

Contextul în care au fost semnalate graffitele este diferit și predomină cele aflate în gropile de cult (de depunere de ofrande). Mai puține apar în locuințe și în stratul de cultură. Astfel, într-unul din cazuri (G_{12}), din 15 vase întregite, cinci aveau sgratitate 7 semne de tip tamga. Pe unele vase sînt trasate cîte două asemenea semne, care erau dispuse de preferință pe gîtul acestora, pe umăr sau în apropierea diametrului maxim. Numai într-un singur caz, al doilea semn a fost coborît în apropierea inelului de susținere a vasului.

S-a remarcat de asemeni prezența unor asemenea graffite trasate pe fragmente ceramice și din încadrarea lor perfect centrată în cadrul acestora, se poate emite părerea că nu totdeauna ele erau executate pe vase întregi, fapt ce ar putea fi pus în legătură cu situația materială mai precară a depunătorului de ofrandă.

Unele semne se repetă cu o anumite frecvență, ele întîlnindu-se pe mai multe vase, cum este cazul lui X cu brațele barate, a pătratului, a crucii simple sau cu brațele în volute.

Pe lîngă vasele și fragmentele „decorate” cu semne de tip tamga s-au aflat într-una din gropile de depuneri de ofrande (G_{13}) și două fragmente ceramice provenite de la amfore cu inscripții, pe care se găseau doar o parte din acele „tituli picti” trasate cu un colorant roșu. Prezența lor în același context cu graffitele poate surprinde și aspectul necunoașterii de către depunător a adevăratei lor semnificații, fapt care l-a putut determina să le asimileze ca noi și posibile simboluri solare, cu atît mai mult cu cît ele veneau din zone foarte apropiate.

Cu frecvente analogii în cadrul simbolisticii solare proprii sarmaților nord-pontici, semnele de tip tamga aflate în cadrul așezării de la Homiceni, nu sînt unice în mediul carpic. Chiar și cele semnalate pentru prima dată aici, derivă din altele întîlnite mai des, acestea căpătînd unele modificări din mai multe motive posibile :

- instrumentul cu care sînt executate poate fi mai mult sau mai puțin ascuțit și cu o duritate variabilă ;

- suportul pentru graffitat poate fi de durități diferite, unele chiar destul de friabile, fapt care determină instrumentul să ricoșeze de pe traseul propus și în consecință să aducă unele mici modificări la un semn propus spre executare ;

- adoptarea unor simboluri din contactul direct cu unii sarmați roxolani apăruiți în zonă, sau prin intermediul altora, care cu diverse prilejuri au avut ocazia să le cunoască, au putut favoriza apariția unor variante ale acestora, mai mult sau mai puțin intenționate. În cazul intervențiilor intenționate se puteau realiza mai multe semne derivate dintr-unul singur, rezultate din descompunerea în elementele componente cît și din prelungirea unor linii cu noi segmente.

Indiferent de cauzele care au generat apariția unor noi grafite folosite în ritualul depunerilor de ofrande, cele aflate în cadrul așezării de la Homicieni vin să îmbogățească repertoriul semnelor de tip tamga cu noi elemente pentru perioada secolelor II—III e.n. și conținutul culturii locale.

ÎNMORMÎNTĂRI RITUALE DE CÎINI DIN AȘEZAREA DACO-ROMANĂ DE LA OSTROVUL CORBULUI

MIHAI SIMON

Cercetările efectuate sub conducerea lui P. Roman în așezările preistorice de la Ostrovul Corbului, jud. Mehedinți, au dus și la dezvelirea unei părți din așezarea daco-romană aflată în punctul „Botul Cliuciului“, situată în partea nord-vestică a ostrovului.

Așezarea daco-romană, aparținând secolelor II—III e.n., a fost din păcate răvășită în cea mai mare parte de lucrările agricole. În două dintre secțiunile săpate, respectiv SIc și SXVI a și b, aparținând sectorului A (vezi descrierea sectoarelor și prezentarea amănunțită a stratigrafiei la P. Roman, SCIVA, 4, 38, 1987, p. 335—365), au apărut și două schelete de cîini înmormîntați ritual.

Primul dintre ele a fost descoperit în suprafața SIc, în anul 1976, fiind depus pe fundul unei gropi cu un diametru de aproximativ 1,50 m. Scheletul era așezat pe partea dreaptă cu capul îndreptat spre sud, orientat aproape perfect pe direcția sud-nord. Groapa nu conținea elemente de inventar depuse intenționat, ci doar fragmente ceramice și bucăți de chirpic aflate în pămîntul de umplutură.

Cea de-a doua depunere rituală a fost descoperită în suprafața SXVI a/b, în anul 1982. Diametrul gropii era de aproximativ 1,40 m. Scheletul de cîine era culcat pe partea dreaptă, capul fiind orientat spre vest. Alături de el a fost depus un vas borcan, iar în umplutură, ca și în cazul descris anterior, au apărut fragmente ceramice, pietre și bucăți de chirpic.

Situații de felul acesta, respectiv de descoperiri de înmor-

mîntări rituale de animale apar cu precădere în mediul carpic (Gh. Bichir, Dacia, NS, 17, 1973, p. 246 și următoarele). Este vorba în primul rînd de cele nouă înmormîntări de la Poiana Dulcești, din care șase erau de ciini, iar trei de iepuri sălbatici. Ca și în cazul așezării de la Poiana Dulcești și la Ostrovul Corbului înmormîntările sînt amplasate în perimetrul locuibil, deci printre locuințe.

Analizînd semnificația unor astfel de înmormîntări, Gh. Bichir susține ca ar fi vorba de sacrificii intenționate, unele însoțite de banchete funerare.

Pe de altă parte, avînd în vedere și alte descoperiri de acest fel, în special în mediul carpic și al așezărilor de tip Militari--

Mătasaru, datînd din sec. II - III e.n. cu precădere, autorul atrage atenția asupra faptului că în Muntenia astfel de înmormîntări apar în sec. III e.n. Deși materialele din așezarea daco-romană de la Ostrovul Corbului nu au fost încă prelucrate, se pare că ele acoperă și o parte din sec. al II-lea, deci în Oltenia astfel de manifestări sînt prezente la un nivel cronologic identic cu cel al așezărilor carpice. Pe de altă parte, atragem atenția asupra faptului că pînă în prezent nu cunoaștem înmormîntări rituale de animale în așezări de factură daco-romană. Totodată și noi considerăm că aceste înmormîntări de ciini se leagă de importanța acestui animal la geto-daci, de fapt în întreg mediul tracic, avînd în vedere prezența lor, atît în morminte alături de stăpin cît și prezența alături de „Cavalerul Trac” pe diferitele monumente.

SACRIFICII ȘI OFRANDE RITUALE DE ANIMALE LA TRACO-GETO-DACI, DACII LIBERI ȘI DACO-ROMANI (SECOLELE XI Î.E.N. — III E.N.)

VALERIU SÎRBU

Studiul tratează sacrificiile de animale în perioada enunțată, fenomen puțin cunoscut în ansamblul său, și care poate aduce noi contribuții la cunoașterea credințelor magico-religioase și mitologice ale traco-dacilor și daco-romanilor.

După ce această perioadă a fost împărțită în patru etape : A - prima epocă a fierului, B — a doua epocă a fierului (geto-daci), C - dacii liberi, D — daco-romanii, s-au analizat, în fiecare caz, după catalogul descoperirilor, problemele pe care le implică aria lor de răspândire, contextele arheologice, starea scheletelor, speciile de animale, inventarul, cronologia, originea și semnificația.

S-au avut în vedere toate categoriile de descoperiri din această perioadă, indiferent dacă ele provin din așezări sau din afara lor, ori din complexe de cult, necropole sau morminte izolate, atât pentru a avea o viziune de ansamblu asupra fenomenului de sacrificare rituală a animalelor, cât și pentru a putea surprinde semnificațiile lui.

Sacrificarea, urmată de înhumarea, incinerarea sau conservarea — în întregime sau parțială — rituală a animalului este un fenomen general răspândit în antichitate, fie că este vorba de populațiile „barbare“ (traci, sciți, celți, germani etc.) sau de civilizațiile Orientului și lumea greco-romană. Informațiile scrise transmise de autorii antici, inscripțiile, iconografia și descoperirile arheologice sînt tot atîtea dovezi convingătoare. Fenomenul este întâlnit și la populațiile „primitive“ din diverse zone ale lumii studiate de etnografi și antropologi.

Pornind de la premisele teoretice din istoria religiilor, în depistarea semnificațiilor sacrificiilor de animale s-au avut în vedere cinci elemente principale : contextele arheologice, înhumarea sau incinerarea, starea scheletelor, simbolismul speciilor și procentul prezenței sau absenței lor din alimentația profană.

Ofrande de carne pot fi considerate atât animalele întregi, cât și părțile de animale -- înhumate sau incinerate — conform principiului **pars pro toto**. Apreciem că nu putem vorbi de morminte de animale, deoarece nicăieri în arealul traco-getic și daco-roman n-au fost descoperite necropole numai de animale, ele fiind întotdeauna în necropole umane sau în morminte tumulare umane izolate.

Trebuie considerate ca înhumări certe numai animalele întregi și în ordine anatomică, sau acolo unde s-au depus capul și picioarele (**pars pro toto**), dar în ambele cazuri intenția culturală trebuie întărită de contextele arheologice ; astfel, scheletele întregi au putut fi simple hoituri, iar părțile de schelet resturi menajere.

Sacrificarea unui animal poate fi făcută pentru zei, eroi și morți ; a-i onora pe aceștia reprezintă trei forme principale de religie.

Sacrificarea unui animal pentru zei este un dar ce poate exprima diverse sentimente : 1) supunere înaintea puterii divine, 2) recunoștință, 3) comunicarea cu zeul atunci cînd fideliile consumă o parte din hrana oferită zeilor, căci prin intermediul sacrificiului și consumului cărnii animalul devine un mediator între

om și divinitate. Omul recunoaște suveranitatea divină asupra tuturor lucrurilor și ofranda nu este decît una din formele ei de restituire ; sacrificarea unui animal este un dar — donatorul se privează de o parte din hrană pentru a obține favorurile divinității, el așteptînd un contraserviciu. Sacrificiul este garantat numai însoțit de termenii sacramentali, fixați prin rituri și obiceiuri.

În cultul animalelor se pot distinge următoarele variante :

1) adorarea animalului însuși, 2) animalul ca întruchipare a zeului, 3) animalul ca atribut al zeului, 4) animalul ca ofrandă de carne oferită zeului, 5) animalul ca însoțitor al defunctului (erou) și 6) animalul ca ofrandă de carne pentru defuncții.

Pornind de la premisele teoretice enunțate și analizînd descoperirile arheologice, vom încerca să identificăm care anume din aceste credințe și obiceiuri sînt atestate la traco-geto-daci și la daco-romani ; date fiind complexitatea și extinderea fenomenului, acum ne vom ocupa numai de înhumări, urmînd ca la viitorul simpozion să prezentăm și incinerările de animale.

Înhumarea lor rituală este în afară de orice îndoială, fiind dovedită atît de contextele arheologice — locuințe, gropi din așezări sau din afara lor, în sau printre morminte, de starea scheletelor — marea majoritate sînt întregi, de ordonarea umpluturii gropilor, de inventarul depus etc. Nu s-au descoperit în construcțiile „oficiale“ de cult (sanctuare, clădiri cu absidă, altare decorate) din perioada Burebista — Decebal. Aria lor de răspîndire cuprinde aproape întreg teritoriul României cu evidente diferențieri zonale pe anumite secvențe cronologice ; deocamdată lipsesc din Provincia Dacia și Dobrogea romană. Marea majoritate a animalelor au fost înhumate întregi (70—75%), observîndu-se însă procentajele diferite pe specii de animale și secvențe cronologice. S-a înhumat un evantai larg de specii de animale — 9 : canine, porcine, bovine, ovine, caprine, iepuride, cheloniene și păsări (enumerare în ordinea numărului de exemplare). Doar caninele, cabalinele și bovinele sînt înhumate în toată această perioadă. Majoritatea înhumărilor n-au piese de inventar, dar la unele s-au depus vase întregi sau sparte **in situ**, piese de harnașament etc.

Deși fenomenul înhumărilor de animale este aproape general răspîndit în antichitate, prin anumite trăsături specifice, el poate fi particularizat la traco-geto-daci.

Bazîndu-ne pe analiza acestor trăsături specifice, privite în ansamblul reprezentărilor animaliere de pe variate categorii de piese și comparativ cu alte popoare contemporane (sciți, celți, germani, greco-romani), încercăm să deslușim simbolul și semnificațiile acestor animale la traco-geto-daci și daco-romani.

Printre problemele antichității peste care mai dăinuie umbra necunoașterii, cu privire la originea și semnificația simbolului conținut, se numără și pinia, o piesă arheologică în forma conului de pin, întâlnită frecvent în necropolele fostelor cetăți romane. Legătura acesteia cu legenda ce i-a stat la origine s-a pierdut. Totuși, ca simbol implicat în cultul morților, îl aflăm ajuns pînă în zilele noastre, cu modificări neesențiale ale aspectului. Astfel, poate fi recunoscut ca ornament tradițional în numeroase cimitire sau în alcătuirea unor monumente funerare.

Misterul provenienței acestui simbol a rămas neelucidat, suscitînd în continuare un real și justificat interes. S-a convenit că pinia reprezintă conul de brad ca simbol al vieții sau conul de pin de la care își are numele. După o ipoteză recentă, ar reprezenta tulpina plantei Phoenix, pornindu-se de la o vagă asemănare a acesteia cu pinia și — în principal — datorită legăturii făcute cu simbolul păsării Phoenix. În realitate, numele comun se referă doar la culoarea penajului păsării și a fructelor curmalului (*Phoenix dactylifera*) — phoenix însemnînd „roșu”.

Credem că pinia a avut ca model conul de pin, forma și denumirea pe care le are dovedind-o cu prisosință. Pentru acestea pledează și un paragraf din cartea „Pytheas — însemnări de călătorie prezentate și comentate” de F. Lallemand (p. 189 — Ed. științifică, 1965), de unde rezultă că pinul era foarte răspîndit în necropolele romane, deci era legat de cultul morților: „Ce păcat (...) că navele noastre nu pot să se ia la întrecere cu punii, așa cum fac copiii cînd se fugăresc în jurul pinilor din necropole”, menționîndu-se mai apoi (idem, p. 192) numele unei taverne „Conul de Pin”, ceea ce demonstrează că în antichitate acesta era cunoscut ca simbol important. Pentru a ne apropia de izvoarele mitului, amintim două versuri din „Lusiada” de Camões (p. 256 — Ed. pentru literatură universală, 1965): „Și al Cibelei verde pin scînteie, / Jelindu-și dragostea mistuitoare”. Conul de pin este prezent și în alcătuirea tirsului primit de Dionysos de la vrăjitoarea sidoniană Mistis, adeptă a cultului Cibelei.

La originea simbolului piniei se află mitul zeiței Cibelei și dragostea dintre aceasta și Attis, transformat într-un pin de către zeiță. Lui Attis, frigienii îi sacrificau în fiecare an un bărbat prin spînzurarea de pinul sacru. Toamna cînd se veștejea vegetația, era jeliță moartea zeului, iar în primăvară — la 25 martie — i se sărbătorea învierea, revenirea la viață și fructificarea întregii naturi datorită acestuia. De remarcat și faptul că era reprezentat purtînd pe frunte o coroană din conuri de pin și alte fructe. De asemenea, legat de cinstirea ce i se acorda în cadrul

cultului, preoții Cibelei — coribanții — erau castrați obligatoriu, ritual care amintea emasculara lui Attis.

Cultul cuplului Cibelei — Attis a fost preluat de romani, împreună cu acesta pătrunzând în imperiu și simbolul conului de pin semnificând viața ca naștere și renaștere. Pe morminte — la început doar pe cele ale inițiaților în cultul respectiv — era pus în credința unei grabnice reveniri la viață, odată cu natura, prin Attis.

Ca model, considerăm că a fost folosit conul de „Pinus cembra” care are forma piniei, cu solzii strâns alăturați. O particularitate unică a acestui soi de pin -- probabil hotărâtoare în alegerea fructelor lui ca model pentru pinia -- o constituie faptul că la maturitate conurile aflate pe ramuri nu-și scutură semințele, ci își leapădă pe pământ conurile intacte, amintind parcă de emasculara lui Attis care și-a dăruit pământului, pentru a-l fructifica, glandele sale bărbătești.

Cu timpul, s-a trecut de la con la pinul întreg — ca mai spectaculos — fiind inclus în diverse ceremonii, înlocuit mai apoi cu bradul, mai des întâlnit decât pinul, preluându-i întreaga încărcătură de simboluri.

Dacii au cunoscut și adoptat acest simbol, brăduțul fiind prezent pe ceramica folosită — îndeosebi la ritualuri de înmormântare. Dintre numeroasele exemple, amintim cățuia — ornamentată cu brăduț — descoperită de către Dinu V. Rosetti în săpăturile de la Cetățeni.

La români, bradul a semnat viața -- prin nașterea și fructificarea naturii — cu accent pe zămislirea de prunci, prilej cu care în unele sate se sădea un brad, acesta fiind prezent — deci — la naștere, la nuntă și apoi la moarte, sicriul alcătuit din lemnul bradului, tăiat. De asemenea, bradul a fost folosit din vechime la sărbătoarea nașterii Soarelui, transformată apoi în Crăciun. La nunți era arborat ca simbol al rodniciei în urmași, ajungându-se a fi prezent chiar și la nunțile făcute tinerilor care mureau necăsătoriți.

**MOȘTENIRI
TRACO-DACO-ROMANE
ÎN FIINȚA POPORULUI ROMÂN**

Una din cele mai interesante dar și citite cărți, în special în secolul al XVI-lea, a fost cea intitulată *MORES, LEGES ET RITUS OMNIUM GENTIUM*, apărută la Lugduni în 1520, aparținând umanistului german Ioannes Aubanus Boemus. Cartea a fost tradusă în mai multe limbi (italiană, franceză, spaniolă) și a cunoscut numeroase ediții, timp de un secol, ultima fiind din 1620.

Ce cuprinde această lucrare și ce importanță și valoare are ea pentru istoria poporului român și pentru cercetările de tracologie din țara noastră ?

Mai întâi, opinia autorului privind originea ființei umane ; apoi, descrierea principalelor popoare din Africa (egiptenii, etiopienii), din Asia (asirienii, evreii, mezii, parții, perșii, indienii, sciții, tătarii, turcii) și Europa (grecii, tracii, rușii, lituanienii, livonii, polonii, ungurii, boemii, germanii, saxonii, vestfalienii, francii, suebii, bavarezii, austriecii, italienii, francezii, spaniolii, portughezii etc) cu modul lor de viață, înfățișarea, costumația, obiceiurile, instituțiile etc.

În capitolul privitor la **Traci** sînt prezentate : limitele geografice ale teritoriului pe care l-au locuit ; originea numelui, climatul, vegetația, relieful, temperamentul (mîndri și aspri), organizația politică (în triburi neunificate), obiceiurile (lipsa fricii de moarte, cînd sînt trimiși ca mesageri la Zamolxis), limba (asemănătoare cu a sciților, spune autorul), modul de viață (asemănător, ca și legile, cu al grecilor). Autorul descrie, în continuare, modul cum privesc nașterea și moartea semenilor lor, înfățișarea fizică (mari la trup, cu ochii de culoarea cerului, privirea aspră, vocea puternică, longevivi), locuințele, îmbrăcăminte (pe cap piele de vulpe, pe corp cu piei de ciută și țap), modul de a lupta cu arcul, numărul triburilor (50) conduse de strategii, modul cum își aleg regii și cum își conduc tribul, după sfatul celor 40 de bătrîni și expediția lui Darius.

Autorul continuă astfel : țara tracilor se numea Getica, în secolul său Valahia. În continuare : despre originea romană a locuitorilor din Valahia, despre colonizarea Geției care la un moment dat, s-a numit Dacia. Amintește și popoarele străine venite în vechiul teritoriu al fostei Dacii și colonizarea germanilor, sivililor, ungurilor ; despre existența, în Valahia, a două fracțiuni : Draculii și Danii de a căror dispută au profitat otomanii și i-au supus ; despre Iancu de Hunedoara (voievod, om de valoare) care i-a sprijinit pe Dani. Continuă cu ocupațiile valahilor :

agricultura, creșterea vitelor; cu instituțiile lor (sistemul de dări), familiile, locuințele etc.

Izvoarele istorice folosite de autor și menționate în text provin din operele lui Herodot și Pliniu. Este sigur însă că acesta a folosit și lucrări din vremea sa privitoare la români și strămoșii lor, scrise de Enea Silvio Piccolomini, Sabelico și alții.

Fără a fi o lucrare originală de excepție, deși autorul are și păreri personale în unele probleme, cartea cuprinde știri valoroase despre originea românilor, proveniți nu numai din romani, ci și din geții care făceau parte din neamul cel mare al tracilor. Astfel, autorul se alătură acelor care, în evul mediu, susțineau această concepție. Prin intermediul cărții prezentate, care a fost una din lecturile preferate de societatea cultă europeană, medievală, s-a putut menține în conștiința acestora și transmite generațiilor următoare adevărul istoric privind strămoșii poporului român care au ocupat spațiul carpato-ponto-danubian înaintea cuceririi Daciei de către romani.

RELAȚIILE TERITORIULUI DINTRE DUNĂRE ȘI MARE CU CELELALTE TERITORII LOCUITE DE ROMÂNI, REFLECTATE DE IZVOARELE NUMISMATICE, SIGILOGRAFICE, HERALDICE

dr. MARIA DOGARU
asist. dr. ADINA BERCIU-DRAGHICESCU

Aflate în strinsă legătură cu creațiile de acest gen instituite, de-a lungul vremii, în teritoriile românești de la nordul Dunării, simbolurile dobrogene atestă plastic istoria acestor meleaguri, istorie contopită organic cu aceea a fraților de dincolo de bătrînul Danubiu.

Primele reprezentări simbolice provenind din această parte a țării datează din epoca antică și sint gravate pe izvoarele monetare. Se remarcă în special compozițiile de pe monedele orașului Histria, înfățișînd pe avers două capete, pe revers un vultur de mare ținînd în gheare un delfin, simboluri a căror amintire se va perpetua secole de-a rîndul, ajungînd să fie incluse

în stema atribuită în veacul nostru de Comisia consultativă heraldică districtului Constanța — aliniat județelor României întregite. Desigur majoritatea simbolurilor dobrogene răspunzând cerințelor științei heraldice aparțin epocii moderne și contemporane. Se disting compozițiile menite a individualiza județele Constanța și Tulcea, atestând prin mijlocirea codului plastic mediul geografic ce le-a favorizat dezvoltarea ca și specificul activității. Stemele și emblemele sigilare constănțene înfățișează de regulă ambarcațiuni sau chiar o imagine din portul ce a devenit încă de la începutul secolului nostru renumit pentru această zonă a continentului. Însemnele tulgene se caracterizează prin cuprinderea a doi delfini — simboluri prelucrate din armorial moldav, unde au definit regiunea maritimă a țării.

Dar alături de acest tip de reprezentări, patrimoniul heraldic românesc conservă și alte interesante compoziții heraldice, provenind din Dobrogea, care fac aluzie în mod direct la ideea unității naționale, evocând obiectivul major al neamului — lupta pentru independență. Remarcăm dintre acestea sigiliile folosite de unele instituții din această parte a țării având în emblema lupoanca capitolină, ca și însemnul atribuit Dobrogei pe harta „Dacia sau Țările Române vecine”, editată în a doua jumătate a veacului trecut, izvor cartografic care a provocat, tocmai datorită ideilor pe care le degaja un vehement protest din partea imperiilor vecine ce cotropiseră pământuri românești. De o importanță deosebită este în acest sens și stema orașului Tulcea de la începutul veacului nostru, care însumează simboluri vorbind de originea comună și lupta pentru neațărnare, al căror mesaj este subliniat de deviza, unică în evoluția heraldicii românești „Roma mea mater”.

Se adaugă acestora izvoarele medalistice expresive pentru ilustrarea ideilor majore ale istoriei românești. Se individualizează dintre acestea medalia emisă cu prilejul aniversării a cinci decenii de la reintegrarea Dobrogei la patria mamă, sintetizând istoria acestui teritoriu din epoca romană și pînă în epoca modernă. Neîndoiește, analiza simbolurilor dobrogene actuale — dialog viu între trecutul plin de glorie și prezentul în continuă înnoire — va permite cunoașterea mai profundă a istoriei acestor locuri, marile idealuri nutrite de înaintași ca și împlinirile epocii pe care o străbatem.

UNITATEA CULTURII MATERIALE ȘI SPIRITUALE DIN SPAȚIUL CARPATO- DANUBIANO-PONTIC ÎN SECOLELE VI-VII, FUNDAMENT AL UNITĂȚII ETNO-CULTURALE VECHI ROMÂNEȘTI

dr. IOAN MITREA

Intensificarea cercetărilor arheologice în ultimele decenii, în toate regiunile țării noastre, a avut drept rezultat o tot mai bună cunoaștere și a realităților istorice din secolele VI-VII, etapă importantă în desăvârșirea procesului de etnogeneză a românilor.

Identificarea a peste 300 de așezări și necropole din secolele VI-VII, răspândite în tot teritoriul carpato-danubiano-pontic, efectuarea de cercetări sistematice, într-un număr important de situri arheologice, cum ar fi Bratei, Cernat, Cristuru-Secuiesc, Bezid, Medişoru Mare, Morești, Hărman, Berea, Biharea, Sighișoara etc. în Transilvania, sau la Sucidava, Găneasa, Craiova, Gropșani, Insula Banului, Sărata-Monteoru, Budureasca, Dulceanca, București (punctele Militari, Ciurel, Străulești, Dămăroaia), Sirna etc. la sud de Carpați, precum și la Sipot-Suceava, Botoșana, Iași, Cucorăni, Bacău-Curtea domnească, Davideni, Dodești, Izvoare-Bahna, Lozna-Străteni, Ștefan cel Mare etc. în regiunile de la răsărit de Carpați ale României, a dus la acumularea unei bogate documentații, o adevărată „bancă de date arheologice”. Analiza complexă a rezultatelor cercetărilor arheologice, urmărind să surprindă conexiunea multiplă dintre diferitele aspecte precum tipurile de așezări și locuințe, riturile și ritualurile de înmormântare, inventarul așezărilor și necropolelor, aspecte ale culturii spirituale și organizării economico-sociale, oferă nu numai un tablou veridic al dezvoltărilor social-istorice ci și dinamica fenomenelor etno-culturale din secolele VI-VII.

Multiplele caracteristici ale locuințelor și instalațiilor pentru foc, ale ceramicii lucrate cu mâna sau la roată, care evidențiază unele tradiții dacice și romane, diversele unelte și obiecte de podoabă, existența unor cuptoare de redus minereul de fier (Sighișoara, Budureasca, Sirna, Botoșana, Davideni, Ștefan cel Mare etc.) și a atelierelor de prelucrare a metalelor (Budureasca, Botoșana, Davideni), constituie documentația de bază ce probează prezența unei populații autohtone, romanice, creștine, cu o civilizație proprie, de tradiție daco-romanică, civilizație ce se deosebește radical de cultura materială aparținând populațiilor migratoare, care au pătruns în secolele VI-VII în unele regiuni ale Daciei.

În secolele VI-VII, ca și în etapele precedente sau următoare, în nici una din marile unități geografice ale Daciei nu se constată viduri demografice. Neamurile în migrație pătrunse în

unele regiuni ale Daciei nu au dislocat, nu au asimilat și, cu atât mai puțin, nu au distrus populația autohtonă. Gepizii, slavii și avarii nu s-au așezat în masă pe teritoriul Daciei, ei constituind doar o pînză discontinuă și subțire, în raport cu pătura unitară a populației autohtone romanice. Dominația migratorilor a fost nominală și vremelnică, exercitîndu-se doar asupra unor regiuni restrînse. Cercetările arheologice microzonale (de exemplu în microzona Budureasca, unde s-au identificat peste 15 situri arheologice, sau în microzonele de la Biharea, Sighișoara, Izvoarele-Bahna, Dodești etc.) au demonstrat că, chiar dacă au existat o oarecare mobilitate a comunităților autohtone în secolele VI-VII, această mobilitate s-a circumscris unei stabilități microzonale.

Populația autohtonă, romanică în tot spațiul Daciei, expresie a încheierii procesului de romanizare în tot acest spațiu, se dovedește a fi avut permanente legături cu lumea și civilizația bizantină.

În secolele VI-VII populația autohtonă, care se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor și cu numeroase meșteșuguri, avea structuri economice proprii, era organizată în obști sătești, deseori reunite în uniuni de obști, adevărate „romanii populare”. În această vreme s-au statornicit anumite norme social-juridice în cadrul obștilor țărănești, norme care se vor conserva și perpetua în secolele următoare.

Ansamblul structurilor economico-sociale și etno-culturale din secolele VI-VII pun în evidență un model cultural autohton, care se deosebește total de structurile caracteristice populațiilor în migrație sau celor sedentarizate în zonele limitrofe spațiului carpato-danubiano-pontic.

Acest model cultural autohton, romanic, specific întregii Dacii în secolele VI-VII, se caracterizează în esență prin următoarele trăsături: autohtonia, romanitatea, unitatea și stabilitatea populației; o economie bazată pe cultivarea pămîntului, creșterea animalelor și practicarea a numeroase meșteșuguri, între care unele total incompatibile cu nomadismul, cum ar fi extragerea și reducerea minereului de fier; forme de organizare social-economice și politico-militare specifice, respectiv existența obștilor și uniunilor de obști; omogenitate lingvistică și religioasă (generalizarea creștinismului); apariția treptată a unor diferențieri economice. Structurile acestui model cultural din secolele VI-VII se vor consolida și evolua în etapa următoare, pe măsura dezvoltării forțelor de producție și a maturizării romaniceilor ca români, generînd structuri calitativ noi care vor defini modelul cultural vechi românesc, cristalizat deplin în ultimele secole ale mileniului I e.n. Se demonstrează astfel că unitatea culturii materiale și spirituale, și în esență unitatea etno-culturală, din secolele VI-VII constituie fundamentul unității etno-culturale vechi românești.

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DIN SECOLELE VI-VII DE LA VALEA NEAGRĂ, COMUNA DULCEȘTI, JUDEȚUL NEAMȚ

ȘTEFAN SCORȚANU

Cercetările întreprinse la Valea Neagră în bazinul râului cu același nume, în anii 1986 și 1987 au avut drept rezultat descoperirea unor noi vestigii arheologice, care vin să ne aducă noi date despre locuirea teritoriului dintre Carpații Orientali și valea râului Siret.

Pe o suprafață relativ mică, care urma să fie supusă unor lucrări de îmbunătățiri funciare, au fost descoperite materiale arheologice, începînd din neolitic, aparținînd culturii Cucuteni și pînă la mijlocul mileniului I e.n.

Cu toate că resturile de cultură materială nu sînt prea consistente, ele fac o dovadă a existenței unor legături organice între etapele de locuire din această zonă și din alte puncte din bazinul pîriului Valea Neagră.

Valea Neagră, aflată într-o zonă de acumulare piemontană, între dealurile subcarpatice și Valea Siretului, cu un relief format din platouri, cu pante domoale expuse la soare, cu creste și zone mlăștinoase, cu un climat continental moderat și o vegetație variată, a oferit condiții de viață pentru oamenii din cele mai vechi timpuri. Sondajele efectuate în mai multe puncte au confirmat descoperirile făcute prin cercetările de suprafață.

Au fost descoperite vestigii din epoca bronzului mijlociu, aparținînd culturii Costișa, din prima epocă a fierului, materiale ceramice din secolul II-III, aparținînd populației carpatice, din secolul IV-cultura Sintana de Mureș, din secolul V, de tip Mănoaia-Costișa și două locuințe din secolul VI-VII.

Pentru tema de față ne interesează descoperirile care aparțin mijlocului mileniului I e.n. cînd pe teritoriul patriei noastre are loc ultima fază a etnogenezei poporului român, trecerea de la populația și limba daco-romană la poporul și limba română.

Din această perioadă, la Valea Neagră au fost descoperite fragmente ceramice din secolul al IV-lea pe trei dealuri diferite și fragmente ceramice aparținînd secolului al V-lea asemănătoare cu cea de la Mănoaia-Costișa din județul Neamț. Secolul al VI-lea și al VII-lea este documentat prin două locuințe adîncite în sol, din care una nu a putut fi cercetată, fiind distrusă de lucrările anterioare, iar a doua, în urma cercetărilor, ne aduce date privind construcția relativ unitară a locuințelor din această perioadă.

Locuința cercetată are lungimea de 3,6 m și lățimea de 2,5 m. adîncită în sol la 1 m, față de nivelul actual de călcare. Este

orientată cu fața spre sud. Locuința a avut o suprastructură din lemn, pe podea au fost găsite mai multe bucăți de lemn ars, căzute în timpul incendiului. În colțul de nord-est avea un cuptor construit ceva mai sus decât podeaua locuinței din bolovani de gresie.

Singurul material arheologic descoperit în locuință a fost ceramica lucrată cu mîna, specifică secolului VI-VII, din care ies în evidență două fragmente de oală-borcan găsite printre dărîmăturile cuptorului.

Lipsa altor materiale din locuință poate fi explicată prin faptul că locatarii au avut timp să-și adune puținele lucruri pe care le aveau înainte de a o părăsi și a fi incendiată.

Cele două locuințe de la Valea Neagră, comuna Dulcești și materialele descoperite se încadrează tipologic cu cele descoperite la est de Carpații Orientali, la Șipot-Suceava, Davideni-Neamț, Curtea Domnească-Bacău, Săbăoani-Neamț și vin să întregească harta descoperirilor arheologice din perioada de formare a poporului român, iar fazele anterioare să demonstreze continuitatea autohtonilor în spațiul est-carpatic.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN SEC. III-V E.N. ÎN ESTUL TRANSILVANIEI

CORNELIU BELDİMAN

Investigațiile arheologice desfășurate cu precădere în ultimele patru decenii în zona estică a Transilvaniei, ce formează teritoriul jud. Harghita, au introdus în circuitul științific date importante privind evoluția istorică a populației daco-romane din sec. III-V e.n., atestîndu-i continuitatea și unitatea de viață materială și spirituală în vatra vechii Dacii, ca și relațiile cu unele populații alogene.

Lucrarea sintetizează datele arheologice și numismatice cunoscute pînă astăzi, prezentate și analizate în cadrul unităților geografice est-transilvănene; se subliniază importanța investigației unor microzone, în vederea definirii unităților teritoriale de habitat, care constituie nucleul continuității daco-romane și românești.

Sub raport microzonal, repartitia descoperirilor arheologice și numismatice din estul Transilvaniei, databile în a doua jumătate a sec. III și începutul sec. V e.n. este neuniformă, reflectînd stadiul actual al cercetărilor și fiind susceptibilă de augmentare (vezi tabelele). Majoritatea așezărilor este cunoscută prin cercetări de suprafață, sondaje sau săpături de mică amploare; cercetări pe scară mai extinsă au fost efectuate la Mugeni și Porumbenii Mici. Așezările sînt deschise, întinse, ocupînd terasele cursurilor de apă; locuiri în peșteri au fost constatate în Cheile Vîrghișului, la Merești. Sînt analizate categoriile și tipurile de complexe și materiale arheologice (locuințe, gropi, cuptoare, descoperiri funerare; ceramică, unelte, piese de port și de podobă din metal sau os) ca și descoperirile monetare (tezaure și piese izolate). Sub raport etno-cultural ele sînt atribuite populației locale daco-romane (orizontul definit prin descoperirile făcute la Sighișoara, Țaga, Bratei, Sf. Gheorghe, Mugeni etc.) pentru aceasta pledează atît tradițiile daco-romane manifestate în tipurile de vase ceramice, unelte etc., descoperirile monetare (piese de bronz de epocă constantiniană) cît și faptul că în zonele vestice (bazinele hidrografice ale Tîrnavei Mari și Homoroadelor) habitatul rural din sec. II-III e.n. (perioada ființării provinciei Dacia) este bine reliefat. Se argumentează astfel existența comunităților autohtone și după mijlocul sec. III e.n., cînd au fost părăsite castrele de pe tronsonul nord-estic al limes-ului. În a doua jumătate a sec. IV e.n. în Transilvania au pătruns dinspre est comunitățile purtătoare ale culturii Sîntana de Mureș (conglomerat etnic sub autoritatea goților) care vor conviețui cu autohtonii daco-romani și cărora li se datorează, între altele, cele două morminte de la Rugănești (ce pot indica o necropolă) și tezaurul pe podobe și monede da la Valea Strîmbă. Pentru sec. V e.n. descoperirile certe sînt încă sporadice; se amintește mormîntul cu craniu deformat de la Odorheiu Secuiesc, asupra căruia s-au exprimat însă păreri diferite legate de datare (sec. IV-V e.n. — G. Ferenczi și I. Ferenczi; sec. VI e.n. — I. Hica-Cîmpeanu și A. Mureșan). Prima încadrare cronologică este susținută pe baza materialului ceramic și a monedelor apărute fortuit în zona centrală a municipiului.

Repartiția pe microzone geografice

I. Depresiunea Giurgeului

	A		B			
	1	2	3	4		
				a	b	
1. BORSEC						○
2. LAZAREA	○					
3. GHEORGHENI	○					
4. PASUL TULGHEȘ						○
5. VALEA STRÎMBĂ			○			

II. Depresiunea Ciucului

	A		B			
	1	2	3	4		
				a	b	
1. CETAȚUIA	○					
2. CÎRȚA	○					
3. COZMENI	○					
4. DELNIȚA	○					
5. INEU	○					
6. LIVEZI-CIUC	○					
7. MIHAILENI	○					
8. SÎNCRAIENI	○					
9. SÎNSIMION	○					
10. TUȘNAD						○

III. Bazinul Homoroadelor

	A		B			
	1	2	3	4		
				a	b	
1. CRACIUNEL						○
2. MEREȘTI	○					
3. SÎNPAUL						○

IV. Bazinul Tîrnavei Mari

A	B			
	1	2	3	4
			a	b
1. ANDREENI	☐			
2. BETEȘTI	☐			
3. BODOGAIA	☐			
4. CADACIU MIC	☐			
5. CADIȘENI	☐			
6. CECHEȘTI	☐			☐
7. CRISTUR	☐			
8. DEJUȚIU	☐			
9. ELISENI	☐			
10. FILIAȘI	☐			
11. FIRTUȘU			☐	
12. GOAGIU	☐			
13. LUTIȚA	☐			
14. MEDIȘORU MARE				☐
15. MUGENI	☐			
16. OCNA DE JOS				☐
17. ODORHEI	☐	☐	☐	
18. PORUMBENII MICI	☐	☐		
19. RUGANEȘTI	☐	☐		☐
20. ȘOIMUȘU MARE	☐			
21. ȘOIMUȘU MIC	☐			
22. ȘIMONEȘTI	☐			
23. TARCEȘTI	☐			

A. Localitatea ; B. Tipul descoperirilor ; 1. Așezare ; 2. Descoperiri funerare ; 3. Tezaure de podoabe și monede ; 4. Descoperiri monetare ; a. Tezaure ; b. Monede izolate

STRUCTURI AGRARE PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN SECOLELE II-VII e.n. ; SEMNIFICAȚIE ISTORICĂ.

dr. ȘT. OLTEANU

Prezentăm aici câteva considerații privind structurile agrare ale comunităților autohtone din spațiul de etnogeneză și locuire a poporului român în perioada migrațiilor (secolele II-VII e.n.), desprinse dintr-o amplă lucrare asupra istoriei agriculturii pe teritoriul României în epoca menționată.

Cercetările arheologice efectuate, mai cu seamă în ultimul sfert de veac, au demonstrat că sub raportul evoluției principalelor unelte agricole există o permanență a prezenței și folosirii lor în toată perioada menționată, în zeci de așezări de epocă, situate pe întreg teritoriul țării (al vechii Dacii). Până în prezent numărul așezărilor unde s-au descoperit unelte agricole este, aproximativ, de peste 150 (brăzdare și cuțite de plug în peste 70 de așezări, seceri în peste 80, etc).

Analiza tipologică a acestor piese arată că odată cu contactul direct dintre civilizația romană și cea geto-dacă, prin cucerirea de către Roma a unei părți din vechea Dacie, populația Daciei receptează din civilizația romană noi tipuri de unelte agricole (brăzdare și cuțite de plug din fier, precum și seceră cu tijă la mâner) superioare celor tradiționale dacice, prin calitățile lor tehnico-economice.

Până în secolul IV e.n. se constată o coexistență a noilor piese cu cele tradiționale ; după secolul IV se impun, aproape total, noile tipuri de unelte înlocuind definitiv pe cele vechi (cu excepția secerilor de origine geto-dacă al căror număr, însă, este în continuă scădere). Avem de-a face, deci, cu un proces de asimilare tehnologică, petrecut în cadrul societății daco-romane, a unor elemente de civilizație romană, superioare celor tradiționale, proces desfășurat paralel și în cadrul celui de contopire a celor două componente ale etnogenezei românești : cea dacică și cea romană.

RITUALURI FUNERARE LA ROMÂNI. RELAȚIA CU SUBSTRATUL.

dr. ION GHINOIU

Generalizînd și sistematizînd un imens material arheologic, cercetătorii apreciază că pe actualul teritoriu al României s-au succedat două modificări fundamentale ale ritualului funerar : înhumarea a fost înlocuită cu incinerarea la mijlocul și sfîrșitul primei vîrste a fierului și incinerarea cu înhumarea în a doua jumătate a mileniului I e.n. Dar, în cadrul acestor ritualuri de bază pot fi identificate numeroase variante, mai mult sau mai puțin cercetate. Teoretic vorbind, în cazul ritualului de incinerare resturile rămase pe rugul funerar puteau fi lăsate pradă intemperiilor sau să fie adunate pentru a fi înhumate, împrăștiate pe sol sau aruncate în ape. Este firesc ca elemente ale ritualului de incinerare, generalizat în perioada geto-dacă, daco-romană și prelungit sub forma biritualului funerar (incinerare și înhumare), pînă la începutul mileniului al doilea e.n. să apară atît de frecvent în obiceiurile de înmormîntare contemporane. Ceea ce surprinde cu adevărat este un enigmatic ritual funerar acvatic identificat etnologic în teritoriile locuite de români, dar rămas încă neatestat arheologic. Raționamente de ordin etnografic și antropogeografic și, mai ales, imensul material arheologic, confirmă prezența unui ritual funerar acvatic la tracii, geto-daci, daco-romani și străromâni, dar nu pot contrazice nici ipoteza prelungirii ritualului de incinerare, cel puțin în unele situații speciale, cu unul acvatic, de pildă aruncarea cenușii funerare în apele curgătoare, în lacuri sau în fîntîni.

Ipoteza existenței la populațiile care au locuit actualul teritoriu al României, unor variante de ritual funerar acvatic va fi sprijinită cu ajutorul următoarelor obiceiuri și practici funerare :

1. deshumarea „morților-strigoi“, incinerarea cadavrelor și aruncarea cenușii funerare pe apă în Oltenia și Muntenia de vest ;

2. consemnarea tradiției conform căreia s-ar găsi în unele fîntîni din nordul Moldovei ulcele cu cenușă funerară ;

3. obiceiul desfășurării „punților“ din pînză, de care se prindea bănuțul, obolul lui Caron, pînă se atingea nivelul apei funerare din fîntîni ;

4. pomenile date peste fîntînă, după același ritual cu pomenile date peste sicriu sau peste mormînt ;

5. ridicarea de cruci și stîlpi funerari, adevărate morminte simbolice sau cenotafuri, la fîntîni și izvoare ;

6. scufundarea în apa fîntînilor a colacului numit „Uitata“ prăgătit pentru oamenii morți de mai mulți ani și al căror nume nu mai este pomenit în cadrul obiceiurilor și practicilor funerare ;

7. trimiterea pe apele curgătoare a sicriului sau a bărcii funerare și înscenarea unor spectaculoase ceremonii funerare din care nu lipseau „jelitul mortului” și „ospățul funerar” (Înmormântarea Caloianului, Slobozirea apei) ;

8. aruncarea pe apele curgătoare a unor obiecte imaginate ca substitut ale mortului (pomul de la înmormântare, stâlpii funerari și crucile putrezite din cimitire) ;

9. rostogolirea din deal în vale a vătafului „mort” în cadrul obiceiului de primăvară numit „Junii brașoveni” și aruncarea „Crăciunului mort” pe râul înghețat în obiceiul de iarnă numit „Îngroparea Crăciunului” și altele.

Aceste obiceiuri și practici rituale, relicve în general tolerate de biserica ortodoxă, întrucât nu afectau profund cultul funerar oficial, înhumarea, trebuie să-și afle originea într-o realitate concretă, într-un virtual ritual funerar acvatic. Se propune, ca ipoteză ce urmează să fie verificată, existența unui ritual sau a unei variante de ritual funerar acvatic la triburile indo-europene, al căror amestec cu populația neolitică din zona balcanică a dat naștere tracilor. Am coborât originea acestor curioase obiceiuri și practici funerare, practicate până în secolul al XX-lea, în perioada străveche a migrației triburilor indo-europene, având ca punct de sprijin ritualul funerar acvatic sau continuarea unui ritual de incinerare cu o variantă funerară acvatică la populațiile Indiei moderne și contemporane, unde cenușa rezultată de la incinerare e pusă într-o urnă, îngropată pentru câteva zile în pământ, dezgropată și aruncată într-un râu sau într-un loc sfânt.

CONSTANTA SEMANTICĂ ÎN RELAȚIA TOPONIM — NUME COMUN — TERMEN ABSTRACT

Un model de analiză structurală a semnificației în elementele de substrat

AURELIA BALAN-MIHAILOVICI

„La linguistique structurale — paradoxalement, étant donné son orientation non historique — a apporté récemment, grâce à la notion de „série”, une contribution très intéressante à l’élucidation d’un certain nombre de mots de caractère populaire et expre-

ssif jusqu'ici expliqués de manière peu satisfaisante, ou totalement inexpliqués." (Jacqueline Picoche, **Dictionnaire étymologique du français moderne usuel**, Hachette Tchou, 1971).

Ne vom ocupa de un cuvînt cu o vastă arie de circulație, prezent în limba literară ca și în cea populară cu numeroase variante fonetice datorate vechimii și a influențelor de adstrat, fie la nivelul semnificantului, fie la cel al semnificatului.

FĂGĂȘ, cu forma veche populară OGĂȘ, la rîndul lui cu variantele : OGĂȘA, OGĂȘIE, OGĂRȘIE, VĂGĂȘ, HAUGĂȘ, HOGĂȘ, HOĂGĂȘ, HOĂGA, UGĂȘ și ŪNGAS (Cristian-Brașov) este înțeles ca unitate numai pe baza analizei semnificantului : 1, cu sens păstrat în toponime, parte proeminentă, **movilă, ripă** acoperită cu iarbă, mal al unui rîu dar și **cavitate, vale, adîncitură, văgăună** ; 2, brazdă adîncă, lăsate de vehicule pe un teren afînat, **adîncitură, șanț** ; 3, prin extensie, drum strîmt, **poteacă, cale** cu sens figurat, **direcție, drum bătătorit**, obișnuit experimentat. Forma primară OGĂȘ trebuie analizată în corelație cu familia semantică vgr. Ъγkos,ov, lat. **uncus**, „proeminență, curbura”, volum, mărime, figurat „importantă”, got. **hauch**, sanscr. **ankah**, vgerm. **anga** „adînc, genune”. Prin urmărirea proceselor semantice, prin atestarea formelor și a semnificațiilor în documentele și dicționarele evului mediu, a glosarelor și anchetelor dialectale se realizează prezența rădăcinii purtătoare de semnificație care nu este magh. **vagni** „a tăia”

RITURI ȘI RITUALURI DE ÎNMORMÎNTARE ÎN PRIMUL MILENIU ÎN REGIUNILE DIN NORDUL DUNĂRII

dr. EUGENIA ZAHARIA

Comunicarea are ca subiect discutarea raportului dintre incinerare și creștinism, pe baza riturilor și ritualurilor de înmormîntare practicate în regiunile noastre, în perioada de după retragerea romană și pînă în secolul XII.

Pentru a putea urmări subiectul propus și a dovedi existența și coexistența celor două principale rituri și în perioada creștină, ca și lipsa unei legături directe între aceste rituri și creștinism considerăm necesar prezentarea unui scurt istoric.

Riturile și ritualurile de înmormîntare fac parte din totalul de manifestări social spirituale, cunoscute prin descoperiri arheologice, începînd cu paleoliticul mijlociu.

Drept rezultat al observațiilor acumulate de om, gîndirea umană evoluase la nivelul formării unor concepții și credințe în legătură cu moartea, concepții și credințe din care face parte și apariția unui cult funerar; adică manifestarea unei atitudini conștiente a omului față de moarte, recunoașterea de către societatea vie a semnificației biologice și sociale a morții, ca fenomen natural și obligatoriu, ca destin normal și final al vieții. În raport direct cu evoluția acestor elemente, în funcție de loc și timp, se vor dezvolta cele două principale rituri: înhumarea și incinerarea.

La sfîrșitul paleoliticului apar primele grupări de morminte, iar în mezolitic primele necropole. Treptat, începînd din neolitic, se separă aria funerară de aria de locuire, dezvoltîndu-se și răspîndindu-se amenajarea necropolelor, ca teritoriu al morților. Pînă la sfîrșitul epocii bronzului predomină ritul înhumării; alături de acesta se practica și incinerarea, în unele arii culturale în exclusivitate, în altele numai într-un anume procent, deci biritualism. Incinerarea se practica ca rit propriu-zis, adică total sau numai parțial, ca mijloc pentru distrugerea părților putrescibile ale corpului.

Incinerarea apare în mezolitic ca rit sau ritual legat de cultul craniului (context în care craniile erau depuse ca ofrande, iar corpul ars). În neolitic apar grupări de morminte și chiar cimitire de incinerare în groapă; iar la sfîrșitul neoliticului primul cimitir de incinerare în urne.

Constituirea treptată în timp și în spațiu, a acestei practici ca rit funerar, se leagă direct de acțiunea grăbită a descărnării cadavrului, pentru reducerea la schelet, care era îngropat. Dezvoltarea ca rit funerar și răspîndirea lui ca atare, este de pus în legătură, pentru epoca bronzului, cu pătrunderea indo-europenilor în Anatolia și a Dorienilor în Balcani și la Dunăre.

Există înmormîntări și cimitire birituale în aceeași arie culturală, ceea ce dovedește că cele două rituri nu se exclud, și că s-au folosit în funcție de necesitate și de credințe. Incinerarea nu conține nici un principiu opus înhumării, deoarece depunerea directă a cadavrului, încinerat total sau parțial, este tot o îngropare — în urnă, în sarcofag sau direct în pămînt.

Și în epoca fierului s-au folosit ambele rituri, incinerarea avînd însă o mult mai mare răspîndire în toată Europa.

Aceași situație se întîlnește și la romani, care au practicat ambele rituri, în același cimitir și chiar în același mormînt. Și în Dacia romanii au practicat ambele rituri, incinerarea suprapunîndu-se aceluiași rit practicat și de geto-daci; romanii au adăugat ritualurile lor caracteristice. În acest sens, un exemplu clar îl găsim în necropola daco-romană de la Bratei, din sec. IV-V, în care s-a folosit numai incinerarea, dar cu ritualuri deose-

bite, unele romane, iar altele geto-dacice. În același cimitir există și un mormînt cu ritual roman, avînd groapa în cruce, formă folosită pentru mormintele cu martiri în perioada paleocreștină.

La numai 30 km de Bratei, la Biertan, s-a găsit cunoscuta monogramă creștină, care a fost atîrnată de un candelabru. Descoperirea duce la concluzia sigură, a existenței unei comunități creștine, bogată și bine organizată.

Ritul incinerăției continuă să fie folosit și în secolele VI-VII, în perioada romanică, de către populația locală, care se dovedește a fi creștină. Acest lucru este atestat de prezența în toată aria de răspîndire a așezărilor din secolele VI-VII (Ipotești — Cîndești), a numeroase tipare de turnat cruci și alte obiecte creștine, ca și a filacteriului (sticlută în teacă de argint cu două tortițe pentru atîrnat la gît) găsit într-un mormînt de incinerăție în groapă, la Sărata-Monteoru.

Trecînd la etapa secolelor VIII-XI, numeroase descoperiri arheologice făcute în așezări rurale și urbane, dovedesc în continuare practicarea creștinismului. Cimitirele acestei perioade sînt birituale, în care proporția mormintelor de incinerăție (în groapă și în urnă) variază de la o etapă la alta, de la o regiune la alta. În regiunile mai apropiate de Imperiu proporția mormintelor de înhumăție și prezența elementelor creștine (cimitirul de la Obîrșia Nouă din Oltenia) sînt predominante. Caracteristicile acestei perioade sînt crucile și medalioanele cu cruci.

Unitatea culturală și originile civilizației și culturii etapei secolelor VIII-XI (Dridu), considerînd așezările rurale, pe cele urbane cît și necropolele, ca și practicarea celor două rituri în același cimitir ca și în același mormînt, ne obligă a raporta totalul mormintelor aceleiași populații românești. Astfel, populația românească era creștină dar practica încă incinerăția.

Dovezi ale unor asemenea practici sînt și în sudul Dunării : în cimitirul de la Preslav, datat (de Totiu Totev) în secolul IX, s-a găsit o cruce-engolpion de bronz într-o urnă.

Din secolele XII-XIII s-au găsit la Bratei un mare număr de gropi (de formă rotundă, ovală și în opt), unele avînd pereții, arși după ritualul roman și daco-roman, pe care le interpretăm drept morminte sau gropi cu caracter funerar. Conținutul acestora exclude în mod sigur folosirea lor ca gropi de gunoi.

Ritul de înmormîntare nefiind dogmă, incinerăția a fost practică pînă tîrziu în imperiu și tolerată de biserică. Sufletul era considerat nemuritor, iar trupul destinat desfacerii, indiferent prin care mijloace.

Ritul înhumăției se răspîndește și devine dominant, odată cu pătrunderea creștinismului în imperiu, mai ales din secolul IV.

Organizarea liturghiei și a practicilor de înmormîntare s-au făcut tîrziu, după secolele IX-X. De aceea se explică și toleranța față de ritualul de înmormîntare. De altfel, biserica, nu a dat, pînă azi, decît două interdicții relativ la incinerăție : prima a fost dată

în 785, de sinodul din Paderborn, iar a doua a fost dată de Roma, în 1886, care n-a fost și nici nu este respectată de lumea catolică.

*

În regiunile noastre, rămase până la sfârșitul secolului X la nivelul dezvoltării rurale, este și mai explicabilă menținerea pe mai lungă durată a unui rit și a unor ritualuri de veche tradiție locală.

ASPECTE ALE RITULUI ȘI RITUALULUI FUNERAR DIN PERIOADA FEUDALISMULUI TIMPURIU ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DIN DOBROGEA

GHEORGHE MANUCU-ADAMEȘTEANU

Studierea necropolelor din perioada de început a feudalismului, aspect foarte puțin cunoscut în nordul provinciei dintre Dunăre și Mare, a constituit o orientare constantă a cercetărilor noastre.

Descoperiri întâmplătoare au evidențiat morminte de incinerare izolate la Mihail Kogălniceanu și 6 Martie, localități în care cercetările arheologice sistematice urmează să precizeze caracterul cimitirelor astfel semnalate — de incinerare sau birituale.

Investigarea arheologică a unor tumuli funerari din diverse puncte de pe harta județului Tulcea a dus la dezvelirea unor morminte aflate în poziție secundară, datînd din perioada feudalismului timpuriu. La Chilia (săpături 1984-1985), Mihai Bravu, (săpături 1987) și Sarichioi (săpături 1988) au fost cercetate numai morminte de înhumare fapt care aruncă o lumină nouă asupra necropolelor din această perioadă. În mormîntările prezintă unele elemente de ritual care dezvăluie persistența unor obiceiuri păgîne. La Mihai Bravu, printre morminte, au fost dezvelite cîteva vetre deschise, pe care au fost sparte ritual vase de tip Dridu (sec. X). La Chilia și Sarichioi s-a înregistrat o situație cu totul surprinzătoare: la unele morminte s-a constatat îndepărtarea intenționată a unor părți de corp. Fie că este vorba de tăierea capului, fie a unor părți mai mari sau mai mici de la mîini sau picioare, faptul constituie un aspect nou: întîlnit în necropo-

lele dobrogene de înhumăție, analogii găsimu-și în necropolele din alte zone ale țării (Banat, Transilvania) și din Jugoslavia, Bulgaria și U.R.S.S.

TRADIȚII DACO-ROMANE ÎN MONUMENTUL RUPESTRU DE LA BASARABI (jud. CONSTANȚA)

dr. PETRE DIACONU

Monumentul rupestru de la Basarabi se compune din bisericuțe, chilii, coridoare, morminte, toate amenajate în cadrul unei cariere de cretă din care s-au exploatat blocuri folosite la edificarea „Valului de piatră” dintre Axiopolis și Tomis. Complexul datează din secolul X.

Pe pereții carierei și ai încăperilor au fost scrijelate diferite reprezentări antro- și zoomorfe, inscripții în caractere runice, cirilice, glagolitice și grecești. Ceramica este de tip Dridu.

Unii cercetători străini au încercat să acrediteze ideea că la Basarabi avem de-a face cu un monument de cultură și civilizație aparținând slavo-bulgarilor, dar analiza componentelor de bază ale acestui complex ne conduce la concluzia că el reflectă un fenomen de sinteză culturală care s-a consumat în cadrul populației romanizate de la Dunărea de Jos. Altfel, nu ne-am putea explica cum s-a putut păstra pînă în secolul X planul unor bisericuțe (vezi cazul lui E 3), plan care își încetează existența în alte părți încă din sec. VI. Ceea ce socotesc unii cercetători ca expresie a unei tradiții bulgare (vezi, de pildă, reprezentările de cai) este, în realitate, o expresie a unei practici din epoca romană documentată la Dunărea de Jos (vezi, silueta cailor sculptați pe ceramica de la Locusteni și Noval din sec. II-III e.n.).

Aceeași este explicația și pentru reprezentările de lupi (Lykoantropia era frecventă în lumea dacilor), iepuri, vulpi etc. Mai mult, unele semne ca X, H, Y, de pe vasele daco-romane din sec. II-III, s-au impus ca litere în alfabetul de tip Basarabi dar și ca semne meșteșugărești în lumea olarilor și pietrarilor din sec. IX-X.

De notat, că la Basarabi este reprezentată (într-o manieră cît se poate de naturalistică) un Hercules Saxanus, zeitate pro-

tectoare a minerilor din epoca romană. Aceeași reprezentare, în tehnica basorelief, se întâlnește și în cariera din sec. X de la Cernavodă. Evident, cultul lui Hercules Saxanus nu se putea menține pînă în sec. X decît prin intermediul populației autohtone, romanizate.

În șirul elementelor cultural-spirituale de veche tradiție romano-provincială intră și alte simboluri: păunii afrontați, călăreții-vînători (care amintesc de cavalerii danubieni) pătratul cu diagonale, fasciile cu topoare cariene, crucile de toate genurile, oranții, paharele euharistice de cretă etc.

Evident, pe parcursul timpului au fost însușite și alte elemente aparținînd unor populații alogene de pildă, nordice (goto-varege) slave, etc.

Monumentul de la Basarabi aparține unei comunități în care prominența o aveau românii. În el se reflectă, așa cum s-a spus, un fenomen de sincretism religios între creștinismul primar și vechile credințe daco-romane. Acest fenomen s-a dezvoltat cu deosebire în condițiile create de prăbușirea limes-ului dunărean. Din punct de vedere strict dogmatic, practicile religioase ale locuitorilor de la Basarabi aparțin unei secte creștine, nesubordonate Constantinopolului sau Romei.

PODOABELE — ELEMENTE DE UNITATE ȘI CONTINUITATE ÎN PORTUL POPULAR DIN MOLDOVA

EMILIA PAVEL

Expunerea începe cu podoabele de cap, ce au semnificații deosebite în obiceiurile legate de ciclul vieții, în special la nuntă. Aceste piese de port sînt cunoscute din cele mai îndepărtate culturi. Diademe și ace de păr s-au găsit în inventarul necropolelor încă din epoca bronzului (Viadimir Dumitrescu, **Arta preistorică în România**, București, 1974, p. 347).

Purtătorii culturii Monteoru de la Cîndești — Vrancea, foloseau diademe din fir de bronz pe care se înșirau cochilii de melci. Inelele de buclă sau de cîrlionți de asemenea sînt cunoscute în inventarul acestei necropole (Marilena Florescu, **Raport privind săpăturile de la Cîndești**, 1976, București, 1977, p. 116).

Prețioase date despre podoabe de cap, diademe și ace de cîrlionți găsim și în studiile lui Vasile Pârvan (**Dacia**, București, 1976, p. 53). Diadema de aur din sec. II-î.e.n., descoperită la Bunești — Averești, Vaslui atestă existența acestor obiecte în centrul Moldovei.

Dintre podoabele medievale amintim diadema de la Cîtnari, sec. XII-XIII și placa de diademă de la Hlincea — Iași. La Hlincea — Iași, s-au descoperit plăci mici rectangulare, prevăzute cu orificii la colțuri, unele decorate prin ciocănire cu motive animale care fac parte dintr-o diademă din secolul al XV-lea și care reflectă o veche tradiție.

Piesele ce compun podoabele de cap la femei poartă diferite denumiri cu rezonanțe străvechi: concii, chitii, cîrpe, fes roșu, gîtar (diademă), ace de păr, piepteni de os, coronite de flori și alte podoabe țesute, ștergare, marama, batiste în trei colțuri, cu dantelă și mărgelile pe margine sau cele din materiale de fabrică cum sînt barizul, casînca și taclitul înflorat.

Aceste obiecte, prin funcția ce o au în ceremonialul nunții, de a „lega capul miresei ca să nu vadă părul soarele că e păcat“, ne amintesc de unele rituri de fecunditate străvechi ca și de unele practici legate de cultul soarelui cunoscut de străbunii noștri traco-geto-daci.

Legatul miresei la nuntă este un străvechi obicei. Femeile căsătorite n-aveau voie să umble cu capul descoperit, sub motiv că păcătuiesc. În Banat, pe valea Bistrei, informatorul susține: „După nuntă nu mai vedea perisorul soarele. (Mălăescu Lena, 78 ani, sat Măru, com. Zăvoi, jud. Caraș-Severin, 1971).

A doua grupă de podoabe la care ne vom referi, sînt cele purtate de către fete și femei la gît, mărgelile, salbe de monede, în urechi cercei, pe deget inel, cu străvechi funcții apotropaice și care pînă în prezent păstrează încă unele credințe și magii ale unei mentalități arhaice.

Podoabele purtate la gît, mărgelile, zgărdițe, gherdane, salbe de monede, în urechi cercei, pe deget inel, sînt de veche tradiție la autohtoni. Coliere și podoabe s-au întîlnit la statuetele neolitice din faza culturii Cucuteni A: „Amintim în mod special, o statueta de la Trușești, purtînd un triplu colier, care coboară pînă aproape de talie și avînd părul moale ca o fîșie lată, ce străbate întreaga spinare și ajunge pînă la talie“ (Vladimir Dumitrescu, op. cit. p. 210, Fig. 221-222). Coliere și brățări sînt cunoscute în epoca bronzului.

Un loc important în cultura geto-dacă, îl ocupă arta argintului. Dumitru Berciu susține că „arta argintului este caracteristic dacică“, după inventarul de podoabe descoperit: coliere, brățări de argint, lanțuri de argint, ine, pandative (Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre, București, 1966, p. 306, 307, 308, 309). Podoabe de argint din sec. II-î.e.n., există și în așezarea de la Bunești — Averești, Vaslui (V. Bazargic, 1984).

La dacii liberi din zona Văleni-Botești, Neamț s-au găsit obiecte de podoabă din prima jumătate a sec. II e.n. și continuând pînă în a doua jumătate a sec. al III-lea e.n. Dintre acestea amintim podoabe de argint, inele, cercei, brățări și pandative. Mărgelele de sticlă transparentă predomină, fiind de formă sferoidală sau cilindrică în diferite culori: galbene, cenușii, albe, albastre, roșii, vișinii, portocalii, verzi, turcoase și bleumarin (Ion Ioniță, Vasile Ursache, Văleni o necropolă a dacilor liberi, Iași, 1988, p. 90-94).

Tezaurul descoperit la Răducăneni în 1969 este constituit din 59 de piese, majoritatea obiecte de podoabă feminine, lucrate din argint simplu sau aurit, datînd din secolul al X-lea. Dintre acestea amintim, cercei, brățări, pandative, coliere, inele (Dan Gh. Teodor, Romanitatea Carpato-Dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n., Iași, 1981, p. 67).

Podoabele medievale găsite în tezaure, sînt lucrate din argint sau argint aurit. Dintre cele mai frecvente piese amintim cerceii de tîmplă și brățările.

Paralel cu aceste produse ce aparțin tezaurelor, în spațiul românesc și mai ales în lumea satelor, circulau piese mai accesibile, conform gustului celei mai mari părți a populației, mai comode la purtat. Ele sînt realizate cu mult simț artistic de meșteșugari locali, care păstrau vechea tradiție.

În portul popular există o mare bogăție de podoabe. Șiraguri de mărgele roșii, albastre, albe, galbene, verzi, stînjene se purtau la gît. Zgărduța sau gherdanul din mărgele colorate redau motive străvechi, specifice artei noastre populare, cum sînt romburile, zig-zagurile, x-urile.

Femeile foloseau la gît mărgele, în urechi cercei, pe deget inel. În legătură cu aceste podoabe se mai păstrează și astăzi mesaje ale unei îndepărtate mentalități arhaice.

„La gît port mărgele și în urechi cercei, ca să nu port balauri pe lumea cealaltă“. „Inel port pe deget, că dacă blestemi copiii, să cadă blestemul pe inel, ci nu pe copii“ (inf. Neicu Profira, 52 ani, Sipote — Iași). „Dacă porți mărgele la gît, pe lumea cealaltă nu porți șerpi“ (inf. Vițcu Eftimia, 75 ani, Andrieșeni — Iași). „Cine nu poartă mărgele, pe lumea cealaltă poartă șerpi, iar în urechi cine nu poartă cercei, poartă broaște“. „Verigă sau inel purtăm pe mîină, că dacă blestemi copiii, să cadă pe inel, nu pe copii blestemele“ (Miron Costin, Trifești — Roman).

„Dacă porți mărgele la gît, cad blestemele pe ele, nu pe copii“ (Flămînzii — Hîrlău). „Mărgele și inel purtăm, că dacă blestemi copiii, să cadă blestemele pe ele, nu pe copii“ (Frătăuții Noi — Rădăuți).

În nordul Moldovei s-au purtat salbe din cîte trei rînduri de monede de argint. Salbe de monede s-au găsit și în sudul Moldovei, în Vrancea și în alte zone etnografice ale țării.

Obiceiul de a se purta podoabe de către femei, este vechi și străvechi, fiind moștenit din cele mai îndepărtate culturi neolitice, tracice și geto-dacice.

Podoabele sînt piese de port popular, de veche tradiție care în diferite variante se regăsesc pe întreg teritoriul țării noastre, confirmînd unitatea moștenirilor din portul popular românesc.

SUBSTRAT TRACO-DACIC ÎN ARHITECTURA ROMÂNEASCĂ

RADU OCTAVIAN MAIER

Analizînd arhitectura țărănească în toate aspectele ei, putem afirma că ea este una din formele de bază ale culturii materiale, din cercetarea căreia se poate desprinde și contura fără drept de contestare specificul etnic-național, care poate fi urmărit pe întinse perioade istorice și pe vaste zone etnografice. Astfel, dezvoltarea construcțiilor gospodărești și în special a casei de-a lungul veacurilor a dus la formarea unor străvechi tradiții în arhitectura țărănească, a unei gândiri originale românești în acest domeniu.

Datele etnografice, oferite de materialele concrete de teren, cît și cele arheologice, atestă că același mod de viață economică, precum și condițiile climaterice asemănătoare oferă premisa creării unor tipuri de locuințe identice cu elemente etnice comune, chiar și în zone diferite, pe teritorii întinse.

În acest sens este elocvent tipul românesc de casă. Astfel, plecînd de la casa tradițională românească ; casa cu o singură încăpere ; la casa cu tindă ; la cea cu casă-tindă-casă etc. încercăm să ajungem în sens invers pînă în negura mileniilor trecute, folosind drept argument asemănările pînă la identitate ale acestor construcții cu cele atestate la traco-geto-daci, și apoi la români, pînă în zilele noastre.

Construcțiile traco-geto-dacilor și cele românești, în veacuri, indiferent de natura materialului din care au fost ridicate și de destinația lor, constituie unul dintre cele mai semnificative creații ale acestor popoare.

Toate construcțiile arhitectonice ale acestei lungi perioade istorice, începînd cu cele mai modeste locuințe și amenajări

gospodărești, încheind apoi cu marile lucrări de fortificații, sînt tot atîtea indicii de exprimare tehnică și materială a popoarelor antichității. În spațiul carpato-dunărean, se evidențiază concepția arhitectonică ce a stat la baza făuririi acestora cît și modul stabil de viață, de multe ori modestă, dar uneori, comparabil cu realizările similare din lumea greco-romană.

Etnografia pune la dispoziție întreaga tipologie a locuinței pentru perioadele mai tîrzii, iar arheologia este singura furnizoare de date veridice, concrete, ale perioadelor îndepărtate.

Prin coroborarea datelor furnizate de aceste două științe, putem constata că în zona carpato-danubiano-pontică și mediteraneană tipologia locuinței se suprapune în cea mai mare parte a fenomenelor; astfel atît arheologia cît și etnologia atestă: locuințele adîncite în pămînt, „**bordeiele**“, „**semibordeiele**“; locuințele de suprafață, „locuințele cu o singură încăpere“, „locuințele cu mai multe încăperi“, și formele acestor construcții cum sînt: casele din piatră de formă „rotundă-circulară“, casele de formă „pătratică“, sau „paralelipipedică“, etc. cît și a caselor „gemene“.

Toate aceste elemente ale arhitecturii contemporane românești și cele atestate de arheologie, se bazează pe aceleași elemente componente în structura lor, cît și aceleași forme și dimensiuni, încît ne dau posibilitatea de a trage unele concluzii privitoare la evoluția lor, la continuitatea și stabilitatea lor în timp cît și la forma de viață stabilă a acestor populații în decursul istoriei.

TEHNICI TRADIȚIONALE DE CONSTRUCȚIE ÎN LEMN;

I. Repere de tehnici constructive în lemn din neolitic pînă în evul mediu

PAULA POPOIU

Arhitectura este unul dintre cele mai complexe domenii ale culturii populare constituind totodată și o dovadă de continuitate a unor elemente de cultură materială în spațiul românesc. Descrierea și clasificarea tehnicilor constructive în lemn, realizată cu mijloacele etnografiei, oferă modele pertinente pentru înțelegerea vestigiilor arheologice, și în același timp ușurează re-

constituirea arheologică a tipurilor de tehnică folosită la construirea pereților locuințelor descoperite în săpături.

Materialele și tehnicile de construcție (determinate de specificitatea materialului) sînt adaptări ale omului la un anumit areal geografic (condiții de climă, materie primă aflată la îndemînă, adaptări la teren) și la un anumit nivel de dezvoltare a tehnologiei — condiționat istoric. În spațiul carpato-dunărean, continuitatea de locuire a generat de-a lungul timpului, tipuri de locuințe cu caracteristici comune — materiale, planimetrie, funcționalitate a încăperilor și nu în ultimul rînd tehnici de construcție asemănătoare în epoci istorice diferite. Pornind de la studiul arhitecturii populare conservată în satele noastre sau constituită în muzee etnografice în aer liber, se pot face analogii de tehnici de construcție a locuinței coborînd în timp pînă în neolitic.

Atît în arhitectura populară cît și în cea reconstituită în urma săpăturilor arheologice se regăsesc trei tipuri de locuințe :

1. locuința semiîngropată (bordeiul)
2. locuința de suprafață
3. locuința pe două nivele

la care sistemul și tehnica de construcție este aproape similară cunoscînd evoluții lente de la o epocă la alta.

Pereții caselor sînt construiți în cele două sisteme de tehnică de construcție în lemn cunoscute în Europa : Blockbau — tehnica de construcție a pereților din birne dispuse orizontal — și Fachwerk — schelet portant umplut cu diverse materiale (cu preferință pentru sistemul Blockbau). Inițial pereții au fost construiți din birne rotunde de stejar, fag sau conifere. Birnele puteau fi despicate în două avînd secțiuni semicirculară. Atît birnele de secțiune circulară cît și cele semicirculare sînt încheiate la capete prin metode simple (îmbinări rotunde sau îmbinare „căucește” sau „stînește” — cel mai vechi tip de îmbinare cunoscut la locuința din birne rotunde). Pereții erau lipiți cu lut și văruiți în exterior.

Cu vremea, birnele rotunde se transformă în birne cioplite în patru fețe fiind încheiate la capete cu îmbinări „drepte”, „în coadă rîndunică”.

Pe măsură ce lemnul se îpușinează, se folosește un alt mod de construire a pereților casei, acela al birnelor scurte : între tălpi și cununile din partea superioară a peretelui se puneau stîlpi de susținere la colțuri și median pe care se băteau apoi birnele scurte. Pentru o mai bună izolare termică pereții erau lipiți în exterior cu lut.

Casele cu pereții de lut pe un cadru de susținere (nuiele, scînduri, stîlpi de susținere) sînt caracteristice zonelor care fac tranziția între munte și cîmpie, zone în care lemnul este mai greu de procurat. Acest tip de case pot fi construite fie „în furci” fie „pe tălpi”.

— Casa „în furci” — pe traseul pereților se pun stâlpi de susținere cu baza înfiptă mult în pământ; la capătul de sus al stâlpilor erau cioplite „furcile” — element constructiv cu rol de susținere a grinzilor și a greutateii acoperișului; scheletul pereților era realizat din împletituri de nuiele lipite apoi cu lut amestecat cu paie sau pleavă.

— Casa „pe tălpi” — stâlpii de susținere nu mai erau înfipti direct în pământ ci în „tălpile” de lemn ale casei; ei susțineau cununa de grinzi pe care se sprijinea acoperișul.

— Casa cu pereții construiți în tehnica denumită „în potici” — se construiesc coiraje de scîndură în care apoi se pun bulgări de pământ amestecat cu pleavă.

Lucrarea își propune și precizarea termenilor folosiți de etnografie pentru tehnicile de construcție în lemn și lut și explicarea pe scurt a acestor tehnici.

II. Repere de tehnici constructive în lemn din neolitic pînă în evul mediu; repertoriul selectiv al vestigiilor cunoscute arheologic.

Tehnicile constructive în lemn, cunoscute pe baza studiului etnografic (bibliografie și teren) pot fi regăsite în timp, pe epoci istorice, folosind reconstituirile făcute de arheologie, începînd cel mai devreme cu neoliticul tîrziu — ilustrat în săpăturile de la Parța și Hăbășești. La Hăbășești, locuințele par a folosi tehnica de „furci” cu împletitură de nuiele dar poate fi întîlnită și casa „pe tălpi” de lemn — în felul acesta se explică lipsa gropilor la locuințele aflate pe un teren a cărui suprastructură nu permite săparea gropilor. Trebuie precizat că termenul „chirpic” folosit pentru lipitura de lut a pereților locuințelor descoperite în cele două stațiuni arheologice este impropriu. chirpicul fiind de fapt caramida nearsa, de mari dimensiuni.

Epoca bronzului nu oferă informații destul de detaliate.

Conform descoperirilor de la Otomani și Sălacea se continuă aceleași tehnici ca în neolitic. Tehnica furcilor este întîlnită de-a lungul timpului pînă în perioada statului dac și poate fi studiată în vestigiile arheologice aparținînd culturii Basarabi (epoca fierului) unde se întîlnesc bucăți de lipitură cu amprente de nuiele.

Începînd cu epoca dacică alături de tehnica „în furci” și „paianța” apare locuința din cununi orizontale de bîrne masive. La construcțiile circulare și poligonale, pereții din lut sînt construiți în tehnica pe care etnografia o numește „în potici”. Este ceea ce arheologii numesc impropriu „pereți de lut armat cu lemn” Tot în această epocă apare și temelie de piatră, rudimentar

construită, dintr-un rînd de pietre peste care se așează talpa de lemn masiv — temelie pe care o regăsim și la casa de lemn din sec. XIX.

Construcția pe tălpi masive este regăsită în Dacia romană — la Ulpia Traiana Sarmizegetusa — unde au fost descoperite urme lăsate în sol de tălpile de lemn.

Perioada prefeudală este mai săracă în informații și deci mai dificil de studiat.

Pentru feudalismul timpuriu, descoperirile de la Capidava și Dinogetia atestă căptușirea în interior a bordeielor cu lemn. Modul de constituire a pereților din dulapi de lemn ca și șarpanta sprijinită pe stîlpi independenți (reconstituirea de la Dinogetia) au echivalente etnografice în tehnica de construcție și în sistemul de susținere a șarpantei la bordeiele din sec. XIX.

Feudalismul dezvoltat și tîrziu va fi ilustrat prin descoperirile de la Vădastra — bordeiele căptușite cu dulapi dispuși orizontal. La Vădastra se păstrează pereții din lipitură de lut în care se văd amprente stîlpilor verticali iar pe bucățile căzute se văd amprente de nuiete (locuința patrulateră).

ELEMENTE DACICE ÎN SĂRBĂTOAREA ANULUI NOU

GERMINA COMĂNICI

Abordarea unor probleme privitoare la viața spirituală de vechime milenară evidențiază deopotrivă avantajele și limitele documentului etnologic. Documentul etnologic relevă fapte vii, trăite sub semnul continuității la nivel comunitar. Dar el se impune ca valoare incontestabilă — prin forța cuvîntului scris — doar în ultimele două veacuri. De aceea pentru demonstrația științifică privind un domeniu de mare vechime, documentul etnologic trebuie coroborat cu cele aparținînd științelor umaniste convergente: lingvistica, arheologia și istoria. În această perspectivă interdisciplinară vom analiza unele elemente de substrat, perpetuate pînă în contemporaneitate, existente în conținutul sărbătorii Anului Nou.

Pornind demonstrația noastră de la figura adînc implementată în tradiția românească a lui Moș Crăciun, am apelat

„ab initio“ la analiza termenului — element de convenție în cadrul comunicării — dar extrem de semnificativ pentru înțelegerea globală a contextului non lingvistic. Etimonul și evoluția fonetică stabilite de N. Cruceru conexasă cu argumentul etnologic probează sensul global de element de cult solar. Prin argumente convergente lingvistice (sensurile cuvîntului Crăciun), folclorice (analiza textului de colindă) și etnografice (prezența Moșilor în calendar, butucul Crăciunului, Moș Crăciun și brad, Moș Crăciun ca personificare a anului, baia rituală, îngroparea Crăciunului) vom contura figura lui Moș Crăciun ca personaj mitic de sorginte dacică.

Figura miticului Crăciun este doar un filon al demonstrației noastre dintr-o viziune mai largă privind cultul Soarelui în patrimoniul spiritual dacic. Existența incontestabilă a unui cult solar la vechii daci apare atît în sistemul difuz de credințe, în elementele de ordin religios, de ordin practic legat de activitatea agrară, toate acestea susținute de probe arheologice de valoare variată de la sanctuare și elemente de cult pînă la simboluri solare (roata, discul, barca, carul, lebăda).

Corelarea cultului solar cu simbolismul focului o vom realiza prin bogate și variate probe de ordin etnografic : prezența ceremoniilor legate de aprinderea focului la momentele critice ale activității solare (echinocții și solstiții), legătura dintre cultul focului și reprezentarea calului, legătura focului și cultul morților, prezența unor obiceiuri și practici legate de foc în contextul sărbătorii Anului Nou (scormonitul în foc, aprinderea roților, de foc, practicile de divinație).

Bogatul material etnografic, pe suport arheologic, pe care-l vom comenta va contura astfel existența unui cult solar în forme evaluate de sorginte autohtonă peste care se va infuza cultul Mithriac, ambele asimilate într-o osmoză perfectă.

Existența cultului solar în spiritualitatea dacică vine să demonstreze semnificația creațiilor culturale, ca semne complete, în care omul își apropie și domină universul înconjurător.

Determinate de praxis, limbajul cultural se assemblează într-un sistem integrativ, din care noi ne-am străduit să desprindem doar o componentă. Legătura dintre origine și prezent evidențiază astfel rolul activ al tradiției, evaluarea corectă a sensului valoric și specificității în evoluția culturii populare.

În domeniul de investigaare al culturii materiale aparținând diferitelor etape ale protoistoriei și istoriei vechi, obiectele recunoscute drept instrumente muzicale contribuie la definirea spiritualității unor civilizații străvechi. În cazul mai special al cercetărilor tracologice, noua coordonată constată și ea o neîntrerupere a formelor de manifestare ale spiritualității cercetate, chiar pînă în zilele noastre.

Din documentarea existentă, referitoare la antichitate, extragere generală a diverselor instrumente, cu terminologia, funcționalitatea și descrierea lor, dă posibilitate cercetătorului să observe denumiri și înfățișări de loc îndepărtate practicii muzicale actuale. Percuția, instrumentele de suflat sau corzile apar în forme primare — unele, sau altele — chiar în forme similare celor din fondul arhaic, vehiculate și astăzi.

Cel mai bogat domeniu, în care pot fi făcute aceste observații, este cel al reprezentărilor figurate, care au păstrat elemente legate de lumea tracă. Iată cum, spre exemplu, pe o placă de marmură albă în formă de **aedicola**, descoperită la Tomis, datată către sfîrșitul sec. I e.n. și aflată în Muzeul de istorie națională și de artă din Constanța, ne atrage atenția figura unui cavaler trac, căruia se alătură o Cybelă cu un tympanon. Desigur, nu cavalerul trac are semnul muzicii, dar asocierea lui cu un instrumentist permite sugerarea unei legături între arta sonoră și lumea tracă.

Dintre personajele mitologice, unul ca Marsyas, originar din Tracia, ne este înfățișat cu un instrument de suflat : cînd cu fluier îngemănat — ca cel din folclorul românesc —, cînd cu un cimpoi. Prezența lui o găsim pe 2 geme și pe un opaiț din argilă. De altfel, cimpoiul poate fi privit ca o derivare a fluierului îngemănat. Tot cimpoi are și silenul beat, de pe o gemă din Oltenia, pierdută astăzi.

În ceea ce privește cercetările tracologice asupra instrumentelor muzicale, valoroase pot fi înfățișările talentatului trac Brygos, ai cărui instrumentiști cu liră și **aulos** dublu reflectă o viziune, fără îndoială, emanată din spiritualitatea sa de ordine.

Din multitudinea instrumentelor de suflat de pe Columna lui Traian purtate de personaje romane, recunoscute cu funcția de **cornicines**, **tubicines** și **bucinatores**, de extras pentru lumea tracă este tipul dacic de trompetă — **carnyxul**.

Naiul este și el figurat pe una din scenele mitic-pastorale, legată de lumea tracă, cea de pe o **aedicola** de calcar de la Potaissa, care înfățișează un păstor sprijinit în pedum, cu o bonetă frigiană pe cap și în stînga lui un nai cu șapte tuburi.

Cithara sau lira sînt denumirile întîlnite în antichitate pentru instrumentele cu corzi verticale și cu o cutie de rezonanță — inițial sub formă de carapace. Sursă sonoră cu cele mai rafinate și elevate posibilități muzicale pentru vremea respectivă, lira este însemnul muzical suprem. Personaje mitice ca Thamyris, Musaios și Philammon, originari din Tracia, formează o adevărată pleiadă de instrumentiști ai lirei — personaje orfice — în fruntea cărora stă tracul Orfeu, admiratorul lui Apollo, — cel cu lira de aur. Prin atribuirea acestui însemn muzical unui întreg șir de instrumentiști traci, grecii lasă să se înțeleagă că tracilor le este cea mai apropiată muzică, că ei sînt talentații mînuitori ai lirei. De altfel, chiar muzele — unele dintre ele cu instrumente muzicale (Terpsichore cu lira și Thalia cu tympanon) — sînt de origine tracă.

Totuși, de cea mai mare însemnătate pentru redarea aptitudinii muzicale deosebite a tracilor sînt figurările lui Orfeu, cînd între luptători traci care-i ascultă muzica, cînd murind de mîna bacchantelor trace.

Înfățișarea instrumentelor muzicale ale lumii trace nu ne apare doar figurat: ea este întregită de descrierile anticilor referitoare la situații de viață ale mînuitorilor lor, în care momentul muzical are o funcționalitate anume. Astfel, în paradoxograful lui Rhode sînt descriși geții în atitudinea lor față de un fenomen al naturii, tunetul, căruia populația îi răspunde cu sunetele tobelor. Strabon și Valerius Flacus Caius descriu folosirea **cymbalum**-ului la aceeași populație și a **tympanum**-ului, ca acompaniator al fluierului, la thyrsageți. Pe de altă parte, folclorul nu este numai un păstrător al înfățișării unor instrumente (naiul, cimpoiul, fluierul îngemănat, clopotul); el conservă și date descriptive, cum ar fi cele legate de coplot: la „Plugușor“, zurgălăii Călușarilor, ceremoniile funebre, însemnele muzicale ale ielelor (clopoței, tobe, toacă) — sînt corespondente ale muzelor în imaginația populară.

Mai bine reprezentate în scrierile anticilor sînt instrumentele de suflat. Cercetătorii au recurs la menționările unor poeți sau istorici antici din sec. III-II î.e.n. (Apollonios din Rhodos și Polybios) care au descris păstori cîntînd din fluier sau au subliniat una din funcționalitățile cîntecului păstoresc: aceea de chemare a animalelor, dar nu au arătat că ar fi un fenomen tipic al lumii trace. Ne-ar interesa, deci, mai degrabă o redare de genul celei descrise de către Ovidiu, în Tristele, în care păstorul get apare cîntînd la nai. Descrieri în acest sens întîlnim la Athenaios, unde flautul este prezentat ca o creație a unui personaj mitologic de origine tracă, prezent la nunta unei fiice de rege trac, sau ca „armă“ în mîinile unei populații trace: bisalții. Flautul apare ca acompaniator al dansului în descrierea, de către Xenofon, a banchetului oferit de regele trac Seuthes. Originea tracă a flautului o subliniază și Pliniu cel Bătrîn care-i socoate pe Midas din

Frigia și Marsyas Frigianul creatori ai flautului traversier și, respectiv, dublu. Și în cazul instrumentelor de suflat, folclorul le conservă înfățișarea. În cel românesc, ele nu sînt investite doar cu distincția de semn muzical, ci chiar național. Cimpoiul apare în textele bisericești (Epistolele Sf. Pavel, Codicele Voronețean, Codex Sturdzanus) legat de personaje biblice, în mare parte ca însemn al unei morale potrivnice celei creștine; în virtutea originii păgîne, dionisiace, dacă ne reamintim scena silenului beat, cu cimpoiul pe spate. În sprijin ne vin și inscripțiile din Dacia, prin care se evidențiază marea considerație de care se bucurau utricularii (cimpoierii) și existența unei zeițe patroane a asociației acestora.

Din paralela literaro-poetică făcută între mitologia greacă și folclorul românesc au putut fi extrase și date referitoare la nai. În ideea că această paralelă n-ar trebui să sublinieze existența unui bun cultural decăzut în Balcani, ci trebuie să demonstreze fondul arhaic, la nivel profund ancestral, comun probabil tracilor și grecilor, ne pot da de gîndit și reprezentările zeului Pan cu naiul. De altfel, personajul aparține și cortegiului dionysiac, existent și în lumea tracă.

Toate aceste elemente figurative sau descriptive devin efectiv palpabile prin descoperirile de instrumente muzicale — unele presupuse, altele propriu-zise. Cele presupuse preced sau sînt succedate de cultura tracă (suporturi de tip Ariușd, fluier din marmură din cultura Gumelnița etc.). Cît privește lumea tracă, instrumente muzicale date la iveală de arheologi sînt mai ales cele de suflat : fluier de os — fragmentare sau întregi — de la Curteni (jud. Vaslui), Răcătău (jud. Bacău), Brad. Un corn dacic, din os, provine tot de la Răcătău.

Instrumentele de percuție sînt reprezentate prin clopote și clopoței de bronz, unii găsiți printre obiecte rituale, ca cei de la Enisala (jud. Tulcea). Un clopot provine de la Telița, alte două de la Sarmizegetusa, iar un clopoțel de la Mătăsaru (jud. Dîmbovița).

Fiind vorba de instrumente, aceste obiecte au funcționalitatea legată de scopul întrebuintării lor. În cazul muzicii, inventivitatea creatorului de sonorități și gîndirea constructorului de sursă sonoră, a instrumentului muzical, sînt în raport direct și ilustrează nu numai datele istorico-sociale care i-au influențat, dar și trăsăturile neamului căruia îi aparțin. Studiul instrumentului muzical, ne ajută deci în distingerea elementelor limbajului muzical la traci. Dintre acestea, primul ar fi sistemul de organizare al sunetelor în scară muzicală. Încă de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, cercetătorii au recunoscut drept sistem de organizare al muzicii antichității scara de cinci sunete : pentatonica. La această concluzie s-a ajuns nu numai din observațiile asupra popoarelor primitive contactate, și mai apoi asupra folclorului diverselor popoare evolute, și în studiul

izvoarelor documentare, dar mai ales din constatarea unei evidente legături între instrument și gândirea muzicală (corzile lirei indică un anumit sistem teoretic).

Sprijinindu-se în bună măsură pe teoria bunului cultural decăzut s-a realizat conexiunea dintre folclor și antichitate, certificată prin aceeași organizare sonoră : moduri.

Într-o atmosferă în care toate încercările sînt îndreptate spre a justifica existența sistemului de gândire muzicală de cinci sunete, România, cu bogatul ei folclor, este reprezentată de muzicologul George Breazu care, în baza unei diversități muzicale extreme, emanată de la un popor aproape deloc influențat de cultura Europei centrale și occidentale, vede în sistemul pentatonic caracteristicile străvechi ale unei populații străbune românilor, traco-geto-dacii, conservate în folclorul lor muzical și reflectate, în primul rînd, în organologie.

UTILIZAREA MARKERILOR GENETICI AI HEMOGLOBINEI UMANE ÎN STUDIUL ISTORIC AL POPULAȚIEI DIN ROMANIA (I. MOLDOVA)

**dr. DUMITRU UNGUREANU
și GHEORGHE ȘTEFANESCU**

Studiul markerilor genetici, adică a mutațiilor genice, este deosebit de important pentru caracterizarea populațiilor tuturor speciilor, dar mai ales pentru stabilirea eredității lor, altfel spus pentru cunoașterea originii acestora. Unele mutații genice pot oferi, pe lîngă dezavantaje funcționale și unele avantaje adaptative, putîndu-se menține astfel în acea populație de-a lungul timpului, cu o frecvență constantă, sau chiar în ușoară creștere, fenomen bine cunoscut sub denumirea de „polimorfism echilibrat”.

Mutațiile genice determină modificări ereditare ale unor caractere normale, rezultanta acestora fiind uneori patologică, cum este și cazul markerilor hemoglobinei din prezentul studiu. Gena beta-talasemică, sau markerul beta-talasemic, este rezultatul unei mutații produse la nivelul genei reglatoare globinice, fapt care determină la purtători o serie de trăsături patologice caracteristice, cum ar fi anemie, modificări osoase tipice etc.

În cazul hemoglobinelor umane, se cunosc pînă în prezent peste 400 de tipuri de gene marker, care au în primul rînd o importanță medicală. Importante din punct de vedere istoric sînt numai acelea care se manifestă cu frecvență mare și sînt caracteristice unor anumite populații, cum este cazul markerului beta-talasemic, care a apărut la populația peninsulei italiice acum 4000-5000 ani, amprenta ei osoasă caracteristică, „craniul în perie“, fiind găsite la schelete umane din această perioadă.

Cel mai important marker luat în studiu în lucrarea de față, gena beta-talasemică sau markerul beta-talasemic, s-a menținut de-a lungul mileniilor la populațiile mediteraneene, dar ea este specifică în primul rînd populației din peninsula italică, la care incidența medie actuală este de 20 %, cea mai mare incidență cunoscută în lume, fiind în genere recunoscut faptul că acesta este punct de focar, sau locul din care ea s-a răspîndit în celelalte zone geografice ale Europei și chiar ale lumii. Pentru Europa markerul beta-talasemic a iradiat în perimetrul de expansiune al imperiului roman.

Studiul hemoglobinopatiilor umane cauzatoare de afecțiuni hematologice, pe lângă importanța medicală și fundamental-științifică, prezintă o mare importanță istorică, putînd oferi o serie de date rigurose științifice utile pentru cunoașterea structurii etnice a populației umane actuale din România, dar mai ales pentru elucidarea unor aspecte legate de formarea poporului român. Acest instrument de cercetare furnizează date noi și precise pentru cunoașterea mai profundă a procesului de asimilare a elementului romanic de către populația autohtonă geto-dacică, a fuzionării celor două culturi milenare și a continuității poporului român pe teritoriul actual al țării noastre.

În acest scop au fost utilizate metodologii genetice, hematologice și biochimice, cu triplu rol : 1) efectuarea screeningului populațional în vederea stabilirii frecvenței markerilor, 2) întocmirea tabloului hematologic și clinic și 3) diagnosticul diferențial al hemoglobinopatiilor depistate.

Lucrările au fost efectuate în perioada 1971-1985, de către un colectiv de cercetători de la Centrul de Cercetări Biologice din Iași, condus de cercetător științific Dumitru Ungureanu ; cercetător științific Gheorghe Ștefănescu, medic Lumila Donțu, medic Sînziana Constantin, chimist Theodor Mironeanu, biolog Maria Ene, biolog Maria Caraghin, biolog Serafina Antoniu, cercetător științific Leontina Savin, biolog Elena Ciofu, biolog Marian Pena, biolog Cornelia Relinschi, în colaborare cu un colectiv de studenți de la Facultatea de Biologie a Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, condus de prof. Corneliu Zolyneak. Asistența tehnică a fost asigurată de tehnician Florica Serbescu, tehnician Eugen Pinteș și tehnician Lucia Adumitrăceșei.

Studiul a fost efectuat pe eșantioane populaționale mari, semnificative din punct de vedere statistic, însumînd un total de

peste 40.000 subiecți din populația tuturor zonelor Moldovei. În urma screeningului populațional efectuat au fost depistați un număr de 8 markeri hemoglobinici (hemoglobinopatii), din care cei mai importanți sînt: gena beta-talasemică, gena delta-beta-talasemică, gena Lepore, gena cu Hb. B₂ crescută etc., restul nefiind prezente în toate zonele investigate.

Existența markerului beta-talasemic la populația țării noastre este determinată de pătrunderea în această zonă a elementelor populaționale de tip romanic (italic), pe parcursul unei lungi perioade de timp, înainte și după perioada romană.

Markerul beta-talasemic a fost găsit ca existent în toată populația Moldovei, cu o frecvență cuprinsă între 2 % în nord și 6,7 % în sud, manifestînd un „gradient” de creștere cu orientare nord-sud, fapt ce ne-a permis să calculăm proporțiile de amestec ale elementelor populaționale geto-dacic și romanic, cu evidențierea faptului că elementul populațional geto-dacic a fost majoritar, elementul romanic oscilînd între 10 % în nordul Moldovei și 30-35 % în sudul acestei regiuni.

Prezența markerului beta-talasemic pe întreg teritoriul Moldovei demonstrează pătrunderea elementului populațional romanic dincolo de linia Galați-Barboși spre nordul și estul Moldovei, cu excepția zonei strict montane Cîmpu-Lung — Vatra Dornei, unde markerul beta-talasemic este absent. Semnalăm prezența cu o frecvență crescută a markerului beta-talasemic în zona Piatra Neamț — Tirgu Neamț, ca și în alte zone din estul și sudul Moldovei (zona Huși, zona Tecuci), acestea reprezentînd zone cu incidențe crescute.

Literatura de specialitate bogată în date, studiul hemoglobinopatiilor umane fiind efectuat în majoritatea țărilor europene, atestă că markerul beta-talasemic lipsește la populațiile de origine germană, ungro-finică sau slavă.

În prezent se poate demonstra egalitatea biologică, deci și etnică, a populațiilor din Moldova și Muntenia, ele avînd strict aceeași structură genetică, dovedită de frecvențele asemănătoare ale markerului beta-talasemic, dar și de existența cu frecvențe asemănătoare a altor patru markeri: delta-beta-talasemia, gena Lepore, gena cu Hb. B₂ și gena cu deficit de G-6÷PD, forma B negativ. Se poate afirma că populația românească prezintă un quintet de markeri genetici strict caracteristici, neexistent la alte populații de pe glob.

Datele obținute prin utilizarea metodei markerilor genetici completează în mod fericit pe cele furnizate de către arheologie, istoriografie, lingvistică etc.

Unul din cele mai fascinante domenii ale istoriei umane este, din punct de vedere al geneticianului, epopeea circulației genelor de-a lungul secolelor pe întinsul spațiilor lumii vechi, unele dintre ele iradiînd din centrul politic și cultural de o deosebită im-

portanță pentru civilizația Europei moderne, care este lumea romanică a peninsulei italiice.

Îndelungatul proces de formare a popoarelor, pînă la stadiul în care există ele astăzi, este de fapt istoria unor continuu întrepătrunderi ale diverselor grupuri etnice, coabitînd la un moment dat pe un același teritoriu, întrepătrunderi mai mult sau mai puțin atestate de elementele culturii materiale și spirituale, dar care au în fond o bază genetică, reflectată de mixajul geuelor.

ASPECTE ETNOLINGVISTICE ALE CIVILIZAȚIEI TRADIȚIONALE ROMÂNEȘTI. ELEMENTE AUTOHTONE

EUGENIA-ZAMFIRA MIHAIL

Metodologia interdisciplinară etnolingvistică și-a dovedit eficiența și în cercetările referitoare la elementele străvechi de cultură (materială și spirituală) și a termenilor corespunzători cu etimologie autohtonă (sigură sau presupusă). Studiile lui I. I. Russu din „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei” sînt exemplare în acest sens.

Considerăm că se poate avansa în cunoaștere dacă realiiile (și termenii corespunzători) sînt priviți în perspectivă onomasiologică. La această analiză, în care stabilim raporturile dintre sinonime și încercăm o stratificare cronologică a cîtorva termeni din domeniul civilizației materiale românești, adăugăm și comparația cu situația din unele limbi sud-est europene.

Continuînd cartografierea răspunsurilor la Chestionarul Hasdeu (după cele 18 hărți din „Terminologia portului popular românesc în perspectivă comparată sud-est europeană”) am întocmit un atlas de 76 de hărți. Comparînd aria termenilor autohtoni din aceste hărți cu aria lor din ALR I și ALR II am constatat că în ultimul secol a avut loc o modificare a ariilor acestor cuvinte în graiul limbii române. Disparația unor realii a determinat îngustarea ariei de folosire și cvasi-disparația unor termeni (**argeașa**). Prezentăm totodată și termeni a căror arie s-a amplificat mult în ultimul secol. Astfel, Chestionarul Hasdeu se dovedește un instrument de prima mîină pentru studierea răspîndirii teritoriale și a stratificării cronologice a termenilor autohtoni din limba română.

CONTINUITATE LA DUNĂREA DE JOS : CUVINTE AUTOHTONE DIN VOCABU- LARUL LIMBII ROMÂNE RAPORTATE LA REALITĂȚI ETNOARHEOLOGICE

dr. STELIAN DUMISTRĂCEL

Cercetări lingvistice din ultimul timp în care a fost abordată problema răspîndirii teritoriale a cuvintelor din substrat (Rusu 1981; Brîncuș 1983), evidențiind faptul că cele mai multe dintre elementele autohtone ale limbii române sînt comune graiurilor de pe întreg teritoriul dacoromânesc, s-au referit și la cazurile în care unele cuvinte moștenite din substratul geto-dacic au fost păstrate numai în graiurile populare din nordul țării (de ex., **mire**), pe cînd altele apar doar în sud (**barză**, **gresie**; ne referim aici la elemente a căror apartenență la fondul autohton este acceptată de cei mai mulți dintre specialiști). Într-un studiu monografic recent asupra cuvîntului **gresie**, bazat pe date etnolingvistice și etnoarheologice, am formulat ipoteza că acest termen polisemantic s-a putut conserva numai în zona Dunării de Jos întrucît nu a fost comutabil funcțional cu termenul de origine latină **cute** (caracteristic ariei nordice dacoromânești), dar și ca un aport regional getic din perioada de formare a limbii române (Dumistrăcel 1988).

I. Rezultatele cercetărilor dialectologice sînt confirmate de informațiile din domeniul istoriei limbii române oferite de lexicul basmelor culese din cele două mari arii la care ne-am referit. Raportarea la circulația motivului **fuga magică** (3Î3. III la Aarne — Thompson 1964) pe teritoriul european arată că, cel puțin față de unele domenii naționale, eroul basmelor românești aruncă în calea urmăritorilor nu o **piatră** oarecare (ori un **bulgăre de pămînt**), ci o **cute**, care se transformă în munte. În scopul de a cunoaște aspecte ale culturii materiale, ca și elemente ale spiritualității autohtonilor traco-geto-daci (puse în lumină de săpăturile arheologice), de natură să ajute la înțelegerea istoriei cuvîntului românesc **gresie**, s-a impus, ca relevantă, prezența pietrei de ascuțit în complexe funerare ale acestora,

pornind de la valoarea incontestabilă a legăturilor stabilite de școala folclorică numită **ritualistă** între o serie întreagă de motive narrative din mitologia populară și vechile rituri înierare.

II. Sondajele urmărind stabilirea unor repere asupra practicii în discuție arată că piatra de ascuțit a fost semnalată în sepulturi din nordul, centrul și sud-estul Europei atribuite sciților (cf. Ferenczi 1965—1967 ; Hampel 1905), celtilor (Benadik 1957), unor populații germanice (Szydlowski 1964 ; Csallány 1961), protobulgarilor (Văzarova 1976), slavilor (Budinsky-Krička 1959) ori maghiarilor (Hampel 1905). Prezența pietrei de ascuțit în morminte ale unor nomazi sau populații migratoare a fost semnalată și în necropole de pe teritoriul României sau din zone învecinate : sciți „agatîrși” (Ferenczi), celti (Crișan 1964), sarmați (Tudkova-Fokeev 1984), gepizi (Csallány ; Horedt 1979), ori slavi (Blăjan-Popa 1983).

În toate aceste cazuri este vorba de : α) morminte ale unor luptători, din inventarul cărora fac parte diferite arme (vîrfuri de lance și de săgeți, săbii, cuțite), cazuri în care obiectul poate fi considerat ca unul **asociat** acestora, pornind de la o optică funcțională ; β) sepulturi ale unor bărbați fără arme, femei sau copii, situații în care putem avea în vedere o **depunere rituală** propriu-zisă, în sine. Referindu-se la maghiari, J. Hampel a subliniat faptul că piatra de ascuțit în morminte și în tezaure caracterizează o populație nomadă, de stepă, obligată să-și transporte cu ea toate bunurile. Apariția uneltei în mormintele unor migratori tîrzii (protobulgarii, maghiarii), a căror istorie este mai bine cunoscută, oferă un punct de plecare pentru explicarea prezenței aceluiași obiect în cutume funerare ale unor populații indo-europene (celți, germanici, slavi) care s-au deplasat în diferite epoci pe spații întinse euro-asiatice, sub semnul problemei generale a patriei primitive a indo-europenilor. Astfel, diversitatea populațiilor pentru care este cunoscut acest obicei (pe lângă indo-europeni, se adaugă populații de origine turcă și fino-ugrică), semnalat din La Tène pînă la începutul celui de al doilea mileniu al erei noastre, face ca interesul pe care-l prezintă apariția pietrei de ascuțit în inventarul funerar să iasă din domeniul **etnicului**. Analiza se plasează în același al condițiilor naturale ale habitatului original al oricărei populații, fiind vorba, așadar, de proveniența tuturor acestor populații din zone de cîmpie, în care materia primă necesară pentru fabricarea uneltei în discuție, deosebit de importantă începînd din Hallstatt, era mai greu de găsit și se bucura, prin urmare, de o prețuire deosebită.

De aceea, departe de a constitui o problemă de **aculturație**, practica ce constă în depunerea unei pietre de ascuțit în diferite tipuri de morminte ale traco-geto-dacilor trebuie subordonată datelor cuprinse în aprecierile generale formulate mai sus, fapt ce rezultă însuși din cronologie, întrucît obiceiul de care

ne ocupăm a' fost semnalat din Hallstattul B și pînă în secolul al VIII-lea e.n. Este vorba atît de morminte (tumulare) de incinerare sau de inhumare ale unor luptători (sau vînători ?), din inventarul cărora fac parte, de asemenea, diferite arme, de la Balta Verde și Gogoșu (Berciu — Comșa 1956), Ferigile (Vulpe 1967), Osmanu (Turcu 1979), Sultana (Mitrea 1988) etc., cît și de morminte al căror inventar (creuzet pentru turnarea metalelor, foarfecă, daltă, sfredel) sugerează ipoteza că au aparținut unor indivizi practicînd diverse meserii din domeniul prelucrării metalelor sau lemnului (Ocnița — Cosota : Berciu 1981 ; Cinciș : Floca — Valea 1965 ; Bratei : Bărză 1973). În ceea ce privește o altă categorie de înmormîntări, asemenea asocieri sînt în afara discuției, cutea fiind descoperită : a) în morminte de inhumare (ale unor bărbați) cu un inventar extrem de sărac, fără obiecte din fier (Stoicani : Petrescu-Dîmbovița 1953) ; b) în urne cinerare, alături de una sau două lame de cuțit din fier (Bugeac : Irimia 1979 ; Lipica : Śmiszko 1932), ori ca **singurul** obiect depus în urnă (Hryniów : Śmiszko ; Stîncă — Ștefănești : Ioniță — Șovan 1984) ; c) în sfîrșit, într-un număr de cazuri, ca la Stoicani, Zimnicea (Alexandrescu 1980), Brad (Ursachi 1986), au fost descoperite capete de cute sau piese de acest tip miniaturizate ce pot fi apreciate drept **amulete**.

Față de apariția mai mult sau mai puțin **fortuită** (în cazurile în care obiectul în discuție se asociază cu arme ori cu unelte specifice, din fier), prezența pietrei de ascuțit din cele mai vechi timpuri ca o **depunere rituală propriu-zisă** (situația de la Stoicani, interpretabilă ținînd seama de cazurile întîlnite la Lipica, Hryniów, Stîncă-Ștefănești) constituie o dovadă că trebuie să avem în vedere o practică rituală de factură **arhaică**. Pentru „vechii geto-daci“, ea evocă o veche valoare din domeniul culturii materiale extrapolată în cutume funerare ; în acest context, piatra de ascuțit constituie un referent de factură semiotică indicînd proveniența acestei populații dintr-o zonă de cîmpie. Față de alte obiecte din inventarul funerar, cutea deține, așadar, o particularitate relațională ce poate fi comparată, **mutatis mutandis**, cu aceea a săniei funerare a rușilor sau a altor slavi, ca și a finlandezilor ori a altor populații uralo-altaice (alt caz de determinism geografic ; Niederle 1926).

Pe de altă parte, utilizarea pietrei de ascuțit ca **amuletă** ne atrage atenția asupra prezenței obiectului în **practicile magice**, caracteristică păstrată pînă astăzi la români : **piatra** figurează în practici de factură păgînă ce persistă în ritul creștin de înmormîntare (de ex., printre măsurile ce se iau împotriva **strigoilor**), iar **cutea** propriu-zisă e unul dintre obiectele cu care se descîntă.

III. Funcția **magică** a pietrei de ascuțit sugerată de prezența în anumite morminte, la care ne-am referit, se întîlnește cu

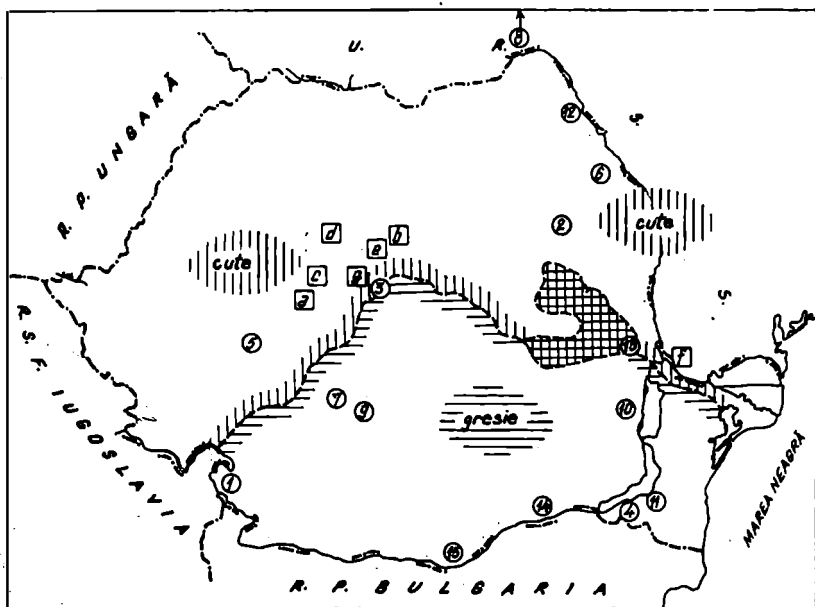
aceeași semnificație a obiectului în basmele avînd ca motiv **fuga magică** (**die magische Flucht** la Aarne), în care eroul dispune de o serie de talismane : **cute, amnar, pieptene, inel, oglindă, ac, frîne, urcior**, etc., obiecte care, de asemenea, se numără printre acelea din inventarele funerare. Apartenența acestor unelte la același univers de structură simbolică derivă din comparația ce se poate stabili între drumul pe care îl străbate eroul basmelor cu **marea călătorie** a defunctului spre lumea cealaltă, în cadrul relațiilor dintre mitologia populară și riturile funerare puse în evidență de școala folclorică **ritualistă** (de la Van Gennep la V. I. Propp), după care basmele reflectă într-o manieră proprie (fantastică) vechi practici rituale (Bîrlea 1976).

IV. În perspectiva exigențelor metodei de cercetare **Wörter und Sachen**, acest tip de abordare a istoriei cuvintelor de substrat din vocabularul limbii române marchează puncte de plecare pentru a explica : a) raporturile în care acestea s-au aflat la un moment dat cu elementele latinești, în cazul de față **cute** (<lat. **cos, -tis, -tem**), cuvînt întrebuițat numai cu sensul 'piatră de ascuțit', care s-a impus inițial în dacoromână în zona muntoasă transilvăneană și a cărei arie s-a extins ulterior spre răsărit ; b) categoriile de fapte care au dus, în cursul procesului romanizării daco-geților, la conturarea **ariilor regionale** de astăzi ale unor cuvinte românești autohtone (Dumistrăcel 1986). Astfel, zonele de cîmpie (în special cea din sud, unde termenul **gresie** este folosit pînă astăzi) au oferit condiții pentru o (re)motivare tardivă chiar în ceea ce privește menținerea obiceiului de a depune pietre de ascuțit în morminte, motivația originară fiind anterior la populațiile din interiorul arcului carpatic (vezi harta alăturată).

Raportate la realități din domeniul culturii materiale și ale vieții spirituale a autohtonilor, cuvintele de substrat păstrate în graiurile populare românești din zona de la Dunărea de Jos constituie argumente peremptorii ale continuității și în această arie dacoromânească.

Legenda la harta anexă. Necropole în care a fost semnalată piatra de ascuțit în morminte ; (A) pentru populația autohtonă : 1. Balta Verde și Gogoșu ; 2. Brad ; 3. Bratei ; 4. Bugeac ; 5. Cinciș ; 6. Dumbrava-Ciurea ; 7. Ferigile ; 8. Lipica și Hryniów ; 9. Ocnița-Cosota ; 10. Osmanu (Unirea) ; 11. Satu Nou ; 12. Stînca-Ștefănești ; 13. Stoicani ; 14. Sultana ; 15. Zimnicea ; (B) pentru alte populații : a. Alba Iulia ; b. Band ; c. Ciombrud ; d. Dezmir (Cluj-Napoca) ; e. Morești ; f. Nagornoe ; g. Unirea-Vereshmort.

Ariile dialectale după **Atlasul lingvistic român I** (Pușcariu 1936).

TENDINȚE ALE LATINEI DUNĂRENE FAVORIZATE DE ACȚIUNEA SUBSTRATULUI TRACO-DAC

Conf. dr. GRIGORE BRÂNCUȘ

Dintre trăsăturile fonetice și morfo-sintactice ale limbii române explicabile prin acțiunea substratului există unele care apar sub forma unor tendințe în latina țirzie. Se petrece, în acest caz, o coincidență între evoluția internă a latinei dunărene și influența traco-dacă.

Dezvoltarea tendințelor de tip latin a putut fi favorizată de substrat. Altfel e greu de crezut că s-ar fi putut generaliza cazurile izolate prin care se manifestă tendințele latinești.

De exemplu, există suficiente dovezi că transformarea dentalei *s* urmate de *i*ot în *ș* a fost o tendință romanică mai activă în ariile periferice ale României. Se pare că geto-dacii aveau în sistemul consonantic un sunet de felul lui *ș*.

În general, rolul foarte important pe care l-au avut vocalele anterioare și *i*otul în romanica dunăreană, palatalizînd consoanele, se datorește, foarte probabil, acțiunii substratului preroman.

Alături de apariția lui *ș*, trebuie explicată, în același fel, apariția africatelor și, probabil, a palatalelor *n'*, *l'* din româna comună.

Pentru modificările fonetice ne sprijinim, nu numai pe raportarea la fonetica istorică albaneză, ci și pe interpretarea variantelor sub care sînt redată diferite cuvinte (proprii și chiar comune) din traco-dacă. Oscilațiile grafice pot exprima sunete indigene inexistente în latină și greacă.

Din domeniul morfo-sintaxei, semnalăm problema organizării particulare a genului neutru și aceea a postpunerii articolului definit. Ca metodă de cercetare, ne servim de data aceasta de comparația cu albaneza și cu alte idiomuri indo-europene. Exemple de substantive neutre caracterizate prin determinări feminine la plural apar în unele texte latinești (Petronius). Neutre latinești intrate în albaneză se integrează tot la genul neutru.

Cît privește postpunerea articolului, prin influența substratului, se poate explica preferința pentru topica substantiv+adjectiv, funcția de morfem al determinării pe care a căpătat-o *ille* fiind de origine romanică. E posibil însă ca schema structurală substantiv+articol să fi fost cunoscută în tracă și iliră. S-a dovedit că în albaneză encliza articolului datează din perioada de influență latină (dacă nu chiar de mai înainte).

Unele tendințe latinești se dezvoltă prin interferență cu limba greacă (de exemplu, sincronismul genitivului cu dativul din flexiunea nominală).

CUVINTE MOȘTENITE DIN SUBSTRAT SAU ÎMPRUMUTURI ?

dr. NICOLAE SARAMANDU

Cuvintele moștenite de română din substratul autohton au fost prezentate de unii învățați (Norbert Jokl, Eqrem Çabej etc.) ca împrumuturi din albaneză. În recenta sinteză, **Vocabularul autohton al limbii române** (București, 1983), Gr. Brâncuș consacră un capitol special problemei în discuție (**op. cit.**, p. 19—27). Pe baza unei analize amănunțite a cuvintelor pe care româna le are în comun cu albaneza, Gr. Brâncuș aduce argumente convingătoare în sprijinul opiniei, împărtășită și de alți învățați, români și străini, că termenii în cauză reprezintă, în cele două limbi, moșteniri independente dintr-un fond comun și nu împrumuturi dintr-o limbă în alta.

Examinarea atentă a vocabularului autohton al aromânei, căruia Theodor Capidan i-a consacrat un studiu aparte (**Raporturile albano-române**, în „Dacoromania”, II, 1921—1922, p. 444—554), vine în sprijinul opiniei de mai sus. Deși, de peste un mileniu, aromânii, spre deosebire de dacoromâni, se află în contact direct cu albanezii, elementul autohton prezintă caracteristici comune în aromână și în dacoromână.

Pe baza cercetărilor de teren recente, se impun unele precizări cu privire la **repartiția dialectală actuală** a termenilor autohtoni, atât în cadrul românei, în general, cât și în interiorul aromânei, în special. Se constată, astfel, că numărul cuvintelor moștenite din substrat care au o răspândire generală în aromâna actuală este mai mic decât s-a considerat pînă în prezent. Această constatare pune într-o lumină nouă raportul dintre termenii autohtoni cu cei moșteniți din latină și cu împrumuturile ulterioare, cu care cei dintîi au intrat în concurență sinonimică. În urma examenului efectuat în această perspectivă, obținem o imagine mai clară asupra poziției aromânei.

în cadrul românei și, într-un plan mai general, în cadrul romanității răsăritene.

PREFIXE ȘI SUFIXE ROMÂNEȘTI DE ORIGINE AUTOHTONĂ

CĂTALINA VATAȘESCU

Încercăm să dăm un inventar de date privitoare la prefixe și sufixe vechi, comune românei și albanezei, afixe care nu pot fi explicate prin latină, greacă sau slavă și pentru care s-a propus deja sau se poate presupune, cu mai mare sau mai mică probabilitate, originea autohtonă.

Avem în vedere perioada primelor momente din evoluția celor două limbi, precum și faptele dialectale. Considerăm comparația la acest nivel al limbii mai sigură, necesară și premergătoare unei analize care să ia în considerare situația din perioada de formare a celor două limbi și din indoeuropeană. Discuția noastră se referă atât la sensul temelor și funcția afixelor cât și la părțile de vorbire obținute prin derivare.

Sufixele cercetate sînt: **-a** (rom. **acuma**, **aicea** : alb. **mbrenda**, **fshehura**) ; **-ac** (rom. **maldac** : alb. **vandak** ; rom. **proștănac**, **scundac** : alb. **ftujak**, **rosak**) ; **-(e)an** (sufix cu origine controversată, slavă sau autohtonă, derivînd nume de locuitori : **brașovean** : alb. **dibran**, **shkodran**) ; **-ar** rom. **beclenar** < **Beclean** : alb. **korçar** < **Korça**) ; **-esc** (sufix adjectival : **bătrînesc**), **-ește** : alb. **-isht** (rom. **frățește** : alb. **vëllazërisht**) (perechea în albaneză a sufixului adjectival românesc este greu de stabilit) ; **-eș** : **-ës**, **-esh** (rom. **Argeș**, **trupeș**, **oacheș**, **hameș** : alb. **hamës** ; este dificil de stabilit corespondența în albaneză a sufixului românesc) ; **-ete** (**druete**) ; **-ilă** (origine controversată : slavă sau autohtonă : rom. **Zorilă**, **Setilă** : alb. **rrëqil**, **gurril** ; paralela cu albanesa este nesigură) ; **-man** (origine controversată : rom. **ortoman**, **hoțoman** : alb. **toroman**, **trashaman**) ; **-oa(ń)e** (**Lupoane**, **Lupoie** : alb. **ujkon jë**) ; **-ș** (rom. **ușor** : alb. **lemsh** ; și în **-șa**, sufix cu origine controversată : **Balș**, **Comșa** ; în **-(u)ș(ă)** : **căpușă** : alb. **këpushë** ; în **-oș**, **-uș** : alb. **-osh**, **-ush** : **bukurosh**, **larush**) ; **-ure** (rom. **fluture**, **brusture** : alb. **flutur**, **brushtull**) ; **-ză** (rom. **călbează**, **bulz** : alb. **këlbazë**, **bullëz**).

Prefixele sînt foarte puţin numeroase şi nesigure. Discu-
tăm următoarele prefixe (luate în considerare şi de cercetările
anterioare) : **acă-** (rom. **acătare** : alb. **akëcili, akëkush**) ; **tă-** ;
s- (**z-**) este reflexul sufixului lat. **ex-** care apare şi la teme
provenind din substrat (rom. **scrum, scăpăra** : alb. **shkrum,**
shkrep) ; menţionăm şi tendinţa de a folosi prefixul **s-** în româ-
nă şi **s-** în albaneză fără o funcţie precisă, perechile formate de
termenul cu prefix şi cel fără prefix, de la teme de origini dife-
rite, fiind asemănătoare în cele două limbi (**gîrbaci** — **scîrbaci** :
alb. **kërbaç** — **skërbaç**).

VOCABULARUL AUTOHTON AL ROMÂNIEI ŞI TRACISMELE DIN GREACA VECHE

CONSTANTIN DOMINTE

Comunicarea propune o nouă ipoteză etimologică cu privire
la regionalismul dacoromân **tîrş** „1. conifer (pitic) ; 2. baston
al căluşarilor ; 3. arac“, explicat în dicţionarele etimologice
româneşti în general prin comparaţie cu lexeme slave.

Raportarea substantivului **tîrş** la lexemul vechi grecesc
θύσος „baston înfăşurat în iederă şi frunze de viţă de vie,
prevăzută în vîrf cu un con de pin“, referitor la un obiect ritual
aparţinînd cultului dionisiac, cult de origine tracă în opinia
majorităţii cercetătorilor antichităţii eline, orientează cerceta-
rea originii regionalismului dacoromân spre substrat. Se postu-
lează aşadar, atît pentru reg. dacorom. **tîrş**, perpetuat prin la-
tina dunăreană, cît şi pentru v. gr. **θύσος**, împrumutat direct,
un etimon comun tracic, neatestat. Cele două cuvinte com-
parate aici reprezintă posibile reflexe în **ariile laterale** (nord-dună-
reană, dacoromână vs sud-balcanică, veche greacă) ale unui
străvechi fenomen de „expansiune“ lexicală şi culturală tracică.

Originea indo-europeană a etimonului tracic postulat, pre-
zentînd un fonetism de tip **satem**, se poate susţine prin cores-
pondenţa fonetică cu lat. **furc(ul)a**, cu fonetism de tip **centum**,
lexemul latin avînd, între altele, şi sensul „proptea de sprijinit
viţa“.

OPINII ȘI DISCUȚII

RELAȚIILE DINTRE GETO-DACI ȘI SARMAȚI

dr. GH. BICHIR

Primele contacte între sarmați și neamurile traco-getice au avut loc în stepele nord-pontice, așa cum arată descoperirile arheologice, onomastica și unele știri literare. În funcție de materialul arheologic descoperit într-o serie de așezări de pe cursul inferior al Niprului și zona de la est de Nistru (datate în sec. IV—I î.e.n.) se poate spune că sarmații, când au pătruns în această zonă au dat aici, printre alte populații și de unii traco-geți.

Venind din regiunile uralo-caspice, sarmații au pătruns spre vest în valuri succesive și în sec. III—I î.e.n., au ocupat stepele nord-pontice, înlăturînd astfel dominația sciților în această zonă, lucru confirmat de izvoarele scrise și descoperirile arheologice.

Descoperiri mai recente arată că începînd cu sec. I î.e.n., sarmații încep să se infiltreze și la vest de Nistru, în teritoriul geto-dacic. Ne referim la mormîntul nr. 4, din necropola de la Holmskoe (din care s-au dezvelit 25 morminte) datat cu o fibulă de argint (cu arcul drept și îndoit în unghi de 90°), a cărei datare nu poate depăși mijlocul sec. I î.e.n. În prima jumătate, sau la mijlocul sec. I î.e.n. sarmații pătrund și în Dobrogea așa cum s-a constatat la Histria, unde, în stratul anterior incendiului din vremea lui Burebista, s-au găsit fragmente ceramice sarmatice. Poate în aceeași vreme, dar mai sigur în sec. I e.n., sarmații încep să pătrundă și la vest de Prut. Prin aria culturii Lipița, respectiv nordul Daciei, ei au ajuns către mijlocul sec. I e.n. în cîmpia dintre Dunăre și Tisa. Venirea iazigilor în cîmpia Ungară (Alföld) nu înseamnă dispariția dacilor din această regiune. Descoperirile arheologice arată că o bună parte dintre daci au rămas pe loc și au coabitat cu noii veniți, influențîndu-se reciproc.

Și pe teritoriul Moldovei de la vest de Prut, sarmații au început să se infiltreze încă din sec. I e.n., așa cum arată o descoperire mai recentă făcută în lunca Bîrladului la Tutova, unde

într-un mormînt de înhumatie, pe lîngă alte materiale, s-a găsit și o fibulă de bronz, ce nu poate fi datată mai tîrziu de sec. I e.n. Ceramică sarmatică, vase întregi, s-au descoperit și în ultimul nivel de locuire al davelor de la Răcătău (V. Căpitanu, *Carpica*, 18—19, 1987, p. 124—125, fig. 33/1—2) și Barboși (S. Sanie, *Arh. Mold.*, 12, 1988, p. 87/74, p. X/2). Așa încît, mormintele sarmatice de la Ștefănești pe Prut și Poiana — Tecuci, datate de noi la sfîrșitul sec. I e.n., anterior culturii carpice (vezi *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 188—189) aparțin sigur sec. I e.n. Susceptibile de a aparține sec. I e.n. mai sînt și alte morminte, printre care amintim pe cele de la Giurcani-Vaslui. Notăm faptul că în zona dintre Prut și Nistru se cunosc pentru sec. I e.n. circa 15 descoperiri (morminte izolate și mici necropole).

În sprijinul pătrunderii sarmaților la vest de Prut în sec. I e.n. pledează și prezența unor piese și semne sarmatice întîlnite pe unele vase de lut (fragmente) în așezările de la Răcătău, Poiana-Tecuci, Dumbrava-Iași etc., puse pînă acum numai pe seama relațiilor de schimb pe care geto-dacii de la est de Carpați le-au întreținut în sec. I î.e.n. — I e.n. cu sarmații și centrele meșteșugărești elen de pe țărmul de nord al Mării Negre.

Pătrunderea unor grupuri de sarmați în teritoriul dacic, în epoca de maximă dezvoltare a societății geto-dacice, își are explicația în politica dusă de unii șefi ai geto-dacilor (vezi Cassius Dio, LV, 30, 4) și în special de cei doi mari regi, Burebista, care a cucerit Olbia și a stăpînit teritoriul de la vest de Bug (unde pătrunseseră și sarmații) și Decebal, care în luptele purtate cu Imperiul roman i-a avut adesea aliați pe sarmați, lucru consemnat de cele două cronici săpate în piatră — Columna lui Traian de la Roma și Trofeul de la Adamclisi din Dobrogea.

Această politică de alianță cu sarmații, împotriva expansiunii romane, a fost promovată și de dacii liberi din sec. II—IV e.n., atît de cei din vest, cît mai ales de carpii din est, care în sec. II—III e.n. și în primele decenii ale secolului al IV-lea, în repetate rînduri, au condus coaliția antiromană la Dunărea de Jos, din care au făcut parte și sarmații. Deci în mod obișnuit, sarmații n-au pătruns în teritoriul dacic de la est și sud de Carpați ca cuceritori și dușmani ai autohtonilor (numărul lor fiind mic în comparație cu al localnicilor), ci probabil cu asentimentul acestora. Ei au coabitat pe același teritoriu (dominat din punct de vedere economic, politic și militar de daco-carpi), uneori locuind în cadrul acelorași așezări și folosind aceleași necropole și cu timpul o bună parte dintre ei au fost asimilați de autohtoni, iar alții au trecut în Imperiul roman.

Încercările făcute de unii adepți ai culturilor curate, de a nega prezența elementelor sarmatice în cadrul culturii carpice nu

au nici o şansă de reușită, deoarece realitățile arheologice le infirmă. Pentru a-și susține teoria, se atribuie o serie de elemente sarmatice autohtonilor, sau se consideră că ele au venit din Imperiul roman, deși aici ele nu sînt cunoscute. Evidentă în această problemă este poziția lui I. Ioniță, după care, craniile deformate artificial de la Poienești, acceptate la p. 65 și 68 a lucrării **Din istoria și civilizația dacilor liberi...**, 1982, puse la îndoială la p. 69, aparțin dacilor ca „împrumuturi de la sarmați sau prin asimilarea unora dintre aceștia“, ca mai recent (vezi I. Ioniță și V. Ursachi, **Văleni...**, 1988, p. 98) să spună că problema s-a rezolvat, deoarece deformările respective se datorează presiunii solului. Că presiunea solului nu putea să ducă la deformarea artificială a craniilor este un lucru prea simplu ca să mai insistăm asupra lui. Dealtfel, în ambele lucrări citate mai sus, se mai întîlnesc asemenea „contribuții“ anatomo-fiziologice, cînd se vorbește numai de tibii, în loc de tibii și peroneie, oase ce compun gamba, în jurul căreia sarmații înfășurau șiragul de mărgele.

Surprinde faptul că în lucrarea apărută în 1982, Ioniță acceptă existența craniilor deformate artificial (p. 65, 68), deoarece anterior informase pe unii cercetători, înainte și de comunicarea lui N. Mirițoiu din 1983 (citată în a doua lucrare), că la Poienești nu există cranii deformate (vezi Volker Bierbrauer, *Historische Zeitschrift*, 233, 1981, p. 652).

Existența a cinci cranii deformate artificial la Poienești a fost reconfirmată (dîndu-se detaliile de rigoare) de dr. Dardu Nicolăescu Plopșor, în februarie, 1983, la comunicarea lui N. Mirițoiu (vezi Gh. Bichir, *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 198). Existența craniilor deformate artificial la Poienești a fost confirmată și de alți specialiști, dintre care amintim pe prof. I. Nestor, care înainte de a redacta capitolul despre sarmați din *Istoria României*, a fost împreună cu prof. Olga Necrasov și au văzut aceste cranii deformate, fiind într-un totodată de acord cu determinările lui Dardu Nicolăescu Plopșor, fapt consemnat în **Istoria României**, I, 1960, p. 678.

Situația de la Poienești își are analogii în necropola de la Tîrgșor, unde la fel, avem de-a face cu cranii deformate artificial și inventar sarmatic, despre care adepții culturii curate nu spun nimic. Așa cum nu se spune nimic nici de necropola carpică de la Mărcăuți (RSSM), unde într-un mormînt de înhumatie (sarmatic) s-a găsit o sabie de fier cu inel la mîner. După cum nu se menționează nici scheletul (adult de 30 ani), bine conservat, din mormîntul 207, din necropola de la Moldoveni-Gabăra, care după părerea antropologilor, prof. Olga Necrasov și D. Botezatu, aparține „unui alt grup etnic decît acela căruia au aparținut copiii“ (vezi *Carpica*, 2, 1969, p. 206). În necropola de la Moldoveni-Gabăra sînt și obiecte ce-și au analogii numai în mediul sarmatic, care la fel sînt trecute sub tăcere ! Desigur

dacă s-ar fi amintit toate aceste lucruri, atunci nu se mai putea susține — **reine kultur**.

Un alt exemplu de nerespectare a realităților arheologice îl constituie situația din sudul Basarabiei (Bugeac), unde se creează castele și castre romane la Ismail și în zona Chilia (vezi I. Ioniță, **Din istoria și civilizația...**, p. 36, unde se vorbește de „existența mai multor castele și castre”) deși în regiune nu s-a găsit nici o urmă de zid și nici alte vestigii care să sprijine o asemenea părere; în schimb, se neagă prezența sarmatilor, care chipurile au pătruns aici târziu, abia pe la mijlocul sec. III e.n. (p. 45). Or, în zona în discuție, se cunosc descoperiri sarmatice (în marea lor majoritate mici necropole) în nu mai puțin de 20 puncte, databile în sec. I—II e.n. și prima jumătate a sec. III e.n., iar în ultima vreme la Holmskoe și în sec. I î.e.n.

Prezența unor sarmați în zonă (sec. I—II e.n.) poate fi susținută și pe bază de izvoare literare. Amintim pe Ovidiu (**Tristia**, III, 10, 53—66) și Ptolomeu (**Geografia**, III, 10, 7) care vorbește de tirageții sarmatici, ce locuiau lângă harpi (carpi).

Prezența unor sarmați în complexe daco-carpice (rezultat firesc al unei lungi perioade de conviețuire și care pînă la urmă au fost asimilați de autohtoni) nu afectează etnicul de bază al culturii ci, din contra, arată tăria carpilor și a geto-dacilor în generarea și asimilarea și alte grupuri de populații pătrunse în spațiul lor.

DIN NOU DESPRE DEPOZITUL
DE VASE ROMANE DE BRONZ
DE LA DIPȘA, COM. GALAȚII
BISTRITELI, JUDEȚUL BISTRIȚA-NASAUD

GEORGE MARINESCU

În 1971 I. Glodariu și Șt. Dănilă publicau (**Marmația**, 2, 1971, p. 93 sqq.) un depozit de vase de bronz provenit de la Dipșa pe care l-au datat în sec. I e.n. Vasele au intrat în circuitul științific ca produse romane, italice, ajunse în lumea dacică, preromană, prin import.

Reluînd cercetările G. Marinescu dovedește în chip indiscutabil că așa-zisul depozit da vase romane de la Dipșa provine **în mod sigur** dintr-o descoperire făcută în 1909 în **castrul roman** de la Orheiu Bistriței, fapt ce are, evident, implicații importante asupra datării dar mai ales a etnicului celor ce au folosit vasele. În plus, autorul dovedește că vasele au fost găsite **împreună** cu mai multe unelte romane de fier (coase, topoare, un brăzdar de plug etc.) care au fost identificate în colecția Muzeului din Bistrița ca provenind din fosta colecție a Liceului german din Bistrița. După cum se știe această colecție a fost dezmembrată în 1944, o parte din obiecte intrînd în colecții particulare pe căi discutabile. O astfel de colecție era și cea a preotului T. Georgiu din Dipșa, de unde provin vasele. Colecția lui T. Georgiu este menționată și de K. Horedt (**Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XII**, București, 1958, p. 40) și D. Protase (**Problema continuității...**, p. 164) fără ca cei doi reputați cercetători să se întrebe, totuși, cum a fost posibil ca un preot modest să-și constituie o importantă colecție în care se aflau, prin anii 1956—58, între altele, peste 20 de monede postaureliene dintr-o zonă în care astfel de piese sînt apariții rarissime. Astăzi știm cu certitudine, datorită rediscutării depozitului de vase de la Dipșa, că această colecție provenea, în totalitate, din colecția Liceului german din Bistrița.

Tiparul executat sub c-da nr. 163
la Întreprinderea Poligrafică Galați
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

